

NACZELNA DYREKCJA
ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH

ARCHEION

CIII

WARSZAWA 2001

ARCHEION

CIII

PERIODICAL DEVOTED TO ARCHIVAL QUESTIONS
ORGAN OF THE POLISH
STATE ARCHIVES HEAD OFFICE

*

REVUE D'ARCHIVES
PUBLIÉE PAR LA DIRECTION GÉNÉRALE
DES ARCHIVES D'ÉTAT EN POLOGNE

*

NACZELNA DYREKCJA ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH

ARCHEION

CZASOPISMO POŚWIĘCONE SPRAWOM ARCHIWALNYM
ZAŁOŻONE PRZEZ STANISŁAWA PTASZYCKIEGO
W ROKU 1926

CIII

WARSZAWA 2001

REDAKCJA

Andrzej Biernat, Stefan Krzysztof Kuczyński (redaktor),
Izabella Rdzanek (sekretarz), Daria Nałęcz, Władysław Stępnia, Janusz Tandecki

REDAKTORZY DZIAŁÓW

Adam Baniecki, Eugeniusz Borodij, Jacek Krochmal, Anna Laszuk,
Konrad Panoszewski, Ewa Rosowska, Krzysztof Strykowski,
Przemysław Wojciechowski

OPRACOWANIE GRAFICZNE

Andrzej Pilich

ADRES REDAKCJI

00–202 Warszawa, ul. Świętojska 24, tel. 831–17–36

© Copyright by Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych
Warszawa 2001

ISSN 0066–6041

Skład i łamanie: EDUCATIO
Korekta: Ewa Stempniewicz

Printed in Poland
Wyd. 1. Nakład 600 egz. Ark. wyd. 38
Druk: Paper & Tinta

SPIS TREŚCI

Nowa formuła „Archeionu” (<i>Redakcja</i>)	7
Ewa R o s o w s k a Z problematyki rozwoju archiwistyki współczesnej w świetle obrad Kongresu w Sewilli	9

T e o r i a i m e t o d y k a

Daria N a ł ę c z Rozwój archiwistyki a kształtowanie nowych potrzeb w zakresie edukacji	25
Vladimir Ž u m e r Gromadzenie materiałów archiwalnych i kryteria ich oceny . . .	37

A r c h i w o z n a w s t w o

Janusz Ł o s o w s k i Kwerendy w kancelarii grodzkiej chełmskiej w XVIII w. . .	63
Dorota M a r c z a k Kancelaria więzienna i dokumentacja na przykładzie Więzienia Gubernialnego Łomżyńskiego w latach 1888–1917	80
Teofil L a c h o w i c z Archiwum Stowarzyszenia Weteranów Armii Polskiej w Ameryce	98

I n f o r m a t y k a i a r c h i w a e l e k t r o n i c z n e

Leszek P u d ł o w s k i Nowe trendy w archiwistyce amerykańskiej. (Na marginesie Zjazdu Stowarzyszenia Archiwistów Amerykańskich)	119
Izabela M a z u r Archiwa szwedzkie w Internecie	128
Dariusz G a n c z a r, Piotr Z a w i l s k i 5. i 6. Program Ramowy Komisji Europejskiej	136

K o n s e r w a c j a i z a b e z p i e c z a n i e z a s o b u

Konrad P a n o s z e w s k i Warunki przechowywania, stan zachowania i konserwacja zasobu archiwalnego w archiwach państwowych	143
Anna M i c h a ś Konferencja w Bückeburgu na temat zastosowania masowego odkwaszania papieru w praktyce konserwatorskiej	150

D y s k u s j e

Krzysztof S t r y j k o w s k i Francuska praca o archiwalnych pomocach informacyjnych	157
Janusz G r a b o w s k i O modelu bibliografii dyplomatyki polskiej. W związku z pracą Anny Adamskiej <i>Bibliographie de la diplomatie polonaise, 1956–1996</i> , „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte Siegel- und Wappenkunde”, t. 44, 1998	168
Odpowiedź Anny W a j s i Małgorzaty O s i e c k i e j na recenzję Jacka Matuszêwskiego w dziale „Dyskusje”, „Archeion”, t. 102	179

Recenzje i noty bibliograficzne

Keeping Archives, wyd. 2, red. Judith Ellis, Melbourne 1999 (<i>Maciej Wilmański</i>)	183
Kancelaria i archiwum zakładowe. Podręcznik, oprac. zbior., red. Zbigniew Pustuła, Warszawa 2000 (<i>Halina Robótka</i>)	190
Jerzy Cieśielski Dzieje Archiwum Wojskowego 1918–1939, Warszawa 1999 (<i>Zdzisław G. Kowalski</i>)	196
Wanda Krystyna Roman Centralne Archiwum Wojskowe 1918–1998, Warszawa 1999 (<i>Kazimierz Banaszek</i>)	200
Zuzanna Kollárová, Jozef Hanus Sprievodca po slovenských archívoch. A Guide to the Slovak Archives, Presov 1999 (<i>Hanna Krajewska</i>)	204
Marek L. Wójcik Dokumenty i kancelarie książąt opolsko-raciborskich do początków XIV wieku, Wrocław 1999 (<i>Andrzej Wałkowski</i>)	206
Warszawa i Mazowsze. Materiały do dziejów, t. 3, oprac. Adam Wolff, Andrzej Soltan, Warszawa 1999 (<i>Dariusz Ganczar</i>)	211
Vito A[ntonio] Melchiorre Le conclusioni del parlamento cittadino di Bari nel cinquecento, t. 1–2, Bari 1999 (<i>Andrzej Chodubski</i>)	212
Waldemar Kozyra Urząd Wojewódzki w Lublinie w latach 1919–1939, Lublin 1999 (<i>Halina Robótka</i>)	215

Przegląd czasopism

„Der Archivar”, 2000, nr 1–4 (<i>Hanna Krajewska</i>)	219
„Archivní Časopis”, r. 48, 1998, nr 3–4; r. 49, 1999, nr 1–4; r. 50, 2000, nr 2–3 (<i>Halina Robótka</i>)	221
„Arhivski Vjesnik”, r. 42, 1999 (<i>Piotr Bering</i>)	224
„Cartographica Helvetica”, 1998–2000, nr 18–22 (<i>Anna Teresa Pawłowska</i>)	230
„Levéltári Szemle”, r. 48, 1998, nr 2–4 (<i>Ryszard Grzesik</i>)	231
„Nordisk Arkivnyt”, 1999, nr 4; 2000, nr 1–2 (<i>Wojciech Krawczak</i>)	242
„Otieczestwiennye Archivy”, 1999, nr 4–6; 2000, nr 1–3 (<i>Anna Wajs</i>)	245
„Sborník Archivních Prací”, r. 48, 1998, nr 1–2; r. 49, 1999, nr 1 (<i>Halina Robótka</i>)	250
„Slovenská Archivistika”, r. 33, 1998, nr 1–2; r. 34, 1999, nr 1–2; r. 35, 2000, nr 1 (<i>Halina Robótka</i>)	251

Kronika

Z prac Komitetu Sfragistycznego Międzynarodowej Rady Archiwów (<i>Stefan K. Kuczyński</i>)	255
Sesja naukowa w Katowicach na temat akt górniczych (<i>Wilfried Reininghaus</i>)	256
XI Seminarium Konserwatorsko-Historyczne w Litomierzycach (<i>Agata Bąkowska</i>)	257
Symposium „Problemy archiwów parafialnych i domów zakonnych” (<i>Anna Laszuk</i>)	258
Konferencja w Rzymie na temat systemu opisu archiwalnego (<i>Barbara Berska</i>)	262
Międzynarodowa konferencja naukowa w Kijowie (<i>Krzysztof Strykowski</i>)	264
Międzynarodowa konferencja metodyczno-archiwalna w Warszawie (<i>Jacek Krochmal</i>)	265
Dyskusja na temat koncepcji podręcznika archiwistyki polskiej (<i>Jacek Krochmal</i>)	267
VI Międzynarodowa Konferencja Archiwalna w Warszawie (<i>Jacek Krochmal</i>)	268
Szkolenie w Archivschule w Marburgu na temat opracowywania akt masowych (<i>Danuta Sokołowska</i>)	271

Dni Otwarte archiwów państwowych (<i>Marek Borowski</i>)	273
„Liber Chamorum” i księga radziwiłłowska (<i>Anna Wajs</i>)	275
Przekazanie do AGAD części Archiwum Potockich z Łańcuta (<i>Jarosław Zawadzki</i>) .	276
Jubileusz 50-lecia pracy prof. Czesława Biernata (<i>Aniela Przywuska</i>)	280
Jubileusz 70-lecia urodzin doc. dra Bolesława Woszczyńskiego (<i>Jacek Krochmal</i>) .	280
50-lecie Archiwum Państwowego w Siedlcach (<i>Grzegorz Welik</i>)	281

Wspomnienia pośmiertne

Marian Haisig (<i>Józef Drozd</i>)	283
Franciszek Cieślak (<i>Maria Trojanowska</i>)	286
Alicja Kączkowska (<i>Henryk Fatek</i>)	290
Stanisława Maria Paulowa (<i>Ludwik Zabielski</i>)	292
Józef Rumiński (<i>Aniela Przywuska</i>)	294
Tadeusz Grygier (<i>Józef Judziński</i>)	296
Helena Wawrzycka (<i>Maria Trojanowska</i>)	305

Bibliografie

Bibliografia archiwistyki (1996–1997) z uzupełnieniami za lata 1993–1995 (oprac. <i>Joanna Podobińska</i>)	307
Prace wydane przez NDAP	359

Streszczenia obcojęzyczne

Contents of the issue. Summary (<i>Ewa Nowowiejska-Kubów</i>)	383
Table des matières. Résumés (<i>Wojciech Gilewski</i>)	385
Содержание. Резюме (<i>Zofia Strzyżewska</i>)	387

OD REDAKCJI

Wydział Wydawnictw Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych oferuje książki i czasopisma naukowe z zakresu archiwistyki i historii, przeznaczone dla szerokiego kręgu czytelników: naukowców, studentów, genealogów-amatorów.

Zamówienia realizuje Wydział Wydawnictw NDAP
00-950 Warszawa, skr. poczt 1005, ul. Długa 6, tel. 831-17-36, 635-92-15
e-mail: editions@archiwa.gov.pl

NOWA FORMUŁA „ARCHEIONU”

Po upływie terminu pięcioletniej kadencji naczelna dyrektor archiwów państwowych doc. dr hab. Daria Nałęcz dnia 17 II 2001 r. powołała nowy skład Redakcji czasopisma „Archeion”, organu NDAP. Przyjęto nową strukturę ciała kolegialnego, kierującego całością prac, pod nazwą Redakcja, tym samym zrezygnowano z powoływania, jak dotychczas, osobno Rady Redakcyjnej i Redakcji. Członkowie nowej Redakcji zostali uplasowani jakby dwutorowo: jedni tworzą grupę zawiadującą całością prac Redakcji, pozostałym przypisano kierownictwo konkretnych działów tematycznych — odpowiadających tytułom kolejnych działów czasopisma. Są one następujące: 1. „Teoria i metodyka”; 2. „Archiwoznawstwo”; 3. „Narastający zasób i nadzór archiwalny”; 4. „Informatyka i archiwa elektroniczne”; 5. „Konserwacja i zabezpieczanie zasobu”; 6. „Recenzje i przegląd czasopism zagranicznych”. Oczywiście, pozostały działy pt. „Dyskusje”, „Kronika”, „Bibliografie”, „Wspomnienia pośmiertne”.

Do grupy pierwszej w nowo powołanej Redakcji weszli: dyrektor naczelny doc. dr hab. Daria Nałęcz, dr Andrzej Biernat dyrektor generalny NDAP, dr hab. Władysław Stępniaak zastępca dyrektora archiwów państwowych, prof. dr hab. Janusz Tandecki dyrektor Instytutu Historii i Archiwistyki UMK w Toruniu.

Redaktorem naczelnym „Archeionu” pozostał prof. dr hab. Stefan Kuczyński z Instytutu Historii PAN w Warszawie, sekretarzem mgr Izabella Rdzanek — etatowy pracownik NDAP. Mianowani redaktorzy odnośnych działów to: 1. dr Krzysztof Strykowski (AP w Poznaniu); 2. dr Ewa Rosowska (ZNA NDAP); 3. mgr Eugeniusz Borodij (AP w Bydgoszczy); 4. dr Anna Laszuk (dyrektor COIA NDAP) oraz mgr Adam Baniecki (AP we Wrocławiu, Oddział w Lubaniu); 5. mgr Konrad Panoszewski (kierownik Centralnego Laboratorium Konserwacji Archiwaliów przy AGAD w Warszawie) oraz mgr Przemysław Wojciechowski (AP w Poznaniu); 6. dr Jacek Krochmal (kierownik ZNA NDAP).

Nowy podział merytoryczny materiałów pomieszczonych w czasopiśmie zrywa z dawnymi tytułami działów, wywodzącymi się jeszcze z czasów współzałożyciela „Archeionu”, jego wieloletniego redaktora, prof. Piotra Bańkowskiego. W roku 1926, gdy dopiero kształtowano oblicze tego ambitnego ogólnopolskiego periodyku, najważniejsze było rozwinięcie i manifestowanie różnorodności i bogactwa tematycznego archiwistyki polskiej jako odrębnej dyscypliny. Dlatego nazwy działów w istocie

odzwierciedlały rozmaite aspekty jednego, głównego działu: archiwoznawstwa. Obecnie, u progu trzeciego tysiąclecia, pojawiły się nowe płaszczyzny działalności archiwalnej, jak też nowoczesne nośniki informacji. Tym aktualnym potrzebom sprostać musi profil czasopisma, tym bardziej że powstałe liczne czasopisma instytucji i archiwalnych ośrodków terenowych mogą przejść do druku część materiałów o tematyce regionalnej.

Trzeba podkreślić, że „Archeion” stawia sobie za zadanie zachowanie charakteru archiwalnego, lecz na poziomie wyższym, z położeniem nacisku na artykuły metodyczne, przynoszące opracowania na poziomie dydaktycznym bardziej ogólnym i wszechstronnym aniżeli studia przyczynkarskie, opisowe i partykularne. Podział na działy jest funkcjonalny, a zarazem na wskroś nowoczesny; jednocześnie dzięki odpowiedniemu kompletowaniu materiałów, o co mają zadbać odpowiedzialni redaktorzy, powinien przyczynić się do podniesienia poziomu czasopisma. Intencją nowej Redakcji jest, aby np. recenzje — inaczej niż dotychczas — wydobywały aspekty polemiczne poruszanych zagadnień, nie zawężając się do relacjonowania poglądów autorów. Stąd dużą wagę będzie się przywiązywać do komparatystyki i zagadnień spornych. Dział „Dyskusje” powinien wydobywać zagadnienia istotne, nurtujące środowisko, z których mogłyby pełniej skorzystać archiwa.

„Archeion” w nowej postaci — z założenia ogólnopolski i metodyczny — powinien wносить nowe treści do współczesnego warsztatu archiwistów, którym nieobce są dane z Internetu czy komputerowe gromadzenie i opracowanie danych. Temu też celowi służyć będzie wzmocnienie kontaktów ze środowiskiem naukowym, a zwłaszcza ze specjalistami z dziedziny informacji naukowej.

Jednocześnie warto byłoby powrócić w archiwach do praktyki omawiania zawartości kolejnych tomów „Archeionu”, co mogłoby pomóc przy formułowaniu ewentualnych postulatów i przyczyniłoby się do zainspirowania przyszłych autorów. Warto w związku z tym przypomnieć, że przez wiele lat to właśnie referaty zebrań naukowych w archiwach zasilają systematycznie tekę redakcyjną „Archeionu”.

W poszukiwaniu tekstów ambitnych, na dobrym poziomie, redaktorzy działów będą się, jak zawsze, odwoływać do zaplecza merytorycznego w środowiskach archiwów terenowych. Będzie się przy tym eliminować teksty urzędowe, o charakterze podsumowań, jak choćby kolejne sprawozdania roczne archiwów, części „dworskie” sprawozdań z rocznic czy jubileuszy, na rzecz tekstów o trwałej wartości naukowej i poznawczej. Duży nacisk planuje się położyć na śledzenie spotkań międzynarodowych i zachowanie stałego kontaktu z wiedzą archiwalną w skali międzynarodowej.

Redakcja

EWA ROSOWSKA
(Warszawa)

Z PROBLEMATYKI ROZWOJU ARCHIWISTYKI WSPÓŁCZESNEJ W ŚWIEŹLE OBRAD KONGRESU W SEWILLI

XIV Międzynarodowy Kongres Archiwów odbył się w dniach 21–25 IX 2000 r. w Sewilli. Jego gospodarzem była Dyrekcja Archiwów Państwowych Hiszpanii. Kongres zgromadził ponad 3000 archiwistów z całego świata. Przeważali przedstawiciele krajów sąsiadujących z Hiszpanią (Portugali, Francji) oraz krajów hiszpańskojęzycznych Ameryki Łacińskiej. Po raz pierwszy dość licznie przybyli wysłannicy z krajów Europy Środkowej i Wschodniej: delegacje polska, łotewska, litewska, rosyjska liczyły po kilkanaście i więcej osób.

Podczas Kongresu odbyły się sesje plenarne, posiedzenia komitetów i grup roboczych, działających w ramach Międzynarodowej Rady Archiwów, oraz posiedzenia Zgromadzenia Ogólnego i Komitetu Wykonawczego MRA, a także dyskusje panelowe (tzw. agory). Gospodarze Kongresu zorganizowali ponadto kilkanaście wydarzeń towarzyszących, odbywających się zarówno w centrum kongresowym, jak i archiwach i muzeach sewilskich. Były to wystawy, prezentacje, okolicznościowe ekspozycje i sesje naukowe w archiwach.

XIV Międzynarodowy Kongres Archiwów w Sewilli dokonał wyboru nowych władz MRA. Na prezydenta MRA wybrano gospodynię Kongresu, Hiszpankę Elisę Cardine Ines de Santos Canaleho. Przewodniczącym Oddziału Europejskiego MRA został szef archiwów francuskich, funkcję wiceprzewodniczącej zaś powierzono naczelnemu dyrektorowi polskich archiwów państwowych Darii Nałęcz.

W ramach obrad plenarnych Kongresu odbyły się trzy sesje, poświęcone następującym zagadnieniom: 1) zarządzanie i użytkowanie archiwów elektronicznych w kontekście globalizacji; 2) rozwój archiwistyki jako dyscypliny naukowej; 3) rola archiwów w społeczeństwie czasu wolnego.

Najważniejszą dla obrad Kongresu, najważniejszą także — jak się wydaje — z punktu widzenia archiwistyki współczesnej była pierwsza sesja, poświęcona zagadnieniom archiwów elektronicznych. Stąd też warto przytoczyć najistotniejsze elementy wystąpień wygłoszonych w ramach tej sesji.

Z referatem głównym wystąpiła Magdalena Canellas Anoz, dyrektor Archiwum Generalnego Indii w Sewilli. Tekst miał charakter syntetyzujący praktykę archiwalną i obecny stan wiedzy w zakresie postępowania z dokumentacją na nośniku elektronicznym. Referentka stwierdziła, że technologia informatyczna spowodowała zmiany o charakterze strukturalnym we wszystkich dziedzinach działalności człowieka, w tym także w działalności archiwalnej. Zmiany te dotyczą zarządzania dokumentami archiwalnymi, kształcenia i przygotowania zawodowego archiwistów, roli i zadań archiwów. Jeśli zmiany te nie zostaną przez środowiska archiwalne przyjęte do wiadomości, może to — zdaniem M. Canellas Anoz — doprowadzić do stopniowego zaniku zawodu archiwisty, archiwa zaś przekształcą się w muzea nagromadzonej informacji. Rola profesjonalnego archiwisty w odniesieniu do dokumentu elektronicznego w okresie jego użytkowania może być zdefiniowana jako zbiór niezbędnych czynności mających na celu identyfikację, gromadzenie i przechowywanie dokumentów, przy założeniu, że dokumenty te są dostępne w formie czytelnej dla użytkownika. W tym celu niezbędny jest udział archiwisty we wszystkich etapach procesu dokumentowania działalności z wykorzystaniem dokumentu elektronicznego, poczynając od jego wytworzenia, przez użytkowanie, kończąc na archiwizacji. Podkreślona została szczególna rola archiwistów na etapie powstawania dokumentu elektronicznego. Stopniowo, w kolejnych etapach procesu dokumentowania działalności instytucji, rola ta ulega zmniejszeniu. Zadania archiwistów w tej sferze określono następująco:

1. Kontrola procesu powstania dokumentu elektronicznego, pod czym rozumieć należy zapewnienie wiarygodności, trwałości i możliwości dalszego przechowywania dokumentu. Wymaga to wypracowania metod postępowania zapewniających udział archiwistów w procesach zarządzania dokumentacją elektroniczną, ich współpracy ze specjalistami z innych dziedzin oraz z wytwórcą dokumentu. Aktywny udział archiwistów w tych procesach potrzebuje także zwiększonej aktywności środowiska archiwalnego w zakresie ustawodawstwa, odnoszącego się do zarządzania dokumentacją elektroniczną.

2. Wartościowanie i selekcja wytworzonej dokumentacji. Proponowano przyjęcie kryterium, opartego na analizie funkcji aktotwórcy i organizacji jego kancelarii. Postulowano także, aby wartościowanie dokumentacji elektronicznej odbywało się na etapie wytwarzania dokumentu.

3. Przechowywanie i udostępnianie dokumentu elektronicznego. Czynności w tym zakresie mają na celu zapewnienie gromadzenia, dostępności i czytelności dokumentów przechowywanych w archiwum. Jest to zadanie bardzo złożone, a jego realizacja zależy w znacznym stopniu od szybko zmieniających się technologii. W tym względzie stwierdzono, że efekt starzenia się nośników wymaga przenoszenia dokumentów elektronicznych na nośniki nowej generacji. W chwili obecnej stanowi ono podstawową metodę zapewnienia długotrwałego przechowywania dokumentu elektronicznego. Podobną metodę należy stosować w odniesieniu do zasady zapewnienia dostępności dokumentów elektronicznych. Najbardziejziej rozpowszechnioną

metodą w tym zakresie jest udostępnianie dokumentu elektronicznego w oryginalnym formacie, niezależnie od oprogramowania, za pomocą którego został wytworzony. Inne metody polegają m.in. na wizualizacji dokumentu, standaryzacji systemu kodowania, zachowaniu elektronicznego obrazu dokumentu, zachowaniu dokumentu na nośniku papierowym lub w postaci mikrofilmu. W odniesieniu do metod fizycznego udostępniania dokumentów elektronicznych, wskazano na trzy główne: kopiowanie nośników fizycznych, przekazywanie informacji za pomocą łączy telekomunikacyjnych (Internet), dostęp *on-line* do archiwalnych zasobów elektronicznych.

Poważnym głosem w dyskusji wokół dokumentu elektronicznego, która toczy się powszechnie w środowiskach archiwalnych wielu krajów — także w Polsce — było wystąpienie Kennetha Thibodeau, dyrektora Programu Archiwów Elektronicznych Narodowej Administracji Archiwów i Dokumentacji USA (National Archives and Records Administration Electronic Records Archives (ERA) Program) pt. „Przechowywanie i migracja dokumentów elektronicznych — obecny stan wiedzy”¹.

Skupił się on na tych zadaniach archiwów, a tym samym archiwistyki, które odnoszą się do przechowywania dokumentów elektronicznych w archiwach. Wśród czynników uzasadniających konieczność podjęcia szerokich badań w tym zakresie wskazał następujące: rozszerzający się zakres zastosowania dokumentu elektronicznego w działalności urzędów i instytucji (wzrastająca liczba wytwarzanych dokumentów elektronicznych); dynamiczny rozwój technologii informatycznej, powodujący, iż zwiększa się zakres typów informacji, które są przedmiotem tej technologii; jednocześnie zaś sfera stosowania technologii informatycznej ulega rozszerzeniu na nowe dziedziny działalności człowieka. Wymienione czynniki odnoszą się nie tyle do pojedynczego dokumentu elektronicznego, ale przede wszystkim oddziałują na poziomie zespołów archiwalnych jako całościowych struktur. Rozpatrując problem przechowywania dokumentu elektronicznego, należy także mieć na uwadze — zdaniem Thibodeau — zjawisko pewnego dualizmu technologii informatycznej: jej szybki rozwój oznacza z jednej strony nieustanny postęp, jednakże z drugiej strony — szybkie starzenie się środków technologicznych.

Technologia informatyczna przez długi okres swojego rozwoju pozostawała obojętna na problemy długotrwałego przechowywania informacji utrwalonej cyfrowo. Jednakże w ostatnich latach rozwiązanie tego problemu stało się przedmiotem zainteresowania specjalistów z wielu dziedzin, w których dokument elektroniczny odgrywa coraz większą rolę. Postulowane są w tym zakresie różnorodne rozwiązania. Niektóre z nich zostały sprawdzone doświadczalnie, nieliczne wprowadzone do praktycznego stosowania. Wypracowane i znane dziś rozwiązania problemu przechowywania dokumentu elektronicznego podzielił Thibodeau na pięć kategorii: zachowanie oryginalnej technologii, zastosowanej do wytworzenia i przechowywania

¹ Zob. K. Thibodeau, R. Moore, Ch. Baru, *Persistent Object Preservation: Advanced Computing Infrastructure for Digital Preservation*, dostępne na stronie internetowej: DLM Forum 1999, <http://www.ispo.cec.be/dlm/fulltext/full-thib-en.htm>.

dokumentu; emulacja oryginalnej technologii na nowej platformie; migracja oprogramowania, niezbędnego do odzyskania, odtworzenia i użytkowania dokumentów; migracja dokumentów na nowy format; konwersja dokumentu do standardowego formatu. Każda z tych metod ma swoje plusy i minusy, żadna nie jest całkowicie satysfakcjonująca.

Wspomniane rozwiązania problemu przechowywania dokumentu elektronicznego mają cechę wspólną: są to rozwiązania problemów technologicznych, pojawiających się w miarę upływu czasu. Żadne z tych rozwiązań nie jest ukierunkowane na osiągnięcie jedynego celu, jakim jest archiwalne przechowywanie dokumentu. Ponadto, dla osiągnięcia tego właśnie celu niezbędne staje się pozytywne rozwiązanie problemów technologicznych. Tak więc to zasady archiwistyki powinny określać wymagania, których spełnienie należy do sfery technologii. Do archiwistyki należy określenie kryteriów, za pomocą których powinien być oceniany postęp technologiczny w dziedzinie długotrwałego przechowywania dokumentu elektronicznego. Z punktu widzenia archiwistyki dokumenty elektroniczne to nie tylko efekt rozwoju technologii komputerowej, lecz także narzędzia i rezultaty działalności twórcy tych dokumentów. Przechowywanie dokumentów elektronicznych w ujęciu archiwalnym związane jest bowiem z zasadą poszanowania zespołu archiwalnego; wymaga spełnienia warunku zachowania nie tyle pojedynczego dokumentu, co zespołu archiwalnego jako całości. Podczas oceny metod długotrwałego przechowywania dokumentów należy także uwzględnić, w jaki sposób są one świadectwem działalności twórcy dokumentu, nie tylko z punktu widzenia zawartej w nich informacji, ale także z punktu widzenia technologii, za pomocą której zostały wytworzone.

National Archives and Records Administration (NARA) jest inicjatorem prac badawczych, których celem jest wypracowanie strategii i konkretnych rozwiązań, obejmujących zastosowanie wymagań archiwistyki do długoterminowego przechowywania dokumentu elektronicznego². Impulsem do ich podjęcia było zjawisko bardzo szybkiego wzrostu liczby i różnorodności dokumentów elektronicznych wytwarzanych przez instytucje rządu Stanów Zjednoczonych³.

Punktem wyjściowym badań jest postulat, iż systemy archiwalne powinny być niezależne od konkretnej technologii, zastosowanej kiedykolwiek do ich wprowadzenia. Innymi słowy, system informacji, służący do przechowywania elektronicznej dokumentacji archiwalnej powinien być budowany w taki sposób, aby była możliwa zamiana jakiegokolwiek elementu urządzenia lub oprogramowania użytego w systemie z minimalnym wpływem na pozostałe elementy systemu oraz bez żadnego wpływu na przechowywaną kolekcję dokumentów.

² Badania sponsorowane są także przez Advanced Research Projects Administration of the U. S. Department of Defense oraz U. S. Patent and Trademark Office.

³ Np. Departament Stanu w 2001 r. rozpoczął przekazywanie do NARA ok. 1 mln rocznie korespondencji dyplomatycznej w formie elektronicznej. Również w 2001 r. przypuszczalnie ok. 25 mln dokumentów poczty elektronicznej zostanie przekazanych z jednego tylko systemu zarządzania dokumentacją Białego Domu z okresu prezydentury Billa Clintona.

Badania prowadzi US National Partnership for Advanced Computational Infrastructure w San Diego Supercomputer Center. Ukierunkowane są na wypracowanie takiej metody, która spełniać będzie wymagania w zakresie przechowywania informacji i jednocześnie przechowywania archiwów elektronicznych, łącznie z wymaganiami, wynikającymi z zasady przynależności zespołowej. Metoda skupia się bardziej na obiekcie, który ma być przechowywany, niż na rozwiązaniu problemów technologicznych. W tym przypadku obiektami są dokumenty i kolekcje (zbiory) dokumentów, zgodnie z ich organizacją w ramach zespołu archiwalnego. Metoda kolekcji jako obiektu trwałego przechowywania (*collection-based persistent object preservation*)⁴ wydziela kontekst i strukturę dokumentów, a także ich wygląd do formalnych modeli. Proces archiwalnego przechowywania dokumentów elektronicznych podzielić więc można na poszczególne fazy, włączające nie tylko przekazanie do archiwum kolekcji dokumentów, ale także przekazanie archiwalnych metadanych, niezbędnych do zagwarantowania integralności przechowywanych dokumentów i możliwości ich późniejszego przeglądania (użytkowania). Stosowane są następujące technologie: XML (*eXtensible Markup Language*), DTD (*Document Type Definitions*), DDL (*Data Definition Language*), XSL (*eXtensible Style Language*). Zastosowanie tych technologii umożliwia nie tylko przechowywanie dokumentów bez ograniczeń czasowych w przyszłości, lecz także korzystanie z przyszłych zaawansowanych technologii do posługiwania się, badania, odtwarzania i udostępniania dokumentów. Zastosowanie metody *collection-based persistent object preservation* znajduje się obecnie na etapie badań i rozwoju. Jednakże wskazać można już dziś istotne przesłanki, zarówno w dziedzinie technologii, jak i archiwistyki, że owe badania zakończą się sukcesem. W dziedzinie technologii należy podkreślić dwa fakty. Po pierwsze, wspomniane badania nie rozwijają żadnej szczególnej technologii, która odpowiadałaby wyłącznie potrzebom archiwistyki. Jest to raczej poszukiwanie rozwiązań dla archiwistyki na bazie technologii, które będą użytkowane przez następną generację Internetu i infrastrukturę informacyjną, stanowiąc jednocześnie kluczowe technologie w dziedzinie handlu elektronicznego i elektronicznej administracji. Archiwista amerykański postuluje, aby archiwa korzystały raczej z szerokiego zakresu nowych środków technologicznych, które pojawiają się na rynku, niż tworzyły własne

⁴ Konkretny, pojedynczy dokument elektroniczny traktowany jest tu jako obiekt, którego właściwości można sklasyfikować. Wszystkie dokumenty elektroniczne należą do dwóch nadrzędnych klas (*super-classes*): obiektów cyfrowych i dokumentów. W ramach klasy obiektów cyfrowych wszystkie dokumenty elektroniczne klasyfikowane są na podklasy fizycznych plików, tzn. ich właściwości określane są przez nośnik, na którym zostały zapisane, oraz standardy lub konwencje zastosowane do ich zapisania. Jako obiekty cyfrowe, wszystkie dokumenty elektroniczne należą do jednej lub kilku klas aplikacji softwarowych i metody, za pomocą której zostały wytworzone, np. pliki tekstowe, obrazy dokumentów skanowanych, pliki poczty elektronicznej, pliki multimedialne. W ramach klasy dokumentów dokumenty elektroniczne posiadają właściwości wynikające z ich formy dokumentacyjnej oraz przynależności do zespołu archiwalnego. Każda z tych podklas może być rozwijana w dalsze podklasy, w zależności od potrzeb. Takie podejście do dokumentu elektronicznego uwzględnia zarówno jego zawartość informacyjną, jak i kontekst, związany z jego wytworzeniem.

technologie. Po drugie — metoda stosowana jest w innych dziedzinach, takich jak biblioteki cyfrowe i zbiory danych naukowych⁵. Instytucje archiwalne mogą więc współpracować z tymi organizacjami w celu poszukiwania nowych rozwiązań technologicznych mających na celu długoterminowe przechowywanie i dostęp do dokumentu elektronicznego. Metoda obiektu trwałego przechowywania została sprawdzona przez zastosowania badawcze dla różnych rodzajów dokumentacji. Badania te włączały wprowadzenie obiektu do systemu informacji archiwalnej z zewnętrznego źródła, kontrolę dokumentów, baz danych, obrazów, systemu informacji i innych obiektów cyfrowych, badanych na drodze wytworzenia modelu XML, przekształcenie zestawu danych i zachowanej organizacji kolekcji zgodnie z tym modelem; przechowywanie przekształconej kolekcji i odpowiednich metadanych; odtworzenie i prezentację przechowywanych zestawów danych z użyciem technologii całkowicie różnych od tych, które były oryginalnie użyte do wytworzenia i gromadzenia dokumentów.

W dyskusji nad archiwum elektronicznym głos zabierali:

Vern Harris (asystent dyrektora Narodowego Archiwum Afryki Południowej) zajął się zagadnieniem statusu prawnego dokumentów elektronicznych. Zasadniczy wątek stanowiły rozważania dotyczące wartości dowodowej (przede wszystkim w zakresie prawa procesowego) dokumentów elektronicznych. W tym kontekście rozważał odpowiedzialność archiwistów za procedury uwiarygodnienia dokumentów elektronicznych.

Claudia Salmini (Archiwum Narodowe w Wenecji) przedstawiła wykorzystanie technologii informatycznych do obsługi użytkowników archiwów. Archiwistka włoska omówiła najważniejsze projekty, realizowane przez archiwa tego kraju, mające na celu budowanie ogólnodostępnej, publicznej sieci informacyjnej archiwów, za pomocą której użytkownik otrzymywałby dostęp zarówno do systemu pomocy informacyjno-archiwalnych, jak i do dokumentów utrwalaonych lub reprografowanych cyfrowo.

Luciana Duranti (prof. archiwistyki na Uniwersytecie Kolumbii Brytyjskiej w Vancouver) mówiła o wpływie nowych technologii na teorię archiwalną, co warte jest szerszego przedstawienia. Na wstępie stwierdziła, iż ostatnie dziesięciolecie wytworzyło więcej utrwalonej informacji niż jakakolwiek poprzednia dekada w historii działalności ludzkiej. Fakt, że większość z tych informacji jest mniej dostępna niż wszystkie zgromadzone poprzednio, jest jednym z paradoksów naszych czasów. Idiosynkryczne systemy oprogramowania wytwarzają, zarządzają i przechowują informację cyfrową używając własne (chronione patentem) technologie i nośniki, które z kolei są obiektem dynamicznego rozwoju przemysłu komputerowego. Informacja ta jest tracona w uwarunkowanym technologicznie cyklu starzenia się i niekompatybilności. Koncepcja archiwalnego przechowywania nie dotyczy już

⁵ Np. opisaną technologię stosuje się w National Aeronautics and Space Administration (NASA), California Digital Library, Pacific Rim Digital Library, Neuroscience Digital Library of Brain Images, Art Museum Image Consortium.

zachowania samego nośnika, lecz zawartości i dostępności do dokumentów elektronicznych.

Istotnym zjawiskiem jest, że różne organizacje i osoby wytwarzają dokumentację odnoszącą się do tej samej sprawy na różnych nośnikach i w różnych formatach. Między tymi dokumentami trudno jest ustanowić wzajemną więź archiwalną już wtedy, gdy są one jeszcze użytkowane przez ich wytwórców; tym bardziej dotyczy to zachowania tej więzi przez długie okresy. W rezultacie koncepcja więzi archiwalnej nie opiera się już dalej na zachowaniu serii dokumentów, lecz na ochronie integralności jednostek dokumentacji (spraw) lub większych kompleksów dokumentacji, w skład których one wchodzi.

Technologia cyfrowa postawiła na porządku dziennym problem wiarygodności dokumentacji, zarówno wtedy, gdy jest ona dokumentacją bieżącą, a także weryfikacji jej autentyczności w długookresowej perspektywie. Chociaż profesjonalni archiwiści świadomi są tego faktu od pewnego czasu, tylko niewiele instytucji archiwalnych próbuje problem ten rozwiązać. Próby te zaliczyć można do awangardowych dla wiedzy metodologicznej, są one jednakże dalekie od wszechstronności, obejmują bowiem częstokroć ograniczony zakres archiwów elektronicznych i ukierunkowane są na rozwiązanie konkretnych zagadnień, pojawiających się w miarę wytwarzania nowych dokumentów. Próby te pokazały wszakże, że technologia nie jest zdolna sama z siebie rozwiązać problemów, które powstają w związku z dokumentami elektronicznymi, i że wypracowanie niezbędnych strategii, zasad i standardów w odniesieniu do zarządzania dokumentacją elektroniczną w ujęciu archiwalnym wymaga powrotu do fundamentalnych pojęć teorii archiwalnej. Powrót ten jednakże — zdaniem Duranti — nie może być pasywny; koncepcje archiwistyki, włączając w to koncepcje dyplomatyki⁶, należy rozwijać uwzględniając uwarunkowania współczesnej rzeczywistości. W rozszerzonej i odświeżonej formie teoretyczna myśl archiwalna może stać się istotnym narzędziem w opracowaniu strategii, zasad i norm postępowania z dokumentami elektronicznymi — od ich wytworzenia do trwałego przechowywania.

Bardzo interesujące było wystąpienie Leopolda Kammerhoffera (archiwista Archiwum Państwowego w Wiedniu), zatytułowane „Nowe obszary działalności, nowe zadania”. Zabrał on co prawda głos w ramach drugiej sesji plenarnej, poświęconej archiwistyce, jako dyscyplinie naukowej, odniósł się jednakże ściśle do zagadnień związanych z archiwami elektronicznymi. Przedstawił interesującą, choć subiektywną, analizę stanu archiwistyki w obliczu nadciągającej ery powszechnej digitalizacji (ery cyfrowej — *digitale Zeitalter*). Otóż stwierdził on, że powszechna digitalizacja, jako wszechoddziałująca, prowadzi do nadmiaru

⁶ Chodzi tu zapewne o analogię pomiędzy dyplomatyką, w tej jej części, która dotyczy cech formalnych dokumentów, a wymaganiami stawianymi systemom zarządzania dokumentacją elektroniczną, w których ważną rolę odgrywa system oznaczania dokumentu, za pomocą którego następuje automatyczna (przez maszynę) klasyfikacja i kwalifikacja dokumentu.

informacji, przybierającego niespotykaną dotychczas skalę, „której przyczyną jest wielosłowie, próżność, biurokratyzacja, zawrotne tempo rozwoju nauki i techniki i powszechna obecność komputerów, urządzeń drukujących i papieru”. Informacja ta (cyfrowa) charakteryzuje się cechami, zasadniczo odróżniającymi ją od tradycyjnych dokumentów archiwalnych (analogowych). Digitalizacja dokumentacji, polegająca na przekształceniu słów i obrazów na kombinację zer i jedynek, powoduje, że informacja i jej kontekst nie są już nierozłącznie związane z konkretnym nośnikiem fizycznym, takim jak papier, pergamin, taśma, film itp.

We współczesnym świecie — kontynuował Kammerhoffer — nastąpiło ściśle połączenie tendencji globalnych z indywidualnym działaniem i lokalnymi obyczajami. Rezultatem tego jest centralizacja (logika procesu) i jednocześnie decentralizacja (funkcje i zastosowania procesów), zniesienie barier czasu i przestrzeni i wyeliminowanie warunku bliskości geograficznej jako podstawowej płaszczyzny zbliżenia, współpracy i dobrosąsiedztwa.

Dzięki wzrastającym możliwościom i ciągłemu postępowi technologii informatycznej, modele organizacyjne, stosowane dotychczas zarówno w zarządzaniu, jak i procesach produkcyjnych (centralizacja, hierarchizacja, produkcja masowa), są coraz bardziej kwestionowane. Wykorzystując nieograniczony dostęp do informacji, demokratyzacja przejawiać się będzie w coraz bardziej bezpośrednich formach. Racjonalizacja i automatyzacja rutynowych prac pozwoli administracjom rządowym na zmiany zmierzające do modelu rządu elektronicznego (rządu otwartego), co z kolei doprowadzi do przekształcenia procesów pracy.

Stabilność hierarchicznie ukształtowanych struktur administracyjnych coraz powszechniej zastępowana jest przez dynamiczne procesy operacyjne, których baza technologiczna podlega szybkim zmianom. Nowe modele komunikacji za pomocą Internetu zmieniają tradycyjne podejście do sfery komunikacji, zarówno na poziomie społecznym, jak i indywidualnym.

W dobie współczesnej w przeszłość odeszły archiwa i archiwiści odosobnieni od świata, pracujący za zamkniętymi drzwiami; przeszłością jest także praca naukowa z dokumentami historycznymi „za zamkniętą kurtyną”. Klasyczne archiwa, zawierające dorobek minionych wieków, zostały uznane za część narodowej spuścizny kulturalnej. Archiwiści, postrzegani w społeczeństwie jako depozytariusze tej spuścizny, w coraz większym stopniu spotykają się ze wzrastającymi żądaniami, aby była ona dostępna dla coraz większej liczby ludzi. Wydaje się, że właśnie technologie informatyczne oferują gotowe rozwiązania w tej sferze (reprodukcje cyfrowe, dostęp *on-line*).

Era cyfrowa niesie ze sobą nadmiar informacji. Nadmiar ten oznacza jednocześnie obfitość błędnej informacji. Centra informacyjne i współczesne sieci są przeładowane „dokumentami archiwalnymi” wszelkiego rodzaju, zaś geograficzny czy intelektualny podział na życie codzienne (współczesność) z jednej strony, a przeszłość (archiwa) z drugiej strony zanika lub przestaje mieć znaczenie. Współcześnie przechowujemy w archiwach więcej dokumentów niż kiedykolwiek w przeszłości, po części powodowani próżnością, po części dla przyszłych pokoleń. Przechowujemy — bez

względu na to, że trwałość i aktualność przeważającej części tych archiwów jest niedługa — przeciętny człowiek z dobrą pamięcią zachowuje informację dłużej, niż wynosi długość życia większości współczesnych elektronicznych mediów archiwalnych. Koncepcja „dokumentu archiwalnego” nabiera więc nowego znaczenia: staje się on częścią współczesności i znika w bardzo krótkim czasie, aby być zastąpionym przez nowy dokument.

Długość życia dokumentów elektronicznych determinowana jest przez takie zjawiska, jak szybkość i łatwość wyprodukowania dużej liczby dokumentów, prostota ich reprodukcji i przeglądania, szybkość dystrybucji i rozpowszechnienia. Także przez fakt, że ich gromadzenie i przechowywanie może odbywać się w sposób dowolny, a zniszczenie nie musi podlegać kontroli.

Dokumenty elektroniczne nie są jedynie kolejną, nową kategorią nośników, podobnie do dokumentów pergaminowych, mikrofilmów, map lub taśmy filmowej, a przeciwnie — prowokują do zasadniczych zmian wielu podstawowych pojęć teorii i praktyki archiwalnej.

Digitalizacja oddziałuje na niemal wszystkie sfery życia człowieka, zarówno prywatnego, jak i zawodowego: nadchodząca dekada zostanie zdominowana przez mieszane formy dokumentów (częściowo cyfrowe, częściowo na tradycyjnym nośniku), a także hipermedia: produkty multimedialne i ogromną liczbę informacji utrwalaonych na papierze. Co więcej, proces digitalizacji będzie obejmował nie tylko produkcję wideo i telewizyjną, zapisy dźwięków, rejestry własnościowe, dokumentację finansową, badania rentgenowskie, projekty techniczne i architektoniczne itp., lecz także część klasycznych dóbr kultury, przechowywanych pod postacią tradycyjnych archiwów.

Systemy multimediiów mogą być postrzegane jako uporządkowane w różne kategorie dokumenty lub ich serie, w których nastąpiło połączenie tradycji słownej, spuścizny pisanej i produktów rynku multimedialnego; wszystkie one (lub prawie wszystkie) występują w formie cyfrowej, z połączeniami typu hipermedia i udostępnianiem typu *on-line*. Obecnie wyróżnić można następujące kategorie:

1. Dokumenty elektroniczne, wytworzone na bazie systemów zarządzania dokumentacją lub systemów zarządzania produkcją (działalnością), klasyfikowane przez automatyczne lub półautomatyczne procesy operacyjne (częściowo zakodowane i utrwalone cyfrowo).

2. Systemy informacji geograficznej i służby informacji publicznej (pogoda, czas, transport, turystyka).

3. Telemedycyna (systemy przechowywania obrazów i komunikacji w szpitalach, systemy informacji dla lekarzy i szpitali, elektroniczne historie choroby pacjenta, diagnozy na odległość i diagnozy radiologiczne, automatyzacja metod diagnostycznych, systemy informacji zdrowotnej, informacji o lekach itp.).

4. Naukowe bazy danych, stanowiące źródło do badań nad rozwojem nauki i jej zastosowań.

Innym zjawiskiem współczesności jest szybko rosnąca liczba dokumentów dźwiękowych i graficznych. Można przewidzieć, iż gwałtowny wzrost zapotrzebowania na materiały audiowizualne stanie się bodźcem do dalszego intensywnego rozwoju nowych technologii i środków dystrybucji tych materiałów.

Radio i telewizja, które przekształca się w media cyfrowe, dostarczać będą autonomicznego i indywidualnego dostępu do informacji, podobnego do tego, jaki ma miejsce w przypadku gazet i książek. Użytkownicy uniezależnią się od określonego wcześniej czasu emisji czy repertuaru; już obecnie mówi się o przejściu od nadawania (*broadcasting*) do wybierania (*broadcatching*) (*TV-on-demand, pay-TV*).

Integracja telewizji, telekomunikacji i technologii informatycznej doprowadzi do powstania nowych warunków produkcji i metod pracy w radiu i telewizji. W większości przypadków archiwa audiowizualne będą składały się ze złożonych systemów hybrydowych (papier, mikrofilm, tradycyjne nośniki dźwięku i obrazu, nośniki cyfrowe). Pojawia się dodatkowo, obok digitalizacji starych filmów i ścieżek dźwiękowych, nowe cyfrowe produkty hipermedialne, stanowiące połączenie „przekazów elastycznych”, które będzie można „materializować” różnorodnymi sposobami, bez względu na oryginalną formę, z których zostały zaczerpnięte. Przykładami takich zastosowań są m.in.:

1. Projekt EUROMEDIA, którego celem jest opracowanie metod i środków szybkiego dostępu (dostęp zdalny) do opisu i zawartości archiwów multimedialnych (przede wszystkim nadawców i producentów telewizyjnych).

2. Projekt dotyczący telemedycyny PACS (Pictures Archiving and Communication Systems), w ramach którego Sozialmedizinisches Centrum w Wiedniu realizuje program modernizacji systemów służby zdrowia w krajach Trzeciego Świata (finansowany ze środków Banku Światowego).

Współczesne dylematy i problemy, przed którymi stanęła archiwistyka w związku z rozwojem technologii informatycznej, nazywa Kammerhoffer kryzysem egzystencjalnym zawodu archiwisty. Tym większego znaczenia — w świetle dynamiki i szybkiego procesu zmian, jakim podlega technologia informatyczna — nabierają debaty nad teorią i metodami archiwistyki (kwalifikacja archiwalna, przechowywanie i konserwacja, ewidencja i opis archiwalny, udostępnianie). „Archiwa” lub „dane, które nie są użytkowane” stają się przedmiotem coraz większego zainteresowania w różnych dziedzinach (administracja, ekonomika, wypoczynek i rozrywka). Powszechne jest przekonanie, że w nieodległej przyszłości podłączenie się do Internetu będzie taką samą codzienną czynnością, jak podłączenie urządzenia elektrycznego do sieci energetycznej. Informacja będzie dostarczana w pewnym sensie z gniazdka, archiwa zaś, biblioteki i muzea przekształcą się w pewnego rodzaju „elektrownie”, dostarczające tego rodzaju „energii elektrycznej”.

Tradycyjne zasady archiwistyki (proweniencja, kwalifikacja archiwalna, uwiarygodnienie dokumentów, ustalanie okresów przechowywania, techniczne metody konserwacji, informacja, udostępnianie) powinny być zmodyfikowane, tak aby przystosować je do nowych, mogących pojawić się form archiwów historycznych.

Powinny one spełniać wymagania procesów zarządzania dokumentacją, zarówno w kontekście administracyjnym, jak i technologicznym. W przeciwnym razie istnieje groźba, że informacja zostanie bezpowrotnie utracona lub — co bardziej prawdopodobne — pojawią się nowe zawody, zajmujące się zarządzaniem archiwami, które zajmą miejsce zawodu archiwisty. Skutkiem takiego rozwoju sytuacji byłoby zaburzenie więzi między pokoleniami. Podstawowa bowiem misja archiwisty, za którą ponosi on odpowiedzialność przed przyszłymi pokoleniami, polega na tworzeniu tradycji na podstawie profesjonalnych metod wyboru i oceny wytworzonych współcześnie przekazów, zachowaniu nie tylko samej informacji, lecz także jej kontekstu i funkcji — „metainformacji”.

Ograniczenie biurokracji i — jako cel ostateczny — powstanie rządu elektronicznego lub rządu otwartego z bezpośrednim dostępem do informacji nasuwa pytanie o dalsze istnienie archiwów. Dotychczasowe doświadczenie pokazuje, że „odchudzanie” biurokracji nie stanowi realnej groźby dla istnienia archiwów. Raczej odwrotnie, zwiększająca się sfera działalności administracji powoduje, że próbuje ona pozbyć się tego, co nie jest już jej potrzebne do bieżącej działalności, na drodze tzw. migracji danych podczas procesu użytkowania systemów informatycznych. Procesy eksploatacji systemów informatycznych stają się coraz bardziej wzajemnie połączone i zautomatyzowane, jednocześnie pewne ich funkcje kontrolowane są przez inne, udoskonalone środki informatyczne (dotyczy to także tworzenia archiwów elektronicznych jako niezależnej sfery zastosowania technologii informatycznej). Stopniowo procesy informatycznego zarządzania dokumentacją i procesy powstawania archiwów elektronicznych ulegają połączeniu, i jeśli archiwiści nie wniosą tu swojego *know-how*, ich potrzeby nie będą brane pod uwagę nie tylko w okresie użytkowania dokumentu elektronicznego, lecz także w ogóle w odniesieniu do archiwów elektronicznych. Właśnie dlatego archiwiści powinni brać aktywny udział w opracowaniu systemów zarządzania dokumentacją elektroniczną i kontroli procesów użytkowania tych systemów, określając te rodzaje informacji, które powinny być zachowane przez ich twórcę, podlegać migracji lub te, które mogą być zniszczone. W tym aspekcie znaczenia nabiera także pytanie o autonomię i funkcje archiwów elektronicznych (archiwa rozproszone lub scentralizowane), podobnie jak pytanie o ich uczestnictwo w regionalnych i międzynarodowych „sięciach kulturalnych”.

Nie bez znaczenia jest także czynnik ekonomiczny. Coraz powszechniej zarówno przedsiębiorstwa, radio i telewizja, jak też administracja podchodzą do zgromadzonej informacji z punktu widzenia jej wartości komercyjnej. Dokumentacja przeznaczona do przechowywania w archiwach analizowana jest pod kątem przyszłych planów i strategii działalności lub w celu preparowania danych, przewidzianych do użytkowania w przyszłości. Wynika stąd konieczność dokonania profesjonalnej oceny i selekcji informacji. Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, iż procesy wyszukiwania i lokalizacji informacji oraz oceny jej wartości powierzone zostaną urządzeniom i odbywać się będą w pełni automatycznie. W tym zakresie udział archiwistów także jest niezbędny, przede

wszystkim w planowaniu i opracowaniu architektury zarządzania informacją. Bowiem „wiedzę stanowi informacja — wyselekcjonowana, strukturyzowana i opisana” i taka informacja stanie się w przyszłości czynnikiem ekonomicznym o ogromnym znaczeniu.

Tak więc — reasumuje Kammerhoffer — technologia informatyczna stawia przed archiwistyką dwa najważniejsze zadania: po pierwsze — kontroli nad powstawaniem archiwów elektronicznych, po drugie zaś — wprzęgnięcia technologii informatycznej w służbę archiwistyki.

Przewartościowania wymagają podstawowe zasady tradycyjnej archiwistyki, przede wszystkim odnoszące się do zasad gromadzenia zasobu archiwalnego. Na etapie powstawania dokumentu upatruje Kammerhoffer najważniejsze zadania archiwistyki w odniesieniu do dokumentów elektronicznych. Archiwiści powinni uczestniczyć w opracowaniu automatycznych procedur postępowania z dokumentacją elektroniczną. Zasada, iż „wszystko to, co można powtórzyć, będą w przyszłości wykonywać maszyny” zostanie przeniesiona na procesy aktotwórcze, a następnie na procesy archiwizacji. Stąd potrzeba aktywnego udziału archiwistów i przeniesienia metod i wiedzy archiwalnej na poziom koncepcyjnego opracowania zastosowań technologii informatycznej.

Przytoczone powyżej poglądy uznać można za reprezentatywne dla dyskusji toczącej się obecnie w międzynarodowym środowisku archiwalnym wokół całego kompleksu problemów, związanych z szeroko pojętymi archiwami elektronicznymi. Przegląd ten ujawnia niedostatki tej dyskusji, przede wszystkim zaś kryzys, w jakim znalazła się archiwistyka w obliczu naporu i dynamizmu powszechnego zastosowania technologii informatycznej we wszystkich sferach komunikacji społecznej. Dotyczy to nie tyle braku gotowych, uniwersalnych (choćby w skali regionalnej) rozwiązań czy modeli i wzorców postępowania, lecz spraw bardziej podstawowych: jednolitych narzędzi badawczych, terminologii, określenia podstawowego obszaru zainteresowań i celów badawczych. Być może archiwistyka, która jako dyscyplina naukowa rozwinęła się na gruncie potrzeb, wywołanych powstaniem nowoczesnej biurokracji i masowej produkcji akt, wyczerpała swoje możliwości rozwoju. Faktem jest, iż pozostaje ona bezradna wobec rewolucji informatycznej. Byłoby jednakże przedwczesnym ogłoszenie końca archiwistyki w obecnej jej postaci. Będzie ona miała zastosowanie jeszcze przez długi czas, dopóki ostatni tradycyjnie pojmowany dokument archiwalny nie zostanie złożony w archiwum.

Kryzys archiwistyki jako nauki znalazł także odzwierciedlenie w *Rezolucji XIV Kongresu*, w której archiwom elektronicznym poświęcono kilka tylko akapitów. Mają one charakter bardzo ogólnych zaleceń: zapewnienia dostępności do dokumentów elektronicznych, ich zabezpieczenia, przestrzegania równości dostępu i użytkowania tych dokumentów. Zwiększony nacisk położono na kwestie praw autorskich w odniesieniu do materiałów elektronicznych, zalecając Komitetowi do spraw Prawa Archiwalnego MRA (ICA/CLM) stałe monitorowanie i doradztwo w tym zakresie. W innym, wydawałoby się nie mniej ważnym dokumencie MRA, jakim jest *Strategia*

działania na lata 2000–2010 (przyjętym w kwietniu 2000 r.), zawarte są postulaty o wspieraniu rozwoju badań archiwalnych, m.in. nad zagadnieniami przechowywania dokumentów elektronicznych i nowych technologii komunikacji.

Treść obu tych dokumentów rysuje wyraźnie kierunek, w którym rozwijana będzie w najbliższej przyszłości działalność MRA: na pierwszy plan wysuwane są sprawy demokratyzacji dostępu do archiwów i informacji (zarówno w kontekście prawnomiędzynarodowym, jak i praktycznej działalności archiwów), zagadnień wspólnej spuścizny archiwalnej (ponad podziałami politycznymi i geograficznymi); szkolenia archiwistów i międzynarodowej integracji środowiska; standaryzacji działalności archiwalnej; etyki zawodu archiwisty.

Rezolucja XIV Kongresu

Opierając się na Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, głoszącej, że każdy człowiek ma prawo poszukiwać, otrzymywać i dzielić się informacją i ideami za pomocą każdego środka przekazu i niezależnie od granic;

oraz biorąc pod uwagę, że globalna wymiana informacji wskazuje na wzrastające znaczenie międzynarodowych norm w dziedzinie terminologii archiwalnej, przechowywania, wartościowania, gromadzenia i udostępniania zbiorów archiwalnych;

oraz mając świadomość, że profesjonalne kształcenie i rozwój archiwistów muszą podlegać stałemu doskonaleniu, tak aby społeczność archiwalna mogła wypełnić swoją powinność w stosunku do dokumentów, użytkowników i społeczeństwa w całości, XIV Międzynarodowy Kongres Archiwów zaleca:

Dokumentacja elektroniczna i technologia informatyczna

1. Archiwiści powinni zapewnić stały dostęp do zawartości i kontekstu autentycznych dokumentów elektronicznych, przyznając, iż mogą być one przechowywane w innej niż oryginalna formie.

2. W pełni rozumiejąc wzrastającą potrzebę przechowywania elektronicznej dokumentacji organów zarządzania państwem, archiwiści narodowi powinni dostarczyć podstawowych zaleceń zapewniających zachowanie i dostępność dokumentacji, w celu ochrony praw obywateli.

3. Witając z uznaniem fakt, iż dzięki zaawansowanej technologii rozszerzają się możliwości dostępu do archiwów, archiwiści powinni zapewnić, aby wszyscy obywatele, bez względu na to, czy są lub nie są w stanie posługiwać się nowoczesną technologią informatyczną, mieli równy dostęp i równe możliwości użytkowania swojego dziedzictwa dokumentalnego.

4. Komitet do spraw Prawa Archiwalnego MRA (ICA/CLM) powinien w stały sposób śledzić postęp w dziedzinie ochrony praw autorskich, w szczególności w dziedzinie ochrony praw autorskich, odnoszących się do materiałów elektronicznych, oraz powinien rozwijać badania i profesjonalne doradztwo w tym zakresie.

Normalizacja

5. Wszystkie komitety i sekcje MRA wezmą pod uwagę normy terminologiczne i inne, odnoszące się do obszarów ich profesjonalnej specjalizacji i będą promować ich stosowanie.

6. Wszyscy archiwiści powinni zachęcać swoje krajowe organy w dziedzinie normalizacji do aktywnego udziału w rozwijaniu nowych norm Międzynarodowej Organizacji Normalizacyjnej (ISO) w różnych dziedzinach praktyki archiwalnej, a także stosować normy ISO i MRA w swojej działalności.

7. Archiwiści, odpowiednio przygotowani, a także osoby zajmujące się zarządzaniem powinni rozszerzać swoją wiedzę o wysoko kwalifikowanych technologiach zarządzania w celu zapewnienia wysokiej efektywności zarządzania archiwami.

Kształcenie archiwistów

8. Instytucje archiwalne i stowarzyszenia archiwistów powinny promować wiedzę o *Zasadach Etyki* Międzynarodowej Rady Archiwów i ich przestrzeganie, jako dokumentu przyjętego przez Zgromadzenie Ogólne MRA podczas jej XIII sesji,

9. Archiwiści powinni zachęcać uniwersytety do wprowadzenia podstawowego cyklu wykładów z archiwistyki dla studentów kierunków nauk prawnych, nauk o zarządzaniu, społecznych i historycznych, MRA zaś powinna rozwijać model takiego podstawowego cyklu wykładów.

10. Administratorzy bibliotek archiwalnych powinni zapewnić swobodny, stały dostęp do niezbędnych zasobów w celu dostarczenia odpowiedniej bibliografii.

Rozwój zawodowy

11. Komisja Programowa MRA rozwija instrumenty w celu monitorowania profesjonalnych potrzeb, ustala plan rozpowszechniania publikacji MRA i regularnie informuje w tym zakresie wszystkich członków.

12. MRA powoła komisję, która skupi się na zagadnieniu istotnej roli archiwisty w rozwijaniu obsługi użytkowników.

Ochrona spuścizny archiwalnej

13. Mając na uwadze ciągle aktualny problem zarządzania archiwami byłych reżimów represyjnych i ich znaczenia dla konsolidacji systemów demokratycznych, MRA powinna wspólnie z UNESCO pracować na rzecz rozwoju programu przechowywania tych archiwów jako sprawy najpilniejszej, biorąc pod uwagę zalecenia, zawarte w studium MRA/UNESCO z 1995 r. *Zarządzanie archiwami służb bezpieczeństwa państwowego w byłych reżimach represyjnych*.

Wnioski specjalne

14. XIV Międzynarodowy Kongres Archiwów, odbywający się w Sewilli, wyraża najgłębsze wyrazy szacunku skierowane do Jego Wysokości Króla Hiszpanii za podjęcie się przez Jego Wysokość honorowej prezydencji Kongresu i Jego aktywny udział w ceremonii otwarcia.

15. XIV Międzynarodowy Kongres Archiwów wyraża swoją wdzięczność wszystkim krajowym i międzynarodowym, publicznym i prywatnym organizacjom, które wspierały realizację programu MRA w latach 1996–2000.

16. XIV Międzynarodowy Kongres Archiwów wyraża swoje podziękowanie wszystkim kolegom, którzy przyczynili się do tego, iż sesje dostarczyły stymulującej i rozwijającej dyskusji na profesjonalne tematy, a także kolegom sprawozdawcom, dzięki którym wnioski z obrad programowych mogły być włączone do rezolucji.

17. W imieniu MRA i jej wszystkich członków XIV Międzynarodowy Kongres Archiwów wyraża najgłębsze podziękowania rządowi Hiszpanii, rządowi Andaluzji, merowi Sewilli i Dyrekcji Generalnej Archiwów Państwowych Ministerstwa Edukacji i Kultury Hiszpanii, a także dyrektor Kongresu i jej kolegom oraz innym archiwistom hiszpańskim za ciepłe przyjęcie i organizację XIV Międzynarodowego Kongresu Archiwów.

Tłum. z ang. Ewa Rosowska

Ewa Rosowska, *On the development of contemporary archive science in the light of the proceedings of the Congress in Seville*. The article is devoted to the 14th International Congress of Archives which was held in September 2000 in Seville. It includes a short information on the general course of the Congress and more details on papers presented during one of the three plenary sessions, devoted to electronic archives. The following presentations are discussed in detail: „The Management and Use of Electronic Archives in View of Globalization” by Magdalena Canellas Añoz, the Director of the General Archives of India in Seville; „Preservation and Migration of Electronic Documents — the Current State of Knowledge” by Kenneth Thibodeau, the Director of the Electronic Archives Program of the US Administration of Archives and Records; „Legal Status of Electronic Documents” by Verne Harris, the Assistant Director of the National Archives of South Africa; „Application of Information Technologies in Respect to Services for the Users of Archives” by Claudia Salmini from the National Archives in Venice; „The Influence of New Technologies on the Archival Theory” by Professor Luciana Duranti from the University of British Columbia in Vancouver; and „New Areas of Activities, New Tasks” by Leopold Kammerhoffer from the State Archives in Vienna. The article ends up with final conclusions resulting from the discussion on electronic archives. Attached is the text of the resolution of the 14th International Congress of Archives in Seville.

Ewa Rosowska, *Des problèmes de développement de l'archivistique contemporaine à la lumière des débats du Congrès de Séville*. L'article est consacré au XIVe Congrès d'archives international qui s'est réuni au mois de septembre 2000 à Séville. Il contient une brève description du déroulement du Congrès ainsi qu'une présentation plus détaillée d'une des trois sessions plénières, celle consacrée aux archives électroniques. Y figure une ample relation des interventions, ayant eu lieu durant cette session, prononcées par: Magdalena Canellas Añoz, directrice des Archives générales des Indes de Séville, au sujet de la „Gestion et utilisation des archives électroniques dans le contexte de la mondialisation”; Kenneth Thibodeau — directeur du Programme des archives électroniques de l'Administration nationale des archives et de la documentation des États-Unis, au sujet de la „Conservation et migration des documents électroniques — état de connaissances actuel”; Verne Harris — assistant du

directeur des Archives nationales de l'Afrique du Sud, au sujet du „Statut juridique des documents électroniques”; Claudia Salmini des Archives nationales de Venise, au sujet de l' „Utilisation des technologies informatiques au service des utilisateurs des archives”; Luciana Duranti — professeur d'archivistique à l'Université de Colombie Britannique de Vancouver, au sujet de l' „Influence de nouvelles technologies sur la théorie d'archives”, ainsi que par Leopold Kammerhoffer, archiviste des Archives d'État de Vienne, au sujet des „Nouveaux domaines d'activité, nouvelles missions”. Suit une synthèse de la discussion consacrée à la problématique du document électronique. En annexe, le texte de la résolution du XIVe Congrès d'archives international de Séville.

Эва Росовска, *К вопросу о развитии современной архивистики в свете работы конгресса в Севилье*. Статья посвящена XIV Международному Конгрессу Архивов, состоящему в Севилье в сентябре 2000 г. Автор коротко представляет ход конгресса, останавливаясь более подробно на работе одной из трех пленарных сессий, посвященной электронным архивам. В статье охарактеризованы наиболее фундаментальные выступления, прозвучавшие на данной сессии, как то: директора Генерального архива Индии М. Ц. Аноз на тему: „Способы управления и использования электронных архивов в контексте глобализации”; директора Программы электронных архивов Национальной администрации архивов и документации США К. Тибодо на тему: „Хранение и миграция электронных документов — „современный уровень знания”; В. Гарриса, ассистента директора Национального архива Южной Африки, на тему: „Правовой статус электронных документов”; Ц. Салмини из Национального архива Венеции на тему: „Использование информационных технологий для обслуживания читателей архивов”; Л. Дуранти, профессора архивистики Университета Британской Колумбии в Ванкувере, на тему: „Влияние новых технологий на теорию архивоведения”, а также Л. Каммерхоффера, работника Государственного архива Вены, на тему: „Новые области деятельности, новые задания”. В заключении автор подвела итоги дискуссии конгресса, посвященной проблематике электронного документа. В качестве приложения дан текст резолюции XIV Международного Конгресса в Севилье.

DARIA NAŁĘCZ
(Warszawa)**ROZWÓJ ARCHIWISTYKI A KSZTAŁTOWANIE NOWYCH
POTRZEB W ZAKRESIE EDUKACJI**

Upowszechnianie się technik komputerowych w komunikacji społecznej i praktyce urzędowej wpłynęło na ożywienie dyskusji tak nad kondycją zawodu archiwisty, profilem przygotowania zawodowego, kierunkami kształcenia, jak i nad metodyką pracy archiwalnej. Dość głośno w ciągu ostatnich 20 lat w literaturze i na różnego rodzaju sympozjach zaczęło pojawiać się pytanie, czy zmiany zachodzące w naturalnym otoczeniu archiwów winny wpłynąć na przewartościowanie ukształtowanego już warsztatu, systemu pojęć i preferencji. Nieco odrębnym torem toczyła się w tym samym czasie dyskusja o wpływie przemian demokratyzacyjnych na sposób wypełniania przez archiwa ich misji społecznej. Gdyby szukać jakiejś trwałej tendencji w tej debacie, niewątpliwie można by wskazać na jej wzrastającą powszechność. Jeśli bowiem w latach osiemdziesiątych ostatniego stulecia uczestniczyli w niej Amerykanie, Kanadyjczycy, Australijczycy, Brytyjczycy, Holendrzy, czasem Skandynawowie, paru Włochów i Francuzów, to obecnie trudno byłoby wskazać kraje czy obszary pozostające poza jej nurtem. Stworzono wiele programów międzynarodowych, które pozwalają sumować refleksje i które stają się podstawą do opracowywania nowych standardów, wychodzących naprzeciw potrzebom i wyzwaniom tak chwili, jak i technologii. Efekty tych prac, przekładane na systematycznie modyfikowane programy edukacyjne, włączane są do systemów kształcenia na poziomie uniwersyteckim. Szkoły wyższe, środowisko naukowe tworzone przez specjalistów archiwistyki, informatyki, informacji, zarządzania, nauk społecznych stało się naturalnym zapleczem rozwoju zmieniającej swe oblicze dyscypliny. Praktycy archiwiści odgrywają w nim niepoślednią rolę.

Tempo dokonującej się przemiany jest niezwykle imponujące. Jeszcze w 1986 r. Richard J. Cox na łamach „American Archivist”¹ zauważał z niepokojem, że archiwiści

¹ R. J. Cox, *Professionalism and Archivists in the United States*, „The American Archivist”, t. 49, 1986, s. 236.

nie mają nie tylko kontroli, ale i żadnego wpływu na edukację archiwalną, a prawo wykonywania zawodu archiwisty nie jest związane z obowiązkiem otrzymania dyplomu potwierdzającego zdobycie odpowiednich kwalifikacji. Ale właściwie już w chwili, gdy pisał te słowa, zdawały się one tracić zasadność. Bo oto w 1988 r., pod wpływem stowarzyszeń amerykańskich i kanadyjskich archiwistów, dokonano gruntownej przemiany programów edukacyjnych. Pionierem okazała się kanadyjska School of Library, Archival, and Information Studies na Uniwersytecie British Columbia. Jej śladami podążyły inne uczelnie. Sporządzony przez SAA spis szkół i kursów tylko za rok 1991 wymieniał 36 programów rozwijanych przez różne uczelnie².

Nieobojętna wobec problematyki edukacji archiwalnej okazała się Międzynarodowa Rada Archiwów, w 1992 r. bowiem opublikowała wyniki przeprowadzonej rok wcześniej ogólnoswiatowej ankiety omawiającej programy i kierunki nauczania³. Otrzymano odpowiedzi ze 121 instytucji zajmujących się kształceniem w 43 krajach, na pięciu kontynentach. Jak zaznaczono we wstępie, nie wskazując jednak na konkretne przykłady, programy te z jednej strony odzwierciedlały tradycję dziewiętnastowiecznego kształcenia, z drugiej prezentowały podejście na tyle nowe, że nie rozdano jeszcze pierwszych dyplomów.

W prezentacjach szczegółowych widać dominację czterech wyróżnianych w literaturze⁴ bloków systematyzujących wiedzę archiwalną. A jest to wiedza o organizacjach, instytucjach i osobach tworzących dokumenty, wiedza o dokumentach, wiedza z zakresu działania kancelarii i archiwów bieżących oraz sposobach wykorzystywania dokumentacji, wiedza o zasadach i technikach zarządzania dokumentami.

Zwraca jednak uwagę odchodzenie od nauczania historii na poziomie wiedzy ogólnej na rzecz specjalizacji w zakresie historii administracji, prawa, kształtowania się podziałów kompetencyjnych i struktur życia publicznego. W zasięgu zainteresowania większości programów znalazły się też instytucje prywatne, w tym biznesowe, oraz kościoły. Absolwent winien posiadać pełną wiedzę o zarządzaniu dokumentami w fazie ich aktywnego życia, umiejętność organizowania archiwum instytucji i firmy oraz umiejętność postępowania z dokumentami w archiwum historycznym. Wiele uczelni kładło nacisk na marketing, promocję, wykształcenie w zakresie edytorstwa źródeł, a także udostępnianie materiałów. W wielu programach podkreślano zalety szerokiej oferty edukacyjnej, przygotowującej kadry do obsługi różnych typów dokumentacji i informacji, umożliwiającej podjęcie pracy w kancelarii, sekretariacie, bibliotece, centrum informacyjnym i archiwum.

² R. S. Martin, *The Development of Professional Education for Libraries and Archivists in the United States: A Comparative Essay*, „The American Archivist”, t. 57, 1994.

³ *Directory of Schools and Courses of Professional Training for Archivists*, ICA, Koblenz 1992.

⁴ Por. F. G. Ham, F. Boles, G. S. Hunter, J. M. O'Toole, *Is the Past Still Prologue?: History and Archival Education*, „The American Archivist”, t. 56, 1993.

Dość typową praktyką uczelni amerykańskich stało się rozróżnianie dwóch kierunków kształcenia: archiwalnego i zarządzania dokumentacją. Absolwenci pierwszej specjalności, odbierający wiedzę najbliższą tradycji europejskiej, przygotowywani byli dla archiwów historycznych, drugiej — do pracy z żywą dokumentacją. Drugi profil kładł o wiele większy nacisk na obsługę dokumentu elektronicznego, na problemy jego tworzenia i dalszego przetwarzania, na obsługę i współtworzenie sieci rozległych. Istotnym elementem kształcenia stały się przedmioty z zakresu analizy funkcjonalnej i systemowej instytucji i informacji. Obydwa profile znacznie rozbudowały program o treści przedstawiające możliwości stosowania nowych technologii w praktyce archiwalnej, a więc tworzenie elektronicznych pomocy wyszukiwawczych, baz danych, a także tezaurusów i indeksów.

Wartą zauważenia tendencją w skali całego świata stało się lokowanie kształcenia archiwalnego na kierunkach lub w szkołach bibliotekoznawstwa i informacji naukowej i porzucanie utrwalonego zdawałoby się związku z wydziałami historii, co wcale nie oznacza jednak zerwania z tradycją kształcenia w wybranych zakresach nauk pomocniczych, zwłaszcza dyplomatyki, paleografii, neografii, sigillografii, czy wreszcie teorii archiwistyki. Można jedynie przypuszczać, iż elementem przesądającym okazało się większe otwarcie na nowe technologie — których stosowania i zrozumienia współczesny archiwista uniknąć nie może — na kierunkach organicznie związanych z nowoczesnym warsztatem informatycznym. We wszystkich też przypadkach, gdy studia odbywają się na kierunku bibliotekoznawstwa i informacji naukowej, wyraźnemu poszerzeniu ulega blok poświęcony nowoczesnym i nowym mediom, technologii informacji, dokumentom i archiwom audiowizualnym. Rzadziej, ale pojawiają się również jako dodatkowe przedmioty nauczania: zapobieganie zagrożeniom i kataklizmom, genealogia, zabezpieczanie i zbieranie mówionych przekazów historycznych (*oral history*). Tylko w jednym przypadku Szkoły Nauk Bibliotecznych i Archiwalnych Uniwersytetu w Jerozolimie jako osobny przedmiot kształcenia wymieniono tworzenie i umiejętność posługiwania się wykazami akt.

W zasadniczej większości kształcenie archiwalne odbywa się na poziomie postlicencjackim, magisterskim, po uzyskaniu dyplomu z historii, informacji naukowej, bibliotekoznawstwa. Nosi zatem cechy wykształcenia specjalistycznego, profilowanego.

Po upływie pięciu lat od przeprowadzenia ankiety, która stała się podstawą do wydania informatora, szwedzki archiwista i badacz Borje Justrell rozesłał kolejny kwestionariusz, pytający o aktualną sytuację archiwistyki jako nauki w różnych krajach świata, o system edukacji archiwalnej, dorobek naukowy, strukturę archiwów i strukturę zasobów archiwalnych. Pytania skierował do archiwów i znanych mu przedstawicieli środowiska naukowego. Otrzymał 64 odpowiedzi, wśród których dominowały te pochodzące z kręgu szeroko pojętej cywilizacji zachodniej, a więc obszaru najgłębiej objętego procesami modernizacyjnymi. Wyniki ankiety i nasuwające się wnioski opisał w 1999 r.⁵ Wartość tej publikacji dla refleksji o rozwoju edukacji

⁵ B. Justrell, *What Is This Thing We Call Archival Science?*, Stockholm 1999.

archiwalnej wydaje się być znaczna, nawet gdy z pokorą przyjmie się do wiadomości, iż nie wszędzie archiwistyka uznawana jest za odrębną dyscyplinę nauki, a w wielu przypadkach traktowana jest jeszcze wyłącznie jako umiejętność praktyczna. O jej niesamoistności zdaje się przekonywać również organiczne związanie kształcenia w tej dziedzinie razem z innymi dyscyplinami, takimi jak historia czy — coraz częściej — informacja naukowa, bibliotekoznawstwo, zarządzanie. Zdaniem Justrella proces ewolucji archiwistyki daleki jest jeszcze od zakończenia. Przypuszcza on, iż stosunkowo najszybciej zatarciu ulegnie podział na archiwistów i specjalistów od zarządzania dokumentacją. Połączy ich technologia informacyjna, bo podstawowym problemem będzie — już przecież aktualna — kwestia zachowania dokumentu i informacji w długim czasie.

W świetle odpowiedzi udzielonych Justrellowi widać, że nowe technologie, media, nośniki, systemy komunikacji międzyludzkiej, powstanie nowych nadawców i twórców informacji, a także specyfika informacji powstających w sieciach stanowią zagadnienia najczęściej dyskutowane przez archiwistów. Podnoszenie ich wiąże się z koniecznością przewartościowania podejścia do takich fundamentalnych problemów, jak kwalifikacja materiału archiwalnego, jego opis i zachowanie. Na tym tle wszyscy udzielający odpowiedzi zwracali uwagę na konieczność modyfikacji w programach kształcenia.

Weryfikacji tej tezy szukać należy w najnowszej literaturze, bardziej zresztą tej o charakterze dyskursu niż roszczącej sobie prawo do głoszenia prawd objawionych, oraz w najświeższej publicznej debacie. Na szczególną uwagę zasługują dwie publikacje z roku 2000: *American Archival Studies: Readings in theory and practice*⁶ oraz *New Directions in Archival Research*⁷, nowy periodyk archiwalny „Archival Science”, którego pierwszy numer ukazał się latem 2001 r.⁸, a także dorobek VI Europejskiej Konferencji Archiwalnej, zorganizowanej na przełomie maja i czerwca 2001 we Florencji⁹.

Przyglądając się tym publikacjom, nie sposób nie dostrzec, że na równi z kwestiami wyrastającymi z gruntu nowych technologii rozważają problemy związane ze zmieniającą się misją archiwów i ich rolą w społeczeństwie. To z kolei zjawisko jest pochodną zmiany roli i miejsca informacji we współczesnym świecie. Informacja przestała pełnić funkcje pasywne, pomocnicze, stała się jedną z podstaw dokonującego się rozwoju. Wiele zależy od jej jakości i szybkości przepływu. Trudniej w związku z tym ustalać kryteria kwalifikowania informacji, oceny ich przydatności w dłuższych ciągach czasowych. Być może na nowo podjąć należy wielką dyskusję o tych właśnie kryteriach, tak by nie gubić z pola widzenia zmieniających się potrzeb użytkowników.

⁶ Red. R. C. Jimerson, Chicago 2000. W tym zbiorze esejów, podnoszących w formie polemicznej podstawowe kwestie współczesnej archiwistyki, znalazły się m.in. wymienione teksty.

⁷ Red. M. Procter, C. P. Lewis, Liverpool 2000.

⁸ Komitet redakcyjny tworzą Peter Horsman, Eric Ketelaar i Theo Thomassen.

⁹ Skrót materiałów konferencji ukazał się pt.: *Il Mondo degli Archivi. Speciale VI Conferenza Europea degli Archivi*, Firenze 2001.

Zresztą ci nowo pozyskiwani użytkownicy znacznie różnią się od swoich antenatów. To już nie wąska grupa ludzi nauki, a szerokie rzesze pragnące poznać i zachować wiedzę o swoich związkach z kościołem, organizacją, społecznością lokalną, uczelnią, firmą. To rozległe grono próbujące ustalić kontekst historyczny dla interesujących pytań stawianych współcześnie. W tej perspektywie archiwa z instytucji służącej państwu i pełniące funkcje usługowe wobec struktur państwa przeistaczają się w instytucje służące społeczeństwu¹⁰. A to z kolei wpłynąć winno na politykę kształtowania zasobu. Zdaniem Bruno Delmasa¹¹, archiwiści ciężar swych zainteresowań przerzucić powinni z dokumentu na użytkownika, uwzględniając jego prawa i potrzeby przy ustalaniu kryteriów kwalifikowania akt.

W węższym pojęciu zmiana kryteriów winna polegać, zdaniem tak Cooka, jak i cytowanego przezeń Erica Ketelaara, na analizie funkcjonalnej procesu tworzenia dokumentów, tak by prowadząc selekcję zachować jednak bogactwo i różnorodność akt odpowiadających ewolucji kontaktów, oczekiwań, rodzaju zawieranych transakcji.

Postulat ten, z pewnością zgodny z duchem czasów, w jakich żyjemy, nie zapowiada jednak większej rewolucji metodycznej, do której winni przygotować się przyszli archiwiści. W większej mierze traktować go można jako apel o zmiany systemu prawnego, jak i apel do środowiska o otwartość i baczna obserwację otoczenia. A tę uwagę można już odnieść do procesu dydaktycznego, w którym znaleźć się powinna wiedza o instytucjach działających w imieniu i na rzecz społeczeństwa, wiedza o strukturze tworzenia informacji, umiejętność oceny ich wartości, wiedza o funkcjonowaniu firm i stosowanych przez nie systemach informacyjnych.

Akceptując zatem ideę perspektywicznego rozszerzania bazy źródłowej, warto przyjrzeć się zmieniającej się naturze tworzonych współcześnie informacji i dokumentów i zwrócić uwagę na konsekwencje spowodowane w efekcie zastosowania nośnika elektronicznego.

Jedną z najczęściej powtarzanych w literaturze uwag jest trudność precyzyjnego określenia przynależności zespołowej powstających dokumentów, jasnego wskazania określonego w hierarchicznej strukturze organizacyjnej miejsca pochodzenia dokumentu. Uwaga ta w mniejszym stopniu dotyczy tradycyjnego, urzędowego aktotwórcy. Ten choćby posługiwał się najbardziej wymyślnymi technologiami, jeśli stosuje oznaczenia zgodne z wykazem akt, nie powinien stać się w tym momencie obiektem większego zainteresowania. Odnosi się natomiast do dokumentów i aktotwórców będących produktem nowych czasów. W tej grupie znaleźć się mogą wszyscy pracujący za pomocą sieci, uzgadniający ostateczny kształt dokumentu na drodze interakcji, wielostronnych uzgodnień i uzupełnień. Tak powstaje wiele dysertacji naukowych, tak prowadzone są konferencje. Czasem rolę zworników

¹⁰ T. Cook, *Archival Science and Postmodernism: New Formulation for Old Concepts*, „Archival Science”, t. 1, 2001, nr 1.

¹¹ B. Delmas, *Archival Science Facing the Information Society*, *ibid.*, s. 25–37.

odgrywają serwery oddalone od nadawcy i grup nadawców. Również tę rolę odgrywają Internet i Intranet, bazy i sieci tworzone przez wielu nadawców, wśród których znaleźć się może policja, służba zdrowia, urzędy podatkowe, finansowe, celne itd. B. Delmas występuje w związku z tym z koncepcją stworzenia nowej dyplomatyki, która uniosłaby ciężar interpretacji nowych zjawisk.

Ale nie tylko przynależność zespołowa zdaje się tracić wyrazistość. Podobne procesy mogą zakłócić oryginalny porządek zespołu. Z jednej strony może się to zdarzyć na skutek wykreowania dokumentu poza konkretną registraturą i bez związku z przypisanym wykazem akt. Z drugiej może to być następstwem przetwarzania danych. Jak zauważa Terry Cook¹², nośnik elektroniczny sprawi, że porządek ten zmieni się wraz z potrzebą intelektualną lub funkcjonalną, co może następować z różnych przyczyn, w różnym czasie i miejscu. Stosownie do tych zmieniających się potrzeb, na przykład różnych odbiorców, dana informacja (dokument) lub jej część ulegnie przeporządkowaniu, będzie włączona do nowego lub innego zespołu. Odrębny problem, choć o mniejszym ładunku niepokoju, bo nie sugerujący zmiany sygnatury, wiąże się z naturalnym dla środowiska elektronicznego układaniem się plików w porządku chronologicznym, a nie seryjnym.

Pytaniem zasadniczym pozostaje jednak natura samego dokumentu i sposoby postępowania z nim. W jakim stopniu elektronizacja zapisu przyczyniła się do zmian w tym zakresie? W przypadku tradycyjnych postaci dokumentów występowała jedność struktury, treści i kontekstu. Dokument miał też postać fizyczną, poddającą się wizualnej kontroli. Żadna z tych cech nie charakteryzuje już dokumentu elektronicznego. Czy zatem należy go traktować odmiennie? Na to pytanie odpowiedzi szukała m.in. grupa uczonych Uniwersytetu British Columbia wraz z przedstawicielami amerykańskiego Departamentu Obrony, a wnioski opisała Luciana Duranti¹³. Stwierdzono, iż trudno mówić o zmianach z punktu widzenia wymagań stawianych przez tradycyjną dyplomatykę. Istota dokumentu w tym znaczeniu pozostała ta sama. Kłopoty rodzi natomiast kryterium niezmienności, autentyczności, wiarygodności, w pewnym sensie kompletności, bo chociażby datę wystawienia winna uzupełniać data transmisji lub otrzymania, a podpis słowny musi być zastąpiony elektronicznym. Najwięcej problemów wynika z nieadekwatności zasady niezmienności. Potrzeba wymiany sprzętu i oprogramowania, nietrwałość stosowanych nośników wymuszają systematyczne odnawianie zapisów i dokonywanie migracji, ale takiej, by dokument nie tracił walorów autentyczności, a w konsekwencji wiarygodności. W praktyce funkcję oryginału pełnić będą bardziej (w przypadku odnawiania) lub mniej (przy zmieniających formaty migracjach) wierne jego kopie. Różnica wobec dotychczas sporządzanych kopii dokumentów oryginalnych zachowujących fizyczną postać polega na niemożności porównania z oryginałem.

¹² Zob. T. Cook, *Archival Science and Postmodernism*, op.cit., s. 21.

¹³ L. Duranti, *The Impact of Digital Technology on Archival Science*, „Archival Science”, t. 1, 2001, nr 1, s. 39–55.

Tym większego znaczenia nabierają gwarancje autentyczności. Zdaniem Duranti muszą być one wprowadzone do systemu tworzonego i wykorzystywanego przez aktotwórcę. W celu określenia warunków i sposobów zachowania autentyczności dokumentów elektronicznych w długim czasie sformułowano założenia programu InterPARES i powołano grupę ekspertów kanadyjskich, amerykańskich, brytyjskich, szwedzkich, holenderskich, australijskich, włoskich. Do grudnia 2001 r. winni oni przygotować raport końcowy, z którego wyłonić się mają ramy dla dalszej strategii postępowania i założenia dla przyszłych standardów międzynarodowych.

Istotnym elementem oceny wartości dokumentu, w tym i jego autentyczności, zawsze był kontekst, środowisko, w jakim powstawał i został umieszczony. Łatwość przeprowadzenia dowodu w odniesieniu do tradycyjnych postaci dokumentu zanika wraz z wprowadzeniem dokumentu elektronicznego. Kontekst staje się elementem bardziej wirtualnej niż fizycznej przestrzeni. Trzeba go zatem opisać, a potem zachować łączność opisu z dokumentem. Tę funkcję pełnią metadane, dane o danych. Na trudności z prawidłowym ich sporządzaniem zwraca uwagę Michael Moss¹⁴, serwując przykłady otrzymywania informacji o pubach, koniach, jachtach, urywki prac szkolnych i luźnych dywagacji na hasło Winston Churchill. Prawidłowa struktura metadanych, chwytająca i tworząca prawidłowy kontekst dla dokumentów, wydaje się mieć podstawowe znaczenie dla lokalizacji dokumentów elektronicznych. Z pewnością daleko jest jeszcze w tej dziedzinie do osiągnięcia rozwiązań satysfakcjonujących. Na niedoskonałości zwracali uwagę przedstawiciele wielkich amerykańskich firm farmaceutycznych w czasie obrad ostatniego DLM-Forum w 1999 r. Twierdzili, że w przypadku dużych zbiorów liczonych na terabajty czytelność metadanych pozostawia wiele do życzenia i zaciera się zwłaszcza w chwili przejmowania odpowiedzialności za system informacyjny przez nowego człowieka. Wynikałoby z tego, że ciągle subiektywna strona rozwiązań dominuje nad standardami i uniwersalizmem.

Tworzenie metadanych w nowej rzeczywistości wpisuje się w zmodyfikowany program porządkowania zasobów i sporządzania opisów. Pozostaje kwestia, na ile te zmiany wpływają na charakter pracy archiwisty i fizyczne pojęcie archiwum. W tej dziedzinie trwa ożywiona polemika. Strony głębokiego konfliktu, w którym twórców teorii *new paradigm*, zwolenników koncepcji „postkustodialnej” od tradycjonalistów, uznających, że zmiana nośnika jest tylko zmianą technologiczną, którą trzeba brać pod uwagę i wykorzystywać dla oczywistych dla wszystkich celów łatwiejszego docierania do informacji, dzieli wszystko, z wyjątkiem refleksji nad ewolucją w zakresie konserwacji — przy czym pominąć należy wątek, że rzecznicy pierwszej postawy zniszczyliby oryginały minionej epoki, jako wymagające zbyt dużych nakładów. W przypadku dokumentów elektronicznych nie wchodzi w grę dbałość o zachowanie ich fizycznej postaci, co było podstawą tradycji konserwatorskiej, a zagwarantowanie zasadniczych cech dokumentu przez prawidłowy proces migracji.

¹⁴ M. Moss, *The scent of the slow hound and the snap of a bull-dog: the place of research in the archival profession* [w:] *New Directions...*, op.cit., s. 7–20.

Rzecznik likwidacji archiwów David Bearman¹⁵ uważa, iż funkcje udostępniania w długim czasie winno powierzyć się aktotwórcy. Ewentualnie w tej roli wystąpić może dowolne centrum informacyjne. Nie wyklucza też komercjalizacji udostępniania, bo takie są reguły rynku. Podejście do istoty działalności archiwów, tak odarte z kontekstu kulturowego, zdenerwuje z pewnością każdego reprezentanta profesji, a wyrazem takiej głębokiej irytacji może być polemiczne wystąpienie Lindy J. Henry¹⁶. Niemniej odrzucając ekstremalne podejście i zachowując niezmienione poglądy na funkcje archiwów, można postawić pytanie o fizyczną postać archiwów przyszłości. Na ile stracą ściany i staną się elementem dostępnej dla wszystkich przestrzeni wirtualnej.

Dopóki jednak archiwa będą trwały, tak długo też, podążając za najnowszymi rozwiązaniami technicznymi, będą zmuszone je przynajmniej aplikować, jeśli nie współtworzyć. Obserwacja dotychczasowego stanu przekonuje, iż idea współpracy między informatykami, specjalistami od zarządzania i archiwistami, którzy potrafią prawidłowo sformułować zakres oczekiwań i zadania, jest najwłaściwszą drogą uzyskiwania rozwiązań satysfakcjonujących z jednej, a możliwych — z drugiej strony. Oczywiście, byłoby znakomitą przesadą wymaganie od archiwistów ingerencji w procesy czysto techniczne. Niemniej jeśli archiwa mają dobrze wypełniać swoje funkcje, trudno byłoby zdjąć z nich odpowiedzialność za podejmowanie decyzji o użyciu konkretnych rozwiązań. By zaś decyzje te podejmować świadomie, archiwista powinien dysponować wiedzą o międzynarodowych standardach, o dostępnym sprzęcie, o nośnikach, ich zaletach i wadach, o stosowanych formatach dla plików graficznych i tekstowych, o językach znakowania, sposobach przeszukiwania itd.¹⁷

Biorąc pod uwagę tempo dokonujących się w świecie zmian, postęp technologiczny, w Polsce, wzorem wielu rozwiniętych społeczeństw, winno się ukształtować środowisko naukowe, które będzie w stanie nie tylko śledzić rozwój, ale i w nim współuczestniczyć. Jedynie bowiem wiedza na poziomie „najwyższej półki” przybliży nas do sedna toczzonej debaty, zarówno tej o zmieniającej się filozofii zawodu, jak i tej o zastosowaniu konkretnych rozwiązań praktycznych.

Byłoby nieprawdą stwierdzenie, że trudno znaleźć dobre wzorce. One istnieją i to w bliskim, jak i dalszym otoczeniu. Najbliżej działa szkoła w Marburgu¹⁸, dająca solidne i pełne wykształcenie. Stanowi ona też oparcie dla refleksji naukowej. Jest ciekawym ośrodkiem intelektualnym, partnerem dla archiwów w szukaniu odpowiedzi na interesujące je pytania. Podejmuje wiele prac nad automatyzacją prac biurowych, zarządzaniem dokumentami, zastosowaniem Internetu w udostępnianiu materiałów archiwalnych, pomocami archiwalnymi *on-line*, dokumentem elektronicznym, kwalifikacją dokumentów elektronicznych, migracjami, opisem

¹⁵ Suma jego refleksji, wyłożonych przedtem w postaci odrębnych publikacji, znalazła się w zbiorze *American Archival Studies*: D. Bearman, M. Hedstrom, *Reinventing Archives for Electronic Records: Alternative Service Delivery Options*, s. 549–567.

¹⁶ L. J. Henry, *Schellenberg in Cyberspace*, *ibid.*, s. 569–588.

¹⁷ Jeszcze w 2001 r. winna ukazać się nakładem NDAP publikacja Huberta Wajsa na ten temat.

¹⁸ <http://www.uni-marburg.de/archivschule/>

archiwalnym, tworzeniem baz danych, indeksów, tezaurusów. Ta lista nie wyczerpuje oczywiście podejmowanej tematyki, która — jak wszystko w czasach wielkich przemian — też może się szybko dezaktualizować i modyfikować. Pokazuje jednak rolę środowiska naukowego i relacje z profesją na poziomie wykonawczym.

Podobny charakter przybrały stosunki między archiwami a zajmującym się kształceniem archiwistów Uniwersytetem Brytyjskiej Kolumbii w Vancouver. Jest to jedyna chyba w świecie szkoła wyższa, która uczy języków znakowania (i tych będących standardem ogólnym, i tych uproszczonych, jak XML) na pierwszym roku studiów. Z kolei w ramach zaawansowanych kursów poświęconych dokumentowi elektronicznemu przekazywana jest wiedza zarówno z zakresu zarządzania, jak i konkretnych technik identyfikacji i opisu dokumentów. I nie jest to tylko wiedza „zastana”. Studenci wciągani są do realizacji nowych projektów, zarówno zamawianych przez miejscowe archiwa, jak i projektów międzynarodowych. Uczestniczyli na przykład w pracach programu InterPARES. Zaangażowani zostali do badań nad integralnością dokumentów elektronicznych.

Peter Horsman, jeden z liderów amsterdamskiej szkoły archiwalnej, z pewnością ma rację, gdy stwierdza: „Nikt w środowisku archiwalnym nie zaprzeczy, że odpowiedzialne zarządzanie dokumentami elektronicznymi wymaga odpowiedniej wiedzy i szkolenia. Każdy też potwierdzi, że ta wiedza musi być systematycznie uzupełniana. W różnych programach nauczania pojawia się przedmiot zarządzania dokumentami, ale zauważyć godzi się, że ta wiedza starzeje się w ciągu kilku lat, co gorsza, niektórzy archiwiści zajmujący się tym problemem zawodowo swą znajomość rzeczy powzięli przed kilkoma dekadami. W efekcie w większości krajów europejskich istnieje rynek na kształcenie zawodowe w obszarze zarządzania dokumentami elektronicznymi”¹⁹. Takie seminaria realizuje szkoła amsterdamska. Co więcej, otrzymała ona grant z Komisji Europejskiej na duży program edukacyjny, nad którym pracuje razem z University College z Londynu, University of Northumbria w Newcastle, włoskimi archiwami państwowymi, Fachhochschule z Poczdamu, Uniwersytetem w Tampere i Porto.

Dokument elektroniczny, system szerokiego i łatwego dostępu do informacji sporządzanej na nowym nośniku, wprowadził wiele zamieszania, ale też znaczne ożywienie w intelektualnym życiu archiwów. Zostały one wysunięte na pierwszy plan zmagania z konsekwencjami zastosowań nowych technologii. Gdzieś tam poczuły się zagubione i osamotnione, bo elektronika ma możnych protektorów i rozwija się niezależnie od woli takich czy innych kół, które podejrzewa się o ignorancję lub traktuje z lekceważeniem. Gdzie indziej zaś archiwa potrafiły upomnieć się o swoje prawa i uczyniły to siłą dobrze uzasadnionych argumentów naukowych. Tak stało się w przypadkach, w których środowisko archiwalne pozostawało w bliskich kontaktach z zapleczem badawczym, humanistycznym i technicznym.

Te obce doświadczenia i opinie, wyrażane zarówno przez przedstawicieli środowisk naukowych, jak i archiwistów praktyków, przekonują, że trudno mówić o postępie bez

¹⁹ P. Horsman, *E-term: European Training course on Electronic Records Management* [w:] *Il Mondo...*, op.cit., s. 225.

rozwoju badań. Bez zaawansowanych badań nie może też prawidłowo rozwijać się proces dydaktyczny. Archiwa, choćby bardzo chciały, nie stworzą samodzielnie wystarczającego gruntu ani dla badań, ani dla dydaktyki. Mogą, wprost muszą, być partnerem. Z racji doświadczenia i umiejętności identyfikacji wielu problemów czy też rzucając iskrę inspiracji. Archiwom środowisko naukowe jest potrzebne jak świeże powietrze. Żaden inny partner ani nawet najlepsza firma komputerowa tej funkcji nie spełnia. Bo przecież nie chodzi tylko o uzyskanie gotowych aplikacji, ale o świadomy rozwój i poczucie, że dokonywane wybory są rzeczywiście w danym czasie i miejscu najlepsze. A satysfakcja należy się nam wszystkim, nie zapominając o użytkownikach.

Daria Nałęcz, *Development of archive sciences in view of new educational needs*. An article of a review character based on the analysis of articles from „The American Archivist”, publications of the International Council on Archives and works of some foreign authors, aiming at systematizing knowledge on directions and changes in the area of contemporary education of archivists. In professional literature, during meetings and conferences, discussions were carried out on the profile of professional background and methodological changes in the context of, e.g. popularization of computer-based technologies. The discussion on the influence of democratic transformations on the way the archives exercise their public mission took a slightly separate course. The results of carried out activities and international discussions have been included into educational courses at the university level. Higher schools, scientific circles, composed of professionals from the fields of archive and computer sciences, management and social sciences, became a natural background for archive science. International Council on Archives promoted problems related to the education of archivists, in 1992 publishing the results of a world-wide survey (121 institutions) conducted one year earlier, devoted to curricula and fields of specialization.

Four main sections were distinguished which systematize the knowledge on archives: knowledge on organizations, institutions and entities producing documents, knowledge on documents, knowledge on the operation of chanceries and current records, and ways of making the use of documents, knowledge on principles and techniques of records management. The author perceives the departure from teaching history at the general education level to the benefit of specialization in the field of the history of administration, law, development of authority sharing and public structures. Graduates must gain the knowledge on records management, acquire skills necessary to organize archives of institutions or companies and abilities to deal with documents in historical archives. Curricula realized in many higher schools are focused on marketing, promotion, source editing and accessibility of materials.

Numerous curricula also emphasize benefits of preparing human resources to provide services in respect to various types of documents and information, making it possible for them to start working at chanceries, offices, libraries, information centers and archives. The author compares curricula in the USA, Canada, Australia, Great Britain, the Netherlands, Scandinavian countries, Italy, France, Israel, pointing out valuable, in her opinion, elements of different educational offers. A tendency observed on a world-wide scale is the organization of courses for archivists at faculties of library management and scientific information, and looser ties with faculties of history.

Former principles of gathering archive holdings, such as for example the one of fond pertinence, lose their applicability in the course of changes of documentation carriers. An intensive phenomenon of continuous data processing is also observed, affecting systems of arranging, gathering and systematizing records. The author claims that electronic documentation

brought about much confusion but also significantly stimulated the intellectual life of archives. In view of the above mentioned phenomena, Daria Nałęcz considers close cooperation of archives with academic centers as necessary.

Daria Nałęcz, *Développement de l'archivistique et formation de nouveaux besoins dans le domaine de l'éducation*. Cet article, basé sur l'analyse des articles tirés de „The American Archivist”, publication du Conseil d'archives international ainsi que les travaux des auteurs étrangers, passe en revue et essaie de systématiser les connaissances au sujet des orientations et changements intervenant dans l'éducation contemporaine des archivistes. Dans la littérature d'archives, de même que lors des symposiums et conférences, l'on a souvent discuté sur le profil de la préparation professionnelle et les changements techniques dans le contexte, par exemple, de la vulgarisation des techniques informatiques. La discussion concernant l'influence des transformations démocratiques sur la manière dont les archives s'acquittent de leur mission sociale a emprunté une voie un peu différente. Les résultats des travaux et des discussions internationales sont inclus dans les systèmes de formation au niveau universitaire. Établissements supérieurs, milieu scientifique créé par des spécialistes en archivistique, informatique, gestion, sciences sociales sont devenus une infrastructure naturelle d'une archivistique en pleine évolution. Le Conseil d'archives international a popularisé les problèmes de l'éducation en matière d'archives en publiant, en 1992, les résultats d'une enquête réalisée l'année précédente au niveau mondial (121 institutions), discutant les programmes et les orientations de l'enseignement.

Quatre principaux blocs systématisant les connaissances d'archives ont été distingués : connaissance des organisations, institutions et fonds créant les documents ; connaissance des documents ; connaissance du domaine d'action des chancelleries et des archives courantes ainsi que des modes d'utilisation de la documentation ; connaissance des principes et techniques de gestion des documents. L'auteur constate que l'enseignement de l'histoire au niveau des connaissances générales est abandonné en faveur de la spécialisation en matière de l'histoire de l'administration, du droit, de la formation des partages de compétences et de structures de la vie publique. Les diplômés des établissements supérieurs doivent acquérir des connaissances concernant la gestion des documents, la capacité d'organiser les archives de l'institution et de la société de même que l'aptitude à traiter des documents des archives historiques. De nombreux établissements supérieurs mettaient l'accent sur le marketing, la promotion, la formation dans le domaine de l'édition des sources et aussi la mise en service des matériaux.

Nombreux ont été les programmes qui soulignaient les avantages de la préparation des cadres pour assurer le service de divers types de documentation et d'information permettant d'entreprendre un travail de chancellerie, secrétariat, bibliothèque, centre d'information et archives. L'auteur compare les programmes de formation aux États-Unis, au Canada, en Australie, Grande-Bretagne, aux Pays-Bas, dans les pays scandinaves, en Italie, France, Israël, en mettant en exergue des éléments de valeur – à son avis – de diverses offres en matière d'éducation. Une tendance perceptible à l'échelle mondiale consiste à intégrer la formation en matière d'archives au sein des disciplines telles que la bibliothéconomie et l'information scientifique et de relâcher les liens l'unissant aux facultés d'histoire.

Au cours de la modification des supports de la documentation perdent leur actualité d'anciens principes de collection des fonds, comme par exemple celui d'appartenance collective. L'on perçoit un phénomène intensif de traitement permanent des données ce qui influe sur l'ordre de classement, de collection et de systématisation des actes. L'auteur constate que la documentation électronique a fait naître beaucoup de confusion mais aussi grandement fait animer la vie intellectuelle des archives. À la lumière de ces phénomènes, D. Nałęcz reconnaît qu'il est indispensable que les archives coopèrent étroitement avec les milieux universitaires.

Дарья На л е н ч, *Развитие архивоведения и новые задачи в области подготовки архивистов*. В статье, имеющей характер обзора, основанного на анализе публикаций „The American Archivist” и международного Совета Архивов, а также текстов иностранных авторов сделана попытка систематизации накопленного в условиях разнообразных перемен, имеющих место в современной действительности, опыта подготовки архивных работников. Автор отмечает, что вопрос о внесении корректировки в систему профессиональной подготовки архивных работников в условиях распространения компьютерной техники был предметом обсуждения как в архивной литературе так и на научных конференциях и симпозиумах. Особо обсуждалась проблема влияния демократических перемен на способы выполнения архивами их общественной миссии. Результаты поисков и научных дискуссий были учтены в программах университетского образования. Высшие школы и научные центры, создаваемые специалистами архивистики, информатики, систем управления и общественных наук, стали натуральной базой для новых направлений в архивоведении. Проблемами популяризации инноваций в области подготовки архивистов занимался Международный Совет Архивов, который опубликовал в 1992 г. результаты проведенного годом раньше всемирного анкетирования (121 учреждение), посвященного новым направлениям и программам обучения архивистов.

Были выделены 4 главных блока знаний, необходимых архивисту: информация о учреждениях и организациях, творящих документы; знание документов; представление о механизмах функционирования канцелярий и текущих архивов и способов использования документации; знание фондов и техники управления документами. Автор считает, что наступает отход от обучения истории на уровне общего знания в пользу специализации в области истории администрации, права, разделения функций между структурами общественной жизни. Выпускники учебных заведений должны получить знания, необходимые при отборе документов, организации текущего архива фирмы либо учреждения, а также навыки работы и историческом архиве. Многие учебные заведения сделали упор на маркетинг, промоции, подготовку к изданию источников, а также на способы использования материалов.

Во многих программах подчеркивались достоинства подготовки кадров для обслуживания различных типов документов и информации, дающего возможность работы в канцелярии, секретариате, библиотеке, информационном центре и архиве. Автор проводит сравнение программ обучения в США, Канаде, Австралии, Великобритании, Голландии, скандинавских странах, в Италии, Франции, Израиле, выделяя наиболее ценные, по ее мнению, элементы различных образовательных предложений. Отчетливой тенденцией на мировом уровне является движение архивного образования в направлении библиотечковедения и научной информации и ослабление его связи с отделами истории.

В процессе изменения носителей документации утрачивают свою актуальность прежние принципы фондообразования, например, принцип фондовой принадлежности. Явно усиливается тенденция к постоянной обработке данных, что оказывает влияние на порядок сбора и систематизации актов. Автор приходит к выводу, что хотя введение электронной документации вызвало определенное замешательство, оно одновременно привело к значительному оживлению интеллектуальной жизни архивов. Автор убежден, что эти явления делают необходимым тесное сотрудничество архивов с университетами.

VLADIMIR ŽUMER
(Lublana)

GROMADZENIE MATERIAŁÓW ARCHIWALNYCH I KRYTERIA ICH OCENY

Decyzje o „ostatecznym losie” narastającej ilości rozmaitych współczesnych typów akt wytwarzanych w toku działania instytucji publicznych, zwłaszcza administracji państwowej i lokalnych władz samorządowych, od połowy XX w. pozostają niemal całkowicie w gestii archiwów państwowych lub archiwistów. Ocena i selekcja materiałów archiwalnych, eliminacja lub niszczenie zbędnych materiałów oraz nabywanie materiałów archiwalnych to, zgodnie z odnośnymi regulacjami prawnymi i organizacyjnymi, zadania niemal we wszystkich krajach powierzone państwowej służbie archiwalnej lub archiwistom, którzy muszą posiadać właściwe kwalifikacje do wykonywania tego typu prac. Poza niezbędną wiedzę, oczekuje się i wymaga, aby osoby te, dokonując oceny, wykazywały się maksymalną dozą obiektywizmu, co oznacza, że nie powinny one lub wprost nie mogłyby podlegać uwarunkowaniom politycznym, ideologicznym, religijnym czy ekonomicznym ani też kierować się subiektywnymi kryteriami oceny i osobistymi doświadczeniami, w sposób naturalny wynikającymi z ich dotychczasowej wiedzy i stanu emocjonalnego. Polityka gromadzenia materiałów archiwalnych przez archiwa państwowe powinna opierać się na obiektywnych i określonych w profesjonalny sposób zasadach oraz kryteriach oceny, jak również na zalecanych procedurach selekcji i przekazywania materiałów do archiwów. Instytucje publiczne wytwarzające tego typu materiały powinny być włączone w ten proces lub współuczestniczyć w realizacji tych procedur.

Do połowy XX w. archiwista był jedynie „sługą historii”, gdyż zakres jego zadań ograniczał się niemal wyłącznie do gromadzenia, klasyfikacji, opisywania i przechowywania materiałów archiwalnych. Gdy jednak archiwiści zaczęli także oceniać i selekcjonować materiały archiwalne, stali się w istocie pośrednimi „twórcami historii” lub przynajmniej jej moderatorami. Ostateczna decyzja o losie pisanego dziedzictwa kulturowego zgromadzonego przez archiwa leży niemal całkowicie w rękach archiwistów, pomimo iż w ciągu ostatnich trzech dziesięcioleci większość

służb archiwalnych wykonuje te zadania w ścisłej współpracy z twórcami materiałów, niezależnymi ekspertami i potencjalnymi użytkownikami: naukowcami, badaczami i ogółem społeczeństwa. Co do zasady, eksperckie decyzje archiwistów nie powinny być podejmowane zgodnie z kryteriami (nieprofesjonalnymi) podlegającymi wpływom polityki, ideologii, kościoła czy religii, państwa, sytuacji gospodarczej, wojen, klęsk i katastrof, korzyści osobistych itp. Niestety, przez cały okres od 1945 r. było to praktyką powszechnie stosowaną na całym świecie, a są miejsca, gdzie nadal możemy obserwować to zjawisko, przybierające różne formy. Mimo wszystko, decyzje o „być albo nie być” materiałów archiwalnych są dla archiwistów zadaniem niezwykle odpowiedzialnym, wymagającym najwyższego profesjonalizmu. W wielu krajach jest to zadanie państwowej służby archiwalnej o priorytetowym znaczeniu.

Stąd też, od ponad 50 lat, podejmowanie decyzji w tego typu sprawach nie jest i nie może już dłużej być pozostawione wyłącznie „wyczuciu w palcach” archiwisty (*Fingerspitzengefühl*), ale powinno mieć silne oparcie w przyjętej metodologii oceny, zaleconych metodach i procedurach selekcji i eliminacji materiałów, a w szczególności na profesjonalnie uzasadnionych i sprawdzonych zasadach i kryteriach oceny. W praktyce selekcja materiałów archiwalnych ma się odbywać przy wykorzystaniu bezpośrednich narzędzi, jak różnego rodzaju „pozytywne” zestawienia do celów selekcji materiałów lub „negatywne” — do eliminowania lub niszczenia zbędnych materiałów. W różnych państwach korzysta się z rozmaitych modeli oceny i selekcji, chociaż obserwuje się ogólną tendencję w kierunku rosnącego wykorzystania tzw. metody pozytywnej, czyli bezpośredniej selekcji materiałów archiwalnych. Tendencja ta dała się zauważyć już w 1992 r. na XII Międzynarodowej Konferencji Archiwalnej w Montrealu, gdzie Hervé Bastien, w swojej prezentacji zatytułowanej *Rozwój i zastosowanie kryteriów oceny*¹, podkreślił, iż olbrzymi wzrost ilości materiałów o charakterze dokumentacyjnym zmusza archiwistów „do poświęcenia mniejszej uwagi temu, co musi zostać zniszczone, a większej temu, co powinno zostać zachowane”. Proces eliminacji coraz wyraźniej przestaje być kwestią „oddzielania ziarna od plew”. Z tego powodu materiały archiwalne powinny być zachowywane na drodze procesu selekcji składającego się z dwóch etapów: pierwszego, za który odpowiedzialny jest twórca materiałów, oraz drugiego, gdy materiałami zajmują się archiwa. Konieczne jest przygotowanie kryteriów i „katalogów” do celów selekcji materiałów archiwalnych, które służyć będą archiwistom tak jak „kierunki, skale i legendy map” służą kartografom do celów orientacji. Podkreślić należy konieczność dostępności kryteriów selekcji w odniesieniu do nowych rodzajów materiałów na nośnikach magnetycznych lub optycznych, już od samego początku ich wykorzystywania. Te dwie tendencje przewijają się od czasu międzynarodowych konferencji archiwalnych w Waszyngtonie (1976 r.) i w Paryżu (1988 r.).

Pomimo zróżnicowanych metodologii, wszyscy dążymy do zrealizowania tego samego celu — zachowania materiałów archiwalnych jako naszego dziedzictwa

¹ H. Bastien, *Entwicklung und Anwendung von Normen bei der Bewertung*, XII. Internationaler Archivkongress, Montreal 1992.

kulturowego. We wszystkich krajach znaleźć można wiele rozporządzeń i publikacji poświęconych tym zagadnieniom. Zapoznanie się z nimi wszystkimi nie jest w praktyce możliwe, częściowo z powodu ich olbrzymiej ilości, częściowo z uwagi na bariery językowe. Od 1956 r. (III Międzynarodowa Konferencja Archiwalna we Florencji) problemy dotyczące oceny materiałów archiwalnych często były tematem obrad międzynarodowych konferencji archiwalnych i sesji Międzynarodowej Rady Archiwów, a także — a może nawet jeszcze częściej — omawiane były podczas międzynarodowych spotkań, konferencji, sympozjów i seminariów archiwalnych. Na temat tych problemów wypowiadało się wielu archiwistów (np. T.R. Schellenberg, V. Caplin, H. Booms, B. Brachman, F. Hull, B. Uhl, A.M. Haritz, M. Cook, F. Boles, T. Cook, F.G. Ham, B. Stulli, R. Mirčić, O. Giler, M. Petrowić i wielu in.), grupy ekspertów (Komitet Grigga w Wielkiej Brytanii, grupa Terry'ego Cooka z Archiwów Państwowych Kanady itp.), instytucje i szkoły archiwalne (dawny Federalny Instytut Badawczo-Naukowy Materiałów Archiwalnych i Archiwistyki w Moskwie, Moskiewski Państwowy Instytut Historyczno-Archiwalny, Szkoła Archiwalna w Marburgu) oraz archiwa (Archiwa Państwowe Kanady, Archiwum Państwowe w Quebec, Archiwum Państwowe w Groningen — Projekt PIVOT, Archiwum Federalne w Koblencji, dawne Centralne Archiwum Państwowe Gospodarki Narodowej w Moskwie itp.), które opracowały wiele różnych modeli i zrealizowały wiele obszernych projektów dotyczących oceny i selekcji.

W początku lat dziewięćdziesiątych, podczas moich studiów podyplomowych nad oceną materiałów archiwalnych dla potrzeb historii, innych dziedzin nauki oraz kultury, miałem okazję zapoznać się z większością istotnych profesjonalnych publikacji wydanych w byłej Jugosławii oraz wielu innych krajach, które dotyczyły problematyki oceny i selekcji materiałów archiwalnych. Dlatego też pragnę przedstawić, jako załącznik do niniejszej wypowiedzi, zaproponowany przeze mnie wybór prac spośród naprawdę olbrzymiej liczby publikacji na ten temat, zarówno z krajów zachodnich (Europa Zachodnia i Ameryka Północna) jak i z byłych państw socjalistycznych, z byłym Związkiem Radzieckim na czele². Lista ta obejmuje prace poświęcone przede wszystkim problemowi zasad i kryteriów oceny, zawierające konkretne wykazy do potrzeb selekcji materiałów archiwalnych. Moim zdaniem, cała reszta publikacji, koncentrujących się głównie na metodologii, metodach i procedurach oceny i selekcji materiałów w różnych krajach, ma mniejsze znaczenie z punktu widzenia omawianych problemów. Pragnę w tym miejscu podkreślić, że rozwój archiwistyki w byłym Związku Radzieckim, już w latach pięćdziesiątych pozwolił na opracowanie wyjątkowo dobrze zaprojektowanej metody oceny (tzw. eksperckiej oceny dokumentów przekazywanych do archiwów państwowych), która nie jest znana ani uznawana przez archiwistów z krajów zachodnich, ponieważ publikacje

² Lista istotnych publikacji. Zob. bibliografia na końcu artykułu, obejmująca podstawowe pozycje literatury fachowej poświęconej zasadom i kryteriom oceny materiałów archiwalnych, począwszy od lat dwudziestych XX w.

na ten temat nie były tłumaczone lub też były *a priori* odrzucane z uwagi na przekonanie, że nauka radziecka znajdowała się pod silnym wpływem ideologii i polityki marksistowsko-leninowskiej. Inne kraje socjalistyczne Europy Wschodniej, które po 1945 r. w pełni przyjęły radziecką metodologię oceny, a także, w niektórych przypadkach, jeszcze silniej podporządkowały ją ideologii komunistycznej (np. Niemiecka Republika Demokratyczna) dosłownie wstydzą się dziś tego z wyżej wymienionych powodów i niepotrzebnie odrzucają ją w całości, zamiast rozdzielić zasady i kryteria zawodowe od kryteriów politycznych i ideologicznych.

Aby uzasadnić pilną potrzebę opracowania metody oceny opartej na zasadach obiektywizmu, na wiedzy i doświadczeniu, pragnę przypomnieć podstawową myśl amerykańskiego archiwisty T.R. Schellenberga, wyrażoną już w 1956 r. w jego pracy poświęconej ocenie współczesnych materiałów pisanych. Teoria i praktyka oceny i selekcji materiałów nadal oscyluje pomiędzy dwoma ekstremami: pomiędzy domaganiem się integralnego lub nawet kompletnego zachowania wszystkich typów akt oraz praktyką radykalnej selekcji, która przy braku profesjonalnych zasad i kryteriów może w sposób szybki, bezlitosny i nieodpowiedzialny „iść w parze” z uwarunkowaniami politycznymi, wojskowymi, ekonomicznymi czy też osobistymi. Oba ekstrema ostatecznie prowadzą do nieprofesjonalnego niszczenia materiałów, które mogą ocaleć jedynie „przypadkowo”. W ostatnich latach obserwujemy mniejsze wymagania co do całościowego zachowywania dokumentów tradycyjnych oraz rosnącą liczbę zwolenników przechowywania kompletnej dokumentacji nowego typu — na nośnikach magnetycznych i optycznych. Na pierwszy rzut oka wymagania takie mogą wydać się realnymi do spełnienia, z uwagi na niewielką fizyczną objętość takich dokumentów oraz istniejące możliwości techniczne w zakresie ich przetwarzania, przechowywania i wykorzystywania. Jednak ta grupa zwolenników nowych form przechowywania materiałów archiwalnych nie zauważa problemów dotyczących ich przechowywania i wykorzystywania, możliwych do zaistnienia w dłuższej perspektywie czasowej, z uwagi na szybki rozwój technologii komputerowych. Z tego powodu, w perspektywie długoterminowej, zachowanie kompletnej dokumentacji nie jest ani możliwe, ani zasadne. Ciągłe dostosowywanie wszystkich dokumentów zapisanych w wersji elektronicznej do szybko zmieniających się wymagań sprzętowych i nowego oprogramowania jest praktycznie niemożliwe. Z uwagi na objętość danych i informacji zawartych w komputerowych bazach danych, pomimo zaawansowanych technologii, z czasem stają się one źle uporządkowane i trudne do opanowania dla potencjalnych użytkowników. Konsekwencją tego jest rosnąca potrzeba oceny i selekcji nowych typów dokumentów, zgodnie z tymi samymi zasadami i kryteriami, które stosowane są w odniesieniu do materiałów tradycyjnych. Różne będą natomiast w tym przypadku sposoby i procedury oceny, selekcji i gromadzenia materiałów przez archiwa, jak również sposób ich przechowywania i wykorzystywania.

Z wielu istniejących definicji i wyjaśnień dotyczących uzasadnionej i właściwej objętości materiałów archiwalnych dla potrzeb administracji państwowej oraz nauki,

moim zdaniem, najbardziej realistyczna jest opinia Schellenberga, mająca już prawie 40 lat, a mimo to nadal aktualna i ostatnimi laty często przytaczana, na temat uzasadnienia potrzeby ograniczania ilości materiałów: „Ograniczanie olbrzymiej masy materiałów pisanych do rozsądnego poziomu jest równie ważne dla administracji państwowej, jak i dla nauki. Administracja państwowa nie jest w stanie zachowywać wszystkich wytworzonych materiałów ze wszystkich obszarów swojego działania. Nie jest też w stanie zapewnić wystarczającej liczby pomieszczeń koniecznych do ich przechowywania oraz pracowników zajmujących się ich przetwarzaniem. Wiążące się z tym koszty przekraczają możliwości finansowe nawet najbogatszych krajów. Podobnie i naukowcy nie są zainteresowani zachowaniem całości materiałów, gdyż orientacja w olbrzymich ilościach współcześnie wyprodukowanych dokumentów i tak byłaby niemożliwa. Zatem ilość materiałów musi być ograniczona, jeśli mają one mieć istotną wartość dla badań historycznych. Nawet najbardziej zagorzali zwolennicy integralnego zachowania materiałów do celów badań historycznych, jak wynika z publikacji Public Records Office, przejęci są strachem, że przyszły historyk rozpoczynający badania dotyczące naszych czasów utonie w morzu dokumentów. Zainteresowanie nauki wykorzystaniem materiałów jest często odwrotnie proporcjonalne do ilości materiałów: im więcej istnieje materiałów na dany temat, tym mniejsze zainteresowanie ich wykorzystaniem”³.

Należy podkreślić, że ogrom współczesnych materiałów dokumentacyjnych nie powinien wpływać bezpośrednio na ich ocenę w szerokim znaczeniu tego słowa; dotyczy to, nawet w większym stopniu, braku miejsca lub niedostatecznych możliwości finansowych społeczeństwa lub państwa, aby zapewnić pomieszczenia konieczne i właściwe do przechowywania materiałów! To właśnie wzrost ilości materiałów z jednej strony oraz ograniczone możliwości państwa w zakresie zapewnienia koniecznego i właściwego miejsca oraz wyposażenia do potrzeb przechowywania i przetwarzania materiałów z drugiej są czynnikami powodującymi i, pośrednio, w istotnym stopniu determinującymi konieczność oceny i selekcji. Ocena i selekcja powinny być przede wszystkim podporządkowane potrzebie optymalnego zachowania oryginalnych danych i informacji, które stanowią podstawową pamięć i dziedzictwo kulturowe danego kraju, społeczeństwa, narodu lub nawet jednostki.

Wzrost ilości i różnorodność nowych typów współczesnych materiałów stawia przed archiwistyką i archiwami niezwykle wymagające, profesjonalne zadanie dokonania oceny i selekcji, jako podstawowego warunku profesjonalnego przetwarzania i wykorzystania materiałów archiwalnych, jak też problemy dotyczące ich należytej ochrony, w szczególności w odniesieniu do nowych typów dokumentów zapisanych na nośnikach magnetycznych i optycznych. Użytkownicy materiałów archiwalnych do celów naukowych, badawczych i innych stoją przed problemem, jak poradzić sobie i jak zorientować się w tego typu materiałach, jak je wykorzystywać

³ T. R. Schellenberg, *Die Bewertung modernen Verwaltungsschriftguts*, oprac. i wyd. A. Menne-Haritz, Marburg 1990, Veröffentlichungen der Archivschule Marburg, nr 17, s. 25–26.

i kopiować itp., a także, w jakim stopniu w badaniach historycznych winny być one wykorzystywane jednocześnie z innymi równoległymi (dokumenty, przekazy ustne, gazety) i drugorzędnymi źródłami (literatura).

Analiza archiwów w krajach Unii Europejskiej od 1994 r.⁴, dotycząca problemu oceny i selekcji materiałów archiwalnych, wykazała, że jest to praktycznie niemożliwe, aby zachować w całości gwałtownie rosnącą ilość dokumentów, a ponadto zawiera ona ostrzeżenie, że zniszczenie nawet jednego dokumentu może spowodować nieodwracalną szkodę w odniesieniu do historii danego kraju, regionu czy też okresu. Z tego też powodu problem profesjonalnych zasad i kryteriów oceny materiałów archiwalnych nabiera coraz większej wagi. Wniosek taki, iż nie istnieje żadna całkowicie wiarygodna i możliwa do zastosowania metoda oceny, wydaje się być znaczący. Nie ulega wątpliwości, że konieczna jest współpraca pomiędzy twórcami materiałów i archiwami państwowymi. Archiwa państwowe powinny mieć kontrolę nad wstępnym etapem selekcji, co znacznie ułatwia selekcję materiałów w tzw. archiwach przejściowych, znanych w Europie Zachodniej. Konsekwentne stosowanie określonych metod selekcji w ramach jednego kraju jest absolutną koniecznością. Porównanie modeli oceny i selekcji, z których korzystają kraje Unii, oraz wymiana praktycznych doświadczeń mogłyby prowadzić do udoskonalenia tych metod i, ostatecznie, do stworzenia europejskiego modelu selekcji materiałów archiwalnych. W modelu przyjętym w Unii Europejskiej nacisk położony jest głównie na wspieranie współpracy pomiędzy twórcami akt i archiwami, co jest aktualnie tendencją powszechną, a jednocześnie absolutną koniecznością, jak też na obronę wymaganej zgody archiwów państwowych na eliminację lub zniszczenie materiałów nie mających charakteru materiałów archiwalnych, po upływie okresu ich obowiązkowego przechowywania.

Jasno sformułowane i nowoczesne podejście archiwów Chorwacji do problemu oceny i gromadzenia materiałów archiwalnych przedstawione zostało przez dyrektora archiwów państwowych Chorwacji Josipa Kolanovicia na konferencji Chorwackiego Stowarzyszenia Archiwów w Bjelovarze w 1994 r.⁵ Dr Kolanović przeanalizował i starannie rozważył globalny, teoretyczny i praktyczny rozwój archiwistyki i jej osiągnięcia w tej dziedzinie. A oto jak podsumował najważniejsze zadania chorwackiej służby archiwalnej:

1. Polityka i praktyka gromadzenia materiałów archiwalnych wytworzonych przez instytucje publiczne powinna opierać się na kryteriach oceny możliwych do zastosowania w odniesieniu do wszystkich tego rodzaju materiałów. Archiwa powinny przygotować klasyfikację twórców materiałów zawierającą wyjaśnienia dotyczące ich funkcji, działalności i znaczenia.

⁴ *Die Archive in der Europäische Union. Europäische Kommission, Brüssel–Luxemburg 1994, s. XII i 15–18.*

⁵ J. Kolanović, *Vrednovanje arhivskoga gradiva u teoriji i praksi*, „Arhivski vjesnik”, r. 38, Zagrzeb 1995, s. 7–22.

2. Głównym zadaniem chorwackiej służby archiwalnej jest przygotowanie list do potrzeb selekcji materiałów archiwalnych przeznaczonych do wieczystego przechowywania, wytworzonych na różnych szczeblach i w różnych obszarach działania.

3. Ocena materiałów archiwalnych nie może mieć miejsca bez stałej współpracy eksperci — twórcy materiałów. Niezbędnym wstępnym warunkiem tej współpracy jest posiadanie przez te osoby wymaganego wykształcenia i profesjonalnych kwalifikacji.

W uzupełnieniu przepisów dotyczących archiwów i materiałów archiwalnych oraz opracowanych w profesjonalny sposób modeli oceny i selekcji materiałów, archiwistów obowiązuje *Kodeks etyki archiwalnej*, przyjęty na XIII Międzynarodowym Kongresie Archiwalnym w Pekinie w 1996 r., zgodnie z którym muszą się w swojej pracy wykazać wiedzą i obiektywnością. Przepisy *Kodeksu* stanowią:

„1. Zadaniem archiwistów jest ochrona integralności materiałów archiwalnych, tak aby były one rzetelnym świadkiem przeszłości.

Obiektywność i bezstronność archiwistów jest miarą ich wiedzy i doświadczenia.

Muszą oni opierać się wszelkim naciskom zmierzającym do manipulowania świadectwami z intencją ukrycia lub przeinaczenia faktów.

2. Zadaniem archiwistów jest ocena, selekcja i zachowanie materiałów archiwalnych w ramach ich historycznego, prawnego i administracyjnego kontekstu, zgodnie z zasadą proveniencji, która chroni i odzwierciedla oryginalny układ dokumentów. Archiwiści powinni działać zgodnie z ogólnie przyjętymi zasadami i praktyką.

...Archiwiści mają oceniać materiały w sposób bezstronny, według ich własnego uznania, opartego na znajomości potrzeb administracyjnych ich instytucji lub polityki gromadzenia materiałów [...]”⁶.

Wszelki komentarz jest tutaj zbędny. Bardzo interesujące byłoby jednak przeanalizowanie konkretnych przykładów oceny i selekcji materiałów w tych przypadkach, w których archiwiści nadal pozostają pod wpływem nacisków politycznych, ideologicznych i religijnych.

Profesja archiwisty i rozwój archiwistyki doprowadziły do powstania wielu reguł oraz profesjonalnych i moralnych zasad oceny materiałów archiwalnych, które powinny być przestrzegane przez archiwa na całym świecie, jeśli chcemy zachować nasze dziedzictwo kulturowe w formie źródeł pisanych, gdyż inaczej będą one pozostawione bezlitosnemu „kryterium czasu”, który wolno, lecz nieuchronnie niszczy wszelkie dokumenty. Archiwiści, zgodnie z przepisami obowiązującymi w ich krajach, korzystają z pełnej profesjonalnej niezależności w zakresie oceny i gromadzenia materiałów archiwalnych, ale jednocześnie ponoszą pełną prawną

⁶ *Code of Ethics*, ICA „Bulletin”, 1997, nr 47, dostępny także w tłumaczeniu na język chorwacki i słoweński: *Etički kodeks arhivista*, Zagrzeb 1997, Hrvatski državni arhiv; *Kodeks etike*, „Arhivi”, t. 20, nr 1–2, Lublana 1997, s. 14–16.

i moralną odpowiedzialność za zachowanie źródeł archiwalnych i ich stałą dostępność dla potrzeb historii, nauki i kultury, w najszerszym znaczeniu tego słowa. Określając zakres materiałów archiwalnych, archiwiści w pewien sposób wpływają na historię lub ją tworzą, gdyż bezpośrednio decydują o zachowaniu lub zniszczeniu materiału oraz o losie źródeł pisanych zawierających dane i informacje o naszej historii. Zagadnienie obiektywności wiąże się przede wszystkim z wpływami polityki i ideologii na ocenę materiałów i archiwistykę w ogóle oraz, w mniejszym stopniu, z subiektywnymi kryteriami przyjętymi przez samego archiwistę. Obawa przed profesjonalną i moralną odpowiedzialnością zniechęca wielu archiwistów do tego rodzaju zadań lub ma negatywny wpływ na jakość i liczbę dokonanych ocen. Moim zdaniem, archiwiści powinni wyzbyć się poczucia winy odczuwanego w momencie podejmowania decyzji o zniszczeniu zbędnego materiału lub o okresie jego przechowywania dla potrzeb bieżącej działalności wytwórcy, a skupić się przede wszystkim na profesjonalnej odpowiedzialności za zachowanie wieczystych materiałów archiwalnych, mając na celu zabezpieczenie optymalnej liczby wszystkich rodzajów zapisów danych i informacji na temat przeszłości.

Teoria i praktyka oceny materiałów współczesnych, tj. wytworzonych po roku 1945, dotyczy zwłaszcza następujących zagadnień:

1. Cel oceny, związany przede wszystkim z prawną i archiwalną definicją materiału archiwalnego.

2. Metodologia oceny (metoda „pozytywna” uwzględniająca bezpośrednią decyzję o zachowaniu materiału archiwalnego oraz metoda „negatywna” uwzględniająca decyzję o zniszczeniu materiału lub określenie okresu jego przechowywania).

3. Metodologia selekcji materiałów archiwalnych (metoda „pozytywna” uwzględniająca bezpośrednią selekcję materiału archiwalnego oraz metoda „negatywna” uwzględniająca eliminację materiału po upływie okresu jego przechowywania lub gdy straci on ważność dla bieżącej działalności jego wytwórcy).

4. Formalna procedura oceny, selekcji lub eliminacji materiałów.

5. Konkretnie podstawy i narzędzia oceny i selekcji materiałów archiwalnych, takie jak instrukcje, zasady, reguły, kryteria, wykazy, listy, katalogi, plany gromadzenia zbiorów w archiwach itp.

Archiwistyka i odpowiednie przepisy muszą odnieść się do podstawowych pytań dotyczących oceny i selekcji materiałów archiwalnych: w jakim celu materiał należy poddać ocenie, jaki materiał należy poddać ocenie, jak oceniać, selekcjonować lub eliminować materiał, z których metod korzystać, jakie procedury stosować, gdzie i z kim, kto i kiedy powinien przeprowadzać ocenę, jakie są obowiązki tych osób, a przede wszystkim odnieść się do najbardziej wymagającego i zasadniczego pytania z dziedziny archiwistyki: co oceniać, co selekcjonować, co zachowywać, co eliminować lub co niszczyć w celu zachowania optymalnej ilości danych i informacji (dokumentów) na temat naszej przeszłości?

We współczesnej teorii archiwalnej wyrażenie „ocena materiałów archiwalnych” jest rozumiane jako specyficzny sposób czy też procedura oceny lub ustalenia, na

podstawie funkcjonalnej analizy wytwórcy (analiza organizacji, funkcji, zakresu uprawnień, działań i powiązań) oraz wytworzonych przez niego materiałów (funkcjonalna analiza typów, form, powielania i treści materiałów, w tym systemów działania biura), z pomocą obiektywnych, profesjonalnych zasad i kryteriów oceny oraz konkretnych narzędzi selekcji (listy, wykazy i katalogi materiałów archiwalnych), nieprzemijającej, z punktu widzenia znaczenia historycznego, naukowego, kulturowego, estetycznego lub prawnego, wartości materiału, który ma być przekazany do archiwów państwowych zgodnie z określonymi procedurami.

W ciągu ostatniej dekady zarówno definicje prawne, jak i fachowe publikacje na całym świecie uznały, iż celem oceny materiałów archiwalnych jest określenie ich nieprzemijającej (wieczystej) wartości, a nie, jak pisano w starszych publikacjach, pozyskiwanie materiałów dla potrzeb historii, nauki i kultury. W jeszcze mniejszym stopniu traktuje się ocenę materiałów archiwalnych za środek ich zabezpieczenia dla bieżących lub wcześniej określonych potrzeb politycznych, ideologicznych, religijnych, prywatnych czy innych, co było więcej niż oczywiste w byłych krajach socjalistycznych. Tego typu kryteriów lub nacisków można się jednakże doszukać zarówno w okresach minionych, jak i obecnie, nawet w tzw. państwach demokratycznych.

Po okresie radykalnych zmian społecznych w byłych krajach socjalistycznych Europy Wschodniej i Południowo-Wschodniej silne ataki krytyki kierowane były przeciwko politycznym zasadom oceny materiałów archiwalnych, a także politycznie i ideologicznie uwarunkowanym bezpośrednim narzędziom selekcji i gromadzenia materiałów, takim jak listy materiałów do przejęcia przez archiwa państwowe⁷. Bezpośrednie narzędzia metodologiczne opracowywane były w byłej NRD i w niektórych innych krajach Europy Wschodniej. Nazywano je „profilami dokumentacyjnymi” i „profilami terytorialnymi”, które zawsze przyznawały priorytet partii komunistycznej i jej organizacji masowej oraz potrzebie zabezpieczenia tych materiałów archiwalnych, które odzwierciedlały ich rolę i znaczenie w państwie i w społeczeństwie⁸. We wszystkich wymienionych krajach rządząca partia komunistyczna, w większym lub mniejszym stopniu, podporządkowywała zawód archiwisty regułom politycznym; moim zdaniem, najsilniej było to odczuwalne w byłej NRD. W byłym Związku Radzieckim wpływy te posunięto tak daleko, że np. nawet jednolity system klasyfikacji dla potrzeb opisu dokumentów w archiwach państwowych rozpoczynał się od podstawowej grupy: „Wielka Socjalistyczna Rewolucja Październikowa; wprowadzenie i funkcjonowanie władzy sowieckiej”⁹.

⁷ Primerjaj, *Teorija i praktika arhiwnogo diela w SSSR*, wyd. 2 popr. i uzup., Moskwa 1980, s. 60–117; B. Brachmann u.a., *Archivwesen in der Deutschen demokratischen Republik, Theorie und Praxis*, Berlin 1984, s. 213–266.

⁸ *Rahmendokumentationsprofil der staatlichen Archive der DDR für den Zeitraum 1945–1981*, Poczdam 1984, Staatliche Archivverwaltung.

⁹ *Schiema jedinoj klassifikacii dokumentnoj informacii w sistematiczeskich katalogach gosudarstwennyh archiwow SSSR*, wyd. 2 popr., Moskwa 1978.

Ewidentna przewaga polityki i ideologii wśród zasad oceny była charakterystyczna dla wszystkich byłych krajów socjalistycznych, z wyjątkiem byłej SFR Jugosławii, gdzie wpływy polityki na pracę archiwistów nie były tak oczywiste i agresywne. Na przykład w byłym Związku Radzieckim i w NRD za podstawową zasadę teorii oceny uznawano przestrzeganie zasad historycznego materializmu, politycznej roli klasy pracującej i partii rządzącej lub zasad marksizmu i leninizmu.

Przykładowo, rozdział o zasadach oceny i kryteriach szacowania znaczenia dokumentów w radzieckim podręczniku archiwistyki z 1980 r. rozpoczyna się w następujący sposób: „W celu obiektywnej oceny dokumentów, archiwista musi być zaznajomiony z metodologią badań historycznych, musi wiedzieć, jak wykorzystywać zasady dialektyki marksistowsko-leninowskiej [...]”¹⁰.

Uważano, że tylko takie podejście, uzupełnione przestrzeganiem innych profesjonalnych zasad i kryteriów, może zagwarantować obiektywizm i fachowość przy ocenie wartości dokumentów, a przede wszystkim pozwolić na udokumentowanie politycznych dziejów i roli partii komunistycznej i klasy robotniczej oraz znaczenia rewolucji socjalistycznej i jej przywódców we wszystkich obszarach życia i pracy kraju, społeczeństwa i jednostki. Poza politycznie uwarunkowanymi zasadami oceny odnoszonymi powszechnie do wszystkich państwowych materiałów archiwalnych, wspomnieć należy także o tym, że we wszystkich krajach socjalistycznych utworzono tzw. archiwa specjalne w celu oceny i gromadzenia materiałów partii komunistycznych i jej organów represji, w tym służb wywiadu.

W ciągu ostatnich dziesięcioleci opisane podstawy oceny i gromadzenia materiałów poddane zostały ostrej krytyce i samokrytyce, zwłaszcza przez archiwistów niemieckich, które, mimo wszystko, nie negowały znaczenia innych profesjonalnych podstaw oceny, zwłaszcza przydatności wielu innych zasad i kryteriów oceny¹¹. Ja także jestem zdania, że ich całkowite odrzucenie z uwagi na zawartość polityczną i ideologiczną byłoby prawdziwą szkodą dla naszej profesji. Oczywiście, należy pamiętać o tym, że polityczne zasady oceny zawsze i wszędzie niezwykle negatywnie wpływały na obiektywizm i profesjonalizm oceny, jak też na tzw. tworzenie i kompletowanie jednolitych zespołów archiwalnych w krajach Europy Wschodniej.

Nawet była SFR Jugosławii i wchodzące w jej skład republiki, którym od 1971 r. w pełni podlegały ich własne służby archiwalne, nie były w stanie uniknąć wpływów politycznych po 1945 r. We wszystkich republikach gromadzenie „materiałów o historycznym znaczeniu” było, poza centralnym archiwum państwowym, zadaniem różnych archiwów specjalnych, które jednak od 1990 r. stopniowo ulegały likwidacji i przejęciu przez archiwa państwowe. Archiwa państwowe SFR Jugosławii często

¹⁰ *Tieorija i praktika arhivnogo dela* w SSSR, wyd. 2 popr. i uzup., Moskwa 1980, s. 65.

¹¹ B. Uhl, *Der Wandel in der archivischen Bewertungsdiskussion*, „Der Archivar”, t. 43, 1990, nr 4, s. 529–538; A. Menne-Haritz, *Anforderungen der Bewertungspraxis an die archivische Theorie*, „Archivmitteilungen”, t. 41, 1991, nr 3, s. 101–108; *ibid.*, B. Brachman, *Theorie, Instrumentarien und Praxis der Bewertung in der ehemaligen DDR und deren kritisches Bedenken*, s. 109–114; *ibid.*, H. Papendieck, *Das Territorialprofil-metodischer Ansatz zur Bewertung*, s. 123–125.

otrzymywały polityczne dyrektywy nakazujące zabezpieczenie materiałów archiwalnych dotyczących historii walk narodowowyzwoleńczych, rewolucji ludowej, samorządów pracowniczych, socjalistycznego systemu samorządowego itp., ale nakazy te nigdy nie znalazły odzwierciedlenia w profesjonalnych zasadach oceny materiałów archiwalnych. Mimo wszystko, po roku 1968, kiedy przyjęte zostały *Federalne zasady selekcji materiałów archiwalnych z urzędów*¹², wszystkie przepisy federalne oraz na poziomie republik (ustawy o archiwach i przepisy wykonawcze)¹³ przyjęły politycznie narzucony okres przechowywania materiałów. Zalecenia dotyczące *Selekcji materiałów archiwalnych z urzędów Słowenii* (1970 r.) stwierdzały, co następuje: „Materiały pochodzące z okresu przed rokiem 1848 oraz materiały wytworzone przez organy i organizacje Ruchu Wyzwolenia Narodowego w okresie 1941–1945 będą w całości uznawane za materiał archiwalny i nie mogą być poddawane eliminacji (brakowaniu)”¹⁴. Przepis ten miał wyraźnie polityczny charakter i wprost niesprawiedliwie odnosił się do pozostałych materiałów archiwalnych z tego okresu, które zostały dobrze zachowane w Słowenii, a mimo to poddane różnym kryteriom oceny. Przepis ten został usunięty po 1981 r. z nowej ustawy archiwalnej uchwalonej w Słowenii, ale podobne sformułowanie znaleźć możemy np. w odpowiednich chorwackich przepisach dotyczących selekcji i eliminacji akt urzędowych (1981 r.): „Zespoły archiwalne wytworzone w toku funkcjonowania organów i organizacji Ruchu Narodowowyzwoleńczego mają być w całości zachowane i nie mogą być poddawane brakowaniu. Części lub zachowane fragmenty takich zespołów również mają być zachowane. Przy eliminowaniu materiałów z zespołów archiwalnych pochodzących z XIX i XX w. należy zachować w całości wszystkie materiały zawierające informacje dotyczące historii ruchu robotniczego, Ligi Komunistów Jugosławii oraz Ruchu Narodowowyzwoleńczego”¹⁵.

Ocena i selekcja materiałów archiwalnych, również i w krajach demokratycznych, nie jest wolna od wpływów politycznych. W okresie ostatnich 10 lat prawie wszystkie kraje demokratyczne musiały radzić sobie z ogromnymi naciskami wywieranymi przez społeczność demokratyczną i osoby, które na podstawie ustaw i przepisów dotyczących ochrony danych osobowych żądały zniszczenia informacji osobistych zawartych w zbiorach danych lub rejestrach akt urzędowych prowadzonych przez instytucje państwowe lub społeczności lokalne. Pojawiały się nawet wnioski o zniszczenie danych dotyczących sfery prywatności danej osoby zawartych w dokumentach i aktach policyjnych, służby zdrowia czy podatkowych. Większość ustaw dotyczących ochrony danych osobowych nakazuje ich zniszczenie po tym, jak spełniły już swoje zadanie, a upłynął określony czas ich przechowywania. W wielu krajach demokratycznych żądanie przestrzegania fundamentalnych praw

¹² *Uradni list SFRJ*, nr 12/1968 („Dziennik Rządowy SFRJ”, nr 12/1968).

¹³ *Arhivi i arhivsko gradivo, Zbirka pravnih propisa 1828–1997*, Zagrzeb 1998, Hrvatski državni arhiv.

¹⁴ *Uradni list SRS*, nr 9/1970 („Dziennik Rządowy SR Słowenii”, nr 9/1970).

¹⁵ *Arhivi i arhivsko gradivo*, op.cit., s. 233; M. Rastić, *Razvitak temeljnih načela izlučivanja u Hrvatskoj*, „Arhivski vjesnik”, r. 38, Zagrzeb 1995, s. 23–55.

i wolności obywateli rodzi poważne problemy prawne i stawia poważne zadania przed archiwami. Na szczęście dla archiwalnego dziedzictwa kulturowego, większość przepisów w tym zakresie, w niektórych krajach obwarowanych skomplikowanymi procedurami prawnymi, podporządkowana jest przepisom ustaw o archiwach zgodnie z zasadą „lex specialis derogat lex generalis”.

Podstawowym celem oceny materiałów archiwalnych jest obiektywne ustalenie i zabezpieczenie optymalnej liczby danych i informacji lub dokumentów na temat tego, „co się wydarzyło”, bez uwzględniania innych potrzeb lub znaczenia materiałów archiwalnych dla celów historycznych, politycznych, prywatnych itp. Podstawą oceny nie powinny być także potrzeby historiografii czy innych dziedzin nauki, ponieważ niezwykle trudno jest określić potrzeby aktualne, a jeszcze trudniej przewidzieć przyszłe. Żadna nauka nie jest w stanie określić swoich przyszłych potrzeb w zakresie źródeł archiwalnych. Mimo wszystko, potrzeby historiografii — istniejące w przeszłości, teraźniejsze i przewidywane na przyszłość — są ważnymi kryteriami, które należy brać pod uwagę przy ocenie materiałów archiwalnych.

Najlepszą odpowiedzią wobec podstawowego dylematu teorii oceny, dotyczącego jej zasadności i celu, a mianowicie, czy materiał należy oceniać z punktu widzenia przyszłych potrzeb nauki, czy też z punktu widzenia optymalnej zawartości danych i informacji na temat historycznych wydarzeń, zjawisk, osób, miejsc, przedmiotów (tzw. rzeczywistość obiektywna), była, moim zdaniem, odpowiedź, której udzielił rosyjski historyk B.G. Litvak w 1967 r., w swoim wykładzie zatytułowanym: „Pewne aspekty nauki o źródłach historycznych oraz współczesnej teorii wiedzy”. Litvak podkreślił, że: „Archiwista nie powinien oceniać materiału dokumentacyjnego z punktu widzenia jego możliwego wykorzystania w przyszłości, ale na podstawie charakterystyki zawartych w nim informacji o przeszłości. Z perspektywy nauki jest to jedyna słuszna droga. Jedynie stopień zgodności informacji z faktycznym wydarzeniem lub zjawiskiem z przeszłości decyduje o jej wartości. Oznacza to, że należy zachować tę część zapisanej teraźniejszości, która stanowi jej najpełniejsze i najgłębsze odzwierciedlenie. Zignorować należy natomiast dylemat, czy będzie ona potrzebna w przyszłości, czy też nie”¹⁶.

Schellenberg, we wspomnianej już pracy, także podkreśla, że ocena powinna wynikać z selekcji materiałów archiwalnych, które „zawierają informacje istotne do badań w wielu dziedzinach oraz informacje w najbardziej przydatnej i skondensowanej formie”¹⁷.

Podstawowym celem oceny i selekcji materiałów archiwalnych jest zachowanie optymalnej liczby autentycznych danych i informacji o jak najmniejszej fizycznej objętości lub zabezpieczenie maksimum informacji przy minimalnej ilości zachowanych materiałów. Dokonując oceny i selekcji materiałów, archiwiści nie

¹⁶ G. Litvak, *O nekateryh aspektih vede o zgodovinskih virih in sodobne teorijr ekspertize* [w:] *Materiaty naucznoj konfierencyi po problemach komplietowanija dokumentalnymi istocznikami gosudarstwiennyh archiwow SSSR*, Moskwa 1967, s. 118, cz. 1.

¹⁷ T. R. Schellenberg, *Die Bewertung...*, op.cit., s. 25–26.

powinni już dłużej oceniać materiałów z punktu widzenia ich znaczenia lub nawet przyszłych potrzeb, jako że w praktyce nie ma osoby posiadającej właściwe umiejętności czy kwalifikacje, aby tego dokonać. Ponadto, z uwagi na ogrom wytwarzanych materiałów, przede wszystkim na nośnikach magnetycznych i optycznych, ocena znaczenia danego dokumentu lub bezpośrednia analiza jego zawartości, zgodnie z klasyczną teorią oceny, nie jest już ani możliwa, ani wykonalna. Zadaniem archiwisty jest określenie, dla celów selekcji, optymalnej ilości autentycznych danych i informacji zachowanych w materiałach, w sposób pośredni, za pomocą „funkcjonalnej analizy aktotwórcy i wytworzonych przez niego materiałów”. Innymi słowy, należy w jak największym stopniu unikać bezpośredniej oceny (analizy) znaczenia dokumentów, a polegać na pośredniej ocenie materiału z punktu widzenia funkcji, uprawnień i działalności jego twórcy.

Określony cel teorii oceny funkcjonalnej z wykorzystaniem funkcjonalnej analizy twórców i wytworzonych przez nich materiałów w najbardziej barwny sposób przedstawiony został przez Terry’ego Cooka, archiwistę kanadyjskiego, podczas jego wykładu z 1995 r. zatytułowanego „Ocena w skali makro: nowe teorie i strategie gromadzenia materiałów przez Archiwa Narodowe Kanady”, w którym twierdzi on: „Archiwiści nie powinni ani oceniać znaczenia dokumentów, ani próbować przewidzieć ich przyszłego wykorzystania. Ostatnią rzeczą, którą archiwista powinien zrobić podczas oceny materiałów, to ocena ich wartości. Dokumenty powinny być rozpatrywane w kontekście okoliczności ich powstania. Jeśli chcemy je ocenić w rozsądny sposób, większy nacisk należy położyć na rolę, pozycję i funkcję ich twórcy oraz na okoliczności, w których dany dokument powstał, niż na znaczenie samych dokumentów”¹⁸. Podstawowe założenia współczesnej teorii funkcjonalnej oceny materiałów są następujące:

1. Wieczysta wartość archiwalna dokumentów może być określona i ustalona w bardziej logiczny i skuteczny sposób w kontekście organizacyjnym twórcy tych dokumentów oraz procesów funkcjonalnych, w których dokumenty powstawały niż na drodze określenia znaczenia dokumentów, a zwłaszcza ich potencjalnej wartości dla potrzeb badań historycznych i innych celów naukowych.

2. Pochodzenie (kontekst, proveniencja) dokumentów jest ściślej związane z systemowymi procesami ich twórcy, funkcjami i działaniami ekonomicznymi niż z jego strukturą organizacyjną i administracyjną, opartą na rozdziale potencjału finansowego, uprawnień, władzy i zależności hierarchicznych.

3. Metodologia funkcjonalnej teorii oceny współczesnych materiałów masowych opiera się na profesjonalnej współpracy pomiędzy twórcami materiałów a archiwami, przy czym ostateczna decyzja o przejęciu materiałów należy do archiwów¹⁹.

¹⁸ R. Brown, *Funkcionalno vrednovanje u Državnom arhivu Kanade (sedam godina stvarne prakse)*, „Arhivski vjesnik”, r. 41, Zagrzeb 1998, s. 54.

¹⁹ *Povzeto po članku Richarda Browna, Funkcionalno vrednovanje u Državnom arhivu Kanade (sedam godina stvarne prakse)*, „Arhivski vjesnik”, r. 41, Zagrzeb 1998, s. 53.

Dlatego też ocena materiałów jest przede wszystkim ustaleniem, jakie dane i informacje będą wiecześnie przechowywane w archiwach, zgodnie z wieloma zasadami i kryteriami, zgodnie z kryterium pochodzenia funkcjonalnego lub kontekstu. W rezultacie ocena nie jest dziedziną nauki zajmującą się źródłami historycznymi ani metodą badania i zabezpieczania źródeł archiwalnych dla potrzeb historii i innych dziedzin nauki. Nie należy jej też uważać za krytyczną analizę autentyczności lub wiarygodności danych i informacji zawartych w materiałach w sensie metody krytycznej weryfikacji źródeł historycznych wykorzystywanej przez nauki historyczne. Z jednej strony, potrzeby i sfery zainteresowania nauki, a także państwa lub osób indywidualnych są coraz liczniejsze, coraz bardziej różnorodne, o coraz większym zakresie. Ponadto rośnie liczba rodzajów, form, obfitość treści i ilość materiałów, jak również danych i informacji, które wzajemnie się przenikają i mnożą na skutek nowych technicznych możliwości w zakresie rejestracji i reprodukcji.

Gromadzenie materiałów archiwalnych przez archiwa jest integralną częścią procesu oceny i selekcji materiałów archiwalnych, tzn. jego ostatnią fazą, która *de facto* odzwierciedla jakościowe i ilościowe rezultaty oceny w formie wyselekcjonowanego i przejętego materiału. Innymi słowy: polityka gromadzenia materiałów archiwalnych przez archiwa państwowe jest uwarunkowana metodologią, zasadami i kryteriami oceny materiałów archiwalnych i *vice versa*. W konsekwencji, czynnikami decydującymi są jasno określone zasady i kryteria oceny, a także narzędzia metodyczne wykorzystywane przy selekcji materiałów, opracowane na podstawie tych kryteriów. W byłych krajach socjalistycznych ocena i klasyfikacja twórców lub osób prawnych, od których archiwa przejęły materiały archiwalne, lub też ich nie przejęły, również były bezpośrednio związane z metodologią oceny. Istniało wiele wariantów nabywania materiałów i klasyfikacji twórców materiałów na podstawie przykładowych wykazów twórców akt i typowych materiałów przez nich wytwarzanych. I tak np. archiwistyka radziecka wyróżniała cztery kategorie lub listy twórców materiałów archiwalnych, w archiwach niemieckich i jugosłowiańskich obowiązywały trzy takie kategorie itd. Oczywiście, ta wstępna selekcja twórców akt miała niewątpliwie wpływ na cały proces oceny i nabywania materiałów archiwalnych przez archiwa. W tym miejscu należy podkreślić, że we wszystkich krajach socjalistycznych wiedza i doświadczenie w zakresie selekcji lub też klasyfikacji twórców akt były w istotnym stopniu upośledzone na skutek istnienia systemu politycznego, w którym niedopuszczalna była selekcja materiałów dotyczących organów lub organizacji rządzącej partii komunistycznej. To nie wszystko. W krajach tych materiały archiwalne wytworzone przez organy partii komunistycznych z powodów politycznych nie podlegały archiwom państwowym; w celu gromadzenia i ochrony materiałów archiwalnych partii komunistycznych, jak również materiałów dotyczących spraw wewnętrznych, obronności, służb specjalnych, ruchów robotniczych itp. powołane zostały tzw. archiwa specjalne. Oznaczało to, że w odniesieniu do materiałów archiwalnych umieszczanych w archiwach specjalnych stosowane były specjalne (polityczne) kryteria oceny. Zrozumiałe jest, że takie „kryteria” skutkowały ogromnymi szkodami,

jako że podstawowym celem oceny było zachowanie materiałów odzwierciedlających „pozytywną” rolę partii rządzącej we wszystkich dziedzinach życia politycznego, gospodarczego i kulturalnego. Dopiero na początku lat dziewięćdziesiątych, wraz z zasadniczymi zmianami politycznymi i społecznymi, archiwa specjalne były likwidowane i stopniowo włączane do sieci archiwów państwowych. Mimo to potrzeba, a w niektórych przypadkach i powszechna praktyka zakładania nowych archiwów specjalnych przede wszystkim dla potrzeb przechowywania materiałów dotyczących spraw politycznych i wewnętrznych nadal mają miejsce w tych krajach. Najczęściej czynione są próby zwolnienia określonych części państwowego zasobu archiwalnego z konieczności zastosowania profesjonalnych kryteriów archiwalnych i poddania ich określonym kryteriom politycznym, które rzekomo są w zgodzie z potrzebami i życzeniami zarówno partii rządzących, jak i opozycyjnych (np. w Słowenii dotyczy to materiałów z zakresu spraw wewnętrznych z czasów uzyskiwania niepodległości w 1991 r., materiałów związanych z różnymi politycznymi lub gospodarczymi anomaliami lub skandalami).

Archiwa państwowe w krajach demokratycznych (archiwa administracji państwowej oraz społeczności lokalnych) zasadniczo przejmują materiały archiwalne wszystkich instytucji publicznych (*ex lege*). Jednakże, ze względu na olbrzymią liczbę i różną wagę tych instytucji, zazwyczaj są one oceniane w ramach oceny materiałów archiwalnych. W tym przypadku twórcy materiałów nie są oceniani według jakiejś określonej procedury wstępnej; oceniane jest ich funkcjonalne znaczenie zgodnie z ogólnymi zasadami i kryteriami oceny. Funkcjonalna analiza twórców akt stanowi ważny element tych zasad i kryteriów, jest też punktem wyjściowym do oceny wytworzonych materiałów, zwłaszcza w przypadku modelu analizy funkcjonalnej.

Definicje oceny materiałów archiwalnych, które znajdziemy w profesjonalnej literaturze, często odnoszą się do podziału materiału według ich „pierwszorzędnej” lub „drugorzędnej” wartości czy znaczenia, tak jak w przypadku definicji podanej przez T.R. Schellenberga w cytowanej podstawowej pracy na temat oceny współczesnych materiałów (1956 r.). Ponieważ teoria i praktyka oceny materiałów archiwalnych obejmują wiele różnych definicji i interpretacji tych pojęć, chciałbym zwrócić uwagę na wstęp do niemieckiego wydania pracy Schellenberga (1990 r.), w którym Angelika Menne-Haritz podaje bardzo dokładną definicję tych dwóch wartości, która może służyć jako punkt wyjścia do oceny materiałów archiwalnych²⁰. Materiały wytworzone w toku działania osób fizycznych i prawnych mają krótko- lub długoterminowe lub nawet wieczyste znaczenie dla działalności, życia i pracy twórcy lub właściciela materiałów. Pierwszorzędne znaczenie dokumentów oznacza praktyczny, operacyjny charakter materiałów dla osób fizycznych lub prawnych będących ich wytwórcami. Po upływie czasu materiał traci to znaczenie, z wyjątkiem materiałów podlegających przechowywaniu wieczystemu. Dokumentacja nabiera

²⁰ T. R. Schellenberg, *Die Bewertung...*, op.cit., s. 12–17.

znaczenia drugorzędnego tylko wtedy, gdy w procesie oceny archiwalnej uznana zostaje za posiadającą szersze, wieczyste znaczenie dla historii w najszerszym znaczeniu tego słowa, dla nauki lub kultury. Akta zazwyczaj nie są wytwarzane z myślą osiągnięcia przez nie znaczenia drugorzędnego.

Materiał pierwszorzędny jest zawsze potencjalnym materiałem drugorzędnym i posiada cechy charakterystyczne materiału wieczystego (nabyte zazwyczaj w drodze określonej procedury i po upływie pewnego okresu od ich wytworzenia). A. Menne-Haritz stwierdziła, że im większa jest pierwszorzędna wartość materiału, zwłaszcza gdy zawiera on „skondensowane i dość odkrywczе dane i informacje” i jest bardzo często używany przez jego twórcę, tym większa i pewniejsza jest jego wartość drugorzędna. Biorąc pod uwagę uśpioną drugorzędną wartość materiałów, zagraniczna literatura fachowa w ostatnim okresie potępia wcześniejszą selekcję i klasyfikację wytwórców akt, która *a priori* nie uwzględnia uśpionej drugorzędnej wartości materiałów. A. Menne-Haritz podkreśla także, że w przypadku nowych, współczesnych rodzajów materiałów (materiały odczytywane mechanicznie lub zapis elektroniczny) rozróżnienie pierwszo- i drugorzędnej wartości materiału nie jest już możliwe, podobnie jak nie jest możliwa ocena opóźniona, w konsekwencji materiał taki powinien być oceniony zaraz po jego wytworzeniu lub nawet wcześniej — w toku procesu tworzenia.

Należy dodać, że profesjonalna literatura archiwalna zazwyczaj nie uwzględnia rozróżnienia pomiędzy zasadami i kryteriami, a wielu autorów prac używa jedynie terminu „kryteria oceny”. Ocena materiałów archiwalnych opiera się na zasadach i kryteriach. Zasady oceny są odzwierciedleniem ogólnych podstaw teoretycznych, podejścia teoretycznego, ogólnych problemów oceny, które jeszcze nie pozwalają nam na precyzyjne określenie, czy materiał ma charakter materiału archiwalnego, ani na bezpośrednią selekcję materiałów archiwalnych. Zasady muszą być skonkretyzowane lub przełożone na kryteria oceny, które — w przeciwieństwie do zasad — pozwalają nam na praktyczne uznanie materiałów za archiwalne i wyselekcjonowanie ich z całego zgromadzonego materiału. Kryteria oceny są bezpośrednim miernikiem wartości materiałów dokumentacyjnych.

W kontekście oceny nie jest zasadne dążenie do stworzenia teorii zasad i kryteriów ogólnego zastosowania, jako że zawsze należy mieć na uwadze względność takich teoretycznych i praktycznych podstaw oceny materiałów. W praktyce zasady i kryteria oceny mają zazwyczaj bezpośrednie zastosowanie tylko w stosunku do danego materiału, okresu, obszaru działalności i terytorium. Ich zastosowanie ogólne lub w odniesieniu do innych okoliczności musi być bardzo świadome. Już w 1956 r. T.R. Schellenberg podkreślał, że „podstaw branych pod uwagę przy określaniu wartości materiałów nie można przekształcić w precyzyjne reguły ogólnego zastosowania. Nasze standardy oceny mogą być zasadami ogólnymi w mniejszym lub większym stopniu. Nie powinny jednak być one nigdy używane jako bezwzględnie obowiązujące i ostateczne. Co najwyżej, mogą one służyć jako ogólne wskazówki

czy wytyczne [...] Ponieważ żadna z istniejących zasad oceny nie jest ostateczna, ani bezwzględnie właściwa, należy je stosować z uwagą i zdrowym rozsądkiem”²¹.

Od początku lat dziewięćdziesiątych archiwiści z krajów wschodnich i zachodnich są zgodnego zdania, że najwłaściwsza jest „kontynuacja pozytywnej metody oceny i selekcji materiałów archiwalnych i w tym celu należy wypracować szczegółowe, solidne i profesjonalne zasady i kryteria oceny i selekcji. Nie należy dążyć do opracowania ogólnie przydatnej teorii oceny, szczególnie jeśli taka teoria oparta byłaby na interesach politycznych lub ideologicznych, wąskich interesach archiwistów lub potrzebach poszczególnych dziedzin nauki, np. historiografii.

Teoria i praktyka oceny Schellenberga z lat pięćdziesiątych, przeżywająca swój renesans w krajach Europy Zachodniej, lub dawna metodologia radziecka czy też wschodnioeuropejska, uwolniona od treści politycznych i ideologicznych, mogłyby służyć jako model opisanej metodologii. Podobna metodologia oceny nakreślona została przez archiwistów niemieckich po zjednoczeniu Niemiec, na konferencjach archiwistów od 1990 r. Najważniejszą konkluzją wynikającą z tych spotkań jest stwierdzenie, że ocena powinna opierać się na obiektywnych, trwałych i praktycznych kryteriach selekcji materiałów archiwalnych, wolnych od wpływów ideologii i polityki. To podejście popierało dwóch głównych w tym czasie teoretyków niemieckich w dziedzinie oceny — Angelika Menne-Haritz i Bodo Uhl. W pracy zatytułowanej *Podróż przez dyskusje archiwistów na temat oceny* (1990 r.) Uhl podsumowuje ich podstawowe konkluzje i kierunki działań: „Porzućmy bezowocne dążenia do stworzenia ogólnej teorii oceny [...]. Moim zdaniem, nasza ścieżka winna prowadzić w kierunku poprawy i doskonalenia kryteriów formalnych. A nawet na tej ścieżce możemy się, od czasu do czasu, zagubić”²².

W praktyce i teorii archiwalnej podejmowane były liczne próby systematycznego sklasyfikowania różnorodnych zasad i kryteriów oceny. Podstawy tych klasyfikacji w zasadniczy sposób różnią się od siebie. Niektórzy autorzy nadają priorytet treści, inni — cechom zewnętrznym, jeszcze inni — pochodzeniu materiału, inni natomiast uznają jedynie funkcjonalną metodę oceny itp. Niektórzy nadają priorytet zasadom i kryteriom, które w ich mniemaniu są „bezwzględnie właściwe” lub najbardziej istotne, np. kryterium limitu czasowego. Co do zasady, nie ma żadnych „absolutnych” kryteriów, które mogłyby być stosowane wszędzie i w każdym przypadku, chociaż pewne kryteria mogą odgrywać rolę jedynych i decydujących przy selekcji lub zachowywaniu danych typów lub bloków materiałów w danym okresie, dziedzinie lub regionie. Jednakże nie jest dopuszczalne faworyzowanie wybranych kryteriów czy też, z kilkoma wyjątkami, uznawanie ich za „absolutne”, za jedynie właściwe i możliwe do zastosowania. W przypadkach złożonych zasady i kryteria powinny się wzajemnie przeplatać i uzupełniać.

²¹ Ibid., s. 97–98.

²² B. Uhl, *Der Wandel...*, op.cit., s. 535–536.

Z uwagi na wymienione powody, systematyczna klasyfikacja kryteriów według ich znaczenia lub na jakichś innych podstawach nie jest uzasadniona ani konieczna. W każdym konkretnym przypadku, bez względu na to, czy kryteria używane są odrębnie, czy też łącznie, ich zastosowanie musi być zgodne z wciąż aktualnym zaleceniem Schellenberga, tzn. należy je stosować z „rozwagą i zdrowym rozsądkiem” lub też zgodnie z powiedzeniem Arystotelesa: „Zachowaj umiar we wszystkim, w niczym nie przesadzaj!”²³ Należy unikać rozwiązań ekstremalnych i przesadzonych decyzji; ocena i selekcja powinny być przeprowadzane w sposób profesjonalny, zgodnie z określoną procedurą.

W literaturze profesjonalnej znaleźć można informacje o wielu próbach stworzenia systematycznej klasyfikacji zasad i kryteriów oceny na podstawie ich wspólnych cech. Publikacje z okresu istnienia Związku Radzieckiego²⁴ przedstawiają te zasady i kryteria sklasyfikowane w trzech dużych grupach dotyczących odpowiednio:

1. Pochodzenia materiału (znaczenie wytwórcy materiału, czas i miejsce powstania materiału).

2. Treści materiału (znaczenie danych i informacji, stopień powtórzeń i skoncentrowania).

3. Zewnętrznych cech materiału (forma dokumentu, autentyczność, język i cechy paleograficzne, fizyczna forma dokumentu itp.).

W przeciwieństwie do prób tego rodzaju, T.R. Schellenberg, podejmując problem konkretnych zasad i kryteriów selekcji w swojej pracy *Ocena materiałów współczesnych* (1956 r.)²⁵, mając na uwadze przejrzystość interpretacji, oparł się na podziale materiału według treści lub danych i informacji mających:

1. „Wartość dokumentacyjną”, czyli dokumentujące powstanie, strukturę, funkcje, rozwój, działalność i aktywność instytucji. Mają więc one istotne znaczenie dla historii powstania i rozwoju twórcy materiałów, jego profesjonalnych zadań, funkcji, zarządzania i działalności. Termin „wartość dokumentacyjna” nie oznacza wartości dokumentacyjnej w sensie prawnym, ale w odniesieniu do udokumentowania istnienia i funkcjonowania instytucji.

2. „Wartość informacyjną” dotyczącą osób, przedmiotów, wydarzeń i zjawisk. Decydującym kryterium jest tu unikatowy charakter danych lub dokumentów, ich forma i znaczenie. Schellenberg używa terminu „osoby” zarówno w odniesieniu do osób prawnych, jak i fizycznych, a terminu „przedmioty” w odniesieniu do fizycznych przedmiotów i rzeczy, budynków, miejsc itp.

W ramach podziału na materiały o wartości dokumentacyjnej i materiały o wartości informacyjnej dotyczącej osób, przedmiotów i wydarzeń, autor pracy w sposób niesystematyczny wymienia zasady i kryteria oceny typów współczesnych materiałów masowo wytwarzanych w Stanach Zjednoczonych (kryterium oryginalności czy też

²³ T. R. Schellenberg, *Die Bewertung...*, op.cit., s. 97–102.

²⁴ *Tieorija...*, op.cit., s. 60–117.

²⁵ T. R. Schellenberg, *Die Bewertung...*, op.cit., s. 27–30.

unikatowego charakteru dokumentów, danych i informacji oraz ich powtarzalności, powielania i koncentracji, kryterium znaczenia treści, wytwórcy i autora materiałów, wieku dokumentów, zasada badań na podstawie prób statystycznych lub według określonych kryteriów — badania na podstawie próby reprezentacyjnej, typowej, przykładowej) i często porównuje je z europejskimi zasadami lub „poglądami” na ocenę obowiązującymi w tym okresie.

Spośród wszystkich dotychczas napisanych fachowych opracowań, praca z 1991 r. autorstwa Franka Bolesa *Ocena archiwalna*²⁶ przedstawia najbardziej szczegółowe i systematyczne podejście do zasad i kryteriów oceny („elementów oceny”), na poziomie teoretycznym, ale bez konkretnych przykładów. Na podstawie badań obszernej literatury anglojęzycznej poświęconej problemom oceny, publikowanej już od lat czterdziestych, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych, Boles przedstawił kryteria oceny w sposób schematyczny i systematyczny, porządkując je wedle znaczenia przypisywanego im w branych pod uwagę pracach. F. Boles stworzył systematyczną klasyfikację kryteriów oceny, dzieląc je na trzy główne grupy:

Kryteria wartości informacji

1. Analiza treści: a) znaczenie tematu; b) okres lub czas powstania; c) kompletność; d) wiarygodność danych; e) stosunek twórcy materiału do tematu.

2. Wykorzystanie materiału: a) zainteresowanie użytkownika z punktu widzenia: wieczystej wartości prawnej, wieczystej wartości administracyjnej, aktualnych klientów, potencjalnych klientów; b) warunki wykorzystania: nieczytelność, możliwość zrozumienia, ograniczenia wykorzystania.

3. Funkcjonalna charakterystyka materiału: a) cel stworzenia oryginału; b) pozycja twórcy w organizacji; c) działalność twórcy.

4. Związek z innymi dokumentami: a) cechy fizyczne: autentyczność, oryginalność, braki, format, organizacja, oryginał/uprzywilejowana kopia; b) cechy intelektualne: intelektualne powielenie w grupie dokumentów, intelektualne powielenie w ramach archiwum, intelektualne powielenie poza archiwum.

Kryteria kosztów zachowania

1. Koszty nabycia: zakup, przekazanie.

2. Koszty przechowywania w zależności od ilości i typów materiałów.

3. Koszty przetwarzania w zależności od poziomu doświadczenia i wiedzy koniecznej do dokonania oceny, uporządkowania, opisu archiwalnego oraz koniecznego nakładu pracy.

²⁶ F. Boles, *Archival Appraisal*, Nowy Jork–Londyn 1991.

4. Koszty zachowania/konserwacji w zależności od wymaganego poziomu doświadczenia i wiedzy oraz koniecznego nakładu pracy.

5. Koszty reprodukcji dokumentów i odzyskania informacji.

Kryteria dotyczące implikacji politycznych

1. Oficjalne implikacje dla państwa. 2. Źródła, świadectwa, dowody. 3. Implikacje dotyczące stron trzecich. 4. Wartość prawna. 5. Koszty zachowania.

Na podstawie moich dotychczasowych doświadczeń — w kraju i za granicą, teoretycznych i praktycznych — udało mi się określić następujące przydatne zasady i kryteria oceny materiałów archiwalnych, które w skróconej formie wprowadzone zostały także do nowych Przepisów dotyczących Selekcji i Przekazywania Materiałów Archiwalnych Instytucji Publicznych do Archiwów Słowenii (1999 r.):

1. Potrzeby historiografii, innych dziedzin nauki i kultury, biorąc pod uwagę materiały archiwalne najczęściej do takich celów wykorzystywane.

2. Znaczenie treści materiałów, określone na drodze bezpośredniej analizy dokumentów lub tzw. funkcjonalnej analizy materiałów wytworzonych przez poszczególnych wytwórców. Pod względem treści materiały dzielą się na: a) materiały o „wartości dokumentacyjnej” (ogólne, podstawowe, dokumenty ogólne, sprawy własnościowe); b) materiały o „wartości informacyjnej” (dokumenty towarzyszące, pomocnicze, specjalne, operacyjne, sprawy osobiste, dokumenty dotyczące osób, miejsc, rzeczy, wydarzeń i zjawisk).

3. Konkretne cechy wydarzeń i zjawisk wymagające zachowania większej ilości materiałów lub pełnej dokumentacji.

4. Czas powstania dokumentów i okres przechowywania, jeśli jest określony.

5. Konkretne cechy miejsca lub regionu, którego dany materiał dotyczy lub z którego pochodzi.

6. Znaczenie publicznej osoby prawnej wytwarzającej materiały z punktu widzenia jej funkcji, uprawnień, celów działania, aktywności, powiązań, wielkości itp.

7. Organ decydujący.

8. Znaczenie twórcy materiałów.

9. Oryginalność dokumentów i ich powtarzalność (powielanie) dla celów identyfikacji, w materiale wielokrotnym — ten materiał, który najlepiej oddaje jego treść.

10. Autentyczność danych i informacji oraz ich powtarzalność, dla celów zapewnienia optymalnego zachowania autentycznych danych w formie pisemnej oraz informacji na temat przyrody, rzeczy, miejsc, wydarzeń, zjawisk i osób.

11. Zadowalająca reprezentacja materiałów masowych równej wartości na podstawie selekcji reprezentatywnej, w odniesieniu do typu materiału i okresu lub na podstawie metod statystycznych.

12. Stan i objętość materiału.

13. Wewnętrzne i zewnętrzne cechy materiału, takie jak język, wartość artystyczna lub rodzaj dokumentu²⁷.

Wnioski

Celem niniejszego artykułu było przede wszystkim zwrócenie uwagi na profesjonalne zasady i kryteria oceny i selekcji materiałów archiwalnych, prowadzące do zapewnienia obiektywnej selekcji i zachowania optymalnej ilości materiałów, gromadzonych przez archiwa, składających się na archiwalne dziedzictwo kulturowe. Przedstawione zostały też przykłady politycznego wymiaru oceny materiałów archiwalnych — uwarunkowania polityczne w okresie ostatnich pięćdziesięciu lat w wielu krajach wpływały na sposób nabywania materiałów archiwalnych przez archiwa, bezpośrednio ingerując w autonomię archiwistyki i profesjonalne działania archiwistów. Spowodowało to olbrzymie szkody w archiwalnym dziedzictwie kulturowym.

Bibliografia

Zasady i kryteria oceny materiałów archiwalnych

Schellenberg Th.R., *The Appraisal of Modern Public Records*, „Bulletin of the National Archives”, 1956, nr 8.

Schellenberg Th.R., *Moderni arhivi. Principi i tehnika rada*, tłum. Sava Davidovič, Krešimir Nemeth, Belgrad 1968, Izdanje Saveza društava arhivista Jugoslavije.

Schellenberg Theodore R., *Die Bewertung modernen Verwaltungsschriftguts*, oprac. Angelika Menne-Haritz, Marburg 1990, Veröffentlichungen der Archivschule Marburg, nr 17.

Tieorija i praktika ekspiertizy cennosti dokumentow i komplektowanija gosudarstwiennych archiwow SSSR, cz. 1, cz. 2 [w:] *Trudy VNIIDAD*, Moskwa 1974.

Priručnik iz arhivistike, Zagrzeb 1977, Savez društava arhivskih radnika Jugoslavije, s. 63–87 (rozd. 5, Radmila Mirčić, *Odabiranje i izlučivanje*).

Tieorija i praktika archiwnogo diela w SSSR, Moskwa 1980, wyd. 2 popr. i uzup. Brachmann Botho, *Archivwesen in der Deutschen Demokratischen Republik. Theorie und Praxis*, Berlin 1984.

Cook Michael, *The Management of Information from Archives*, Brookfield 1986, Vermont: Gower.

Boles Frank, *Archival Appraisal*, Nowy Jork–Londyn 1991.

²⁷ V. Žumer, *Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo*, Lublana 1995, s. 154–199; Arhiv Republike Slovenije, słoweński „Pravilnik o odbiranju in izročanju javnega arhivskega gradiva arhivu” („Dziennik Urzędowy Republiki Słowenii”), 1999, nr 59.

Zasady i kryteria oceny oraz kryteria kwalifikacji materiałów archiwalnych

- Triage des archives*, „Archivum”, t. 6, 1956, s. 25–42.
- Vojnović Emil, *Neka zapažanja o problemu škartiranja kod nas*, „Arhivist”, r. 6, t. 2, Belgrad 1956, s. 33–38.
- Vilfan Sergije, *Škartiranje* (dot. wykładu J.H. Collingridge’a na III Międzynarodowym Kongresie Archiwów we Florencji), „Arhivist”, r. 7, t. 1–2, Belgrad 1957, s. 31–46.
- Lisac Andrija-Ljubomir, *Problematika izlučivanja spisa (škartiranja) kod nas*, „Arhivist”, r. 7, t. 1–2, Belgrad 1957, s. 7–18.
- Beuc Ivan, *Arhivistika. Predavanja dr. Ivana Beuca na arhivističkom tečaju u Zagrebu 1968*, Zagreb 1968, Arhiv Hrvatske.
- Stulli Bernard, *O valorizaciji i kategorizaciji arhivske grade*, „Arhivski vjesnik”, r. 13, Zagreb 1970, s. 463–487.
- Booms Hans, *Gesellschaftsordnung und Überlieferungsbildung. Zur Problematik archivarischer Quellenbewertung*, „Archivalische Zeitschrift”, t. 68, 1972, s. 3–40.
- Turković Radovan, *Odabranje arhivske grade i izlučivanje bezvrednog registratorskog materijala u registraturama*, „Arhivist”, r. 25, nr 1–2, Belgrad 1975, s. 128–150.
- Kromnow Ake, *Ocena savremenih materijala*, Waszyngton 1976, ICA VIII.
- Giler Olga B., *Liste kategorija registratorskog materijala sa rokovima čuvanja*, „Arhivist”, t. 28, nr 1–2, Belgrad 1978, s. 74–116.
- Hull Felix, *The Use of sampling techniques in the retention of records*, Paryż 1981, UNESCO, RAMP study with guidelines.
- Kuzin A., *Kinofotofonoarchivy*, Moskwa 1982.
- Žumer Vladimir, *Kriteriji valorizacije dokumentarnega gradiva družbenih pravnih oseb in društev, katerih arhivsko gradivo prevzema Zgodovinski arhiv Ljubljana*, „Arhivi”, r. 5, t. 1–2, Lublana 1982, s. 14–23.
- Actes de la XXIIe Conference internationale de la Table ronde des Archives* [Bratysława 1983], *the archivist and the inflation of contemporary records. Preliminary report*, oprac. Eckhart G. Franz, Paryż 1983 (także w tłumaczeniu na serbsko-chorwacki).
- Kula Sam, *The Archival Appraisal of Moving Images*, Paryż 1983, PGI-83/WS/18, RAMP study.
- Harisson Helen, *The Archival Appraisal of Sound Recordings and Related Materials*, Paryż 1983, PGI-87/W/1, RAMP study.
- Krjukowa L.N., *Ekspiertiza cennosti kinodokumentow i kompletowanije imi gosudarstwiennogo archiwnogo fonda SSSR*, Moskwa 1984.
- Naugler Harold, *The Archival Appraisal of Machine-Readable Records*, Paryż 1984, PGI-84/W/27, RAMP study.
- Orłowa N.A., *Ekspiertiza cennosti dokumentow. GAF SSSR (1958–1980)*, Moskwa 1984.
- Burowa E.M., *Istorija i sowriemiennye tiendencyi razwitija cennosti dokumentow*, Moskwa 1985.

- Lekić Bogdan, *Prva i druga faza obrade arhivske gradje nastale posle 1945 godine*, „Sodobni arhivi”, t. 85, Maribor 1985, s. 57–61.
- Lekić Bogdan, *Valorizacija arhivske grade*, „Arhivist”, r. 36, 1986, nr 1–2, s. 66–71.
- Petrović Milić, *Vrednovanje nekih masovnih dokumenata, koja su do sada smatrana arhivskom gradjom*, „Arhivski pregled”, Belgrad 1986, nr 1–2, s. 10–24.
- Giler Olga B., *Vrednovanje dokumenata, koji nastaju ostvarivanjem samoupravljanja radnika*, „Sodobni arhivi”, t. 86, Maribor 1986, s. 61–64.
- Leary William, *The Archival Appraisal of Photographs*, Paryż 1989, PGI-89/W/, s. 11, RAMP study.
- Pajalić Dubravko, *Pristup valorizaciji avdiovizuelne grade*, „Arhivist”, r. 39, Belgrad 1989, nr 1–2, s. 136–144.
- Eržišnik Davor, *Preorjentacija rada u vanjskim službama Republike Hrvatske*, „Arhivski vjesnik”, r. 34, t. 34, Zagreb 1990, s. 51–57.
- Uhl Bodo, *Der Wandel in der archivischen Bewertungsdiskussion*, „Der Archivar”, r. 43, t. 4, 1990, s. 529–538.
- Menne-Haritz Angelika, *Anforderungen der Bewertungspraxis an die archivische Theorie*, „Archivmitteilungen”, r. 41, t. 3, 1991, s. 101–108.
- Archivarische Bewertung in Deutschland — Bilanzen und Perspektiven, Diskussionsbericht*, „Archivmitteilungen”, r. 41, t. 3, 1991, s. 101, 126–130.
- Brachman Botho, *Theorie, Instrumentarien und Praxis der Bewertung in der ehemaligen DDR und deren kritisches Bedenken*, „Archivmitteilungen”, r. 41, t. 3, 1991, s. 109–114.
- Papendieck Herbert, *Das Territorialprofil-metodischer Ansatz zur Bewertung*, „Archivmitteilungen”, r. 41, t. 3, 1991, s. 101, 123–125.
- Pajalić Dubravko, *Tipologija i valorizacija nekonvencionalne arhivske gradje*, Maribor 1991, Sodobni arhivi XIII, s. 102–106.
- Uhl Bodo, *Grundfragen der Bewertung von Verwaltungsschriftgut*, Monachium 1992, Anstelle einer Besprechung von T.R. Schellenberg, Bewahren und Umgestalten, Aus der Arbeit der Staatlichen Archive Bayern, Walter Jaroschka zum 60. Geburtstag, s. 275–286.
- Bastien Hervé, *Entwicklung und Anwendung von Normen bei der Bewertung, XII. Internationaler Archivkongress (XII Międzynarodowy Kongres Archiwów)*, Montreal 1992.
- Kolsrud Ole, *Razvitak temeljnih načela vrednovanja — Neka usporedna iskustva*, „American Archivist”, t. 55, 1993, s. 36–39. (Tłumaczenie na chorwacki opublikowane w materiałach na Kongres Stowarzyszenia Archiwistów Chorwacji, Bjelovar 1994).
- Ham Gerald F., *Selecting and Appraising Archives and Manuscripts*, „The Society of American Archivists” (Stowarzyszenie Archiwistów USA), Chicago 1993, nr 1.
- Nabrings Arie, *Bewertung und Archivierung elektronischer Dateien*, „Der Archivar”, r. 46, t. 4, 1993, s. 555–570.

Bilanz und Perspektiven archivischer Bewertung, Marburg 1994, Beiträge eines Archivwissenschaftlichen Kolloquiums, Veröffentlichungen der Archivschule Marburg, Institut für Archivwissenschaft.

Žumer Vladimir, *Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo*, Lublana 1995, Arhiv Republike Slovenije.

Kolanović Josip, *Vrednovanje arhivskoga gradiva u teorii i praksi*, „Arhivski vjesnik”, r. 38, Zagreb 1995, s. 7–22.

Rastić Marijan, *Razvitak temeljnih načela izlučivanja u Hrvatskoj*, „Arhivski vjesnik”, r. 38, Zagreb 1995, s. 23–55.

Brown Richard, *Funkcionalno vredovanje u Državnom arhivu Kanade (sedem godina stvarne prakse)*, „Arhivski vjesnik”, r. 41, Zagreb 1998, s. 51–65.

Ivanović Jozo, *Vredovanje elektroničkih zapisa*, „Arhivski vjesnik”, r. 41, Zagreb 1998, s. 7–21.

**Przykłady zasad i kryteriów oceny oraz pozytywnych
wykazów do celów selekcji materiałów archiwalnych
(w tym okres przechowywania)**

Mietodika otbora dubletnykh matierialov na gosudarstviennoje chranienije. Rekomendacyi, Moskwa 1969.

Pieriechen nauczno-tiechnicheskoy dokumientacyi podlezaszczey prijomu w gosudarstviennyje archivy SSSR, Moskwa 1972.

Pieriechen dokumientov podlezaszczey prijomu w gosudarstviennyje archivy SSSR, Moskwa 1973.

Turković R., *Odabranje arhivske grade i izlučivanje bezvrednog registraturskog materijala u registraturama*, „Arhivist”, t. 25, Beograd 1975, nr 1–2, s. 128–150 (kilka typowych list).

Osnovnyje položeniya otbora dokumientov s povtoriajuszczesja informacyej na gosudarstviennoje chranienije, Moskwa 1976.

Kancelarijsko poslovanje u svjetlu arhivskih propisa (Priručnik), „Društvo arhivskih radnika BiH”, Sarajewo 1976.

Pieriechen tipovykh dokumientalnykh matierialov obrazujaszczichsia w diejatielnosti ministierstw wiedzomstiev i drugich uczriezdienij, organizacyj i priedpriyatij s ukazaniem srokov chranienija matierialov, Moskwa 1977.

Pieriechen dokumientov obrazujuszczichsia w diejatielnosti nauczno-issledowatielskich i projektynich organizacyj, Moskwa 1978.

Giler Olga B., *Priručnik za zaštitu arhivske grade van arhiva*, Titograd 1983.

Lista kategorija registrarurskog materijala foruma i organa SKJ i njihovih radnih tela sa rokovima čuvanja 1945–1978, „Arhivist”, t. 33, Beograd 1983, nr 1–2, s. 270–345.

Rahmendokumentationsprofil der staatlichen Archive der DDR für den Zeitraum 1945–1981, Poczdam 1984, Staatliche Archivverwaltung.

- Pieriechen nauczno-tiechnicheskoy dokumentacyi po stroitelstvu, podleżaszczej prijomu w gosudarstwiennyje archiwy SSSR*, Moskwa 1984.
- Priručnik za strokovno usposabljanje delavcev, ki delajo z dokumentarnim gradivom*, Lublana 1984, Republiški komite za kulturo, Časopisni zavod Uradni list SR Slovenije.
- Kompletowanie centralnych gosudarstwiennych archiwow SSSR dokumentami otraslewych awtomatizirovanyh sistem uprawlenija, Mietodicheskiye rekomendacyi*, Moskwa 1985.
- Orijentaciona lista kategorija registratskogo materiala u organizacijama udruženog rada i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama za kategorije materiala van osnovne delatnosti, osnutek Komisije za sistem zaštite arhivske gradje van arhiva SARJ leta 1987*.
- Archival Standards and Procedures of the Archives Nationales du Quebec*, Quebec 1992. (Chapter B: *Appraisal of textual records*, s. 31–52; primerjaj tudi hrvaški prevod standardov, Zagrzeb 1994).
- Rastić Marijan, Rubčić Darko, *Orijentacijska lista registraturne grade za općinske/gradske organe uprave*, „Arhivski vjesnik”, r. 36, Zagrzeb 1993, s. 23–58.
- Validžić Damir, *Prijedlog liste arhivske grade za znastveno-istraživačku djelatnost*, „Arhivski vjesnik”, r. 36, Zagrzeb 1993, s. 59–68.
- Validžić Damir, *Prijedlog liste arhivske grade za visokoškolske ustanove*, „Arhivski vjesnik”, r. 37, Zagrzeb 1994, s. 87–99.
- Kukuljica Mato, *Vrednovanje i kriteriji za izlučivanje i trajnu pohranu filmske grade*, „Arhivski vjesnik”, r. 37, Zagrzeb 1994, s. 101–114.

Vladimir Ž u m e r, *Gathering of archive materials and evaluation criteria. Professional and political aspects*. This work points out various professional principles and evaluation criteria regarding the selection and collection of archive materials, aimed at the preservation of optimum amounts of materials constituting the archival cultural heritage and their gathering by archives with the observance of an adequate level of subjectivity, and with the use of professional knowledge and experience. Some examples of political approach to the evaluation of archive materials are also included — during the last fifty years the political situation influenced the acquisition of archive materials by archives in many countries, directly interfering in the independence of the profession and archival services. The above has resulted in enormous losses in the archival heritage.

Vladimir Ž u m e r, *Collection des matériaux d'archives et critères de leur évaluation. Aspects professionnels et politiques*. Le présent travail relève de divers principes professionnels et critères d'évaluation, de sélection et de collection des matériaux d'archives ayant pour but d'assurer la conservation d'une quantité optimale de matériaux constitutifs du patrimoine culturel d'archives ainsi que leur collection par les archives, considération faite de la nécessité de garantir le niveau adéquat d'objectivisme et de l'utilisation des connaissances professionnelles et de l'expérience. Y ont été également présentés des exemples de la dimension politique de

l'évaluation des matériaux d'archives — les conditions politiques existant au cours de 50 dernières années dans nombre de pays influençaient l'acquisition des matériaux d'archives en exerçant une ingérence directe dans l'indépendance de la profession d'archiviste et des services d'archives. Cela a causé d'énormes pertes dans le patrimoine culturel d'archives.

Владимир Ж у м е р , *Сбор архивных материалов и критерии их оценки. Профессиональные и политические аспекты проблемы.* В настоящей работе главное внимание уделено профессиональным принципам и критериям оценок в процессе сбора и отбора архивных материалов, ведущих к сохранению оптимального количества документов, составляющих архивное культурное наследие. Автор подчеркивает обязательность наличия соответствующего профессионального уровня, объективизма и опыта при выявлении материалов архивами. В статье приводятся примеры политической оценки архивных материалов, показывается, как политические условия последнего 50-летия во многих странах повлияли на приобретение архивами материалов, допуская вмешательство и оказывая давление на независимые действия архивистов и архивных служб. По мнению автора, это привело к невосполнимым потерям в культурном архивном наследии.

JANUSZ ŁOSOWSKI
(Lublin)**KWERENDY W KANCELARII GRODZKIEJ
CHEŁMSKIEJ W XVIII W.**

Wyszukiwanie wszelkich użytecznych informacji, tak bardzo absorbujące pracowników różnych placówek dokumentacyjnych, nie wyłączając archiwów, nie stanowi bynajmniej specyfiki czasów współczesnych. Zajmowali się nim także dawni urzędnicy, obsługujący kancelarie grodzkie i ziemskie. Niestety, niewiele na ten temat wiemy. Zagadnienie to, z pozoru błahe, w rzeczywistości zasługuje na uwagę, ponieważ obrazuje jeden z aspektów funkcjonowania dawnej kancelarii. Uzyskanie danych o prowadzonych w kancelarii poszukiwaniach pozwoli nie tylko na ocenę skuteczności jej działań w sferze informacyjnej, ale także dostarczy materiału, który w przyszłości będzie można porównywać z wynikami innych urzędów.

Do tej pory zagadnienia tego nie poddawano głębszej analizie. O kwerendach jako pierwszy wspomniał Oswald Balzer w swoim znakomitym, i ciągle jeszcze przydatnym, studium o osiemnastowiecznej kancelarii, zwracając uwagę na stworzenie możliwości przeprowadzania poszukiwań przez osoby zainteresowane oraz podejmowanie przez urzędników kancelaryjnych prac poszukiwawczych za opłatą¹. W kilku późniejszych pracach jedynie wzmiankowano przeprowadzanie poszukiwań².

Najpełniejszą charakterystykę tej czynności kancelaryjno-archiwalnej dał Przemysław Dąbkowski w pracy podsumowującej dorobek w zakresie badań nad kancelariami grodzkimi i ziemskimi³. Opisał w niej sposób przeprowadzania poszukiwań,

¹ O. Balzer, *Kancelarie i akta grodzkie w wieku XVIII* [w:] idem, *Studia nad prawem polskim*, Poznań 1889, s. 329.

² P. Dąbkowski, *Z przeszłości ksiąg grodzkich i ziemskich żydaczowskich* [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Bolesława Orzechowicza*, t. 1, Lwów 1916, s. 240; idem, *Palestra i księgi sądowe trembowelskie za czasów polskich*, Lwów 1920, s. 23; idem, *Księgi sądowe przemyskie i przeworskie w dawnej Polsce*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemyślu”, t. 8, 1928–1937 (nadb. Przemyśl 1936), s. 78; J. Bielecka, *Organizacja i działalność sądów grodzkich w Prusach Królewskich w XV–XVIII w.*, „Archeion”, t. 65, 1977, s. 170.

³ P. Dąbkowski, *Palestra i księgi sądowe ziemskie i grodzkie w dawnej Polsce*, Lwów 1926.

scharakteryzował trudności, na jakie napotykały osoby wertujące materiał wytworzony przez te kancelarie, a także podał przykłady kwerend. Podobnie jak i O. Balzer, potwierdził możliwość prowadzenia poszukiwań przez osoby postronne, nie zatrudnione w kancelarii, zwracając tym samym uwagę na ten istotny element relacji między urzędem a jego klientelą. W dołączonym aneksie scharakteryzował również postanowienia, odrzuconego przez sejm kodeksu Andrzeja Zamoyskiego, regulujące sprawę poszukiwań w aktach urzędowych.

Niektórzy autorzy akcentowali problemy związane z poszukiwaniami w aktach urzędowych, wynikające ze specyfiki księgi wpisów jako ówczesnej formy kancelaryjnej; zwracali też uwagę na podejmowane w kancelariach próby usprawnienia poszukiwań, przez sporządzanie rejestrów wpisów znajdujących się w księgach⁴. Również w syntezie dziejów archiwów polskich wzmiankowano wykonywanie kwerend, traktując je wyłącznie jako obowiązek, który wypełniali zatrudnieni w kancelariach susceptanci, wobec braku osobnego personelu archiwalnego⁵. Zwrócono przy tym uwagę na niszczenie akt jako negatywny aspekt, związany z przeprowadzaniem poszukiwań⁶.

Zestawienie wszelkich informacji, poświęconych kwerendom, rozproszonych w różnych pracach nie daje przejrzystego obrazu czynności z nimi związanych. Praktycznie nic nie wiemy o przyczynach poszukiwań, rodzajach wykorzystywanej w ich trakcie dokumentacji, częstotliwości kwerend oraz osobach, które je przeprowadzały. W świetle tego trudno rozstrzygać, jaki wpływ mogły wywierać na stan fizyczny dokumentacji. Dostrzec można również odmiennosc opinii na temat uczestnictwa w poszukiwaniach osób niezatrudnionych w urzędach. Dlatego warto podjąć próbę analizy źródeł, z nadzieją uzyskania dodatkowych informacji, które pozwolą wyjaśnić przynajmniej niektóre kwestie.

W materiale aktowym chełmskiej kancelarii grodzkiej zachowało się sporo śladów dawnych poszukiwań kancelaryjno-archiwalnych. Pochodzą one jednak wyłącznie z XVIII w., dlatego postanowiłem objąć badaniem wyłącznie to stulecie. Oczywiście samo zjawisko kwerend występowało już znacznie wcześniej, niemal od samego początku funkcjonowania kancelarii grodzkich. Mam nadzieję, że w przyszłości będzie można podjąć badania na szerszą skalę, w miarę poszerzania podstawy źródłowej, a więc gruntowniejszego poznawania zawartości ksiąg oraz funkcji kancelarii grodzkich w dawnej Polsce.

Podstawowym źródłem umożliwiającym rozstrzygnięcie tych kwestii są adnotacje o kwerendach dokonywanych przez osoby przeprowadzające poszukiwania. Zapisy te były lakoniczne i zawierały kilka zaledwie informacji. Przede wszystkim dokumentowano samą czynność poszukiwawczą (*quaesivit* lub *quaesitum est*), dalej

⁴ J. Bielecka, *Organizacja i działalność kancelarii ziemskich i grodzkich wielkopolskich XIV–XVIII w.*, „Archeion”, t. 22, 1954, s. 150.

⁵ H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989 (cz. 2, *Zarys dziejów archiwów polskich i ich współczesna organizacja*, którego autorem jest A. Tomczak), s. 218.

⁶ *Ibid.*, s. 219.

informowano, kto ją przeprowadzał (*per X*), podając zazwyczaj tylko nazwisko bez imienia, co znacznie komplikuje identyfikację osób, następnie określano nazwiska zleceniodawcy (*pro Y*). Niekiedy podawano datę roczną, rzadziej jeszcze miesięczną, a już zupełnie sporadycznie, dzienną, przeprowadzonych poszukiwań. Zdarzało się również umieszczanie dodatkowych danych, ogólnie charakteryzujących przedmiot poszukiwań (np. *ad bona Z*), ich zakres chronologiczny (*ab anno X ad anno Y*) oraz informacji o ich rezultacie (*inventum* lub *non inventum*). Zupełnie wyjątkowo spotkać można dane o funkcji danej osoby, głównie w postaci skrótu. Nie trzeba dodawać, że te dodatkowe szczegóły mają podstawowe znaczenie w badaniu, niekiedy bowiem umożliwiają wyjaśnienie różnych kwestii związanych z kwerendami.

Opisywane adnotacje stanowią źródło wiarygodne, ze względu na wierzytelny charakter ksiąg, w których je umieszczano. Słuszność tej opinii potwierdza także analiza ich pisma, z której wynika, że niejednokrotnie jest ono identyczne, jak pismo urzędników zatrudnionych w kancelarii. Nie można jednak ustalić, czy w każdym przypadku sporządzano adnotacje na dowód przeprowadzonych poszukiwań.

Zapisy poświadczające wszelkie kwerendy umieszczano zazwyczaj na końcu jednostek aktowych. Miejscem, które szczególnie upodobano sobie na tego rodzaju adnotacje, były wyklejki oprawionych ksiąg. Oprócz nich dla tych celów wykorzystywano ostatnie strony, zazwyczaj puste. Niekiedy jednak poświadczenia zapisywano na ostatnich stronach składek, jeszcze przed ich skompletowaniem oraz oprawą. Obecnie adnotacje takie odnaleźć można w środku ksiąg⁷.

Praktykę potwierdzania faktu poszukiwań naśladowano również w XIX w. Charakterystyczne są tutaj podpisy Jana Romana, archiwisty lubelskiego Archiwum Akt Dawnych⁸, funkcjonującego przy Trybunale Cywilnym, konsekwentnie składane w każdej przeglądanej księdze, pochodzącej z chełmskiej kancelarii. Inne osoby dokonujące poszukiwań archiwalnych w tym stuleciu czyniły to jednak zupełnie wyjątkowo⁹.

Adnotacji z okresu XVI–XVII w. praktycznie nie ma. Nie może to oczywiście oznaczać, że nie przeprowadzano wtedy kwerend. Na pewno poszukiwania miały miejsce, lecz nie zachowały się po nich żadne ślady. Nie udało mi się ustalić powodu pojawienia się adnotacji w następnym stuleciu. Przypuszczalnie na ich sporządzanie miała wpływ praktyka innych kancelarii grodzkich, chociaż nie można wykluczyć wydania zarządzeń przez któregoś ze starostów lub pisarzy.

Wiadomo, że dwie adnotacje miały charakter fikcyjny. Warto poświęcić im więcej uwagi, gdyż ilustrują interesujące zjawisko żartu z czynności urzędowej, charakterystyczne dla kancelarii grodzkich i ziemskich okresu staropolskiego.

Pierwsza z nich znajduje się w protokole zapisów z lat 1767–1780. Nieznany autor parodiował w nim formułę potwierdzania poszukiwań „*Quaesitum per*

⁷ Ibid., Zapisy, sygn. 44, k. 229.

⁸ Więcej o jego pracy w tymże archiwum pisał T. Mencil, *Archiwum Akt Dawnych w Lublinie (1827–1887)*, „Rocznik Lubelski”, t. 1, 1957, s. 26–27.

⁹ APL, Zapisy, sygn. 47, k. 277 („szukałem 22 V 1824 Jan Kołaczkowski”).

Generosum Dopytański pro parte Illustrissimi ac Magnifici Wsadzalski”¹⁰. Na podstawie pisma można stwierdzić, że powstała w drugiej połowie XVIII w. Najwcześniej stać się mogło tuż po opracowaniu księgi, więc w 1780 r., nie później jednak niż w 1795 r.

Znacznie więcej wniosków można wyciągnąć z drugiej adnotacji. Umieszczono ją również w protokole tej serii, obejmującym wpisy z okresu 1783–1790. Jej treść jest typowa („Quaesitum per generosum Szorc capitaneum pocroviensem, subdelegatum Zavadowiensem pro parte Fuifuniewicz non inventum”)¹¹. Zawiera wyraźną kpinę z niejakiego Szorca, przez dodanie mu zmyślonej i ośmieszającej tytułatury. Nazwanie szlachcica starostą pokrowskim posiadało sens podwójnie pejoratywny. Pokrowa była bowiem wsią, należącą do chełmskiego biskupa greckokatolickiego, więc określenie takie służyło wykazaniu podległości szlachcica wobec niego. Ponadto sama godność władzy chełmskiego nie cieszyła się prestiżem wśród szlachty ze względu na niskie uposażenie biskupstwa oraz częste obsadzanie go osobami pochodzenia mieszczańskiego¹². Biskupowi unickiemu daleko było do uznania, jakim cieszył się jego katolicki odpowiednik, chociaż on także nie wyróżniał się dochodami oraz zajmował w senacie dalsze miejsce¹³. Drugi epitet „subdelegat zawadowski” stanowił kąśliwy żart, ponieważ Zawadówka również była wsią leżącą koło Chełma. W okresie staropolskim subdelegat był niższym urzędnikiem grodzkim, kojarzenie więc jego funkcji, w efekcie i grodu, z lichą wioską stanowiło inny sposób kpiny.

Równie deprecjonujące znaczenie należy przypisać, oczywiście zmyślonemu, nazwisku Fuifuniewicz. Posługiwanie się tworam językowymi o charakterze ośmieszającym cechowało literaturę plebejską i chyba z niej przejęli go palestranci, tworzący wpisy ludyczne (fikcyjne wpisy urzędowe). Natomiast prawdziwe było nazwisko Szorc, które nosili członkowie rodziny znanej na terenie ziemi chełmskiej. Z niej pochodził Ignacy Wincenty Szorc, w latach 1776–1782 pełniący funkcję pisarza grodzkiego¹⁴. Adnotację prawdopodobnie sporządzono po 1791 r., a może nawet jeszcze później, ponieważ w latach 1788¹⁵–1791¹⁶ Szorc jako podstarości chełmski faktycznie kierował grodem.

¹⁰ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej cyt.: APL), Akta grodzkie chełmskie (dalej cyt.: Agch), Zapisy, sygn. 52, k. 0v (cyfrą 0 w tym artykule odsyła do niefoliowanych kart na początku księgi).

¹¹ Ibid., sygn. 54, k. 316v.

¹² Chełmska diecezja unicka była najmniejsza, a władcy chełmscy rekrutowali się zazwyczaj z niezamożnej szlachty. Zob. L. Bieńkowski, *Organizacja kościoła wschodniego w Polsce XVI–XVIII w.* [w:] *Kościół w Polsce wieki XVI–XVIII*, red. J. Kłoczowski, Kraków 1969, s. 864.

¹³ Na 15 biskupów zasiadających w senacie chełmski zajmował 11 pozycję. Zob. W. Müller, *Diecezje w okresie potrydenckim* [w:] *Kościół w Polsce...*, op.cit., s. 139.

¹⁴ Ibid., RMO, sygn. 173, k. 320v; sygn. 181, k. 253.

¹⁵ Ibid., Zapisy, sygn. 54, k. 249v (w dniu 12 IV 1788 r. Szorc wykonał przysięgę i objął obowiązki podstarościęgo).

¹⁶ Ibid., RMO, sygn. 191, k. 910; RMO-luźne, sygn. 111, k. 49v, 65v, 72v, 92v, 103v.

O autorstwo tej adnotacji można podejrzewać Kajetana Fenikowskiego, ponieważ została sporządzona tym samym pismem co sąsiedni zapis, niewątpliwie wykonany jego ręką. Tym razem poświadczono w nim autentyczne poszukiwania, na dodatek uwieńczone powodzeniem (*Quaesitum per generusum Fenikowski pro parte illustrissimi ac magnifici Sosnowski inventum*). Fenikowski w latach dziewięćdziesiątych XVIII w. praktykował w kancelarii grodzkiej jako palestrant, uczestnicząc w indukowaniu akt (przepisywaniu z brudnopisów do czystopisów)¹⁷. Na zlecenie innych osób wykonywał też kwerendy¹⁸, nie stroniąc, jak widać, od rozrywki, przejawiającej się w oryginalnej formie.

W wymienionych adnotacjach rzadko określano cel poszukiwań. Tym niemniej wiele wzmianek przynosi szczegóły rzucające na to zagadnienie nieco światła. Przede wszystkim wszelkie poszukiwania prowadzono w interesie konkretnych osób¹⁹, jednej rodziny²⁰ lub kilku rodzin²¹. Zleceniodawcy kwerend niemal całkowicie rekrutowali się ze szlachty. Natomiast rzadko można natrafić na ślady poszukiwań przedstawicieli innych stanów czy grup społecznych. Zachowały się jedynie adnotacje dowodzące poszukiwań na zlecenie żydowskiego kupca chełmskiego Wulfa Kisielowicza²². Nie oznacza to jednak, że mieszczenie nie zlecali tego rodzaju prac. Raczej mamy tu do czynienia z milczeniem źródeł. Jednak jeśli nawet takie zjawisko istniało, to pod względem ilościowym miało charakter marginalny, ze względu na rzadkie korzystanie przez mieszczan z usług grodu.

Wyżsi urzędnicy sądowi czy kancelaryjni w zasadzie nie przeprowadzali poszukiwań osobiście, o czym świadczą sporadyczne adnotacje starostów²³ oraz pisarzy grodzkich²⁴. Podobnie postępowała większość regentów analizowanej kancelarii²⁵. Czynności z tym związane powierzali zazwyczaj podległym urzędnikom. Zdarzało się jednak, że niektórzy regenci woleli sami poszukiwać potrzebnych im informacji.

Głównym celem poszukiwań były konkretne umowy lub czynności prawne, związane ze sprawami majątkowymi, a więc działy dóbr²⁶, cesje²⁷, relacje

¹⁷ Ibid., Widendarze (dalej cyt.: Wid.), sygn. 26, k. 100v., 115, 118; RMO-luźne, sygn. 112, k. 204, 237, 458v.

¹⁸ Ibid., RMO, sygn. 174, wyklejka tylnej okładki (dla Poniatowskiego i Wierzbickiego); sygn. 178, k. 1237 (dla Sosnowskiego); Zapisy, sygn. 41, k. 263v (w sprawie Sulińskiego); Wid. sygn. 25, k. 427 (w interesie Wereszczyńskich).

¹⁹ „*Quaesitum pro parte magnifici Dłużewski*”, *ibid.*, sygn. 41, k. 269.

²⁰ „*Quaesitum pro parte Sosnowskich*”, *ibid.*

²¹ „*Quaesitum pro parte Krzywickich i Gorayskich--*”, *ibid.*, sygn. 30, k. 1061.

²² Ibid., RMO, sygn. 154, k. 711.

²³ „*[Quaesitum- JŁ] -- pro parte capitanei chełmensis*”, *ibid.*, Zapisy, sygn. 24, k. 265.

²⁴ „*[Quaesitum-JŁ] -- pro parte magnifici Łopuski notarii loci praesentis--*”, *ibid.*, sygn. 16, k. 735.

²⁵ „*[Quaesitum -JŁ] -- pro parte generosi Tokarski regentis--*”, *ibid.*, sygn. 20, k. 903v.

²⁶ „*Quaesitum -- pro parte Borzymowski divisionem bonorum Sztunia*”, *ibid.*, Zapisy, sygn. 43, k. 283v.

²⁷ „*Quesitum -- et inventum cessio Mag. Bonieckich super agros Czerniowskie Gory 1722 vocitatum*”, *ibid.*, sygn. 47, k. 276.

i transakcje²⁸ lub wszystkie wpisy odnoszące się do poszczególnych dóbr²⁹. Czasem starano się odnaleźć dokumenty dotyczące kwestii prawnych, takie jak erekcje³⁰, dekrety³¹, plenipotencje³². One także potrzebne były w sporach o charakterze majątkowym.

W 1721 r. miejscowy kancelarysta grodzki Piotr Pióro sprawdzał na zlecenie miecznika buskiego Stefana Drohojowskiego, czy w aktach nie aktykowano manifestacji przeciwko osobie zlecniodawcy. Nie stwierdził jej istnienia, podobnie jak nie odnalazł transakcji, które interesowały Drohojowskiego³³. Miecznik buski zlecił również odnalezienie dekretu sądu polubownego, dotyczącego dóbr Majdanek, w sprawie, jaką miał z Tarnowskimi³⁴. Niekiedy poszukiwano transakcji pożyczkowych³⁵.

Materiał aktowy, z którego starano się wydobyć potrzebne informacje, obejmował niemal wszystkie serie aktowe z różnych okresów chronologicznych, zarówno krótkich, jak i długich. Kwerenda dotycząca rodziny Górskich, przeprowadzona w II połowie wieku, objęła m.in. część protokołu zapisów, zawierającą wpisy z ostatnich dwóch lat 1740–1742³⁶, mimo że tom zawierał wpisy od 1734 r. W sprawie Potockich, Cetnerów i Tyszkiewiczów poszukiwano odpowiednich materiałów w protokole relacji z lat 1693–1696³⁷. Również w opisanej wyżej sprawie Drohojowskiego z Tarnowskimi poszukiwaniami objęto materiał aktowy z czterech lat (1721–1725)³⁸. W aktach grodzkich i ziemskich chełmskich z lat 1711–1715 starano się odnaleźć plenipotencję wojewody podlaskiego Stanisława Mateusza Rzewuskiego, udzieloną Kazimierzowi Rogali Zawadzkiemu³⁹. Znacznie większy wycinek czasowy objęły poszukiwania w sprawie Gałęzowskiego, bo ponad 70 lat (1697–1769)⁴⁰, w przypadku zaś Strzelnickiego nawet okres ponadstuletni (1613–1729)⁴¹. Z kolei Kajetan Sadowski zlecił poszukiwania zawieranych przez niego transakcji pożyczkowych, których szukano w protokole długów (*protocollum debitorum*) z lat 1788–1791⁴².

²⁸ „*Tum nulla os ecclesiam Pawłowiens intuitu decimarum relatio et actorum transactio*”, *ibid.*, sygn. 16, k. 735.

²⁹ „*Quesitum -- ad bonorum Wołoska Wola pertinentes*”, *ibid.*

³⁰ „*Quesitum et non inventum erectio Uchanensis*”, *ibid.*, sygn. 16, k. 735.

³¹ „szukałem dekretów--”, *ibid.*, RMO, sygn. 168, k. 701v.

³² *Ibid.*, sygn. 178, k. 456v-457.

³³ „-- szukałem tegoroczni protokuł i przeszłoroczni cały w których nie masz żadnej takowej transakcji, co wyraziwszy się jestem WWMci Pana Dobrodzieja życzliwym najniższym sługą --”, *ibid.*, RMO, sygn. 128a, k. 260.

³⁴ *Ibid.*, RMO, sygn. 128a, k. 260.

³⁵ *Ibid.*, RMO, sygn. 191, k. 800–800v (r. 1791).

³⁶ *Ibid.*, Zapisy, sygn. 48, k. 285.

³⁷ *Ibid.*, Widendarze, sygn. 10, po k. 359.

³⁸ *Ibid.*, RMO, sygn. 128a, k. 260.

³⁹ *Ibid.*, RMO, sygn. 178, k. 456v-457.

⁴⁰ *Ibid.*, Widendarze, sygn. 10, po k. 359.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² *Ibid.*, RMO, sygn. 191, k. 800–800v.

Można z tego wnioskować, że prace związane z wyszukiwaniem informacji w niektórych przypadkach były bardzo pracochłonne i wymagały znacznego wysiłku ze strony poszukujących. Niejednokrotnie musieli oni wertować stronę po stronie, kancelaria bowiem w zasadzie nie dysponowała rejestrami wpisów czy indeksami osób odnotowanych w księgach. Przeglądanie protokołów utrudniała także inna okoliczność. Nie było w nich nagłówków, informujących o stronach, których dotyczył wnoszony wpis. Te bowiem umieszczano jedynie w czystopisach.

Porównanie liczby adnotacji, poświadczających przeprowadzone poszukiwania, pozwala na określenie przydatności różnych serii do tego właśnie celu. Oczywiście niemożność rozstrzygnięcia stopnia kompletności zapisów powoduje, że wszelkie uogólnienia na temat częstotliwości wykorzystywania akt mają charakter hipotetyczny. Niemniej warto do nich zmierzać w nadziei, że dostarczą nowych informacji o znaczeniu rodzajów dokumentacji niemożliwych do uzyskania inną drogą.

Liczby kwerend, przeprowadzonych w księgach różnych serii, zestawiono w sześciu tabelach. Obejmują wyłącznie księgi, w których występowały adnotacje. Nie wszystkie jednostki aktowe je posiadały, dlatego analiza dostarcza nieco wyidealizowanego obrazu przydatności poszczególnych materiałów. Oprócz danych o liczbie odnotowanych poszukiwań w tabelach umieszczono także informacje o liczbie wzmianek obrazujących efekt poszukiwań. Niestety, dane o rezultatach kwerend, krótkie zazwyczaj (*inventum* bądź *non inventum*), pojawiały się sporadycznie. Dlatego nie mogą dawać pełnego obrazu skuteczności poszukiwań, ułatwiając jedynie stworzenie obrazu przybliżonego.

Kwestię przydatności serii rozstrzyga tabela 7. W jej świetle nie ulega kwestii dominacja serii zapisów, zarówno w postaci brudnopisowej, jak i czystopisowej. Należy jednak pamiętać, że czystopisy zapisów z trzech pierwszych dekad XVII w. obejmują również relacje. Wniosek o większej przydatności serii zapisów jest zgodny z obserwacją, dokonaną przez Janinę Bielecką, o większej przydatności do kwerend ksiąg niespornych⁴³. Rzadziej wykorzystywano w kancelarii chełmskiej czystopisy wyroków i brudnopisy relacji. Taka hierarchia potwierdza spostrzeżenie, dokonane na podstawie treści adnotacji, że szlachtę interesowały najbardziej wpisy o charakterze majątkowym, zawarte w serii zapisów. Znacznie mniejszym zainteresowaniem cieszyła się natomiast dokumentacja o charakterze publicznym, zawarta w aktach relacji, podobnie jak akta procesowe, znajdujące się w serii wyroków. Tak wygląda generalnie obraz przydatności serii, choć w pojedynczych przypadkach hierarchia ksiąg może być nieco inna.

Wymieniona tabela przynosi także dane o skuteczności poszukiwań. Stosunek poszukiwań zakończonych pozytywnym skutkiem do kwerend bez rezultatu obrazuje efektywność poszukiwań w aktach serii. Zbyt mała liczba wzmianek o rezultatach poszukiwań nakazuje ostrożność w wyciąganiu wniosków, ale też nie dyskwalifikuje całkowicie dokonanych obliczeń. Rozbieżność między wskaźnikami nie jest wielka

⁴³ J. Bielecka, *Organizacja i działalność sądów...*, op.cit., s. 170.

i wynosi maksymalnie 30%. Oznacza to, że w przypadku najniższej skuteczności poszukiwań efekt przynosiła co dziesiąta kwerenda, w najlepszym przypadku zaś prawie co druga. Brakuje danych porównawczych do interpretacji tych wyników, ale na ich podstawie można stwierdzić ponad wszelką wątpliwość, że przypadki skutecznych poszukiwań nie należały do rzadkości.

Z teoretycznego punktu widzenia rezultat poszukiwań zależał zarówno od zleceniodawcy, jak i poszukującego. Precyzja informacji w znacznym stopniu decydowała o efekcie kwerendy. I odwrotnie, dane nieprecyzyjne, szczególnie dotyczące daty wpisu lub czynności prawnej, bardzo utrudniały osiągnięcie pożądanego efektu. Z nielicznych danych, świadczących o zakresie prowadzonych poszukiwań, wynika, że strony niejednokrotnie nie były w stanie podać precyzyjnej daty aktu prawnego, dlatego poszukiwania musiały objąć materiał wpisowy z dłuższych wycinków czasowych (kilku lub kilkunastu lat). A w takich przypadkach łatwo musiało dochodzić do przeoczenia właściwego wpisu.

W 1724 r. wspomniany już miecznik buski Stefan Drohojowski, interesujący się wpisem kondensencji w dobrach Majdanek, zlecił poszukiwania palestrantowi chełmskiemu Kazimierzowi Stankiewiczowi. Ten z nieznanых powodów musiał wyjechać z miasta na pewien czas, więc przekazał zlecenie innemu palestrantowi. Drohojowski nie podał dokładnej daty aktu, lecz jedynie przybliżoną, i na tej podstawie kwerendą zostały objęte wpisy z lat 1721–1724. Poszukiwania nie przyniosły pożądanego skutku. Na wieść o tym Stankiewicz obiecał zająć się sprawą, zaraz po przybyciu do Chełma⁴⁴.

Inny przykład pochodzi z 1780 r., gdy zlecono poszukiwania plenipotencji, nadanej Kazimierzowi Rogali Zawadzkiemu przez starostę chełmskiego i wojewodę podlaskiego Stanisława Mateusza Rzewuskiego. Miała ona zawierać m.in. upoważnienie do odebrania od Stefana Potockiego kwoty 66 grzywien z tytułu kary sądowej, zasądzonej na rzecz Rzewuskiego. Zleceniodawcy nie znali dokładnej daty, dlatego określili ją w przybliżeniu na lata 1711–1715. Nie wiedzieli również, w jakich aktach została oblatowana, grodzkich czy ziemskich. Kwerendę przeprowadzali dwaj palestranci grodzcy: Piotr Telatycki i Ignacy Jarzyna. Tak jak we wcześniej opisywanym przypadku brak precyzji w określeniu zakresu poszukiwań odbił się negatywnie na ich rezultatach, nie natrafili bowiem na wpis plenipotencji. Udało się to dopiero innemu palestrantowi Franciszkowi Krajewskiemu, który odnalazł wpis pełnomocnictwa w protokole plenipotencji i sporządził z niego ekstrakt⁴⁵.

Zdarzało się jednak, że efekt poszukiwań był negatywny mimo przekazania przez zleceniodawców wyczerpujących danych o sprawie. Rodziło to podejrzenia

⁴⁴ „Gdy więc i ja skoro *feliciter* przybędę do Chełma sam zechce *sedule et accuratae repetitis vicibus* poszukać tej oblaty, a wynalazszy ją na affectacyją jego *brevi tempore* na poczcie jarosławską przyszle Waćpanu, *in quantum* nie znajdzie się, to przynajmniej *deferam* Waćpanu, że się nie znalazła *in actibus castrensibus chełmesnsibus* i kontenta przeszłorocznego listu Waćpanu do mnie *in qua materia* pisanego wykonotawwszy odeszle--”. APL, Agch, RMO, sygn. 128a, k. 260.

⁴⁵ Ibid., RMO, sygn. 178, k. 456v-457.

niedbałości ze strony poszukujących. W 1785 r. regent grodzki Teodozjusz Horecki pozwał palestrantów, by przysięgami dowiedli, że próbowali w protokołach grodzkich z lat 1604–1680 odnaleźć transakcję, którą interesował się podkomorzy chełmski Franciszek Kunicki⁴⁶.

Z przedstawionych przykładów wynika, że poszukiwania niejednokrotnie bywały pracochłonne. O skali pracy, jaką wykonywano w ich trakcie, daje wyobrażenie kwerenda chełmskiego komornika granicznego Józefa Skomorowskiego, przeprowadzona w latach osiemdziesiątych XVIII w. Dotyczyła ona dóbr Łukówek i objęła chełmskie akta grodzkie, ziemskie i podkomorskie z XVII w. oraz fragment akt ziemskich krasnostawskich. W jej wyniku Skomorowskiemu udało się zebrać informacje o 267 wpisach, których streszczenie zajęło 33 strony formatu *in folio*⁴⁷.

Kompetencja prowadzącego poszukiwania odgrywała niebagatelną rolę. Szczegółowszy przegląd kwerend, przeprowadzanych przez doświadczonych pracowników kancelaryjnych, potwierdza to przypuszczenie. W kancelarii chełmskiej takimi osobami w ostatniej ćwierci XVIII w. byli susceptant, a później regent, Teodozy Horecki, oraz archiwista grodzki Feliks Tokarski.

Ślad po kwerendach Horeckiego, przeprowadzanych w okresie kilkunastu lat, to 30 adnotacji, wśród których 15 nie zawiera danych o ich skutkach, 8 rejestruje efekt pozytywny, 7 zaś negatywny. Owe 8 przypadków skutecznych poszukiwań stanowi 53% wszystkich kwerend, których rezultat był wiadomy. Ten wysoki wskaźnik to jednocześnie miara kompetencji susceptanta i regenta na tym odcinku pracy kancelaryjnej.

Jego młodszy stażem kolega, pełniący funkcję archiwisty, pozostawił po sobie 38 adnotacji, spośród których 31 nie zawiera informacji o rezultacie, 6 podaje skutek negatywny, a 1 pozytywny. Liczba zapisów, które można wykorzystać do odsetka kwerend pozytywnych, jest tutaj bardzo mała i obejmuje zaledwie 7 adnotacji. Jeden zapis dokumentujący sukces w poszukiwaniach to 14% wszystkich. Wskaźnik dość niski, bardziej chyba jednak zniekształcający niż odzwierciedlający niewątpliwą różnicę w kwalifikacjach obu urzędników.

Zaprezentowana liczba poszukiwań Tokarskiego na pewno jest niższa od faktycznej, oryginalne bowiem wyklejki czy obwoluty, a tylko na tych znajdowały się adnotacje, dokumentujące wykorzystywanie ksiąg do poszukiwań, zachowały się w części jednostek archiwalnych. Wyrywkowe dane dowodzą zdecydowanie większej aktywności archiwisty na tym polu, co wydaje się całkowicie uzasadnione. Większość spośród owych niemal czterdziestu kwerend Tokarski wykonał w 1791 r. Na tej podstawie można wysunąć przypuszczenie, że poszukiwania stanowiły trzon jego obowiązków. Niewątpliwie odpowiadał on także za utrzymywanie porządku w archiwum, stanowiącym wtedy część składową kancelarii grodzkiej.

⁴⁶ Ibid., sygn. 185, k. 1265–1265v.

⁴⁷ Ibid., RMO-luźne, sygn. 119 (jednostka bez numeracji stron lub kart).

Wykonywanie kwerend przez personel kancelaryjny wykluczało możliwość prowadzenia poszukiwań przez szlacheckich petentów. Szlachta chełmska w dalszym ciągu posiadała prawo wglądu do akt i osobistego wydobywania z nich wszelkich potrzebnych informacji. Ale archiwizacja prawdopodobnie zagwarantowano pierwszeństwo w przyjmowaniu zleceń na poszukiwania przed innymi niższymi kancelarystami, przede wszystkim palestrantami. Powierzenie jemu opieki nad aktami grodzkimi oraz kwerend powodowało, że zyskiwał ważne uprawnienia, stając się osobą zaufania publicznego. Tym należy tłumaczyć fakt konieczności składania przez niego urzędowej przysięgi. Dokładnie nie wiadomo, kiedy to się stało. Natomiast znana jest data zaprzysiężenia jego poprzednika Piotra Wincentego Telatyckiego. Miało ono miejsce w dniu 7 VII 1783 r. w obecności regenta Teodozego Horeckiego, susceptanta Kazimierza Dłużniewskiego oraz chorążego krasnostawskiego Stanisława Wielobyckiego, reprezentującego szlachtę chełmską⁴⁸.

Obok osób wymienionych w poszukiwaniach uczestniczyli także inni pracownicy kancelaryjni. Charakterystyczna jest tutaj osoba wspomnianego susceptanta grodzkiego Kazimierza Dłużniewskiego⁴⁹, pełniącego tę funkcję w latach 1783–1788 oraz częściej występujących palestrantów. Spośród tych ostatnich można wymienić Wojciecha Znamierowskiego⁵⁰, znanego jako inducenta grodzkiego w latach dwudziestych XVIII w.⁵¹ Jana Kołaczkowskiego⁵², odnotowanego wśród niższego personelu kancelaryjnego w latach osiemdziesiątych⁵³, czy Andrzejowskiego, również inducenta grodzkiego⁵⁴, bardzo aktywnego w latach 1783, 1787 oraz 1789 r.⁵⁵ Pracownicy ci wykonywali odpłatnie poszukiwania na zlecenie innych osób, jak również zbierali informacje dla własnych celów. Do grona poszukujących zaliczyć należy również Kazimierza Dzierżanowskiego⁵⁶, susceptanta w miejscowej kancelarii ziemskiej⁵⁷.

Z zachowanych adnotacji wynika również, że poszukiwania przeprowadzali petenci nie zatrudnieni w kancelariach sądowych. Nie można ich wszystkich zidentyfikować ze względu na brak danych w adnotacjach. Niemniej zdarzały się w tej mierze wyjątki. Dzięki odpowiedniej wzmiance wiadomo, że Wojciech Pawłowski, odnotowywany w aktach w 1730 r., był chorążym w jednej z chorągwi litewskich (*vexillifer in exercitu Magni Ducatus Lithuaniae*)⁵⁸. Funkcję wojskową

⁴⁸ Ibid., RMO, sygn. 182, k. 633v.

⁴⁹ „*Quaesitum per Dłużniewski susceptantem actorem paesentium pro parte Borzęcki*”, ibid., Zapisy, sygn. 20, k. 903v.

⁵⁰ Ibid., sygn. 24, k. 265v (r. 1726).

⁵¹ Ibid., RMO-lużne, sygn. 24, k. 395; sygn. 27, k. 22v.

⁵² Ibid., RMO, sygn. 160, k. 0 (r. 1781).

⁵³ Ibid., sygn. 180, k. 181.

⁵⁴ Ibid., Wid. sygn. 25, k. 46.

⁵⁵ Ibid., Zapisy, sygn. 42, k. 325v; sygn. 46, k. 0; sygn. 9, po k. 1601.

⁵⁶ „*Quaesitum per generosum Casimirum Dzierżanowski pro parte Illustrissimi Episcopi Cambropolitanei Anno Domini 1789*”, ibid., sygn. 26, k. 0.

⁵⁷ Ibid., sygn. 54, k. 247.

⁵⁸ Ibid., sygn. 20, k. 903v.

w innej chorągwi, tym razem koronnej, pełnił również Albin Gąsiorowski (*vicevexilliferus clave minoris regni*), przeprowadzający poszukiwania w latach osiemdziesiątych⁵⁹. Spoza kancelarii wywodził się także Antoni Bobrowski, występujący jako pełnomocnik Kajetana Sadowskiego i poszukujący dowodów pożyczek, zaciąganych przez swojego klienta⁶⁰. Znany jest on z prac wykonywanych na rzecz innych osób, m.in. wojewody połockiego Sosnowskiego⁶¹ oraz Wydźgi⁶².

Kwestia wynagrodzenia za poszukiwania informacji w materiale aktowym grodu chełmskiego praktycznie pozostaje poza możliwościami obserwacji, ze względu na brak wzmianek w analizowanych źródłach. Odnalazłem jedynie jedną wzmiankę o kosztach, jakie musiał ponieść zleceniodawca poszukiwań. Dotyczy ona chorążego chełmskiego Franciszka Dłużniewskiego, który korzystał z usług różnych pełnomocników. W latach 1744–1760 zapłacił za tego rodzaju usługi niewiele ponad 101 zł⁶³. Nie była to kwota mała. Mniej więcej tyle kosztowała 1/8 łana w pobliskim Strupinie⁶⁴. W latach 1772–1773 za korzec pszenicy płacono w niedalekim Lublinie średnio 16 zł⁶⁵, za kwotę wydaną na usługi kancelaryjne można było więc zakupić prawie 8,5 korca. Za konia płacono natomiast (w 1766 r.) 68 zł⁶⁶, co również pozwala na właściwe porównanie kosztów. Jeśli jednak tę kwotę podzieli się przez 17 lat, obejmuje bowiem ona cały wymieniony wyżej okres, to okaże się, że roczne wydatki związane z kwerendami nie były duże, gdyż nie przekraczały 6 zł. Pojedyncze kwerendy nie mogły więc przysparzać poszukującym wielkich profitów, ale większa ich liczba na pewno przynosiła spory zastrzyk gotówki, co w przypadku szlachty pozbawionej innych źródeł dochodu miało swoje znaczenie.

Podsumowując można stwierdzić, że analiza materiału źródłowego, przede wszystkim adnotacji o kwerendach, przeprowadzanych w chełmskiej kancelarii grodzkiej, pozwoliła na wyjaśnienie kilku wątpliwości, związanych z poszukiwaniami w materiale aktowym tego okresu, które wzbudzała lektura prac z tej dziedziny.

1. Do lat osiemdziesiątych poszukiwaniami zajmowali się niżsi pracownicy kancelarii, głównie palestranci. Jednocześnie w uzasadnionych przypadkach zagwarantowano dostęp do akt osobom prywatnym, jeśli chciały osobiście przeprowadzić poszukiwania.

2. Powołanie stanowiska archiwisty (pierwsze wzmianki z 1783 r.), każdorazowo składającego przysięgę, nie spowodowało ograniczenia dostępu do akt osobom spoza kancelarii. Natomiast wyraźnie ograniczyło udział innych urzędników grodzkich w pracach poszukiwawczych.

⁵⁹ Ibid., RMO, sygn. 155, k. 781v.

⁶⁰ Ibid., sygn. 191, k. 800–800v (r. 1791).

⁶¹ Ibid., sygn. 152, k. 634v; sygn. 161, k. 795v.

⁶² Ibid., sygn. 174, k. 748v (r. 1791).

⁶³ Ibid., sygn. 170, k. 171v.

⁶⁴ W 1774 r. wójt strupiński honestus Paweł Nafalski sprzedał swemu krewnemu Bazylemu Nafalskiemu 1/4 łana za 250 zł, *ibid.*, Zapisy, sygn. 52, k. 148v.

⁶⁵ W. Adamczyk, *Ceny w Lublinie od końca XVI do końca XVIII w.*, Lwów 1935, s. 70.

⁶⁶ Ibid., s. 71.

3. Kwerendy dotyczyły przeważnie spraw o charakterze majątkowo-finansowym (transakcje wieczyste i czasowe), dlatego koncentrowały się na księgach z serii zapisów, zarówno czystopisowych, jak i brudnopisowych. Zdarzały się także poszukiwania wpisów sądowych, ale i one mogły być wykorzystane do tych samych celów.

4. Efektywność wykonywanej pracy, mierzona odsetkiem poszukiwań ze skutkiem pozytywnym, była zróżnicowana w zależności od precyzji, z jaką określano cel poszukiwania, osoby przeprowadzającej kwerendę oraz serii aktowej. Z zachowanych wzmianek wynika, że strony zlecające poszukiwania opisywały cel kwerend w sposób mało precyzyjny, co zmuszało do przeglądania wielu ksiąg różnych serii. Zdarzało się również, że nie wiedziały, w której kancelarii zostały wytworzone poszukiwane wpisy. Lepsza znajomość treści akt przez poszukującego niewątpliwie wpływała na ostateczny rezultat poszukiwań.

5. Zagadnienie kwerend wymaga jeszcze dalszych badań, które powinny odślonić nieznane dotąd oblicze kancelarii grodzkiej, jako urzędu aktywnie zaspokajającego potrzeby informacyjne szlacheckich petentów.

Załączniki

Tabela 1. Kwerendy w czystopisowych księgach relacji grodzkich chełmskich z pierwszej połowy XVIII w.

<i>Sygnatury</i>	<i>Daty skrajne księgi</i>	<i>Liczba kwerend</i>	<i>Pozytywne</i>	<i>Negatywne</i>
117*	1711–1712	12	1	1
120	1715–1716	7	-	1
124	1723–1725	8	-	3
135	1737	5	-	-
136	1738	7	-	-
137	1739	9	-	1
138	1740–1741	7	-	1
141	1744	4	-	3
143	1746	4	1	2
144	1747	6	-	2
145	1748	1	-	-
146	1749	2	-	-
	<i>Razem</i>	<i>72</i>	<i>2</i>	<i>14</i>

* Numery oznaczają aktualne sygnatury, używane w APL, odnoszące się do odpowiednich serii akt grodzkich chełmskich.

Tabela 2. Kwerendy w czystopisowych księgach relacji grodzkich chełmskich z drugiej połowy XVIII w.

<i>Sygnatury</i>	<i>Daty skrajne księgi</i>	<i>Liczba kwerend</i>	<i>Pozytywne</i>	<i>Negatywne</i>
150	1752	1	-	1
151	1753	9	-	3
153	1755	5	-	1
154	1756	4	1	1
155	1757	6	-	5
156	1758	4	-	2
159	1760	4	-	1
160	1761	5	-	-
161	1762	4	-	-
163	1764	3	-	-
164	1765	5	-	1
168	1768–1769	2	-	-
169	1770	2	-	1
171	1773	3	-	-
174	1777	4	1	3
178	1780	1	-	-
	Razem	67	2	22

Tabela 3. Kwerendy w księgach protokołów relacji grodzkich chełmskich

<i>Sygnatury</i>	<i>Daty skrajne księgi</i>	<i>Liczba kwerend</i>	<i>Pozytywne</i>	<i>Negatywne</i>
5	1659–1675	1	-	1
9	1688–1691	6	-	2
10	1692–1696	7	1	1
12	1702–1706	6	2	-
13	1707–1719	1	-	1
19	1748–1752	4	-	3
21	1758–1762	2	-	-
22	1767–1733	1	-	-
25	1783–1789	2	1	-
	Razem	30	4	8

Tabela 4. Kwerendy w protokołach zapisów grodzkich cheńskich z lat 1679–1751

<i>Sygnatury</i>	<i>Daty skrajne księgi</i>	<i>Liczba kwerend</i>	<i>Pozytywne</i>	<i>Negatywne</i>
41	1679–1684	9	2	2
42	1688–1693	9	-	3
43	1693–1700	15	3	3
44	1700–1719	19	4	1
46	1722–1725	10	1	5
47	1725–1733	19	2	6
48	1734–1742	12	1	-
49	1743–1751	9	1	1
50	1751–1759	7	2	-
51	1759–1767	8	-	2
52	1767–1780	7	1	-
	<i>Razem</i>	<i>124</i>	<i>15</i>	<i>23</i>

Tabela 5. Kwerendy w czystopisowych księgach zapisów i relacji grodzkich cheńskich

<i>Sygnatury</i>	<i>Daty skrajne księgi</i>	<i>Liczba kwerend</i>	<i>Pozytywne</i>	<i>Negatywne</i>
6	1577–1580	7	1	3
9	1589–1590	5	-	-
12	1598–1600	1	-	-
16	1611–1612	16	-	1
19	1622–1623	7	1	1
20	1626–1627	14	-	-
22	1630–1632	16	-	1
23	1639–1641	11	-	-
24	1642–1643	11	-	1
26	1651	13	1	3
35	1711–1720	3	1	-
	<i>Razem</i>	<i>104</i>	<i>4</i>	<i>10</i>

Tabela 6. Kwerendy w czystopisowych księgach wyroków grodzkich chełmskich z lat 1572–1629

<i>Sygnatury</i>	<i>Daty skrajne księgi</i>	<i>Liczba kwerend</i>	<i>Pozytywne</i>	<i>Negatywne</i>
4	1572–1575	3	-	-
M/17 ⁶⁷	1603–1606	5	-	-
17	1613–1615	3	-	-
21	1623–1626	2	-	-
M/18 ⁶⁸	1626–1629	2	-	-
26	1643–1645	3	-	1
43	1739–1753	1	1	-
45	1750–1759	2	1	1
46	1759	3	-	1
48	1774–1780	1	-	1
	Razem	25	2	4

Tabela 7. Wykorzystanie różnych serii akt grodzkich chełmskich w trakcie kwerend

<i>Rodzaj serii</i>	<i>Liczba ksiąg</i>	<i>Liczba kwerend</i>	<i>Pozytywnych</i>	<i>Negatywnych</i>	<i>Średnia liczba kwerend (dla 1 księgi)</i>	<i>Efektywność kwerend (dla serii)</i>
Zapisy-indukta	7	104	4	10	14,8	28%
Zapisy-protokoły	9	117	15	23	13	37%
Relacje-indukta (1700–1750)	12	72	2	14	6	12%
Relacje-indukta (1751–1792)	17	66	2	22	3,9	8%
Relacje-protokoły (1659–1784)	9	30	4	8	3,3	40%
Wyroki-indukta	10	25	2	3	2,5	33%

⁶⁷ Nacjonalny Historyczny Archiw Bielarusi w Mińsku (dalej cyt.: NGAB), fond (dalej: f.) 1740, opis (dalej: op.) 1, jedynica (dalej: jed.) 17.

⁶⁸ Ibid., jed. 18.

Janusz Ł o s o w s k i, *Queries at the municipal chancery of the town of Chełm in the 18th c.* The author refers to the existing works summing up registration and archive activities and problems regarding archival queries conducted in this respect. All the queries conducted by the users were recorded in the files. The author focuses, first of all, on such notes of the 18th c. All the queries were conducted on behalf of specific individuals or families, mostly of the noble origin. These tasks were usually entrusted with lower rank officials. The establishment of the position of an archivist did not limit the availability of records to their users. Documents covered with queries included almost all the series of files; the identification of desired information was extremely time-consuming. (The author mentions some examples of such queries, for example, in the course of one of them, information was gathered on 267 entries, the summary of which took 33 pages in folio.) Queries referred mostly to issues related to property and finances (perpetual and temporary transactions); therefore, they were focused on the books of series of entries, in both fair and rough copies. The principals commissioning queries often specified the purpose in a very inexplicit manner, thus making it necessary to look through many books of different series. It happened that principals had no idea in which chancellery the entries they were looking for had been made. The author presented results of his studies in form of 7 tables.

Janusz Ł o s o w s k i, *Recherches dans la chancellerie de la ville de Chełm au XVIIIe s.* L'auteur a pris position à l'égard des travaux de synthèse effectués à ce jour et concernant les actions de chancellerie et d'archives ainsi que les problèmes de la recherche d'archives liés à ces matériaux. Toutes les recherches réalisées par les utilisateurs ont été notées dans les actes. L'auteur se concentre surtout sur les annotations provenant du XVIIIe siècle. Toutes les recherches ont été effectuées dans l'intérêt des personnes ou des familles concrètes, en majeure partie d'origine noble. Ces actions étaient confiées à des employés de rang inférieur. L'institution de la fonction d'archiviste n'a pas limité l'accès aux actes des intéressés. Les actes faisant l'objet des recherches concernaient presque toutes les séries d'actes. La recherche des informations prenait beaucoup de temps. (L'auteur cite des exemples des travaux de recherche. Au cours d'une d'entre elles, par exemple, il a été possible de recueillir les informations relatives à 267 inscriptions dont le résumé contient 33 feuillets du format in-folio). Les recherches portaient principalement sur des questions à caractère patrimonial et financier (transactions emphytéotiques et à terme). C'est pourquoi elles se concentraient sur les livres comportant des séries d'inscriptions revêtant tout aussi bien le caractère d'une copie au net que de brouillons. Les ordonnateurs des recherches décrivaient souvent la finalité de celles-ci d'une manière peu précise ce qui obligeait de consulter beaucoup de livres de différentes séries. Il arrivait que les ordonnateurs ne savaient pas dans quelle chancellerie ont été produites les inscriptions quantitatives recherchées. L'auteur a présenté les résultats de recherches sous formes de 7 tableaux.

Януш Л о с о в с к и, *Поиски материалов и информации в Хелмской городской канцелярии в XVIII в.* Автор подвел итоги исследованиям, посвященным канцелярской деятельности и проблемам архивных поисков, связанных с данными материалами. Все поиски, проводимые пользователями архивов, находили отражение в актах. Автор сосредоточил главное внимание на записках XVIII в. Все поиски, проводимые в интересах конкретных лиц или семей, касались в подавляющем большинстве лиц благородного происхождения. Действия эти поручались сначала низшим чиновникам.

Установление специальной должности архивиста не ограничило доступа заинтересованных лиц к актам. Искомые материалы охватывали практически все серии актов. Получение нужной информации было весьма трудоемким делом. (Автор приводит примеры поисков, в процессе которых, например, удалось собрать информацию о 267 отдельных записях, изложение которых заняло 33 страницы *in folio*). Поиски касались главным образом финансово-имущественных проблем (постоянных и временных сделок), поэтому чаще всего концентрировались на книгах серии записей, как чистовых, так и черновых. Очень часто заказчики весьма неточно описывали действительную цель поисков, что требовало просмотра множества книг из разных серий. Случалось, что заинтересованные лица вообще не знали в какой именно канцелярии были совершены интересующие их записи. Результаты своих наблюдений автор обобщил в виде 7 таблиц.

DOROTA MARCZAK
(Toruń)

KANCELARIA WIĘZIENNA I DOKUMENTACJA NA PRZYKŁADZIE WIĘZIENIA GUBERNIALNEGO ŁOMŻYŃSKIEGO W LATACH 1888–1917

Artykuł niniejszy dotyczy struktury organizacyjnej kancelarii Więzienia Gubernialnego w Łomży i materiału aktowego, będącego skutkiem jej działalności. Jest to zarazem przykład funkcjonowania na ziemiach polskich kancelarii rosyjskiej, wprowadzonej do urzędów i instytucji po Powstaniu Styczniowym, a stanowiącej tak rzadko przedmiot zainteresowania archiwistów polskich.

Zarys dziejów więzienia do okresu międzywojennego

Więzienie Gubernialne w Łomży wybudowane zostało w latach 1891–1892¹. Nie był to pierwszy zakład karny na terenie miasta. Poprzedni jednak, z roku 1825, nie spełniał potrzeb penitencjarnych miasta gubernialnego (od grudnia 1866 r.). Nowy kompleks więzienny, położony w niewielkim oddaleniu od miasta, przeznaczony został dla 450 więźniów. Uznano go też za najnowocześniejszy tego typu obiekt na terenie całego Cesarstwa Rosyjskiego. Na czele placówki stał naczelnik wraz z pomocnikiem, nadzorujący pracę około 40 strażników i strażniczek oraz personelu kancelaryjnego. Zachowany materiał aktowy z lat 1888–1917 nie pozwolił na wierne odtworzenie architektury wszystkich pomieszczeń. Stwierdzić jednak można, że poza budynkiem administracyjnym i celami więziennymi dla mężczyzn w liczbie 230 pojedynczych i 11 ogólnych (razem dla 121 osób), a dla kobiet — 59 pojedynczych i 3 ogólnych (razem dla 27 osób) oraz ośmiu karcerów istniały: szpital dla 12 kobiet i oddzielny dla 26 mężczyzn, łaźnia, pralnia, chłodnia, stajnia z szopą, stacja pomp, kostnica, budynek mieszkalny dla pracowników więzienia,

¹ *Obzor łomżyńskiej guberni za 1893 god*, s. 56–58; „Echa. Płockie i Łomżyńskie”, 1899, nr 40, s. 3; J. Gwardiak, *Łomżyńskie Więzienie Gubernialne (1892–1917)*, „Studia Łomżyńskie”, t. 2, 1989, s. 44; por. E. Kaczyńska, *Ludzie ukarani. Więzienia i system kar w Królestwie Polskim 1815–1914*; Warszawa 1989, s. 368; por. s. 357 — autorka pisze o 739 miejscach dla więźniów.

dwie kaplice: katolicka i prawosławna oraz sala modlitewna dla Żydów. W piwnicach mieściła się piekarnia i kuchnia, potem też warsztaty pracy dla więźniów. W obrębie więzienia działała także biblioteka, której księgozbiór udostępniali więźniom strażnicy. W jej zaopatrzeniu pomagali mieszkańcy Łomży w czasie zbiorów na rzecz więzienia i członkowie istniejącego od 1909 r. Towarzystwa Opieki nad Osobami Uwolnionymi z Więzień Guberni Łomżyńskiej, zwanego „Patronatem”.

Więzienie to funkcjonowało na terenie Łomży do 1914 r., a więc do czasu ewakuacji na teren Rosji, zarządzanej w związku z wybuchem I wojny światowej. Wywieziono wówczas nie tylko część więźniów, przede wszystkim skazanych za przestępstwa polityczne i ciężkie kryminalne, ale też fragment mienia więziennego i część akt kancelaryjnych. Nad całością czuwać miał naczelnik wraz ze strażnikami, którzy również podlegali ewakuacji. Na terenie Rosji więźniowie i pracownicy zostali umieszczeni w różnych zakładach karnych, natomiast akta przebywały wraz z naczelnikiem najpierw w Kałudze, a później w Riazaniu. W ten sposób działalność więzienia trwała do lat 1917–1918.

Nie udało się niestety ustalić ilości wywiezionych akt, podobnie jak nie wiadomo, jaka ich część powróciła do Polski na mocy postanowień traktatu ryskiego w roku 1926². Jest jednak rzeczą pewną, że nie wszystkie akta zostały stronie polskiej zwrócone.

W tym czasie — od 1918 r. — więzieniem w Łomży zarządzali Polacy. Początkowo obowiązywały w nim „Tymczasowe przepisy dla więźniów na obszarze byłego zaboru rosyjskiego”³, stanowiące regulamin dotyczący praw i obowiązków skazanych. Wkrótce jednak, w 1928 r., na mocy rozporządzeń prezydenta RP i ministra sprawiedliwości, stanowiących o ujednoliceniu systemu penitencjarnego Rzeczypospolitej, więzienie łomżyńskie zaliczono do samodzielnych, karno-śledczych I klasy⁴. Oznaczało to przede wszystkim, że osadzani w nim będą ludzie skazani na kary więzienia ciężkiego, więzienia, więzienia zastępującego dom poprawy do 3 lat, areszt i areszt śledczy, przy czym naczelnik zadbać miał o kierowanie ukaranych do odpowiednich oddziałów na terenie zakładu karnego.

² J. Warężak, *Wykaz materiałów archiwalnych, otrzymanych przez Wydział Archiwów Państwowych z Rosji od roku 1922 do końca 1930*, „Archeion”, t. 9, 1931, *Dział urzędowy*, s. 22 (akta przybyły w transporcie numer XV, umieszczone wśród 157 pak, skrzyń, worków itp. pozycji); podobnie: E. Chwalewik, *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, t. 1, Warszawa–Kraków 1926, s. 433.

³ *Tymczasowe przepisy dla więźniów na obszarze byłego zaboru rosyjskiego*, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości”, nr 20, 1922, s. 377–381; K. Pawlak, *Za kratami więzień i drutami obozów (Zarys dziejów więziennictwa w Polsce)*, Kalisz 1997, s. 58; idem, *Więziennictwo polskie w latach 1918–1939*, Kalisz 1995, s. 10, 14.

⁴ *Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 7 III 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa*, „Dziennik Urzędowy RP”, nr 29, 1928, poz. 272, art. 4; *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 VI 1928 r. o wykonaniu rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 7 III 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa*, Dz. U. RP, nr 64, 1928, poz. 591, par. 1–11, 16; K. Pawlak, *Za kratami...*, op.cit., s. 61; K. Urbański, *System penitencjarny II RP a więźniowie polityczni*, Kielce 1997, s. 58.

W 1937 r. dokonano nowego podziału więzień: na zwykłe i specjalne⁵. Zakłady te różniły się nie tylko warunkami więziennymi, ale też kategoriami osadzanych w nich osób. Wśród więzień specjalnych występowały m.in. zakłady izolacyjne, do których zaliczono i zakład karny w Łomży (zob. mapa). Więzienie to przeznaczono tylko dla mężczyzn-recydywistów oraz osobników, wobec których metody stosowane w zwykłych więzieniach nie odniosły skutku, a wywierających szkodliwy wpływ na współwięźniów. Dodatkowo w więzieniu łomżyńskim wyodrębniono oddział na prawach zwykłego zakładu, w którym osadzano skazanych na karę więzienia do jednego roku. Status więzienia izolacyjnego i idące za tym zaostrenie rygoru wewnętrznego, a z pewnością też stosunek kadry do więźniów, spowodowały powstanie opinii o „najcięższym więzieniu w Kongresówce”.

W czasie II wojny światowej więzieniem zarządzały najpierw władze rosyjskie, następnie zaś — po napaści Niemiec na ZSRR — gestapo, wykorzystując je do urzędowania własnego zakładu śledczego. Koniec działalności władz niemieckich więzienia w Łomży nastąpił tuż przed lub wraz z oswobodzeniem miasta (13 IX 1944 r.). Jeszcze w tym samym roku decyzją Departamentu Więziennictwa i Obozów w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego otworzono tylko zwykłe zakłady karne⁶. Postanowienie to nie dotyczyło więc więzienia łomżyńskiego. Z 11 budynków więziennych pozostały zaledwie trzy. W jednym znalazła swą siedzibę Państwowa Szkoła Muzyczna, drugi zaadaptowano na blok mieszkalny, natomiast w dawnym szpitalu więziennym mieści się łomżyński oddział Archiwum Państwowego w Białymstoku.

Kancelaria więzienna i dokumentacja w latach 1888–1917

Kompetencje i obowiązki naczelnika, wynikające z podstawowych funkcji więzienia, ukazują różnorodność jego działalności. Zaznaczyć tu należy nie tylko sprawę utrzymania odpowiedniego stanu fizycznego budynków, zaopatrzenia w artykuły ociepleniowe, oświetleniowe, wyżywienie czy odzież dla więźniów, kontroli dyscypliny i korespondencji tych ostatnich, jak również nadzorowanie pracy personelu administracyjnego i strażników, zapewnienie im zakwaterowania i umundurowania oraz dbanie o opiekę duchową więźniów wszystkich wyznań, na zaopatrzeniu szpitala więziennego skończywszy.

Działalność ta decydowała o utrzymywaniu różnorodnych stosunków z instytucjami i urzędami zwierzchnimi, takimi jak Rząd Gubernialny Łomżyński i Łomżyński Sąd Okręgowy; instytucjami równorzędnymi — przede wszystkim innymi więzieniami i aresztami, duchownymi różnych wyznań, czy osobami prywatnymi — przedsiębiorcami dostarczającymi różnorodnych materiałów niezbędnych do funkcjonowania

⁵ Zarządzenie ministra sprawiedliwości z dnia 3 VIII 1937 r. w sprawie podziału więzień, Dz. Urz. MS, 1937, nr 8, par. 2, 12; T. Krychowski, *Polski system penitencjarny*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 1936, z. 1, s. 8n.; K. Pawlak, *Za kratami...*, op. cit, s. 61, 65; K. Urbański, *System...*, op.cit., s. 63.

⁶ K. Pawlak, *Za kratami...*, op.cit., s. 89.

więzienia oraz rodzinami osadzonych (zob. schemat nr 1). Wynikający z tych kontaktów zewnętrzny obieg informacji miał formę przeważnie pisemną, zależną od nadawcy pism. Z urzędów zwierzchnich wpływały najczęściej zarządzenia, rozporządzenia, okólniki, zawiadomienia, zapytania, uwagi pokontrolne itp. Naczelnik więzienia wysyłał natomiast sprawozdania i raporty. Pomiędzy jednostkami równorzędnymi a więzieniem krążyły przede wszystkim zapytania, zamówienia na wykonanie odzieży w warsztatach więziennych, umowy, zawiadomienia czy potwierdzenia odbioru więźniów lub materiałów.

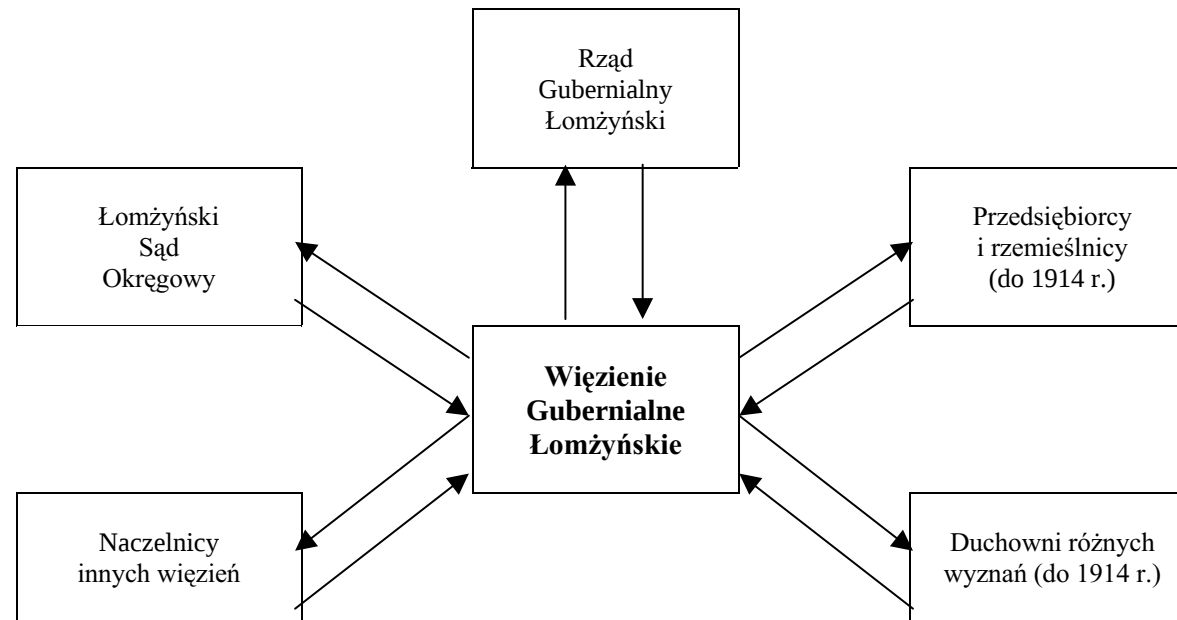
Obok zewnętrznego obiegu informacji funkcjonował też wewnętrzny, związany z codziennym rytmem pracy więzienia. Ze względu na formę ustną tylko w niewielkim stopniu utrwalił się w aktach, dlatego też występowały trudności przy jego odtwarzaniu (zob. schemat nr 2).

W trakcie badań nad zespołem więzienia łomżyńskiego okazało się, iż działały dwie równoległe kancelarie, które dla łatwiejszej identyfikacji umownie nazwano szpitalną i ogólną więzienia. Widać to wyraźnie na przykładzie spraw dotyczących funkcjonowania szpitala więziennego. Lekarz bowiem był niezależny od naczelnika i podlegał pod względem kompetencji bezpośrednio Wydziałowi Lekarskiemu Rządu Gubernialnego w Łomży. Wszelkie środki niezbędne dla szpitala, po ustaleniu przez lekarza ich rodzaju i ilości ze wspomnianym wydziałem, zamawiał i odbierał naczelnik. On także poświadczał akty zgonu wystawiane przez lekarza (zob. schemat nr 3). Ten ostatni natomiast decydował o sposobie i długości trwania leczenia pacjentów oraz kontrolował prowadzenie dokumentacji szpitalnej przez swego podwładnego — felczera. W tym miejscu zaznaczyć należy, że kancelaria szpitalna musiała znajdować się właśnie w szpitalu. Wskazuje na to przede wszystkim niezależność kompetencyjna personelu medycznego i odmiennosc dokumentacji szpitalnej, której typy określały odpowiednie instrukcje. Chodzi tu przede wszystkim o: księgę główną chorych; księgę chorych ambulatoryjnych; księgę dziennego ruchu chorych; księgę kart wizytowych (chorobowych) i księgę przeglądów⁷. Dokumentacja ta nie różni się zbyt wiele od prowadzonej obecnie w szpitalach, gdzie pacjenci rejestrowani są właściwie trzy razy: w głównej księdze ewidencji izby przyjęć, w księdze oddziałowej i w zeszycie oddziałowym notującym dzienny ruch chorych. Stan ich zdrowia i przebieg leczenia zapisywany jest natomiast kilkakrotnie: w księdze raportów, na kartach chorobowych, obejmujących historię choroby i tworzących później kartoteki (a nie księgi, jak to miało miejsce w więziennym lazarecie); na kartach gorączki, kartach zleceń i kartach kontroli ogólnego stanu pacjenta. Szpitalna kancelaria prowadzi też akta osobowe pracowników medycznych, administracyjnych i technicznych. Akta personalne lekarzy i felczera więzienia łomżyńskiego znajdowały się natomiast w posiadaniu inspektora Wydziału Lekarskiego RGŁ,

⁷ *Instrukcja lekarsko-więzienna, czyli przepisy dla więzień pod względem zdrowia*; Warszawa 1857, s. 99.

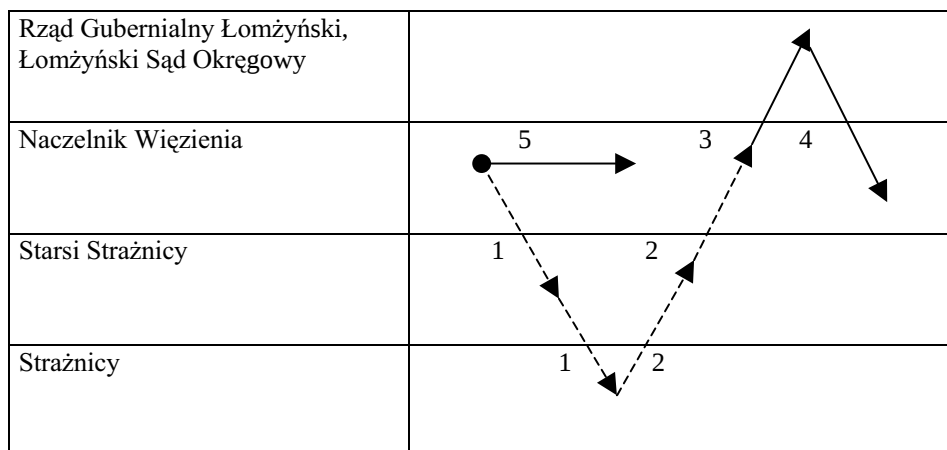
schem.1

SCHEMAT NR 1. ZEWNĘTRZNY OBIEG INFORMACJI WIĘZIENIA W ŁOMŻY (1888–1917)

schem.2

SCHEMAT NR 2. WEWNĘTRZNY OBIEG INFORMACJI

Legenda:

Na przykładzie powstawania raportów związanych z funkcjonowaniem więzienia (np. sprawy oświetlenia, ocieplenia, wyżywienia itp.).

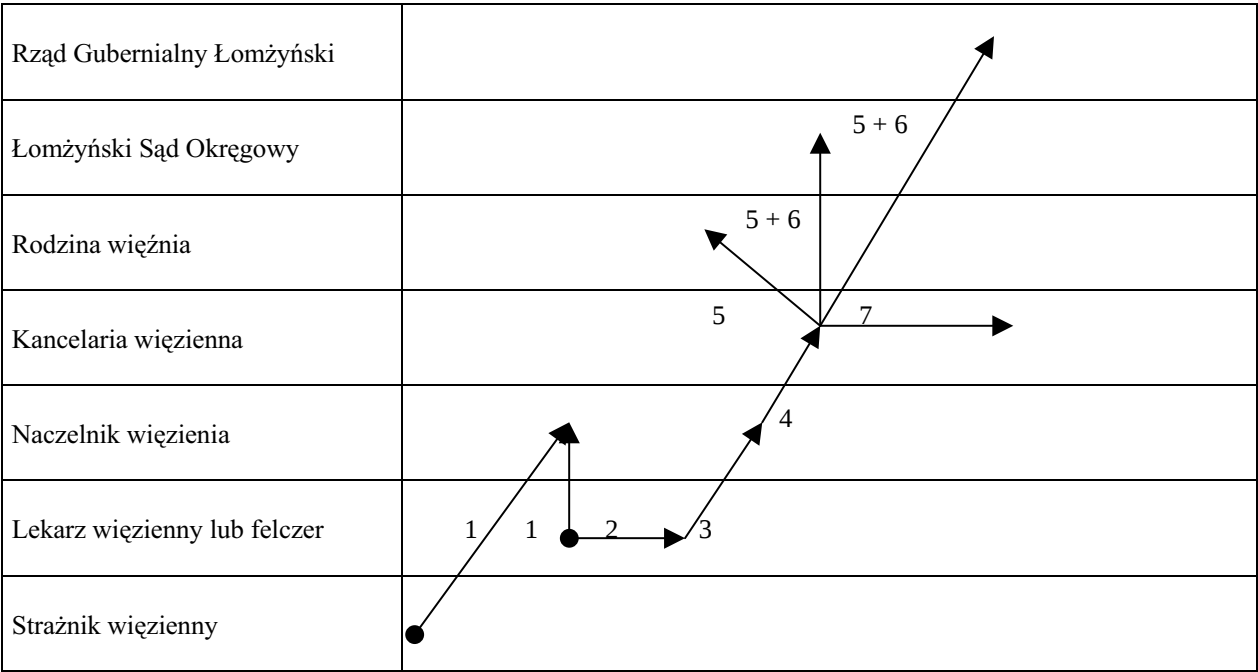
- 1) wydanie poleceń w celu kontroli funkcjonowania więzienia;
- 2) przekazanie informacji o wykonaniu poleceń;
- 3) przesłanie raportu z działalności więzienia;
- 4) przesłanie oceny działalności więzienia i ewent. zaleceń pokontrolnych;
- 5) zapisanie poleceń w księdze rozkazów.

-----> – informacja ustna;

————> – informacja pisemna

schem. 3

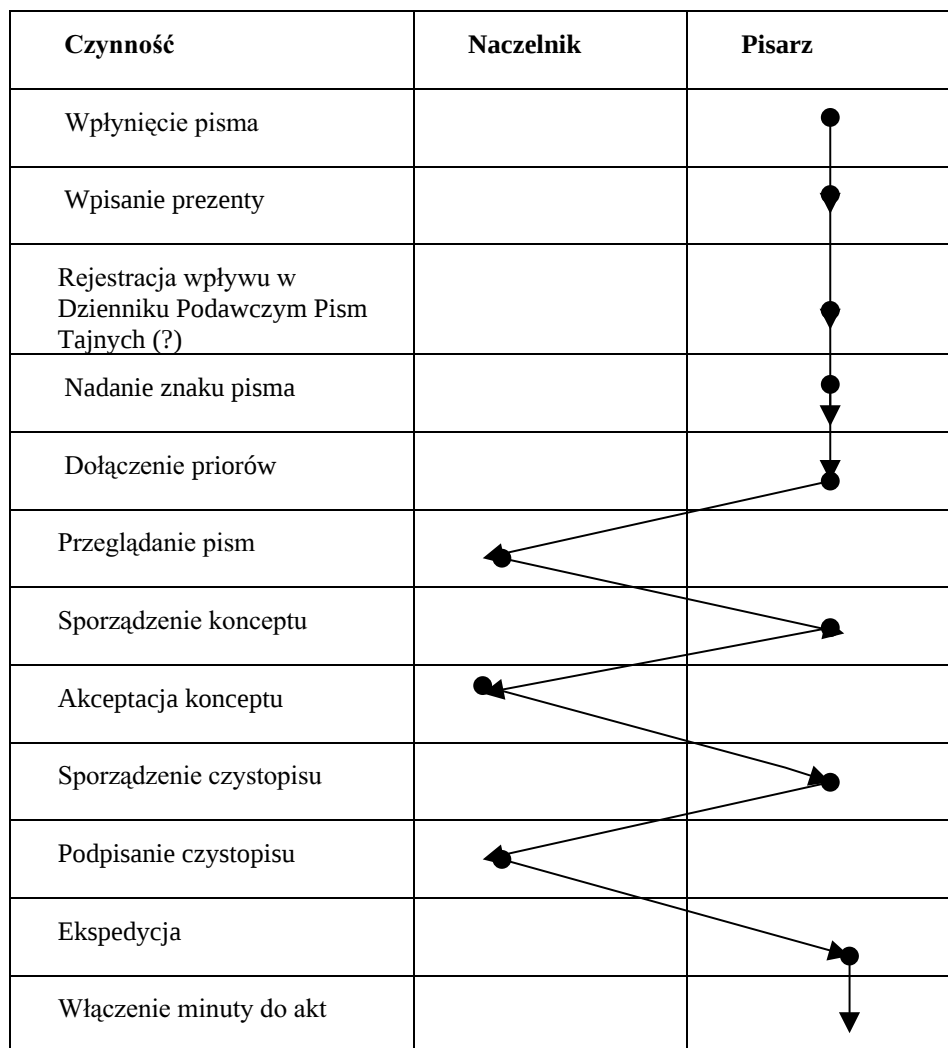
SCHEMAT NR 3. OBIEG INFORMACJI W PRZYPADKU ZGONU WIĘŹNIA W WIĘZIENIU (1888–1914)

Legenda: 1) ustne zawiadomienie o śmierci więźnia; 2) sporządzenie aktu zgonu — czynność wykonywana tylko przez lekarza; 3) poświadczenie aktu zgonu; 4) rejestracja zgonu w aktach, przygotowanie raportów dla władz i sporządzenie kopii aktu zgonu; 5) ekspedycja kopii aktu zgonu; 6) ekspedycja raportów; 7) włączenie oryginału do akt.

schem. 4

SCHEMAT NR 4. OBIEG PISM TAJNYCH W KANCELARII WIĘZIENNEJ W LATACH 1909–1914*

Legenda:

—▶ droga pisma tajnego w kancelarii więziennej

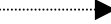
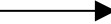
* Najprawdopodobniej w latach 1888–1909 miejsce pisarza zajmował pomocnik naczelnika.

schem. 5

SCHEMAT NR 5. WIĘZIENNEJ OGÓLNEJ I SZPITALNEJ (1888–1914)

Czynność	Naczelnik	Pisarz, pomocnik	Pisarz wolnonajemny
	Lekarz	Felczer	Felczer
Wpłynięcie pisma		●	
Wpisanie prezenty		▼	
Rejestracja wpływu w dzienniku podawczym		●	
Nadanie znaku pisma		●	
Dołączenie priorów		▼	
Przeglądanie pism	←	→	
Sporządzenie konceptu		→	
Akceptacja konceptu	←		
Sporządzenie czystopisu			→
Podpisanie czystopisu	←	●	→
Rejestracja ekspedycji w dzienniku podawczym		▼	
Ekspedycja		▼	
Włączenie minuty do akt		▼	

Legenda

- czynności wykonywane zwykle przez pomocnika, a w latach 1909–1914 przez pisarza
 czynności wykonywane tylko przez pisarza
 czynności wykonywane przez pomocnika w zastępstwie naczelnika

który także dokonywał kontroli prowadzonej dokumentacji i funkcjonowania szpitala więziennego⁸. Zarówno stanu prowadzonych ksiąg, jak i ich dokładnej typologii można się jedynie domyślać, z uwagi na brak jakichkolwiek akt szpitalnych w badanym zespole. Prawdopodobnie wśród pism przysyłanych do szpitala przeważały polecenia, zapytania i porady, natomiast wysyłane były najczęściej sprawozdania, zestawienia i wykazy dotyczące stanu zdrowotnego więźniów, rodzajów chorób, liczby udzielonych porad, zaopatrzenia w lekarstwa i sprzęt medyczny. Przypuszczalnie obieg pism w kancelarii szpitalnej był podobny, a nawet identyczny, jak w kancelarii więziennej, która będzie przedmiotem uwagi w dalszej kolejności (zob. schemat nr 5). Dodać należy, iż naczelnik kontaktował się z lekarzem zapewne ustnie, choć zgodnie z przepisami istnieć musiała księga wzajemnych żądań i uwag, która niestety nie zachowała się w materiale aktowym.

Gros korespondencji trafiało do kancelarii ogólnej, stanowiącej jednocześnie registraturę i archiwum. W kancelarii tej pracowało kilka osób: naczelnik więzienia, jego pomocnik, pisarz i maszynista, zwany przepisującym lub pisarzem wolnonajemnym. Nie zawsze obsadzone były wszystkie etaty, na co wskazuje zachowany materiał aktowy. Personel kancelaryjny pracował w specjalnie do tego celu przeznaczonym pomieszczeniu, z pewnością w innym miejscu znajdował się gabinet naczelnika. Przepisy wskazują właśnie na niego, jako osobę przyjmującą całą korespondencję, rejestrującą pisma w dzienniku podawczym i nanoszącą prezentę, zwaną prezentatą. Różnorodność i wielość kompetencji, jakimi obarczony był naczelnik, czyni te zalecenia mało prawdopodobnymi do wypełnienia. Potwierdza to wygląd zewnętrzny pism przychodzących do kancelarii, wśród których najważniejsze znaczenie ma z pewnością podpis pisarza obok naniesionej daty wpływu. Widać to zwłaszcza na przykładzie korespondencji z lat 1909–1914, kiedy w kancelarii pracował pisarz Bolesław Malec. W okresie wcześniejszym przyjmowaniem pism, rejestrowaniem ich w dzienniku podawczym i nanoszeniem prezenty zajmował się prawdopodobnie pomocnik. W okresie późniejszym — na ewakuacji w Rosji — raczej sam naczelnik, a to ze względu na jego pobyt w innym miejscu niż pozostali pracownicy, mianowicie w Kałudze, a potem w Riazaniu.

Ponadto, w czasie funkcjonowania więzienia w Łomży, naczelnik wraz z zastępcą zajmował się pismami tajnymi oraz księgami pomocnymi w kierowaniu więzieniem: księgą zamówień dla warsztatów więziennych; księgą informacyjną o materiałach ociepleniowych i oświetleniowych; księgą kontrolną; księgą raportów dziennych; księgą rozkazów; księgą do zapisu odzieży dla różnych kategorii więźniów⁹. Trzeba by więc uznać gabinet służbowy naczelnika także za kancelarię i registraturę dla pism tajnych i ksiąg rachunkowych. Podkreślić też należy, że zgodnie z przepisami

⁸ AP w Białymstoku, zespół RGŁ (1867–1918), sygn. 1768 — akta personalne R. Chrzanowskiego (1883–1912); sygn. 2667 — wyciągi z przebiegu pracy dra J. Zalewskiego (1914–1915); sprawozdania miesięczne i roczne — sygn. 1915, 2057, 2068, 2159, 2470, 2509, 2618, 2645, 2646, 2766.

⁹ AP w Łomży, zespół akt WGŁ (1888–1917), spisy — sygn. 16, k. 1; sygn. 20, k. 12; księgi — sygn. 101–119.

dokumentacją tajną powinien się być zajmować tylko naczelnik z pomocnikiem. Praktyka odbiegała jednak od teorii, na co wskazują zewnętrzne elementy pism. Wnioskować z nich bowiem można, że pisma, przynajmniej z lat urzędowania wspomnianego już B. Malca (1909–1914), przyjmował pisarz, przy czym obok prezenty nie nanosił swego podpisu. Pisma tajne wpisywane były zapewne do oddzielnej księgi pism przychodzących, przeznaczonych tylko dla tego typu korespondencji. Również noty kancelaryjne należą do pisarza, który prawdopodobnie też dołączał ewentualne priora, przygotowywał koncepty odpowiedzi i sporządzał czystopisy. Rola naczelnika polegała więc na przeglądaniu pism, akceptacji konceptu i podpisaniu czystopisu (zob. schemat nr 4) oraz ścisłej kontroli tej części korespondencji.

Pismami jawnymi zajmowali się pracownicy kancelaryjni, na co wskazuje materiał aktowy. Każde pismo wpływające do kancelarii ogólnej przyjmował pomocnik lub pisarz. Przyjmujący rozdzielał wszystkie pisma na zwykłe, czyli jawne, oraz tajne (*siekrietnoje*) i poufne (*wiesmo* lub *sowierszenno siekrietnoje*). Ten właśnie podział decydował o obiegu danego pisma w kancelarii. Często noty typu: tajne, poufne; pilne lub pilnie (*sroczoje, sroczo!*, *wiesmo sroczoje, spieszoje, spieszo!*, *wiesmo spieszoje, ekstrienno*); aresztanckie (tj. dotyczące więźniów — *ariestantskoje*) wpisywał sam nadawca — w prawym górnym rogu, co z pewnością pomagało przy rozdzielaniu pism.

Pomocnik lub pisarz nanosił prezentę w formie ręcznego wpisania daty wpływu (dzień, miesiąc zawsze słownie, rok) w prawym górnym rogu pisma i uwierzytelniał ją własnym podpisem, tak postępował wspomniany Malec (zob. schemat nr 5). Kolejną czynnością było zarejestrowanie pisma (zgodnie z ogólnymi normami kancelarii rosyjskiej) w dzienniku podawczym pism wchodzących i wychodzących, zwanym księgą pism wchodzących i wychodzących, i wpisanie sygnatury kancelaryjnej w lewym górnym rogu oraz nadanie pismu jego znaku ze spisu spraw (*opisi dielam*). Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na tę właśnie pomoc kancelaryjną. Literatura przedmiotu podaje, że była to pomoc przygotowywana co roku na nowo i zawierała wykaz wszystkich spraw, jakimi zajmowała się kancelaria w danym roku¹⁰. W kancelarii więzienia łomżyńskiego taki spis spraw został ustalony raz i dopiero ewakuacja więzienia, która pociągnęła za sobą rozproszenie personelu i przejęcie całości spraw kancelaryjnych przez naczelnika, wpłynęła na zaburzenie tego układu. Przemawia za tym wygląd odtworzonych spisów z roku 1913 i 1914 (zob. schemat nr 1 i 2), jak również fakt, iż numer odpowiadający danej sprawie powtarza się na pismach z kilku lat¹¹. Trudno orzec, czy był to tylko plan akt czy też księga, do której wpisywano pisma. Na rzecz księgi przemawiają znaki na pismach: liczba (nr kolejny?) łamana przez odpowiedni numer ze spisu spraw. Są to znaki

¹⁰ A. Kopiczyńska, Akta władz administracji gubernialnej Królestwa Polskiego w latach 1867–1915.; s. 77, maszynopis pracy doktorskiej dostępny w Zakładzie Archiwistyki UMK w Toruniu.

¹¹ AP w Łomży, zespół akt WGL (1888–1917), np. jednostki o sygn. 23–28 mają przypisany nr 18 na przestrzeni lat 1907–1911 i 1913–1915.

rzadko występujące na pismach. Może więc nadawano je tylko niektórym typom spraw czy ważniejszym pismom, a ponieważ nie zawierają roku, być może księgi te zakładano co roku, nie zmieniając samego spisu. W ten sposób byłyby to pomoce kancelaryjne pomagające w odszukiwaniu pism.

Spis spraw z roku 1913

1) kontrola korespondencji więźniów; 2) więźniowie polityczni i ich korespondencja; 3) różna korespondencja; 4) więźniowie przybywający i ubywający; 5) praca więźniów w warsztatach więziennych; 6) sprawozdawczość i wykazy terminowe; 7) wezwania więźniów do sądu; 8) (brak); 9) sprawy gospodarcze; 10) przesyłanie więźniów do innych więzień i aresztów; 11) (rezerwa); 12) praca więźniów w taborze asenizacyjnym; 13) kontrola więzienia; 14) więźniowie-zesłańcy, ich rzeczy i pieniądze; 15) utrzymanie pracowników więzienia; 16) zdarzenia różnego rodzaju; 17) remont więzienia; 18) zaopatrzenie w odzież, bieliznę i kajdany; 19) wypisy z różnych blankietów i formularzy; 20) (rezerwa); 21) więźniowie zatrzymani w trybie administracyjnym; 22) warunkowe, przedterminowe zwolnienia; 23) okólniki do wiadomości zarządu; 24) ochrona przeciwpożarowa; 25) jubileusz 300-lecia Domu Romanowów; 26) więźniowie przesyłkowi; 27) wynajem mieszkań dla strażników; 28) akta personalne straży; 29) akta personalne straży; 30) akta personalne pracownika kancelaryjnego.

Spis spraw z roku 1914

1) kontrola korespondencji więźniów; 2) więźniowie polityczni i ich korespondencja; 3) różna korespondencja; 4) więźniowie przybywający i ubywający; 5) praca więźniów w warsztatach więziennych; 6) sprawozdawczość i wykazy terminowe; 7) wezwania więźniów do sądu; 8) warsztat tkacki; 9) sprawy gospodarcze więzienia; 10) przesyłanie więźniów do innych aresztów i więzień; 11) (rezerwa); 12) praca więźniów w taborze asenizacyjnym; 13) rachunki za ogrzewanie, oświetlenie i wyżywienie; 14) więźniowie-zesłańcy; 15) różne wykazy; 16) dyscyplina więzienna; 17) remont więzienia; 18) zaopatrzenie w odzież, bieliznę i kajdany; 19) wypisy z różnych blankietów i formularzy; 20) (rezerwa); 21) (rezerwa); 22) warunkowe, przedterminowe zwolnienie; 23) normatywy; 24) (rezerwa); 25) więźniowie przesyłkowi; 26) rozchód odzieży (księga nr 2); 27) zapiski o odzieży; 28) rozchód odzieży (księga nr 3); 29) akta personalne straży; 30) akta personalne straży.

Innym znakiem znajdującym się na pismach jest numer sprawy ze wspomnianego spisu, łamany przez wszystkie cyfry danego roku. Jest to więc nie tylko znak pisma, ale też znak sprawy. Co więcej, po zamknięciu danej sprawy w obrębie roku znak sprawy stawał się znakiem akt. To ujednolicenie mogło być pomocne raczej przy wyszukiwaniu odpowiednich spraw z określonego roku, a nie poszczególnych pism,

ewentualnie mogło ułatwiać przyporządkowanie pisma danej teczce. Po nadaniu pismu jego znaku pisarz dołączał ewentualne priora i całość przekazywał naczelnikowi do przejrzania. Ten, po ustaleniu czasu i sposobu załatwienia sprawy, oddawał pisma zastępcy lub pisarzowi, którzy nanosili na lewy margines pisma odpowiednie noty kancelaryjne. Były to m.in.: wykonać (*k ispołnienju*), dołączyć do akt istniejących (*k diełu*), dołączyć do akt personalnych (*k licznomu diełu, licznoje dieło, l.d.*), podać do wiadomości (*k swiedieniju, k swiedieniju i rukowodstvu*). Noty dotyczące trybu załatwienia sprawy umieszczali w górnej części pisma. Następnie sporządzali koncept odpowiedzi, najczęściej na odwrotnej stronie pisma. Koncept, po zaakceptowaniu przez naczelnika, trafiał do pisarza wolnonajemnego, który przygotowywał czystopis. Kolejną czynnością było podpisanie go przez naczelnika lub czasem przez jego zastępcę i odesłanie pisma do pisarza, który po zarejestrowaniu go w księdze pism wchodzących i wychodzących ekspediował je do nadawcy, a minutę i ewentualne priora włączał do odpowiednich akt.

Po zamknięciu sprawy w obrębie roku (wyjątek stanowiły akta personalne pracowników więzienia i więźniów oraz księgi rachunkowe) pisma układano w teczkach w sposób chronologiczny, często dołączając na początku spis zawartych pism. Każdej teczce poza nagłówkami „Sprawa Więzienia Gubernialnego Łomżyńskiego” lub „Sprawa Więzienia Łomżyńskiego” (*Dieło Łomżyńskiej Gubiernskoj Tiurmy lub Dieło Łomżyńskiej Tiurmy* najczęściej w postaci rękopiśmiennej) nadawano tytuł właściwy, a poniżej, po prawej stronie, wpisywano datę rozpoczęcia i zakończenia sprawy. W lewym dolnym rogu umieszczano znak akt, będący numerem ze spisu spraw, łamanym przez dany rok. Czasem poprzedzano ten znak słowami „według spisu” (*po opisi*). Znak ten powtarzano w prawym górnym rogu obwoluty w pozycji „do góry nogami”, co sugerowałoby sposób ułożenia akt w registraturze — pionowo, na grzbiecie teczki lub poziomo tak, aby widoczny był ten znak. Często też na teczki nanoszono czerwonym ołówkiem skrót *kon.* lub *okon.*, co można przetłumaczyć jako skończyć, dokończyć (*konczit', konczat', okonczat'*). Prawdopodobnie były to wskazówki pomagające przy zamykaniu teczek. Interesujący jest jeszcze jeden znak widniejący na jednostkach w pobliżu znaku akt, a pochodzący z pewnością z kancelarii więziennej i składający się z kombinacji cyfr arabskich i rzymskich, ujętych w formie ułamka, np. ^{XXI.17.94}/₁₂₉₇₆. Przypuszczać można, że jest to sygnatura stosowana w kancelarii rosyjskiej, gdyż spotkano ją także w zespole Rządu Gubernialnego Łomżyńskiego. Niejasny jednak pozostaje sposób jej nadawania dla poszczególnych teczek.

Wspominano o różnicach w oznakowaniu teczek personalnych pracowników więzienia. Nie nadawano im znaków akt, nie systematyzowano ich też w obrębie roku. Można zatem przypuszczać, że porządkowano je alfabetycznie i przechowywano oddzielnie od pozostałych. Co ciekawe — w kancelarii znajdowały się tylko akta strażników, pisarzy i maszynistów, natomiast dane osobowe naczelników i pomocników posiadał Wydział Administracyjny Rządu Gubernialnego Łomżyńskiego¹².

¹² AP w Białymstoku, zespół RGŁ (1867–1918), sygn. 249 — akta H. F. Maciejewskiego; sygn. 254

Wyróżniają się też akta personalne więźniów. Nie mają sygnatur — zapewne ze względu na liczbę tego typu dokumentacji, jak i przesyłanie w ślad za przewożonymi więźniami. Odróżniają się też kremowym kolorem teczek spośród pozostałych, granatowych. Na górze, pod drukowaną nazwą urzędu wpisywano numer z księgi przyjęć. Pośrodku obwoluty widniał drukowany napis: „Sprawa” (*Dieło*), poniżej: „więźnia” (*ariestanta*), obok którego umieszczano imię i nazwisko oraz w odpowiednio wydrukowanych rubrykach dodatkowe informacje: rodzaj przestępstwa i orzeczonej kary, ewentualną recydywę, datę rozpoczęcia i przewidywanego zakończenia wyroku, datę dostarczenia do więzienia, adnotację o przesłaniu do innego miejsca uwięzienia i czasem — datę wyjścia z więzienia, często nadpisywaną wyżej. Prawdopodobnie teczkom personalnym więźniów nadawano układ alfabetyczny, wydaje się, że najwygodniejszy i najszybszy przy wyszukiwaniu danych osobowych. Zarówno częste przemieszczanie więźniów pomiędzy więzieniami, jak i nierzadkie przepełnienie cel oraz brak jakichkolwiek sygnatur na teczkach skłania do wysunięcia hipotezy, że kancelaria nie posiadała żadnej pomocy dotyczącej akt personalnych więźniów i ułatwiającej ich wyszukiwanie. Nie można bowiem za taką uznać księgi przyjęć więźniów bądź księgi kontrolnej, gdyż te stanowią raczej pomoc ewidencyjną, nie wskazującą miejsca przechowywania akt w registraturze.

Sygnatur nie nadawano również wymienionym typom ksiąg. Spośród zachowanych ksiąg (sygn. 101–119) zaledwie jedna posiada znak ułamkowy (sygn. 118). Nie ujęto ich w spisie spraw, nie naniesiono też żadnych znaków sugerujących jakąś rejestrację w kancelarii czy miejsce przechowywania w registraturze. Wszystkie przygotowane zostały w drukarni gubernialnej, a większość z nich RGŁ zaopatrzył w pieczęcie lakowe ze sznurem i adnotację o liczbie kart. Ciekawostką są księgi przychodów i rozchodów materiałów ociepleniowych i oświetleniowych za 1914 r. (sygn. 111 i 112). Różnią się bowiem tylko tym, że pierwsza z nich przeznaczona została specjalnie dla gubernatora (co znalazło wyraz na pierwszej stronie), druga zaś na wewnętrzny użytek więzienia. Możliwe więc, że inne księgi także mogły występować w dwóch egzemplarzach. Prawie połowa z nich nie została zamknięta w obrębie roku, ale każda z pewnością stanowiła podstawę do kontroli funkcjonowania więzienia — jego zarządu, zaopatrzenia i pracy więźniów.

Spośród pomocy kancelaryjnych, wykorzystywanych w kancelarii ogólnej Więzienia Gubernialnego Łomżyńskiego, wspominano już o dzienniku pism wchodzących i wychodzących¹³. Dziennik ten nie zachował się, ale widnieje w spisie ksiąg kancelaryjnych więzienia¹⁴. Przedstawiono też i omówiono spis spraw, pomoc charakterystyczną dla kancelarii rosyjskiej i ewentualne księgi zakładane dla poszczególnych lat. W przeciwieństwie do dziennika spis spraw nie figuruje w żadnym wykazie, ale fakt ciągłości sygnatury dotyczącej jednego typu sprawy przez kilka

— akta A. Nikolaiewa; sygn. 339 — akta Z. Nejmana; sygn. 410 — akta A. Rudzińskiego.

¹³ Pełny przegląd pomocy kancelaryjnych stosowanych w urzędach kancelarii rosyjskiej znajduje się w cytowanej powyżej pracy A. Kopiczyńskiej, *Akta urzędów...*

¹⁴ AP w Łomży, zespół WGL (1888–1917), sygn.16, k. 1.

lat wskazuje na jego funkcjonowanie. Być może posługiwano się też spisami akt normatywnych, tzw. *nariadami*, co ułatwiłoby wyszukiwanie odpowiednich okólników czy rozporządzeń, których przecież dużo wpływało do kancelarii, a które — pomimo przypisania ich numerowi 23 w spisie spraw — nie tworzyły oddzielnych zbiorów, ale włączane były do akt. Co do alfabetycznych wykazów spraw, skorowidzów i dzienników pism wchodzących dla pism tajnych, a stosowanych w kancelarii rosyjskiej, można jedynie snuć przypuszczenia, gdyż nie ma o nich żadnych informacji w zachowanym materiale aktowym. Kancelaria więzienna pracowała zgodnie z normami kancelarii rosyjskiej, porządkując akta w układzie chronologiczno-rzeczowym, dbając o nadawanie obwolutom poszytów prawidłowych zewnętrznych elementów identyfikacyjnych, niezbędnych do odpowiedniego porządkowania akt w kancelarii i registraturze czy archiwum urzędu. W swej codziennej pracy personel posługiwał się pomocami kancelaryjnymi. Wygląd poszytów wskazuje także na ich uporządkowanie i zszycie jeszcze przed ewakuacją, a więc w Łomży.

Charakterystyka treści zespołu

Zespół Więzienie Gubernialne Łomżyńskie 1888–1917 zawiera materiały o zróżnicowanej treści, wyznaczonej kompetencjami twórcy, które można podzielić na trzy grupy. Pierwsza z nich związana była ze sprawami funkcjonowania kompleksu więziennego: jego oświetleniem, ociepleniem, czystością, stanem fizycznym. Druga grupa to wszystkie obowiązki, mające na celu oddzielenie więźniów od społeczeństwa, dbanie o rozdzielenie kategorii aresztantów wewnątrz więzienia i zapewnienie im odpowiedniego wyżywienia, warunków bytowych i medycznych, pracy itp. Ostatnia część kompetencji wiązała się z personelem więziennym, czyli takimi sprawami, jak prawidłowość wypełniania obowiązków, zapewnienie zakwaterowania, odzieży służbowej czy uzbrojenia. Wypełnianie obowiązków wiązało się z działalnością kancelarii i obiegiem informacji, dzięki którym powstawały pisma, łączące się następnie w jednostki. Całość stanowiła proces aktotwórczy, w którym informacje utrzymywały się w dokumentacji aktowej. Omawiany zespół archiwalny pod względem treści w pełni odzwierciedla kompetencje twórcy.

Interesującymi materiałami są akta personalne pracowników: straży więziennej i urzędników kancelaryjnych. Można w nich bowiem odnaleźć paszporty, dowody osobiste, legitymacje służbowe, świadectwa odbycia służby wojskowej, zobowiązania prawidłowego wypełniania obowiązków, akty zgonu (sygn. 1, 2, 3, 5, 8, 10, 11). Zapoznać się też można z przebiegiem kariery służbowej, treścią rozkazów, liczbą i rodzajami zaniedbań i kar dyscyplinarnych oraz nagród czy odznaczeń. Poza pozwoleniami naczelnika na zawarcie małżeństwa (niezbędnymi, aby do ślubu doszło), odpisami aktu ślubu, podaniami o pracę, prośbami o zwolnienie z niej czy odmowami przyjęcia na służbę, są też oferty kandydatów na stanowisko mechanika, przedłożone przez ówczesne „biuro pośrednictwa pracy” — Kaucjonowane Biuro Rekomendacyjne w Warszawie (sygn. 6). W pozostałej dokumentacji znajdują się

wykazy liczebności i stanowisk pracowników, pisma dotyczące mieszkań straży: służbowych i wynajmowanych na podstawie odpowiednich umów oraz stanu zdrowia i problemów finansowych strażników i ich rodzin, zwłaszcza na terenie Rosji. W aktach występują też druki reklamowe przedstawiające: rodzaje obuwia służbowego, z podziałem na męskie i żeńskie, a także warunki pobytu w sanatoriach dla wojskowych (sygn. 20) czy zachęcające do podjęcia nauki przez kandydatów na strażników w specjalnej szkole w Moskwie (sygn. 12). Wiadomości o odzieży służbowej zawierają spisy i zestawienia. Ponadto prześledzić można drogę, jaką przebywało uzbrojenie, kajdanki, odzież i obuwie służbowe oraz inne tego typu ładunki, zanim dotarły do Łomży, co znalazło odbicie w korespondencji, fakturach i listach przewozowych.

Ciekawe są też pisma związane z pracą personelu duchownego różnych wyznań, informujące o wysokościach zarobków, organizowaniu świąt w więzieniu czy wyposażeniu oraz kosztach utrzymania kaplicy rzymskokatolickiej i prawosławnej, wraz z wiadomościami o przekształcaniu tej ostatniej w cerkiew.

Inne pod względem treści i znacznie mniejsze objętościowo są akta personalne więźniów. Wszystkie zawierają karty statystyczne z drobiazgowymi danymi osobowymi więźnia, wypełniane w czasie przyjmowania go do więzienia, i orzeczenia sądowe o zasądzonym wyroku (sygn. 42–73). W niektórych poszytach zachowały się paszporty, wizy pobytowe pozwalające na przebywanie w Królestwie Polskim, zaświadczenia o stanie zdrowia, akty zgonu, książeczki wojskowe, orzeczenia o niezdadności do wykonywania pracy, prolongaty wyroków czy akta z poprzedniego miejsca uwięzienia. Informacji związanych z pobytem pensjonariuszy w więzieniu łomżyńskim należy szukać w pozostałych aktach. Zarchiwizowały się w nich wykazy, cenniki, spisy i umowy dotyczące: ilości i rodzajów produktów zużywanych w piekarni więziennej do wypieku chleba; jakości i ilości mięs, kasz i warzyw kupowanych dla potrzeb kuchni; ilości płótna, sukna, wełny, nici i innych materiałów dostarczanych do warsztatów pracy; ilości materiałów niezbędnych do oświetlenia i ogrzania więzienia; rodzajów i ilości medykamentów zamawianych przez szpital itp. Poznać też można różnorodność odzieży, bielizny i obuwia przysługujących każdemu osadzonemu. Liczebności więźniów dotyczą spisy i wykazy, najczęściej imienne, z podziałem na kategorie, wyznanie, chorych i pracujących, a nawet odnotowujące nazwiska przystępujących do spowiedzi w okresie Wielkiego Postu (sygn. 16).

Wykazy więźniów pracujących zaznaczają termin, rodzaj i czas wykonywania pracy oraz zarobioną sumę. Podobne informacje można znaleźć w księgach i imiennych książeczkach pracy więźnia (sygn. 115–119). Materiały te dostarczają wiadomości nie tylko o pracy na terenie więzienia — w kuchni, piekarni, warsztatach czy na podwórzach, ale też o realizowaniu zamówień składanych przez władze cywilne i wojskowe oraz placówki oświatowe. Chodzi przede wszystkim o asenizację fortów i szkół miejskich, budowę koszar wojskowych i wykonanie płyt chodnikowych do wyłożenia ulicy Rządowej. Zestawienia dotyczące stanu zdrowia więźniów podają liczbę chorych hospitalizowanych i ambulatoryjnych oraz zmarłych, a także rodzaje chorób. Ponadto w aktach znaleźć można pozwolenia lub odmowy prokuratora na

zwolnienie przedterminowe, odwiedziny więźniów czy przyjęcie przez nich korespondencji, łącznie z kilkoma listami, oraz korespondencję poruszającą sprawy przesyłania rzeczy osobistych za przynoszonymi aresztantami. Tego typu pisma informują też o warunkach i etapach transportowania więźniów i miejscach, do których ich wysyłano i z których przybywali do więzienia łomżyńskiego.

Nieliczne, choć interesujące, są materiały, omawiające wyposażenie więzienia i remonty, przeprowadzane co roku dla utrzymania odpowiedniego stanu technicznego. Znalaziono kilka opisów nawet najdrobniejszych prac remontowych, wykonywanych głównie przez więźniów, a dodatkowo mówiących o ilości i przeznaczeniu gmachów wchodzących w skład kompleksu więziennego. Zachował się również opis budynków gospodarczych więzienia ostrołęckiego (sygn. 40). Ciekawym materiałem, ze względu na obiekt przeznaczenia, jest instrukcja przeciwpożarowa dla więzienia łomżyńskiego (sygn. 38). Z funkcjonowaniem WGL łączą się też pisma dotyczące wyposażenia kuchni więziennej i innych pomieszczeń. Ich uzupełnieniem jest w pewnym stopniu rachunkowość więzienna, przede wszystkim zestawienia przychodów i rozchodów żywności, odzieży, obuwia, materiałów ociepleniowych, oświetleniowych i do pracy w warsztatach. Ogólne normy regulujące działalność więzienia w Łomży zawarte są w licznych aktach normatywnych: rozporządzeniach, zarządzeniach i okólnikach, przysyłanych z urzędów centralnych za pośrednictwem instytucji gubernialnych. Niewiele materiałów wiąże się z działalnością biblioteki więziennej. Jednak dzięki spisowi książek zużytych i przeznaczonych z tego powodu do zniszczenia oraz pojedynczym informacjom o przesyłaniu do więzienia określonych pozycji poznać można dobór księgozbioru bibliotecznego, jego systematyzację i tytuły prenumerowanych czasopism.

Z pewnością interesujące są także pisma informujące o trybie, czasie i sposobie ewakuacji więzienia z Łomży do Rosji w roku 1914. Dowiedzieć się z nich można, jaka liczba pracowników i więźniów wyjechała wraz z częścią wyposażenia i akt; do jakich więzień i aresztów została rozesłana, jakie były warunki pracy naczelnika i w jaki sposób zorganizował on kancelarię w Kałudze, a potem w Riazaniu.

Warto też zwrócić uwagę na opis uroczystości, zorganizowanych z okazji 300-lecia Dynastii Romanowów i związane z tym druki reklamowe „wiecznego kalendarza” oraz broszury okolicznościowej z portretami carów (sygn. 15); statut Cerkiewno-Parafialnego Patronatu Prawosławnego z Ostrowi Mazowieckiej (sygn. 9) i egzemplarz „Wiadomości Gubernialnych Łomżyńskich” z 1913 r. (sygn. 12). Ponadto zachowały się różnorodne druki reklamowe.

Omówienie zawartości zespołu Więzienie Gubernialne Łomżyńskie 1888–1917 ukazuje nie tylko różnorodność działalności więzienia. Przekonuje też o przydatności tych materiałów archiwalnych do poznania więziennictwa i sądownictwa oraz częściowo rozwoju techniki w guberni łomżyńskiej i Królestwie przełomu XIX i XX w., jak również dziejów społeczno-politycznych regionu. Największą dbałość o funkcjonowanie kancelarii i odpowiednie postępowanie z powstającą dokumentacją widać w latach urzędowania B. Malca. Jest to zarazem okres, z którego zachowała się największa część akt.

Dorota Marcza k, *Prison chancery and documents on the example of the Provincial Prison in Łomża in the years 1888–1917*. The article presents the example of the functioning of a Russian chancery on the Polish lands after the January Uprising. The general chancery of the Prison played simultaneously the functions of both a registry and archives. Just a few persons were employed there. The author discusses the powers and duties of the Head of the Prison and contacts of this institution with other offices, such as superior authorities and the administration of justice. These relations, the circulation of information within the Prison and outside, are presented on special charts prepared by the author, where all the actions and documents produced in course of the circulation of classified and open documents, the way of keeping data, etc. are enumerated. Reconstructed source lists of cases of 1913 and 1914, referring to all the areas of the Prison activities, such as the control of prisoners' correspondence and supplies of clothes and handcuffs, or the celebrations of the 300th anniversary of the Romanovs Family or personal files of guards, are of particular interest.

Dorota Marcza k, *Chancellerie carcérale et documentation sur l'exemple de la Prison de gouvernement de Łomża dans les années 1888–1917*. L'article présente un des exemples de fonctionnement sur les territoires polonais d'une chancellerie de l'occupant russe après l'Insurrection de janvier. La chancellerie principale de la prison était à la fois registre et archives, employant à peine quelques personnes. L'auteur discute les compétences et les devoirs du directeur du pénitencier ainsi que les contacts que celui-ci entretenait avec d'autres administrations, comme par exemple les autorités supérieures et celles judiciaires. Toutes ces dépendances, la circulation des informations à l'intérieur et à l'extérieur de la prison illustrent des schémas, préparés spécialement par l'auteur, énumérant tous actes et documents établis au cours de la circulation des lettres confidentielles et non, conservation des informations, etc. Ce qui est intéressant, ce sont les registres de source reconstitués concernant les affaires des années 1913 et 1914, spécifiant tous les domaines de l'activité de la prison, mis à part — notamment — le contrôle de la correspondance des prisonniers ainsi que l'approvisionnement en vêtements et fers -, les célébrations du tricentenaire de la maison des Romanov ou les actes personnels des gardiens.

Дорота Марчак, *Тюремная канцелярия и ее делопроизводство на примере Ломжинской губернской тюрьмы в 1888–1917 гг.* В статье показан механизм функционирования российской канцелярии на польских землях после подавления январского восстания 1863 г. Общая тюремная канцелярия, которая была одновременно и регистратурой и архивом, обслуживалась всего несколькими лицами. Автор оговаривает компетенцию и обязанности начальника тюрьмы и контакты заведения с другими учреждениями, в том числе с высшими властями и судебными органами. Эту взаимосвязь, движение информации внутри и за пределами тюремных стен иллюстрируют составленные автором схемы, перечисляющие все действия и документы, возникающие в процессе движения явных и тайных распоряжений, накопления информации и т.п. Весьма интересны восстановленные на основе источников списки тюремных дел, в которых отражаются все стороны жизни тюрьмы, начиная от перлюстрации корреспонденции узников, обеспечения их одеждой и кандалами до празднования 300-летия Дома Романовых, а между ними — персональные акты тюремщиков и многое другое.

TEOFIL LACHOWICZ
(Zielona Góra)

ARCHIWUM STOWARZYSZENIA WETERANÓW ARMII POLSKIEJ W AMERYCE

Powstanie Archiwum Polish Army Veterans Association of America

Archiwum Stowarzyszenia Weteranów Armii Polskiej w Ameryce (Polish Army Veterans Association of America, dalej: SWAP) związane jest ściśle z funkcjonowaniem samopomocowej organizacji weterańskiej o powyższej nazwie, powołanej do życia w maju 1921 r. w Cleveland, OH, przez byłych żołnierzy Armii Polskiej we Francji, nazywanej popularnie „Armią Błękitną”. Stowarzyszenie to, skupiające w swoich szeregach byłych żołnierzy z różnych oddziałów wojskowych, miało wielkie zasługi w organizowaniu pomocy dla polskich inwalidów wojennych i bezrobotnych weteranów, szczególnie w czasie Wielkiego Kryzysu gospodarczego w latach 1929–1932. Organizacja prowadziła również szeroką, jak na swoje możliwości, pracę kulturalno-oświatową w celu podtrzymania polskości wśród swoich członków.

W czasie II wojny światowej SWAP czynnie włączyło się w akcję rekrutacji do organizującego się Wojska Polskiego w Kanadzie oraz organizowało różne formy pomocy dla żołnierzy polskich walczących na różnych frontach, a także dla tych, którzy przebywali w obozach jenieckich. Po II wojnie światowej organizację zasilili weterani Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, którzy w miarę upływu czasu całkowicie przejęli wszystkie funkcje w Stowarzyszeniu.

W celu powiększenia szeregów organizacyjnych umożliwiono wstępowanie do SWAP polskim weteranom z Armii Amerykańskiej oraz Polakom służącym w Polskich Kompaniach Wartowniczych w okupowanych Niemczech. Uchwałą XXV Walnego Zjazdu SWAP, który się odbył w 1994 r. w Chicago, IL, w szeregi Stowarzyszenia zaczęto przyjmować byłych żołnierzy z Ludowego Wojska Polskiego.

Siedziba Zarządu SWAP zmieniała się kilkakrotnie: Cleveland (1921–1925); Chicago (1925–1929); Detroit (1928–1934); New York City (od 1934 r. do chwili obecnej). Każdorazowa zmiana siedziby Stowarzyszenia miała wpływ na wielkość

zasobu archiwalnego rozrastającego się w miarę rozwoju organizacji, przez którą przewinęło się ponad 18 tys. członków. SWAP swoim zasięgiem obejmowało w różnych okresach Stany Zjednoczone, Kanadę, Polskę, Kubę i Meksyk.

W 1986 r. władze SWAP zatrudniły ks. prof. Zygmunta Zielińskiego z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego do uporządkowania zbiorów archiwalnych. Podczas swojej sześciomiesięcznej pracy ks. prof. Zieliński zdołał posegregować prawie cały zbiór akt z okresu międzywojennego, tj. z lat 1921–1939, i w połowie go opracować przez wydzielenie pewnych grup dokumentów w osobnych tekach i oznaczenie ich tytułami, jednakże bez wprowadzania sygnatur. W pracy tej pomagał mu przez pewien czas prof. Czesław Bloch, również z KUL, który wstępnie posegregował akta z lat II wojny światowej. Z powodu braku środków finansowych prace nad porządkowaniem Archiwum SWAP zostały niestety przerwane.

Wznowienie prac nad porządkowaniem zasobu archiwum nastąpiło w grudniu 1997 r., kiedy to Zarząd Ścisły SWAP zaproponował podjęcie tej pracy autorowi niniejszego artykułu, historykowi (absolwent Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Zielonej Górze), który chętnie podjął się tego zadania, tym bardziej że wielokrotnie umożliwiano mu dostęp do częściowo uporządkowanych akt. Dzięki temu możliwe było opublikowanie kilku artykułów dotyczących dziejów SWAP, na łamach „Weterana” — organu prasowego SWAP, „Przeglądu Polskiego” — dodatku społeczno-kulturalnego do „Nowego Dziennika” ukazującego się w Nowym Jorku oraz wychodzącego w kraju „Kombatanta”.

Przystępując do porządkowania Archiwum SWAP, zastano już część dokumentów z okresu międzywojennego uporządkowanych przez ks. prof. Zielińskiego. Były to akta ogólne Zarządu SWAP z lat 1921–1940. Dokumenty te znajdowały się w metalowych szafkach, w suchym pomieszczeniu. Na podstawie układu akt wyraźnie dostrzegalny był etap, w którym ks. prof. Zieliński przerwał swoją systematyzację w 1986 r.

Większa liczba nie opracowanych akt znajdowała się w zawilgoconej piwnicy, były to m.in. akta Zarządu Głównego i Okręgów SWAP od 1940 r. do końca lat osiemdziesiątych oraz niemal całość dokumentacji Korpusu Pomocniczego Pań i Związku Przyjaciół Weteranów Armii Polskiej w Ameryce.

Akta przechowywane były w tekturowych pudłach umieszczonych na półkach, częściowo w drewnianych kufrach, część zaś spoczywała w tekturowych paczkach bezpośrednio na betonowej posadzce. Ta ostatnia grupa akt znajdowała się w złym stanie fizycznym, ponieważ piwnica została swego czasu zalana wodą.

Po przeniesieniu wszystkich akt do suchego pomieszczenia przystąpiono do wstępnej ich segregacji i opracowania. Wśród nich odnaleziono paczki, nie otwierane od 1934 r., tj. od czasu przeprowadzki ZG SWAP z Detroit do Nowego Jorku, zawierające m.in. niezmiernie ciekawą korespondencję weteranów z ZG SWAP z lat Wielkiego Kryzysu gospodarczego czy też korespondencję z Ministerstwem Spraw Wojskowych w Warszawie. Materiały te zostały włączone do akt ogólnych ZG SWAP z okresu międzywojennego. Po skompletowaniu tych akt zostały one

podzielone na grupy tematyczne, dzięki czemu całość zespołu zyskała na przejrzystości.

Prawie całkowicie zachowane zostały tytuły teczek, które naniósł prof. Zieliński. Nowe nazwy teczek wprowadzono w przypadkach, co zrozumiałe, gdy miało miejsce włączenie nowych odnalezionych partii dokumentów. Kończącą fazą pracy nad zasobem było naniesienie sygnatur na jednostki archiwalne. Całkowicie pionierską pracą było porządkowanie akt, które w inwentarzu występują w tzw. boxach (pudłach o wymiarach 38x30x25 cm). W trakcie tych prac wyodrębniono również tzw. teczkę specjalną, zawierającą najcenniejsze dokumenty. Są to przeważnie listy kierowane do Zarządu SWAP od najbardziej znaczących osób.

Zawartość Archiwum

Zasadniczym trzonem zbiorów archiwalnych Zarządu Głównego SWAP są: kartoteka osobowa członków SWAP licząca ponad 18 tys. nazwisk; akta Zarządu Głównego od 1921 r. do chwili obecnej; samodzielne archiwa niektórych okręgów i placówek SWAP; akta Korpusu Pomocniczego Pań; akta Związku Przyjaciół Weteranów Armii Polskiej; akta Stowarzyszenia Lotników Polskich; akta Zrzeszenia Przyjaciół Żołnierza Polskiego; archiwum fotograficzne.

Zasób Archiwum SWAP obejmuje lata 1917–1999. Z początkiem 2000 r. całość liczyła około 50 m.b. Do tego czasu w trakcie opracowania zbioru wyodrębniono 34 serie w inwentarzu, obejmujące łącznie 1889 j.a. Na opracowanie czekają jeszcze akta Korpusu Pomocniczego Pań, Związku Przyjaciół Weteranów Armii Polskiej oraz Zrzeszenia Przyjaciół Żołnierza Polskiego. Obecny stan prac nad opracowaniem zasobu Archiwum Stowarzyszenia Weteranów Armii Polskiej w Ameryce jest na tyle zaawansowany, że możliwe już jest częściowe udostępnianie znajdujących się w nim akt do badań historycznych. W trakcie opracowania jest zespół akt Korpusu Pomocniczego Pań i akta Związku Przyjaciół Weteranów Armii Polskiej.

Inwentarz akt z lat 1921–1996

(Inwentarz odwzorowuje układ akt w pomieszczeniach archiwum. W podanych sygnaturach litery A i B oznaczają pomieszczenia, w których przechowywane są akta)

Pomieszczenie A

Seria I. Demobilizacja i repatriacja hallerczyków (sygn. A-I/1–4)

Vol. 1. Powrót hallerczyków. 1920–1934.

Vol. 2. Rozliczenia finansowe byłych żołnierzy „Armii Błękitnej”. 1922.

Vol. 3. Bill Schufera. 1928.

Vol. 4. Bill (ustawa-projekt) do Kongresu Stanów Zjednoczonych dotycząca powrotu hallerczyków do USA. 1928–1929.

Seria II. Walne zjazdy SWAP (sygn. A-II/vol. 1–9)

- Vol. 1. I Walny Zjazd. Cleveland 1921 r.
- Vol. 2. II Walny Zjazd. Chicago 1922 r.
- Vol. 3. III Walny Zjazd. Detroit 1925 r.
- Vol. 4. IV Walny Zjazd. Buffalo 1928 r.
- Vol. 5, 6. V Walny Zjazd. Pittsburgh 1931 r.
- Vol. 7. VI Walny Zjazd. Newark 1934 r.
- Vol. 8. VII Walny Zjazd. Rochester 1937 r.
- Vol. 9. Walny Zjazd. Filadelfia 1940 r.

Seria III. Konstytucja i godło SWAP (sygn. A-III/1–2)

- Vol. 1. Statut.
- Vol. 2. Godło.
- Vol. 3. Ubezpieczenia biura i urzędników SWAP. 1928–1933.
- Vol. 4. Dyrektorzy ZG SWAP. 1934–1939.

Seria IV. Zarząd SWAP. Korespondencja ogólna z lat 1921–1940 (sygn. A-IV/1–23)

- Vol. 1–23.

Seria V. Urzędy SWAP (sygn. A-V/1–2)

- Vol. 1. Dyrekcja SWAP.
- Vol. 2. Syndyk SWAP.

Seria VI. Okólniki, zarządzenia, odezwy Zarządu SWAP. 1921–1935 (sygn. A-VI/1–2)

- Vol. 1–12.

Seria VII. Posiedzenia Zarządu SWAP (sygn. A-VII/1)

- Vol. 1. Książka protokołów Zarządu SWAP. Czerwiec 1921 — maj 1925.

Seria VIII. Okręgi SWAP. 1921–1940 (sygn. A-VIII/1–34)

- Korespondencja z jedenastoma okręgami SWAP, vol. 1–34.

Seria IX. Zarządy placówek SWAP. 1922–1938 (sygn. A-IX/1–4)

- Vol. 1. 1922, 1925, 1926, 1927.
- Vol. 2. 1928, 1929, 1930.
- Vol. 3. Spisy adiutantów placówek. 1934, 1935, 1938.
- Vol. 4. Raporty placówek z lat 1921–1922.

Seria X. Placówki SWAP. Materiały specjalne (sygn. A-X/1–5)

- Vol. 1. Tworzenie placówek. Inicjatywy oddolne.

Vol. 2. Indywidualne prośby do Zarządu Głównego o przyjęcie do SWAP.

Vol. 3. Placówki niezależne.

Vol. 4. Placówka Lotna nr 100. Kalifornia.

Vol. 5. Próby organizowania nowych placówek. 1930–1934.

Seria XI. Finanse SWAP (sygn. A-XI/1–8)

Vol. 1. Miesięczne sprawozdania finansowe ZG SWAP. 1923, 1924, 1925, 1927, 1928.

Vol. 2. Sprawozdania kasowe i majątkowe ZG SWAP. (Sprawozdania roczne i okresowe). 1921–1935.

Vol. 3. Lokata kapitału w tzw. bonach Rządu Polskiego. 1924.

Vol. 4. Banki w Ameryce.

Vol. 5. Korespondencja z bankami w Polsce. 1924–1926.

Vol. 6. Depozyty w bankach.

Vol. 7. Lokal SWAP w Detroit.

Vol. 8. Sprawozdania Komisji Rewizyjnej SWAP. 1922–1924.

Seria XII. Umundurowanie członków SWAP (sygn. A-XII/1–3)

Vol. 1–2. Mundury SWAP. 1923–1928; 1931–1935.

Vol. 3. Umundurowanie, odznaczenia i emblematy. Korespondencja z firmą S. Zygadlewicz. 1924–1931.

Seria XIII. „Weteran” — organ prasowy ZG SWAP (sygn. A-XIII/1–30)

Vol. 1. Korespondencja redakcji. 1921–1931.

Vol. 2. Korespondencja. Klisze. 1921–1924.

Vol. 3. Korespondencja redakcyjna. 1921–1928.

Vol. 4. Korespondencja ogólna. 1927.

Vol. 5. Redakcja. 1928–1934.

Vol. 6. Prasa. Współpraca redakcji „Weterana” z miesięcznikiem „Poland” wydawanym przez Amerykańsko-Polską Izbę Handlową w Nowym Jorku. 1928–1930.

Vol. 7. Korespondencja z „Gdynia-America Line”. 1930–1931.

Vol. 8. Działalność. Współpracownicy. 1922–1928.

Vol. 9. Współpracownicy. Prof. Rudolf Tarczyński.

Vol. 10. Korespondencja autorska i twórczość literacka Mieczysława Sichrawy. 1928–1930.

Vol. 11. Materiały redakcyjne. 1928–1931.

Vol. 12. Materiały redakcyjne. 1928.

Vol. 14. Wycinki prasowe o hallerczykach. 1926.

Vol. 15. „Weteran”. Materiały różne. 1921–1926.

Vol. 16. „Weteran”. Materiały różne. 1925–1940.

Vol. 17. Kolportaż. Druk. Wydawnictwa. 1922–1935.

Vol. 18. Drukarnie. 1928, 1933.

- Vol. 19. Druk „Weterana”. 1929–1934.
- Vol. 20. Korespondencja w sprawie ogłoszeń. 1929–1931.
- Vol. 21. Kolportaż „Weterana”. Adresy. 1926–1931.
- Vol. 22. Prenumeraty. 1928–1934.
- Vol. 23, 24. Prenumeraty. 1934–1937.
- Vol. 25. Abonamenty. 1934–1937.
- Vol. 26. Wysyłki pocztowe. 1928–1933.
- Vol. 27. Sprzedaż „Weterana”. 1931–1933.
- Vol. 28–30. „Weteran” — ogłoszenia. 1931–1935.

Seria XIV. Prace nad historią Armii Polskiej we Francji (sygn. A-XIV/1–2)

- Vol. 1–2. Wacław Gąsiorowski. Historia Armii Polskiej we Francji. Korespondencja. 1922–1931.

Seria XV. Udział SWAP w osadnictwie wojskowym w Polsce (sygn. A-XV/1–45)

- Vol. 1. Osadnictwo na Kresach Wschodnich i Zachodnich. 1921–1931.
- Vol. 2. Wyjazd osadników. Personalia: „A–Z”.
- Vol. 3. Osadnictwo wojskowe na Kresach Zachodnich. Kolonie poniemieckie. 1923.
- Vol. 4. Plany budowlane na terenach osadnictwa wojskowego. Szubków–Hallerowo. 1924.
- Vol. 5–36. „Drajw” na Fundusz Osadniczy i Inwalidzki. 1922.
- Vol. 37–39. Fundusz Osadniczy i Inwalidzki im. I.J. Paderewskiego.
- Vol. 40–43. Ekspozytura SWAP w Warszawie. Korespondencja 1922–1923.
- Vol. 44. Ekspozytura SWAP w Warszawie. Księga główna finansów.
- Vol. 45. Ekspozytura SWAP w Warszawie. Kwity rozrachunkowe.

Seria XVI. Kuligi — gospodarstwo rolne SWAP w Polsce (sygn. A-XVI/1–9)

- Vol. 1–2. Wyjazd inwalidów do Polski.
- Vol. 3. Kuligi. Plany budowlane.
- Vol. 4. Administracja majątku Kuligi. 1922–1928.
- Vol. 5. Odpis ksiąg finansowych.
- Vol. 6. Pensjonariusze Domu Inwalidy w Kuligach. 1924–1928.
- Vol. 7. Kuligi. Korespondencja. 1928–1963.
- Vol. 8. Rachunkowość majątku Kuligi–Hallerowo.
- Vol. 9. Księgi kasowe majątku Kuligi. 1924–1925.

Seria XVII. Samopomoc weteranów (sygn. A-XVII/11–52)

- Vol. 1–24. Zapomogi. Personalia „A–Z”.
- Vol. 25. Sprawy imigracyjne. 1929–1934.
- Vol. 25a. Sprawa papierów obywatelskich dla weteranów polskich w Ameryce. 1934–1940.

- Vol. 26. Sprawy paszportowe.
- Vol. 27. Prośby o pomoc z zagranicy (głównie z Polski). 1921–1939.
- Vol. 28. Pożyczki. 1922–1934.
- Vol. 29. Biuro informacyjne SWAP. 1922–1930.
- Vol. 30. Leczenie weteranów w szpitalach. 1921–1939.
- Vol. 31. Sprawy pogrzebowe. 1927–1935.
- Vol. 32. „Draiw” na Fundusz Inwalidzki im. I.J. Paderewskiego. 1931.
- Vol. 33. Fundusz Inwalidzki im. I.J. Paderewskiego. Datki. 1931–1933.
- Vol. 34–52. Prośby o zapomogi. 1928–1934.

Seria XVIII. Współpraca SWAP z polskimi placówkami dyplomatycznymi w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie (sygn. A-XVIII/1–10)

- Vol. 1. Ambasada RP w Waszyngtonie. D.C. 1921–1933.
- Vol. 2. Konsulat RP w Nowym Jorku, NY. 1921–1933.
- Vol. 3. Konsulat Generalny RP w Pittsburghu, PA. 1921–1934.
- Vol. 4. Konsulat Generalny RP w Buffalo, NY. 1922–1931.
- Vol. 5. Konsulat Generalny RP w Montrealu, Kanada. 1921–1933.
- Vol. 6. Konsulat Generalny RP w Winnipeg, Kanada. 1923–1931.
- Vol. 7. Konsulat Generalny RP w Detroit, MI. 1921–1932.
- Vol. 8, 9. Konsulat Generalny RP w Chicago, IL. 1921–1933.
- Vol. 10. Ambasada Francji w Waszyngtonie. 1921–1922.

Seria XIX. Kontakty ZG SWAP z najwyższymi władzami amerykańskimi (sygn. A-XIX/1–6)

- Vol. 1. Kongres Stanów Zjednoczonych. 1928–1933.
- Vol. 2. Departament Stanu. 1920, 1928.
- Vol. 3. Departament Skarbu. 1929.
- Vol. 4–5. Departament Wojny. 1934.
- Vol. 6. Departament Pracy. 1936–1937.

Seria XX. Współpraca SWAP z polonijnymi organizacjami w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie i na Kubie (sygn. A-XX/1–21)

- Vol. 1, 2. Związek narodowy Polski. 1923–1939.
- Vol. 3. Sokolstwo Polskie w Ameryce. 1924–1939.
- Vol. 4. Wydział Narodowy Polski w Ameryce. 1924–1935.
- Vol. 5. Zjednoczenie Polskie Rzymskokatolickie. 1925–1939.
- Vol. 6. Stowarzyszenie Polskie Rzymskokatolickie. Detroit, MI. 1932.
- Vol. 7. Związek Polek w Ameryce. 1923–1934.
- Vol. 8. Związek Polek w Ameryce. 1935–1939.
- Vol. 9. Związek Polaków w Ameryce. 1924–1925.
- Vol. 10. Stowarzyszenie Śpiewacze. 1927–1940.

Vol. 11. Unia Polska w Ameryce. Wilkes-Barre, PA. 1929–1931.

Vol. 12. Fundacja Kościuszkowska. 1928–1930.

Vol. 13. Organizacje polskie. 1924–1935. Kółko Odczytowe w Cleveland, OH; Centrala Polskich Organizacji i Towarzystw. Komisja Edukacyjna, Buffalo, NY; Polska Rada Opieki Społecznej. Korespondencja. 1926.

Vol. 14. Instytucje polonijne. 1927–1934; Fundacja Katedry Języka w Milwaukee, WI; Zjednoczone Kluby Handlowe Polskie w Chicagi, IL.

Vol. 15. Polskie i polsko-amerykańskie przedsiębiorstwa w Stanach Zjednoczonych. 1931–1932.

Vol. 16. Relacje z różnymi instytucjami i organizacjami. 1929–1931.

Vol. 17. Wydawnictwa, pisma i drukarnie polskie w Ameryce.

Vol. 18. Wycinki z prasy polonijnej. 1933.

Vol. 20. IV Sejm Wychodźstwa Polskiego w Cleveland, OH. 1923.

Vol. 21. Związek Nacjonalny Polaków. Hawana. Kuba. 1931–1932.

Seria XXI. SWAP a duchowieństwo polskie w Stanach Zjednoczonych i w Polsce (sygn. A-XXI/1–5)

Vol. 1. Duchowieństwo polskie w USA. 1924–1926.

Vol. 2–3. Księża i parafie polskie w Ameryce. 1922–1931. Korespondencja.

Vol. 4. Spis parafii Rzymskokatolickiego Kościoła Polskonarodowego. Okręg Konsulatu RP w Buffalo.

Vol. 5. Akta ks. Jana Suchosa. 1926–1930.

Seria XXII. Kontakty SWAP z organizacjami weterańskimi i charytatywnymi działającymi w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie (sygn. A-XXII/1–10)

Vol. 1. Związek Oficerów Rezerwy Armii Polskiej w Ameryce. 1924–1929.

Vol. 2. Legion Polski Armii Amerykańskiej. 1928–1929.

Vol. 3. Związek Weteranów Amerykańskich Polskiego Pochodzenia. 1931–1932.

Vol. 4. Związek Legionu Pań przy Związku Weteranów Amerykańskich Polskiego Pochodzenia. 1928–1931.

Vol. 5–7. American Legion. 1922–1923, 1924–1926, 1929–1931.

Vol. 8–9, 9a. American Red Cross.

Vol. 10. Canadian Legion of the British Empire Service League Polish Branch.

Seria XXIII. Korespondencja ZG SWAP z organizacjami weterańskimi w Polsce w latach 1922–1939 (sygn. A-XXIII/1–19)

Vol. 1. Związek Hallerczyków. Zarząd Główny. 1928–1934.

Vol. 2. Związek Hallerczyków. Chorągwie: Bydgoska, Krakowska, Lwowska, Radomska, Warszawska, Grudziądzka, Śląska.

Vol. 3, 4. Związek Hallerczyków. Hallerczycy w Polsce. 1922–1930.

Vol. 5. Polska Armia Błękitna. Wydawnictwo Historiograficzne. 1929–1931.

Vol. 6. Stowarzyszenie Weteranów Armii Polskiej we Francji. Warszawa. 1929–1934.

Vol. 7–9. Dom Inwalidów Rzeczypospolitej Polskiej. Samopomoc byłych żołnierzy Wojska Polskiego.

Vol. 10. Związek Inwalidów Wojennych RP.

Vol. 11, 12. Federacja Polskich Związków Obrońców Ojczyzny. 1929–1939.

Vol. 13. Stowarzyszenie Dowborczyków „Ku Chwale Ojczyzny”. Okręg wileński. 1928–1932.

Vol. 14. Związek Obrońców Lwowa. 1928–1929.

Vol. 15. Związek Legionistów Puławskich. Warszawa. 1932–1934.

Vol. 16. Komisja Likwidacyjna Legionu Polskiego w Finlandii. 1932–1934.

Vol. 17. Ogólny Związek Podoficerów Rezerwy RP.

Vol. 18. Związek Osadników Wojskowych. Sieć organizacji.

Vol. 19. Organizacje weterańskie w Polsce. 1926–1927. Związek Oficerów Rezerwy; Związek Uczestników Powstania Wielkopolskiego. 1918–1919; I Polski Korpus Weteranów Wojskowych; Związek b. Powstańców Górnolślaskich RP; Legia Inwalidów Wojsk Polskich; Związek Towarzystw Powstańców i Wojaków; Polskie Towarzystwo Weteranów Wojskowych w Krakowie.

Seria XXIV. Kontakty SWAP z Wojskiem Polskim (sygn. A-XXIV/1–7)

Vol. 1. 43 p.p. Strzelców Kresowych. 1928–1933.

Vol. 2. 44 p.p. i 45 p.p. Strzelców Kresowych. 1928–1933.

Vol. 3. Dzieje jednostek bojowych Armii Polskiej we Francji.

Vol. 4. Fundacja Lotnicza im. bpa Stanisława Galla. 1927.

Vol. 5. Ministerstwo Spraw Wojskowych. Korespondencja. 1928–1935.

Vol. 6. Ministerstwo Spraw Wojskowych. Poświadczenia służby wojskowej dla byłych ochotników z Ameryki. 1928–1935.

Vol. 7. 13 Dywizja Piechoty. Korespondencja i materiały informacyjne.

Seria XXV. Wycieczki SWAP do Polski i inne kontakty z krajem (sygn. A-XXV/1–25)

Vol. 1. Wycieczka weteranów do Polski. 1927. Korespondencja z Komitetem Głównym. Przyjęcia Wycieczki Weteranów z Ameryki w Warszawie. Umowy z organizatorami.

Vol. 2–8. Wycieczka do Polski. Akta dotyczące przyjazdu do Polski.

Vol. 9–13. Wycinki z prasy polskiej na temat wycieczki SWAP. 1927. (Reprezentatywny zbiór prasy polskiej wykonany na zamówienie ZG SWAP przez Informację Prasową Polską).

Vol. 14–17. Wycieczki do Polski. 1930, 1933.

Vol. 18. Korespondencja z amerykańskimi kompaniami kolejowymi dotycząca przewozu weteranów polskich z różnych miast do Nowego Jorku. 1930–1931.

Vol. 19, 20. Korespondencja ZG SWAP z liniami okrętowymi: „Baltic-America Line”; „French Line” i „Gdynia-America Line”.

Vol. 21. Wystawa w Poznaniu. Korespondencja. 1928–1930.

Vol. 22. Światowy Związek Polaków z Zagranicy. 1929; 1938.

Vol. 23. Korespondencja z „Ilustrowanym Kurierem Codziennym” w Krakowie. 1931.

Vol. 24. Kościół w Polsce. Korespondencja. 1927–1931.

Vol. 25. Współpraca z ośrodkami naukowymi i kulturalnymi w Polsce. (Lata międzywojenne).

Seria XXVI. Gen. Józef Haller (sygn. A-XXVI/1–9)

Vol. 1–5. Wizyta gen. Józefa Hallera w Stanach Zjednoczonych w 1923 r.

Vol. 5a. Komitet Centralny Przyjęcia gen. J. Hallera. 1923.

Vol. 6. Korespondencja ZG SWAP z gen. Józefem Hallerem. 1921–1927.

Vol. 7, 8. Fundusz gen. J. Hallera: Korespondencja. 1925–1928; kolekta 1925–1928.

Vol. 9. Gen. Józef Haller w USA. 1933–1934.

Seria XXVII. Personalia specjalia (sygn. A-XXVII/1–15)

Vol. 1–2. Dr Teofil Starzyński — prezes SWAP. Korespondencja. 1921–1930.

Vol. 3. Ignacy Jan Paderewski. Korespondencja. 1921–1935.

Vol. 4. Spis członków placówek (niepełny) z różnych lat.

Vol. 5. Kazimierz Bałdyga — prezes SWAP. Korespondencja.

Vol. 6. Franciszek Dziób — prezes SWAP. Korespondencja.

Vol. 7. Jan Krocin — działacz terenowy SWAP.

Vol. 8. Stanisław Krygowski — prezes Okręgu I SWAP.

Vol. 9. Lekarze naczelni SWAP: dr Franciszek Lenard, dr Józef Michalski.

Vol. 10. Sprawa Józefa Sierocińskiego przeciw byłemu prezesowi ZG SWAP Wacławowi Rzewskiemu.

Vol. 11. Stanisław Sobolewski — skarbnik ZG SWAP. Korespondencja z sekretarzem generalnym SWAP Czesławem Mrozowskim. 1928–1933.

Vol. 12. Członkowie honorowi SWAP: płk Le Pan, dr Franciszek Fronczak.

Vol. 13. Stanisław Stachowicz — sekretarz ZG SWAP.

Vol. 14. Lucjusz Kajko — naczelny komendant SWAP. 1934–1942.

Vol. 15. Weterani powstania styczniowego: Wincenty Smółczyński, Błażej Korzeniewski.

Seria XXVIII. Akta personalne (sygn. A-XXVIII/1–28)

Vol. 1–23. Korespondencja ZG SWAP z członkami SWAP i z osobami spoza organizacji. „A-Ż”. 1929–1939.

Vol. 23a-24. Członkowie płatni Związku Przyjaciół Weteranów Armii Polskiej, „A-Z”. 1931–1932.

Vol. 25. Listy imienne kandydatów na członków Związku Przyjaciół SWAP. 1931–1932.

Vol. 26. Członkowie honorowi SWAP. „A-Z”. 1931–1933.

Vol. 27. Korespondencja osobista do ZG SWAP. 1921–1939.

Vol. 28. Dzieci weterańskie.

Seria XXIX. Kartoteka członkowska SWAP

Kartoteka członkowska prowadzona jest od chwili powstania Stowarzyszenia Weteranów Polskich w Ameryce w 1921 r. do dnia dzisiejszego. Prowadzona jest w układzie alfabetycznym. Kartoteka liczy ponad 18 tys. nazwisk i zawiera podstawowe informacje o członkach SWAP.

Aplikacje członków SWAP. Układ porządkowy liczbowy. W dniu 16 XII 1998 r. ostatnia aplikacja miała nr 18 402. W dużej liczbie przypadków do aplikacji dołączone jest świadectwo zgonu danego weterana. Dokumenty zawierają wiele informacji osobowych co do wieku, pochodzenia, służby wojskowej, posiadanych odznaczeń, wykonywanego zawodu itp.

Seria XXX. Odznaczenia (sygn. A-XXX/1–13)

Vol. 1. Odznaczenia Virtuti Militari i Krzyż Walecznych dla ochotników z Ameryki. Korespondencja ZG SWAP z władzami wojskowymi w Polsce. Kwestionariusze i wnioski do odznaczeń. 1922–1927.

Vol. 2. Odznaczenia polskie i francuskie. Listy zawierające 2210 nazwisk ochotników polskich z Ameryki, wytypowanych przez SWAP do odznaczenia. 1929.

Vol. 3. Odznaczenia. Korespondencja z władzami w Polsce. 1921–1939.

Vol. 4–10. Odznaka Miecze Hallerowskie: akta Kapituły Mieczy Hallerowskich; korespondencja ZG SWAP z Kapitułą „Mieczy Hallerowskich”; listy odznaczonych.

Vol. 11. Miecze Hallerowskie. 1925–1933.

Vol. 12. Krzyż Niepodległości. 1933–1934.

Vol. 13. Medal za Wojnę. 1939.

Seria XXXI. Obchody i uroczystości (sygn. A-XXXI/1–9)

Vol. 1. Obchody 10-lecia werbunku do Armii Polskiej. 1927.

Vol. 2. Obchody 15-lecia rekrutacji do Armii Polskiej we Francji. 1932–1933.

Vol. 3. Obchody 15-lecia odzyskania przez Polskę niepodległości.

Vol. 4–6. Obchody 150 rocznicy śmierci gen. Kazimierza Pułaskiego. 1929–1930.

Vol. 7. Filmy i imprezy artystyczne. 1923–1946.

Vol. 8. Oferty kupna, transakcje dotyczące filmów polskich. 1922–1928.

Vol. 9. Oferty i korespondencja na temat zakupu czasopism, książek, filmów itp.

Seria XXXII. Walne Zjazdy SWAP. 1937–1997. Sprawozdania i pamiętniki (sygn. A-XXXII/1–2)

Vol. 1. Pamiętniki z walnych zjazdów SWAP. 1955–1997.

Vol. 2. Sprawozdania z walnych zjazdów SWAP. 1955–1997.

Teczka specjalna: VIP. 1923–1999 (sygn. A-VIP)

Zawiera m.in. listy: I. Mościckiego, W. Witosa, I.J. Paderewskiego, gen. J. Hallera, gen. F. Sławoja-Składkowskiego, gen. G. Orlicz-Dreszera, gen. R. Góreckiego, prymasów Polski: A. Hlonda i J. Glempa, prezydentów USA: R. Nixona, J. Cartera, R. Reagana, prezydentów RP: K. Sabatta, L. Wałęsy, marszałka Senatu RP prof. Alicji Grzeškowiak.

Pomieszczenie B

Seria: Placówki SWAP. Korespondencja z Zarządem SWAP. 1921–1997

Ta seria akt obejmuje korespondencję Zarządu Głównego SWAP z jego placówkami (łącznie 209 placówek), które działały w latach 1921–1997, w różnym czasie na terenie USA, Kanady, Polski, Meksyku i Kuby. Akta tej serii zgrupowane są w boxach noszących numerację od 1–44, włącznie. Teczki w każdym boxie są opisane, tzn. podany jest na nich numer placówki, miejscowość oraz lata, w jakich była prowadzona korespondencja. W przypadkach korespondencji dużych placówek, jak Placówki 7 SWAP w Detroit, występuje też numeracja woluminów, np.:

Box 1

Placówka 1 SWAP, Buffalo, NY. 1923–1946, vol. 1–10.

Pl. 2 SWAP. Chicago, IL. 1921–1946, vol. 1–7.

Box 2

Pl. 3. SWAP. Milwaukee, WI. 1922–1946, vol. 1–7.

Pl. 4 SWAP. Youngston, OH. 1921–1946, vol. 1–4.

Pl. 5 SWAP. Chicago, IL. 1922–1946, vol. 1–6; itd.

Box 3–44

Korespondencja z placówkami 6–209.

Seria: Placówki SWAP. Raporty finansowe i organizacyjne. 1949–1996

Box 45–50

Raporty finansowe i organizacyjne wszystkich działających placówek SWAP z lat 1949–1996.

Seria: Weterani w Polsce. 1945–1984

Box 52

Korespondencja z weteranami w Polsce i organizowanie dla nich pomocy.

Seria: Archiwa Placówek SWAP**Box 53**

Archiwum Placówki 6 SWAP w Cleveland, OH. 1939–1969.

Box 54

Archiwa placówki SWAP: 21, 25, 36, 48 i 201.

Książka protokołów Placówki 21 SWAP w New York City, NY. 1932–1943.

Książka protokołów Placówki 39 Korpusu Pomocniczego przy Placówce 21 SWAP. 1936–1946.

Książka protokołów Korpusu Pomocniczego przy Placówce SWAP. 1946–1952.

4 książki protokołów Placówki 36 SWAP w Passaic, NJ. 1920–1980.

Książka finansowa Placówki 36 SWAP w Passaic, NJ.

Książka protokołów Placówki 48 SWAP w Wilmington, DE. Książka protokołów. 1973–1982.

Książka protokołów Placówki 201 SWAP Żołnierzy Polskich II Wojny Światowej. 1952–1982.

Box 55

Archiwum Placówki 155 SWAP w Flint, MI. 1935–1981.

Box 56

Archiwum Placówki 205 SWAP w Miami, FL.

Seria: Walne Zjazdy SWAP**Box 57–62**

Akta walnych zjazdów (IX–XXV) SWAP. 1946–1994.

Seria: Zebrania Rady SWAP**Box 63**

Zebrania Rady SWAP, 1978–1996, vol. 1–12.

Seria: Zarząd Główny SWAP. 1958–1996**Box 64**

Jan Dec. Naczelný Komendant SWAP. Korespondencja. 1958–1965, vol. 1.

Leopold Krzyżak. Adiunkt generalny SWAP. Korespondencja. 1958–1964, vol. 1–2.

Józef Karpiński. Naczelný komendant SWAP. Korespondencja. 1982–1983, vol. 1.

Eugeniusz Witt. Adiunkt generalny SWAP. Korespondencja. 1992–1996., vol. 1.

Dyrektorzy ZG SWAP. Korespondencja. 1967–1980, vol. 1.
 Sąd Honorowy przy ZG SWAP. 1981–1982, vol. 1.
 SWAP w prasie polonijnej. Wycinki prasowe. 1947–1958, vol. 1.
 Polska Kasa Oszczędności. Korespondencja z ZG SWAP. 1989–1994, vol. 1.
 „Weteran”. Ogłoszenia świąteczne. 1986–1995, vol. 1.
 Zebranie zdawczo-odbiorcze zarządów głównych SWAP. 14 VII 1988, vol. 1.
 Zebranie ZG SWAP. 29 II 1996 r., vol. 1.
 IV Bal Błękitny. 1993. Rozliczenia finansowe, vol. 1.
 Wykazy imienne członków placówek SWAP. 1982, vol. 1.
 Finanse SWAP 1986–1995, vol. 1.
 Wycieczka do Włoch w 45 rocznicę bitwy pod Monte Cassino. 1989, vol. 1.
 Roczne zestawienia finansowe SWAP. 1959–1985, vol. 1–37.

Box 65

Finanse SWAP

Rozliczenia podatkowe ZG SWAP. 1941–1985, vol. 1–3.
 Rozliczenia podatkowe pracowników ZG SWAP, vol. 1.
 Fundusz administracyjny ZG SWAP. Rachunki. 1983–1984, vol. 1.
 Fundusz administracyjny ZG SWAP. 1984–1985, vol. 1.
 Sprawozdanie finansowe ZG SWAP. 1977–1978, vol. 1.
 Sprawozdanie finansowe ZG SWAP. 1978–1982, vol. 1.
 Korespondencja ZG SWAP z IRS (Urząd podatkowy). 1939–1965, vol. 1.
 Raporty organizacyjne i finansowe placówek SWAP. 1985–1996, vol. 1–7.

Box: 66–67

Akta Zbigniewa Konikowskiego adiunkta generalnego SWAP. 1966–1986.

Box 68

Walka o prawa weterańskie

Prawa weterańskie. Korespondencja z członkami Kongresu USA. 1941–1965, vol. 1.
 Federalne prawa weterańskie. Korespondencja. 1971–1974, vol. 1.
 Stanowe prawa weterańskie. Korespondencja, vol. 1.
 Prawa weterańskie. Bill H. R. 4234, vol. 1–2.
 93 Kongres USA. Bill H. R. 272. Przesłuchania, vol. 1.
 93 Kongres USA. Bill H. R. 272 i Bill H. R. 13,377, vol. 1.
 Korespondencja dotycząca praw weterańskich. 1975–1976, vol. 1.
 Zbiór praw weterańskich (federalnych i stanowych) z lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych.

Box 69

Stowarzyszenie Polskich Kombatantów (SPK) w USA. 1952–1979, vol. 1–2.

SPK w USA. Korespondencja z ZG SWAP. 1964–1987, vol. 1.

SWAP — SPK. Sprawa połączenia. 1979–1987, vol. 1–3.

Korespondencja ZG SWAP w sprawie opracowania historycznego „Czyn Zbrojny”. 1948–1956, vol. 1.

„Czyn zbrojny Wychodźstwa Polskiego w Ameryce”. Korespondencja ZG SWAP w sprawie wydania książki. 1951–1957, vol. 1.

Książka *Czyn Zbrojny Wychodźstwa Polskiego w Ameryce*. Opinie. Dystrybucja. 1958–1970, vol. 1.

Zjazd Koleżeńcki SWAP w Cambridge Springs, PA, 1971, vol. 1.

Święto Żołnierza w Amerykańskiej Częstochowie, Doylestown, PA. 1967–1984, vol. 1.

Komitet Obchodu Święta Żołnierza w Amerykańskiej Częstochowie. 1976–1980, vol. 1.

Cmentarz weterański w Amerykańskiej Częstochowie, Doylestown, PA. 1981, vol. 1.

Box 70

Zapomogi inwalidzkie. 1957–1985.

Box 71

Korespondencja ZG SWAP w sprawie „Bławatka”. 1949–1977, vol. 1–3.

Datki placówek SWAP na inwalidów wojennych z II wojny światowej zamieszkałych w Europie. 1950–1963, vol. 1.

Fundusz Inwalidzki im. I.J. Paderewskiego. Kwitariusze. 1954–1966.

Rachunki za „Bławatki”. 1977–1984, vol. 1.

„Weteran” organ prasowy SWAP. 1961–1981, vol. 1–4.

Umowy na druk „Weterana”. 1972–1983, vol. 1.

„Weteran”. Korespondencja. 1982, vol. 1.

Box 72

Związek Narodowy Polski (ZNP). Fundusz inwalidzki. 1937–1969, vol. 1.

Związek Narodowy Polski. Korespondencja z ZG SWAP. 1939–1945, vol. 1.

ZNP. Korespondencja z ZG SWAP. 1946–1957, vol. 1.

ZNP. Fundusz inwalidzki. 1963–1978, vol. 1.

ZNP. 37 Sejm w Milwaukee, WI. 1975, vol. 1.

ZNP. Materiały różne. 1970–1979, vol. 1.

ZNP. Zapomogi dla inwalidów ze SWAP. 1978–1983, vol. 1.

Związek Polek. Korespondencja z ZG SWAP. 1940–1943, vol. 1.

Związek Polek. Korespondencja z ZG SWAP. 1943–1957, vol. 1.

Rada Polonii Amerykańskiej. 1947–1958, vol. 1.

Centrum Polsko-Słowiańskie. Programy społeczne. Współpraca ze SWAP. 1976–1980, vol. 1–2.

Box 73–76

Korespondencja ZG SWAP z 12 okręgami SWAP. 1940–1978.

Box 77–78

Akta sądowe Placówki 152 SWAP w Cleveland, OH. 1976–1977.

Zespół akt Stowarzyszenia Lotników Polskich. 1955–1982

Box 51

Stowarzyszenie Lotników Polskich w Anglii. Protokoły i sprawozdania. 1952–1953, vol. 1.

Stowarzyszenie Lotników Polskich w Anglii. Sprawozdania i komunikaty. 1956, 1957, 1959, 1960, vol. 1.

SLP w Stanach Zjednoczonych. Skrzydło Nowy Jork. Komunikaty. 1955–1981, vol. 1.

SLP. Przewodniczący Rady Skrzydeł USA i Kanady. Korespondencja. 1974–1975, 1977, 1979, vol. 1.

XIV Międzynarodowy Zjazd Stowarzyszenia Lotników Polskich. New York City, 4–6 września 1982 r., vol. 1.

Wycinki prasowe o lotnictwie polskim. 1949–1963, vol. 1–2.

Wydawnictwa Stowarzyszenia Lotników Polskich: „Skrzydła” (1955–1983); „LOT do wolnej Polski” (1953–1954); okolicznościowe pamiątki.

W trakcie prac nad porządkowaniem archiwum wyodrębniono również materiały nie związane bezpośrednio ze SWAP. Umieszczono je w osobnych teczkach, podzielonych (w układzie alfabetycznym) na dział osobowy i rzeczowy. W większości są to wycinki prasowe dotyczące różnych osób, organizacji, jednostek wojskowych, wydarzeń historycznych itp. Obecnie całość liczy ponad 500 teczek. Niektóre z nich zawierają również cenne dokumenty o dużej wartości historycznej, np. listy imienne ochotników do Armii Polskiej we Francji rejestrowanych w Centrach Rekrutacyjnych na terenie Stanów Zjednoczonych i Kanady w latach 1917–1919 czy teżteczka pt. „Centrala Polskich Szkół Doksztalcających na Wschodzie. Księga protokołów 1934–1960”. Księga ta jest bezcennym dokumentem dla historyków badających dzieje oświaty polonijnej na terenie Wschodniego Wybrzeża Stanów Zjednoczonych.

W przypadku Stowarzyszenia Lotników Polskich materiałów było tak dużo, że wypełniły one jeden box, który ze względów praktycznych ulokowany został w pomieszczeniu „B”, pośród innych zawierających materiały SWAP. Akta Stowarzyszenia Lotników Polskich występują jako osobny zespół.

Archiwum fotograficzne i audiowizualne

Porządkując materiały archiwalne w siedzibie SWAP, stworzono również podstawy archiwum fotograficznego i audiowizualnego. Znajdując dużo niezmiernie ciekawych

fotografii, przeważnie nie opisanych, pochodzących z serwisu prasowego „Weterana”, identyfikowano je za pomocą starych roczników tego pisma oraz okolicznościowych pamiętników wydawanych z okazji walnych zjazdów, różnych jubileuszy i innych uroczystości. Dotyczyło to głównie fotografii z lat 1917–1945. W przypadku nie opisanych fotografii z lat 1945–1999 nieocenioną pomoc przy ich identyfikacji оказywali żyjący jeszcze weterani.

Fotografie umieszczone zostały w teczkach (w układzie alfabetycznym) z podziałem na dział osobowy i rzeczowy. Dział osobowy liczy ponad 200 teczek, z których na uwagę zasługuje kolekcja zdjęć gen. Józefa Hallera (często z jego autografem), gen. Władysława Sikorskiego, gen. Władysława Andersa i wielki zbiór fotografii z kolekcji Pawła Prokopieni — śpiewaka operowego, byłego żołnierza II Korpusu Polskiego we Włoszech.

W dziale rzeczowym — oprócz fotografii dokumentujących życie organizacyjne SWAP — znajduje się kilka innych interesujących kolekcji zdjęć. Do najcenniejszych należy duży zbiór fotografii z czasów akcji rekrutacyjnej do Armii Polskiej we Francji, wykonanych w latach 1917–1919 w wielu miastach Stanów Zjednoczonych i Kanady. Do najcenniejszych należy zaliczyć trzy panoramiczne (największa o wymiarze 2 m x 22 cm) fotografie niektórych batalionów wykonane w polskim obozie szkoleniowym w Niagara on the Lake, w stanie Ontario, w Kanadzie w 1917 i 1918 r.

Ciekawa jest kolekcja fotografii dotycząca Armii Polskiej we Francji z lat 1917–1919. Interesująca jest również kolekcja zdjęć ukazujących krajobrazy miast Polski sprzed 1939 r.

Najbardziej liczny zbiór fotografii dotyczy działalności Polskich Sił Zbrojnych w Wielkiej Brytanii w latach II wojny światowej. Największe kolekcje z tego zbioru to: Wojsko Polskie w Szkocji (6 teczek) i Marynarka Wojenna (5 teczek). Ta ostatnia jest chyba największą tego typu kolekcją w Stanach Zjednoczonych. Przeważają w niej fotografie obrazujące działania wojenne polskich okrętów wojennych: ORP „Burza”, ORP „Wicher”, ORP „Błyskawica”, ORP „Grom”, ORP „Orkan”. ORP „Ślązak”, ORP „Garland”, ORP „Krakowiak”, ORP „Piorun”, ORP „Conrad”, ORP „Dragon”, oraz okrętów podwodnych: ORP „Sęp”, ORP „Dzik” i ORP „Sokół”. Najwięcej fotografii zachowało się z ORP „Błyskawica” (2 teczek).

W archiwum fotograficznym znajdują się również cztery niezwykle cenne albumy:

1. Dużego formatu (60x22 cm) zbiór zdjęć wykonanych głównie w Chicago (1917–1918) przedstawiający grupy ochotników polskich z dzielnic miasta wyjeżdżających do obozu w Niagara on the Lake (Kanada).

2. Pamiątkowy album fotograficzny obrazujący życie codzienne i szkolenie wojskowe w 43 pp Legionu Bajończyków w Dubnem na Wołyniu; ofiarowany przez dowództwo tegoż pułku dla SWAP w 1937 r.

3. Album zawierający fotografie pełnego składu osobowego (pojedyncze fotografie) Polskiej 13 Kompanii Wartowniczej w amerykańskiej strefie okupacyjnej Niemiec (1946–1947).

4. Album fotograficzny legionisty Augustyna Drożdźdźa z 1963 r. ukazujący jego życie i udział w działaniach bojowych francuskiej Legii Cudzoziemskiej.

Dział audiowizualny

Filmy. Dział ten jest bardzo skromny, aczkolwiek zawiera kilka ciekawych dokumentów filmowych. Dotyczy to następujących filmów dokumentalnych: trzyczęściowego filmu na taśmie 35 mm o wycieczce SWAP do Polski w 1927 r.; filmu wyprodukowanego w Londynie o Polskich Siłach Zbrojnych w Wielkiej Brytanii w czasie II wojny światowej; trzech filmów na taśmie 8 mm rejestrujących występy śpiewaka operowego Pawła Prokopieni, byłego żołnierza II Korpusu Polskiego we Włoszech.

Kasety wideo. Światowy Zjazd Kombatantów Polskich w 1992 r. w Polsce (6 kaset); „Dzień Żołnierza” na Polance Sokołów w New Britain, CT. 8 VI 1995 r.; uroczystości na placu J. Piłsudskiego w Warszawie z okazji Święta Wojska Polskiego. 15 VIII 1993 r. (2 kasety); Wielki Tydzień w Katedrze Polowej Wojska Polskiego. 27–29 III 1997 r.; film dokumentalny *Sikorski. Tajemnica śmierci*; film dokumentalny o Muzeum Wojska Polskiego *Skarbnica sławy oręza polskiego*; film dokumentalny *White Eagle in Borrowed Skies, The Polish Airforce during WWII* 1998 r.; film dokumentalny *Battle for Warsaw* 1978 r.; film dokumentalny *Battle for Cassino* 1969 r.; XXVI Walny Zjazd SWAP w Bridgeport, CT. 23–25 V 1997 r. (2 kasety); relacja Stanisława Paszula, byłego żołnierza AK, z jego przeżyć na Kresach Wschodnich w latach 1939–1944 i dwunastoletniego pobytu w syberyjskich łagrach.

Nagrania magnetofonowe. Relacja z pogrzebu gen. Józefa Hallera w 1960 r., zawierająca m.in. przemówienie gen. Władysława Andersa; audycja żałobna na cześć zmarłego w 1965 r. adiunkta generalnego SWAP Leopolda Krzyżaka; nagrania występów śpiewaka P. Prokopieni.

Nowe nabytki

Zbiory Archiwum SWAP są ciągle powiększane. Likwidujące się placówki SWAP przekazują do niego swoją dokumentację; nasila się też zjawisko przekazywania różnorodnych archiwaliów przez członków SWAP oraz ich rodziny. Ostatnio do zasobów Archiwum SWAP włączono akta naczelników komendantów SWAP: Bolesława Łaszewskiego (1948–1998) i Hieronima Wyszyńskiego (1978–1998) oraz archiwa następujących okręgów i placówek SWAP: archiwum Okręgu II SWAP (1940–1941); archiwum Okręgu IV SWAP (1927–1976); archiwum Placówki 6 SWAP w Cleveland, OH (1921–1977); archiwum Placówki 33 SWAP w Passaic, NJ (1920–1980); archiwum Placówki 155 SWAP w Flint, MI (1957–1997); archiwum Placówki 206 SWAP w Miami, FL (1957–1997). Informacje o przekazywanych darach do archiwum SWAP ogłaszane są na bieżąco w miesięczniku „Weteran”.

Kolekcja prasy

Zbiory archiwalne uzupełnia kolekcja prasy i periodyków, wśród nich pełny komplet egzemplarzy „Weterana”, stale ukazującego się od października 1921 r.

Na uwagę zasługują też „Skrzydła” — pismo lotników polskich wydawane w Wielkiej Brytanii. W archiwum SWAP dostępne są roczniki z lat 1941–1946 oraz 1974–1984.

Ponadto w zbiorach prasy występuje wiele innych (niekompletnych) czasopism: paryska „Kultura”, „Zeszyty Historyczne”, „East Europe”, „The Polish Review”, „Kultura i Społeczeństwo”, „Przegląd Zachodni”, „Wiadomości”, „Myśl Polska”, „Dziennik dla Wszystkich”, „Kombatant w Ameryce” itp. Kolekcja prasy oczekuje na dokładne opracowanie.

Prawną opiekę nad Archiwum ZG SWAP¹ sprawuje adiutant generalny Stowarzyszenia. Obecnie funkcję tę pełni Eugeniusz Witt. Informacji naukowej o zasobie archiwum udziela mgr Teofil Lachowicz. Zbiory udostępniane są w biurze ZG SWAP we wtorki, czwartki i piątki o godz. 10.00–17.00. Do korzystania ze zbiorów nie wymaga się specjalnych rekomendacji. Nie udziela się informacji korespondencyjnie. Adres archiwum: Polish Army Veterans Association of America 119 East 15th Street New York, NY 10003–2392, USA tel. (212) 358–0306, Fax (212) 982–275 E-mail: pava@nymouse.org

Ostatnio, dzięki pomocy Stanisława Flisa z AP w Gdańsku, podstawowa informacja o Archiwum SWAP znalazła się również w Internecie na stronie Polskiego Instytutu Naukowego w Nowym Jorku <http://home.att.net/~piasa/archive.html>

Teofil L a c h o w i c z, *Archives of the Society of the Polish Army Veterans in the USA*. The Archives include collections related to the operations of the mutual aid organization of Polish veterans set up in 1921 in Cleveland (USA) by former soldiers of the Polish Army in France, referred to as the „Blue Army”, which exists until now. The organization provided assistance to Polish disabled and unemployed veterans, in particular in the years of the Great Crisis. During the World War II, it actively participated in the recruitment to the Polish Army in Canada, provided material support to prisoners of war and soldiers fighting at various fronts. After the end of the World War II, veterans from the Polish Armed Forces in the West, from the US Army, those on service with the Polish Guards Corps in occupied Germany, and even, starting as of 1944, former soldiers of the Polish People's Army, were joining the organization. The seat of the Management Board of the Society was changed many times; it has recently been moved to New York. The holdings of the archives were arranged subsequently by different persons, which resulted in the lack of any professional and systematic arrangement of records. Records used to be kept in boxes, some of them in a very poor condition. The

¹ Z. Zliński, ks., *Archiwum SWAP — terażniejszość i prognozy*, „Weteran”, New York, marzec 1987, nr 786, s. 20–22; R. Nir, ks., *Polskie zbiory archiwalne w Stanach Zjednoczonych [w:] Ślady polskości, Polonia i emigracja w świetle badań i źródeł historycznych*, red. D. Nałęcz, Warszawa 1999, s. 168–169.

holdings include documents from the period of 1917–1999 (about 50 current meters). Individual items in the inventory are described in very general, abridged terms (dates and reference numbers are not always included). 34 series of documents may be distinguished, including, *inter alia*, the records of Haller's soldiers, general assemblies, correspondence, official documents, problems of local agencies, finances, archives of a periodical issued under the title „*Weteran*” (since 1921), mutual aid, cooperation with Polish diplomatic offices in the USA and Canada, with the US authorities, veterans' and religious organizations, records regarding celebrations and events. Fonds of records such as the one of the Association of Polish Aviators (1955–1982) and the photographic and audio-visual archives are discussed separately. The holdings of the Society are constantly increasing: new documents are acquired from local agencies liquidated and from individual donors – members of the Society and their families. The majority of photographs depict activities of the Polish Armed Forces in Great Britain. The film section is much more modest. The archives also include some tape recordings, i.a. speeches delivered by General Anders.

Teofil L a c h o w i c z, *Archives de l'Association des vétérans de l'Armée polonaise en Amérique*. Dans ces archives sont conservées les fonds liés au fonctionnement d'une organisation d'entraide des vétérans polonais, instituée en 1921 à Cleveland (USA) par des anciens soldats de l'Armée polonaise en France, appelée „Armée bleue”, existant jusqu'aujourd'hui. Cette organisation venait en aide aux invalides et vétérans polonais en chômage, notamment dans les années de la grande crise. Au cours de la Seconde Guerre mondiale, elle coopérait activement au recrutement à l'Armée polonaise au Canada, assistait matériellement les prisonniers de guerre et les soldats combattant sur le front. Après la Seconde Guerre mondiale, elle a accueilli les vétérans des Forces armées polonaises en Occident (PSZ), ceux de l'Armée américaine et ceux servant dans les Compagnies de garde polonaises de l'Allemagne occupée et même, à partir de 1944, d'anciens soldats de l'Armée populaire polonaise. La direction de ZWAP changeait plusieurs fois de siège qui dernièrement se trouve à New York. Plusieurs personnes ont, chacune à son tour, été occupées à la mise en ordre du fonds d'archives ce qui a pesé sur l'absence d'une conception générale, professionnelle de leur ordonnancement. Les actes étaient conservées dans des boîtes, une partie d'entre elles en mauvais état. Le fonds d'archives comporte les documents des années 1917–1999 (environ 50 mètres courants). Dans l'inventaire, les différents postes sont cités par l'auteur d'une manière générale et incomplète (dates et cotes ne sont pas toujours présentes). 34 séries ont été sélectionnées : ce sont, entre autres, les actes des soldats du général Haller, ceux des congrès généraux, correspondance, documents officiels, documents des unités d'organisation respectives, ceux financiers, archives du périodique „*Weteran*” (qui paraît à partir de 1921), actions d'entraide, coopération avec les postes diplomatiques polonais aux États-Unis et au Canada, avec les autorités américaines, des organisations des vétérans et celles religieuses, documents relatifs à des commémorations et cérémonies. Les fonds d'archives de l'Association des aviateurs polonais (1955–1982) ainsi que les archives photographiques et audiovisuelles ont été discutées séparément. Les collections de la SWAP continuent à s'agrandir: de nouveaux documents arrivent suite à la liquidation de diverses unités d'organisation de l'Association, de même que ceux en provenance des donateurs individuels — membres de la SWAP et de leurs familles. Le plus grand nombre de photographies concernent l'activité des PSZ en Grande-Bretagne. La section cinématographique est représentée plus modestement. Il y a également des enregistrements sur bandes magnétiques, entre autres ceux du général Anders.

Теофил Ляхович, *Архив Общества ветеранов Польской армии в Америке*. Архив хранит собрания, связанные с деятельностью организации самопомощи польских ветеранов, созданной в 1921 г. в Кливленде (США) бывшими солдатами Польской армии во Франции, т. наз. Голубой армии. Организация оказывала помощь польским инвалидам и безработным ветеранам, особенно в годы Большого кризиса. Во время II Мировой войны она активно участвовала в рекрутации польского войска в Канаде; помогала материально лицам, находящимся в лагерях военнопленных и воюющим на фронтах. После окончания II Мировой войны в организацию пришли ветераны Польских вооруженных сил на Западе, солдаты американской армии и служащие в Польских отделах охраны в оккупированной Германии и даже, начиная с 1944 г. бывшие солдаты Армии людовой.

Местонахождение Управления СВАП многократно изменялось, в последнее время оно находится в Нью-Йорке. Материалы архива приводили в порядок разные лица, что определило отсутствие единой профессиональной концепции их систематизации. Акты хранились в коробках, часть их находилась в неудовлетворительном состоянии. Собранные в архиве материалы охватывают период с 1917 до 1999 г. (ок. 50 погонных метров). В описи название дел дается общее и сокращенно (не всегда подаются даты и номера дел). Все материалы поделены на 34 серии, в том числе: акты солдат армии Галлера, документы общих съездов, корреспонденция, официальные документы, материалы отделов, финансовые, архив журнала „Ветеран” (выходящего с 1921 г.), самопомощь, сотрудничество с польскими дипломатическими службами в США и Канаде, американскими властями, организациями ветеранов и религиозными, документация отмечаемых юбилеев и праздников. Особое место отвел автор комплексу актов, относящихся к Обществу польских летчиков (1955–1982), а также фотографическому и кинофотоархиву. Собрания СВАП постоянно растут: поступает новая документация от ликвидирующихся организаций и частных лиц — членов СВАП и их семей. Наибольшее количество фотографий относится к деятельности Польских вооруженных сил в Великобритании. Более скромно отдел фильмов и магнитофонных записей.

LESZEK PUDŁOWSKI
(Budapeszt)

NOWE TRENDY W ARCHIWISTYCE AMERYKAŃSKIEJ (NA MARGINESIE ZJAZDU STOWARZYSZENIA ARCHIWISTÓW AMERYKAŃSKICH)

Już po raz 62 odbył się Zjazd Stowarzyszenia Archiwistów Amerykańskich (Orlando, 31 VIII – 6 IX 1998 r.). Organizatorzy wybrali oryginalne miejsce na obrady: Walt Disney World na Florydzie. Nie dziwi więc, że w tym miejscu w wielu wypowiedziach pojawiła się tematyka roli archiwów w świecie turystyki, rekreacji i kultury masowej.

Referat wprowadzający na sesji plenarnej wygłosiła Karal Ann Marling, profesor historii sztuki i studiów amerykańskich na University of Minesota i autorka wystawy o architekturze parków tematycznych w świecie Walta Disneya. Na podstawie wnikliwych badań referentka ukazała rozwój koncepcji architektonicznych wznoszonych budowli. Przedstawiła genezę domów, które swe pierwowzory miały często w bajkowych fantazjach, wziętych z desek twórców filmów rysunkowych; niekiedy podstawę projektu stanowiły konkretne budynki z egzotycznych krajów. Imponowała szerokość kwerendy archiwalnej, zaskakiwały niekiedy wyniki tych poszukiwań. Okazuje się, że w zamierzeniach Walta Disneya sąsiadujący z miejscem obrad EPCOT (futurystyczne wesołe miasteczko XXI w.) miał być rzeczywistym, nowoczesnym miastem przyszłości. To dopiero spadkobiercy uczynili z tej wzniosłej idei lunapark, rzeczywistość możliwą do zniesienia tylko w towarzystwie dzieci.

W tych właśnie warunkach przyszło archiwistom spędzić tydzień. Zwłaszcza dla tych nielicznych, którzy przybyli z za byłej żelaznej kurtyny, trudno było oprzeć się skojarzeniom z annalistycznym dziełem George'a Orwella. Także tutaj gospodarze, tak jak Wielki Brat, wiedzieli, co jest dla gości najlepsze (na Florydzie chodziło oczywiście o wyroby firmy Walt Disney — innych po prostu nie było). Nie zabrakło także wielkiego, szklanego ekranu, który z komputerową precyzją odnotowywał (i wyceniał) każdy czyn gościa. Na szczęście program obrad był bardzo bogaty i czasu na orwellowskie wrażenia nie było zbyt wiele.

Już trzy dni przed oficjalnym otwarciem obrad można było uczestniczyć w szkoleniach organizowanych przez Stowarzyszenie Archiwistów Amerykańskich (SAA). Tematyka zajęć była szeroka:

1. Rozumienie archiwów, kurs podstaw archiwalnych (omówienie zasad teoretycznych i praktycznych), dwudniowe zajęcia prowadzone przez Julie Bressor z Norwich University w Northfield, Vermont, i Polly Darnell z Shelburne Museum w Shelburne, Vermont.

2. Ocena dokumentacji archiwalnej z przedstawieniem metod tradycyjnych i najnowszych z ostatnich lat, prowadzona przez Richarda Coxa, profesora University of Pittsburgh, autora znanych książek o zarządzaniu archiwaliami i dokumentacją.

3. Szkolenie ukazujące kluczowe zagadnienia — ciągle mało u nas popularnej — historii w przekazie ustnym (*oral history*), obejmujące całość działań, począwszy od planowania i prowadzenia wywiadu, a na katalogowaniu, udostępnianiu i ochronie kończąc, prowadzone przez Freda Calabretta z Mystic Seaport Museum w Mystic, Connecticut.

4. Bardzo ważny w amerykańskiej rzeczywistości (niebawem zapewne i w polskiej) kurs przygotowywania wniosków o przyznanie grantu, prowadzony przez Richarda Camerona z Narodowej Komisji Historycznej Publikacji i Dokumentacji, zatem jednej z głównych (obok Narodowej Fundacji na Rzecz Humanizmu) instytucji przyznających fundusze na badania naukowe.

5. Szkolenie na bardzo modny ostatnio temat opisu archiwaliów przy zastosowaniu EAD (Encoded Archival Description — Kodowany Opis Archiwalny) w standardzie SGML (Standard Generalized Markup Language). Mówiąc w skrócie, jest to opis analogiczny do stosowanego przy tworzeniu stron Internetu (język HTML — Hypertext Markup Language, także w standardzie SGML), polegający na używaniu określonych kodów (*tags*) definiujących elementy tradycyjnego opisu archiwalnego. Stosowanie tej metody pozwala na przygotowywanie nowoczesnych pomocy archiwalnych, które mogą być użyte bezpośrednio w Internecie i jednocześnie mają ten walor, że nie są zależne od stosowanego oprogramowania. Metoda EAD staje się z dnia na dzień standardem DTD (Document Type Definition) pomocy archiwalnych. Można przypuszczać, że jest to droga, którą podążą również kraje naszego regionu. Jest to kolejny krok, po wprowadzeniu standardu ISAD(G), który pozwala realnie myśleć o szerokiej międzynarodowej wymianie informacji archiwalnych. Autorzy projektu tej metody otrzymali specjalną nagrodę SAA za swe dokonania. Dwudniowe szkolenie prowadzone było przez Kris Kisling z University of Texas, Austin, i Michaela Foxa z Towarzystwa Historycznego Stanu Minesota¹.

¹ SAA wydało w latach 1998–1999 dwie prace na temat EAD: *Encoded Archival Description. Application Guidelines Version 1.0*, prepared by the Encoded Archival Description Working Group of Society of American Archivists, *Encoded Archival Description. Tag Library Version 1.0*, prepared by the Encoded Archival Description Working Group of Society of American Archivists and the Network Development and MARC Standards Office of the Library of Congress and *Encoded Archival Description. Context, Theory, and Case Studies*, edited by Jackie M. Dooley; warta polecenia jest również oficjalna strona internetowa: Encoded Archival Description (EAD) Official Web Site <<http://www.loc.gov/ead/ead.html>> zawierająca wersję on-line kodów stosowanych przy tworzeniu stron EAD: *EAD Tag Library for Version 1.0*.

6. Zarządzanie ochroną (i konserwacją) archiwaliów (*Preservation Management*) prowadzone przez Evelyn Frangakis z Narodowej Biblioteki Rolniczej i Mary Lynn Ritzenthaler z Archiwum Narodowego w Waszyngtonie, autorkę znakomitego podręcznika o ochronie archiwaliów i rękopisów.

7. Zarządzanie mikrofilmowaniem zabezpieczającym, omówione od momentu planowania potrzebnej liczby pracowników, przestrzeni, czasu i sprzętu, a skończywszy na zaprezentowaniu panujących standardów i omówieniu żywej ostatnio dyskusji na temat skanowania mikrofilmów, prowadzone przez Erolla Somay z Biblioteki Wirginii w stanie Richmond, autora wdrożonego programu mikrofilmowania zbiorów teŝe biblioteki.

8. Podstawy dokumentacji elektronicznej, dwudniowe szkolenie prowadzone przez Toma Rullera, znanego wykładowcę i specjalistę archiwalnych technik komputerowych z New York State Archives and Records Administration.

9. Dokumentacja elektroniczna dla zaawansowanych (projektowanie, wdraŝanie i oceny), prowadzone przez Anne J. Gilliland-Swetland, profesora University of California w Los Angeles.

Dwa ostatnie szkolenia warte są nieco szerszego omówienia. Tom Ruller zapoznał uczestników z podstawowymi zasadami ochrony i udostępniania dokumentacji w formie zdigitalizowanej. Dokonał przeglądu nowoczesnych sposobów jej przechowywania, zwracając szczególną uwagę na róŝnorodność nośników informacji. Następnie omówił metody oceny, akcesji, udostępniania i ochrony dokumentacji w formie elektronicznej. Podkreślał zwaŝszcza konieczność udziału archiwisty w całym cyklu ŝycia dokumentu (*life-cycle management*) juŝ od momentu jego powstawania. W momencie przejmowania elektronicznej dokumentacji do archiwum naleŝy szczególną uwagę zwrócic na to, czy jest ona kompletna (w literaturze zwraca się uwagę, ŝe zazwyczaj występuje tu mniej braków niŝ przy przejmowaniu dokumentacji papierowej), czy jest moŝliwa do odczytania i spełnia przyjęte w danym archiwum standardy; teksty: SGML, PDF, ASCII; bazy danych: SQL, xBase; E-mail: X.400, baza danych SQL; GIS (Geographic Information Standards): SDTS (Special Data Transport Standard), Content Standard; pliki statystyczne, ASCII, EBCDIC. Naleŝy teŝ pamiętać, by wraz z danymi przejmowac metadane. Zasad jest tworzenie dwu kopii: jednej do bezpośredniego uŝywania, a drugiej do przechowywania w innym, oddalonym magazynie (*off-site storage*). Za jedyne „archiwalne” nośniki nadające się do przechowywania elektronicznej dokumentacji uznaje się otwarte taśmy na szpulach i kasety 3480 (o pojemności 200 MB; dodajmy, ŝe znane są juŝ nowocześniejsze typy tego rodzaju kaset). Przyjmuje się, ŝe co 3–5 lat nośniki powinny byc przewijane, a co 5–10 lat kopiowane na nowe nośniki.

Podczas trzeciego dnia szkoleń Anne J. Gilliland-Swetland przedstawiła osiągnięcia głównych ośrodków zajmujących się badaniem dokumentacji elektronicznej. Najwaŝniejsze z nich to: University of Pittsburgh (projekt: Funkcjonalne wymagania dla wiarygodności przechowywanej dokumentacji), University of British Columbia (projekt: Zabezpieczanie integralności dokumentacji elektronicznej i zabezpieczanie

autentyczności dokumentacji elektronicznej) oraz australijskie środowisko archiwistów (standard zarządzania dokumentacją). Szkolenie obejmowało także praktyczne projektowanie systemu informatycznego dla różnych rodzajów archiwów (zgodnie z miejscami pracy uczestników były to archiwa uniwersyteckie, federalne i stanowe, medyczne, audiowizualne i przemysłowe).

Zasadnicze obrady trwały następne trzy dni. Nie sposób wymienić tu wszystkich referatów, gdyż było ich około 200 (prezentowano je w 68 grupach tematycznych). Należy przy tym podkreślić, że wystąpienia miały odmienny charakter niż ten, do jakiego jesteśmy przyzwyczajeni. Wszyscy traktują je jako robocze prezentacje aktualnych badań, przemyśleń czy działań archiwalnych. Nie ma też oddzielnej publikacji gromadzącej wystąpienia. Niektóre nagrywane są na taśmę magnetofonową i możliwe jest nabycie kopii. Najlepsze, sprawdzone w ogniu dyskusji, referaty publikowane są w czasopiśmie Stowarzyszenia — „The American Archivist”.

Przy tak dużej liczbie wystąpień zrozumiałe jest, że poruszone zostały praktycznie wszystkie zasadnicze problemy archiwalne. Mówiono o akwizycji i wartościowaniu, opracowywaniu, zabezpieczaniu i udostępnianiu materiałów archiwalnych, wiele uwagi poświęcono sprawom zarządzania archiwami, dokumentacji architektonicznej i audiowizualnej, historii w przekazie ustnym, mówiono także o nowych typach archiwów, takich jak archiwa kobiece czy lesbijek i gejów. Szczególnie popularne były wykłady związane z szeroko rozumianym zarządzaniem i zabezpieczaniem dokumentacji elektronicznej.

Zasady postępowania z elektroniczną pocztą przedstawili Stephen C. Wagner z University of Oklahoma, Mark D. Giguere z NARA (Archiwum Narodowe w Waszyngtonie), Christine M. Arden, prezes ARMA (Międzynarodowego Stowarzyszenia Zarządców Dokumentacji), David A. Wallace z University of Michigan i Rick Barry z Barry Associates. Mówili o praktycznych i teoretycznych aspektach używania poczty elektronicznej w różnych typach organizacji. Przedstawili zasady tworzenia systemu, jego wprowadzania do urzędu oraz oceny sposobu działania i metod wartościowania tworzonej dokumentacji na przykładzie systemu wprowadzonego w Canadian Imperial Bank of Commerce.

Nie zabrakło oczywiście tematów związanych z EAD. Prezentowali je Jackie Dooley z University of California-Irvine, Michael Fox z Towarzystwa Historycznego Stanu Minesota, Steven L. Hensen z Duke University oraz Kris Kiesling z University of Texas at Austin. Prezentacja i dyskusja były niezwykle kompetentne, gdyż brali w niej udział współautorzy EAD oraz użytkownicy, którzy stosowali tę metodę w codziennej praktyce archiwalnej. Tematyka wystąpień koncentrowała się wokół amerykańskich kontekstów metody i jej wpływu na tradycyjną metodę opisu USMARC, choć nie zabrakło także odniesień do standardów międzynarodowych, a zwłaszcza ISAD(G).

Problematyka związana z EAD zaznaczyła się także podczas sesji prowadzonej przez Susan Seyl z Towarzystwa Historycznego Stanu Oregon na temat używania technik cyfrowych do integrowania archiwalnych formatów. Referenci przedstawili

zastosowania współczesnych technik do prezencji całościowej informacji o zasobie archiwalnym w cyberprzestrzeni.

Zbliżoną tematykę zaprezentowali referenci z Yale University Library, Diane Kaplan, William R. Massa i Tom Hyry, którzy przedstawili zasady interaktywnego korzystania z zasobu archiwum za pomocą Internetu (bliższe informacje znajdują się na stronie: www.library.yale.edu/mssa/tutorial).

Bardzo interesujące i pouczające były wypowiedzi referentów na sesji kierowanej przez Coreya Seemana z National Baseball Hall of Fame, zatytułowanej „Sprawy pierwsze (podstawowe) jako pierwsze: automatyzacja i zarządzanie zasobem w małych archiwach”. Na przykładzie trzech różnych instytucji ukazano, jak w prosty sposób (jeden z autorów określił swą metodę jako sposób McGyvera), przy użyciu typowego oprogramowania można dokonać całościowej automatyzacji archiwum, łącznie z prezentacją rezultatów w Internecie.

O zarządzaniu archiwum i jego pracownikami mówili: Harry Keiner (The Baltimore Company), Daria D’Ariezo (Amherst College Archives and Special Collections), Robert S. Martin (Texas State Library and Archives) oraz Tom Cetwinski (University of Florida). Referenci skupili się na przedstawieniu metod i narzędzi usprawniających zasady zatrudniania, ułatwiających podejmowanie właściwych decyzji i owocną współpracę z działami personalnymi (Human Resource Departments).

Interesująca była sesja prowadzona przez R. Michela McReynoldsa z amerykańskiego Archiwum Narodowego na temat ochrony prywatnych informacji w środowisku elektronicznym. Referenci zwracali uwagę, że używanie dokumentacji elektronicznej wymusza na archiwistach stosowanie nowych technologii oraz nowych metod pracy i oceny materiałów archiwalnych. Podkreślali jednocześnie, jak istotne problemy prawne powstają przy archiwalnym zarządzaniu elektroniczną informacją w kraju długoletniej tradycji ochrony praw autorskich i osobowych.

Linda Tadic (University of Georgia) przewodniczyła sesji pod sugestywnym tytułem „Ocena świata na szpuli” („Appraisal in the Reel World”). Referenci przedstawili współczesne metody wartościowania filmów, fotografii, nagrań dźwiękowych oraz nie publikowanych filmów i taśm wideo. Zwracali uwagę, że wzrastająca liczba materiałów audiowizualnych sprawia, że z rozwagą należy przystępować do oceny i brakowania takich źródeł. Jednocześnie podkreślali, że postępowanie z owymi mediami — ze względu na duże koszty przechowywania i konserwacji — ma duży wpływ na archiwalne zarządzanie i alokację środków będących w dyspozycji instytucji.

Ochronie i konserwacji materiałów audiowizualnych poświęcona była sesja prowadzona przez Nancy Marelli (Concordia University Archives). Referenci zaprezentowali proste sposoby postępowania z filmami i taśmami magnetycznymi, kierując swe rady zwłaszcza do archiwistów zajmujących się klasycznymi materiałami archiwalnymi, którzy bez pomocy specjalistów czują się bezradni w postępowaniu z nietypowymi nośnikami.

Archiwalnej schizofrenii związanej z podzielonymi zespołami („Archival Schizophrenia: Dealing with Split Collections”) poświęcona była sesja kierowana

przez Davida C. Tambo (University of California w Santa Barbara). Referenci z amerykańskiego Archiwum Narodowego, Duke University i University of California, San Diego, mówili o sprawach związanych z akwizycją, zarządzaniem i dostępem do podzielonych i rozproszonych kolekcji. Zwracali przy tym uwagę na etyczne i prawne problemy związane z przyjmowaniem do archiwum materiałów, których część przechowywana jest w innej instytucji lub które zostały wyrwane z ich oryginalnego kulturowego kontekstu, albo wytworzonych w wielu miejscach. Dyskusje tego typu są aktualne zapewne w każdym państwie na świecie, a polscy archiwiści mogliby ożywić debatę licznymi przykładami z rodzimej i międzynarodowej niwy.

Ostatnia sesja miała być poświęcona studiom porównawczym nad edukacją archiwalną w Brazylii, Meksyku i Peru. Niestety, do Orlando nie dotarł żaden z zaproszonych referentów. Jedynie tekst Celi Ramireza Lópeza na temat formalnego i nieformalnego kształcenia archiwalnego w Meksyku został zaprezentowany przez jego współpracownika z Narodowego Autonomicznego Uniwersytetu Meksyku. Niemożliwe było zatem porównanie Meksyku z Brazylią i Peru, zebranych jednak — podczas referatu i długiej dyskusji — przedstawiono bardzo interesująco obraz trudnego rozwoju archiwistyki meksykańskiej. Porównanie praktyki archiwalnej tego odległego środkowoamerykańskiego kraju pozwala archiwistom środkowo-europejskim na bardziej optymistyczne spojrzenie na własne realia.

Podczas uroczystego obiadu w dniu oficjalnego otwarcia referat podsumowujący miniony rok wygłosił ustępujący prezes Stowarzyszenia — William J. Maher, znany badacz archiwów uniwersyteckich. Szczególną uwagę zwracał wygłoszony dwa dni później referat nowego prezesa — Luciany Duranti. Jego autorka to znana doskonale w archiwalnym świecie pełna temperamentu i energii włoska archivistka, specjalizująca się w dokumentacji elektronicznej, profesor kanadyjskiego University of British Columbia. W swym programowym wystąpieniu L. Duranti zwróciła uwagę, że światowe trendy, takie jak rewolucja informacyjna, globalizacja, zmiana wartości i społeczne zróżnicowanie, mają duży wpływ także na działalność Stowarzyszenia. Jako główne cele swej kadencji nowa pani prezes wskazała: dynamiczny rozwój międzynarodowej współpracy, wzmocnienie działań edukacyjnych i badawczych, poszukiwanie nowych źródeł finansowania oraz poszerzenie zakresu publikacji o tłumaczenia na angielski zagranicznych prac archiwalnych.

Dla osób mniej zainteresowanych udziałem w obradach przygotowano 11 atrakcyjnych wycieczek (niekiedy wypadały nawet trzy dziennie). Przykładowo wymienić można wizytę w Kosmicznym Centrum Kennedy'ego, w Bibliotece Tebeau Historii Florydy, ktoś o zacięciu ekologicznym mógł wyprawić się na rejs po Indian River, by obserwować życie delfinów i 500 innych dzikich zwierząt, na osoby o innych zainteresowaniach czekała podróż statkiem przy świetle księżyca i romantyczna kolacja z muzyką na rzece St. John's River. W sobotę rano odbył się także organizowany przez SAA VII Doroczny Turniej Golfa. Wielu archiwistów za punkt honoru stawiało sobie odwiedzenie wszystkich pięciu parków Disneya, choć przyznać trzeba, że byli i tacy, którzy wspominali swą jedyną wizytę sprzed 40 lat i uważali, że to wystarczy.

Bardzo interesującą, godną naśladowania inicjatywą było zorganizowanie wystawy-kiermasu sprzętu, materiałów i publikacji archiwalnych (International Archives and Information Technology Exposition). Można tam było zobaczyć (i kupić lub zamówić) praktycznie wszystko, co jest potrzebne do prowadzenia działalności archiwum; poczynawszy od wyposażenia magazynu, przez archiwalne programy komputerowe, a skończywszy na sprzęcie do konserwacji. Szczególnie interesujące były wystawione publikacje archiwalne (największą popularnością cieszyła się praca o metodzie EAD oraz *Managing Electronic Records* Williama Saffady'ego).

Zjazd zgromadził około 1500 archiwistów; nieliczna była grupa zagranicznych uczestników. Z Kanady przyjechało 14 osób, z Irlandii 6, po dwie ze Szwajcarii i Węgier (Angielka i Polak) oraz po jednej osobie z Anglii, Arabii Saudyjskiej, Brazylii, Chin, Peru, Portugalii i Wysp Bahama.

Koledzy zza oceanu zaplanowali już cztery następne spotkania i zapraszali na następne zjazdy: w 1999 r. do Pittsburgha, Pensylwania, w jubileuszowym 2000 r. do Denver, Kolorado, w 2001 do stołecznego Waszyngtonu i w 2002 do Birmingham, Alabama.

Uczestnictwo w Zjeździe Stowarzyszenia Archiwistów Amerykańskich skłania do refleksji i zastanowienia nad kondycją współczesnej archiwistyki amerykańskiej i spojrzenia na nią z polskiej perspektywy. Podstawową sprawą, która zwraca uwagę, jest odmienna tradycja archiwów amerykańskich. Do roku 1934 w Stanach Zjednoczonych nie było archiwum narodowego: jego funkcję spełniały rozmaite regionalne towarzystwa historyczne i biblioteki, z Biblioteką Kongresu na czele. Metodyka opisu bibliotecznego stanowiła zatem wzór dla opracowania archiwalnego. Znamienne, że do dzisiaj podstawowy standard opisu materiałów archiwalnych USMARC (AMP) jest jedynie częścią standardu katalogowania materiałów bibliecznych Biblioteki Kongresu.

Inną cechą wyróżniającą archiwistykę amerykańską jest niebywała różnorodność instytucji archiwalnych. Archiwiści archiwów państwowych stanowili zdecydowaną mniejszość wśród uczestników. Dominowali przedstawiciele małych archiwów z towarzystw historycznych, uniwersytetów, przedsiębiorstw przemysłowych czy banków. Zwracała uwagę duża liczba — bardzo aktywnych — archiwistów kościelnych. Wielu było przedstawicieli archiwów audiowizualnych, filmowych i innych związanych z mass mediami. Również archiwa zajmujące się różnymi dziedzinami życia kobiet były znacząco reprezentowane.

Warta podkreślenia — i naśladowania — jest niezwykle aktywna działalność szkoleniowa prowadzona przez SAA. Temat ten zasługuje na odrębne, obszerniejsze omówienie, ale już opisane trzy dni szkoleniowe poprzedzające zjazd dają wyobrażenie o skali i bogactwie tego zjawiska.

Podstawowym problemem współczesnej archiwistyki światowej jest zagadnienie dokumentacji elektronicznej. Sposób opracowywania i zabezpieczania zdigitalizowanych świadectw przeszłości był bardzo często poruszonym tematem, i zawsze cieszył się dużym powodzeniem. Niestety, ciągle nie ma jednoznacznej odpowiedzi na to, jak postępować z dokumentacją elektroniczną. Najbardziej zaawansowane jest oczywiście Archiwum Narodowe (NARA), ale i ono nie gwarantuje jej zachowania

w dłuższej perspektywie bez konieczności przeprowadzania nieustannych i kosztownych zabiegów związanych z dostosowywaniem do nowego sprzętu i oprogramowania oraz z przenoszeniem na nowe nośniki.

Archiwa amerykańskie znane są z wnikliwej analizy metod zarządzania archiwalnego. O tym, że jest to temat wciąż aktualny, świadczyły kolejne referaty wygłaszane przy aktywnym udziale licznych słuchaczy. Dominującym zagadnieniem było zarządzanie dokumentacją elektroniczną. Do grupy tematów, które — z polskiej perspektywy — są interesujące i godne upowszechniania, dodać można zagadnienia historii w przekazie ustnym, umiejętność sporządzania wniosków o granty (szczególnie ważne w dobie jednoczenia się Europy) oraz sprawy oceny i selekcji dokumentacji archiwalnej (solidna podbudowa teoretyczna sięgająca klasycznych prac T.R. Schellenberga wydaje się godna gruntownego przeanalizowania także w naszym kraju).

Podkreślić należy raz jeszcze wagę i rolę Kodowanego Opisu Archiwalnego (EAD). Jest to nowo powstały standard amerykański (*nota bene* koordynowany przez Bibliotekę Kongresu), wzbudzający ogromne zainteresowanie na całym świecie, i stanie się zapewne niebawem standardem międzynarodowym. Archiwistów polskich nie powinno zabraknąć w pracach nad praktycznym wdrażaniem tego standardu do opisu europejskiego dziedzictwa archiwalnego.

Leszek Pułowski, *New trends in American archives (In reference to the meeting of the Association of American Archivists)*. The author presents the contents of papers and training events organized by the Association of American Archivists, from a very broad range of subjects: starting with the course in the basics of archive science, through discussing theoretical and practical rules, evaluation of archival documents, key historical events in oral transmission, description of archive materials, restoration, backup microfilming, basic problems related to electronic archives, etc. Achievements of main centers conducting research studies devoted to electronic documents, such as the University of Pittsburgh, or the University of British Columbia, were also discussed. The papers delivered during the main proceedings referred to as many as 68 different subject groups. They had always the character of working presentations of current studies or results of studies. The best papers are traditionally published in the magazine of the Association: „The American Archivist”. The specificity of American archive science results from the divergent tradition in the United States, where no central national archives existed until 1934. The function of central archives was played by decentralized regional archives, historical societies, church archives and libraries, which were using the methods of description that affected the pattern of archival elaboration. Electronic archives, the way to elaborate and protect digitalized sources are the main problems to be resolved. No uniform standards or norms in this respect have been worked out until now, similarly there are no standard methods of electronic archives management. The development and implementation of newly created standards will contribute to a much better protection of the world archival heritage.

Leszek Pułowski, *Nouvelles tendances dans l'archivistique américaine. (En marge du Congrès de l'Association des archivistes américains)*. L'auteur relate le contenu des exposés et des formations organisées par l'Association des archivistes américains. La thématique des interventions a été ample : elle comportait un cours sur les bases d'archivistique, traitait

des principes théoriques et pratiques, de l'évaluation des documents d'archives, des problèmes clefs d'histoire transmis oralement, de la description, conservation des pièces d'archives, de la confection des microfilms de sécurité, des bases de la documentation électronique, etc. Les réalisations des principaux centres s'occupant de l'étude de la documentation électronique, tels que par exemple l'University of Pittsburgh, University of British Columbia, y ont été présentées. Les rapports présentés au cours des débats principaux ont été prononcés jusqu'en 68 groupes thématiques. Les interventions revêtaient le caractère des présentations de travail des résultats actuels d'études et travaux réalisés. Les meilleurs textes sont publiés traditionnellement dans la revue de l'Association „The American Archivist”. De par son caractère, l'archivistique américaine reflétait toujours une tradition différente de cette discipline aux États-Unis qui, jusqu'en 1934, n'avaient pas d'archives nationales centrales. Ce rôle était assumé par des archives régionales décentralisées, des sociétés historiques, des archives ecclésiastiques et des bibliothèques dont la méthodologie de la description influait sur le modèle du document d'archives. Archives électroniques, méthode de traitement et de sécurisation des sources digitalisées sont les problèmes fondamentaux. S'agissant de ces questions, il n'existe pas encore de règles normatives à caractère général, il n'y a pas non plus de méthodes-standards de gestion de la documentation électronique. L'élaboration et la mise en oeuvre des standards nouvellement créés contribueront à assurer une meilleure protection du patrimoine d'archives mondial.

Лешек Пу д л о в с к и, *Новые течения в американской архивистике. (По материалам съезда Общества американских архивистов)*. Автор пишет о содержании докладов, а также о курсах, организованных Обществом американских архивистов. Тематика проводимых на курсах занятий была достаточно широка и разнообразна: она включала курсы начальных основ архивистики, ознакомление с теоретическими и практическими принципами архивоведения, проблемы оценки архивной документации; ключевые проблемы истории в устной и архивно-документальной передаче; вопросы консервации архивных материалов; защитное микрофильмирование; проблематику электронной документации и т.п. Автор остановился на достижениях главных центров, занимающихся исследованиями электронной документации, таких, как университет в Питсбурге, или университет Британской Колумбии. Он сообщил, что доклады основных заседаний были сделаны в 68 тематических группах. Выступления носили характер рабочих представлений о проводимых актуально исследованиях либо информации о результатах работ. Лучшие тексты по традиции будут опубликованы в журнале общества „The American Archivist”.

Характер американской архивистики всегда отражал отличие американской традиции, заключающееся в том, что до 1934 г. в США не существовал Центральный национальный архив. Его место занимали децентрализованные общества, костельные библиотеки и архивы. Принятые в них методики регистрации оказывали влияние на способы описания архивных материалов. Основной проблемой, требующей разрешения в настоящее время, являются электронные архивы, способы сохранения и обработки источников. В настоящее время в этой области еще нет единых критериев, так же как не выработано образцовых методов управления электронной документацией. Выработка и введение в жизнь новых стандартов будет способствовать лучшей сохранности архивного культурного наследства.

IZABELA MAZUR
(Warszawa)

ARCHIWA SZWEDZKIE W INTERNECIE

W społeczeństwie demokratycznym dnia dzisiejszego dają się zauważyć wyraźne tendencje w kierunku większej otwartości i przejrzystości informacji. Zagwarantowanie możliwości wykorzystania dokumentów/archiwaliów przez obywatela — w najszerszym rozumieniu, przez badaczy i pracowników kultury, jak też do celów naukowych i komercyjnych — nabiera coraz większego znaczenia w okresie ostatnich kilku lat¹. Powstanie i intensywny rozwój na całym świecie sieci komputerowej Internet spowodowało konieczność włączenia się archiwistów do tej formy komunikacji².

Przykładem tych tendencji są archiwa szwedzkie, mające długą tradycję w tym zakresie³. W Szwecji pojęcie otwartości związane z dostępem do dokumentów uważane jest za podstawę funkcjonowania społeczeństwa demokratycznego, dlatego ustawa o archiwach połączona jest z ustawą o wolności prasy (ustawa o wolności informacji)⁴.

Celem niniejszego tekstu jest przedstawienie witryny⁵ Riksarkivet (Archiwum Narodowe Szwecji — www.ra.se/ra/index.html). W związku z tym, że trudno

¹ C. Gränström, *Społeczny dostęp do informacji archiwalnej*, „Archeion”, t. 102, 2000, s. 27, 33.

² R. Wojtkowski, *Możliwości wykorzystania lokalnych i światowych sieci komputerowych w promocji zasobu archiwalnego i wymianie informacji* [w:] *Archiwa polskie wobec wyzwań XXI wieku. Pamiętnik III Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich. Toruń 2–4 września 1997*, red. D. Nałęcz, Warszawa 1998, s. 31–32, 35; A. Biernat, „Archiwalne” strony internetowe w praktyce polskich archiwów państwowych [w:] *Ślady polskości, Polonia i emigracja w świetle badań i źródeł historycznych*, red. D. Nałęcz, Warszawa 1999, s. 306.

³ H. Krystek, A. Laszuk, M. Wilmański, *Szwedzki system archiwalny*, „Archeion”, t. 100, 1999, s. 133–134; C. Biernat, *Dostęp do informacji i dokumentacji instytucji publicznych w świetle powszechnych praw obywatelskich oraz postanowień ustawowych w niektórych krajach zachodnich*, „Archeion”, t. 99, 1998, s. 40.

⁴ „Archivum”, t. 41, 1996, s. 187–201; H. Krystek, A. Laszuk, M. Wilmański, *Szwedzki...*, op.cit., s. 134–135; C. Biernat, „Archiwalne...”, op.cit., s. 40–42; C. Gränström, *Społeczny...*, op.cit., s. 29, 31.

⁵ Według definicji witryna WWW (*web side*) to zbiór różnych stron WWW (web pages), połączonych (linkowanych) razem i dostępnych w Internecie; inne używane nazwy: miejsce WWW; *Słownik komputerów i internetu angielsko-polski z indeksem polsko-angielskim*, Warszawa 1999, s. 377.

jest przekazać w krótkim tekście całe bogactwo prezentacji informacji, jakie zawiera system informacyjny World Wide Web (WWW), skupiono się na opisie ogólnym, kładąc nacisk na aspekty techniczno-użytkowe. Historia, działalność oraz organizacja Riksarkivet zostały szczegółowo opisane w tomie 100 „Archeionu”⁶.

Strona powitalna (www.ra.se) zawiera bardzo krótki tekst o Riksarkivet oraz opisy najważniejszych instytucji i projektów pozostających pod pieczę tego urzędu. Niepozorny wygląd strony może mylić. Wystarczy kliknąć na jedno z połączeń, umieszczonych z lewej strony ekranu, żeby znaleźć się w bogatej „sieci” witryn archiwalnych powiązanych z Riksarkivet: Krigsarkivet (Archiwum Ministerstwa Obrony), landsarkiven (regionalna sieć archiwalna⁷), ARKION (Centrum zajmujące się digitalizacją materiałów archiwalnych), SVAR (Szwedzkie Centrum Informacji Archiwalnej), NAD (Narodowa Archiwalna Baza Danych). Strona ta jest dostępna w trzech wersjach językowych: szwedzkiej, angielskiej oraz niemieckiej.

Przy konstrukcji witryny Riksarkivet autorzy zastosowali metodę pogłębionej informacji poprzez zbudowanie struktury „kaskadowej”. Od informacji ogólnych możliwe jest przejście do danych szczegółowych za pomocą ikony lub poprzez wyróżnione hasła odsyłające, np. do odpowiedniego miejsca w tekście lub strony, zawierającej rozszerzone wiadomości. Witryna Riksarkivet ma ujednoliconą formę graficzną. Ekran jest podzielony na wyraźne sektory. W górnej części ekranu wyświetlane są nagłówki stron. W górnym lewym rogu ekranu prezentowany jest znak Riksarkivet (połączone litery R i A). Pod nim znajduje się lista tematów dostępnych w witrynie:

1. INNEHÄLL A-Ö (alfabetyczny spis treści stron www),
2. OM RIKSARKIVET (o Archiwum Narodowym Szwecji),
3. KONTAKTUPPGIFTER (informacje),
4. FORSKARVÄGLEDNING (wskazówki dla badaczy),
5. PUBLIKATIONER (wydawnictwa),
6. TILLSYN & RÅDGIVNING (nadzór i doradztwo),
7. FÖRESKRIFTER (archiwalne przepisy prawne),
8. KURSVERKSAMHET (kursy),
9. FRÅGOR & SVAR (pytania i odpowiedzi — FAQ),
10. SÖK (wyszukiwarka),
11. LÄNKAR (linki),
12. TILLBAKA TILL RA.SE (powrót do strony powitalnej).

Wskazanie myszką na wybrane słowo z listy powoduje wyświetlenie, w formie dymku, spisu zawartości stron połączonych z tym hasłem. Kliknięcie słowa przenosi użytkownika na strony zawierające rozszerzone dane na wybrany temat. Lista wymienionych zagadnień jest także umieszczona, w postaci wyróżnionych słów (np. Om Riksarkivet), w stopce strony. Część główna strony zawiera informacje

⁶ H. Krystek, A. Laszuk, M. Wilmański, *Szwedzki...*, op.cit., s. 131–156.

⁷ Znajdują się tu połączenia do 9 archiwów regionalnych: Göteborgu, Härnösand, Lundzie, Uppsali, Vadstena, Viby, Östersundzie, Archiwum Miejskiego w Sztokholmie oraz Archiwum Krajowego Värmlandii.

o bieżących zmianach w zarządzeniach archiwalnych oraz przedstawienie najnowszych publikacji Wydawnictwa Riksarkivet. Każda z tych informacji daje możliwość dalszego przejścia (linkowania) na strony zawierające informacje szczegółowe.

Om Riksarkivet (www.ra.se/ra/omriks.html)

Na tej stronie użytkownik może zapoznać się z historią, działalnością, organizacją tej instytucji oraz podległej jej sieci archiwalnej. Zostały tu omówione szczegółowo wszystkie wydziały Riksarkivet. Wyszukanie informacji ułatwiają umieszczone nad tekstem słowa lub hasła, których kliknięcie przenosi użytkownika na odpowiednie miejsce na stronie.

Jedna z podstron o nazwie Guldgruvan⁸ (Kopalnia Złota) prezentuje prace działu zajmującego się publikowaniem dokumentów średniowiecznych. Teksty są wydawane w serii „Diplomatarium Suecanum” („Svenskt Diplomatarium”). Na stronie prezentowane są przykłady interesujących obiektów archiwalnych, przechowywanych w Riksarkivet. Zdjęcia dokumentów archiwalnych, planów, zabytkowych budynków, biblii (Riksarkivet posiada w swoim zasobie największy zbiór bibliotek klasztornych w Europie Północnej) można wywołać klikając na słowa-linki. Na jednej z podstron można zobaczyć zdjęcie średniowiecznego dokumentu pergaminowego z XIV w.⁹ Historycy mają możliwość zapoznania się z jego oryginalną treścią w języku łacińskim, przepisaną oraz opracowaną źródłowo (np. rozwiązane łacińskie skróty, wymiary i sygnatura, opis pieczęci, napisów i stanu zachowania). Natomiast dla osób, które nie znają łaciny, przygotowano tłumaczenie dokumentu na język szwedzki.

Na innej podstronie znajdują się informacje o projekcie zebrania wszystkich materiałów poświęconych i dotyczących kanclerza królewskiego Axela Oxenstierny (1583–1654). Dołączono do nich oryginały listów oraz dane o postępach w realizacji projektu.

Kontaktuppgifter (www.ra.se/ra/kontakt.html)

Jest to strona zawierająca blok informacji użytkowych, na który składają się: adresy Riksarkivet (adres pocztowy, telefony, faks, e-mail), nazwiska osób odpowiedzialnych za poszczególne wydziały wraz z osobistym telefonem i e-mailem, godziny udostępniania (z uwzględnieniem dni świątecznych), cennik za usługi wykonywania odbitek kserograficznych, skanowania, mikrofilmowania i fotografowania dokumentacji archiwalnej, a nawet dokładnym opisem dojazdu do archiwum¹⁰.

Forskarvägledning (www.ra.se/ra/forskar.html)

Strona zawiera wiadomości o zasadach udostępniania zasobu w Riksarkivet. Umieszczono na niej następujące informacje: liczba miejsc w pracowni, zamawianie materiałów archiwalnych (na miejscu, telefonicznie, listownie), wypożyczenia,

⁸ www.ra.se/ra/guldgruvan/index.html

⁹ www.ra.se/ra/di_sigrid_magnusdotter.html

¹⁰ Na stronie jest łącze do planu okolicy oraz rozkładu komunikacji miejskiej w Sztokholmie.

biblioteka, możliwość zwiedzania. Osoby nie mające zbyt wiele do czynienia z problematyką archiwalną znajdą w tej części wiele praktycznych wskazówek, np. jak wyszukiwać materiały archiwalne, jakie drukowane pomoce archiwalne są dostępne na miejscu oraz jakie archiwalne bazy danych oferuje użytkownikom archiwum.

Publikationer (www.ra.se/ra/publikat.html)

Riksarkivet zajmuje się działalnością wydawniczą. Publikowane książki i broszury to przede wszystkim wydawnictwa źródłowe (np. *Źródła do historii imigrantów w archiwach państwowych 1840–1990*), poradniki (np. *Rötter i Sverige* — praktyczne wskazówki dla osób zainteresowanych poszukiwaniami genealogicznymi w Szwecji), informatory o archiwaliach przechowywanych w Riksarkivet oraz innych instytucjach archiwalnych (np. *Sverige i ryska arkiv* — Szwecja w archiwach rosyjskich) oraz wskazówki metodyczne dotyczące opracowywania materiału archiwalnego (np. Raport z seminarium na temat: „Długoterminowe przechowywanie dokumentacji elektronicznej”). Na stronie prezentowane są wybrane przykłady wydawnictw w postaci zdjęć okładek wraz z krótkim opisem zawartości. Przejście do pełnej listy publikacji¹¹ umożliwia zamieszczony na stronie link. Zamówienia wydawnictw dokonuje się po połączeniu się z witryną SVAR (www.svar.ra.se), gdzie znajduje się internetowa księgarnia. Niektóre publikacje są dostępne w Internecie w formacie pdf., który można czytać za pomocą programu Acrobat Reader. Twórcy witryny zadbali wobec tego o to, aby użytkownik mógł bezpośrednio pobrać ten program z witryny Adobe, za pomocą umieszczonego na stronie wydawnictw hiperłącza.

Tillsyn & Rådgivning (www.ra.se/tillsyn.html)

Riksarkivet jest centralną jednostką nadzorującą archiwa instytucji państwowych. Ma zagwarantowaną w prawie archiwalnym możliwość wpływania na sposób zarządzania dokumentami w instytucjach państwowych poprzez wydawanie własnych rozporządzeń, przepisów oraz porad archiwalnych: 1) Riksarkivet författningssamling — zarządzenia ogólne (RA-FS); 2) Riksarkivets myndighetsspecifikar om gallring och annan arkivhantering — zarządzenia o brakowaniu i innych działaniach archiwalnych dla urzędów państwowych (RA-MS); 3) Krigsarkivets myndighetsspecifika föreskrifter — zarządzenia o brakowaniu i innych działaniach archiwalnych dla wojska i urzędów departamentu obrony (KrA-MS). W ramach doradztwa przedstawione są w Internecie informacje o zarządzeniach, kursach, warunkach przekazywania materiału archiwalnego zarówno dla administracji państwowej, jak i organizacji, stowarzyszeń, towarzystw oraz osób prywatnych.

Föreskrifter (www.ra.se/ra/foreskrifter.html)

Teksty prawnych regulacji wydawanych przez Riksarkivet są dostępne w Internecie, w trzech bazach danych: 1) RA-FS, 2) RA-MS, 3) KrA-MS. Każda z wymienionych

¹¹ www.ra.se/ra/publikatlista.html

baz danych stwarza kilka możliwości przeszukiwania danych, zarówno w jednym, jak i wszystkich polach opisu. W pola można wpisać całe słowa lub dowolny ciąg znaków poprzedzony lub zakończony znakiem *, który zastępuje jedną lub wiele liter. Można również wpisać wiele słów połączonych operatorem AND. Otrzymane wyniki można posortować według wybranego kryterium rosnąco lub malejąco. Baza zawiera jedynie aktualne zarządzenia.

Kursverksamhet (www.ra.se/ra/kurser.html)

Riksarkivet organizuje i prowadzi kursy, seminaria itp. dla pracowników urzędów państwowych oraz dla prywatnych instytucji archiwalnych. Strona prezentuje aktualną ofertę, np. trzydniowy podstawowy kurs archiwalny dla pracowników archiwów zakładowych instytucji państwowych. Program tego kursu obejmuje: omówienie materiałów archiwalnych oraz ustawodawstwa archiwalnego, praktyczne wskazówki jak organizować i prowadzić archiwum zakładowe, zasady przejmowania, przechowywania i ochrony materiałów archiwalnych, brakowanie akt (wraz z ćwiczeniami praktycznymi). Dla osób, które już miały okazję uczestniczyć w kursie podstawowym jak i dla pracowników archiwalnych z doświadczeniem, zostały przygotowane kursy na poziomie wyższym. Plan zajęć na kursie obejmuje m.in. omówienie przepisów prawnych dotyczących archiwistyki, politykę archiwalną Riksarkivet dotyczącą przechowywania i brakowania materiałów archiwalnych, praktyczne ćwiczenia oraz dyskusje na temat brakowania akt, prowadzenia ewidencji archiwalnej, przechowywanie i opracowywanie dokumentacji elektronicznej, kształtowanie standardu opisu archiwalnego. Osoby zainteresowane udziałem w kursach mogą się zapisać bezpośrednio w Internecie, korzystając z formularza meldunkowego zamieszczonego na jednej z podstron.

Frågor & Svar (www.ra.se/ra/faq.html)

Strona zawiera listę najczęściej zadawanych przez użytkowników pytań wraz z odpowiedziami. Podzielona jest tematycznie: 1) pytania związane z prowadzeniem archiwów w urzędach państwowych oraz instytucjach podległych nadzorowi Riksarkivet (np. jakie dokumenty powinny być przekazywane do archiwum); 2) pytania związane z prowadzeniem archiwów prywatnych (np. jakiego rodzaju materiały archiwalne można przekazać do Riksarkivet?); 3) pytania dotyczące korzystania z zasobu przechowywanego w siedzibie Riksarkivet (np. czy trzeba rezerwować z wyprzedzeniem miejsce w pracowni?); 4) pytania o mikrofilmy (np. co to jest mikrofilm?). W tekstach odpowiedzi znajdują się również linki do stron zawierających informacje uzupełniające.

SÖK (www.ra.se/ra/sok.html)

Wyszukiwarka jest bardzo prosta w użyciu. Najprostszym sposobem znalezienia informacji o poszukiwanym zagadnieniu jest wpisanie jednego słowa lub wyrażenia.

Po użyciu operatorów (*, NEAR, AND, AND NOT, OR, „”), które można używać osobno lub łączyć, możliwe jest zawężenie zakresu poszukiwań i uzyskanie dokładniejszych informacji.

Länkär (www.ra.se/ra/lankar.html)

Strona główna zawiera tematyczną listę linków: Arkiv (Archiwa), Böcker&texter (Książki i teksty), Genealogi (Genealogia), Museer (Muzea), Historia, Blandat (różne), Länkär till yrkesfolk (łącza zawodowe). Lista linków do stron o tematyce archiwalnej zaczyna się od połączeń z witryną Międzynarodowej Rady Archiwów oraz stronami, na których zebrane są linki archiwalne (Europejska Sieć Archiwalna) oraz portalami archiwalnymi (UNESCO Archives Portal, AltaVista — strona z połączeniami do stron archiwalnych). Poniżej zebrane zostały linki do szwedzkich stron archiwalnych oraz zawierających informacje archiwalną. Następne grupy linków to: pozostałe kraje skandynawskie, archiwa europejskie (brak połączenia do strony polskiej), inne kraje.

NAD — Nationell Arkivdatabas (www.nad.ra.se)

Szwedzka strona www stwarza możliwości korzystania z Narodowej Archiwalnej Bazy Danych (NAD). Baza została po raz pierwszy wydana w 1995 roku na CD-ROM i jest stale aktualizowana. Prace nad NAD prowadzono w Riksarkivet w latach dziewięćdziesiątych XX w. W 1996 r. został powołany stały zespół do jej uzupełniania i modyfikacji. W Internecie pojawiła się na wiosnę 2000 r. Dostęp do niej jest nieograniczony i jedynym, choć bardzo dużym utrudnieniem, z punktu widzenia użytkownika polskiego, jest język szwedzki. NAD w Internecie służy do wyszukiwania informacji o archiwaliach przechowywanych w setkach różnych instytucji archiwalnych, bibliotekach i muzeach w Szwecji. Zamiarem zespołu przygotowującego bazę było ułatwienie badaczom oraz innym użytkownikom dotarcia do informacji o miejscu przechowywania materiału archiwalnego. Autorzy starali się pogodzić zasady obowiązujące dotychczas w archiwistyce szwedzkiej z międzynarodowym standardem opisu archiwaliów ISAD (G). Dlatego baza zawiera informacje o zasobie na poziomie zespołu — arkiv. Na jego opis składają się następujące informacje: sygnatura, nazwa zespołu, klasyfikacja twórców, daty krańcowe, rozmiar j.a. i m.b., historia zespołu, przedstawienie treści, warunki udostępniania,

Pole: Valfritt sökord (dowolnie wybrane słowo) przeznaczone jest na wpisanie pełnej nazwy materiału archiwalnego lub dowolnego ciągu znaków występującego w nazwie zespołu, serii lub w opisie jednostki archiwalnej. Jest to wyszukiwanie proste. Wyszukiwarka zaawansowana stwarza natomiast możliwość szukania konkretnej informacji poprzez wybranie np. materiału archiwalnego (zespół, seria, jednostka archiwalna), słowa z listy rzeczowych haseł klasyfikacyjnych (lista zawiera 39 pozycji) oraz wypełnienie pola: nazwa zespołu, sygnatura, daty (można wpisać

interesujący użytkownika przedział czasowy). Przeszukiwania można ograniczyć do jednego lub kilku pól wyszukiwawczych. Naciśnięcie Enter lub przycisku OK uruchamia przeszukiwanie bazy.

Po wyświetleniu poszukiwanej listy materiałów archiwalnych ukazuje się na ekranie tabela, z następującymi informacjami: Referenskod (sygnatura materiału archiwalnego), Tittel (nazwa serii lub jednostki), Typ (poziom opisu archiwalnego — zespół, seria, jednostka archiwalna), Tillhör arkiv (nazwa zespołu), Topografi, Institution (instytucja przechowująca materiał archiwalny). Żeby przejść z poziomu zespołu na poziom serii użytkownik powinien kliknąć wyróżnione kolorem niebieskim słowa. Na każdym poziomie, jeśli zespół jest zmikrofilmowany, można wypożyczyć lub kupić mikrofiszę interesujących użytkownika materiałów archiwalnych¹².

Baza NAD ma być w przyszłości rejestrem zawartości różnych baz danych. Dlatego coraz więcej szwedzkich instytucji archiwalnych bierze czynny udział w jej tworzeniu.

Korzystanie z Internetu staje się coraz powszechniejsze. Dlatego też archiwiści szwedzcy użytkują to nowe medium zarówno w zakresie gromadzenia informacji archiwalnej, jak i jej popularyzowania. Niestety, dużym niedociągnięciem jest brak angielskiej wersji językowej witryny. Intencją twórców strony internetowej Riksarkivet było stworzenie narzędzia pracy zarówno dla profesjonalistów: archiwistów i historyków, jak amatorów. Dla pierwszej grupy ważne są przepisy archiwalne, publikowane na bieżąco na stronach Riksarkivet, dostęp do archiwalnej bazy danych NAD (wraz z możliwością zamawiania potrzebnych mikrofilmów). Drugiej grupie to internetowe archiwum służy pomocą zarówno poprzez treści przekazywane na stronach, jak i możliwość kontaktu z osobami odpowiedzialnymi za działy tej instytucji (e-mail, telefon, poczta adresowa).

Izabela M a z u r, *Swedish Archives in the Internet*, The creation and intensive development of the Internet computer network all over the world, has resulted in the recognition by archivists of the necessity to get involved in this form of communication. Swedish Archives constitute an example of such tendencies. The author of the text presents the web site of the Riksarkivet (National Archives of Sweden – www.ra.se/ra/index.html), in particular in respect of its technical aspects and usability. According to the definition a web site is a collection of web pages that are linked and related and can be accessed in the Internet; other names: www site; *Słownik komputerów i internetu angielsko-polski z indeksem polsko-angielskim*, Warsaw 1999, p. 377. The authors of the Riksarkivet web site used a method of deepened information by developing a „cascade” structure; from general information, using icons or distinguished references, one may go to more detailed data, e.g. to a relevant place in the text or to a page including extended information. Information presented on individual pages have been divided according to subjects and include information on the history, organisation, holdings (with the presentation of pictures, e.g. documents), possibilities of access to records, publications, training courses and seminars organised. An archival database allowing to search for archive materials has been made operational and is available.

¹² Szczegółowe wskazówki wyszukiwawcze dla użytkowników bazy znajdują się na stronie www.nad.ra.se/Søkhjelp_NAD.html

Izabela M a z u r, *Archives suédoises sur internet*. La création et un développement intensif, à travers du monde entier, du réseau informatique de l'internet a fait naître la nécessité d'associer les archivistes à cette forme de communication. Les archives suédoises sont un exemple de ces tendances. Le texte présente le site internet *Riksarkivet* (des Archives nationales suédoises – www.ra.se/ra/index.html, et notamment ses aspects techniques et utilitaires. [Suivant la définition, le site WWW (web side) c'est un ensemble de diverses pages WWW (web pages), reliées entre elles (links) et accessibles sur internet; d'autres dénominations utilisées : lieu WWW; *Słownik komputerów i internetu angielsko-polski z indeksem polsko-angielskim* (Dictionnaire informatique et de l'internet anglo-polonais avec index polono-anglais, Warszawa 1999, p. 377]. Les auteurs de la page WWW Riksarkivet ont utilisé la méthode d'une information approfondie de par la construction d'une structure „en cascade”. À partir des informations à caractère général, il est possible de passer à des données plus détaillées à l'aide d'une icône ou des entrées de renvoi, par exemple à un endroit déterminé du texte ou de la page contenant des informations plus amples. Les informations contenues sur les pages ont été divisées thématiquement et comportent des renseignements sur l'histoire, l'organisation, le fonds (dont présentation des photographies de documents, par exemple), les possibilités d'accès des actes, publiés dans des ouvrages édités, les cours et séminaires organisés. Une base de données est accessible où l'on peut procéder à des recherches concernant les matériaux d'archives.

Изабелла М а з у р, *Шведские архивы в интернете*. Возникновение и интенсивное развитие компьютерной сети интернета в мире вызвало необходимость включения архивистов в эту форму коммуникации. Примером подобных тенденций могут служить шведские архивы. Текст представляет витрину Riksarkivet (Национального Архива Швеции) www.ra.se/ra/index.html в прежде всего его техническо-прикладные аспекты. Согласно определению витрина WWW (web side) это собрание разных сайтов WWW (web pages) соединенных (linkowanych) вместе и доступных в интернете; из других употребляются названия: место WWW; *Słownik komputerów i internetu angielsko-polski z indeksem polsko-angielskim* (Польско-английский словарь компьютеров и интернета с польско-английским индексом, Варшава 1999, с. 377). Авторы сайта WWW Riksarkivet употребили метод углубленной информации путем построения „каскадной” структуры. От общих информации можно перейти к более детальным подробностям при помощи иконы либо выделенных знаков отсылки (сноски), например, к соответствующему месту в тексте либо странице, содержащей расширенную информацию. Информации, содержащиеся на сайтах, разделены тематически и содержат сведения о истории, организации, фондах (в том числе с представлением фотографий, нр. документов), возможностях использования материалов, опубликованных в печатных изданиях, проводимых курсах и семинарах. Представлена также архивная база данных, в которой можно вести поиски архивных материалов.

DARIUSZ GANCZAR, PIOTR ZAWILSKI
(Warszawa, Piotrków Trybunalski)

5 I 6 PROGRAM RAMOWY KOMISJI EUROPEJSKIEJ — PRÓBA PREZENTACJI POD KĄTEM UDZIAŁU POLSKICH INSTYTUCJI DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Stowarzyszenie ze Wspólnotami Europejskimi¹, mające w przyszłości doprowadzić do członkostwa w Unii Europejskiej, umożliwia państwom naszego regionu uczestniczenie w rozmaitych programach badawczych, realizowanych z inicjatywy Komisji Europejskiej i współfinansowanych z jej środków. Wiele z takich przedsięwzięć realizowanych jest przy czynnym udziale instytucji przechowujących dobra kultury i ma na celu promocję oraz ochronę europejskiego dziedzictwa kulturowego.

Europejskie programy badań i rozwoju — zwane w Unii Europejskiej programami ramowymi (*Framework programme*) — wspierane i finansowane przez Komisję Europejską (KE) istnieją od połowy lat osiemdziesiątych XX w.

W roku 1984 zatwierdzono i uruchomiono pierwszy Program Ramowy Badań i Rozwoju, który miał na celu stymulowanie współpracy europejskich instytucji akademickich, badawczych i przemysłu w celu realizacji strategicznych celów nakreślonych przez Komisję Europejską (dalej: KE). Po zakończeniu 1 Programu Ramowego organizowano następne (zazwyczaj pięcioletnie).

W styczniu 1999 r. rozpoczął się kolejny, 5 Program Ramowy (dalej: 5PR), a już w 2002 uruchomiony zostanie 6PR (realizacja obu przewidziana jest na około 4 lat). Start 5PR zbiegł się w czasie z rozpoczęciem negocjacji przygotowujących przystąpienie Polski do Unii Europejskiej (dalej: UE). Polska otrzymała w 5PR status równy statusowi krajów członkowskich, dzięki czemu polskie instytucje uzyskały pełne prawa uczestnictwa we wszystkich akcjach i projektach programu.

Celem kończącego się już praktycznie 5PR nie jest wspieranie badań naukowych jako takich, lecz finansowanie prac, które mają służyć realizacji strategicznych

¹ Autorzy przy pisaniu artykułu korzystali z publikacji elektronicznych Komisji Europejskiej, Komitetu Badań Naukowych, Instytutu Podstawowych Problemów Techniki oraz działającego przy Politechnice Gdańskiej Regionalnego Punktu Kontaktowego V Programu Ramowego Unii Europejskiej.

celów UE w zakresie gospodarczym, politycznym i społecznym. Cele te definiowane są przez Radę UE na podstawie propozycji KE oraz opinii Parlamentu Europejskiego (5PR nie jest programem pomocowym, jak na przykład program PHARE; wkład własny Polski w 5PR kosztuje około 160 mln euro (płatnych w ciągu 4 lat).

Głównym zadaniem 5PR jest umacnianie integracji europejskiej przez ponadgraniczną współpracę ośrodków badawczych i wdrażanie wspólnych rozwiązań. Cele 5PR są definiowane następująco: „Wspieranie i rozwój potencjału badawczego europejskich laboratoriów, uniwersytetów i firm oraz ich zdolności do tworzenia wiedzy na najwyższym poziomie oraz wysokiej jakości technologii; a także zapewnienie tego, aby europejskie badania służyły ekonomicznym i społecznym celom Unii; innymi słowy, celem są europejskie badania służące obywatelowi oraz służące konkurencyjności Europy w ramach globalnych”.

Jego zasadą jest więc, podobnie jak poprzednich, finansowanie wyłącznie projektów międzynarodowych, realizowanych przez powoływane w tym celu konsorcja. Nie są finansowane projekty prowadzone przez pojedyncze instytucje ani też takie, w których uczestniczy kilka instytucji z jednego tylko kraju. Konsorcjum realizujące konkretny program może być utworzone przez co najmniej dwóch partnerów (pochodzących z UE lub jeden partner z kraju członkowskiego UE, a drugi z kraju stowarzyszonego). Uczestnikiem projektu finansowanego z funduszy 5PR może być każda osoba prawna (uniwersytet, instytut, przedsiębiorstwo prywatne i państwowe, organizacja itp.) mająca siedzibę w kraju UE lub w kraju stowarzyszonym (tj. wpłacającym składkę do kasy programu).

Istotą 5PR, podobnie jak poprzednich, jest wspomaganie finansowe inicjatyw, a nie zastępowanie ich. Należy przez to rozumieć, że KE jedynie definiuje zakres najważniejszych dla Unii problemów badawczych. Sprecyzowanie konkretnych celów i metod leży w gestii autora danego programu. Nie jest zaś celem 5PR (tak jak i jego „poprzedników”) zastąpienie badań prowadzonych w krajach członkowskich czy stowarzyszonych. Ma więc charakter uzupełniający. Środki finansowe przyznawane są w drodze konkursów projektów. Całość środków finansowych, którymi dysponuje 5PR, podzielona jest pomiędzy poszczególne programy tematyczne.

Programy ramowe mają dość złożoną strukturę. Na program ramowy składają się programy tematyczne (zawierające tematy badawcze), które z kolei obejmują tzw. akcje kluczowe i akcje ogólne. Charakteryzują one kierunki i obszary działań. To właśnie założenia przedstawione w kierunkach i obszarach działań biorą bezpośrednio pod uwagę tworzący projekty. A oto struktura typowego programu ramowego.

Jak można krótko zdefiniować pojęcie „projekt”? Otóż jest to skoncentrowane działanie, polegające na skutecznym zrealizowaniu wcześniej przygotowanego przedsięwzięcia, które zaspokaja jakąś zidentyfikowaną i określoną potrzebę.

5 Program Ramowy obejmuje cztery programy tematyczne: I. Jakość życia i zarządzanie zasobami naturalnymi; II. Przyjazne społeczeństwo informacyjne; III. Konkurencyjny i zrównoważony wzrost; IV. Energia, środowisko i zrównoważony rozwój.

Analizując strukturę 5PR, wyróżnić można cztery następujące obszary działań. Pierwszy z nich ma charakter podstawowy, tu mieszczą się projekty badawcze. W pozostałych trzech obszarach przewidziano działania o pomocniczym i uzupełniającym charakterze. Obszary działań określone są następująco:

Obszary	5 Program Ramowy
Pierwszy	Programy badań, rozwoju technicznego i prezentacji (<i>research, technological development and demonstration programmes</i>)
Drugi	Wspieranie współpracy z krajami trzecimi i organizacjami międzynarodowymi w zakresie badań, rozwoju technicznego i prezentacji (<i>promoting cooperation on research, technological development and demonstration with third countries and international organizations</i>)
Trzeci	Rozpowszechnianie i doskonalenie zastosowań wyników badań i rozwoju technicznego (<i>dissemination and optimization of the results of research, technological development and demonstration activities</i>)

Czwarty Pobudzanie kształcenia i wymiany kadr badawczych (*stimulation of training and mobility of researchers*)

Przegląd programów tematycznych pokazuje, że znaleźć w nich mogą swoje miejsce prace z niemal wszystkich obszarów badań podstawowych, a nawet niektórych dziedzin humanistycznych. Programy tematyczne nie definiują bowiem w zasadzie dziedzin (w tradycyjnym, akademickim znaczeniu tego słowa), w jakich finansowane będą badania, lecz cele, którym te badania mają służyć.

Instytucje dziedzictwa kulturowego powinien zainteresować praktycznie tylko drugi program tematyczny: **Przyjazne społeczeństwo informacyjne — Information Society Technologies — IST** (wcześniej określane jako *User-friendly information society*). Założenia IST wypływają z coraz częstszego wykorzystania nowoczesnych technologii teleinformatycznych w rozmaitych obszarach funkcjonowania społeczeństwa (począwszy od wykorzystania komputerów na użytek domowy, przez różnego rodzaju multimedialne/interaktywne serwisy elektroniczne, na elektronicznym handlu i *e-bankingu* kończąc; przy czym lista tych nowoczesnych „udogodnień” wcale nie jest zamknięta — rozwija się wraz z postępem techniki). W tym programie tematycznym przewidziano następujące akcje kluczowe:

Systemy i usługi dla obywatela; Nowe metody pracy oraz handlu elektronicznego; Multimedia: treść i narzędzia; Podstawowe technologie i infrastruktura.

Szczególną uwagę należy tutaj poświęcić akcji kluczowej „Multimedia: treść i narzędzia”. Z jednej strony służyć ma ona tworzeniu i doskonaleniu technologii multimedialnych, a także metod i narzędzi tworzenia oraz rozpowszechniania informacji w postaci multimedialnej i elektronicznej. Wchodzą tu w grę prace w dziedzinie metod zapisu, odtwarzania i przesyłania informacji. Z drugiej strony, akcja ta obejmuje także metodologie tworzenia treści multimedialnych dla takich celów społecznych, jak np. szerokie udostępnienie zasobów kultury i sztuki europejskiej, dostęp do muzeów, archiwów i bibliotek, ochrona i upowszechnienie dziedzictwa kulturowego.

Otwiera się tu pole do badań obejmujących także typowe dziedziny humanistyczne. Warto dodać, że projekty o interdyscyplinarnym charakterze, wiążące badania z różnych dziedzin i partnerów o różnym zakresie kompetencji, są zazwyczaj uważane za wyjątkowo wartościowe i mają większe szanse akceptacji.

Pod koniec lutego 2001 r. KE opublikowała oficjalną propozycję zakresu tematycznego 6PR. Z uwagi na to, że jest on dopiero uruchamiany, gdy poprzedni praktycznie już się kończy, nasza uwaga powinna skupić się właśnie na nim, zwłaszcza w tym zakresie, w którym także instytucje dziedzictwa kulturowego mogą realizować własne cele, a więc w IST. Propozycja ta omawia także szczegółowo oczekiwania związane z realizacją IST.

Cele działalności

Prowadzone działania mają stymulować w Europie rozwój technologii i aplikacji służących tworzeniu społeczeństwa informacyjnego w celu podniesienia konkurencyjności przemysłu europejskiego oraz umożliwienia Europejczykom we wszystkich regionach UE korzystania w pełni z dokonującego się postępu cywilizacyjnego².

Dla jego realizacji sformułowana została wizja „otaczającej inteligencji” (*ambient intelligence*) opartej na technologii sprzętowo-informatycznej, wplecionej w życie codzienne każdego Europejczyka.

Wśród głównych przedsięwzięć podjętych do realizacji tej wizji wymienione są „zintegrowane badania w sferach technologicznych ukierunkowane na dobro obywateli i biznesu” (*Integrating research into technological areas of priority interest for citizens and businesses*). W tym zaś tworzenie, umożliwiających każdemu dostęp do Społeczeństwa Informacyjnego, systemów otaczającej inteligencji, takich jak interaktywne i inteligentne systemy zdrowia, mobilności (*mobility*), bezpieczeństwa, wykorzystania wolnego czasu, **ochrony dziedzictwa kulturowego** i kontroli środowiska. W sferze dziedzictwa kulturowego „wysiłki mają skupić się na inteligentnych systemach dynamicznego dostępu do namacalnych i nienamacalnych (*tangible and intangible*) źródeł kulturowych i naukowych”.

Zagadnienia, które mają być rozwijane: 1) nowe formy cyfrowych bibliotek i zawartości infrastruktury, 2) inteligentne dziedzictwo i ekspresja artystyczna, 3) elektroniczna archiwizacja i cyfrowe zabezpieczanie, 4) wspólna pamięć i kulturowe włączanie (*cultural inclusion*).

Narzędziami mają być: sieć ośrodków doskonałości, zintegrowane projekty, artykuł 169 Traktatu Europejskiego [EC Treaty] — wsparcie narodowych programów: a) wspólne lub priorytetowe zarządzanie; b) wzrost wpływu zagadnień narodowych; c) prowadzenie przez rządowe, narodowe komitety badań lub regionalne władze.

Środki przewidziane na realizację programu IST w ramach 6PR są tej samej wielkości co w 5PR i wynoszą 3600 mln euro.

Jak widać, podziały, o których mowa wyżej, tworzą dość skomplikowaną i mało czytelną na pierwszy rzut oka mozaikę programów, akcji i działań. Co więcej, 5PR został określony jako program kroczący: jego struktura, priorytety, rodzaje akcji i projektów będą z założenia co rok poddawane ocenie i modyfikowane. To samo odnieść się oczywiście może do następcy 5 Programu — 6 Programu Ramowego.

Aby znaleźć właściwe miejsce dla swych badań w programach ramowych, należy zapomnieć o tradycyjnym podziale na dziedziny nauki i specjalności, jaki obowiązuje na przykład przy ubieganiu się o granty KBN. Należy raczej poszukiwać zastosowań, które wchodziłyby w zakres którejś z akcji kluczowych z obszaru programów tematycznych. Ważne jest także zapoznanie się z tematyką aktualnie prowadzonych lub już zakończono-

² W uzasadnieniu przytaczana jest konieczność likwidacji zagrożeń wynikających ze wzrastającej konkurencyjności gospodarki Stanów Zjednoczonych.

nych projektów, aby nie podejmować prób ich dublowania. KE dysponuje wykazami i streszczeniami tych projektów. Można też się z nimi zapoznać przez Internet.

Programy ramowe przewidują kilka typów projektów. Różnią się one sposobem zdefiniowania istoty prac i ich celu, wymaganiami dotyczącymi partnerów oraz sposobem finansowania. Najważniejsze z punktu widzenia polskich instytucji są następujące rodzaje projektów: Projekty badawczo-rozwojowe i demonstracyjne (*research and demonstration*); Projekty wdrożeniowe (*take up*); Działania towarzyszące (*accompanying measures*); Działania koordynujące i sieci tematyczne (*concerted actions and thematic networks*); Granty poszukiwawcze dla małych i średnich przedsiębiorstw (*SME exploratory awards*) oraz badawcze projekty współdziałania CRAFT.

Instytucje dziedzictwa kulturowego powinny zainteresować „działania towarzyszące”, rozumiane przede wszystkim jako akcje służące rozpowszechnianiu informacji (*dissemination actions*). Mogą one polegać na przykład na organizacji szkoleń, seminariów, wydawaniu i dystrybucji materiałów informacyjnych oraz „działania koordynujące i sieci tematyczne”, czyli projekty mające na celu nie tyle same badania jako takie lub wdrożenia badań, lecz wspieranie kontaktów, wymiany informacji, przygotowywania projektów, koordynacji tematyki badań, a także działań normalizacyjnych. W ramach tych działań może być też wspierane tworzenie „centrów doskonałości” (*centres of excellence*), ośrodków transferu technologii itp. Ten typ projektów ma być szczególnie wspierany w odniesieniu do krajów — kandydatów do UE (*states in the preaccession phase*), a więc i do Polski.

Poszukiwania partnerów do projektów może ułatwić sieć punktów informacyjno-kontaktowych zorganizowana m.in. w ramach serwisu informacyjnego CORDIS (www.cordis.lu), projektów IDEALIST-EAST (<http://www.idealist-east.net>), projekt IDEALIST-EAST nie zajmuje się całym 5 Programem Ramowym, ograniczając swój zakres działania tylko do drugiego programu tematycznego — IST (*budowa społeczeństwa informacyjnego*) i CULTIVATE (www.cultivate-eu.org i www.cultivate-europe.org), w Politechnice Śląskiej oraz w Instytucie Podstawowych Problemów Techniki w Warszawie (www.npk.gov.pl).

Dariusz G a n c z a r, Piotr Z a w i l s k i, 5th and 6th Framework Programme of the European Commission — attempt of the presentation in view of the participation of Polish institutions of cultural heritage. Thanks to accession procedures and growing co-operation with the European Union, possibilities arise for the states from our region of Europe to participate in different programmes implemented on the initiative of the European Commission and co-financed from the EC resources. Numerous projects have been implemented with active participation of institutions preserving cultural values, aiming at the promotion and protection of the European cultural heritage. However, to participate in EU scientific and research programmes, interested organisations must have relevant knowledge on the structure of these programmes. Therefore, in this article the authors make an attempt to present basic issues related to the hierarchy and objectives of the EU programmes.

Dariusz G a n c z a r, Piotr Z a w i l s k i, *5e et 6e programme-cadre de la Commission européenne – tentative de présentation sous l’angle de vue de la participation des institutions de patrimoine culturel polonaises*. Grâce aux processus d’association et au développement de la coopération avec l’Union européenne vont surgir des possibilités de participation des pays de notre région de l’Europe à de différents programmes, réalisés sur l’initiative de la Commission européenne et cofinancés à l’aide de ses fonds. Nombre de ces entreprises sont mises en oeuvre avec une participation active des institutions conservant des biens culturels et ont pour objectif de promouvoir et de protéger le patrimoine culturel européen. Cependant, s’intégrer dans des programmes de recherche scientifique communautaires exige des organisations intéressées des connaissances au sujet de leur structure. Dans le présent article, les auteurs entreprennent une tentative de présenter les problèmes fondamentaux liés à la hiérarchie et aux missions des programmes de l’Union européenne.

Дариуш Г а н ч а р, Петр З а в и л ь с к и, *5 и 6 Программы Европейской Комиссии — попытка представления участия польских институций культурного наследия*. Благодаря объединительным процессам и развивающемуся сотрудничеству с Уней Европейской появляются возможности участия государств нашего региона Европы в различных программах, реализуемых по инициативе Европейской Комиссии и финансируемых из ее средств. Многие из таких инициатив осуществляются при активном участии учреждений, хранящих культурные ценности и ставящих целью сохранение и промоцию культурного наследия. Однако, присоединение их к научно-исследовательским унийным программам требует от заинтересованных организаций знания их структуры. Авторы статьи делают попытку представления основных составных частей этих программ, их задач и иерархии.

KONRAD PANOSZEWSKI
(Warszawa)

WARUNKI PRZECHOWYWANIA, STAN ZACHOWANIA I KONSERWACJA ZASOBU ARCHIWALNEGO W ARCHIWACH PAŃSTWOWYCH¹

Zasady ochrony narodowego zasobu archiwalnego określają normy prawa międzynarodowego i wewnętrznego:

Konwencja w sprawie ochrony dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego, Konwencja Haska (Dz.U. 1957 nr 46, poz. 46, 211), objęła ona zasięgiem pojęcia „dobro kultury” zbiory archiwalne oraz budynki, w których się one znajdują niezależnie od ich pochodzenia i właściciela; *Ustawa o ochronie dóbr kultury i o muzeach z 15 II 1962*; *Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach z 14 VII 1983* (Dz.U. 1983 nr 38, poz. 173), art. 6, 12, 49, 50, 52, 55 — określa podstawowe zasady sprawowania szeroko pojętej ochrony materiałów archiwalnych; *Ustawa o ochronie dóbr i mienia z 22 VIII 1997* (Dz.U. 1997 nr 114, poz. 740); *Zarządzenie naczelnego dyrektora archiwów państwowych nr 18/16 z 16 X 1965 w sprawie udostępniania materiałów archiwalnych do celów wystawienniczych*; *Zarządzenie naczelnego dyrektora archiwów państwowych nr 43/72 z 23 II 1972 w sprawie konserwacji zabezpieczającej materiałów archiwalnych i mikrofilmów*; *Zarządzenie naczelnego dyrektora archiwów państwowych nr 11 w sprawie mikrofilmowania i ewidencji mikrofilmów w archiwach państwowych z 28 XII 1999*; *Zarządzenie naczelnego dyrektora archiwów państwowych nr 4/2000 z 18 V 2000 w sprawie organizacji udostępniania materiałów archiwalnych w archiwach państwowych*; *Zarządzenie naczelnego dyrektora archiwów państwowych nr 4/84 z 23 V 1984 w sprawie ochrony przeciwpożarowej w archiwach państwowych*.

Zabezpieczenie materiałów archiwalnych przed zniszczeniem lub kradzieżą w myśl powyższych uregulowań prawnych należy traktować jako jedno ze statutowych zadań archiwów państwowych — równorzędne z gromadzeniem, opracowywaniem, udostępnianiem czy sprawowaniem nadzoru nad narastającym zasobem archiwalnym.

¹ Tekst referatu ogłoszonego w 2001 r. podczas narady w Łodzi przez kierownika Centralnego Laboratorium Konserwacji Archiwaliów przy AGAD.

Ogólnie pojęta ochrona materiałów archiwalnych wymaga podejmowania wysiłków finansowych i organizacyjnych obejmujących:

1) upowszechnianie wiedzy dotyczącej ochrony zbiorów, na wszystkich poziomach kształcenia oraz pracy zawodowej archiwistów;

2) działania profilaktyczne zapobiegające wszelkim szkodom, poczynając od zapewnienia właściwych warunków przechowywania po stosowanie trwałego, archiwalnego papieru;

3) działania usuwające skutki powstałych szkód, czyli konserwację pojedynczych, cennych dokumentów po nowoczesne metody masowej konserwacji, odkwaszania i wzmacniania;

4) zabezpieczanie treści dokumentów archiwalnych poprzez przenoszenie jej na inne nośniki.

Podstawowym elementem skutecznej polityki ochrony zbiorów archiwalnych jest profilaktyka, czyli właściwe przechowywanie, przemieszczanie, udostępnianie.

Odpowiednio zorganizowana profilaktyka eliminuje potencjalne zagrożenia, zarówno zewnętrzne (woda, ogień, światło, mikroorganizmy, zniszczenie mechaniczne), jak i związane z wewnętrznymi procesami degradacji (naturalne procesy starzenia, zakwaszenie). Realizacja działań profilaktycznych wymaga współpracy archiwistów i konserwatorów.

Zadania archiwisty

Przed wszystkim archiwista, mający codzienny kontakt z archiwaliami, ponosi odpowiedzialność za stan ich przechowywania, zachowania oraz określa potrzeby w zakresie poprawy tych warunków. Archiwista powinien dysponować podstawową wiedzą dotyczącą budowy technologicznej materiałów archiwalnych, potencjalnych zagrożeń dla stanu zachowania akt oraz rozpoznawać przejawy czynników niszczących materiały archiwalne. Dlatego też konieczne jest wprowadzenie podstawowych elementów wiedzy o profilaktyce do systemu kształcenia historyków-archiwistów (Centralne Laboratorium Konserwacji Archiwaliów — CLKA prowadzi w tym zakresie stałą współpracę z Wydziałem Historycznym UW), systematyczne prowadzenie szkoleń, zwłaszcza nowo przyjętych pracowników. Pomocny być tu może *Atlas zniszczeń*, opracowany na podstawie wersji holenderskiej przez CLKA. Jest to najlepsza metoda poszerzania wiedzy w tym zakresie wśród personelu podstawowego, jak i kadry kierowniczej.

Zadania konserwatora

Konserwator powinien inspirować i nadzorować działania zmierzające do poprawy ochrony akt, podejmować prace konserwatorskie cennych dokumentów. Celem prac podejmowanych przez konserwatora jest utrzymanie trwałości dokumentu, czyli: zahamowanie procesów destrukcyjnych i stworzenie zabezpieczeń przed ich

ponownym pojawieniem się; wzmocnienie struktury dokumentu do stopnia zapewniającego mu bezpieczne warunki przechowywania, udostępniania, transportu, ekspozycji oraz sporządzenie odpowiedniego opakowania spełniającego powyższe wymagania; przywrócenie dokumentowi walorów estetycznych.

Dramatyczne doświadczenia powodzi z lipca 1997 r., poza negatywnymi skutkami, jakimi były zniszczenia materialne, spowodowały znaczny wzrost świadomości zarówno personelu podstawowego, jak i decydentów w zakresie szeroko rozumianej ochrony zbiorów. Również w tym celu decyzją NDAP powołano Zespół ds. profilaktyki konserwatorskiej i konserwacji materiałów archiwalnych przechowywanych w archiwach państwowych. Podstawowym zadaniem zespołu miało być opracowanie projektu zarządzenia NDAP w sprawie profilaktyki i ochrony zasobu archiwów państwowych. Projekt zarządzenia jest obecnie konsultowany w środowisku konserwatorskim.

W celu zbadania poziomu profilaktyki przechowywania zbiorów archiwalnych w archiwach państwowych w 1999 i 2000 r. CLKA i zespół dyplomowanych konserwatorów opracował i rozesłał dwie ankiety.

Były to: 1) Ankieta dotycząca wyposażenia pracowni konserwatorskich i intro-ligatorskich; 2) Ankieta pt. „Warunki przechowywania, zabezpieczenia i konserwacji zbiorów archiwalnych w archiwach państwowych”. Uzyskano odpowiedzi z 68 archiwów państwowych.

Efektami pracy zespołu opracowującego wyniki drugiej ankiety jest: stworzenie komputerowej bazy danych dotyczącej różnych archiwów, której forma umożliwia bieżącą aktualizację informacji; opracowanie pt. „Ochrona 2000”, zawierające całościowe zestawienie uzyskanych informacji oraz wnioski.

Bazę tworzącą odpowiednie warunki przechowywania materiałów archiwalnych stanowią budynki, zaprojektowane lub tak zaadaptowane, aby spełniały wszelkie wymogi konserwatorskie.

Tylko 3 budynki na 68 ankietowanych zbudowane zostały specjalnie z przeznaczeniem na siedziby archiwów. Jedna trzecia adaptowanych wymaga remontu kapitalnego oraz wyposażenia w odpowiednie zabezpieczenia przeciwpożarowe i antywłamaniowe. 14 zlokalizowanych jest w strefie zagrożenia powodziowego. Zwraca uwagę liczba aż 38 budynków zaklasyfikowanych jako obiekty zabytkowe. Znacznie ogranicza to możliwość modernizacji, a przy podejmowaniu jakichkolwiek prac remontowo-budowlanych wymagane są odpowiednie zezwolenia służb konserwatorskich. Jako wzorcowy przykład połączenia funkcji zabytku i archiwum posłużyć mogą archiwa w Pułtusku i Nidzicy.

Pomimo skromnych środków finansowych, w latach 1996–2001 udało się adaptować lub wyremontować wiele budynków archiwalnych, m.in. w Częstochowie, Gdyni, Katowicach, Łodzi, Olsztynie, Opolu, Przemyślu, Wrocławiu, Suwałkach, a ostatnio w Grodzisku Mazowieckim.

Powiększono powierzchnię magazynową i wyposażono magazyny w nowe, głównie metalowe, meble magazynowe i inne urządzenia niezbędne do właściwego przechowywania akt.

Standardowym wyposażeniem nowych magazynów stały się instalacje przeciwpożarowe, antywłamaniowe oraz wentylacyjne, wspomagane osuszaczami czy nawilżaczami. Na najbliższe lata planowane są dalsze inwestycje, zmierzające do poprawy bazy lokalowej. Wzrosła dbałość o kontrolę i zapewnienie właściwych warunków przechowywania akt.

Problem zniszczeń materiałów archiwalnych jest trudny do jednoznacznego oszacowania na podstawie ankiety, ponieważ oceny dokonano opierając się na różnych kryteriach, a różnorodne i często rozbieżne wyniki świadczyć mogą o braku umiejętności rozpoznawania przejawów destrukcji.

Tylko w 32 archiwach ustalone są procedury regularnych przeglądów zasobu pod kątem stanu zachowania. Przeprowadzenie tego typu działań we wszystkich archiwach przez kompetentne, przeszkolone osoby może ujawnić rzeczywisty procent zniszczeń. Jako przykład takiej procedury podać można kompleksową ocenę warunków przechowywania materiałów archiwalnych w Archiwum m.st. Warszawy i jego oddziałach terenowych, ze szczególnym uwzględnieniem zagrożeń mikrobiologicznych w 2000 r. przez CLKA.

Zagrożenie dla materiałów archiwalnych ze strony celulolitycznych szczepów pleśniowych musi budzić poważny niepokój, zwłaszcza że grzyby te są niebezpieczne dla człowieka.

Aż w 43 archiwach stwierdzono obecność mikroorganizmów, a tylko w 25 przeprowadzono badania mikrobiologiczne. 6 archiwów stale współpracuje z CLKA. Z ankiet wynika, iż w pozostałych archiwach nie prowadzi się systematycznego nadzoru mikrobiologicznego nad posiadanym zasobem!

Archiwa państwowe dysponują obecnie 8 dezynfekcyjnymi komorami próżniowymi różnych typów, w tym jedną jezdnią, zakupioną po powodzi 1997 r. z funduszy FNP. Spośród nich jedynie 5 uznać można za skuteczne: Olsztyn, Gdańsk, Warszawa, Wrocław oraz jedna jezdna.

Aby zaspokoić bieżące potrzeby w zakresie dezynfekcji, konieczna jest zatem szybka modernizacja nieskutecznych komór i zakup nowych dla kolejnych archiwów, zwłaszcza tych, które posiadają znaczny zasób własny i duże wpływy akt (Katowice, Kraków, Łódź, Poznań, Przemyśl).

Wielkokubaturowa, jezdna komora dezynfekcyjna używana jest w przypadku konieczności odkazania dużych ilości akt, np. w trakcie przemieszczania do nowych siedzib lub wyremontowanych pomieszczeń. Ostatnio komora z powodzeniem pracowała w Suwałkach. Istotnym problemem, wymagającym szczególnej determinacji dyrektorów, jest zdecydowanie wymagania od instytucji przekazujących akta do archiwów, aby były one właściwie zabezpieczone, oprawione i czyste mikrobiologicznie.

Uaktywnieniu się mikroorganizmów sprzyjają niekorzystne i niestabilne warunki klimatyczne. Przyspieszają one również naturalne procesy degradacji celulozy. Konieczne jest zatem stałe monitorowanie wilgotności i temperatury w magazynach.

W ostatnim czasie wiele archiwów zaopatrzyło się w termohigrometry, co było jednym z wniosków pokontrolnych NIK. Z uwagi jednak na brak odpowiednich

urządzeń klimatyzacyjnych nie ma to wpływu na poprawę warunków klimatycznych. Wedle informacji podanych w ankiecie znaczna część magazynów archiwalnych nie zapewnia odpowiednich wilgotnościowo temperaturowych warunków przechowywania w skali całorocznej. Tylko 17 archiwów posiada ruchome urządzenia klimatyzacyjne. We wszystkich archiwach państwowych w pełni klimatyzowany jest magazyn dokumentów pergaminowych AGAD.

Zjawisko destrukcji potęguje postępujące zakwaszenie, jakiemu ulegają akta z XIX i XX w. Zahamowanie tego procesu wymaga zastosowania kosztownych instalacji do masowego odkwaszania. W tym celu archiwa państwowe aktywnie włączyły się w opracowanie i realizację wieloletniego programu rządowego pn. „Kwaśny papier. Ratowanie w skali masowej zagrożonych polskich zasobów bibliotecznych i archiwalnych”. Decyzją NDAP z grona konserwatorów wyłoniono zespół roboczy, który we współpracy z Biblioteką Narodową dokona oceny stanu zachowania i zdefiniuje zagrożenia dla polskich zbiorów archiwalnych XIX i XX w. Badanie stanu zachowania zbiorów zmodyfikowaną metodą stanfordzką zamierza się rozpocząć od Archiwum m.st. Warszawy, a w późniejszych latach prace obejmą zasoby archiwów w Olsztynie i Krakowie. Zdobyta wiedza stanie się przyczynkiem do wprowadzenia optymalnej technologii masowego odkwaszania i wzmacniania zbiorów. Temu celowi służył również udział polskich konserwatorów w międzynarodowej konferencji w Bückeburgu, poświęconej prezentacji najnowszych metod masowego odkwaszania.

Doświadczenia powodzi w 1997 r. oraz przypadki zdarzających się permanentnie awarii wodociągowych w różnych instytucjach przechowujących akta wskazują na konieczność lokalnego rozpoznania możliwości korzystania z urządzeń zamrażających, suszących i odkażających w innych instytucjach, poza archiwami. Wymaga to opracowania procedur postępowania w przypadku wystąpienia nadzwyczajnych zagrożeń. W AP w Katowicach zainstalowany jest, jedyny w służbie archiwalnej, liofilizator pozwalający na suszenie zamoczonych akt. Właściwe zabezpieczenie i wykorzystanie tego urządzenia wymaga podjęcia dalszych decyzji organizacyjnych i inwestycyjnych.

Istotnym zagadnieniem jest stosowanie bezkwasowego papieru, zgodnego z normą ISO 9706, ISO 11108 do sporządzania akt, co wymaga odpowiednich uregulowań legislacyjnych i wdrożeniowych.

Opakowania zewnętrzne, wykonane z materiałów bezkwasowych i posiadające odpowiednie parametry wytrzymałościowe, są ważnym elementem właściwej profilaktyki, gdyż chronią akta przed: zanieczyszczeniem, uszkodzeniami mechanicznymi, negatywnym wpływem czynników fizykochemicznych, ograniczają niszczące skutki pożaru i zamoczenia.

Shacunkowe dane wskazują, iż zaspokojenie potrzeb w tym zakresie waha się zaledwie od 8 do 15%. Według wstępnych ocen, ponad 50% zasobu archiwalnego wymaga podjęcia zabiegów renowatorskich i profilaktycznych, polegających na dezynfekcji, oczyszczeniu, umieszczeniu w bezpiecznych

opakowaniach bezkwasowych. W związku ze złym stanem zachowania, aż 32% zasobu archiwalnego nie jest udostępnianych i wymaga konserwacji.

Ogółem w archiwach państwowych zatrudnionych jest 16 konserwatorów dyplomowanych, 3 chemików zatrudnionych na etatach konserwatorskich, mikrobiolog, 17 introligatorów i do 35 pracowników pomocniczych.

Za profesjonalne pracownie konserwatorskie, gwarantujące poprawne wykonywanie konserwacji obiektów archiwalnych oraz dokumentowanie tej pracy, uznać można 10 (Bydgoszcz, Gdańsk, Katowice, Kraków, Łódź, Olsztyn, Poznań, Przemyśl, Szczecin, Toruń, Warszawa), w których zatrudnieni są dyplomowani konserwatorzy lub osoby z wyższym wykształceniem (1 historyk, 2 chemików), posiadające długoletnią praktykę konserwatorską. Pracownicy ci sprawować mogą stały i kompetentny nadzór nad stanem przechowywania archiwaliów również w podległych danemu archiwum oddziałach terenowych. Pracownie te są na ogół dobrze wyposażone w specjalistyczny sprzęt konserwatorski.

W pozostałych ośrodkach pracuje od jednego do dwóch pracowników przyuczonych (często pracujących również w reprografii lub administracji). Na ogół osoby te nie dysponują dostatecznymi umiejętnościami, odpowiednimi pomieszczeniami, sprzętem i materiałami pozwalającymi na przeprowadzanie nawet prostych prac introligatorskich (Białystok, Częstochowa, Elbląg, Kielce, Koszalin, Piotrków Trybunalski, Rzeszów, Zamość). CLKA prowadzi szkolenia tej grupy pracowników, względy organizacyjne (m.in. brak pokoju noclegowego) często jednak ograniczają czas szkolenia do jednodniowych konsultacji.

Istotnym problemem jest finansowanie zakupów kosztownych materiałów konserwatorskich ze szczupłych środków przeznaczonych na wydatki bieżące danego archiwum. Dlatego też wskazane byłoby dokonywanie centralnych zakupów niektórych materiałów (np. papiery, tektury, płótno introligatorskie) w ilościach hurtowych i ich przydzielanie zainteresowanym archiwom.

Podniesienie poziomu konserwacji dokumentów archiwalnych i profilaktyki zależy od pozyskania nowych dyplomowanych konserwatorów, wykwalifikowanych introligatorów oraz utrzymanie już pracujących przez stworzenie godnych warunków finansowych i odpowiednich stanowisk pracy. Niezwykle istotne jest również rozwinięcie szerokiej współpracy z krajowymi i zagranicznymi instytucjami naukowo-badawczymi oraz udział w konferencjach i szkoleniach. Tematem nie ujętym w omawianej ankiecie, ale mającym istotny wpływ na zabezpieczenie szczególnie cennych, zabytkowych archiwaliów, jest mikrofilmowanie oraz przenoszenie ich obrazu na cyfrowe nośniki informacji. Operowanie tymi formami zapisu wtórnego oszczędza oryginalne zbiory, ułatwia kopiowanie, przesyłanie i udostępnianie. Wymaga to również nowoczesnych czytników oraz wysokiej klasy sprzętu komputerowego (komputery, aparaty cyfrowe, skanery itp.).

Konrad P a n o s z e w s k i, *Conditions of preservation, state of maintenance and restoration of archival holdings in state archives*. The text of this paper, delivered in 2001 during the meeting of restorers in Łódź, sums up the current state of tasks and equipment of

restoration departments in state archives. The author quotes normative acts which regulate the problems of the protection and conservation of archival values. He points out the tasks of restorers in view of the existing threats. In order to enhance preventive measures in respect to archival collections, special surveys were conducted in 1999 and in 2000 regarding the state of the protection of holdings. The author discusses data and conclusions resulting from the survey. He ascertains that over 50% of archival collections require restoration, and 32% of holdings are not available due to their poor physical condition.

Konrad P a n o s z e w s k i, *Conditions et état de conservation du fonds des archives d'État*. Le texte du rapport, prononcé en 2001, lors d'une réunion consultative des conservateurs à Łódź, récapitule l'état actuel des missions et équipement des sections de conservation des archives d'État. L'auteur cite des actes normatifs réglant la pragmatique de la protection et de la sécurisation des biens d'archives. Il met en relief les missions des conservateurs dans le contexte des risques pesant sur les fonds d'archives. Afin d'améliorer la prophylaxie de la protection des fonds d'archives, des enquêtes ont été réalisées, en 1999 et 2000, au sujet de l'état de sécurité des fonds. L'auteur discute les données et les conclusions qui résultent des enquêtes. Il constate, entre autres, que plus de 50% des fonds d'archives exigent d'être conservés et que jusqu'en 32% des pièces du fonds ne sont pas inaccessibles à cause d'un mauvais état de conservation.

Конрад П а н о ш е в с к и, *Условия хранения, состояние сохранности и консервация архивных материалов в государственных архивах*. Текст доклада, сделанного на совещании консерваторов в Лодзи в 2001 г., содержит информацию о современном состоянии оборудования и актуальных задачах отделов консервации в государственных архивах. Автор цитирует акты, регулирующие практику охраны и обеспечения сохранности архивных ценностей. Он делает упор на задания консерваторов в контексте обеспечения безопасности культурных собраний. Для улучшения методов профилактики сохранности фондов в 1999 и 2000 гг. были проведены анкетные исследования на тему состояния сохранности собраний. Автор анализирует данные и выводы, вытекающие из анкет. Он приходит к выводу, что более 50% архивных фондов требуют консервации, а 32% не выдаются читателям именно в связи с плохим состоянием сохранности.

ANNA MICHAŚ
(Kraków)

KONFERENCJA W BÜCKEBURGU NA TEMAT ZASTOSOWANIA MASOWEGO ODKWASZANIA PAPIERU W PRAKTYCE KONSERWATORSKIEJ

Konferencja została zorganizowana w dniach 18–19 X 2000 r. przez Europejską Komisję Zabezpieczania i Dostępu (The European Commission on Preservation and Access — ECPA) oraz Państwowe Archiwum Dolnej Saksonii w Bückeburgu w Niemczech. Głównym sponsorem konferencji była firma Neschen AG z siedzibą w Bückeburgu: 40% produkcji tej firmy, o ponadstuletniej tradycji, to materiały konserwatorskie. Neschen zajmuje się też problemem masowego odkwaszania papieru.

Konferencja była poświęcona roli masowego odkwaszania zbiorów w dziedzinie zabezpieczania zakwaszonego i kruchego papieru. Podczas dwóch dni spotkań prezentacje firm zajmujących się masowym odkwaszaniem zbiorów poprzedzały prelekcje dotyczące doświadczeń związanych z omawianym tematem. Prelegentami byli przedstawiciele archiwów, bibliotek oraz instytutów naukowych z Niemiec, Holandii, Szwecji, Szwajcarii, Stanów Zjednoczonych i Kanady.

Wspólne dla różnych metod odkwaszania jest wprowadzanie do papieru substancji alkalicznych, które powodują neutralizację kwasów oraz wytworzenie rezerwy alkalicznej przeciwdziałającej przyszłemu atakowi kwasów. Kwasy w papierze poruszają się bez przeszkód. Zakwaszony materiał dodatkowo zakwasza sąsiadujący z nim jeszcze „zdrowy”. Teczki i pudła ochronne z buforowanej tektury służące bezpiecznemu przechowywaniu zbiorów archiwalnych i bibliotecznych ulegają w ten sposób zmianie w ciągu kilku lat. Jednakże w normalnych warunkach magazynowania kwas reaguje z włóknami celulozowymi wolniej niż z czynnikami neutralizującymi. Procesy odkwaszania wykorzystują więc tę przewagę. W odpowiednich warunkach przechowywania raz odkwaszone zbiory nie wymagają ponownego traktowania.

A oto nazwy firm zajmujących się masowym odkwaszaniem zbiorów archiwalnych i bibliotecznych, których metody zostaną omówione:

Conservación de Sustratos Celulósicos (CSC), S.L. — Barcelona, Hiszpania; Libertec Bibliothekendienst GmbH — Nürnberg, Niemcy; Preservation Technologies, L.P. — Cranberry Township, PA, USA; Battelle Ingenieurtechnik GmbH — Eschborn, Niemcy; Nitrochemie AG — Wimmis, Szwajcaria; Neschen AG — Bückeburg, Niemcy; Wei T' o Associates, Inc. — Matteson, IL, Kanada; Zentrum für Bucherhaltung GmbH — Leipzig, Niemcy.

Conservación de Sustratos Celulósicos (CSC), S.L. — Barcelona, Hiszpania

The Book Saver Process — metoda hiszpańska — substancja czynna składa się z czynnika neutralizującego, opartego na magnezie (węglanowy alkohol magnezu) i nośnika (HFC — heptafluoropropan). HFC całkowicie rozpuszcza i rozprzestrzenia w papierze ów czynnik, zapewniając mu maksimum penetracji. Rezultatem tych przemian jest jednorodnie odkwaszony papier wraz z rezerwą alkaliczną zabezpieczającą przed ponownym zakwaszeniem. Po preselekcji i załadowaniu materiału do komory pierwszym krokiem jest dodatkowe osuszenie papieru w celu zapewnienia optymalnych warunków dla czynnika neutralizującego — 25°C, przy ciśnieniu około 3–4 barów. W tych warunkach rozpuszczalnik jest cieczą o gęstości 1.415g/cm³. Następnie przebiega proces odkwaszania za pomocą alkoholu. Jego pozostałości osadzają się wzdłuż włókien celulozowych. Rozpuszczalnik przelewany jest do innego zbiornika. Jego szczątkowe ilości są eliminowane z książek za pomocą próżni. Po wyciągnięciu książek i dokumentów z komory są one przewietrzane w celu odzyskania przez papier pierwotnej wilgotności. Magnez organiczny osadzony na włóknach przemienia się w tlenek, a następnie w nieorganiczną zasadową sól — alkaliczny węglan magnezu.

Efekt wzmocnienia papieru jest notowany podczas sztucznego starzenia papieru — rezerwa alkaliczna spowalnia i zatrzymuje hydrolizę celulozy. Badania i testy (CSC, S.L.) wykonywane po procesie wykazują także 50% wzrost rozciągliwości papieru oraz zwiększenie odporności na podwójne zginanie od 150% do 180% w stosunku do papieru nie poddanego odkwaszaniu.

HFC — nie jest związkiem łatwopalnym, wybuchowym, toksycznym, nie niszczy warstwy ozonowej.

W odróżnieniu od innych metod The Book Saver Process jest możliwy do przeprowadzenia w każdej instytucji na miejscu. W zależności od rodzaju materiału poddawanego odkwaszaniu, cykl ten trwa od czterech do sześciu godzin. Firma przyznaje, że ich technologii nie stosuje się do bardzo mocno zakwaszonych obiektów (pH niższe od 3,5), obiektów zagrzybionych oraz bardzo zniszczonych.

Firma prowadzi badania mające na celu uzyskanie większego efektu wzmocnienia papieru. Zdaniem dra Johna Havermansa z Instytutu Naukowego TNO (TNO Centre for Paper and Board Research) w Delft w Holandii metoda ta wydaje się być zbliżona do Wei T' o z Kanady, a nawet do Battelle, jakkolwiek jest nowocześniejsza technologicznie.

Libertec Bibliothekeendienst GmbH — Nürnberg, Niemcy

W tej metodzie użyto tlenku magnezu w połączeniu z tlenkiem wapnia o większej ziarnistości (ułatwia on zbudowanie rezerwy alkalicznej). Jako nośnik substancji alkalicznej wykorzystano powietrze, gdyż nie powoduje ono żadnych niepożądanych reakcji ubocznych.

Książki, po zamocowaniu w specjalnej komorze umożliwiającej równomierne doprowadzenie do kart strumienia suchego powietrza, nadmuchiwane są rozproszoną w nim substancją alkaliczną. Akta luźne poddaje się odkwaszaniu w podobny sposób. Urządzenie można łatwo przestrajac dla potrzeb wszystkich rodzajów akt. Czas trwania procesu jest różny i zależy od stopnia zakwaszenia danego materiału oraz efektywności absorbowania czynnika neutralizującego przez papier. Materiał jest ważony, określany jest stopień jego zakwaszenia. Dane wprowadzane są do układu sterowniczego urządzenia. W ostatnim etapie procesu materiał zostaje klimatyzowany — powraca do swej wyjściowej wilgotności — w temperaturze powietrza około 33°C i wilgotności 95% Rh. Wówczas wchłonięty tlenek przekształca się w zdolny do reakcji wodorotlenek, który neutralizuje kwasy zawarte w papierze. Nie wykorzystany — pozostaje w papierze jako gotowa do reakcji rezerwa. Metoda ta nie stwarza zagrożenia dla środowiska naturalnego.

Preservation Technologies, L.P. — Cranberry Township, PA, USA

Metoda Bookkeeper na obecnym poziomie badań (proces opracowany na początku lat osiemdziesiątych) neutralizuje kwasy w papierze nie używając żadnych rozpuszczalników czy gazów. Jak w innych metodach, proces ten nie powoduje zniszczeń odkwaszanego materiału (np. płynięcia atramentów, lepkości nowych opraw). Bufor — tlenek magnezu zostaje rozproszony w zawiesinie obojętnej cieczy (mieszanka oparta na nietoksycznych związkach fluorowych). Zawiesinę można wprowadzać dwójako: przez zanurzanie lub rozpylanie. W kontakcie z papierem cząsteczki czynnika neutralizującego przyłączają się do struktury papieru, a obojętna ciecz wyparowuje. Dotyczy to zarówno małych partii materiałów odkwaszanych w kąpielach, jak i bardzo zniszczonych pojedynczych egzemplarzy odkwaszanych manualnie. Proces trwa około dwóch godzin. Proces nie wymaga żadnych dodatkowych zabiegów przed impregnacją buforem. Bookkeeper nie wymaga usunięcia pierwotnej wilgoci z materiału oraz jego kondycjonowania po procesie, co eliminuje powstawanie dodatkowych zniszczeń słabego już papieru. Czynniki neutralizujące jest równomiernie rozproszony, zarówno w pojedynczych kartach, jak i w książkach. Bookkeeper można stosować także do odkwaszania zbiorów fotograficznych. Testy przyspieszonego postarzenia wykazują, że czas użytkowania materiału poddanego metodzie Bookkeeper wydłuża się od trzech do pięciu razy w stosunku do materiału nie poddanego temu procesowi. Współczynnik pH po procesie waha się od 7 do 10. Przed, podczas i po procesie materiał jest monitorowany. Klient dostaje także pełną

dokumentację dotyczącą pH i ilości rezerwy alkalicznej. Proces odkwaszania metodą Bookkeeper został przebadany przez niezależne względem siebie instytuty naukowe w USA (np. Bibliotekę Kongresu w Waszyngtonie) i w Europie (np. TNO w Holandii, Berner Fachhochschule w Belgii), które potwierdziły jego skuteczność. Opisana metoda prawdopodobnie jest najczęściej stosowaną obecnie metodą w świecie.

Battelle Ingenieurtechnik GmbH — Eschborn, Niemcy

Badania nad metodą Battelle sięgają drugiej połowy lat osiemdziesiątych. Obecny, unowocześniony proces odkwaszania oparty jest na rozpuszczonym w rozpuszczalniku dwutlenku magnezowo-tytanowym. Materiał archiwalny, biblioteczny czy muzealny wymaga wstępnego osuszenia, które przeprowadza się w komorach próżniowych. Następuje wtedy proces neutralizacji kwasów w papierze za pomocą bezwodnego roztworu (bufor + rozpuszczalnik). Po tej czynności materiał nasączony roztworem wymaga osuszenia w komorze próżniowej. Ostatnim etapem procesu jest przywrócenie materiałowi pierwotnej wilgotności. Rezerwa alkaliczna w papierze wynosi od 1,0 do 3,0%. Tak jak w przypadku innych metod odkwaszania według procesu Battelle może być przeprowadzane w ramach ich serwisu, jak i na miejscu w danej instytucji po zainstalowaniu przez firmę odpowiednich urządzeń. Także Battelle ma wielu zwolenników, zwłaszcza w Europie.

Neschen AG — Bückeburg, Niemcy

Proces Bückeburg stosowany przez archiwa państwowe w Niemczech został opracowany dla odkwaszania na wielką skalę połączonego ze wzmocnieniem materiałów archiwalnych składających się z pojedynczych kartek papieru. Proces składa się z trzech etapów: utrwalenia tuszów i barwników, odkwaszenia w środowisku wodnym za pomocą roztworu zasadowego węglanu magnezu, wzmocnienia przez zaklejanie metylocelulozą. Proces ten odbywa się obecnie w dwóch kąpielach.

Nowy, oparty na jednej kąpeli, system Bückeburg przeznaczony jest do zainstalowania na miejscu w archiwum. Niezależnie od liczby kąpeli minimalne pH papieru po procesie wynosi około 8,5. Koncepcja połączenia procesu odkwaszania ze wzmocnianiem papieru jest pewną innowacją, jednakże pozostawianie dodatkowego numeru porządkowego na każdej karcie nie zawsze jest pożądane.

Wei T'ó Associates, Inc. — Matteson, II, Kanada

Wei T'ó z Kanady jest jedną z najstarszych firm zajmujących się problemem odkwaszania. Materiał przed procesem jest poddawany selekcji pod kątem jego chłonności przyjmowania czynnika buforującego. Pierwszym etapem procesu jest podsuszenie materiału w komorze próżniowej przez około 36 godzin w wysokiej temperaturze, w celu zmniejszenia zawartości wody od 6% do 0,5%. Następnie

w próżni materiał poddaje się impregnacji roztworem odkwaszającym (węglan metylowo-metoksy-magnezowy w rozpuszczalniku), który się następnie odsącza i zwraca do obiegu.

Po tym etapie książki poddaje się rekondycjonowaniu przez 24 godziny w celu osiągnięcia przez papier pierwotnej wilgotności. Według Wei T'ó skuteczność i efektywność odkwaszania zależy przede wszystkim od zminimalizowania ilości wody podczas procesu w traktowanym materiale.

Proces Wei T'ó ma swoich zwolenników na całym świecie.

Zentrum für Bucherhaltung GmbH — Leipzig, Niemcy

Biblioteka Narodowa w Lipsku od wielu lat zajmuje się problemem konserwacji papieru opartej na procesie jego rozwarstwiania. Proces ten został prawie całkowicie zmechanizowany, co pozwala na jego zastosowanie na wielką skalę (metoda ta była już wielokrotnie opisywana).

Centrum zajmuje się także odkwaszaniem bez uprzedniego rozwarstwiania papieru. Proces przebiega w trzech etapach. Metodzie tej nie mogą być poddane obiekty z pergaminu, czasem skóry, z chemicznego punktu widzenia także fotografie. Po wstępnej preselekcji książki są suszone w próżni, w temperaturze 50°C, w celu obniżenia zawartości wilgoci w papierze poniżej 1%. Następnie materiał zostaje całkowicie zalany roztworem odkwaszającym (alkoholany magnezu i tytanu rozpuszczone w łatwo odparowującym oleju silikonowym), który papier wchłania jak gąbka. Ciecz zostaje odprowadzona, a książki poddaje się suszeniu (od dwóch do trzech dni). Rozpuszczalnik zostaje odparowany, a właściwe czynniki neutralizujące pozostają w strukturze papieru. Następnie odkwaszone zbiory są wyciągane z komory do specjalnie przygotowanego pomieszczenia, w którym w ciągu trzech tygodni papier odzyskuje swą wyjściową wilgotność.

Każda z firm zapewniała, iż jej technologia jest całkowicie bezpieczna dla środowiska naturalnego, nie niszczy warstwy ozonowej i nie przyczynia się do powstawania efektu cieplarnianego. Każdy z zakładów ma zwolenników i przeciwników. Preferowanie danej metody zależy przede wszystkim od rodzaju materiału archiwalnego i bibliotecznego, który trzeba poddać odkwaszaniu.

Każda z firm konstatuje, że bardzo zniszczone materiały oraz obiekty o dużej wartości historycznej czy artystycznej należy traktować indywidualnie. Niektóre z opisanych metod są możliwe do przeprowadzenia we własnej bibliotece, na własny użytek. W sprzedaży są dostępne roztwory odkwaszające w rozpylaczu.

Reprezentanci różnych instytucji kulturalnych i naukowych przedstawili własne problemy i doświadczenia związane z przechowywaniem i masowym odkwaszaniem zbiorów pochodzących z XIX i XX w. Prelegenci zaprezentowali swe doświadczenia z różnymi omawianymi technologiami. A oto wnioski, jakie nasuwają się po dokonany przeglądzie:

Wnioski

1. Przed wyborem metody masowego odkwaszania papieru należy dokładnie zapoznać się ze wszystkimi rodzajami obiektów, które trzeba poddać zabiegowi, a następnie wybrać technologię najbardziej odpowiednią dla charakteru zbiorów.

2. Przed odkwaszaniem należy dokładnie przeprowadzić selekcję wybranej partii materiału w celu wyeliminowania obiektów bardzo zniszczonych, zagrzybionych i innych, których technika wykonania i stan zachowania mogłyby przyczynić się do ich zniszczenia.

3. Obiekty o dużej wartości historycznej, artystycznej, kulturalnej oraz nietypowe muszą być traktowane indywidualnie, w żadnym wypadku nie mogą być poddane procesom masowym.

4. Masowemu odkwaszaniu zbiorów archiwalnych mogą być poddane tylko obiekty, które zostały już przeniesione na inne nośniki (mikrofimy, mikrofisz, dyski komputerowe).

5. Masowe odkwaszanie papieru wiąże się z ogromnymi kosztami, których dana instytucja nie jest w stanie sama sfinansować.

6. Trwają prace nad obniżeniem kosztów procesu, aby uczynić masowe odkwaszanie zbiorów jedną z metod konserwacji dostępną dla poszerzonego kręgu odbiorców.

Uczestnicy konferencji podkreślili rolę opracowania i ustalenia odrębnych priorytetów konserwacji dla każdej instytucji. Podkreślono potrzebę wymiany doświadczeń pomiędzy instytucjami na całym świecie zarówno w zakresie działań konserwatorskich i problemów z nimi związanych, jak i zdobywania dotacji. Warto przy tym zauważyć, że czasowe odkwaszanie papieru rozwiązuje tylko część problemów związanych z bezpiecznym przechowywaniem zbiorów archiwów i bibliotek.

Anna Michaś, *Conference in Bückeburg on the application of mass deacidification of paper in restoration practices*. The author describes the proceedings of the conference which was held in the Federal Republic of Germany. Numerous lectures and presentations of achievements of restoration companies were presented during that conference. The article includes the review of methods used by some most significant foreign companies (Germany, Spain, Swiss, Canada, USA), revealing their achievements. Each of the companies guaranteed that the technologies applied by them were absolutely safe for the natural environment, not detriment to the ozone layer, and consequently, not contributing to the development of the greenhouse effect. The author's conclusions include, among others, some advice for institutions facing the necessity to choose one of the methods. The author warns, however, that objects of enormous historical, artistic and cultural value, as not typical ones, may not be subjected to mass treatment as this might lead to their complete devastation. She furthermore emphasizes that any treatment of that kind is extremely expensive and usually far exceeding the possibilities

of average institutions, such as archives. The conference participants stressed the need to develop separate restoration priorities for individual institutions and the need to exchange experiences on an international scale.

Anna Michaś, *Conférence de Bückenburg sur l'utilisation en masse de la désacidification du papier dans la pratique de conservation*. L'auteur rapporte le déroulement de la conférence tenue dans la RFA, au mois d'octobre 2000, ayant donné lieu à des conférences et présentations des réalisations des sociétés de conservation. L'article présente les méthodes utilisées par quelques-unes des plus importantes sociétés étrangères (Allemagne, Espagne, Suisse, Canada, États-Unis d'Amérique du Nord) ainsi que leurs réalisations. Chacune de ces sociétés assure que sa technologie ne présente aucun danger pour le milieu naturel, ne détruit pas la couche d'ozone et ne contribue pas à la création de l'effet de serre. Les conclusions de l'auteur contiennent, entre autres, des conseils à l'adresse des institutions qui se heurtent à la nécessité d'effectuer le choix de l'une de ces méthodes. L'auteur souligne que des oeuvres d'une grande valeur historique, celles artistique et culturelle, en tant qu'oeuvres atypiques ne peuvent subir des procédés de masse qui risqueraient de les détruire complètement. Elle souligne en outre que tous les procédés de ce genre sont extrêmement coûteux et excèdent habituellement les possibilités des institutions d'envergure moyenne, comme par exemple les archives. Les participants aux débats ont mis en exergue la nécessité d'élaborer des priorités de conservation séparées pour chacune des institutions de même que le besoin d'un échange d'expériences continu à l'échelle internationale.

Анна М и х а с ь *Конференция в Букенбурге, посвященная массовой нейтрализации бумаги в практике консервации*. Автор представляет ход конференции в ФРГ в октябре 2000, на которой читались лекции и проходили промоции консерваторских фирм. В статье дается обзор методов работы нескольких, наиболее известных зарубежных фирм (немецких, исландских, швейцарских, канадских, американских), показаны их достижения. Каждая из фирм убеждала, что ее технология является абсолютно безвредной для окружающей среды, не разрушает озоновой оболочки (слоя) и не усиливает теплого эффекта. В предложениях заключаются между прочим советы для учреждений, которые стоят перед выбором одного из представленных методов. Автор предупреждает, что объекты высокой исторической, художественной и культурной значимости, как не типичные, не могут подвергаться массовым операциям, поскольку это могло бы привести к их полному уничтожению. Сверх того, автор подчеркивает, что подобного рода действия являются весьма дорогостоящими и, как правило, превышают финансовые возможности обычных учреждений, к числу которых относятся архивы. Участники обсуждений подчеркнули необходимость разработки конкретных приоритетов консервации для каждого учреждения, а так же необходимость постоянного обмена опытом на международном уровне.

Poniżej zamieszczamy szczegółowe omówienie francuskiego podręcznika archiwistyki poświęconego archiwalnym pomocom informacyjnym oraz zasadom ich tworzenia w archiwach francuskich.

Podręcznik reprezentuje najważniejsze problemy współczesnej archiwistyki światowej i ma istotne znaczenie dla rozwoju teorii i praktyki archiwalnej. Z tych względów treść powinna zainteresować archiwistów polskich, stając się zarazem podstawą do rozpoczęcia na łamach „Archeionu” dyskusji na temat kształtu nowego podręcznika archiwistyki polskiej. Dyskusja ta została podjęta podczas zebrania w AGAD w dniu 8 VI 2000 r. (zob. „Archeion”, t. 103. „Kronika”).

Redakcja

KRZYSZTOF STRYJKOWSKI
(Poznań)

FRANCUSKA PRACA O ARCHIWALNYCH POMOCACH INFORMACYJNYCH

CHRISTINE NOUGARET, BRUNO GALLAND, *LES INSTRUMENTS
DE RECHERCHE DANS LES ARCHIVES*, Paris 1999,
Direction des Archives de France, ss. 259.

Za kadencji każdego dyrektora Archiwów Narodowych przygotowywana jest nowa wersja podręcznika archiwalnego, uwzględniającego aktualne zasady opracowywania archiwaliów, co związane jest chociażby z wprowadzeniem do użytku archiwów i ich pracowników nowych technik i technologii. W 1993 r. wydano *Praktyczną archiwistykę francuską* — przydatne każdemu archiwście kompendium wiedzy o archiwach oraz przechowywanych w nich materiałach wraz z wykładem metod ich porządkowania. W 1996 r. ukazało się *Prawo archiwalne* — kolejne dzieło poświęcone problemom archiwistyki. Wymienione publikacje stanowią podstawy metodyczne do pracy nad zasobem dla archiwistów w różnych instytucjach.

Tym razem jest to publikacja poświęcona archiwalnym pomocom informacyjnym oraz zasadom ich tworzenia w archiwach: centralnych, departamentalnych i komunalnych. Specyfika

tej pracy polega na bardzo szerokim potraktowaniu wszelkich kwestii poświęconych problemom przygotowania aparatu informacyjnego dla akt, zarówno tych porządkowanych w różnych instytucjach (przede wszystkim administracji) przed przejęciem do archiwów, jak i dla zespołów, których kształt obecny jest efektem pracy archiwistów zatrudnionych w archiwach.

Książka stanowi owoc refleksji i doświadczeń zawodowych, zdobytych przez autorów w trakcie ich długoletniej pracy w Centrum Historycznym Archiwów Narodowych w Paryżu. Przeznaczeniem jej jest również kodyfikacja teoretycznych zasad i praktyki opracowania i opisu archiwaliów wypracowanych w ciągu XX w. przez archiwistów francuskich. Do celów jej zaliczono ponadto możliwość konfrontacji efektów działalności archiwów francuskich z zaleceniami Międzynarodowej Rady Archiwów. Praca jest równocześnie podręcznikiem stosowania w praktyce standardów opisów archiwaliów według międzynarodowych norm ISAAR i ISAD.

Filip Belaval, były dyrektor archiwów Francji, w przedmowie wyraził opinię, że przygotowywanie pomocy informacyjnych stanowi bez wątpienia główny cel pracy archiwisty. Od kilku już lat nowe technologie oraz sieć informatyczna dają archiwistom możliwość nowego traktowania źródeł. Dotyczy to nie tylko potrzeby udostępniania ich szerokim grupom użytkowników, lecz przede wszystkim udzielania odpowiedzi na tematy coraz bardziej szczegółowe. Archiwiści winni również rozważyć propozycje zmian, jakie chcą wnieść do pomocy informacyjnych, które opracowują. Refleksje dotyczące opracowywania pomocy archiwalnych są także przedmiotem działań na płaszczyźnie międzynarodowej. W ramach MRA w 1990 r. powstał specjalny komitet dla normalizacji zasad opisu. Komitet ten upowszechnił dotąd dwie normy: ISAD/G oraz ISAAR/CPF, których trafność poznała w ostatnich latach międzynarodowa społeczność archiwalna. Obecnie ważne się staje skonfrontowanie zasad generalnych wspomnianych norm — standardów opisu archiwalnego ze stosowaną praktyką. Archiwiści i informatycy pracują nad przygotowaniem pomocy informacyjnych celem udostępnienia w Internecie. Stosowne projekty norm międzynarodowych dotyczących tej kwestii są już w przygotowaniu. Również w tej dziedzinie porównania z praktyką stosowaną we Francji wydają się niezbędne. Konieczność przeprowadzenia różnorodnych porównań z zakresu opracowywania archiwalnych pomocy informacyjnych oraz ich rozpowszechniania jest oczywista ze względu na specyfikę francuską. W praktyce opracowywania pomocy informacyjnych istniejących w tutejszych archiwach znalazły bowiem odzwierciedlenie tradycje administracji o charakterze normatywnym dla wszystkich archiwów państwowych. Praktyka ta jest rezultatem doświadczeń w zakresie porządkowania akt i sporządzania pomocy archiwalnych od co najmniej dwóch wieków. Ich świadectwem jest bibliografia zamieszczona w publikacji.

Autorzy we wstępie podkreślają, że opracowywanie pomocy informacyjnych, zgodnie z zapisami rozporządzenia dotyczącego archiwów departamentalnych z 1921 r., należy do podstawowych zadań archiwisty. Zasada ta wzmocniona została mocą dekretu z 3 XII 1979 r., który określił, że „archiwa narodowe, departamentalne oraz komunalne przechowują, brakują, porządkują, **inwentaryzują** (podkreślenie autorów) i udostępniają archiwalia”.

Motywuując potrzebę powstania pracy, autorzy zwracają uwagę na dwa fakty. Po pierwsze są to wyniki działań komitetu specjalnego ds. norm opisu archiwaliów, który w 1994 r. opracował normy opisu archiwaliów ISAD/G oraz w 1996 r. normę opisu wytwórcy archiwaliów ISAAR/CPF. Po drugie zwrócono uwagę na wprowadzenie do praktyki archiwalnej informatyki, która zburzyła dotychczasowe koncepcje i praktykę zawodu

archiwisty. Opracowywane dotychczas pomoce informacyjne poddane zostały krytycznemu osądowi; sięgające jeszcze XIX w. zasady ich opracowywania nie są kompatybilne z nowymi urządzeniami (komputery). Konieczność opracowania prezentowanej publikacji wzmacniają ponadto podniesiona zgodność z normami międzynarodowymi i praktyką francuską oraz przekonanie o identyczności ogólnych zasad archiwalnych z ujęciem i redakcją pomocy archiwalnych. Będą one równorzędne w udostępnianiu zarówno na nośniku papierowym, jak i w formie elektronicznej. Z tego też względu w pracy nie znalazły się rozdziały poświęcone bazom danych. Potraktowano tu wspólnie tradycyjne pomoce archiwalne z pomocami sporządzanymi za pomocą urządzeń komputerowych, chociaż te pierwsze są o wiele liczniejsze.

Podręcznik składa się z siedmiu rozdziałów. W pierwszym przedstawiono rozwój pomocy archiwalnych we Francji w ujęciu historycznym, poczynając od pierwszej połowy XIX w. Omówiono więc genezę zastosowania w archiwach francuskich zasady przynależności zespołowej, poprzedzając ją informacjami dotyczącymi sposobu opracowywania akt w XVIII w. W początkach istnienia francuskiego Archiwum Narodowego zasada przynależności zespołowej była całkowicie ignorowana. W XVIII w. z akt przez niego posiadanych utworzone zostały kolekcje dokumentów historycznych, administracyjnych i sądowych. W okresie Cesarstwa praktyka ta została podtrzymana. Archiwalia podzielono na cztery grupy rzeczowe. Zespoły, lecz również dokumenty włączono do następujących grup-sekcji: administracji, historycznej, domenialnej i sądowej ze szkodą dla ich zespołowości.

Wiele uwagi poświęcono instrukcjom ministerialnym z 24 IV 1841 r. w sprawie porządkowania akt w archiwach departamentalnych i komunalnych. Konstrukcja wymienionych przepisów opierała się na koncepcji wypracowanej przez Leona Gadebleda oraz Natalisa de Wailly. Nadmienić wypada, że archiwa francuskie nie były prekursorem zastosowania zasady przynależności zespołowej, wcześniej bowiem znalazła ona uznanie w Saksonii (1777), Danii (1791), Neapolu (1812) i Holandii (1826). W teorii archiwalnej zastosowane zostały dwie formy zasady: 1) dopuszczająca do ingerencji w układ wewnętrzny zespołu, nazwana metodą kwalifikacji minimalistycznej; 2) zapoczątkowana studiami archiwisty tokańskiego Bonainiego metoda odtwarzania układu akt obowiązującego w momencie powstawania zespołu, nazwana metodą kwalifikacji maksymalistycznej lub zasadą respektowania porządku pierwotnego. Druga wersja zasady proveniencji rozpowszechniła się zwłaszcza w archiwach pruskich i holenderskich. Metoda ta — wyższości przynależności wedle porządku pierwotnego — została zaakceptowana przez archiwa francuskie i znalazła wyraz w przepisach dotyczących porządkowania akt w archiwach departamentalnych. Na bazie przykładów — kolejnych przepisów dotyczących porządkowania akt w tych archiwach stwierdzić jednak należy, że zasada porządkowania akt zgodnie z porządkiem pierwotnym nie była tam stosowana sztywno, jej wskazania pozostawały fakultatywne, z wyjątkiem zespołów specyficznych i gdzie było to konieczne.

Następnie omówiono wykonanie zasady przynależności zespołowej w odniesieniu do serii dawnych i nowych w archiwach departamentalnych, komunalnych i Archiwum Narodowym. Szczególnie wiele miejsca poświęcono wprowadzanym kolejno przepisom metodycznym, aż do ostatnich, wydanych w latach dziewięćdziesiątych. Autorzy więcej uwagi poświęcili problemom związanym z traktowaniem archiwaliów współczesnych znajdujących się w serii W, obejmującej akta wytworzone po 10 VII 1940 r.

Wiele miejsca zajęło przedstawienie zasad opisu archiwaliów. Pierwsze ich próby pojawiły się w XIX w. W 1830 r., tuż po objęciu kierownictwa sekcji historycznej Archiwum Narodowego w Paryżu, Michelet zaproponował wprowadzenie nowego schematu opisu akt i dokumentów. Przyczyniły się do tego dotychczasowe, niespójne jego zdaniem, zasady opisu. Według przedstawionych propozycji archiwalia winny być opisane następująco: 1) data (dzień, miesiąc, rok); 2) miejsce (datowania); 3) urząd pochodzenia (wystawcy); 4) przedmiot; 5) stan zachowania i materiał; 6) publikacja lub jej potrzeba. Zasady takiego opisu archiwaliów zostały wprowadzone w 1857 r. w Archiwum Narodowym. Ujednolicenie opisu archiwaliów wprowadzono natomiast w 1854 r. dla wszystkich archiwów departamentalnych w instrukcji inwentaryzowania i sporządzania inwentarzy sumarycznych, w których powinny znaleźć się następujące elementy: 1) numer i oznaczenie rzeczowe akt (karton, wiązka, księga); 2) miejsce przechowywania; 3) rodzaj dokumentów zawartych w każdej pozycji; 4) ich daty skrajne; 5) ich liczba i stan fizyczny; 6) inwentarze szczegółowe. Wymienione elementy opisu znalazły zastosowanie w archiwaliach szpitalnych i komunalnych. Później zostały zredukowane do pięciu punktów, czego przyczyną był obowiązek publikowania inwentarzy wprowadzony w 1861 r. Zrezygnowano wtedy z podawania miejsca i stanu fizycznego akt, uznając je za interesujące przede wszystkim dla archiwisty. Aż do pierwszej połowy XX w. przedstawione zasady opisu archiwalnego nie uległy zasadniczym zmianom. W latach pięćdziesiątych pojawiła się natomiast potrzeba opracowania specyficznych norm opisu dla mikrofilmów, map i planów oraz pieczęci. Do nieodległych należą natomiast czasy opracowania norm opisu dla dokumentacji dźwiękowej oraz archiwaliów współczesnych. W Archiwum Narodowym nie istnieje instrukcja opisu dokumentacji współczesnej. Zastępuje ją ujednolicenie metod sporządzania spisów zdawczo-odbiorczych opracowywanych przez archiwistów z Centrum Archiwów Współczesnych w Fontainebleau i sekcji misji Archiwum Narodowego na początku 1980 r. W archiwach terytorialnych przepisy dotyczące opisu archiwaliów współczesnych wprowadzono okólnikiem z 5 IX 1994 r. Są one wyrazem równowagi pomiędzy analizą i indeksowaniem dokumentacji.

Wiele uwagi poświęcono początkom ISAD/G, określonej jako norma generalna opisu archiwalnego, co przedstawiono w porównaniu z francuskimi doświadczeniami i rozwiązaniami. Na początku lat dziewięćdziesiątych powstała w Archiwum Narodowym grupa robocza MIRA (Metoda przygotowania informatycznych pomocy informacyjnych), której celem było zdefiniowanie kryteriów opracowywania pomocy informacyjnych przy zastosowaniu urządzeń elektronicznego przetwarzania danych. Po ukazaniu się normy ISAD/G grupa przeniosła swoje zainteresowania na opracowanie podręcznika jej użytkowania w archiwach francuskich.

Standardy opisu archiwaliów ISAD/G i ISAAR ożywiły funkcje naukowe archiwisty poprzez wprowadzenie do opisu elementów dotyczących wytwórcy, dziejów przechowywania, prezentacji zawartości, źródeł uzupełniających oraz bibliografii. Ta pierwsza norma wywarła znaczny wpływ na poprawę jakości prac porządkowych i otwarcie informacji dla świata badań naukowych. Zdaniem autorów podręcznika, normy ISAD/G oraz ISAAR plasują się w centrum dyskusji dotyczącej opisu archiwaliów. Pozwalają one rozwiązać problemy dotyczące różnych ujęć zasady poszanowania zespołu z hierarchią poziomów porządkowania, czego wynikiem jest tworzenie ciągu informacji. Nakładają również na archiwistę odpowiedzialność za wybór stopnia szczegółowości w jego pracy związanej z opisem porządkowanych archiwaliów.

Autorzy omówili następnie wszystkie pomoce archiwalne, z jakimi zetknąć się można w archiwach francuskich, począwszy od wykazu zespołów i inwentarzy (sumarycznych, analitycznych) sprzed 1887 r. w Archiwum Narodowym, poprzez pomoce sporządzane w latach

1887–1909, w podziale na Archiwum Narodowe oraz archiwa terytorialne. Więcej uwagi zajęło omówienie pomocy, które tworzone były od 1950 r. do dnia dzisiejszego. Tutaj wyodrębniono przewodniki po archiwach, przewodniki tematyczne, wykazy przekazywanych akt, repertoria. Szerzej potraktowano bazy danych będące efektem blisko 25 lat stosowania informatyki w archiwach. Do pierwszych z nich należały MINOTAURE (akta notarialne) i SERAC (akta administracji komunalnej XIX w.), które pozwalały na opis i indeksację dokumentacji powtarzalnej w formie ujednoliconej. Pozyskanie w 1978 r. komputerów Mistral, umożliwiających przetwarzanie dużych mas informacji, pozwoliło na założenie dwóch baz o znacznej objętości: LEONORE (akta członków Legii Honorowej) i ARCADE (pozyskiwanie dzieł sztuki przez państwo). Przełom w komputeryzacji spowodował zakup sprzętu i oprogramowania komputerowego TEXTO, które były relatywnie łatwe w obsłudze i pozwalały na zachowanie znacznej autonomii archiwistów w tworzeniu pomocy informacyjnych z wykorzystaniem informatyki.

Następnym etapem rozwoju komputeryzacji archiwów francuskich był dokonany na początku lat dziewięćdziesiątych prawdziwy przewrót, związany z wykorzystaniem komputerów biurowych dla potrzeb przygotowywania różnych pomocy informacyjnych na papierze (inwentarze — indeksy akt personalnych, prosta indeksacja dawnych pomocy informacyjnych). W 1984 r. wprowadzono przygotowaną przez Centrum Archiwów Współczesnych aplikację PRIAM jako program do inwentaryzacji akt serii W w archiwach departamentalnych. Aplikacja ta zbudowana została na bazie dwóch założeń — znormalizowanego opisu jednostki oraz jej ujednoliconej indeksacji. Dla tychże celów opracowano ponadto tezauryusy PRIAM 3 w Centrum Archiwów Współczesnych oraz W dla archiwów departamentalnych. Nadal jednak nie istniały zarządzenia Dyrekcji Archiwów Francji odnośnie do normalizacji opisu archiwaliów.

Konieczność wprowadzenia komputerowych pomocy informacyjnych pojawiła się w końcu lat osiemdziesiątych. W latach 1988–1989 Dyrekcja Archiwów Francji zwróciła większą uwagę na wytwarzanie i rozpowszechnianie pomocy informacyjnych. Zatwierdzono użycie informatyki do wytwarzania pomocy tradycyjnych i środków informatycznych skierowanych do użytkowników. Do tych celów zaadaptowano aplikację PRIAM 3. Wreszcie w 1995 r. powstała aplikacja BORA (Baza orientacji i poszukiwań w archiwach), która miała być krajowym przewodnikiem informatycznym powiązanym z wykazem inwentarzy w Archiwum Narodowym w Paryżu, spisami akt ministerialnych i przewodnikami po archiwach departamentalnych rozpowszechnianymi przez Internet. Baza ta dla zdefiniowania klucza opisu zespołu jest oparta na normie ISAD/G.

Kolejna część omawianego rozdziału dotyczy indeksowania. Ponownie przedstawiono historię indeksowania akt w Archiwum Narodowym i archiwach terytorialnych. W tym pierwszym pod koniec XIX w. sporządzano indeksy do akt parlamentu Paryża — seria X oraz Izby Obrachunkowej — seria P. Były to indeksy osobowe, geograficzne oraz rzeczowe i dotyczyły pomocy publikowanych. W XX w. potwierdzono konieczność zamieszczania indeksów do wszystkich pomocy informacyjnych. Użyteczność indeksów, nienegowana przez wiele lat, nie przekładała się jednak do 1963 r. na naszkicowanie chociażby słownika. Jego opracowanie — celem znormalizowania zasad indeksowania nazwisk osób, miejsca i przedmiotu — zlecano komisji powołanej w Archiwum Narodowym w latach sześćdziesiątych. Zasady opracowania indeksów znalazły się również w *Podręczniku archiwistyki*, wydanym w 1970 r. Wprowadzenie informatyki w latach osiemdziesiątych wymogło większą troskę w wyborze terminów używanych i odnoszących się do tezauryusa lub słownika. Znaczna część aplikacji

informatycznych Archiwum Narodowego posłużyła do budowy słownika, w szczególności dla archiwaliów współczesnych. Przykładowo: baza VARENNE, która służyła opracowywaniu akt Kancelarii Premiera, została wykorzystana do przygotowania słowników słów kluczowych w biurze podań Zgromadzenia Narodowego, podczas gdy Centrum Archiwów Współczesnych indeksowało sumarycznie dopływy pod różnym kątem, z wykorzystaniem dowolnego deskryptora.

Archiwiści kilku archiwów departamentalnych (Rhône-Alpes i Provence-Alpes-Côte-d'Azur) przygotowali wspólnie tezaurus dla opracowywania dopływów akt administracji współczesnej. W 1987 r. archiwa departamentalne otrzymały słownik normalizujący indeksowanie oraz tezaurus W, przeznaczony do ujednolicenia redagowania indeksów do akt współczesnych i ułatwienia ich wykorzystania za pomocą informatyki. Tezaurus W, przerabiany i wprowadzony obowiązkowo do stosowania w 1989 r., został zmodyfikowany w 1997 r. i przekazany archiwom terytorialnym (departamentalnym, komunalnym i regionalnym).

W rozdz. 2 omówione zostały kwestie związane z porządkowaniem archiwaliów. Podkreślono, że nie może być mowy o opisie archiwaliów bez ich uprzedniego uporządkowania — niewskazane jest sporządzanie analitycznych pomocy informacyjnych do zespołów nie uporządkowanych. Przedstawiono również definicję zespołu archiwalnego, określając go jako rezultat aktywności osoby fizycznej lub prawnej, która produkuje i otrzymuje dokumenty w trakcie swojej działalności. Nie można przy tym mieszać twórcy zespołu z autorem dokumentacji. Omawiając zasadę przynależności zespołowej, autorzy podręcznika zauważyli, że mieszczą się w niej: poszanowanie pochodzenia, poszanowanie niepodzielności zespołu oraz poszanowanie porządku oryginalnego lub pierwotnego. Następnie omówiono szczegółowo stosowanie wymienionych zasad podczas prac porządkowych.

W ogólnych zasadach podniesiona została potrzeba porządkowania archiwaliów zaraz po ich przejściu do archiwów. Wymóg ten związany jest z koniecznością ich udostępniania użytkownikom. Zespoły nie uporządkowane i nie zinwentaryzowane, ze względów bezpieczeństwa oraz potrzeby zachowania przynależności, nie powinny być udostępniane. Podniesiono też kwestie związane z porządkowaniem akt zespołów i serii zamkniętych oraz otwartych. Za szczególnie ważne uznano przeprowadzenie odpowiednich prac wstępnych przed podjęciem porządkowania akt, zalecając zapoznanie się z pomocami informacyjnymi przygotowywanymi dla podobnych akt w innych archiwach. W procesie porządkowania akt wyodrębniono następujące etapy: 1) rozpoznanie przynależności zespołowej akt biorąc pod uwagę ich miejsce w ramach obowiązującego porządku; 2) segregacja i systematyzacja akt lub porządkowanie wewnętrzne zespołu; 3) sygnowanie jednostek i ich porządkowanie rzeczowe.

Następnie przedstawiono ramy porządkowania, stwierdzając, że we Francji od ponad półtora wieku archiwa narodowe, departamentalne, komunalne i szpitalne, opracowując akta, stosują ich generalny układ w ramach kolejnych, obowiązujących grup, odpowiadających wielkim odcinkom chronologicznym historii Francji (1789, 1800, 1940). Identyczne zasady porządkowania akt w archiwach tego samego typu pozwalają ponadto na ujednolicenie pomocy informacyjnych i ułatwienie udostępniania akt. Przepisy obowiązujące w archiwach publicznych, a dotyczące porządkowania, nie mogą być w żadnym przypadku modyfikowane przez archiwistów, którzy nie powinni dodawać lub odejmować żadnych serii. W pomocach informacyjnych brak obowiązujących podserii powinien być wzmiankowany przez porządkującego dopiskiem „brak”. Wybór serii w ramach porządkowania należy do archiwisty, który powinien opierać się na trzech wskazaniach: 1) statusie aktotwórcy w okresie przejścia

akt; 2) sposobie wpływu do archiwum; 3) cezur czasowych dokumentów. Ważne jest również zindywidualizowanie zespołów w ramach tej samej serii, co osiągnąć można przez nadanie im odpowiednich tytułów. Należy nadawać zespołom nazwy ich wytwórców, zamiast używania nazw przekazujących akta lub darczyńców czy depozytariuszy (w przypadkach zespołów prywatnych).

Porządkowanie wewnętrzne zespołów powinno uwzględniać układ oryginalny akt nadany im przez twórcę. Archiwista powinien informować o twórcy akt oraz strukturze zespołu. Ważną kwestią jest ponadto nadanie archiwaliom, w przypadku braku numeracji pozwalającej na ich zidentyfikowanie, sygnatur tymczasowych obowiązujących do czasu nadania sygnatur ostatecznych. Ustalić też należy poziom porządkowania wewnętrznego akt zespołu z założeniem, że każdy z nich podzielić można na podzespoły, serie, podserie, sprawy i jednostki. Po tej czynności można przygotować plan porządkowania zespołu, który powinien być zaaprobowany przez Dyрекcję Archiwów Francji. Podręcznik omawia też szczegółowo zasady układu akt w odniesieniu do zespołów uporządkowanych, częściowo nie uporządkowanych oraz akt przekazanych w całkowitym nieładzie. Nieco uwagi poświęcili także autorzy problemom powtórnego porządkowania akt zespołów uznanych już za uporządkowane.

W rozdziale dotyczącym porządkowania zawarte zostały sprawy sygnowania i nadawania układu aktom, które ocenione zostały jako materializacja i zamknięcie procesu porządkowania. Autorzy omawiają tutaj definicję jednostki archiwalnej, którą są według nich akta tej samej proveniencji odnoszące się do jednego przedmiotu lub sprawy. Jednostka archiwalna stanowi ponadto podstawę opisu, jedność materialną, podstawę do nadania sygnatury, układu oraz udostępniania archiwaliów. Każda jednostka jest zindywidualizowana przez sygnaturę i opis. Jednostka archiwalna obejmuje jedną sprawę lub część. Kiedy ta jest zbyt obszerna, aby być w jednej jednostce fizycznej, może zostać podzielona na trzy kartony i stanowić będzie trzy jednostki występujące pod własną sygnaturą. Odwrotnie, jeżeli karton lub wiązka akt zawierają sprawy lub jednostki różne, zarówno zespołowo, jak i rzeczowo, archiwista sformować powinien jednostki z numerem właściwym dla różnych zespołów lub tematów. Zgodnie z tymi zasadami karton archiwalny może zawierać więcej sygnowanych jednostek. Zadaniem archiwisty jest tworzenie jednostek spoistych. Idealne byłoby tworzenie jednostek odpowiadających sprawom.

Zwykle porządek wyrozumowany i układ rzeczowy powinny przystawać do siebie po procesie porządkowania, a sygnatura nadana jednostkom aktowym winna być logicznym następstwem porządkowania. W praktyce jest on zgodny w odniesieniu do zespołów zamkniętych, jak i zespołów otwartych. Sygnatura nadana aktom składa się zwykle z trzech elementów: 1) jednej lub dwóch liter identyfikującej serie w ramach układu; 2) numeru identyfikującego podserie; 3) numeru porządkowego identyfikującego jednostkę. Przykładowo 2 M 25 oznacza 25 jednostkę podserii 2 w serii M przechowywanej w archiwum departamentalnym.

W Archiwum Narodowym sprawy sygnatury archiwalnej nie są regulowane przepisami i wypływają ze stosowanej wieloletniej praktyki. Sygnowanie akt w archiwach departamentalnych zostało uregulowane przepisami z 1958 r., uzupełnionymi w 1998 r. Sposób nadawania sygnatur w archiwach komunalnych jest wynikiem instrukcji wydanej w 1926 r., która przewiduje sygnaturę złożoną z czterech elementów identyfikujących serię (litera alfabetu), sekcję (cyfra przed literą), podsekcję (cyfra do potęgi) i jednostkę (ostatnia cyfra). Przykładem może być sygnatura 1K¹.

W rozdz. 3 przedstawiono zasady opisu wytwórcy akt, które zostały uregulowane międzynarodową normą ISAAR/CPF. Standard ten pozwala opisać wytwórcę, a także jego dokumentację. ISAAR składa się z trzech bloków — obszarów liczących 36 elementów opisowych. Przy wprowadzaniu danych w przypadku archiwów francuskich należy korzystać z miejscowej normy AFNOR. Pierwszy z bloków zawiera następujące elementy: 1) kod identyfikujący wprowadzającego dane; 2) typ rekordu archiwalnego hasła (według rodzaju twórcy); 3) hasło wzorcowe; 4) warianty wyrazów hasłowych; 5) hasła odsyłaczowe; 6) wzorcowe hasła odsyłaczowe. W bloku informacyjnym swoje miejsce posiadają elementy opisu przeznaczone dla ciała zbiorowego (numer rejestracyjny, nazwy, daty i miejsce funkcjonowania, siedziba, status prawny, zadania i dziedzina działalności, schemat organizacyjny, powiązania, inne ważniejsze informacje). W bloku tym pomieszczone być winny informacje o osobach (numer wpisu, nazwy, daty i miejsca działania, miejsce pobytu, narodowość, pełnione funkcje i rodzaj działalności), schemat organizacyjny, powiązania, ważniejsze informacje. W tym samym bloku opisać też można rodziny. W skład informacji o nich wchodzi dane dotyczące numeru wpisu, nazw, dat i miejsca funkcjonowania, miejsc, narodowości, funkcji i przedmiotu działalności, drzewa genealogicznego, powiązań oraz innych ważniejszych informacji. Blok informacyjny jest bardzo rozbudowany i zawiera pola pozwalające na bardzo dokładny opis zbiorowości, osoby lub rodziny. Numer wpisu we Francji jest dokonywany na podstawie kodu Siret. Blok uwag zawiera dane: przypisy archiwisty, przepisy i zasady, na bazie których je tworzone (międzynarodowe lub krajowe), oraz datę sporządzania hasła.

Rozdział 3 zawiera również uwagi dotyczące praktycznego korzystania z międzynarodowej normy ISAAR (CPF). Każdy przykład został wyjaśniony. Dodatkowo zaopatrzono rozdział w aneks przedstawiający w formie zbiorczej zasady i wyjaśniający problemy korzystania ze standardu w praktyce.

Rozdział 4 poświęcono opisowi dokumentów i elementom opisu zgodnie z normą ISAD/G. Podkreślono przy tym, że normę utworzono na bazie: 1) ważności koncepcji zespołowości i zasady poszanowania zespołu z niej wynikającej; 2) zależności między poziomami porządkowania i poziomami opisu; 3) konieczności opisu na wielu poziomach. Rozdział ten jest „instrukcją obsługi” przy opisie dokumentacji według standardu ISAD/G. Omówiono tutaj 6 bloków i 26 elementów opisu, posiłkując się przykładami opisu archiwaliów z konkretnych archiwów. Główne elementy opisu to: 1) blok identyfikacyjny; 2) blok proveniencji i archiwizacji; 3) blok opisu zawartości i układu akt; 4) blok udostępniania i wykorzystania; 5) blok materiałów uzupełniających; 6) blok uwag. Przykładowo podano wykorzystanie standardu opisu archiwaliów — wpisy w archiwach w odniesieniu do ich zasobu.

Rozdział 5 dotyczy wyboru poziomu opisu i poprzedzony został związanymi z tą kwestią informacjami na temat typologii pomocy informacyjnych i ich stanu we Francji. Zostały sklasyfikowane i przedstawione według różnorodnych kryteriów: rozpowszechniania (dostępne dla użytkowników, używane przez archiwistów); formy (pomoce tradycyjne i bazy danych); nośnika (pomoce na papierze lub nośnik informatyczny — dysk twardy, CD-ROM itp.); przedmiot (pomoce dotyczące jednego lub wielu archiwów, do części lub całego zespołu, do jednej serii lub podserii); porządku (pomoce numeryczne sporządzone według kolejności sygnatur i pomoce metodyczne sporządzane według porządku logicznego).

Wyróżniono dwa rodzaje pomocy informacyjnych przygotowywanych przez archiwistów w postaci pomocy analitycznych, które indywidualizują opis do poziomu jednostki (inwentarze i repertoria), oraz pomoce informacyjne o charakterze syntetycznym, opisujące archiwalia do poziomu zespołu i podzespołu. Tymi ostatnimi są wykazy zespołów lub przewodniki. Następnie omówione zostały zasady tworzenia pomocy analitycznych z uwzględnieniem różnic pomiędzy inwentarzami sumarycznymi i analitycznymi. Jako przykład podano zapisy z wymienionych inwentarzy dotyczące tych samych dokumentów. W inwentarzu sumarycznym odpowiedni zapis brzmi: „Potwierdzenie bulli poprzedniej przez Innocentego IV (1245)”. W inwentarzu analitycznym dokument ten został opisany następująco: „1245, 30 lipca, Lyon, Innocenty IV na prośbę Gautiera de Villars, opata z Saint-Jean w obecności Phillipe de Savoie arcybiskupa-elektu Lyonu, potwierdza przywilej udzielony opactwu przez Honoriusza III w dniu 2 lutego 1218”. Przedstawiono także metody opracowywania inwentarzy według porządku metodycznego w postaci inwentarzy-indeksów. Tworzenie pomocy tego typu zalecono dla zespołów zawierających akta, w których występują nazwy własne (osób lub miejsc). Uwagę autorów podpręcznika zajęły także sprawy tworzenia katalogów archiwalnych.

W niniejszym rozdziale omówione zostały też problemy opisu archiwaliów do poziomu sprawy. Służą temu repertoria oraz spisy zdawczo-odbiorcze. Repertoria są mniej lub bardziej rozbudowaną formą opisu większości spraw, a różnice pomiędzy nimi a inwentarzami zostały wyjaśnione przez instrukcję omawiającą tworzenie repertoriów w archiwach departamentalnych z 25 III 1909 r. W dalszej części rozważań dotyczących repertoriów podane zostały przykłady tworzenia repertoriów numerycznych oraz szczegółowych repertoriów numerycznych. Żadne przepisy nie definiowały we Francji zasad redagowania repertoriów szczegółowych. Różnice pomiędzy nimi oddają przytoczone przykłady opisu:

Repertorium numeryczne, sygn. 201– 4 gmina Saint-Martin, 1805–1937.

1. Personel, 1848–1925.
2. Merostwo, szkoły, 1800–1931.
3. Inne budowle cywilne, 1868–1897.
4. Kościół, prezbiterium, cmentarz, pomniki zmarłych, 1805–1937.

Repertorium numeryczne szczegółowe

201. Personel. Akta indywidualne (1848–1925).

202. Merostwo, szkoły. Merostwo, rekonstrukcja: plany (1800–1900), korespondencja (1882–1889); rozbudowa; protokoły wydziału prac (1933–1934). Szkoły, szkoła dla dziewcząt, urządzanie: kosztorys (uporządkowany według układu alfabetycznego zakładów, 1872–1930); szkoła dla chłopców, rekonstrukcja: plany i korespondencja (1929–1931), (1800–1931).

Omówiono też formę repertorium przygotowanego przed przejściem archiwaliów do magazynów. Zgodnie z przepisami wprowadzonymi *Dekretem nr 79–1037 z 3 XII 1979 r.* winny być one przygotowane przez przekazujących akta i zaaprobowane przez archiwistów. Forma i zawartość spisów jest znormalizowana, zwłaszcza pod kątem indeksowania w perspektywie wykorzystania informatyki na poziomie krajowym (okólniki z lat 1980 i 1993).

W rozdziale o wyborze poziomu opisu, w części dotyczącej pomocy syntetycznych, omówiono też zasady opisu na poziomie zespołów i podzespołów oraz poziomie serii. Ponadto przekazano informacje o inwentarzach, przewodnikach po archiwach oraz przewodnikach tematycznych (przewodniki po zespołach, typach akt oraz aktach użytecznych do badań szczegółowych). Jako pomoce syntetyczne zostały ponadto potraktowane protokoły kontroli archiwaliów, sporządzane najczęściej w trakcie przekazywania obowiązków przez dyrektorów archiwów.

Rozdział 6 porusza sprawy organizacji informacji archiwalnej i struktury pomocy informacyjnych. Do głównych zasad opisu należy uwzględnienie go na wielu poziomach z założeniem niezależności struktury i formy pomocy informacyjnych. Wielopoziomowy opis powinien uwzględniać i doprowadzać do stosowania w praktyce następujących założeń: opis winien prowadzić od ogółu do szczegółu, informacje są dostosowane do poziomu opisu, poziomy opisów powiązane ze sobą, te same informacje nie mogą być powtarzane.

Następnie przedstawione zostały zasady redagowania not opisu stanowiące podstawę pomocy informacyjnych, zarówno dla tych tworzonych metodą tradycyjną (pisanych ręcznie), jak i baz danych, których opracowaniu służy sprzęt komputerowy. Do ich zilustrowania posłużyły przykłady z inwentarzy i repertoriów opracowanych w konkretnych archiwach departamentalnych. Opisowi archiwaliów w pomocach informacyjnych pisanych lub drukowanych służą trzy pola, w których zostały zawarte: 1) odnośnik; 2) tytuł — inne elementy analizy; 3) daty skrajne opisywanej jednostki archiwalnej. Do opisu archiwaliów w bazach danych zalecono wprowadzenie co najmniej czterech pól przeznaczonych na: 1) odnośnik; 2) tytuł; 3) daty skrajne opisywanej jednostki; 4) inne elementy opisu.

Wiele miejsca zajęło przedstawienie głównych zasad, którymi kierować się powinni opracowujący pomoce informacyjne. Są to m.in. konieczność grupowania informacji oraz właściwy porządek (układ) elementów informacji w pomocach informacyjnych zarówno tradycyjnych, jak i informatycznych. Dla przykładu: przewodnik po archiwum departamentalnym, zgodnie z okólnikiem AD 69–2 z 8 IV 1969 r., zawierać powinien następujące elementy: wstęp (przepisy, rady praktyczne, historia departamentu, dzieje zasobu, wykaz pomocy informacyjnych), część główną (informacje o seriach według układu akt w archiwum z podaniem dotyczących ich informacji bibliograficznych), źródła uzupełniające (zespoły przechowywane poza archiwum), porady metodologiczne, indeks.

W aneksie do rozdziału załączono przepisy dotyczące technicznego przygotowania pomocy pisanych lub drukowanych (format, układ stron i tekstu, wielkość czcionki, rodzaj papieru — zawarte we francuskiej normie NF ISO 9706).

Rozdział 7 dotyczy spraw związanych z polityką przygotowywania i rozpowszechniania pomocy w archiwach francuskich i — jak to określili autorzy — jest „próbą sprecyzowania zasad sztuki opracowywania pomocy informacyjnych”. Konieczność opracowania pomocy informacyjnych powinna być przede wszystkim implikowana zapotrzebowaniem użytkowników, których w 1997 r. zarejestrowano w archiwach francuskich (Archiwum Narodowe i archiwa departamentalne) 180 504 (wzrost w ciągu ostatnich 10 lat o 48% i w ciągu 30 lat o 330%). Efekty prac porządkowych oraz stan pomocy informacyjnych zależą w znacznej mierze od motywacji pracowników archiwalnych. Dużą rolę ma też do odegrania dyrektor archiwum. Podkreślono ponadto, że od stanu i jakości pomocy informacyjnych zależy w znacznej mierze obraz archiwum w oczach jego użytkowników. Pomoce informacyjne winny się też przyczynić do poprawy bezpieczeństwa archiwaliów. Muszą one w razie potrzeby umożliwić szybką identyfikację akt zawłaszczonych przez nieuczciwych użytkowników i oferowanych następnie do sprzedaży.

W ostatnim rozdziale zawarte zostały rozważania dotyczące wyboru rodzajów pomocy, które powinny być opracowywane w pierwszej kolejności. Zdaniem autorów należy zgodzić się z twierdzeniem, że najkorzystniejsze jest przygotowywanie pomocy informatycznych o charakterze syntetycznym. Przemawiają za tym długoletnie doświadczenia oraz zapotrzebowanie użytkowników. Podkreślona została konieczność opracowania przede wszystkim przewodników po archiwach, w instytucjach, które ich jeszcze nie posiadają. Wyartykułowano

także potrzebę przygotowania jak najprostszych przewodników, które prezentować będą dokumentację według tematów badawczych, niezależnie od układu porządkowanych akt oraz przewodników dla dokumentów najczęściej udostępnianych lub tych, których udostępnianie zajmuje pracownikom czytelni najwięcej czasu. Wśród pomocy o charakterze analitycznym archiwa powinny zwrócić szczególną uwagę na sporządzanie repertoriów. Zastrzeżenia te nie dotyczą dwóch wyjątków w postaci zespołów bardzo istotnych dla badań historycznych oraz dokumentacji obrazowej, dla których sporządzać się powinno inwentarze lub katalogi. Przygotowując program redakcji pomocy analitycznych, rozważyć należy kwestie wyboru zespołów lub serii do porządkowania i opisu oraz wyboru porządku (układu) akt.

Rozważenia wymaga ponadto sprawa wyboru formy pomocy informacyjnych: nośnik papierowy czy baza danych zrealizowana w zapisie elektronicznym? Przy wyborze należy brać pod uwagę rodzaj archiwaliów, ich wykorzystywanie przez użytkowników, indeksowanie itp.

W części dotyczącej rozpowszechniania i publikacji pomocy archiwalnych o charakterze informacyjnym przywołane zostały wszystkie obowiązujące w tej materii przepisy. Sposób rozpowszechniania pomocy archiwalnych determinowany jest przez dwa kryteria: 1) nośnik (papier lub zapis elektroniczny); 2) ważność i znaczenie rozpowszechniania (może być ograniczone do uniwersytetów, centrów badawczych i bibliotek, które powinny być uprzywilejowane lub traktowane znacznie szerzej).

Blisko czwartą część publikacji zajmują aneksy. Znaleźć w nich można obszerną bibliografię podaną według układu: opracowania ogólne, porządkowanie archiwaliów, opis archiwalny i pomoce informacyjne. Użyteczne jest również zamieszczenie tablicy synoptycznej pojawiania się pomocy informacyjnych w archiwach francuskich, poczynwszy od początku XIX w. Dalej znalazły się przepisy dotyczące pomocy informacyjnych i zasad ich tworzenia w archiwach. Podano tutaj jedynie tytuły i daty wydania rozporządzeń, okólników i instrukcji. Zebranie jednak w jednym miejscu kompletu przepisów obowiązujących w tym zakresie uznać należy za bardzo użyteczne. Podobnie ocenić można informacje o wszystkich normach AFNOR mających zastosowanie w archiwach francuskich. Książka została także zaopatrzona w słownik, który jest oparty na *Słowniku terminologii archiwalnej* opracowanym pod auspicjami MRA. Na kilkunastu stronach zaprezentowane zostały przykłady pomocy informacyjnych różnych typów opracowywanych w minionych latach przez archiwistów francuskich. Korzystanie z publikacji ułatwia indeks rzeczowy.

Prezentowana publikacja powinna wzbudzić zainteresowanie również wśród pracowników służb archiwalnych innych krajów. Przemawia za tym jej treść, tj. opracowywanie archiwalnych pomocy informacyjnych i stosowanie standardów opisu archiwaliów ISAAR/CPF i ISAD/G, oraz pionierska rola archiwów francuskich w tej i wielu innych dziedzinach pracy archiwalnej.

JANUSZ GRABOWSKI
(Warszawa)

O MODELU BIBLIOGRAFII DYPLOMATYKI POLSKIEJ

W ZWIĄZKU Z PRACĄ ANNY ADAMSKIEJ, *BIBLIOGRAPHIE DE LA DIPLOMATIQUE POLONAISE, 1956–1996*, „ARCHIV FÜR DIPLOMATIK, SCHRIFTGESCHICHTE, SIEGEL- UND WAPPENKUNDE”, KÖLN-WIEN, T. 44, 1998, S. 275–336

W czasopiśmie „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde”, t. 44, została zamieszczona *Bibliografia dyplomatyki polskiej za lata 1956–1996*, opracowana przez Annę Adamską z Uniwersytetu w Utrechcie. Autorka omawianej bibliografii jest dobrze znana w Polsce z wielu publikacji z zakresu dyplomatyki średniowiecznej¹. Ostatnio ukazała się jej interesująca dysertacja poświęcona arendze w dokumentach Władysława Łokietka². Niniejsza rozprawa (która doczekała się już dwóch recenzji pióra Antoniego Gąsiorowskiego i Roberta Jopa)³ składa się z dwóch części. W pierwszej autorka uzasadniła potrzebę opracowania bibliografii dyplomatyki polskiej oraz omówiła jej układ. Adamska dokonała podziału bibliografii na pięć głównych działów. Pierwszy to opracowania ogólne, gdzie zamieszczono m.in. podręczniki i syntezy, bibliografie, edycje źródłowe oraz prace dotyczące techniki i metody opracowania, a także historii dyplomatyki polskiej i jej perspektyw badawczych. Cztery kolejne działy to: 2. Kancelarie, 3. Dokumenty, 4. Księgi wpisów i kopiarze, 5. Prace z dyplomatyki obcej dotyczące historii Polski.

Bibliografia licząca 450 pozycji obejmuje druki zwarte, artykuły, hasła encyklopedyczne i słownikowe. Każda pozycja ma tytuł oryginalny i przekład francuski oraz opis bibliograficzny. Wartość bibliografii podnosi fakt, że uwzględnia ona również recenzje z zamieszczonych opracowań, które zostały opublikowane w polskich i zagranicznych czasopismach. W sumie autorka podaje informacje o 132 recenzjach. Bibliografię uzupełniają indeksy (osób, miejscowości i autorów) oraz wykaz skrótów.

Zanim przejdę do omówienia bibliografii, chciałbym podkreślić, że jest to wartościowe opracowanie, z którego korzystać będzie wielu badaczy, zwłaszcza że dotychczas nie dysponowaliśmy tak obszernym zestawieniem publikacji dotyczących dyplomatyki polskiej. Jednak przyjęta przez autorkę początkowa cezura opracowania musi budzić słuszny sprzeciw, rok 1956 nie stanowi bowiem okresu przełomowego w rozwoju powojennej dyplomatyki polskiej. Ani I Kongres Nauki Polskiej z 29 VI – 2 VII 1951, który stanowił ważny etap realizacji partyjnego sterowania nauką, w duchu otwarcie stalinowskim, jak również zwołana w grudniu tego roku do Otwocka Konferencja Metodologiczna Historyków Polskich nie zapewniły dominującej roli metodologii marksistowskiej w polskich badaniach historycznych, zwłaszcza w odniesieniu do dyplomatyki średniowiecznej. Przecież m.in. w 1953 r. ukazała się doskonała recenzja Kazimierza Jasińskiego, *Uwagi nad kancelarią Władysława Łokietka*

¹ A. Rybicka (Adamska), *Dokument i kancelaria biskupa krakowskiego Jana Grota (1326–1347)*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 37, 1989, z. 2, s. 77–124; eadem, *Formuła Transivit per manus w średniowiecznych dokumentach arcybiskupów gnieźnieńskich*, ABMK, t. 65, 1996, s. 393–398.

² A. Adamska, *Arengi w dokumentach Władysława Łokietka. Formy i funkcje*, Kraków 2000.

³ „Studia Źródłoznawcze”, t. 37, 2000, s. 182–188.

i Kazimierza Wielkiego (na marginesie Karola Maleczyńskiego, *Zarysu dyplomatyki polskiej wieków średnich*), „Zapiski Historyczne”, t. 19, 1953, z. 1–4, s. 57–101. Dlatego szkoda, że bibliografia nie objęła swym zasięgiem także prac powstałych po wojnie do 1955 r.⁴ Kolejna istotna uwaga dotyczy zakresu zawartości bibliografii. Już na wstępie chciałbym stwierdzić, że w tak starannie przygotowanej pracy znalazło się kilka pozycji, których nie należało chyba umieszczać w bibliografii dyplomatyki, nawet gdyby przyjąć bardzo rozszerzoną definicję tej dyscypliny naukowej. Mam tu na myśli m.in. prace: Wojciecha Fałkowskiego, *Elita władzy w Polsce za panowania Kazimierza Jagiellończyka* (nr 185 w bibliografii), Jerzego Gzeli, *Małopolska elita władzy w okresie rządów Ludwika Węgierskiego* (nr 186), Jerzego Mularczyka, *Z rozważań nad urzędnikami śląskimi w XIII wieku* (nr 193), Tomasza Nowakowskiego, *Małopolska elita władzy wobec rywalizacji o tron krakowski w latach 1288–1306* (nr 194), Jana Piętki, *Urzędnicy i otoczenie książąt mazowieckich do połowy XIII wieku* (nr 195)⁵, Jerzego Sporsa, *Urzędnicy terytorialni i nadworni na Pomorzu Gdańskim i Sławiensko-Słupskim w XIII i na początku XIV w.* (nr 200), Stanisława Szczura, *Uwagi o działalności dyplomatycznej arcybiskupa gnieźnieńskiego Jarosława z Bogorii* (nr 201). Także artykuł Andrzeja Radziwińskiego, *Prałaci i kanonicy kapituły katedralnej w Płocku w XIV w.* (nr 240), stanowi tylko fragment obszernego studium tego autora z zakresu prozopografii⁶.

Dyskusyjne wydaje się również umieszczenie w bibliografii wydanych drukiem ksiąg ziemskich: kaliskiej (nr 426) i poznańskiej (nr 427), *Księgi ławniczej Starego Miasta Torunia* (nr 421) i *Ksiąg miejskich Bełżyc* (nr 422). Jak się wydaje, wymienione publikacje, chociaż niezwykle wartościowe, nie mieszczą się w formule bibliografii dyplomatyki. Podobne zastrzeżenie można odnieść do publikacji dotyczących *Ksiąg Metryki Koronnej i Metryki Litewskiej* (nr 406–410). Są to prace z dziedziny archiwistyki i źródłoznawstwa, w których autorzy omawiają głównie dzieje, strukturę i zawartość zespołu, stan jego zachowania i pomoce archiwalne⁷. Nie wydaje się również konieczne zamieszczanie w bibliografii dyplomatyki spisów urzędników dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII w. (nr 205–208).

⁴ Przykładowo podaję tylko kilka prac: J. Mitkowski, *Początki klasztoru cystersów w Sulejowie. Studia nad dokumentami, fundacją i rozwojem uposażenia do końca XIII wieku*, Poznań 1949; P. Czaplewski, *Tytułatura książąt pomorskich do początku XIV w.*, ZH, t. 15, 1949, s. 9–61; *ibid.*, G. Labuda, *Ze studiów nad najstarszymi dokumentami Pomorza Gdańskiego*, t. 18, 1952, z. 1–4, s. 105–155; J. Bielecka, *Organizacja i działalność kancelarii ziemskich i grodzkich w Wielkopolsce XIV–XVIII wieku*, „Archeion”, t. 22, 1954, s. 129–155.

⁵ Gdyby bibliografia miała obejmować również prace dotyczące urzędników ziemskich i nadwornych, to należałoby umieścić przede wszystkim fundamentalną pracę Adama Wolffa, *Studia nad urzędnikami mazowieckimi, 1370–1526*, Wrocław 1962, gdzie znajdujemy wiele informacji na temat kwalifikacji, dróg awansu i uposażenia urzędników, także kancelaryjnych.

⁶ A. Radziwiński, *Prałaci i kanonicy kapituły katedralnej płockiej w XIV i I poł. XV w. Studium prozopograficzne*, t. 1, Toruń 1991, t. 2, Toruń 1993.

⁷ Wśród innych publikacji na ten temat należy wymienić m.in.: J. Jankowska, *O tak zwanej Metryce Litewskiej w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie*, „Archeion”, t. 32, 1960, s. 31–56; *ibid.*, I. Sułkowska-Kurasiowa, *Księgi Sigillat Metryki Koronnej (1658–1794)*, t. 54, 1970, s. 41–57; *ibid.*, eadem, *Księgi Kancelarskie (Księgi Spraw Publicznych) Metryki Koronnej*, t. 60, 1974, s. 143–158; P. Kennedy Grimsted *What Is and What Was the Lithuanian Metrica? Contents, History, and Organization of the Chancery Archives of the Grand Duchy of Lithuania*, „Harvard Ukrainian Studies”, 6, 1982, nr 3, s. 269–338; eadem, *The „Lithuanian Metrica” in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania*, Cambridge 1984.

Kolejny problem dotyczy zamieszczonych w bibliografii edycji dokumentów średnio-wiecznych. Chociaż *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. VI–XI, *Zbiór dokumentów Małopolskich*, t. I–VIII oraz inne współczesne wydawnictwa dyplomatyczne zostały opracowane i wydane wzorowo pod względem edytorskim, to jednak autorzy tych prac nie przeprowadzają szczegółowej analizy dyplomatycznej zamieszczonych dyplomów. Podobnie wydawcy *Regestów śląskich* (nr 65–66) informują jedynie o treści i miejscu przechowywania dokumentu oraz (nie zawsze) zamieszczają listę testatorów. Wyjątkowa jest jednak praca Ewy Suchodolskiej, *Regesty dokumentów mazowieckich z lat 1248–1345* (nr 90), która słusznie została umieszczona w bibliografii dyplomatyki, gdyż stanowi wraz z wcześniej wydaną dysertacją tej autorki⁸ część integralną, stanowiąc jej uzupełnienie⁹. Uwagi zamieszczone przy każdym regescie stanowią swoistą monografię dokumentów. Znajdujemy tam informacje dotyczące datacji, autentyczności, dyktatu, proveniencji kancelaryjnej oraz pisma.

Znacznie więcej informacji od *Regestów śląskich* dostarczają wydane drukiem katalogi dokumentów z archiwów polskich, m.in. *Katalog dokumentów przechowywanych w Archiwach Dolnego Śląska*, t. 1 (do 1300), t. 2 (1301–1327), oprac. R. Stelmach, Wrocław 1991, t. 3 (1328–1350), oprac. R. Żerelik, Wrocław 1991, t. 4 (1351–1366), t. 5 (1367–1381), Wrocław 1991, oprac. R. Stelmach, t. 6 (1380–1391), oprac. M. Chmielewska, Wrocław 1995, t. 7 (1391–1400), oprac. R. Stelmach, Wrocław 1993; *Katalog dokumentów miasta Lublina: 1317–1792*, oprac. M. Trojanowska, Lublin 1996. Zwłaszcza ten ostatni katalog zasługuje na duże uznanie, gdyż prócz szczegółowych regestów zawiera również informacje o liście świadków, zamieszczonych formułach końcowych (*datum per manus*, *scriptum per manus*), elementach ozdobnych; cenne są również wiadomości o pieczęciach, napisach pod tekstem, na marginesach, zakładce i odwrocie, jak również informacje o występujących kopiach dokumentu, jego odpisach, regestach w kopiariuszach czy danych dotyczących publikacji.

Nie chciałbym, żeby uwagi, które noszą charakter polemiczny, odnosiły się tylko do recenzowanej bibliografii, gdyż cenna praca Adamskiej powinna otworzyć na nowo dyskusję na temat definicji i zakresu dyplomatyki polskiej¹⁰. Moje spostrzeżenia traktuję jako jeden z głosów w dyskusji¹¹.

Jeżeli idzie o konkretne uwagi dotyczące recenzowanej pracy, to miałbym tylko kilka sprostowań: nr 81 — prawidłowo powinno być nie C. Konrad, lecz K.(Klaus) Conrad; nr 63 — wydawcą tego dokumentu jest Wacław Gojniczek; nr 82 — autorami tego opracowania są: Radosław Gaziński, Jerzy Grzelak i Jerzy Podrański; nr 137 — należy dodać podtytuł tej

⁸ E. Suchodolska, *Kancelarie na Mazowszu w latach 1248–1345*, Warszawa 1977.

⁹ Ibid., s. 22.

¹⁰ Zob. m.in. A. Tomczak, *W sprawie zakresu dyplomatyki* [w:] *Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie 17–21 września 1968 roku*, t. 2, Warszawa 1968, s. 330–343; *Dyplomayka wieków średnich*, oprac. K. Maleczyński, M. Bielińska, A. Gąsiorowski, Warszawa 1971, s. 11–16; J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 1983, s. 460–463.

¹¹ Tym bardziej że w najnowszym tomie *Bibliografii historii polskiej za rok 1998*, oprac. W. Frazik, S. Gąsiorowski, A. Gruca, Z. Solak, Warszawa 1999, artykuł M. Grzegorza, *Dzieje średniowiecznego archiwum krzyżackiego i kancelarii wielkich mistrzów*, „Zeszyty Naukowe WSP w Bydgoszczy”, „Studia Historyczne”, 1997, z. 5, s. 33–49, zamieszczono w dziale epigrafika (zamiast dyplomatyka). Także pracę K. Pacuskiego poświęconą analizie dokumentów mazowieckich z 1444 r. nie umieszczono w dziale dyplomatyka, lecz źródłoznawstwo. Z podobną sytuacją spotykamy się także we wcześniejszych tomach *Bibliografii historii polskiej*, jak również w *Bibliografii archiwistyki polskiej do roku 1970*, w oprac. J. Pakulskiego, R. Piechoty, B. Ryszewskiego, red. A. Tomczak, Warszawa–Łódź 1984, s. 186–214.

recenzji: *W związku z najnowszymi pracami Rościława Żerelika i Winfrieda Irganga*; nr 151 — recenzja Kazimierza Bobowskiego została zamieszczona w „Zapiskach Historycznych”, t. 36, 1971, z. 1, s. 148–152; nr 154 — należy również dodać podtytuł tej recenzji: *W związku z pracą Józefa Mitkowskiego, Kancelaria Kazimierza Konradowica księcia kujawsko-łeczyckiego (1223–1267)*; nr 296 — prawidłowo należy podać s. 275–292 (nie 42–58); nr 297 — podobnie: s. 85–92 (nie 15–27); nr 438–439 — należy dodać, że współautorem tych publikacji jest również Irena Sułkowska-Kuraś.

Bibliografia Anny Adamskiej jest cenną pozycją naukową, a jej wartości nie mogą obniżyć wymienione usterki czy zwykłe pomyłki druku. Na szczególną pochwałę zasługuje fakt, że dzięki tej pracy dorobek dyplomatyki polskiej za lata 1956–1996 będzie lepiej znany zachodnim badaczom niż dotychczas.

Na koniec chciałbym zamieścić uzupełnienia do recenzowanej bibliografii. W niniejszym zestawieniu pomijam prace, które opublikował już Robert Jopa w swojej recenzji z *Bibliografii dyplomatyki polskiej*, zamieszczonej w „Studiach Źródłoznawczych”¹².

Uzupełnienia do bibliografii dyplomatyki polskiej za lata 1956–1996

Wykaz skrótów

- „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” — ABMK
- „Acta Universitatis Wratislaviensis Historia” — AUWH
- „Czasopismo Prawno-Historyczne” — CP-H
- „Kwartalnik Historyczny” — KH
- „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” — KMW
- „Nasza Przeszłość” — NP
- „Przegląd Historyczny” — PH
- „Roczniki Historyczne” — RH
- „Studia Źródłoznawcze” — SŻ
- „Zeitschrift für Ostforschung” — ZfO
- „Zapiski Historyczne” — ZH

Akt zaślubin Anny Jagiellonki, córki króla polskiego Kazimierza Jagiellończyka z Bogusławem X, księciem pomorskim. 1491, wyd. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Państwowe w Szczecinie, Szczecin 1991, rec. E. Potkowski, „Archeion”, t. 93, 1994, s. 177–179.
Aubert R., rec. *Bullarium Poloniae*, t. 2, 1343–1378, wyd. I. Sułkowska-Kuraś. S. Kuraś, Romae 1985, „Revue d’Histoire Ecclésiastique”, t. 84, 1989, nr 1, s. 261–262.

¹² Ibid., s. 185–188. Wspomniany badacz w zamieszczonym *Spisie publikacji pominiętych przez Annę Adamską w Bibliografii dyplomatyki polskiej za lata 1956–1996*, podał 81 pozycji, jednak niektóre z nich nie mieszczą się w formule dyplomatyki. Dotyczy to m.in. następujących pozycji: *Księga czynszowa Komturstwa Gniewskiego z 1444*; *Rachunki uczyły wydanej na cześć wielkiego mistrza Ulryka von Jungingen w Toruniu w 1407 r.*; *Księga czynszów fary chełmińskiej 1435–1496*; *Księga ławnicza kazimierska 1402–1427*; *Księga ławnicza miasta Płocka 1489–1517*; *Księga ławnicza sądu przedmiejskiego Chełmna 1480–1559 (1567)*; *Księga wójtowska krakowska 1442–1443*; *Nowa księga rachunkowa Starego Miasta Elbląga 1414*; *Rachunki królewskie z lat 1393–1395 i 1412*; *Rachunki podrzęctwa krakowskiego*; *Rachunki stacji nowosądeckiej*.

- Barciak A., *Dokument lokacyjny miasta Zatora z roku 1292, Silesia Superior*, „Śląskie Zeszyty Humanistyczne”, 2, 1995.
- Bielecka J., rec. A. Tomczak, *Kancelaria biskupów włocławskich w okresie księgi wpisów (XV–XVIII.)*, Toruń 1964, „Archeion”, t. 13, 1966, s. 269–271.
- Bielecka J., *Działalność kancelarii urzędów i instytucji okresu księgi wpisów XIV–XVIII w.*, „Archeion”, t. 68, 1979, s. 285–295.
- Bieniak J., rec. *Zbiór dokumentów małopolskich*, wyd. S. Kuraś i I. Sułkowska-Kuraś, cz. 4, *Dokumenty z lat 1211–1400*, Wrocław 1969, „Archeion”, t. 58, 1973, s. 100–106.
- Bieniak J., *Prace nad Kodeksem dyplomatycznym Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej w Toruniu*, ZH, t. 40, 1975, z. 1, s. 179.
- Biskup M., *Traktat toruński 1466 (w pięćsetną rocznicę)*, Bydgoszcz 1966.
- Biskup M., *List kapituły warmińskiej do króla Zygmunta I napisany własnoręcznie przez Mikołaja Kopernika w Olsztynie w 1520 r.*, KMW, 1970, nr 2, s. 307–315.
- Biskup M., *Problem autografu listu Mikołaja Kopernika do Feliksa Reicha z roku 1528*, KMW, 1975, nr 2, s. 257–261.
- Bonenberg M., *Najstarsze dokumenty z historii Zabrze*, „Kronika Miasta Zabrze”, nr 11, 1978, s. 79–85.
- Borkowska U., *Studia nad dokumentami katedry krakowskiej XII wieku*, Wrocław 1974 „Revue d'Histoire Ecclésiastique”, t. 73, 1978, nr 2, s. 582–583.
- Bruski K., Długokęcki W., *Dwa dokumenty krzyżackie dla klasztoru cystersów w Pelplinie z lat 1314–1315 [w:] Ludzie, władza, posiadłości*, red. J. Powierski i B. Śliwiński, Gdańsk 1994.
- Bruski K., Długokęcki W., *Kopiarz dokumentów klasztoru cystersów w Pelplinie z lat 1418–1421 [w:] Dzieje, kultura artystyczna i umysłowa polskich cystersów*, NP, t. 83, 1994.
- Buczek K., *W sprawie interpretacji dokumentu trzebnickiego z r. 1204*, PH, t. 48, 1957, z. 1, s. 38–77.
- Bulla erekcyjna diecezji wigierskiej*, wyd. B. Kumor, ABMK, t. 14, 1967, s. 257–269.
- Chłopocka H., *Ze studiów nad rękopisami procesów polsko-krzyżackich w XIV w.*, „Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, 1963, nr 3, s. 291–293.
- Conrad K., *Urkundliche Grundlagen einer Siedlungsgeschichte Pommerns bis 1250*, ZfO, t. 31, 1982, z. 3, s. 337–359; rec. K. Ślaski, ZH, t. 49, 1984, z. 4, s. 168–170.
- Conrad K., rec. *Schlesisches Urkundenbuch*, oprac. W. Irgang, t. 2, 1231–1250; t. 3, 1251–1266, Graz-Köln 1977–1984, ZfO; t. 28, 1979, z. 2, s. 300–303; t. 40, 1991, z. 2, s. 278–280.
- Corfus I., rec. I. Sułkowska-Kurasiowa, *Polska kancelaria królewska w latach 1447–1506*, Wrocław 1967, „Studii”, t. 22, 1969, nr 1, s. 172–174.
- Dereń A., Stojanowska A., *Polskie dokumenty klasztoru cystersów w Jemielnicy (1648–1720)*, „Sobótka”, t. 15, 1960, rec. Wielgosz Z., SŻ, t. 7, 1962, s. 214.
- Derwich M., *Testament Bolesława Krzywoustego w polskiej historiografii średniowiecznej*, AUWH, t. 33, 1980, s. 113–153.
- Dokumenty miasta Radomia z lat 1355–1450*, wyd. B. Wyrozumska, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego”, t. 3, 1966, z. 4.
- Dygo M., rec. B. Trelińska, *Kancelaria i dokument książąt cieszyńskich. 1290–1573*, Warszawa 1983, „Acta Poloniae Historica”, t. 53, 1986, s. 286.
- Esman T., Guldon Z., *Statuty i przywileje cechów bydgoskich z lat 1434–1770*, Bydgoszcz 1963; rec. K. Ciesielska, ZH, t. 30, 1965, z. 4, s. 554–555.

- Fenrych W., *Próba nabycia Nowej Marchii przez Polskę w 1402 r. (w świetle dokumentu Sędziwoja z Szubina i towarzyszy z dn. 14 II tr.)*, „Zeszyty Naukowe UAM”, Historia, 1958, nr 3; rec. Z. H. Nowak, ZH, t. 24, 1959, z. 4, s. 476–477.
- Friedberg M., rec. A. Tomczak, *Kancelaria biskupów włocławskich w okresie księgi wpisów (XV–XVIII w.)*, Toruń 1964, „Acta Poloniae Historica”, t. 13, 1966, s. 154–155; idem, ZH, t. 32, 1967, z. 2, s. 86–87.
- Gawlik A., rec. *Bullarium Poloniae*, t. 1–2, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Romae 1982–1985, „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters Namens des Monumenta Germaniae Historica”, t. 43, 1987, z. 2, s. 609.
- Gąsiorowski A., *Glossy do tomu V Kodeksu Dyplomatycznego Wielkopolski, cz. 1 lata 1400–1415*, „Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza”, t. 15, 1984, z. 2, s. 125–140.
- Gąsiorowski A., *Monarsze przywileje dla Poznania [w:] Historia prawa — historia kultury. Liber Memorialis Vitoldo Maisel dedicatus*, red. E. Borkowska-Bagieńska i H. Olszewski, Poznań 1994, s. 89–98.
- Gienda A., *Miasto Lubsko w dokumencie pergaminowym i papierowym*, „Przegląd Lubuski”, r. 11, 1983, nr 1–2, s. 3–15.
- Gołębiowski M., *Kancelaria kapituły chełmińskiej w okresie księgi wpisów [w:] Kancelarie okresu księgi wpisów w Prusach Królewskich*, red. A. Tomczak, Warszawa 1994, s. 35–46.
- Górski K., *Uwagi o traktacie toruńskim 1466*, ZH, t. 22, 1958, z. 4.
- Górski Z., *Oznaczenie dnia w dokumentach książąt Pomorza Gdańskiego*, „Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Prace Komisji Historii”, t. 11, 1975, s. 55–65.
- Gramatowski W., *Geneza Diecezji Łódzkiej w świetle dokumentów watykańskich*, NP, t. 62, 1984, s. 187–202.
- Grzegorz M., *W sprawie polskich gwarantów traktatów z Zakonem Krzyżackim w XIV–XV w.*, KMW, 1972, nr 2/3, s. 393–406.
- Grzegorz M., *Przywilej inkorporacyjny z 1454 r. a traktat toruński z 1466 r.*, „Rocznik Toruński”, 1975, nr 10, s. 259–274.
- Hejnosz W., *Traktat toruński z 1466 r. i jego prawnopolityczne znaczenie*, ZH, t. 31, 1966, z. 3, s. 91–108.
- Hlavaček I., rec. J. Krzyżaniakowa, *Kancelaria królewska Władysława Jagiełły*, Poznań 1972, „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters Namens des Monumenta Germaniae Historica”, t. 30, 1974, z. 1, s. 244–245.
- Hlavaček I., rec. *Regesty śląskie*, red. W. Korta, t. 1, 1343–1348; t. 2, 1349–1354, Wrocław 1975, „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters Namens des Monumenta Germaniae Historica”, t. 40, 1984, z. 2, s. 641.
- Horwat J., Jedynek Z., *W sprawie dokumentu lokacyjnego Gliwic*, „Zeszyty Gliwickie”, 1985, nr 16.
- Horwat J., *Kilka uwag na temat dokumentu Henryka I Starszego z dn. 22 stycznia 1475. r.*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach”, t. 3, 1987, s. 81–83.
- Hubatsch W., *Zur Echtheitsfrage der Goldbulle vom Rimini Kaiser Friedrichs II für den Deutschen Orden 1226*, „Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens”, t. 20, 1978.
- Iura Masoviae terrestria*, wyd. J. Sawicki, t. 1–3, Warszawa 1972–1974; rec. A. Wolff, KH, t. 82, 1975, z. 1, s. 120–131.

- Irgang W., *Verschollene Urkunden wieder in Breslau. Neue Perspektiven für das schlesische Urkundenbuch*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms Universität zu Breslau”, t. 23, 1982, s. 293–296.
- Irgang W., *Das Urkundenwesen Herzog Heinrichs III. von Schlesien (1248–1266)*, ZfO, t. 31, 1982, z. 1, s. 1–47; rec. R. Żerelik, „Sobótka”, t. 40, 1985, nr 3, s. 441–444; K. Bobowski, „Kwartalnik Opolski”, t. 31, 1985, nr 2, s. 64–65.
- Irgang W., *Das Urkunden- und Kanzleiwesen Herzog Heinrichs III. (I) von Glogau*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau”, t. 28, 1987, s. 51–67.
- Irgang W., rec. *Pommersches Urkundenbuch*, t. 10, 1336–1340, oprac. K. Conrad, Köln-Wien 1984, ZfO, t. 36, 1986, z. 4, s. 581–582.
- Irgang W., rec. *Regesty śląskie*, red. W. Korta, t. 3, 1355–1357, oprac. J. Gilewska-Dubis, Wrocław 1990, ZfO, t. 42, 1993, z. 1, s. 104–105.
- Janik A., *Notariusze publiczni promowani w Akademii Zamojskiej w latach 1607–1767*, SŻ, t. 22, 1977, s. 166–178.
- Jarmolik W., rec. *Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi Ducis Lithuaniae. 1386–1430*, Warszawa 1986, „Białostocczyzna”, 1987, nr 2, s. 41–42.
- Jasiński K., *Przywilej księcia pomorskiego Świętopełka dla dominikanów z 22 I 1227 r.*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 35, 1987, s. 371–381.
- Jasiński K., rec. K. Bobowski, *Dokumenty i kancelarie książęce na Pomorzu Zachodnim do końca XIII w.*, Wrocław 1988, ZH, t. 55, 1990, z. 4, s. 134–135.
- Jasiński K., rec. S. Szczur, *Traktaty międzypaństwowe Polski Piastowskiej*, Kraków 1990, ZH, t. 57, 1992, s. 147–148.
- Jasiński T., *Złota bulla Fryderyka II dla zakonu krzyżackiego z roku rzekomo 1226*, RH, t. 60, 1994, s. 107–154.
- Jawor G., *Stałe formuły w testamentach polskich (XVI–XIX w.)*, „Rozprawy Komisji Jez.”, t. 12, 1981, s. 217–233.
- Judziński J., *W sprawie datowania i charakteru dokumentów obronnych Zakonu Krzyżackiego z 1310 roku*, KMW, 1979, nr 1, s. 91–102.
- Klare K., Klesińska W., *Stan badań i możliwości badawcze nad kancelarią miasta Elbląga w okresie staropolskim (od XIII do końca XVIII w.)* [w:] *Kancelarie okresu księgi wpisów w Prusach Królewskich*, red. A. Tomczak, Warszawa 1994, s. 11–18.
- Kłoczowski J., *Awinion a Polska w XIV wieku. Na marginesie Bullarium Poloniae* [w:] *Kultura polska a kultura europejska. Prace ofiarowane Januszowi Tazbirowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 1987, s. 225–235.
- Kobzdaj E., *Nieznane dokumenty Kazimierza Jagiellończyka w Archiwum Państwowym w Legnicy*, „Szkice Legnickie”, t. 6, 1971, s. 187–197.
- Kodeks przywilejów miasta Poznania z XIV wieku*, wyd. W. Maisel, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski”, t. 13, 1979, z. 2, s. 139–180.
- Kopiarz przywilejów miasta Łańcuta*, oprac. M. Nitkiewicz, Łańcut 1986.
- Kosman M., *Archiwum Wielkiego Księcia Witolda*, „Archeion”, t. 46, 1967, s. 129–138.
- Kosman M., rec. K. Maleczyński, *Studia nad dokumentem polskim*, Wrocław-Warszawa, 1971, „Archeion”, t. 58, 1973, s. 98–100.
- Kostanecki S., *Stosunek dokumentu biskupa Gedki do aktu wojewody Żyrona. (Przyczynek do najdawniejszych dziejów kolegiaty św. Michała i szkoły plockiej)*, „Notatki Płockie”, r. 9, 1964, nr 3, s. 22–23.

- Kuczyński S. K., rec. *Bullarium Poloniae*, t. 1, 1000–1342, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Romae 1982, PH, t. 74, 1983, z. 3, s. 585–586.
- Kumor B., *Kopiarz opactwa norbertanów w Nowym Sączu*, „Studia Historyczne”, t. 17, 1974, z. 3 (66), s. 465–475.
- Kujawski W., *Krzysztof z Kurozwęk jako wielki kanclerz koronny i biskup włocławski. Studia z historii kościoła w Polsce*, t. 8, Warszawa 1987, s. 8–154.
- Kürbis B., *Dzieje fundacji strzeleńskiej w świetle dokumentów* [w:] *Strzelno romańskie. Zbiór studiów*, Strzelno 1972, s. 39–53.
- Kürbis B., *Studia nad kodeksem Matyldy. List księżnej Matyldy do Mieszka II*, SŻ, t. 30, 1987, s. 125–148.
- Labuda G., rec. *Przywilej chełmiński 1233 i 1251*, oprac. K. Zielińska-Melkowska, Toruń 1986, SŻ, t. 34, 1993, s. 113–114.
- Luciński J., *Przywilej chełmiński z 1233 r., jego treść oraz dzieje jego postanowień* [w:] *Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego*, red. Z. Zdrójkowski, Toruń 1990, t. 1, s. 81–139.
- Łuczycza (Suchodolska) E., *Trzy dokumenty książąt mazowieckich z pierwszej połowy XIV w. Przyczynek do najdawniejszych dziejów Warszawy*, PH, t. 64, 1973, z. 2, s. 345–366.
- Łuczycza-Suchodolska E., *Najstarsze wzmianki o Warszawie w świetle badań dyplomatycznych* [w:] *Studia Warszawskie*, t. 19, Warszawa średniowieczna, 1975, z. 2, s. 149–162.
- Łysiak M., *Przywileje królów polskich dla szpitali i medyków toruńskich w czasach I Rzeczypospolitej (1454–1793)*, „Archiwum Hist. Filoz. Medyc.”, t. 50, 1987, z. 2, s. 271–280.
- Maisel W., *Data przywileju lokacyjnego Poznania* [w:] *Początki i rozwój Starego Miasta w Poznaniu*, Warszawa 1977, s. 111–114.
- Maleczyńska E., *Dokument dla kolegiaty opolskiej z roku 1531*, „Studia Mat. Dziejów Śląska”, t. 4, 1962, s. 403–421.
- Maleczyński K., rec. M. Bielińska, *Kancelarie i dokumenty wielkopolskie XIII wieku*, Wrocław 1967, „Sobótka”, t. 22, 1967, nr 3, s. 369–375.
- Marciniak R., *Cesarskie przywileje lenne dla Pomorza Zachodniego w Archiwum Koronnym Jagiellonów* [w:] *Mente et litteris. O kulturze i społeczeństwie wieków średnich*, Poznań 1984, s. 327–331.
- Mieszkowski K., *Krytyka autentyczności dokumentów biskupów krakowskich XIII wieku*, PH, t. 65, 1974, z. 1, s. 147–158.
- Morawski Z., rec. J. Mularczyk, *Dobór i rola świadków w dokumentach śląskich do końca XIII wieku*, Wrocław 1977, „Acta Poloniae Historica”, t. 39, 1979, s. 266–267.
- Morawski Z., rec. E. Suchodolska, *Kancelarie na Mazowszu w latach 1248–1345*, Warszawa 1977, *ibid.*, s. 269–270.
- Müller W., *Kopiarusze konwentów dominikańskich w Archiwum oo. Dominikanów w Krakowie*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego KUL”, nr 11 za 1960 r., 1961, s. 98–101.
- Neitmann K., *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen 1230–1449*, Köln 1986; rec. M. Biskup, *Nowa praca o traktatach państwowych Zakonu Krzyżackiego w Prusach*, KH, t. 95, 1988, nr 3, s. 217–229.
- Nieznaný dokument z XIV w. Dotyczący szkoły parafialnej w Bochni*, wyd. B. Kumor, ABMK, t. 15, 1967, s. 283–289.
- Nowak Z. H., *Akt rozpoczynający „Wielką wojnę”. List wypowiedni w. mistrza Ulryka von Jungingen z 6 VIII 1409 roku*, KMW, 1976, nr 1, s. 79–85.

- Nyberg T., *Pierwsze dokumenty Władysława Jagiełły dla klasztoru Brygidek*, ZH, t. 39, 1974, z. 4, s. 69–73.
- Ochmański J., *Najdawniejsze przywileje Jagiełły i Witolda dla biskupstwa wileńskiego 1387–1395 r.*, „Zeszyty Naukowe UAM”, Historia, 1961, z. 5, s. 19–36.
- Olejarczuk A., rec. *Regesty śląskie 1343–1348*, red. W. Korta, t. 1, Wrocław 1975, „Acta Poloniae Historica”, t. 37, 1978, s. 286.
- Pacuski K., rec. *Regesty dokumentów mazowieckich z lat 1248–1345*, oprac. E. Suchodolska, Warszawa 1980, „Archeion”, t. 77, 1984, s. 226–229.
- Patykiewicz W., *Nieznaný dokument księcia Władysława Wrocławskiego z 1267 r.*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, t. 3, 1957, z. 2, s. 390–394.
- Pommersches Urkundenbuch*, t. 8, 1331–1335, wyd. E. Assmann, Köln-Graz 1961; rec. B. Zientara, ZH, t. 28, 1963, z. 1, s. 93–94.
- Pommersches Urkundenbuch*, t. 11, 1341–1345, wyd. K. Conrad, cz. 1, *Urkunden*, cz. 2, *Register*, Köln-Wien 1990; rec. W. Irgang, ZfO, t. 42, 1993, z. 2, s. 269–270.
- Prawa i przywileje miasta i dóbr ziemskich Zabłudów XV–XVIII w.*, oprac. J. Maroszek, Białystok 1994; rec. R. Marchwiński, „Archeion”, t. 95, 1995, s. 269–272.
- Preussisches Urkundenbuch*, bd. 3, hrsg. H. Koepen, Marburg 1961; rec. Z. Nowak, ZH, t. 28, 1963, z. 1, s. 94–95.
- Preussisches Urkundenbuch*, t. 4, 1346–1351, wyd. H. Köppen, Marburg 1960–1964; rec. M. Pollakówna, ZH, t. 27, 1962, z. 2, s. 233–237.
- Preussisches Urkundenbuch*, t. 5, 1352–1356, wyd. K. Conrad, Marburg 1975; rec. H. Appelt, ZfO, r. 12, z. 2, s. 374–375; M. Grzegorz, ZH, t. 36, 1971, z. 3, s. 95–97; J. Judziński, KMW 14, 1970, nr 3, s. 475–478.
- Promulgacja bulli Papieża Urbana VI „Romanus pontifex” z 12 marca 1385 r. dokonana przez biskupa poznańskiego Dobrogosta i ustanawiająca Katedrę oraz Kapitułę Katedralną w Wilnie*, „Wiadomości Kościelne Archidiecezji w Białymstoku”, r. 13, 1987, nr 2, s. 7–9.
- Przeracki J., rec. M. Trojanowska, *Dokument miejski lubelski od XIV do XVIII wieku, Studium dyplomatyczne*, Warszawa 1977, KH, t. 86, 1979, nr 1, s. 189–191.
- Przywilej królewski dla Kielc z 1535 r.*, oprac. Z. Guldon, „Kieleckie Studia Historyczne”, t. 1, 1976, s. 49–56.
- Przywilej Władysława Jagiełły dla mieszczan wieluńskich z 22 marca 1404 r.*, wyd. „Towarzystwo Przyjaciół Wielunia”, Łódź 1983.
- Przywilej lokacyjny Zamościa z 1580 roku*, oprac. R. Szczygieł, Lublin 1980.
- Przywileje cechów ostrołęckich z 1622 r.*, wyd. Z. Niedziałkowska, „Rocznik Mazowiecki”, t. 6, 1976, s. 411–421.
- Przywileje Konina = Privilegia civitatis Coninensis*, oprac. W. Maisel, „Rocznik Koniński”, t. 5, 1977, s. 99–164.
- Przywileje m. Piotrkowa przez królów polskich w wiekach XV, XVI, XVII, XVIII wystawione*, oprac. A. Czuba, M. Gąsiorowski, R. Kotewicz, Piotrków Trybunalski 1993.
- Pyrek W., *Kancelaria miejska Dzierżoniowa w drugiej połowie XVIII w.*, „Sobótka”, t. 16, 1960; rec. Wielgosz Z., SŻ, t. 7, 1962, s. 215.
- Rabikauskas P., rec. *Bullarium Poloniae*, t. 1, 1000–1342, wyd. 1. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Romae 1982, Hist. Pont., t. 21, 1983, s. 304–310.
- Radziwiński A., *Listy wielkich mistrzów do rady miasta Torunia z 1. połowy XV w. Przyczynek do dziejów i funkcjonowania poczty krzyżackiej*, „Rocznik Toruński”, t. 19, 1990, s. 325–340.
- Roman S., *Przywileje nieszawskie*, Wrocław 1957.

- Roman S., *Zagadnienie prawomocności przywileju czerwńskiego z 1422 r.*, CP-H, t. 11, 1959, z. 1, s. 73–93.
- Rozenkranz E., *Układ toruński z 1233 roku oraz jego rozszerzona wersja chełmińska z 1251 roku*, „Rocznik Gdański”, t. 49, 1989, z. 1, s. 165–174.
- Rumiński J., *Fałszerstwa dokumentów Krzysztofa Stanisława Janikowskiego w Prusach Królewskich w połowie XVII w.*, ZH, t. 30, 1965, z. 333, s. 401–429.
- Rusdorfiana. *Briefe und Urkunden aus der Kanzlei des Hohmeisters Paul von Rusdorf (1422–1441) im Stadtarchiv Thorn*, wyd. C. A. Lückerath, „Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens”, t. 20, Marburg 1978.
- Russocki S., *Z badań nad statutami książąt mazowieckich z XIV i XV w.*, CP-H, t. 8, 1956, z. 2, s. 227–252.
- Rymar E., rec. K. Bobowski, *Dokumenty i kancelarie książęce na Pomorzu Zachodnim do końca XIII w.*, „Przegląd Zachodnio-Pomorski”, t. 3, 1988, z. 3, s. 217–220.
- Sikora F., *Testament Przedbora z Koniecpola z roku 1460*, „Studia Historyczne”, t. 26, 1983, z. 2, s. 297–314, aneks.
- Skowrońska A., *Kilka dokumentów biskupa Tomasza I z lat 1239–1259*, „Sobótka”, t. 13, 1958, s. 305–317.
- Skowrońska A., *Na marginesie austriackiej edycji Kodeksu Śląskiego*, „Sobótka”, t. 27, 1972, nr 4, s. 609–618.
- Skupieński K., rec. B. Trelińska, *Kancelaria i dokument cieszyński. 1290–1573*, Warszawa 1983, KH, t. 92, 1985, nr 3, s. 701–704.
- Spors J., *Kwestia datowania lokacji miasta na prawie lubeckim w Gdańsku*, ZH, t. 51, 1986, z. 2, s. 59–73.
- Sobczak J., rec. *Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae. 1386–1430*, Warszawa 1986, KMW, 1987, nr 3–4, s. 526–529.
- Spieralski Z., *Z dziejów Archiwum Koronnego Krakowskiego. Kopiarz Jana Łaskiego (około 1505)*, cz. 1, SŻ, t. 24, 1979, s. 109–137.
- Spieralski Z., *Dokumenty Archiwum Koronnego Krakowskiego w Bibliotece Kórnickiej*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, 1981, z. 17, s. 65–78; *ibid.*, 1982, z. 19, s. 5–17.
- Die Staatsverträge des Deutschen Ordens im Preussen im 15. Jahrhundert*, wyd. E. Weise, t. 3 (1467–1497), Marburg 1996; rec. B. Ratusiński, SŻ, t. 14, 1969, s. 210–212.
- Stelmach R., *Nieznany dokument Henryka VI z 26 V 1323 roku*, „Sobótka”, t. 34, 1979, nr 1, s. 95–97.
- Stelmach R., rec. *Zbiór dokumentów i listów miasta Płocka*, t. 2, 1495–1586, wyd. S. M. Szacherska, Warszawa 1987, „Archeion”, t. 87, 1990, s. 226–229.
- Stelmach R., rec. R. Żerelik, *Dokumenty i kancelaria książąt głogowskich w latach 1250–1311*, Wrocław 1988, „Archeion”, t. 88, 1991, s. 181–183.
- Stelmach R., rec. *Regesty dokumentów miasta Szczecina z lat 1243–1856*, oprac. R. Gaziński, J. Grzelak, J. Podrański, Szczecin 1993, „Archeion”, t. 94, 1995, s. 154–155.
- Strzelczyk J., rec. *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 6, 1174–1400, wyd. A. Gąsiorowski, H. Kowalewicz, Warszawa 1982, „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters Namens des Monumenta Germaniae Historica”, t. 40, 1984, z. 1, s. 253–254.
- Strzelczyk J., rec. R. Żerelik, *Dokumenty i kancelarie książąt głogowskich w latach 1250–1331*, Wrocław 1988, „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters Namens des Monumenta Germaniae Historica”, t. 45, 1989, z. 1, s. 207–208.
- Strzelczyk J., rec., *Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza*, cz. 2, *Dokumenty z lat 1248–1355*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, przy współud. K. Pacuskiego, H. Wajsa, Warszawa

- 1989, „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters Namens des Monumenta Germaniae Historica”, t. 47, 1991, z. 2, s. 601.
- Suchodolska E., *Podziały Mazowsza w pierwszej połowie XIV w. w świetle tytulatury książęcej* [w:] *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, Warszawa 1991, s. 639–645.
- Sułkowska-Kuraś I., *La chancellerie du Royaume Polonaise dans les années 1447–1506*, „Fasciculi Historici”, t. 50, 1968, s. 23–38.
- Szorc A., *Kancelarie Dominium Warmińskiego do końca XVIII w. Stan badań i postulaty badawcze* [w:] *Kancelarie okresu księgi wpisów w Prusach Królewskich*, red. A. Tomczak, Warszawa 1994, s. 20–34.
- Tomczak A., *Kilka uwag o kancelarii królewskiej w drugiej połowie XVI w. (Na marginesie nowego z r. 1960 wydania Cancellarius sive de dignitate... R. Heidensteina)*, „Archeion”, t. 38, 1962, s. 235–352.
- Trelińska B., *Struktura organizacyjna kancelarii książąt cieszyńskich w latach 1290–1573*, „Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Nauk. Humanist.”, t. 20, 1973, nr 1–2, s. 55–63.
- Trojanowska M., *Lubelskie przywileje cechowe XVI–XVIII w. (Analiza dyplomatyczna)*, „Archeion”, t. 80, 1986, s. 183–203.
- Turoń B., *Z dziejów kancelarii biskupów wrocławskich w Nysie w latach 1601–1700*, „Sobótka”, t. 19, 1964, nr 1–2, s. 88–96.
- Turoń B., *Kopiarz arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. Liber privilegiorum XV sec.*, AUWH, Wrocław 1980, z. 33, s. 39–50.
- Tymieniecki K., *O interpretację dokumentów trzebnickich*, RH, t. 25, 1959, s. 143–171.
- Uruszczak W., *O genezie i dacie statutu krakowskiego Władysława Jagiełły*, CP-H, t. 20, 1968, z. 2, s. 59–65.
- Wałkowski A., rec. R. Żerelik, *Dokumenty i kancelarie książąt głogowskich w latach 1250–1311*, Wrocław 1988, „Sobótka”, r. 47, 1992, nr 3–4, s. 505–507.
- Wałkowski A., *Wpływy lubiańskie na skryptorium dokumentowe klasztoru cysterek w Trzebnicy* [w:] *Księga Jadwigańska*, red. M. Kaczmarek, M. Wójcik, Wrocław 1995, s. 189–221.
- Wiesiołowski J., *Najstarszy tekst przywileju nieszawskiego dla Wielkopolski*, CP-H, t. 18, 1966, z. 1, s. 81–89.
- Wiśniewski J., *Kancelaria biskupa Marcina Kromera (1569–1589)*, „Studia Warmińskie”, t. 25, 1988 [druk 1994], s. 225–325.
- Wodniczak K., rec. *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 6, 1174–1400, wyd. A. Gąsiorowski, H. Kowalewicz, Warszawa–Poznań 1982, „Kronika Wielkopolska”, 1983, nr 1, s. 189–191.
- Wojas Z., *Kancelaria grodzka krakowska za starosty Jana Firleja w latach 1572–1574*, „Archeion”, t. 27, 1957, s. 193–216; rec. J. Bielecka, *SŻ*, t. 5, 1960, s. 165–167.
- Wojas Z., rec. K. Korta, *Rola kulturalna średniowiecznej kancelarii* [w:] *Studia z dziejów kultury i ideologii ofiarowane Ewie Maleczyńskiej*, Wrocław 1968, s. 63–78, „Archeion”, t. 54, 1970, s. 226–230.
- Wójcik M. L., *Problem proveniencji kancelaryjnej dokumentu księżnej Jadwigi dla cysterek trzebnickich z datą 24 VIII 1242* [w:] *Księga Jadwigańska*, red. M. Kaczmarek, M. L. Wójcik, Wrocław 1995.
- Wyrobisz A., rec. *Przywilej chełmiński 1233 i 1251*, wyd. i oprac. K. Melkowska-Zielińska, Toruń 1986, PH, t. 78, 1987, s. 818–820.
- Zbiór dokumentów kolegiaty i kapituły zamojskiej*, wyd. B. Kumor, ABMK, t. 28, 1974, s. 343–416.

- Zbudniewek J., *Kopiarze dokumentów Zakonu Paulinów w Polsce do końca XVII wieku*, ABMK, t. 35, 1977, s. 145–194.
- Zdrenka J., *Regesty dokumentów zachodniopomorskich w Archiwum Gdańskim*, cz. 1, do roku 1400 [w:] *Informator archiwalny WAP w Szczecinie*, nr 8, 1981, s. 1–40; cz. 2, 1356–1430, *ibid.*, nr 9, 1982, s. 1–34; cz. 3, 1431–1435, *ibid.*, nr 10, 1982.
- Zdrenka J., *Dokumenty Kazimierza IV księcia słupskiego, pana Dobrzynia i Bygdoszczy (1351–1377)*, „*Studia Bałtyckie*”, t. 1, 1996, s. 109–117.
- Zientara B., *Geneza przywileju składowego Szczecina z 1283 r.*, „*Materiały Zachodnio-Pomorskie*”, t. 7, 1961, s. 531–565.
- Żerelik R., rec. B. Trelińska, *Kancelaria i dokument cieszyński. 1290–1573*, Warszawa 1983, „*Sobótka*”, t. 41, 1986, nr 2, s. 253–268. *Aneks: Regesty dokumentów wystawionych przez książąt cieszyńskich, przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu.*
- Żerelik R., rec. *Przywilej chełmiński 1233 i 1251*, wyd. K. Zielińska-Melkowska, Toruń 1986, „*Sobótka*”, t. 42, 1987, nr 3, s. 505–507.
- Żerelik R., rec. K. Bobowski, *Dokumenty i kancelarie książęce na Pomorzu Zachodnim do końca XIII w. (Na tle praktyki kancelaryjnej wszystkich świeckich i kościelnych ośrodków zarządzania i kultury)*, Wrocław 1988, „*Archeion*”, t. 89, 1991, s. 128–132.
- Żerelik R., rec. S. Szczur, *Traktaty międzynarodowe Polski piastowskiej*, Kraków 1990, „*Archeion*”, t. 93, 1994, s. 235–238.
- Żerelik R., *Stan i perspektywy badań nad kancelariami górnośląskimi w średniowieczu i czasach nowożytnych* [w:] *Stan i potrzeby badań nad historią Górnego Śląska w czasach średniowiecznych i nowożytnych*, red. I. Panic, Cieszyn 1994.

ODPOWIEDŹ ANNY WAJS I MAŁGORZATY OSIECKIEJ NA RECENZJĘ JACKA MATUSZEWSKIEGO W DZIALE „DYSKUSJE”, „ARCHEION”, T. 102

Pragnę podziękować Panu Profesorowi Jackowi Matuszewskiemu za uwagi do sumariusza serii książ Rachunki poselstw, należącej do zespołu Archiwum Skarbu Koronnego w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. Pozwolę sobie — dla wygody — w mojej wypowiedzi nazywać go Recenzentem.

Chciałabym jednak podkreślić, że:

1. Tytuł *Sumariusza* jest zarazem funkcjonującą w literaturze i archiwalnym *Spisie zespołów SEZAM* nazwą części zespołu Archiwum Skarbu Koronnego i nie widzę możliwości, by opracowując pomoc archiwalną wyższego rzędu, jaką jest omawiana pozycja, móc zmienić jej tytuł, ażeby — jak sugeruje Recenzent — odzwierciedlić niejednorodność tak uporządkowanego i zsztytgo już w XIX w. materiału aktowego.

2. Mając na myśli daleko idące sugestie Recenzenta, że kilka osób o zbieżnym brzmieniu nazwisk to może ta sama osoba, wyrażam uznanie dla jego znajomości języka tureckiego czy tatarskiego. Nazwy własne i urzędy tureckie konsultowałam z turkologiem drem Dariuszem Kołodziejczykiem z Uniwersytetu Warszawskiego. Zasadą w tego typu wydawnictwach, jak wiadomo, jest — na ile to możliwe — identyfikacja osób, a przynajmniej brzmienia nazwisk i nazw geograficznych, stąd imię Sinan (poz. 22), występujące zresztą w innych miejscach tekstu źródłowego. Kieruję też Recenzenta do książki D. Kołodziejczyka *Ottoman-Polish diplomatic relations (15th–18th Century)*, Leiden-Köln 2000 oraz *Mehmed Hadży Senai z Krymu*

historia chana Islam Gereja III, wyd. Z. Abrahamowicz, Warszawa 1971. Te nazwy, z którymi nawet dr Kołodziejczyk się nie spotkał, pozostawiłam w brzmieniu źródłowym.

3. Recenzent wyraża wątpliwości co do trafności odczytu innych tekstów, np. pod pozycją 47 znalazł w *Sumariuszu* Jana Tarnowskiego, sługę podskarbiego koronnego, którym istotnie był wówczas jeszcze Jan Tarnowski. Otóż uważna lektura numeru 47 pokaże, że figuruje tam Jan Taranowski. Oto cytat z oryginalnego tekstu ASK, oddział 2, t. 4, k. 17v: „*R(ati)o facta cum eodem nobili Ioanne Tharanowski, servitore d(omini) magnifici regni thesaurarii, provisore eiusdem nuntii cesario Turcorum[...]*”.

4. W nawiązaniu do uwag Recenzenta odnośnie do sposobu zapisu dat, informuję, że ponieważ do stworzenia bazy użyto programu komputerowego, daty zapisano zgodnie z międzynarodową normą ISO 8601: 1988 [E], obowiązującą dla zapisu daty w bazach danych. Normę powyższą zaleca także *Międzynarodowy standard opisu archiwalnego ISAD (G)* — punkt 3.1.3.

5. Na podobnej zasadzie jak w *Sumariuszu* skonstruowane są wewnętrznie indeksy, np. w publikacjach: *Katalog dokumentów i listów krzyżackich oraz dotyczących wojny trzynastoletniej z Archiwum Państwowego w Toruniu*, t. I i II, wyd. A. Radzimiński i J. Tandecki, Warszawa 1998 oraz w *Matricularum Regni Poloniae Summaria*, cz. VI, oprac. M. Woźniakowa, Warszawa 1999, współwydanych przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych.

6. Recenzent sugeruje też, że błędem byłoby przyjąć, że *Sumariusz* obejmuje lata 1538–1793, bo w rzeczywistości datą początkową jest rok 1529. Ja tak nie twierdzę, w 1529 r. bowiem Zygmunt August był koronowany za życia ojca na króla, a poz. 175 nie jest datowana i faktem pozwalającym ustalić przybliżoną chronologię jest występowanie w tej zapisce „króla starszego” i „króla młodszego”, czyli właśnie Zygmunta Augusta. Równie dobrze jak 1529 r. mógł to być np. rok 1547.

Anna Wajs (Warszawa)

*

Każdy autor odczuwa radość i satysfakcję, kiedy dowiaduje się, że jego praca trafia do rąk czytelników i — co istotniejsze — bywa przedmiotem wnikliwej, merytorycznej analizy. W przypadku prezentowanego w dziale „Dyskusje” „Archeionu” głosu prof. Jacka Matuszewskiego mam pewne wątpliwości, czemu i komu ów głos ma służyć. Recenzja czy głos w dyskusji spełniają wszak najlepiej swoją funkcję wówczas, gdy dotyczą treści zasadniczych, weryfikują oczywiste błędy, wskazują na potknięcia, słowem, gdy stanowią platformę do szerszej wymiany myśli i poglądów. Owey rzeczowej krytyce towarzyszą zazwyczaj, i słusznie, wyliczanki odnoszące się do zauważonych usterek tekstu, często zresztą nie zawinionych przez autora.

Przyznaję, że prezentowany *Inwentarz Heroldii Królestwa Polskiego* nie jest wolny od pewnych uchybień, skrupulatnie wyłowionych przez autora krytycznej wypowiedzi. Należą do nich z pewnością zauważony brak korelacji pomiędzy liczbą uszlachconych osób podaną w regeście tekstu i w indeksie osobowym (nr 21 w inwentarzu; dokument pergaminowy nr 8881) oraz niepotrzebne powtórzenia informacji w uwagach i opisie jednostki (nr 6 w inwentarzu).

Nie mogę jednak przejść obojętnie wobec braku znajomości podstawowych pojęć archiwalnych czy pewnych zagadnień z zakresu metodyki archiwalnej. Część wątpliwości

prof. Matuszewskiego zostałaaby z pewnością rozwiana po zapoznaniu się z następującymi pozycjami:

1. *Polski słownik archiwalny*, wydany w 1974 r., pod red. doc. dr Wandy Maciejewskiej, który definiuje pojęcia: **inwentarz archiwalny** to nie wstępna, ale podstawowa pomoc archiwalna „służąca zabezpieczeniu całości i udostępnieniu materiałów archiwalnych jednego zespołu (zbioru), stanowiąca systematyczny ciąg opisów poszczególnych jednostek archiwalnych, zgodny zazwyczaj z układem tych jednostek w zespole (zbiorze)” (s. 38); **jednostka archiwalna** to „odrębna fizycznie jednostka materiałów archiwalnych (dokument, księga, poszyt, plik, wiązka, teczka, mapa lub jej arkusz, rysunek lub jego arkusz, fotografia, krążek taśmy magnetofonowej lub filmowej, płyta gramofonowa itp.). Zazwyczaj jednostka archiwalna stanowi jednostkę inwentarzową” (s. 39–40); **zasób archiwum** — „całość materiałów archiwalnych danego archiwum” (s. 90).

2. *Instrukcja w sprawie opracowywania inwentarzy archiwalnych zespołów (zbiorów) akt wytworzonych w okresie kancelarii akt spraw (XIX–XX wieku)*, opracowana przez doc. dr Irenę Radtke i obowiązująca od maja 1984 r. Instrukcja ta czytelnie wyjaśnia, co rozumiemy i umieszczamy pod hasłem data i uwagi oraz podaje etapy sporządzania inwentarza i jego elementy. Jasno wynika, że wstęp do inwentarza to nie żadna „tradycja”, jak pisze prof. Matuszewski, ale podstawowy wymóg przy jego sporządzaniu, w dodatku zawierający określone dane i jego elementy.

Wątpliwości autora wzbudził indeks osobowy, w którym umieszczono nazwiska osób panujących (Aleksander I, Napoleon, Stanisław August Poniatowski). Otóż, jak wiadomo, każda rodzina po 1836 r. musiała ponownie wylegitymować się i aby to uczynić, była zobowiązana przedstawić Heroldii Królestwa Polskiego określone dokumenty świadczące o jej szlacheckim pochodzeniu. Były to m.in. dyplomy nadania orderu Orła Białego czy też św. Stanisława, dokumenty potwierdzające, że jeden z przodków w linii męskiej przed 1775 r. posiadał „zupełnym prawem własności” jedną całą wieś, albo przed 1795 r. był senatorem lub członkiem Izby Poselskiej.

Indeks jest pochodną regestu, omówienia treści jednostki archiwalnej lub oryginału tytułu jednostki, zastępującego omówienie. Tak więc, indeks osobowy zamieszczony na końcu *Inwentarza Heroldii Królestwa Polskiego* odnosi się do nazwisk występujących w tej konkretnej pomocy archiwalnej, a nie jest to indeks sporządzany na zasadzie doboru nazwisk, jak sugeruje autor.

3. Dokumenty papierowe i pergaminowe wyodrębniono z zespołu akt Heroldii i włączono do Zbioru dokumentów papierowych i Zbioru dokumentów pergaminowych Archiwum Głównego Akt Dawnych w latach sześćdziesiątych XX w., ze względu na właściwą ich konserwację i zabezpieczenie. Fakt ten został już utrwalony w literaturze historycznej i jak dotąd nie był kwestionowany przez badaczy.

4. Umieszczenie we wstępie do *Inwentarza* zdania mówiącego o byłym Związku Radzieckim nie jest, moim zdaniem, rażącym błędem; w latach sześćdziesiątych, po rewindykacji 25 pozycji akt Heroldii, istniało państwo o nazwie Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich, a w momencie melioracji zespołu była już Federacja Rosyjska. Na marginesie może warto dodać, że nazwy rokosz i Powstanie Listopadowe oznaczały to samo i były zamiennie używane w XIX w.

5. We wstępie do *Inwentarza* klarownie wyjaśniono ramy chronologiczne istnienia Heroldii Królestwa Polskiego, bo inwentarz dotyczy materiałów archiwalnych wytworzonych przez urząd zwany Heroldia, zachowane zaś załączniki do akt (odpisy stwierdzające piastowanie

urzędu lub własność dóbr, dowody stanu służby, wypisy z ksiąg szlachty wyvodu rodziny, patenty na szlachectwo) mają datację różną, sięgającą lat 1595 czy 1629.

6. Chętnie umieściłabym „nie omówione” źródła w „broszurce” pt. *Heroldia Królestwa Polskiego. Inwentarz*, gdyby takowe nie uległy zniszczeniu w czasie II wojny światowej. Przed wojną akta Heroldii były przechowywane w Archiwum Akt Dawnych w Warszawie i liczyły 12 tys. j.a. (zob. *Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. 2, *Archiwa porozbiorowe i najnowsze*, Warszawa 1956, s. 204).

Małgorzata Osiecka (Warszawa)

KEEPING ARCHIVES, wyd. 2, red. Judith Ellis, Melbourne 1999, wyd. THORPE, Australian Society of Archivists, ss. 491.

Spośród podręczników archiwistyki, które ukazują się na świecie, wyjątkową pozycję ma omawiany tu australijski podręcznik, firmowany przez Stowarzyszenie Archiwistów Australijskich [dalej: ASA — Australian Society of Archivists]. Pierwsze wydanie *Keeping Archives* ukazało się w 1987 r.; wydanie drugie w 1993 r., i już miało cztery dodruki. Podręcznik ten stał się nieformalnym standardem nauczania archiwistyki na uczelniach świata anglosaskiego ze Stanami Zjednoczonymi włącznie, a wiedza w nim zawarta uważana jest za kanon wiedzy współczesnego archiwisty. Autorami rozdziałów są praktycy–archiwiści zatrudnieni w różnych instytucjach archiwalnych Australii. Zwraca uwagę fakt, że wśród autorów nie ma naukowej kadry uniwersyteckiej, co siłą rzeczy określa charakter podręcznika, będącego w istocie wykładem współczesnej metodyki archiwalnej.

Praca dostarcza wyczerpującego zbioru zasad, metod i praktyk dla osób kierujących archiwami i zatrudnionych w różnych instytucjach archiwalnych. Jak piszą we wstępie autorzy: „szeroki zakres tej książki kontrastuje z trendem do specjalizacji głoszonym 12–15 lat wcześniej, sama książka jest pomyślana jako pomoc dla archiwisty zatrudnionego w średniej wielkości instytucjach archiwalnych, takich jak: administracja terenowa, średnie lub mniejsze instytucje gospodarcze, szkoły średnie i wyższe oraz instytucje wyznaniowe”. Celem tego praktycznego ujęcia było opisanie większości typów prac i programów archiwalnych. Wyjaśnienia wymaga w tym miejscu pojęcie „programu archiwalnego”, którym posługują się autorzy. Jest to wycinek działalności archiwum w obrębie jednej funkcji wypełnianej przez archiwum, a więc np. organizacja udostępniania akt dla badań genealogicznych, nadzór nad urzędami administracji określonego szczebla, przejmowanie akt pewnej instytucji lub grupy instytucji etc.

Jak zastrzegli autorzy, zarządzanie dokumentacją ujęte jest z dwóch punktów widzenia, tj. archiwów historycznych (*collecting archives*) i archiwów zakładowych (*in-house archives*). Są to tylko dwa z wielu możliwych podejść do pracy archiwalnej. Dlatego też wskazują, że korzystający z tej publikacji archiwista–praktyk powinien każdorazowo porównać czytany fragment z kontekstem własnej pracy archiwalnej. Dla studentów archiwistyki na pewno ułatwieniem są przykłady wszystkich istotniejszych zagadnień. Każdorazowo obrazują one opisywany problem widziany od strony potrzeb archiwum zakładowego i historycznego.

Celem tego podręcznika jest prezentacja podejścia do archiwistyki, rekomendowanego

przez Australijskie Stowarzyszenie Archiwistów, a także osobistego spojrzenia wydawcy i autorów. Stąd prezentowane w książce australijskie przykłady i odniesienia opisujące bogactwo archiwistyki australijskiej, będącej przedmiotem doświadczeń autorów. Archiwistyka Australii jest dyscypliną młodą, dlatego też opisane w podręczniku programy archiwalne często wywodzą się bezpośrednio z praktyki w zakresie zarządzania dokumentacją w instytucjach. Programy związane z zarządzaniem dokumentacją, jak i programy archiwalne realizowane są często jednocześnie w jednej instytucji. Celem publikacji nie było pełne opisanie natury i kontekstu programów w zakresie zarządzania dokumentacją. Niemniej jednak w kilku rozdziałach pojawiają się odwołania do tych programów, bez tego bowiem — połączenia praktyki kancelaryjnej w instytucjach z funkcjami wypełnianymi przez archiwa — nie można by mówić w ogóle o praktycznym wymiarze podręcznika.

Podręcznik ma przejrzystą budowę: składa się z 14 rozdziałów. Każdy innego autorstwa, poświęcony jest wybranemu zagadnieniu metodycznemu. W podręczniku brak części historycznej, także teoria i historia myśli archiwalnej ograniczone zostały do minimum. Wszystkie rozdziały, podzielone na drobniejsze zagadnienia, zawierają kończącą refleksję oraz zestaw lektur związanych z omawianymi problemami.

Rozdz. 1 (Sue McKemmish, *Wprowadzenie do archiwów i programów archiwalnych*) pokazuje zasady i założenia obecne w całej książce. Opisuje naturę archiwaliów, ich znaczenie i wartość, a także wprowadza zasady istotne z punktu widzenia praktyki archiwalnej. Będąc w istocie zwięzłym kursem teorii archiwalnej opartej na tradycji podręczników: angielskiego — Sir Hilarego Jenkinsona i amerykańskiego — Theodora R. Schellenberga, rozdział zawiera refleksje na następujące tematy: natura archiwów, rola archiwów w świecie informacji, archiwa jako część dziedzictwa kulturalnego, archiwalia — dlaczego je przechowujemy, zasady archiwalne, archiwalia i ich użytkownicy — budowanie pomostu, archiwalia w wieku elektroniki, programy archiwalne i ich kontekst organizacyjny, programy archiwalne i ich powiązania z programami w zakresie przechowywania dokumentacji bieżącej, zawód archiwisty i kończący ten rozdział krótki opis działalności ASA jako organizacji środowiskowej.

Rozdz. 2 i 3 (Anne-Marie Schwirtlich, *Organizacja archiwum*; Ross Harvey, *Konserwacja i przechowywanie archiwaliów*) dostarczają opisu zasad, strategii i technik zarządzania archiwum i ochrony archiwaliów. Rozdział o organizacji archiwum jest jednolitym studium analizy funkcjonalnej struktury archiwum jako instytucji. Po zwięzłym wykładzie zawierającym opis działania archiwum omówiono sposób planowania procedur związanych z uruchomieniem archiwum oraz planowanie jego pracy w krótszej i dłuższej perspektywie czasowej. Rozdział kończy przegląd systemu archiwum podany w formie tabeli zawierającej opis każdej wypełnianej przez nie funkcji: zadania realizowane w zakresie tej funkcji, narzędzia jej wykonania — struktura działu, kontrola oraz sprawozdawczość (w tym statystyczna), a także podstawowe informacje dla korzystających. Warto tutaj podać przykłady takiej analizy.

Funkcja	Zakres działania	Narzędzia — struktura wykonywania i kontroli zadań	Wielkość pomiaru wykonania i statystyka	Informacja dla korzystających
Opracowanie i przygotowanie pomocy archiwalnych	Dokładny przegląd archiwaliów dla przygotowania priorytetów w zakresie opracowania, przegląd i segregacja, zniszczenie Nadanie układu: na papierze i na półkach Opracowanie archiwalne Przygotowanie pomocy wyszukiwawczych	Zasady i procedury opracowania i opisu archiwalnego Plan pracy w zakresie opracowania, określenie priorytetów, wykonawców, dat rozpoczęcia i zakończenia pracy Wydzielone prace nad materiałami w formatach nietypowych i dokumentacją nietekstową Spisanie materiałów przewidzianych do zniszczenia Na poziomie kolekcji/serii opisy dla przygotowania inwentarzy zawierających opis Pomoce wyszukiwawcze „łączące” kolekcje/serie (pod względem chronologicznym, tematu lub funkcji, twórcy)	Liczba serii spisanych i serii opracowanych Koszty spisania i opracowania jednej serii Rozmiary w metrach serii spisanych i serii opracowanych Koszty spisania i opracowania jednego metra bieżącego półki	Niekonieczna

Rozdz. 4 (Helen Smith, *Odpowiedzialność prawna i przepisy*) kontynuuje kwestię technik zarządzania poprzez odniesienie działalności archiwum do środowiska prawnego, w jakim archiwum funkcjonuje. Nie jest to jednak wyciąg z obowiązujących przepisów, ale raczej opisanie australijskiego systemu prawnego, sposobów poruszania się w licznych przepisach, umiejętności ich odnajdywania i lokowania w hierarchii ważności. Więcej uwagi poświęcono tu takim zagadnieniom, jak prawo autorskie, ochrona prywatności, prawo do dostępu danych w odniesieniu do środowiska prawnego, w jakim pracują archiwa. Znalazło się tutaj także miejsce na omówienie etyki zawodu archiwisty. Odpowiedzialność moralna za przechowywane dokumenty ponoszona zarówno wobec zwierzchników, jak i użytkowników archiwum pozostaje bowiem ściśle powiązana z odpowiedzialnością prawną.

Rozdz. 5–9 (A.-M. Schwirtlich, Barbara Reed, *Zarządzanie procesem akcesji*; B. Reed, *Ocena dokumentacji i brakowanie*; Paul Brunton, Tim Robinson, *Przejmowanie dokumentacji*; P. Brunton, T. Robinson, *Opracowanie i opis*; Jennifer Edgecombe, *Pomoce wyszukiwawcze*) dotyczą szczegółowych technik określających, które zapisy dokumentowe staną się archiwaliami. Pozwalają nabywać wiedzę o nich, pomagają ustanawiać fizyczną i intelektualną kontrolę nad nimi w celu umożliwienia ich ponownego wykorzystania w przyszłości. Rozdziały te zawierają więc wykład metodyki archiwalnej ogólnej w wydaniu anglosaskim. Oparta jest ona bardziej na pojęciu serii niż pojęciu zespołu (proweniencji), co w praktyce odnosi się do archiwaliów wytworzonych przez odrębną komórkę organizacyjną instytucji czy urzędu. Na podstawie przekazywanych struktur zasobu wskazane są przykłady prowadzenia rejestru akcesji, dokumentowania procesu odstąpienia archiwaliów bądź ich wybrakowania. Techniki oceny dokumentacji, w zależności od ich znaczenia bieżącego oraz trwałej wartości, ujęto w czytelne tabele pozwalające odnieść ich znaczenie do kategorii dokumentacji (akta

administracyjne instytucji, finansowe itp.) oraz jej form kancelaryjnych (protokoły, korespondencja, rachunki itp.).

W rozdziale poświęconym ocenie dokumentacji pod względem czasu przechowywania podane zostały przykłady wykazów akt, które nie mają, jak w polskiej tradycji, formy jednolitego rzeczowego wykazu akt, a wykazu w układzie według form kancelaryjnych dokumentacji. Także w pozostałych rozdziałach podane przykłady odnoszą się do serii archiwaliów przekazywanych do archiwum zakładowego bądź historycznego. Prezentowany na s. 209 wzór pomocy ewidencyjnej odpowiadającej spisowi zdawczo-odbiorczemu zawiera nie tylko opis przekazywanych archiwaliów w zwięzłej formie, ale także wolną lewą kolumnę na adnotacje archiwum o miejscu przechowania — sygnaturę topograficzną. Podstawą ewidencji każdego archiwum zakładowego i historycznego pozostaje tzw. rejestr akcesji — odpowiednik książki nabytków i ubytków, w formie jednak akt spraw — poszczególnych akcesji. Tradycyjnie akcesje numeruje się według systemu rok/numer akcesji. Opis akcesji zawiera proveniencję archiwaliów, zwięzły opis ich zawartości, daty skrajne, warunki dostępności, ograniczenia wynikające z przestrzegania prawa autorskiego, uwagi co do stanu fizycznego, informacje o przekazującym archiwalia, dane archiwisty odpowiedzialnego za przejęcie archiwaliów, datę przejęcia oraz załącznik w postaci spisu przekazanych jednostek. Spis jest także przechowywany w drugim egzemplarzu wedle porządku służącego informacji dla korzystających z zasobu. Na s. 218–219 podane są przykłady formularzy akcesji w archiwach historycznych i zakładowych. Opracowanie zasobu opisane jest jako wynikające z poszanowania podstawowych zasad rządzących archiwistyką — zasady proveniencji oraz zachowania porządku naturalnego. Opracowanie naukowe opiera się, podobnie jak i w polskim przypadku, na przygotowaniu informacji dotyczącej dziejów archiwotwórcy jako części systemu administracji, opisu archiwotwórcy czy też w odniesieniu do spuścizn — noty biograficznej. Podręcznik podaje schematy w punktach sporządzania takich informacji. Drugim etapem jest przygotowanie arkuszy opisu serii. Powinien zawierać informacje odnośnie do proveniencji, tytuł serii (podany przykład: „Podania o zarejestrowanie pojazdów”), dalej informacje dotyczące ilości materiałów, dat skrajnych oraz zwięzły opis zawartości całej serii, na koniec wykaz jednostek archiwalnych serii, data i nazwisko sporządzającego¹. Rozdział poświęcony opisowi zamyka kilka uwag dotyczących opisu fotografii włączonych w akta i zamknięcia pracy nad jedną kolekcją (w pewnym sensie odpowiednikiem polskiego zespołu czy zbioru) polegającego na połączeniu charakterystyki archiwotwórcy z opisami serii, wraz z wykazem tych serii, w jedną pomoc wyszukiwawczą — inwentarz.

Rozdział poświęcony pomocom wyszukiwawczym opisuje typy tych pomocy występujących w archiwach australijskich. Wskazane tu będzie posłużenie się tabelą ze s. 187.

¹ Nasuwa się tutaj porównanie z propozycją wzbogacenia polskiej metodyki archiwalnej wysuniętą przez prof. Bohdana Ryszewskiego w związku z opracowaniem przez niego standardu FOPAR — o poziomie opisu podzespołu, serii oraz klasy archiwaliów. Por. B. Ryszewski, *Problemy komputeryzacji archiwów*, Toruń 1994.

Typ pomocy	Zakres	Zawartość
Przewodniki ogólne	Wiele instytucji jednego terytorium, kraju lub zasięg międzynarodowy	Zestandaryzowany zbiór informacji o posiadanych zbiorach wraz z indeksem, niekiedy dotyczący jednego zagadnienia tematycznego
Przewodnik po pomocach wyszukiwawczych	Jedna instytucja archiwalna	Wykaz pomocy wyszukiwawczych wraz z informacją, jak z nich korzystać
Przewodnik przeglądowy	Zasób jednej instytucji	Przegląd zasobu — historia administracyjna, wykaz serii
Inwentarze	Część zasobu jednej instytucji, czasami jednej agencji — instytucji w zasobie archiwum	Opis komórek wytwarzających dokumentację, serii i jednostek, indeksy ogólne oraz dodatkowe pomoce wyszukiwawcze
Indeksy i pomoce kancelaryjne wytworzone przez archiwotwórcę	Archiwalia jednego archiwotwórcy	Rejestry, indeksy i inne pomoce kancelaryjne
Indeksy i wykazy	Dodatkowe pomoce do innych kategorii pomocy lub wybranej dokumentacji	Temat, tytuł, funkcję, format, nośnik i data zapisu z odnośnikiem do poszczególnych innych pomocy wyszukiwawczych lub archiwaliów
Uzupełniające pomoce wyszukiwawcze	Zagadnienia, co do których istnieje duże zainteresowanie	Przewodniki tematyczne i informacje ogólne zebrane z różnych źródeł (także wtórnych) oraz osobnych badań

System informacyjny archiwów australijskich wygląda zatem tak, że głównym punktem wyjścia do poszukiwań archiwalnych jest skorzystanie z przewodnika po zasobie lub dostępnych w archiwach indeksów o charakterze ustrojowym, zawierających dane o archiwotwórcach oraz grupach i seriach akt przez nich wytwarzanych. Rozdział poświęcony pomocom archiwalnym kończą uwagi na temat planowania pracy przy indeksowaniu akt, zarówno z użyciem komputerów, jak i ręcznym, oraz wpływu powszechnego stosowania standardów USMARC AMC w pracy archiwalnej.

Rozdz. 10 i 11 (Sigrid McCausland, *Udostępnianie i usługi z nim związane*; Ann Pederson, *Edukacja użytkowników i public relations*) dają przegląd strategii i praktyk służących dostępności archiwów poprzez udostępnianie samych archiwaliów, ale także edukację. Właściwie teoria udostępniania archiwaliów — ich dostępność, równość wszystkich obywateli w zakresie możliwości korzystania z archiwaliów — nie odbiega od norm światowych. Wyjątkowe znaczenie przywiązuje się do poszanowania prywatności obywateli, zachowania wszystkich wskazań prawnych ze strony archiwotwórcy deponującego zapisy dokumentowe w archiwum, przestrzegania przepisów prawa autorskiego. Temu wszystkiemu służy fizyczna kontrola dostępu do archiwaliów i ewidencjonowanie ich udostępniania, co zostało opisane właśnie w rozdz. 10.

Rozdz. 11 poświęcony został ogółowi zagadnień związanych z edukacją użytkowników i udostępnianiem archiwaliów w celach innych niż naukowe i urzędowe. Znajduje się tu przegląd działań możliwych do podjęcia przez archiwum w zakresie popularyzacji zasobu: od lekcji dla młodzieży, poprzez stałe szkolenia korzystających, pozwalające uniknąć

uciążliwego informowania po wielokroć na ten sam temat, po wystawy archiwalne i kontakty z mediami. Autorzy podkreślili, że zwłaszcza wobec dużej liczby genealogów—amatorów właśnie grupowe szkolenie tych użytkowników daje bardzo dobre rezultaty. Duże znaczenie mają towarzystwa historyczne i regionalne wspomagające pracę archiwum historycznego, z nich też rekrutują się ochotnicy wykonujący w archiwum niektóre prace odciażające archiwistów. Bardzo praktyczne podejście autorów podręcznika przejawia się także poprzez ukazanie w prostej tabelarycznej formie przykładów około 30 obszarów tematycznych służących za kanwę ekspozycji archiwaliów, mających na celu ukazanie użyteczności archiwum oraz wszystkich jego funkcji, od wystaw o tematyce ogólnej, poprzez prezentacje ostatnich nabytków archiwum, do wystaw okolicznościowych związanych z obchodami rocznic wydarzeń historycznych. Wiele uwagi poświęca się także publikacjom archiwalnym, i to nie tylko o charakterze przewodnikowym, ale folderom, gazetkom i reklamom usług świadczonych przez archiwa. Co warto podkreślić, jest to rozdział najobszerniejszy w podręczniku.

Rozdz. 12 i 13 (David Roberts, *Używanie komputerów i obrazów przetwarzanych elektronicznie*; D. Roberts, *Zarządzanie dokumentacją w formach nietypowych*) skupiają się natomiast na wpływie współczesnej technologii na zarządzanie archiwami, włączywszy w to wykorzystanie komputerów i przetwarzanie obrazów jako narzędzi dla archiwistów, podobnie jak zarządzanie danymi i dokumentami w formatach nietypowych. Informacje zawarte w tych rozdziałach w zasadzie zawężone są do przeglądu ważniejszych typów narzędzi informatycznych przydatnych w pracy archiwum — programów bazodanowych, edytorów tekstu, skanerów i czytników tekstu (OCR), bez odwoływania się do konkretnych programów. W rozdz. 12 podnoszone są oczywiste korzyści wynikające ze stosowania nowych technik w pracy archiwum, wiele miejsca jednak poświęca się możliwym zagrożeniom wynikającym z nieprzemyślanych do końca decyzji związanych z komputeryzacją. Główną zaletą komputerowych systemów informatycznych jest oczywiście ułatwienie sprawowania intelektualnej i fizycznej kontroli nad archiwaliami. W tym celu stworzono w Australii pierwszy program komputerowy o nazwie SACS (Small Archives Control System) jeszcze w latach sześćdziesiątych XX w., który wykorzystywany był do opisywania rozmaitych serii zasobu Archiwum Australii (obecnie NAA — National Australian Archives). Elementy tego opisu pozostają w użyciu do dziś, choć wykorzystywanie komputerów i baz o różnych standardach w znacznym stopniu utrudniło komputeryzację archiwów australijskich.

W tym samym rozdziale poświęcono wiele miejsca technikom wytwarzania kopii zabezpieczających archiwalia — mikrofilmom i skanom. Szczegółowo opisano zalety i niedogodności związane z mikrofilmowaniem, zarówno gdy mamy do czynienia z mikrofilmowaniem zabezpieczającym, jak i wtedy, kiedy duże instytucje decydują się na mikrofilmowanie części własnej dokumentacji, aby pozbyć się wielkich ilości dokumentacji papierowej. Problem zarządzania i przechowania dokumentacji w formatach nietypowych omówionych w rozdziale 13 odnosi się zarówno do fotografii, map i planów, jak i dokumentacji utrwalonej na nośnikach elektronicznych, zapisów dźwiękowych oraz zapisów audiowizualnych. Omówione zostały wszystkie zagadnienia związane z archiwizacją takich dokumentów od akcesji, poprzez przechowanie, do udostępniania. Najwięcej i najdokładniej opisane zostało opracowanie fotografii. W stosunku do wszystkich tych dokumentów mocno podnoszony jest postulat poszanowania podstawowych zasad archiwistyki, a więc poszanowanie zasad proveniencji i zachowania porządku naturalnego wszędzie tam, gdzie jest to możliwe.

Podręcznik zamyka rozdz. 14 (Ann Pederson, *Organizacja programów dokumentacyjnych*) o funkcji obcej archiwom państwowym w Polsce, ale realizowanej przez liczne instytucje

o charakterze fundacyjnym czy społecznym. Pojęcie „programu dokumentacyjnego” odnosi się tutaj do wszelkich działań mających na celu udostępnienie źródeł historycznych wcześniej niedostępnych lub takich, które nie mogły być poddane krytyce. Dotyczy to przede wszystkim zbierania ustnych relacji świadków — uczestników przeszłości, ale obejmuje też zorganizowane programy zbierania pamiątek określonego typu, np. fotografii rodzinnych. W tym wypadku archiwista staje się niejako sam twórcą archiwum, a nie tylko osobą odpowiedzialną za jego przechowanie. W rozdziale podano przykłady organizacji pracy nad jednym programem — inwentaryzacji zbiorów relacji, fotografii, nagrań dźwiękowych i wideo.

Na końcu podręcznika znajduje się słownik podstawowej terminologii archiwalnej użytej w podręczniku, sylwetki autorów oraz indeks rzeczowy odnoszący się do różnych czynności w zakresie prac archiwalnych omówionych w podręczniku.

Najistotniejszym pytaniem, jakie stawiają sobie archiwiści australijscy (choć nie tylko oni) od czasu pierwszego wydania tej pracy, jest kwestia określenia momentu cyklu życia dokumentu, w którym powinien wkraczać archiwista. Zwłaszcza w odniesieniu do dokumentacji w postaci elektronicznej, jak podczas selekcji i przechowywania dokumentować kontekst tworzenia zapisu informacyjnego? Czy to jest istotą zachowania dokumentacji, a więc istotą funkcji spełnianej przez archiwistę, czy też tylko fizyczne przechowanie archiwaliów? Te istotne kwestie obecne są niejako w całym tekście. W wielu miejscach podręcznik odsyła do dalszych lektur w zakresie problemów przechowywania dokumentacji elektronicznej, stąd też i jego popularność wśród studentów informacji naukowej. Obok bowiem kompendium podstawowej wiedzy z zakresu klasycznej archiwistyki jest on otwarty na to, co jest przyszłością archiwów: przejmowanie, przechowywanie i udostępnianie danych w postaci elektronicznej, w taki jednak sposób, aby nie utracić nic z kontekstu wytworzenia tej informacji, tak jak na ogół udaje się to dotąd z dokumentacją papierową².

Maciej Wilmański (Łódź)

² Tekst podręcznika pochodzi z lat 1987–1993, stąd brak w nim podanych konkretnych „algorytmów postępowania” z dokumentacją w postaci elektronicznej ponad przejmowanie konkretnych nośników z określonymi zbiorami danych oraz problemy przechowywania nośników magnetycznych. Nie znaczy to jednak, że standardy takie nie istnieją. W Europie, w związku z nowymi regulacjami prawnymi Unii Europejskiej, istnieją już określone programy informatyzacji całych ogromnych przestrzeni życia społecznego. Przykładem program elektronicznej informatyzacji Rządu Zjednoczonego Królestwa, co planuje się dokonać do 2004 r. Public Record Office na swych stronach internetowych (www.pro.gov.uk) publikuje już zarówno teksty standardów wytwarzania, przechowywania i przejmowania dokumentacji elektronicznej z ministerstw i urzędów centralnych (program badawczy EROS z 1999 r.), jak i związane poradniki, jak organizować pracę w środowisku sieciowym z użyciem powszechnie stosowanego oprogramowania (pakiet Office 97), tak aby jego elektroniczna archiwizacja nie nastręczała trudności. W ostatnim wymienionym dokumencie zawarte są postulaty, które zawsze trzeba mieć na uwadze, gdy idzie o bezpieczeństwo pracy w środowisku elektronicznym: standaryzacja nazw plików oraz miejsc ich przechowywania na przestrzeni dyskowej serwerów, publikacja najważniejszych dokumentów *on-line* dla uniknięcia ich powielania w środowisku elektronicznym, kontrola dostępu, organizacja zabezpieczenia zbiorów — zatem sprawy znane każdemu administratorowi sieci lokalnej. Przestrzeganie tych standardów bliższe może jest informatykom niż archiwistom, ale taka zdaje się rysować przyszłość naszego zawodu.

KANCELARIA I ARCHIWUM ZAKŁADOWE. PODRĘCZNIK, oprac. zbior., red. Zbigniew Pustuła, Warszawa 2000, Stowarzyszenie Archiwistów Polskich, ss. 146.

Z uznaniem trzeba powitać kolejne przejawy działalności wydawniczej Stowarzyszenia Archiwistów Polskich. Organizacja, jak można sądzić, chce zbliżyć się do wizerunku zachodnich profesjonalnych stowarzyszeń archiwistów, skupiających czynnych zawodowo archiwistów z poważnym dorobkiem naukowym. Przedstawicielem najbardziej aktywnej grupy jest M. Cook, profesor Liverpool University, autor podręczników archiwalnych i twórca standardu opisu archiwalnego, a był nim także T. R. Schellenberg, twórca równie popularnych podręczników. Członkowie stowarzyszenia archiwistów, pełniąc najważniejsze funkcje we władzach, określają jednocześnie kierunki rozwoju archiwistyki, decydują o pracach badawczych i szkoleniowych, podejmują współpracę z ośrodkami dydaktycznymi i naukowymi. Nic więc dziwnego, że mają na swoim koncie większość osiągnięć tamtejszej archiwistyki jako dyscypliny naukowej, ale także jako wiedzy praktycznej. Należy życzyć, aby polskie organizacje skupiające archiwistów podobnie się rozwijały i podobne osiągały efekty.

Omawiana publikacja jest podręcznikiem dla uczestników kursów archiwalnych prowadzonych na szeroką skalę przez SAP. Kursy obu stopni są przeznaczone dla pracowników biurowych i archiwistów zakładowych (składnic akt), którzy muszą uzupełnić lub zdobyć właściwe przygotowanie zawodowe. Potrzeby dokształcania w zakresie postępowania z dokumentacją są znane od dawna, archiwiści bowiem narzekają na zły stan dokumentacji przejmowanej do archiwów państwowych, spowodowany niskim poziomem wiedzy kancelaryjnej urzędników. To z kolei oznacza dla archiwistów więcej pracy nad uporządkowaniem zespołów archiwalnych.

Nad podręcznikiem pracowało pięciorosobowe grono w składzie: Sabina Klimkiewicz (autorka dwóch rozdziałów), Jan Macholak (autor dwóch rozdziałów), Zbigniew Pustuła (redaktor i autor jednego rozdziału i słownika oraz współautor jednego rozdziału), Barbara Woźniakowska (współautorka jednego rozdziału), Waldemar Wysocki (autor dwóch rozdziałów). Autorzy są wprawdzie znani w środowisku archiwalnym, ale i tak dobrze byłoby wprowadzić sympatyczny zwyczaj zamieszczania (na okładce lub wewnątrz publikacji) krótkich zawodowych *curriculum vitae* współautorów publikacji, przybliżających naukowe, dydaktyczne i zawodowe osiągnięcia. Może ze zdjęciami?

Kancelaria i archiwum zakładowe dzieli się na 8 rozdziałów, poprzedzonych przedmową, wzbogaconych aneksami, słowniczkiem terminologicznym, wykazem literatury uzupełniającej i listą pytań egzaminacyjnych.

Rozdział 1, *Podstawy prawne postępowania z dokumentacją*, opracowany przez Z. Pustulę, ma w założeniu charakter wprowadzający w zagadnienia prawne związane z zarządzaniem dokumentacją. Takie ogólne wprowadzenie, zważywszy na adresata podręcznika, jest jak najbardziej słuszne, potrzebne i — jak sądzę — oczekiwane przez urzędników, niekoniecznie tylko kancelaryjnych i archiwalnych. W praktyce jednak autor ograniczył się do omówienia ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach z 14 VII 1983 r. i wzmianek o kilku innych przepisach oraz odesłania do wykazu wybranych przepisów prawnych, zamieszczonego na końcu pracy. Tak ujęte wprowadzenie nie daje ogólnego obrazu przepisów archiwalnych i zakresu ich uregulowań prawnych, a czytelnika zmusza do wielokrotnego wertowania podręcznika, ogranicza w istotny sposób rolę tej części pracy, podobnie jak podzielenie jej na krótkie rozdziały o niejasnych granicach merytorycznych i nieadekwatnych tytułach (np. w rozdziale o konstrukcji prawa archiwalnego mowa jest o terminologii archiwalnej wprowadzonej przez ustawę archiwalną).

W drugim podrozdziale, zajmującym zaledwie stronę (*Ważniejsze akty polskiego prawa archiwalnego*), znalazło się omówienie ustawy archiwalnej z 1983 r. i odsyłacz do aneksu nr 1 pt. *Wykaz aktów wykonawczych do „Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach”* oraz ogólna typologia aktów prawnych ujętych w aneksie nr 2 — *Wykaz ważniejszych resortowych aktów prawnych regulujących w całości lub częściowo zasady i tryb postępowania z dokumentacją specjalistyczną*. Oba Wykazy są bardzo potrzebne w codziennej pracy urzędniczej, a załączenie tylko wybranych przepisów, bez określenia kryterium doboru, ogranicza ich użyteczność, a może nawet czyni bezużytecznymi¹. Lepiej byłoby zastąpić spisy wybranych uregulowań prawnych odsyłaczami do aktualnych przepisów zawartych w elektronicznej bazie danych LEX, dostępnej także w Internecie, lub do ukazujących się tradycyjnych (drukowanych) skorowidzów obowiązujących przepisów.

Podobnych niedociągnięć jest więcej, ale tylko na niektóre z nich, wywołujące negatywne skutki, a może nawet zagrożenia chciałabym wskazać. W tekście znalazł się zapis (pkt. 3 — *Podstawowe konstrukcje prawa archiwalnego*), iż „materiały archiwalne [...] w jednostkach organizacyjnych, które je wytwarzają, stanowią tylko niedużą część (10–20%) całości dokumentacji”. Stanowi to od 1/10 do 1/5 całej produkcji aktowej i tyle w przyszłości musiałoby u siebie przechowywać archiwa państwowe². Jeżeli te liczby zestawimy z praktyką krajów zachodnich, gdzie do zasobu kwalifikuje się tylko 1–5% dokumentacji, to wyraźnie widać, że archiwa polskie przejmują za dużo materiałów. Potwierdzają to także analizy wykazów akt, w których zakwalifikowano do kat. A niekiedy nawet 50% dokumentacji! Czym to grozi archiwom, nie trzeba przypominać.

Rozdział 2 *Rodzaje współczesnej dokumentacji* oraz 3 *Organizacja pracy kancelaryjnej* zostały opracowane przez S. Klimkiewicz. Każdy z rozdziałów dzieli się na dalsze dziesięć małych części. Tekst rozdziału drugiego jest poświęcony przede wszystkim typologii dokumentacji, w nieco mniejszym stopniu znaczeniu pojęć „dokument” i „dokumentacja”, którym autorka nadaje inne znaczenie niż w *Polskim słowniku archiwalnym* z 1974 r., powołując się przy tym na światową literaturę (brak przypisu i wykazu literatury uzupełniającej do rozdziału).

Zaprezentowana słuchaczom kursów typologia dokumentacji budzi uwagi i zastrzeżenia z kilku powodów. Po pierwsze — trudno ustalić, ile i jakie kryteria zastosowała autorka do klasyfikacji dokumentacji, a niektóre grupy, jak np. dokumentacja nieaktowa, omówiona w odrębnej części, pojawiają się zniechęca. Słuszność kwalifikacji niektórych dokumentacji jest też dyskusyjna. Czy na pewno „akta medyczne” to tylko dokumentacja pisana? W takim razie do jakiej grupy zaliczyć zdjęcia, wykresy, wydruki z przeprowadzanych pomiarów medycznych, które są przecież zaliczane do dokumentacji medycznej? Dlaczego dokumentacja komputerowa występuje raz przy podziale ze względu na technikę zapisywania, a raz przy

¹ W aneksie nr 1 brakuje np. *Pisma ókólnego nr 1 naczelnego dyrektora archiwów państwowych z dn. 8 V 1996 r.* w sprawie zatwierdzenia przez właściwe archiwa państwowe kwalifikatorów wartości archiwalnej fonograficznej i wideograficznej dokumentacji działalności programowej byłej państwowej jednostki organizacyjnej „Polskie Radio i Telewizja” oraz akceptowania spisów zdawczo-odbiorczych materiałów archiwalnych kategorii „do użytku wewnętrznego”. Jest to bardzo ważne dla wielu archiwów zakładowych posiadających taką dokumentację i borykających się z oceną ich wartości.

² W publikacji wcześniejszej autor podaje, iż do zasobu kwalifikuje się 1/4 wytwarzanej dokumentacji (zob. Z. Pustuła, A. Jabłoński, *Stan i potrzeby archiwów zakładowych* [w:] *Archiwa polskie wobec wyzwań XXI wieku. Pamiętnik z III Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich w Toruniu (2–4 IX 1997)*, t. 1 (zob. tabela 1).

podziale ze względu na treść i które miejsce dla dokumentacji komputerowej jest właściwe? Podobnie niejasny jest podział dokumentacji aktowej, umieszczonej w dwóch różnych podrozdziałach: *Rodzaje dokumentacji aktowej i Akta typowe i specyficzne*. Jak należy rozumieć podział dokumentacji w zależności od techniki wykonania na: pisaną, obrazową, dźwiękową, komputerową? Czyżby dokumentacja komputerowa nie mogła być obrazowa, dźwiękowa, pisana? Podobnych retorycznych pytań można zadawać wiele. Wskazują na przekazywanie kursantom chaotycznej i mało precyzyjnej wiedzy.

Sabina Klimkiewicz jest też autorką rozdz. 3 *Organizacja pracy kancelaryjnej*. Jest to najważniejsza część podręcznika, jeżeli w ogóle podręcznik ma dobrze przygotować do pracy biurowej. Przed autorką stanął nie lada problem: stan wiedzy na temat kancelarii nie jest zadowalający i dlatego powinna się w większym stopniu oprzeć na badaniach własnych.

Rozdział 3 podzielono na 10 mniejszych części dotyczących: podstaw prawnych funkcjonowania kancelarii, systemu kancelaryjnego dziennikowego, systemu kancelaryjnego bezdziennikowego, wykazów akt, systemu kancelaryjnego mieszanego, obiegu dokumentacji, załatwiania spraw i wysyłania pism, narastania dokumentacji (raczej opisywania teczek i układania dokumentacji w ich wnętrzu), przekazywania akt do archiwum zakładowego lub składnicy akt oraz wykorzystania informatyki w czynnościach kancelaryjnych.

Na początku rozdziału jest charakterystyka podstaw prawnych regulujących pracę kancelarii. Zabrakło w niej informacji o występowaniu innych jeszcze instrukcji, regulujących postępowanie z dokumentacją techniczną, kartograficzną oraz kwalifikatorach archiwalnych dla tychże dokumentacji.

Następne króciutkie podrozdziały traktujące o systemach kancelaryjnych są niepełne, sporo w nich błędów, uproszczeń i pominięć. Można dać kilka przykładów:

1) dziennik podawczy był prowadzony odmiennie w różnych zaborach, np. w kancelarii rosyjskiej występują oddzielnie dzienniki pism wchodzących i wychodzących;

2) pierwotnie rejestrowano pisma i wówczas rzeczywiście akta jednej sprawy miały różne znaki, ale później rejestrowano całe sprawy (reforma Kilmansegga);

3) system dziennikowy nie jest tożsamy z organizacją kancelarii, określaną najczęściej typem kancelarii (typ scentralizowany i rozproszony);

4) cechą charakterystyczną systemu bezdziennikowego nie jest rejestrowanie spraw, bo te były rejestrowane także w systemie dziennikowym, ale stosowanie innych sposobów rejestracji;

5) niezależnie od systemu, a nie tylko w systemie bezdziennikowym, „cechą rozpoznawczą sprawy i pisma” był i jest „znak pisma (sprawy)”. Różnią się tylko budową w zależności od systemu;

6) w każdym z omawianych systemów istnieją inne formy rejestracji, które autorka pominęła;

7) w każdym z omawianych systemów jest część dokumentacji nie podlegająca rejestracji, o czym podręcznik nie wspomina;

8) system kancelarii mieszanej w wersji przedstawionej w podręczniku jest kancelarią bezdziennikową, w której osoba przyjmująca — dla swojej własnej orientacji i w celu informowania petenta — prowadzi rejestr korespondencji wchodzącej i wychodzącej. Jeżeli numery (znaki) z tej pomocy nie ważą ani na znaku pism, ani na układzie registratury, to nie może być mowy o stosowaniu systemu mieszanego.

Pewne obawy budzi stwierdzenie, że w skomputeryzowanej biurowości „znak sprawy jest jednocześnie nazwą pliku”. Może jest to słuszne spostrzeżenie odnoszące się do małych jednostek organizacyjnych, ale w większych nie wydaje mi się możliwe sprawne wyszukanie dokumentacji jednej sprawy w tysiącach plików edytorskich.

Rozdzielenie podrozdziałów 6–8, omawiających *Obieg dokumentacji*, *Załatwianie spraw i wysyłanie pism* oraz *Narastanie dokumentacji*, jest niepotrzebnym rozbićm jednolitej procedury nazywanej w literaturze³ obiegiem dokumentacji (pism).

Jasny jest natomiast wykład o współczesnych — rzeczowych wykazach akt z 1963 i 1984 r.

Rozdział 4 *Kwalifikacja archiwalna dokumentacji* został przygotowany przez Z. Pustułę i B. Woźniakowską.

Jak powszechnie wiadomo, kwalifikacja archiwalna jest wynikiem oceny wartości dokumentacji dokonanej przy zastosowaniu metod naukowych, z uwzględnieniem różnych kryteriów⁴ i taki też, chociaż mocno uproszczony wykład na ten temat znalazł się w omawianej części. Ale znalazły się w nim także zagadnienia nie mające związku z kwalifikacją archiwalną: podział na dokumentację jawną i tajną, podział dokumentacji kat. A w zależności od okresu przechowywania w archiwum zakładowym, wprowadzające chaos do dosyć jasno pomyślanej koncepcji.

Autorzy nie ustrzegli się także pewnego, dosyć częstego, odwrócenia sytuacji, przypisując wykazom akt funkcje rozstrzygające o kwalifikacji archiwalnej, podczas gdy wykaz akt jest biernym zapisem wyników przeprowadzanej selekcji.

Piąta część podręcznika, napisana przez W. Wysockiego, zawiera podstawową wiedzę dotyczącą archiwów zakładowych i składnic akt. Jest to część napisana w jasny i komunikatywny sposób. Można ją wzbogacić omówieniem roli instrukcji archiwalnych w funkcjonowaniu archiwów zakładowych oraz odwołaniem się do stosownego załącznika.

Zaprezentowana przez autora typologia archiwów zakładowych może być dyskusyjna. Czy np. archiwa geodezyjno-kartograficzne (czy — jak je autor nazywa — kartograficzne) nie są pojęciem nadrzędnym w stosunku do archiwów górniczych? Czy ze względu na stosunek własności można umieścić archiwa przejściowe, zbiorcze, zjednoczone obok archiwów samorządowych, partyjnych, prywatnych i innych? A może są to dwie oddzielne grupy archiwów?

Problemem jedynie zasygnalizowanym przez W. Wysockiego — brakiem dokumentacji niearchiwalnej — zajął się w rozdz. 5 Jan Macholak. Przedstawił jasny wykład na temat procedur i czynności związanych z wydzieleniem materiałów niearchiwalnych, których okres przechowywania minął. Zabrakło zalecenia zapoznania się z przepisami poszczególnych resortów, odnoszących się do różnych typów dokumentacji: personalnej, finansowej, płac itp. Z własnej praktyki dydaktycznej wiem, że uczestnicy kursów nie są w tej materii zorientowani.

Rozdział 7 *Archiwizowanie dokumentacji* został opracowany przez W. Wysockiego. Celem tej części jest w prowadzenie w tajniki opracowania archiwalnego zasobu. Autor uczynił to na 15 ss. tekstu, dokonując olbrzymich skrótów, kosztem przejrzystości i jasności wyводу. Ale przy takim skrócie wykładu ta cena była nieunikniona. Dla osób mało przygotowanych, jakimi są słuchacze kursów, tekst ten będzie niezrozumiały lub, co gorsza, może być zrozumiany źle. Na przykład konkluzja dotycząca ustalania granic zespołu może wywołać dezorientację, zwłaszcza gdy wszystkie czynniki, jak daty funkcjonowania twórcy, zmiany kompetencji, zmiany nazwy, będą miały miejsce w tym samym zespole. Niezrozumiałe dla mnie jest umieszczenie w omawianej, monotematycznej przecież, części zagadnienia brakowania archiwalnego dokumentacji „przeterminowanej” (o jaką chodzi?, terminu tego nie ma

³ Odsyłam do W. Jarzębowski, *Nowoczesne biuro. Organizacja i technika*, Warszawa 1978, s. 505, 507.

⁴ H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989.

w słowniku), wydzielania materiałów archiwalnych i archiwizowania dokumentacji niearchiwalnej (?). Natomiast brakowanie archiwalne ma charakter uzupełniający i korygujący pracę registratury.

Wydaje mi się, że zadanie właściwego przygotowania materiałów archiwalnych do przekazania do archiwum państwowego mogłyby spełnić wskazówki w tej sprawie, omawiające szczegółowo kolejne czynności. Byłyby też lepiej zrozumiałe dla kursantów.

Część ostatnia, rozdz. 8, zawiera wskazówki regulujące postępowanie z dokumentacją w przypadku ustania działalności jednostki organizacyjnej, przygotowane przez J. Macholaka. Jest to część informacyjna dla osób zajmujących się dokumentacją po likwidacji twórcy, bardzo pożyteczna dla wszystkich archiwów zakładowych, państwowych oraz pracowników poszukujących dokumentacji.

Po niej następuje 15 aneksów, zajmujących 1/3 objętości całego podręcznika. Są m.in., oprócz wcześniej wspomnianych wykazów wybranych przepisów prawnych, wzory 13 formularzy, słownik wybranych terminów kancelaryjnych i archiwalnych, wykaz podstawowej literatury i zestaw pytań egzaminacyjnych.

Kilka zdań na temat załączonego słowniczka. Jest to obecnie bardzo popularna forma przybliżania terminologii specjalistycznej, mająca także ujednolicić język archiwalny. Podobną próbę podjął Z. Pustuła. W słowniku ujął ponad 120 terminów i ich znaczeń (definicji). Część z nich została dokładnie omówiona w tekście i powtórzona w tej samej postaci w omawianym słowniku, co sztucznie powiększa objętość pracy. Część pojęć jest znaczeniem w istocie obocznym, chociaż tego nie odnotowano, część natomiast została niezbyt precyzyjnie określona. Prawie trzecia część pojęć jest błędna, niezgodna z *Polskim słownikiem archiwalnym* i najnowszą literaturą przedmiotu.

Uwagi szczegółowe dotyczą słowniczka, który powinien pełnić podstawową funkcję w upowszechnianiu terminologii archiwalnej. Zasadniczy kanon słownictwa archiwalnego zawiera *Polski słownik archiwalny* z 1974 r., przepisów prawnych oraz literatury przedmiotu, na którą powołują się autorzy podręcznika. Dlatego skupiłam się na porównaniu zawartości ogólnopolskiego słownika archiwalnego ze słowniczkiem załączonym do omawianego podręcznika. Poza wadami redakcyjnymi (brak odsyłaczy, niezbyt precyzyjny dobór pojęć), pojawia się wadliwe stosowanie synonimów oraz — najbardziej brzemiennie w skutkach — pominięcia definicji z *Polskiego słownika archiwalnego* (dalej PSA) i zastąpienie ich własnymi, często błędnymi definicjami. Oto przykłady:

adnotacja — w PSA występuje jako „noty kancelaryjne”;

akta — to dokumentacja nie tylko „twórcy zespołu”, czyli twórców narodowego zasobu archiwalnego;

aneks (załącznik) — definicja niezgodna z PSA (zob. s. 27–28 PSA);

archiwa państwowe — charakterystyka zasobu dotycząca okresu przed wydaniem ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach w 1983 r.;

ewidencjonowanie — termin budzi różnorodne wątpliwości: czy chodzi o pomoce kancelaryjne rejestrujące pisma, chociaż to już odległa przeszłość, czy chodzi może o synonim terminu „rejestracja”, podany w PSA (s. 71); natomiast we wspomnianym PSA termin „ewidencjonowanie” nie występuje;

inne komórki — definicja niejasna;

inwentarz kartkowy — opracowywany dla części zespołu bywa wyjątkiem i należało szczególnie owe wyjątki odnotować;

inwentarz zespołu archiwalnego — podano niepełną definicję, dokończenie (zob. PSA s. 38);

jednostka archiwalna — dokończenie definicji (zob. PSA s. 39–40);

kancelaria — cztery znaczenia i zupełnie inne definicje w PSA (s. 40) oraz w podręczniku H. Robótka. B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, s. 23 i dalsze;

klasyfikacja: 1) zgodnie ze słownikiem języka polskiego nie oznacza li tylko klasyfikacji według kryterium rzeczowego; klasyfikacja jest związana z nadaniem układu, nie symboli, symbole ów układ utrwala; 2) definicja niezgodna z PSA (s. 42–43);

komórka merytoryczna — czy w przypadku, gdy nie przechowuje całości akt danej sprawy (w przypadku kancelarii scentralizowanej tak właśnie jest), komórka merytoryczna przestaje być komórką merytoryczną?

komórka organizacyjna — należało wskazać na relacje między **komórką merytoryczną** i **inną komórką merytoryczną** a **komórką organizacyjną**;

komórka pocztowa — jest błędnie utożsamiana z **kancelarią**;

kwalifikacja archiwalna — w definicji nastąpiło odwrócenie skutku i przyczyny: ocena wartości dokumentacji powoduje zaliczenie jej do jednej z kategorii archiwalnych;

lustracja — PSA (s. 50): „lustracja — urzędowy opis dóbr królewskich i przynoszonych przez nie dochodów”; pojęcie zbędne;

nadanie materiałom archiwalnym właściwego układu — jest utożsamione z układem strukturalnym dokumentacji w archiwum zakładowym; nie wyjaśniono, jak należy nazwać tę czynność, jeżeli prowadzi do ułożenia materiałów według numerów spisów zdawczo-odbiorczych;

niepaństwowy zasób archiwalny — brak konsekwencji w podanych znaczeniach; do niepaństwowego zaliczono „materiały archiwalne [...] jednostek samorządu terytorialnego” (s. 138), a w „archiwa państwowe [...] gromadzą, przechowują i udostępniają archiwalia wytworzone przez [...] organy samorządu terytorialnego” (s. 133) do państwowego;

państwowy zasób archiwalny i **państwowy zasób geodezyjny** — umieszczenie obydwu terminów bez wskazania na ich wzajemne relacje sprawia wrażenie istnienia wielu państwowych zasobów archiwalnych; pojęcia „państwowy zasób archiwalny” nie ma w ustawie archiwalnej z 1983 r.;

pieczęć — definicja niezgodna z PSA (s. 61);

pieczęć urzędowa — definicja niezgodna z PSA (s. 61);

stempel wpływu (pieczęćka wpływu) — definicja niezgodna z PSA (s. 78);

pertynencja — termin niezgodny z PSA (s. 89);

pismo — definicja niezgodna z PSA (s. 63);

pismo okólne — definicja niezgodna z PSA (s. 63);

pismo przewodnie — definicja niezgodna z PSA (s. 63);

pismo urzędowe — definicja niezgodna z PSA (s. 63);

pismo wpływające — definicja niezgodna z PSA (s. 63);

pismo wychodzące — definicja niezgodna z PSA (s. 63);

podteczki — określenie dla tomów dokumentacji, podteczki występowały we wcześniejszych systemach kancelaryjnych; w obecnych należy raczej dążyć do likwidowania zawilego systemu „podteczek”;

poprzedniki — definicja niezgodna z PSA (s. 139);

proweniencja — funkcjonuje wyłącznie jako **zasada proveniencji** lub **zasada przynależności zespołowej** (zob. PSA s. 90);

przetwarzanie danych osobowych — według słownika języka polskiego „przetwarzanie” oznacza przechodzenie „czegoś w coś” i ma szeroki zakres, nie dotyczy wyłącznie danych osobowych;

registratura — niezgodna z podręcznikiem H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, s. 15;

rejestr niepaństwowego zasobu archiwalnego — niejasne sformułowanie „ważnych instytucjonalnie” (niepaństwowych jednostek organizacyjnych); czy może chodzi o włączenie do twórców narodowego zasobu archiwalnego?

rozsył (s. 140) por. **luzy** (s. 137) — podano rozmaite znaczenia;

skorowidz — definicja niezgodna z PSA (s. 77), nie utożsamiany z indeksem (s. 36);

sporządzenie ewidencji materiałów archiwalnych — hasło zbędne, dokładnie omówiona czynność w tekście publikacji;

sprawa — zabrakło odpowiedzi na pytanie, co określamy mianem sprawy w systemie elektronicznym, jaką liczbę plików czy katalogów (pytanie jest zasadne, bo w tekście jest mowa o elektronicznej rejestracji spraw);

sukcesja bierna — termin niezgodny z literaturą, zob. B. Ryszewski, *Z zagadnień zespołu archiwalnego*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Historia, t. 8, 1973;

sukcesja czynna — termin niezgodny z literaturą, zob. B. Ryszewski, op.cit.;

sukcesodawca [czy raczej sukcesjodawca, od wyrazu „sukcesja”, a nie od wyrazu „sukces”] oraz sukcesor nie mogą występować jako synonimy;

system bezdziennikowy — jego istota polega na innym sposobie rejestracji spraw; dokładne wyjaśnienie w PSA (s. 80);

system kancelaryjny mieszany — bardzo dyskusyjna definicja, opierająca się na drugorzędnych cechach kancelarii;

usuwanie danych osobowych — zbędne hasło;

załącznik zob. **aneks (załącznik)** — mają różne definicje, chociaż uznano je za synonimy; dobra definicja w PSA (s. 89);

zbiór dokumentacji — nie podano istotnej cechy zbioru, jaką jest brak proveniencji;

zespół archiwalny — inna definicja niż w podręczniku H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, s. 15–16;

zespół archiwalny złożony — definicja niezgodna z literaturą (zob. B. Ryszewski, op.cit.);

znak akt, znak pisma, znak sprawy — definicje niezgodne z PSA (s. 92–93).

Odczuwa się ponadto brak pewnych pojęć, np. z zakresu prawa: norma prawna, przepisy prawne, akty prawne, typologia aktów prawnych, zakres oddziaływania poszczególnych typów, które pomogłyby lepiej zrozumieć słuchaczom kursów tekst publikacji.

Halina Robótka (Toruń)

JERZY CIESIELSKI, *DZIEJE ARCHIWUM WOJSKOWEGO 1918–1939*, Warszawa 1999, Biblioteka Marsa, t. 11, ss. 152, nlb 8.

W roku 1999 ukazała się książka zmarłego przedwcześnie byłego wieloletniego pracownika Centralnego Archiwum Wojskowego, płka mgra Jerzego Ciesielskiego, *Dzieje Archiwum Wojskowego 1918–1939*¹. Pozycja ta została opublikowana jako t. 11 w serii Biblioteki

¹ Treść opracowania nie w pełni odpowiada tytułowi, instytucja bowiem o nazwie Archiwum Wojskowe, co zresztą autor podaje — istniała tylko w latach 1927–1939, wcześniej — w latach 1918–1927 — archiwum funkcjonowało pod obecną nazwą jako Centralne Archiwum Wojskowe.

Marsa, wydawanej wspólnie przez londyńską Komisję Historyczną byłego Sztabu Głównego i warszawską Oficynę Wydawniczą ADIUTOR. Jest to już drugie opracowanie poświęcone CAW, obok książki byłej pracownicy tego archiwum, dr Wandy Krystyny Roman², która opisuje losy polskiej wojskowej archiwistyki okresu międzywojennego. Dzięki temu otrzymaliśmy szansę prześledzenia losów tej służby w ujęciu dwóch autorów, co daje w miarę pełny obraz historii polskiej wojskowej służby archiwalnej.

W rozdz. 1 *Rodowód Archiwum Wojskowego* autor przedstawił narodziny i dorobek polskiej archiwistyki wojskowej przed 1918 r. W pierwszym podrozdziale, pt. *Zarys dziejów archiwistyki wojskowej*, ujęte zostały — począwszy od XV w. — dzieje polskich archiwaliów wojskowych i polskiej archiwistyki wojskowej, o której możemy w zasadzie mówić dopiero od XVII w., kiedy król Władysław IV ustanowił urząd generała artylerii koronnej i kiedy powstało archiwum tego urzędu. Drugi podrozdział, zatytułowany *Archiwum Legionów Polskich*, ukazuje powstanie, organizację i losy archiwaliów wytworzonych przez pododdziały wchodzące w skład I, II i III Brygady Legionów Polskich w latach 1914–1917. Treść trzeciego podrozdziału stanowią losy *Polskiego Archiwum Wojennego*. Instytucja ta została powołana w styczniu 1915 r. w Wiedniu, z inicjatywy historyków polskich związanych z Naczelnym Komitetem Narodowym, jak również naukowego środowiska polskiego Uniwersytetu Lwowskiego i Uniwersytetu Jagiellońskiego³.

W rozdz. 2, *Powstanie i przemiany organizacyjne Archiwum Wojskowego w latach 1918–1939*, autor szczegółowo przedstawił losy archiwistów i archiwistyki wojskowej w okresie międzywojennym. W pierwszym podrozdziale opisał *Centralne Archiwum Wojskowe 1918–1927*. Za początek tej instytucji należy przyjąć datę 14 XII 1918 r., kiedy to w ramach Sztabu Generalnego powstał Instytut Historyczno-Wojskowy, a jego referat archiwalny, kierowany przez por. dra Bronisława Pawłowskiego, otrzymał nazwę Centralne Archiwum Wojskowe. Po wielu przekształceniach i reorganizacjach archiwum to w ramach instytutu stało się instytucją odrębną i autonomiczną. W podrozdziale tym autor rozprawia się z mitem o roli, jaką w polskiej archiwistyce wojskowej w okresie międzywojennym odegrał gen. Julian Stachiewicz, szef Oddziału III Sztabu Generalnego WP, któremu podlegało archiwum. Zdaniem Ciesielskiego niefortunne decyzje gen. Stachiewicza przyczyniły się raczej do powstania olbrzymich strat i bałaganu w wojskowym zasobie archiwalnym, np. m.in.: a) obowiązujący w okresie międzywojennym sztuczny podział wytworzonej dokumentacji proveniencji wojskowej na dokumentację taktyczną, operacyjną i inną; b) powołanie Archiwum Sekcji Historyczno-Operacyjnej w ramach Wojskowego Biura Historycznego. Obie te decyzje były merytorycznie błędne i sprzeczne z podstawowymi zasadami archiwistyki, np. z zasadą przynależności zespołowej. Kolejnym niefortunnym posunięciem było powołanie Archiwum Oficerskich Dokumentów, co powodowało sztuczny podział wojskowego zasobu archiwalnego, a ponadto osłabiało organizacyjnie, przeznaczono bowiem dla niego aż 7 etatów, CAW.

Kolejny etap w historii archiwistyki wojskowej został opisany w podrozdziale zatytułowanym *Archiwum Wojskowe w latach 1927–1939*. Płk Ciesielski opisał w nim zmiany, jakie

² Dzieje Archiwum Wojskowego w latach 1918–1939 są w tej publikacji opisane w skrócie w rozdz. 2 i 3, ponadto tematyka obu pierwszych rozdziałów dotyczy tego samego zagadnienia.

³ Autor *Dziejów ...* pisze w tym miejscu o „Tymczasowej Radzie Stanu” (s. 19). Jest to niewątpliwie pomyłka, gdyż w tym czasie, tj. w styczniu 1915 r., w którym powstało w zaborze austriackim Polskie Archiwum Wojskowe, działał jedynie, powołany 16 VIII 1914 r. w tymże zaborze, Naczelny Komitet Narodowy. A jak wiemy, Tymczasową Radę Stanu utworzono po akcie 5 listopada, 6 XII 1916 r.

nastąpiły po zamachu majowym, kiedy to Centralne Archiwum Wojskowe zostało wyłączone ze składu i podległości Wojskowego Instytutu Naukowo-Wydawniczego i otrzymało nową nazwę — Archiwum Wojskowe. Pod koniec tego podrozdziału autor opisał dwie siedziby, jakie zajmowało archiwum. Pierwszą był pałac Pod Blachą na pl. Zamkowym, drugą, od 1921 r., został Fort Legionów (dawny Fort Włodzimierza), mieszczący się przy ul. Zakroczymskiej, gdzie archiwum dotrwało do września 1939 r. Trzeci podrozdział, pt. *Charakterystyka pracowników archiwum*, daje pobieżną ocenę osób zatrudnionych w okresie międzywojennym. Autor ograniczył się jedynie do krótkiej wzmianki o dwojgu pracowników: mgr Wandzie Wierzbickiej i Piotrze Pawłowskim — resztę natomiast kwituje stwierdzeniem, że „[...] przez wszystkie lata okresu międzywojennego w różnym czasie na różnych stanowiskach pełniło służbę wojskową 20 żołnierzy zawodowych, w tym 4 ze stopniami naukowymi (doktorów) oraz ponad 70 pracowników cywilnych, w tym 7 doktorów i 3 magistrów”⁴. Jest to chyba najslabiej napisana część pracy, braku bowiem rzetelnej charakterystyki pracowników przedwojennej służby archiwalnej nie są w stanie zastąpić — także bardzo skromne — występujące na końcu książki, w formie aneksu, *Noty biograficzne wybranych pracowników Archiwum Wojskowego*. A przypomnieć należy, iż w przypadku takich osób jak prof. Bronisław Pawłowski i mjr Bolesław Waligóra dorobek ten był olbrzymi. Szkoda, że wśród wyróżnionych notami biograficznymi brak — mającego już spory dorobek naukowy przed wojną — późniejszego profesora Uniwersytetu Warszawskiego, członka Polskiej Akademii Nauk i przewodniczącego Rady Państwa w latach 1977–1985, Henryka Jabłońskiego.

Kolejny rozdz. 3 nosi tytuł *Zasób aktowy Archiwum Wojskowego* i zgodnie z nim zawiera ogólną charakterystykę archiwaliów zgromadzonych w okresie międzywojennym. W pierwszym podrozdziale, pt. *Początkowa faza gromadzenia akt*, autor przedstawił działania władz wojskowych jeszcze przed odzyskaniem niepodległości do pierwszych lat powojennych. Następny podrozdział, pt. *Rewindykacja akt*, płk Ciesielski poświęcił próbom rewindykacji dokumentacji wojskowej w okresie międzywojennym nie tylko od byłych zaborców: Austrii, Niemiec i Rosji, ale także od nowo powstałych państw w Europie Środkowej i nad Bałtykiem. Kolejny podrozdział, *Narastanie zasobu archiwalnego* — zawiera opis procesu narastania wojskowego zasobu archiwalnego, poczynając od zakończenia wojny polsko-bolszewickiej i demobilizacji. Kwestią otwartą w dalszym ciągu jest oszacowanie, ile akt zgromadzono do 1939 r. w Archiwum Wojskowym. Z danych przedstawionych przez autora wynika, iż wielkość ta może przedstawiać się następująco: „25 wagonów, 410 skrzyń, 1050 tek i 110 113 wiązek akt”⁵. Przez cały czas działalności w okresie międzywojennym archiwum gromadziło nie tylko dokumenty archiwalne, ale także różnego rodzaju kolekcje; do dziś zachowały się tzw. Teki Baczyńskiego, Laudańskiego i Teslara oraz pamiętniki, wspomnienia i relacje. Tego rodzaju kolekcjom poświęcił autor kolejny rozdział, pt. *Gromadzenie źródeł wtórnych*. Jak ocenia płk Ciesielski, ogólna liczba materiałów pamiętnikarskich z 1937 r. w Archiwum Wojskowym obejmowała ponad 4 tys. pozycji. Dziwi jednak, iż w tym podrozdziale autor jedynie w przypisie wymienił ówczesnego dyrektora Archiwum Wojskowego. A przecież Bolesław Waligóra, przygotowując się do opisanía bitwy warszawskiej, wykonał olbrzymią pracę, zebrał ponad 1000 relacji od bezpośrednich uczestników, nie tylko żołnierzy, ale i mieszkańców okolicznych wsi, którzy byli świadkami walk na przedmościu warszawskim. Rezultatem tej pracy było kilkanaście doskonałych artykułów opublikowanych w fachowych

⁴ Ibid., s. 49.

⁵ Ibid., s. 63. Jak się to ma do współczesnych wielkości podawanych w jednostkach archiwalnych (j.a.) czy metrach bieżących (m.b.), trudno ocenić.

periodykach wojskowych, a przede wszystkim trudne do przecenienia dla współczesnych historyków wojskowości polskiej wspaniałe dzieło *Bój na przedmościu Warszawy w sierpniu 1920 r.*, które ukazało się w 1934 r. jako t. 13 *Studiów taktycznych z historii wojny polskiej 1918–1921*⁶. W kolejnym podrozdziale, pt. *Opracowanie zasobu archiwalnego*, autor nasykicował, z jakimi problemami borykało się kierownictwo archiwum w okresie międzywojennym, podejmując próbę naukowego opracowania narastającego wojskowego zasobu archiwalnego. W sumie, jak podaje autor, do 1939 r. całkowicie zakończono prace archiwalne przy ponad 200 zespołach akt, łącznie z wydrukowaniem inwentarzy. O wartości tych pomocy archiwalnych najlepiej świadczy fakt, że do dnia dzisiejszego są one wykorzystywane. W końcowej części tego podrozdziału płk Ciesielski poświęcił trzy akapity sprawom konserwacji dokumentów. W podrozdziale siódmym, zatytułowanym *Charakterystyka zasobu archiwalnego*, autor dokonał trzystroonicowego, skrótowego opisu zgromadzonego w okresie międzywojennym materiału archiwalnego.

W rozdz. 4 *Działalność naukowa Archiwum Wojskowego* autor pokusił się o przedstawienie w dwóch podrozdziałach działalności szkoleniowej i samokształceniowej pracy archiwum oraz dorobku naukowego kadry i pracowników. W pierwszym z nich, zatytułowanym *Kształcenie pracowników Archiwum*, słusznie płk Ciesielski zaznaczył, iż po odzyskaniu niepodległości nie tylko wojskowa, ale i „[...] państwowa służba archiwalna miała spore trudności w skompletowaniu personelu w archiwach, który zajmowałby się opracowywaniem zgromadzonego zasobu”⁷. Dlatego, jak pisze Ciesielski, Wydział Archiwów Państwowych Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, próbując rozwiązać ten problem ogólnokrajowy w latach 1925/1926 i 1926/1927, zorganizował dwa specjalistyczne kursy archiwalne. W kursach uczestniczyli także archiwiści wojskowi. W drugim podrozdziale, zatytułowanym *Dorobek i udział w życiu naukowym pracowników Archiwum Wojskowego*, autor wymienił wybrane, opublikowane prace pracowników archiwum za dyrektorowania ppłka Pawłowskiego, jako udział w obradach IV i V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich oraz w Radzie Archiwalnej przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Dość niefortunnie, zdaniem recenzenta, brzmi tytuł rozdz. 5: *Działalność pomocnicza Archiwum*. W rozdziale tym, w trzech podrozdziałach (1. *Akty normatywne regulujące prace w Archiwum*, 2. *Udostępnianie akt*, 3. *Kwerendy osobowe, poświadczenia o przebiegu służby i pracy w wojsku*), autor przedstawia przecież główne zadania każdego archiwum, co można określić w czterech słowach: gromadzenie, przechowywanie, opracowywanie i udostępnianie. Co więc autor miał na myśli, nazywając tę działalność pomocniczą, trudno dociec.

Ostatni rozdział przedstawia *Losy akt Archiwum Wojskowego po 1 września 1919 roku*. W pierwszym podrozdziale, zatytułowanym *Archiwalia wojskowe w czasie wojny 1939 roku*, najciekawszą informacją jest wyjaśnienie losów przejętych po 17 IX 1939 r. przez Rosjan polskich dokumentów wojskowych. Zawdzięczamy to w głównej mierze pracy płka Ciesielskiego i byłemu pracownikowi CAW płkowi mgrowi Janowi Szostakowi, którzy działając w ramach Wojskowej Komisji Archiwalnej w grudniu 1992 r. w Ośrodku Przechowywania Zbiorów Historyczno-Dokumentacyjnych w Moskwie (dawne „archiwum specjalne”) odnaleźli w tzw. zdobycznym fondzie grupę zespołów akt polskich z okresu międzywojennego, głównie dokumenty Oddziału II Sztabu Generalnego. W fondzie tym znajdują się „akta 74 instytucji państwa polskiego z lat 1914–1939 w liczbie 10 679 j.a., z czego akta jednostek i instytucji

⁶ Nie był to artykuł, co sugeruje przypis 59, s. 66.

⁷ Ibid., s. 87.

*Wojska Polskiego, Straży Granicznej i Korpusu Pogranicza liczą 9177 j.a.*⁸. Losy archiwaliów przejętych przez Niemców są treścią kolejnego podrozdziału, pt. *Wojskowe materiały archiwalne pod okupacją*. Akta te zostały zgromadzone w specjalnej Zbiornicy akt szefostwa archiwów wojskowych, Gdańsk, Gdańsk–Oliwa na ulicy Zimmerer 8. W zbiornicy tej przez cały okres okupacji — zdaniem płka Ciesielskiego — zgromadzono około 15 tys. m.b. akt i książek, z czego po wyzwoleniu — w wyniku strat wojennych — pozostało około 10 tys. m.b. W ostatnim podrozdziale płk Ciesielski w bardzo skrótovej formie opisał *Archiwalia wojskowe na emigracji*. Tytuł sugerowałby, iż zostaną przedstawione losy wszystkich polskich archiwaliów wojskowych na emigracji. Odnajdujemy w nim jednak tylko odnotowane dzieje dokumentów wywiezionych przez mjr'a Waligóre i przekazanych w Rumunii polskiemu generałom. Co prawda, książka dotyczy dziejów Archiwum Wojskowego, ale przecież dokumenty wojskowej proveniencji powstawały także i po 19 XI 1939 r., tj. dacie zakończenia działalności przez przedwojenne Archiwum Wojskowe; wypadaloby jednak choćby wspomnieć o archiwaliach Polskich Sił na Zachodzie, tym bardziej że organizatorem tego archiwum wojskowego Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie był — niestety zabity 1 XI 1940 r. podczas bombardowania Londynu — nie kto inny, jak mjr Waligóra. Była to więc kontynuacja nie tylko instytucjonalna, ale i personalna.

Należy ocenić pozytywnie ukazanie się tej książki, godnej cytowania przy pisaniu o losach polskiej archiwistyki wojskowej okresu międzywojennego, bogatej w fakty nieznane dotychczas powszechnie. Jej walory podnoszą załączone na końcu pracy zestawienia pt. *Organizacja archiwum i obsady etatowe z lat 1919, 1921–1927, 1930–1934 i 1935 r.*

Zdzisław G. Kowalski (Warszawa)

WANDA KRYSZYNA ROMAN, *CENTRALNE ARCHIWUM WOJSKOWE 1918–1998, TRADYCJE, HISTORIA, WSPÓŁCZESNOŚĆ*, Warszawa 1999, Wydawnictwo Adam Marszałek, ss. 244, nlb. 28.

Częstkowe informacje o działalności Centralnego Archiwum Wojskowego, które obchodziło w 1998 r. swe osiemdziesięciolecie, jego pracownicy zamieszczali w wielu popularnych i popularnonaukowych czasopismach. Natomiast publikacją, która w pełni ukazuje historię funkcjonowania tej placówki archiwalnej jest wydana w 1999 r. książka Wandy Krystyny Roman¹. Autorka wykorzystała głównie materiały źródłowe przechowywane w CAW i jego filiach.

Prezentowana monografia składa się z siedmiu rozdziałów, których treścią jest nie tylko historia archiwistyki wojskowej w Polsce, lecz również pokazanie statutowych działań, tj. kształtowania zasobu, jego gromadzenia i przechowywania, opracowywania i udostępniania w różnej formie.

⁸ Ibid., s. 124–125.

¹ Wanda Krystyna Roman, absolwentka Wydziału Historii UW, w latach 1985–1999 była pracownikiem naukowym CAW. Opracowała wiele obszernych zespołów archiwalnych, w tym zespół akt Wojskowej Komisji Archiwalnej. W ramach WKA pracowała w archiwach litewskich, przyczyniając się w znacznym stopniu do odnalezienia i skopiowania licznych akt ukazujących martyrologię i losy Polaków. Jest współautorką książki *Polacy internowani na Litwie 1939–1940* oraz publikacji poświęconych dokumentacji uzyskanej przez CAW z archiwów b. ZSRR. W 1997 r. uzyskała stopień dra nauk humanistycznych, po obronie pracy na temat dziejów CAW w latach 1945–1989.

W dwóch pierwszych rozdziałach przedstawiono historię archiwów wojskowych do zakończenia II wojny światowej. Ukazują one rodowód archiwistyki wojskowej do 1918 r. oraz działalność CAW (i Archiwum Wojskowego) w okresie międzywojennym.

Rozdz. 3 *Polskie akta wojskowe w czasie wojny* szczegółowo omawia losy zasobu aktowego po 1 IX 1939 r. Autorka przedstawiła w nim przebieg procesu ewakuacji części akt przez ogarniętą wojną kraj do Rumunii oraz proces odtwarzania archiwistyki wojskowej na terenie Francji i Anglii. Niemcy wszystkie odnalezione akta wojskowe przewieźli do Gdańska Oliwy i utworzyli tam filię Archiwum Wojskowego w Poczdamie. Po wstępnym zinventaryzowaniu były one wykorzystywane dla potrzeb wojskowych a również w szerokim zakresie do celów represyjnych w stosunku do Polaków. Duża część tych akt ocalała i po wojnie wróciła do CAW.

Aktami wojskowymi bardzo interesowali się również Rosjanie. Ludowy komisarz spraw wewnętrznych Beria wydał w tym celu specjalne zarządzenie, na mocy którego wszelkie napotkane przez wojsko sowieckie dokumenty miały być zbierane i przekazywane do NKWD. Akta te były również intensywnie wykorzystywane².

W dalszej części rozdziału autorka omawia losy archiwaliów wytworzonych przez polskie formacje wojskowe utworzone w Związku Radzieckim w 1943 r. Opisuje także proces reaktywowania wojskowej służby archiwalnej w 1944 r. Została ona powołana do życia *Rozkazem Naczelnego Dowództwa WP nr 27 z dnia 16 IX 1944 r.*, jako wydział Wojskowego Instytutu Naukowo-Wydawniczego (WINW). Po wyzwoleniu Gdańska Oliwy i odnalezieniu przechowywanych tam przez Niemców akt przedwojennego Archiwum Wojskowego, zdecydowano o utworzeniu tam Archiwum Wojskowego w ramach WINW. 5 VIII 1945 r., po zmianie podległości archiwum pod Główny Zarząd Polityczno-Wychowawczy WP, otrzymało ono nazwę Centralne Archiwum Wojskowe.

W zakończeniu rozdz. 3 omówiono stan wojskowego zasobu archiwalnego po zakończeniu wojny. Losy akt były takie, jak ich twórców. Zostały rozproszone po całym świecie. Część znalazła się w Stanach Zjednoczonych i została zgromadzona w Instytucie Józefa Piłsudskiego. Niewielka ilość akt ze zbiorów przedwojennego AW znalazła się w Instytucie Hoovera w Kalifornii.

Największa część akt znalazła się w Wielkiej Brytanii i po różnych perypetiach zgromadzona została w Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. Sikorskiego. Obok niewielkiej ilości dokumentacji przedwojennej, znajdują się tam akta z kampanii wrześniowej i obozów internowanych na Węgrzech, Litwie i w Rumunii. Zasadniczą i najcenniejszą część akt Instytutu stanowią archiwalia wytworzone w okresie wojny przez wszystkie oddziały, sztaby i dowództwa Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Ważnym uzupełnieniem dokumentacji PSZ są przechowywane w Archiwum Ministerstwa Obrony Wielkiej Brytanii dokumenty personalne około 300 tys. żołnierzy polskich.

Trzecim miejscem, gdzie poza granicami kraju przechowywana jest znacząca część dokumentacji polskiej proveniencji wojskowej, są państwa powstałe po rozpadzie ZSRR, w szczególności Rosja, Ukraina, Litwa i Białoruś. Składają się na nią akta, które po 17 IX 1939 r. Rosjanie wywieźli z terenów polskich, dokumentacja, którą odnaleźli na terenie Rzeszy, część akt z Gdańska Oliwy, a także archiwalia przesłane „bratnim służbom” ZSRR w latach pięćdziesiątych przez Główny Zarząd Informacji WP.

² Autor niniejszej recenzji, pracując w 1994 r. w ramach Wojskowej Komisji Archiwalnej na przechowywanym w Centrum Przechowywania Zbiorów Historyczno-Dokumentacyjnych w Moskwie tzw. *fondzie trofejnym*, stwierdził, że niektóre dokumenty wywiadu polskiego trafiły do Centrum z I Spiec. Oddział NKWD dopiero w latach siedemdziesiątych.

W rozdz. 4 został ukazany całokształt problemów związanych z przekształceniami strukturalnymi i organizacyjnymi CAW, w wyniku których ze składnicy akt w 1945 r. stało się instytucją w pełni koordynującą funkcjonowanie archiwistyki wojskowej i szczególnie w tym zakresie zasługi archiwistów wojskowych, których działalność nie zawsze spotykała się ze zrozumieniem przełożonych³. Omówiono też działania kierownictwa archiwum w zakresie naboru pracowników oraz ich fachowego dokształcania, zarówno w CAW, jak i w szkołach średnich i na uczelniach.

Wojskowemu zasobowi archiwalnemu poświęcony został rozdz. 5: ukazano losy zasobu aktowego CAW, z szerokim uzasadnieniem czynników i okoliczności, które powodowały, że uległ on rozproszeniu.

Akta zgromadzone przez Niemców i odnalezione w kwietniu 1945 r. w Gdańsku Oliwie (w ilości około 10 tys. m.b.) stanowiły zaczątek zbioru aktowego CAW. Od razu stały się one przedmiotem zainteresowania Głównego Zarządu Informacji WP. Do archiwum GZI w Wesolej zabrano z Oliwy akta personalne oficerów armii przedwrześniowej i Oddziału II Sztabu Generalnego WP. Na polecenie pracowników GZI materiały archiwalne przekazywano także „do bieżącego użytku” dla funkcjonujących instytucji i urzędów wojskowych.

Zgodnie z zamierzeniami twórców, CAW miało również gromadzić akta wytworzone przez jednostki Ludowego Wojska Polskiego po 1943 r. Akta te w okresie działań wojennych były przechowywane w kancelariach twórców i przebyły wraz z nimi front, co w zasadniczy sposób wpłynęło na ich stan zachowania. Na stan akt z okresu wojny wpłynął również fakt, że z racji działania w związkach operacyjnych Armii Czerwonej, jednostki WP część swoich akt przekazały do archiwów radzieckich. Brak przepisów o archiwalizacji akt spowodował po wojnie, że wiele dokumentów o wartości historycznej zniszczono w czasie brakowania. Prawie równocześnie z CAW utworzono Wojskowe Biuro Historyczne i Wojskowy Oddział Historyczny (połączone w 1947 r. w Biuro Historyczne WP), które dla własnych celów gromadziły akta operacyjne. W pierwszym okresie swego istnienia CAW spełniało zatem funkcję składnicy akt finansowo-gospodarczych i rozsypu akt przedwojennych.

W latach 1947–1950, ze względu na przymieszczenie archiwum z Oliwy do Wesolej, działalność CAW była praktycznie zawieszona. Był to okres walki archiwistów wojskowych o właściwe miejsce i rolę archiwistyki. Decydenci kierowali się w tych sprawach wyłącznie względami politycznymi. Świadczą o tym opisane w książce działania m.in. szefa GZI płka Antoniego Skulbaszewskiego, który proponował zniszczenie dużej ilości akt przedwojennych jako „bezwartościowej makulatury”. Zmiana podległości służbowej, a przede wszystkim przemiany polityczne po 1956 r. umożliwiły podjęcie scalania i opracowywania materiałów przedwojennych, których w 1974 r. znalazło się w CAW 3966 m.b.

Autorka szeroko przedstawiła kształtowanie zasobu akt wytworzonych po 1943 r., z kampanii wrześniowej i okresu okupacji, a także efekty działalności Wojskowej Komisji Archiwalnej w archiwach byłego ZSRR. Naukowe opracowywanie akt — najlepiej znane autorce — opisane zostało w zakończeniu rozdziału.

Rozdz. 6 poświęcono udostępnieniu i wykorzystaniu akt CAW w zakresie zabezpieczenia potrzeb resortu obrony narodowej, jak również dla naukowców i publicystów, a także spełnianiu potrzeb użytkowników pracujących w siłach zbrojnych.

Dokumentacja CAW była i jest nadal materiałem źródłowym wszechstronnie wykorzystywanym jako materiał do ćwiczeń dowódczo-sztabowych przez wykładowców i słuchaczy

³ A byli nimi: GZPW w latach 1945–1947, GZI 1947–1951 i Sztab Generalny WP od 1951 r. do chwili obecnej.

akademii i szkół wojskowych. Ponadto sięgali po nią zainteresowani nie tylko historią wojskowości, lecz również historią, kulturą, polityką i gospodarką. Przy opracowywaniu wielu prac naukowych współautorami byli pracownicy archiwum. Przemiany, jakie nastąpiły w Polsce po 1989 r., spowodowały wzrost zainteresowań dokumentacją okresu przedwojennego i dokumentami związanymi z represjami „władzy ludowej” przeciwko „wrogom socjalizmu”.

Inną formą wykorzystywania akt są wykonywane przez pracowników CAW kwerendy niezbędne do wydawania zaświadczeń i poświadczeń o pracy i służbie w wojsku. Wszelkie zmiany przepisów emerytalno-rentowych czy nadawania uprawnień kombatanckich powodują lawinowy napływ pism do archiwum. Każdego roku w różnej formie korzysta z zasobu ponad 20 tys. osób.

W rozdz. 7 omówiono działalność naukowo-wydawniczą, informacyjną i popularyzatorską CAW. Brak podstawowych przepisów archiwalnych powodował, że w pierwszych latach po wojnie archiwiści wojskowi musieli opracowywać dla siebie podstawowe zasady działalności. Były to różnego rodzaju instrukcje i wytyczne na temat funkcjonowania archiwum i postępowania z materiałem aktowym. Działalność naukową rozpoczęto praktycznie po 1959 r., gdy podjęto decyzję o wydawaniu „Biuletynu Wojskowej Służby Archiwalnej”. Z różnych względów, pierwszy numer ukazał się dopiero w 1969 r. Na łamach „Biuletynu” prezentowane są artykuły z dziedziny archiwistyki i bieżącej, szeroko pojętej działalności naukowej CAW. W latach 1969–1985 ukazało się 14 numerów „Biuletynu”. Ze względu na brak zainteresowania ówczesnego szefa CAW tą sprawą, przez następnych sześć lat nie wydano żadnego numeru. Po objęciu stanowiska szefa przez płka Andrzeja Bartnika, od 1992 r. corocznie wydawany jest jeden numer BWSA. Numer 21 z 1998 r. w całości poświęcony jest osiemdziesięcioleciu CAW. Opublikowano również źródła archiwalne, m.in. trzy tomy *Źródeł do dziejów powstań śląskich* i cztery tomy materiałów źródłowych nt. *Organizacja i działania bojowe Ludowego Wojska Polskiego w latach 1943–1945*. W 1974 r. pracownicy CAW wydali nagrodzoną przez MON pracę pt. *Księga poległych na Polu Chwały*. W latach dziewięćdziesiątych opublikowano wybór źródeł do wojny polsko-sowieckiej. Efektem pracy autorki w ramach WKA w archiwach wileńskich jest książka *Polacy internowani na Litwie w 1939–1945*. W 1996 r. wydano *Informator o zasobie CAW*.

Rozdział kończy omówienie udziału pracowników CAW w życiu naukowym, w sesjach i konferencjach naukowych, przygotowaniu wystaw, uczestnictwa we władzach stowarzyszeń archiwalnych i naukowych, a także kontakty z zagranicznymi archiwami wojskowymi.

Pisanie najnowszej historii instytucji, której się było pracownikiem, o ludziach, z którymi było się emocjonalnie związanym, nie jest łatwe i zawsze, gdy trzeba dokonać oceny „jeszcze ciepłych” spraw, niezwykle trudne. Wydaje się jednak, że w tym przypadku obiektywizm oceny wydarzeń, jakie miały miejsce w CAW, ułatwiłoby szersze przedstawienie sytuacji politycznej, w której w danym czasie funkcjonowało wojsko. Pozwoliłoby to autorce na pełniejsze uzasadnienie krytycznej oceny niektórych dokumentów źródłowych, szczególnie tych, które tworzyli żołnierze zawodowi, siłą rzeczy zmuszeni do przestrzegania określonych reguł, narzucanych przez nie zawsze w pełni rozumiejących potrzeby archiwistyki wojskowej przełożonych. Nie pomniejsza to jednak wartości książki. Autorka, pisząc o problemach ściśle fachowych, potrafiła przedstawić tematykę w sposób w pełni zrozumiały dla każdego czytelnika, nawet nie tylko specjalisty. Książka jest nie tylko obiektywną beznamiętną monografią archiwistyki wojskowej, ale swoistym pomnikiem dla archiwistów wojskowych, którzy w 1918 r. tworzyli jej zręby i w czasie wojny narażali życie dla ocalenia powierzonych ich opiece archiwaliów i tych, którzy zginęli w czasie wojny. Tych, którzy po wojnie podjęli

trud scalenia rozproszonego w wyniku wojny zasobu i dokładali wszelkich starań, aby ocalić go przed nie zawsze mądrymi, a czasami wprost zabójczymi pomysłami nie tylko „nawiedzonych” decydentów, ale i współpracowników. Tych wreszcie, dotychczas nie znanych szerzej szeregowych archiwistów, którzy z poświęceniem wykonują codzienną pracę. Trzeba bowiem w pełni zgodzić się z Wandą Krystyną Roman, gdy napisała: „Zarówno w okresie międzywojennym, jak i dzisiaj praca archiwalna opiera się na entuzjastach tego zawodu — ponieważ trudno i kiedyś i dziś liczyć na satysfakcję finansową. Należy podkreślić, oprócz żmudnej strony tej pracy, również ogromną odpowiedzialność, jaka spoczywała i spoczywa na archivistach — szczególnie w zakresie ochrony tajemnicy i dóbr osobistych oraz wydawania poświadczeń”.

Kazimierz Banaszek (Warszawa)

ZUZANNA KOLLÁROVÁ, JOZEF HANUS, *SPRIEVODCA PO SLOVENSKYCH ARCHIVOCH*, Presov 1999, Universum, ss. 94; *A GUIDE TO THE SLOVAK ARCHIVES*, Presov 1999, Universum, ss. 94.

Przewodnik po słowackich archiwach opisuje zespoły znajdujące się w państwowych zasobach i wybranych, ważnych instytucjach. Państwową sieć archiwów tworzą na Słowacji dwa archiwa narodowe: w Bratysławie i w Bańskiej Stanicy, 7 archiwów o charakterze wojewódzkim w Bańskiej Bystrzycy, Bratysławie, Bytezi, Koszycach, Lewoczy, Nitrze i Preszowie, 2 miejskie w Bratysławie i Koszycach oraz 38 regionalnych (pełniących funkcję miejskich i zarazem komunalnych). Przewodnik opisuje także zasoby 19 innych, ważnych archiwów, w tym m.in.: Kancelarii Prezydenta, Parlamentu, Banku Narodowego, Słowackiej Akademii Nauk, Filmoteki, uniwersytetów. W sumie przedstawiono 67 archiwów.

Państwowy zasób archiwalny Słowacji liczy 157 km akt, co przekłada się na 22 345 zespołów. Materiałów wytworzonych do 1526 r. (pergaminy, rękopisy etc.) jest w sumie 44 236. Najstarsze pochodzą z XII w. We wstępie wspomina się o inicjatywie cesarzowej Marii Teresy, która w 1756 r. założyła Archiwum Królewskie w Bratysławie. W 1785 r. przeniosła je do Budapesztu. Słowo wstępne napisał Peter Kartous, naczelny dyrektor archiwów słowackich, oraz Weronika Nováková, prezes stowarzyszenia archiwistów, które powstało w 1989 r.¹

Autorzy przyjęli następujący schemat opisu przy każdym archiwum: w części pierwszej jest nazwa, adres, telefony, faxy, nazwisko dyrektora. W drugiej części podano informacje dotyczące pracowni naukowej — czytelnik znajdzie tu odpowiedź, czy trzeba wcześniej zamawiać dokumenty, w jakich dniach i godzinach otwarta jest pracownia, czy istnieje możliwość kopiowania, jak duże jest pomieszczenie.

Kolejny punkt opisu zawiera informacje o możliwościach noclegowych oraz dojazdowych. Archiwa na Słowacji znajdują się w wielu małych miejscowościach, niekiedy na przedmieściach, dlatego też informacje, w jaki sposób można dojechać do archiwum, są dla użytkownika bardzo użyteczne.

Najwięcej miejsca zajmuje opis zasobu danego archiwum. Na początku podane są zespoły administracji państwowej, następnie instytucji sądowych, wojskowych, finansowych, gospodar-

¹ Liczy ono 340 osób. Od 10 lat wydają miesięcznik „Forum archivarov”, od 1997 r. organizują co roku „Słowackie Dni Archiwalne”. Opracowują również nową ustawę archiwalną.

czych, korporacji, partii politycznych, organizacji społecznych, szkolnych, zdrowotnych, religijnych. W dalszej kolejności opisane są zespoły rodowe, prywatne, cechowe, kolekcje (np. medali, map, listów) i inne (np. akta ogrodu zoologicznego). Na końcu podana jest literatura dotycząca danego archiwum, a więc opublikowane wcześniej informatory, przewodniki czy artykuły.

Opis każdego zespołu składa się z tytułu i dat skrajnych. Niekiedy zawiera krótką historię danej instytucji. Najczęściej jest to miasto, nieraz słynne więzienie lub urząd żuparza. Zespoły ułożone są chronologicznie.

Dzieje danego archiwum uwzględniane są rzadko. Opisane jest narodowe archiwum słowackie, które wywodzi się z Krajowego Archiwum w Bratysławie (1928–1939). W ciągu ponad siedemdziesięcioletniej historii kilkakrotnie zmieniał ono swoją nazwę. Od 1992 nosi nazwę Słowackie Archiwum Narodowe. W jego strukturze jest oddział najstarszych dokumentów (pochodzą z XIII w.), oddział nowych dokumentów (z lat 1918–1968), 334 zespoły, oddział przejściowy, gdzie znajdują się dokumenty najnowsze, nie mające jeszcze 30 lat. W 1998 r. oddział ten posiadał 105 zespołów. Kolejny jest oddział Informacji, Nauki i Badań oraz Ochrony Archiwaliów (konserwacja, reprodukcja etc.). Archiwum w Bańskiej Stancji zostało założone w 1950 r. Znajdują się tutaj dokumenty dotyczące górnictwa, metalurgii, geologii i całego przemysłu wydobywczego.

Archiwa miejskie przedstawione zostały z uwzględnieniem historii miast, w których się znajdują. Autorzy zwrócili szczególną uwagę na najstarsze dzieje mówiące o początkach Bratysławy i Koszyc, jeszcze z okresu paleolitu.

Pozostałe archiwa, pozostające poza siecią państwowych, opisane są tylko wówczas, gdy archiwum znajduje się w historycznej instytucji, posiada interesujące zbiory bądź jego powstanie wiąże się z nietypowymi okolicznościami, np. Archiwum Wojskowo-Historyczne powstało dopiero w 1994 r. Zostało ono uruchomione w Trnawie i organizacyjnie połączone z Militarynym Historycznym Instytutem w Bratysławie. Posiada dokumentację armii austro-węgierskiej z XIX–XX w., czechosłowackiej z lat 1918–1939 i Ministerstwa Obrony Narodowej z lat 1939–45. Większość dokumentów znajduje się jednak w archiwum przejściowym.

Do najciekawszych z tej grupy należy niewątpliwie Archiwum Literatury i Sztuki Matica Słowenskie, posiadające archiwalia dotyczące historii kultury Słowacji. Są tam najstarsze dokumenty słowackie: pergamin z podpisem papieża Grzegorza Wielkiego z XI w., listy pisane gładką z XIII w., łacińskie kodeksy z XV w. i korespondencja pisana cyrylicą z XVI w. W archiwum znajdują się spuścizny pisarzy, poetów, muzyków, artystów oraz duża kolekcja fotografii.

W przewodniku zamieszczono także opisy dziejów i zbiorów Archiwum Muzeum Narodowego i Narodowej Galerii.

Przewodnik podaje dużo informacji o zbiorach i archiwach. Publikację wzbogacają fotografie najciekawszych dokumentów i budynków. Na końcu umieszczono informacje o udostępnianiu dokumentów. Użytkownicy słowackich archiwów mogą korzystać z archiwaliów po uzyskaniu zgody od dyrektora archiwum. Odmowa dotyczy w zasadzie tylko dokumentów, które są w złym stanie fizycznym. Archiwalia kościelne udostępniane są tylko w wyjątkowych sytuacjach.

Przewodnik opublikowano w języku słowackim i angielskim, tym samym jest adresowany do dużej liczby badaczy zagranicznych. Jest bogaty informacyjnie, łatwy w korzystaniu, przejrzysty w treści. W polskiej terminologii archiwalnej nazwany zostałby raczej informatorem, jego tytuł jednak nie jest mylący, wiele bowiem elementów podawanych w przewodniku jest zawartych w tej publikacji.

Przewodnik po archiwach słowackich opublikowano w 1999 r. Patrząc na datę, należałoby się spodziewać również adresów e-mailowych, jest to jednak niewielki brak w porównaniu z kompletnością informacji. Wysiłek autorów jest godny uznania. Przewodnik ten poszerza wiedzę o zasobie archiwów i źródłach do dziejów Słowacji.

Hanna Krajewska (Warszawa)

MAREK L. WÓJCIK, *DOKUMENTY I KANCELARIE KSIĄŻĄT OPOLSKO-RACIBORSKICH DO POCZĄTKÓW XIV WIEKU*, Wrocław 1999, Acta Universitatis Wratislaviensis, No 2170, Historia 89, ss. 364.

Praca M. L. Wójcika powstała w środowisku wrocławskich historyków, które ma ogromne zasługi w zakresie badań nad dokumentami średniowiecznymi¹ i nawiązuje do tych najlepszych tradycji. Autor prowadził już wcześniej badania nad dokumentem śląskim². Zdobyte doświadczenia badacz ten z powodzeniem wykorzystał w pracach nad kancelariami książąt opolsko-raciborskich. Jest to pierwsze tego rodzaju opracowanie dotyczące tej linii książęcej. Praca M. L. Wójcika ma więc nowatorski charakter.

Głównym celem badawczym jest naturalnie opis mechanizmu funkcjonowania badanej kancelarii. W recenzowanej pracy chodzi o uchwycenie powiązań między kancelarią księcia Władysława Opolskiego (lata 1246–1281) a kancelariami: raciborską (1281–1291), bytomską (1281–1312) oraz opolską (1279–1313). Relacje te autor zdecydował się pokazać na podstawie analiz: dyktatu, formularza, pisma i pieczęci dokumentów. Dalsza kwestia to określenie struktury organizacyjno-personalnej kancelarii, zarówno księcia Władysława opolskiego, jak i późniejszych, z uwzględnieniem ewentualnych wpływów. Z rozważań wyłączono kancelarię cieszyńską, co jest słuszne, ponieważ została opracowana przez Barbarę Trelińską³. Uzupełniono jedynie raciborski okres współrzędów protoplasty książąt cieszyńskich — Mieszka (por. s. 11). Ramy chronologiczne obejmują lata 1217 i 1313. W 1217 r. wystawiono samodzielnie

¹ Przykładowo prace: K. Maleczyński, *Zarys dyplomatyki polskiej wieków średnich*, cz. 1, Wrocław 1951; K. Bobowski, *Dokumenty i kancelarie książęce na Pomorzu Zachodnim do końca XIII wieku*, Wrocław 1988; M. Cetwiński, *Dorobek i potrzeby z zakresu wydawnictw źródłowych do dziejów Śląska — średniowiecze (akta i dokumenty)* [w:] *Stan i potrzeby śląskoznawczych badań humanistycznych*, red. K. Bobowski, R. Gładkiewicz, W. Wrzesiński, Wrocław–Warszawa 1990, s. 215–226; R. Żerelik, *Dokumenty i kancelarie książąt głogowskich w latach 1250–1331*, Wrocław 1988; idem, *Kancelaria biskupów wrocławskich do 1301 roku*, Wrocław 1991; A. Bruder, *Najstarszy kopiarz klasztoru cystersów w Henrykowie*, Wrocław 1992; R. Stelmach, *Dyplomatyka śląska — stan badań i potrzeby badawcze* [w:] *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii w Polsce. Materiały z sympozjum w Uniwersytecie Jagiellońskim dnia 21–22 X 1993 roku Profesorowi Zbigniewowi Perzanowskiemu przypisane*, red. M. Rokosz, Kraków 1995, 155–162, gdzie zamieszczono charakterystykę dorobku badań nad śląskim dokumentem.

² M. L. Wójcik, *Początki skrytorium dokumentowego klasztoru cystersów w Rudach* [w:] *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*, red. A. Pobóg-Lenartowicz, M. Derwich, Opole 1995, s. 263–277; idem, *Problem proveniencji kancelaryjnej dokumentu księżnej Jadwigi dla cysterek trzebnickich z datą 24 VIII 1242* [w:] *Księga Jadwizańska*, red. M. Kaczmarek, M. L. Wójcik, Wrocław 1995, s. 223–231.

³ B. Trelińska, *Kancelaria i dokument książąt cieszyńskich 1290–1573*, Warszawa–Łódź 1983.

najstarszy zachowany dokument Kazimierza, księcia opolskiego. Rok 1313 to data śmierci księcia opolskiego Bolesława I.

Konstrukcja pracy służy postawionym przez autora celom badawczym. Każda kancelaria określonego księcia linii opolsko-raciborskiej do początków XIV w. została przedstawiona w formie odrębnego rozdziału. Poprzedzono je jednak dwoma rozdziałami wprowadzającymi, z których pierwszy dotyczy autentyczności, a drugi początków kancelarii książąt opolskich (lata 1211–1246). Wprowadzenie na początek rozważań nad autentycznością badanych dokumentów i wskazanie falsyfikatów niesie ze sobą podwójną korzyść. Po pierwsze wyłączone z rozważań te źródła, które w badanych kancelariach nie mogły powstać, a więc nie świadczą o ich rozwoju. Po drugie wyodrębnienie falsyfikatów jest ważne z punktu widzenia nie tylko dyplomatyki, ale badań historycznych. Ważne jest, aby badacze dziejów średniowiecznego Śląska wiedzieli, które dokumenty są autentyczne, a które fałszywe. Jeśli chodzi o rozdziały dotyczące początków kancelarii opolskiej oraz jej rozwoju za kolejnych książąt: Władysława opolskiego, Mieszka i Przemka książąt raciborskich, Kazimierza księcia bytomskiego i Bolesława I opolskiego, to zastosowano wewnątrz nich następujący schemat. Na początku autor charakteryzuje treściowo wystawione dokumenty, następnie ich dyktat, formularz, dukt i pieczęcie. Na końcu, na podstawie wcześniejszych ustaleń prezentuje sprawy organizacyjne i personel kancelarii. Dzięki temu każdy rozdział staje się jakby małą monografią kancelarii danego księcia. Ma to być, zdaniem badacza, nawiązanie do właściwego modelu wrocławskiej szkoły dyplomatycznej. Niestety, autor dokonał świadomie pewnego, zbyt daleko idącego ograniczenia pracy. Chodzi o formularz, który został omówiony tylko w odniesieniu do dokumentów zredagowanych w kancelarii wystawców. Pominęto natomiast rozważania w przypadku formularza dokumentu odbiorcy, co znacznie zubaża przegląd stylistyki. Tymczasem badania Tomasza Nowakowskiego wskazują, że nawet w zakresie areng, niezależnie czy była to redakcja wystawcy, czy odbiorcy, postępowano zgodnie z wolą wystawcy dokumentu⁴. Cóż dopiero mówić o intytulacji z formami tytulatury czy doborze i strukturze świadków?!

W rozdz. 1, *Badanie autentyczności dokumentów książąt opolsko-raciborskich do początków XIV wieku* (s. 15–32), autor przeprowadza analizę autentyczności 13 dokumentów książąt opolsko-raciborskich, z których najstarszy pochodzi z 1228, a najmłodszy z 1299 r. Podnosząc wątpliwości w zakresie pisma, dyktatu czy okoliczności opisanych w tekście dokumentów, wykorzystując również wcześniejsze ustalenia innych badaczy, M. L. Wójcik uznał 13 dyplomów za falsyfikaty. Mógł więc wyłączyć je z dalszych badań.

W rozdz. 2, *Początki kancelarii książąt opolskich. Kancelaria opolska w latach 1211–1246*, autor analizuje dokumenty Kazimierza, Wioli oraz Mieszka II Otyłego. Stanowi to łącznie 35 dyplomów, z których najstarszy wydał książę opolski Kazimierz (datacja ramowa między 16 V 1211 a 29 XII 1215 r.), a najmłodszy Mieszko II Otyły w 1246 r. Rozważania nad treścią dokumentów pozwoliły M. L. Wójcikowi stwierdzić, że wśród odbiorców przywilejów dominowało duchowieństwo zakonne, zwłaszcza cystersi lubiąscy. Przeważały tutaj nadania, pozwolenia na lokację oraz immunitety. Wysoki udział dyplomów dotyczących zezwoleń na lokację według prawa niemieckiego wsi i miast wskazuje na przywiązywanie wielkiej wagi książąt opolskich do rozwoju ekonomicznego swych ziem. Natomiast wyraźna przewaga dokumentów dyspozytywnych świadczy o własnej inicjatywie prawotwórczej książąt opolskich. Analiza dyktatu wskazuje, że tylko nikły procent wystawionych do 1246 r. dokumentów

⁴ T. Nowakowski, *Idee areng dokumentów książąt polskich do połowy XIII wieku*, Bydgoszcz 1999, s. 202.

władców opolskich został zredagowany w ich kancelarii. Zdaniem autora kancelaria ta musiała już w tym czasie istnieć, była jednak mało aktywna. Wyniki badań dyktatu potwierdziła analiza duktu. Tylko dwa na 20 zachowanych oryginałów mogły prawdopodobnie zostać spisane w kancelarii książąt opolskich. Pozostałe dokumenty prezentują dukt odbiorców. Zdaniem M. L. Wójcika kancelaria prezentowała niski poziom w ramach sporządzania czystopisów dokumentów. Analizą sfragistyczną objęto 5 pieczęci — 3 konne, 1 pieszą oraz 1 tronową. Nie są znane natomiast *contrasigilla*. Dokumenty książąt opolskich mogły być współpieczętowane przez inne osoby. Zdarzało się także, że książęta współpieczętowali dokumenty innych wystawców. Jeśli chodzi o organizację kancelarii w latach 1211–1246, to zdaniem M. L. Wójcika niewielka liczba dokumentów o proveniencji kancelaryjnej nie pozwala na obszerniejsze wnioski. Można jedynie stwierdzić, że kancelaria była słabo zorganizowana. Powodem takiej sytuacji było jej późne powstanie i reorganizacja po przerwie w działalności spowodowanej rządami opiekuńczymi Henryka I Brodatego. Również wysoki udział duchownych odbiorców dokumentów o dobrze rozwinętych kancelariach i skryptoriach nie stymulował jej rozwoju.

Rozdz. 3, *Dokumenty i kancelaria Władysława opolskiego (1246–1281)*⁵, jest w zasadzie najważniejszy w recenzowanej pracy. Kancelaria tego księcia wpłynęła na rozwój kancelarii jego synów. Analizą objęto 25 zachowanych dokumentów Władysława księcia opolskiego, ale dla badań w pełni wartościowe są tylko 24 dyplomy. Jeden przywilej zachował się bowiem tylko w postaci regestu. Z ustaleń autora wynika, że wśród odbiorców dominowało duchowieństwo zakonne, żaden jednak zakon nie był szczególnie uprzywilejowany. Wysoki udział dokumentów dotyczących lokacji wsi i miast na prawie niemieckim wskazuje na zaangażowanie się w rozwój ekonomiczny swojego kraju. Natomiast dyplomy dotyczące nadań ziemi to w większości zatwierdzenia wcześniejszych postanowień. Same nadania ziemi były rzadkie, co zdaniem badacza mogło wynikać z niechęci księcia do uszczuplania zasobów ziemskich. Zostały one już poważnie nadszarpnięte rozdawnictwem ziemi za jego poprzedników. Przewaga dokumentów dyspozytywnych świadczy, według M. L. Wójcika, o znacznym zaangażowaniu wystawcy w sprawy prawotwórcze. Przeprowadzona przez autora analiza dyktatu dokumentów dowiodła, że kancelaria księcia opolskiego Władysława stała już na dobrym poziomie. Większość (około 63%) dokumentów posiada dyktat kancelaryjny. Ponadto mamy do czynienia z sytuacją, kiedy w kancelarii tegoż księcia zredagowano dokument innego wystawcy. Formularz dokumentów proveniencji kancelaryjnej był pełny, ale wykluczono z niego salutację i sankcję, które były tylko w dyplomach odbiorcy. Sankcję zastąpiono testacją i pieczęcią, przy czym świadków łączono na ogół z czynnością prawną. Badacz nie stwierdził hierarchicznego porządku listy świadków, ale czasami wyraźnie widać poprzedzanie poddostojników przez dostojników. Wysoką rolę odgrywała natomiast arenga, obecna prawie we wszystkich dokumentach książęcych. M. L. Wójcik wykorzystał 13 przywilejów (oryginały i fotokopie) do badań pisma. Większość dokumentów spisano w kancelarii wystawcy (około 61,5%). Można przy tym wyróżnić ręce urzędników kancelaryjnych: Arnolda, Uniebora i Konrada. Badania pieczęci wykazały stosowanie 4 odmian (2 konne, 1 piesza i 1 herbowe) oraz 1 *contrasigillum*. Ponadto znamy odcisk piątej pieczęci z czasów rządów księcia Władysława opolskiego w Kaliszu i Rudzie. Pieczęć ta wisiała na dokumencie Wioli z 1243 r. Autor stwierdził, że pieczęcie konne i piesza były wzorowane na pieczęciach poprzednich książąt opolskich, nowością zaś stało się zastosowanie pieczęci herbowej i *contrasigillum*. Badania organizacji kancelarii księcia opolskiego Władysława I

⁵ M. L. Wójcik, *Dokumenty i kancelarie książąt opolsko-raciborskich do początku XIV wieku*, Wrocław 1999, s. 94–161.

pozwoili dokonać podziału jej dziejów na dwa okresy. W pierwszym panował dokument odbiorcy. Natomiast w drugim okresie od 1254 r. kancelaria zaczęła działać samodzielnie, przy czym ostateczne ramy organizacyjne nadał jej w latach sześćdziesiątych Gotard, poprzednio notariusz Mieszka II Otyłego. Mimo że kadrowo kancelaria nie była zbyt mocna, to samodzielnie redagowała i spisywała dokumenty. Zdaniem autora, jej personel odegrał rolę przy tworzeniu kancelarii synów Władysława księcia opolskiego: Kazimierza bytomsko-kozielskiego i książąt raciborskich Mieszka oraz Przemysława.

Rozdz. 4 *Dokumenty i kancelaria książąt raciborskich Mieszka (1281–1290/91) i Przemysława (1281–1306)*⁶ został oparty na 20 dokumentach. Najwięcej dyplomów otrzymały klasztory, zwłaszcza norbertanki z Czarnowasów i raciborskie dominikanki. Największa liczba dokumentów dotyczy nadań nieruchomości. Natomiast przewaga dyplomów dyspozytywnych to zdaniem M. L. Wójcika dowód znacznego zaangażowania książąt w sprawy prawotwórcze. Badania dyktatu pozwoliły autorowi wskazać, że 87,5% to dokumenty redakcji wystawcy. Tylko te dyplomy posłużyły analizie formularza. Badacz stwierdził, że formularz kancelaryjny był pełny, przy czym zawsze stosowano arengę. Zwrócił też uwagę na zmienną intyulację, co wynikało ze zmian realiów politycznych. Świadców zapisywano hierarchicznie. Natomiast nikła liczba zachowanych oryginałów zdaniem M. L. Wójcika nie pozwala na poważniejsze wnioski co do duktu. Badacz stwierdził, że w kancelarii Mieszka i Przemysława stosowano 3 pieczęcie piesze, jedną herbową i jedno *contrasigillum*. Wizerunki wzorowano na pieczęciach książąt opolskich i były one typowe dla Piastów z Górnego Śląska. Jeśli chodzi o organizację i personel kancelaryjny, to M. L. Wójcik wskazał, że książęta Mieszko i Przemysł przejęli kancelarię zorganizowaną za życia ich ojca. Jej kierownikiem był notariusz Arnold, który zorganizował kancelarię za Władysława księcia opolskiego. On redagował i spisywał dokumenty, o czym świadczy zdaniem autora formuła *datum per manus*. W 1290 r. został kanclerzem, a zastąpił go w kancelarii protonotariusz Jan.

W rozdz. 5 *Dokumenty i kancelaria Kazimierza bytomskiego (1281–1312)*⁷ M. L. Wójcik oparł się na autentycznych, zachowanych dokumentach z około trzydziestoletniego panowania tego władcy. Podobnie jak poprzednio, wśród odbiorców przeważało duchowieństwo zakonne. Znaczna część dyplomów to zwolnienia immunitetowe oraz nadania dóbr ziemskich. Przewaga dokumentów dyspozytywnych świadczy, zdaniem autora, o aktywnej postawie prawotwórczej księcia Kazimierza. Badacz udowodnił, że na 17 dokumentów aż 12 posiada dyktat wystawcy. Sama jednak liczba dokumentów nie dowodzi wysokiej aktywności kancelarii. Formularz zredegowanych w niej dokumentów był pełny, przy czym, jak w poprzednich przypadkach, M. L. Wójcik zauważył znaczącą rolę arengi, która występowała we wszystkich dokumentach wystawcy. Autor stwierdził też istnienie hierarchicznego porządku świadców, wśród których wysoką pozycję zajmował sędzia. Analiza pisma objęła 9 oryginałów i 2 fotokopie. Dzięki niej badacz udowodnił, że aż 8 dokumentów spisano w kancelarii wystawcy. Z pracowników kancelaryjnych wyróżnił on ręce notariuszy Dominika, Piotra i kapelana Uniebora. Jeśli chodzi o pieczęcie, to M. L. Wójcik wskazał 2 typy herbowe, na których wizerunkach miał wzorować się książę bytomsko-kozielski Władysław. Autor rozróżnił dwa okresy aktywnej działalności kancelarii Kazimierza księcia bytomskiego. Pierwszy to lata 1281–1283, kiedy kancelaria wykorzystywała personel i doświadczenia kancelarii książąt opolskich Władysława. Drugi, od około 1292 r., kiedy została ona zorganizowana przez notariusza Dominika i działała

⁶ Ibid., s. 162–208.

⁷ Ibid., s. 209–255.

w pełni samodzielnie. Personel i doświadczenia kancelarii księcia Kazimierza były wykorzystywane przez jego synów — Siemowita i Bolesława.

Ostatni rozdz. 6, *Dokumenty i kancelaria Bolesława I opolskiego (1279–1313)*⁸, został napisany na podstawie 44 zachowanych dokumentów. Podobnie jak we wszystkich poprzednich przypadkach M. L. Wójcik zauważył, że wśród odbiorców dyplomów przeważało duchowieństwo zakonne. Jeśli chodzi o treść dokumentów, autor stwierdził przewagę tych, które dotyczyły nadań ziemskich. Badacz zanotował też wysoki udział przywilejów lokacyjnych wsi, co jego zdaniem świadczy o świadomej polityce kolonizacyjnej księcia Bolesława. Przewaga dokumentów dyspozytywnych wskazuje (podobnie jak w poprzednich przypadkach) na znaczne zaangażowanie księcia w tworzenie prawa. Badając dyktat, M. L. Wójcik dowiódł, że około 69% dyplomów zostało zredagowanych w kancelarii wystawcy. Jego zdaniem świadczy to o słabszym poziomie organizacyjnym kancelarii w stosunku do aktywnej, prawotwórczej polityki księcia. Formularz dokumentów redakcji wystawcy był pełny, z dużym udziałem arengi, która przejawiała tendencje do unifikacji. Nie udało się natomiast autorowi stwierdzić hierarchicznego porządku świadków. Analizę pisma M. L. Wójcik przeprowadził na podstawie 23 oryginałów i jednej fotokopii. Badacz dowiódł, że 62,5% czystopisów sporządzono w kancelarii wystawcy. Jego zdaniem pod tym względem kancelaria księcia Bolesława stała niżej niż inne kancelarie książęce działające w tym czasie na Śląsku. Wyróżnił dukt notariuszy Mikołaja, Wernera i Jana. Analiza sigilograficzna pozwoliła badaczowi wskazać stosowane w kancelarii 3 pieczęcie herbowe, 1 pieszą i 5 *contrasigillów*. W zakresie wizerunków książę Bolesław wzorował się częściowo na pieczęciach Władysława księcia opolskiego. Badania organizacji kancelarii pozwoliły M. L. Wójcikowi wysunąć wniosek, że nie rozpoczęła ona działalności w początkach rządów księcia Bolesława (1279 r.), pierwsze bowiem ślady jej aktywnej działalności sięgają dopiero 1287 r., kiedy zorganizował ją notariusz Mikołaj. Kierowali nią kolejno — Mikołaj, Werner i Jan.

M. L. Wójcik w pełni zrealizował postawione sobie cele badawcze. Stwierdził, że chociaż dokumenty książąt opolskich były wystawiane już od 1217 r., to aktywność i samodzielność kancelarii daje się zauważyć dopiero od 1254 r., od schyłku zaś lat sześćdziesiątych XIII w. ograniczono udział dokumentu odbiorcy. Tak w pełni zorganizowana kancelaria książąt opolskich dała po 1281 r. (podział Opolszczyzny) początek kancelariom książąt raciborskich, cieszyńskich oraz bytomskich. Natomiast po 1281 r. kancelaria władców opolskich rozwijała się innym torem. Bolesław opolski nie przejął bowiem po swoim ojcu personelu kancelaryjnego i dlatego jego kancelaria była słabiej aktywna. Tymczasem po śmierci Władysława księcia opolskiego jego synowie — książęta raciborscy, cieszyńscy i bytomscy — przejęli personel i utrwalone zwyczaje kancelaryjne, włącznie ze stylizacją tekstu dokumentów. Tej ciągłości nie było natomiast w kancelarii Bolesława I księcia opolskiego. Jej organizacji podjęli się urzędnicy nie spotykani w otoczeniu ojca tego księcia. Przeprowadzone przez M. L. Wójcika porównanie poziomu kancelarii książąt opolsko-raciborskich z innymi współczesnymi im kancelariami Śląska wykazało podobieństwo do kancelarii legnickiej i słabszą kondycję wobec kancelarii wrocławskiej oraz głogowskiej.

Andrzej Wałkowski (Piotrków Trybunalski)

⁸ Ibid., s. 256–312.

WARSZAWA I MAZOWSZE. MATERIAŁY DO DZIEJÓW, t. 3, oprac. Adam Wolff, Andrzej Sołtan, Warszawa 1999, Archiwum Państwowe m.st. Warszawy, Mazowieckie Towarzystwo Naukowe, DiG, ss. 65.

Staraniem Archiwum Państwowego m.st. Warszawy i Mazowieckiego Towarzystwa Naukowego, przy wsparciu finansowym NDAP, ukazał się trzeci już zeszyt wydawnictwa *Warszawa i Mazowsze. Materiały do dziejów*.

Opublikowane źródła obejmują 104 wypisy archiwalne w języku łacińskim. Materiał został zgromadzony w toku wieloletnich kwerend przez wybitnego historyka, archiwistę i edytora prof. dra Adama Wolffa. W pracach nad wydaniem źródeł, obok profesora, uczestniczyli także: prof. dr Zofia Kozłowska-Budkowa, dr Włodzimierz Budka i mgr Andrzej Sołtan. Pewna część wypisów zebrana została przez profesora jeszcze w latach trzydziestych, pozostała jest już wynikiem kwerend powojennych (m.in. w płockich księgach biskupich¹ — tzw. episcopalia).

Na przedstawiony materiał złożyły się teksty z lat 1439–1533, obejmujące swoim zasięgiem terytorialnym obszar Mazowsza płockiego. Znajdują się one w zasobach Archiwum Diecezjalnego w Płocku² i Archiwum Głównego Akt Dawnych³.

Podmiotem wypisów jest książka. Mówi i wspomina się o niej w zapisach testamentowych, wymienia jako przedmiot kradzieży, konfliktów i darowizn. Są to głównie pozycje o charakterze religijnym (zbiory kazań, księgi liturgiczne itp.), niekiedy statuty prowincjonalne i diecezjalne oraz (rzadko) pozycje z dziedziny literatury i medycyny. Daje to pogląd na zagadnienie potrzeb czytelniczych późnośredniowiecznego mieszkańca Mazowsza, charakter ówczesnych (mazowieckich) szkół, niekiedy też umożliwia poznanie cech indywidualnych omawianych woluminów.

Odbiorcą ówczesnej książki było przede wszystkim duchowieństwo oraz nauczyciele i uczniowie szkół przykościelnych. Stąd zawartość ich księgozbiorów (należy przy tym być świadomym faktu, iż nie dysponujemy na ten temat informacją pełną), z którą można się zapoznać dzięki omawianej publikacji, jest istotnym składnikiem badań dziejów kultury umysłowej Mazowsza.

Całość poprzedza nota wydawnicza, przedstawiająca pokrótce dorobek naukowy prof. Wolffa, oraz wstęp, omawiający dzieje wydawnictwa, charakterystykę zawartości wypisów i metodę wydawniczą. We wstępie zawarty został także wykaz użytych skrótów. W celu identyfikacji wymienianych w wypisach dzieł, zostały one opatrzone komentarzami (na które składają się przypisy biograficzne, geograficzne, tekstowe oraz rzeczowe). Publikację zamyka skorowidz osób i nazw miejscowych występujących w przypisach oraz skorowidz autorów oraz dzieł anonimowych i nie zidentyfikowanych. Broszura ta stanowi cenne źródło poznania dziejów czytelnictwa i oświaty późnośredniowiecznego Mazowsza.

Dariusz Ganczar (Warszawa)

¹ Kilka tekstów z ksiąg tych opublikował wcześniej Bolesław Ulanowski. O umieszczeniu ich w niniejszym wydawnictwie zdecydowało bądź ich błędne pierwotne odczytanie, bądź chęć uzupełnienia wydanych materiałów innymi, łączącymi się z nimi i uzupełniającymi ich treść.

² Zespoły: 1. Acta Capituli Cathedralis Plocensis 1437–1445 (odpisy ks. Władysława Mąkowskiego z zaginionej najstarszej księgi kapituły płockiej): zapiski 1–3; 2. Acta episcopalia: nr 5 (zapiski 4–11, 15, 16, 19, 21, 22), 6 (70, 72–75, 86), 7 (81, 82, 84, 85, 87, 88), 9 (12–14, 17, 18, 20), 10 (56, 58, 60, 61), 11 (57, 59), 13 (24–55), 15 (62–64), 16 (65–69), 204 (94).

³ Zespoły: Pułtusk, testamenty: nr 1 (zapiski 71, 77–80, 83, 89–93), 2 (76, 95–104); Metryka Koronna: nr 5 (zapiska 23).

VITO A[NTONIO] MELCHIORRE, *LE CONCLUSIONI DEL PARLAMENTO CITADINO DI BARI NEL CINQUECENTO*, t. 1–2, Bari 1999, Maria Adda Editore, t. 1, ss. 587, t. 2, ss. 679, ilustr.

Szczególnie pomyślny rozkwit miasta Bari, położonego nad Morzem Adriatyckim, nastąpił w XV–XVI w., a przyczynił się do tego arystokratyczny ród Sforzów. W Bari utworzył księstwo będące lennem żony Giana Galeazzo Sforzy — Izabeli Aragońskiej, matki późniejszej królowej Bony (1494–1557). Bona odziedziczyła lenno po matce, a powróciła do ojczyzny w 1556 r. Zamieszkała na zamku, który starała się przebudować w nowym stylu, o czym informuje napis nad arkadą wejścia: „Bona Sfortia Aragona regina Poloniae magna dux Lithuaniae [...] restauravit[...]”. Na zamku została otruta z rozkazu swego doradcy J. Pappacody, działającego w interesie władcy Hiszpanii Filipa II.

Wiedzę o szesnastowiecznym Bari wzbogaciły omawiane dwa tomy dokumentów dotyczących całokształtu życia społeczno-politycznego i gospodarczego miasta. Istotne miejsce zajmuje w nich polityka Bony Sforzy. Chociaż władczyni krótko mieszkała w tym mieście, czuła się z nim silnie związana i kształtowała jego oblicze cywilizacyjne. Dlatego też chlubnie zapisała się w pamięci potomnych, co też zaznaczono w wydawnictwie. Wśród nielicznych ilustracji znajduje się fotografia nagrobka Bony Sforzy w bazylice św. Mikołaja; zdobią go figury polskich świętych: Wojciecha i Stanisława, wzniesione w 1593 r., studnia i dzwon przy katedrze San Sabino.

Źródła opracowano bardzo starannie pod względem edytorskim. Poprzedza je bogata faktografia, przybliżająca podmioty życia politycznego oraz specyfikę realiów społeczno-gospodarczych. Uporządkowano wiedzę o całym stuleciu, tj. starano się dostarczyć pełnych informacji o zjawiskach, procesach, a przede wszystkim ich podmiotach od 1501 do 1600 r. Dzięki tym informacjom czytelna staje się zawartość wielu dokumentów, które sporządzono niezwykle enigmatycznie, tj. wymienia się zjawiska, bez objaśnienia ich znaczenia ani też mikro- czy makrokontekstu, co niewątpliwie jest znakiem czasu i obowiązujących zasad sporządzania dokumentów.

W opracowaniu merytorycznym wydzielono następujące zagadnienia: życie polityczno-administracyjne, rzeczywistość społeczno-ekonomiczna, życie religijne, obronność terytorium, ochrona zdrowia, kultura, odżywianie. Ponadto zamieszczono informację o zasobach archiwum historycznego, zestawienie zespołów archiwalnych, dane porządkowe i chronologiczne oraz nazwy dokumentów, objaśnienie zasad edytorskich, glosarium (objaśnienie niektórych pojęć i terminów zawartych w dokumentach i wykładzie) oraz indeksy: rzeczowy, osobowy i rodów.

Tom pierwszy otwiera *Słowo wstępne* burmistrza Bari, podkreślające, że tego typu publikacja jest istotna dla poznania tożsamości miasta, zwłaszcza ważne jest w dobie integracji europejskiej. Lektura ta uzmysławia, że siła i miejsce organizmów politycznych w zunifikowanych realiach cywilizacyjnych zależy od potencjału ekonomicznego, jak i organizacji społecznej i politycznej; rzeczywistość taką prezentowało Bari w XVI w. Ośrodek ten, pomyślnie kształtując stosunki gospodarcze i społeczno-polityczne, pozostawał w silnym powiązaniu z polityką uniwersalizmu rodu Sforzów oraz ich następców.

Charakteryzując spuściznę archiwalną Bari, wskazano, że najstarsze dokumenty dotyczące miasta pochodzą z czasów starożytnych. Archiwalia z XVI w. gromadziły liczne instytucje; pierwszeństwo w tym względzie miały instytucje religijne, a wśród nich bazylika San Nicola. Sytuacja uległa istotnej zmianie po założeniu uniwersytetu w 1512 r., na który nałożono wiele zadań, także ochronę archiwaliów. Uniwersytet przyjął to zobowiązanie i starał się

sprostać temu zadaniu jak najlepiej; społeczność uniwersytecka zajęła się konserwacją archiwaliów oraz porządkowaniem spuścizn i zbiorów dokumentów. W 1639 r. archiwalia przechowywane w bazylice przekazano władzom miasta. Wśród nich wyjątkową wartość przedstawiała dokumentacja działalności zarządu (parlamentu) miejskiego.

Porządkując archiwalia dotyczące działalności zarządu miasta, wyodrębniono 10 zespołów odnoszących się do rzeczywistości XVI w.; w podziale tym posłużono się porządkiem chronologicznym. Zachowane archiwalia pozwoliły ukształtować zespoły z lat 1513, 1516, 1548, 1565, 1576, 1577, 1580, 1581, 1583 i 1584.

Charakteryzując ustrój miasta, wskazano, że przemożny wpływ wywierali na niego panujący: Izabela Aragońska (1501–1524), Bona Sforza (1524–1556), Filip II (1556–1598) i Filip III Hiszpański (1598–1621). Byli to władcy otwarci na wyzwania przemian cywilizacyjnych. Zgodnie z duchem epoki doceniali wykształcenie i nowe formy sprawowania władzy, czego wyrazem było m.in. funkcjonowanie zarządów (parlamentów), utrzymywanie kontaktów politycznych i gospodarczych z różnymi ośrodkami w kraju i Europie oraz rozwój kultury. W sferze kultury z jednej strony starano się sięgać do wzorów przeszłości, w tym do antyku, z drugiej zaś ulegano uniwersalizmowi, typowemu dla tej epoki, naśladowano wzory architektoniczne i artystyczne Padwy, Florencji, Mediolanu i Rzymu. Wyjątkowa rola przypadła Bonie. Mając silną osobowość polityczną, zdecydowanie sprawowała współrządy z Zygmuntem I w Polsce, nie akceptowane przez szlachtę; uznano je bowiem za obce polskim zasadom sprawowania władzy; sprzeciw budziło zwłaszcza rozdawnictwo urzędów i dostojęństw. Te zasady w pełni akceptowano w Bari, co zyskało władczyni miano znakomitego polityka. W charakterystyce życia politycznego wskazano nazwiska najwyższych urzędników miasta, tj. burmistrzów i zaprzysiężonych (specjalny urzędnik, do którego kompetencji należały kwestie prawne; por. *Glosarium*, t. 2, s. 582). Urzędnicy ci sprawowali zwykle swe funkcje przez rok; w wykazach wymieniono nazwiska ich wszystkich, z okresu od 1501 do 1600 r.

W administracji życia politycznego ważną rolę wyznaczono uniwersytetowi. Uczni prawnicy zajmowali się stroną formalną posiedzeń zarządu miasta, jak też formą kontaktów międzynarodowych. Uniwersytet był instytucją podnoszącą prestiż społeczny i polityczny ośrodka; kształcił kadry na potrzeby własne, jak i innych ośrodków we Włoszech i Europie. Dzięki jego istnieniu przybywali też do miasta nowi „światli” obywatele w charakterze nauczycieli i ludzi kultury. Akademickość Bari odbijała się pozytywnie na funkcjonowaniu struktur politycznych i administracyjnych miasta. Działał tu nowoczesny system ustrojowy, typowy dla metropolii europejskich. Już w połowie XVI w. stał się on przedmiotem uwagi poznawczej i pozytywnej oceny.

Wyraźnie zaznaczyła się gospodarka portowa i morska. Bari było największym ośrodkiem portowym w południowo-wschodniej części Włoch, przez który przechodziły główne obroty handlu z krajami Wschodu. Rozwój portu i gospodarki morskiej powodował napływ ludności poszukującej zatrudnienia. W końcu XVI w. w Bari zamieszkiwało ponad 10,5 tys. osób. Charakterystyczna była różnorodność profesji; w zestawieniu wykonywanych zawodów wymieniono 141 pozycji.

Pomyślny rozwój gospodarczy miasta powodował, że wysoką pozycję społeczną zajmowali rzemieślnicy, których specjalności dziedziczone były z pokolenia na pokolenie. W opracowaniu przedstawiono niektóre z nich, podając liczbę osób wykonujących zawód z danej rodziny (fryzjerami byli przedstawiciele 19 rodzin, bednarzami — 28, murarzami — 25, piekarzami — 23, cieślami — 22, młynarzami — 38, krawcami — 81, szewcami — 62).

Kwestie finansowe, a w tym dochody i wydatki, były przedmiotem specjalnej pieczy ze strony zarządu miasta. Prezentowano je w podziałach na różne branże i dziedziny życia społeczno-gospodarczego w tzw. Czerwonej Księdze, którą opracowywano na uniwersytecie.

Mimo szerzenia się idei odrodzeniowych, ważną rolę w życiu społeczno-politycznym zajmowały sprawy kościelne. Silną pozycję społeczno-polityczną i ekonomiczną zachowywały kościoły oraz zakony. W XVI w. funkcjonowały w Bari 43 kościoły i 16 klasztorów pełniących ważne funkcje społeczne. Spoczywały na nich zadania edukacyjne oraz wychowawcze, w tym kształtujące postawy i zachowania obywatelskie; one też określały kształt życia kulturalnego i obyczajowości. Życie religijne i społeczno-polityczne w istotnej mierze zależało od postaw i zachowań sprawujących władzę arcybiskupów; w XVI w. funkcję tę sprawowało kolejno siedmiu duchownych.

Wyjątkową pozycję wśród świątyń zajmowała bazylika San Nicola, funkcjonująca od 1087 r. Odgrywała ona rolę swoistego koordynatora życia religijnego i społeczno-politycznego. Zwierzchnicy świątyni wraz z arcybiskupami wywierali przemożny wpływ na kształt życia religijnego oraz postawy i zachowania społeczności. Funkcjonowanie bazyliki znajduje odbicie w sprawozdaniach z przeprowadzanych wizytacji, m.in. w lipcu 1577 r., której fragmenty zostały opublikowane w omawianym wydawnictwie.

Sprawy obronności we Włoszech były złożone; na kraj najeżdżali feudałowie francuscy, Niemcy i Hiszpancy. Uciążliwe były zwłaszcza najazdy francuskie trwające ponad 60 lat, od 1494 do 1559 r. W połowie XVI w. bolączką stały się najazdy feudałów hiszpańskich i niemieckich, pozostających pod panowaniem cesarza Karola V Habsburga. Spowodowały wielkie spustoszenie kraju, dlatego księstwa organizowały własne siły zbrojne, mające na celu odpieranie najeźdźców. Bari posiadało batalion do obrony, utrzymywany z podatków od obywateli. Sprawy obronności były przedmiotem wielu posiedzeń zarządu miasta, na których dyskutowano problemy utrzymania sił zbrojnych. Uwagę władz przykuwały też służby strzegące ładu społecznego w mieście, a w tym policja. W opracowaniu zamieszczono skład osobowy batalionu barińskiego z 13 VI 1580 r.; tworzyło go 108 osób.

Charakteryzując kwestie terytorialne, wskazano na zmiany w podziale administracyjnym, rzutujące na kształtowanie granic miasta; wskazano ich chronologię i okoliczności zmian. Najistotniejszą część opracowania stanowi zestawienie nazw miejscowości, ich części oraz mniejszych jednostek podziału miasta.

Kwestią istotną dla władz Bari w XVI w. były problemy sanitarne i zdrowotne. Starano się eliminować działalność samozwańczych medyków i nie mających przygotowania, rozmaitych szamanów i znachorów. Zakładając uniwersytet, liczone na wykształcenie kadry medycznej, mogącej sprostać potrzebom sanitarnym i zdrowotnym miasta. Wielu lekarzy zasłużyło się dla zdrowia mieszkańców. Opieka medyczna była przedmiotem dużej uwagi ze strony Bony; w trosce o problemy zdrowotności kierowała listy do władz miasta, jak też do społeczności uniwersyteckiej.

Charakteryzując życie kulturalne, podkreślono, że była to wyjątkowa epoka: rozstawano się z ideałami średniowiecza, uniwersalizm katolicki ściąrał się z ideałami humanizmu. Ważną rolę odgrywał nowo założony uniwersytet, któremu przypadło kształtowanie porządku prawnego, a w tym ustroju miasta, ładu społecznego (edukacyjnego, komunalnego, sanitarnego, kulturalnego), a nawet stosunków gospodarczych. Uniwersytet cieszył się poparciem panujących; Bona Sforza udzielała mu pełnego wsparcia, jak też liczyła się z opinią sfer uniwersyteckich. Nawiązywano współpracę z różnymi ośrodkami nastawionymi na przemiany cywilizacyjne; wśród nich z Krakowem.

Wśród informacji zwracają uwagę zagadnienia odżywiania się, w tym przyrządzanie potraw i napoi. Jest to interesujące zagadnienie z polskiego punktu widzenia, gdyż powszechnie uznaje się, że to Bona przyczyniła się do zmian w polskim menu, upowszechniając nowe warzywa, tzw. włoszczyznę.

Swoisty przewodnik archiwalny stanowi *Zestawienie zespołów archiwalnych* (s. 95–175). Zespoły podano w układzie chronologicznym; każdy z nich dzieli się na grupy, również uformowane w porządku chronologicznym; w ramach grup znajdują się ponumerowane dokumenty, które zaopatrzone w odpowiednie nazwy, np. w zespole Rok 1548, w grupie 12, oznaczonej datą 14 V 1548 r., zawarto 8 dokumentów, zatytułowanych: 1. Porządek posiedzenia, 2. Odczytanie listu księżniczki królowej, 3. Utrzymanie artylerii, 4. Egzekwie i kondolencje po śmierci króla Polski, 5. Jw., 6. Jw., 7. Ugody i zatargi, 8. Przyjęcie monitów.

We fragmencie *Uwagi edytorskie* poinformowano o zasadach opracowania i przygotowania dokumentów do druku. Zastosowano współczesne zasady językowe, a dokumenty opublikowano w tłumaczeniu na język włoski.

Pomoc w korzystaniu z całości edycji stanowi *Glosarium*, czyli swoista forma przypisów objaśniających niektóre pojęcia, wyrażenia i sformułowania występujące w źródłach.

Opublikowanie dokumentów obejmujących jeden wiek jest interesującym przedsięwzięciem wydawniczym, co uzasadnia okoliczność, że był to wiek rozkwitu miasta. Fakt ten ma wymowę dydaktyczną i patriotyczną. Z punktu widzenia Polski jest to również interesująca lektura i zarazem baza źródłowa dotycząca rzeczywistości społeczno-politycznej i gospodarczej stolicy księstwa należącego do królowej Bony. Po jej śmierci Rzeczpospolita starała się o uzyskanie księstwa Bari jako spadku. Dążenia polskie i starania o odzyskanie 430 tys. dukatów pożyczonych przez królową Filipowi II określa się umownie mianem sum neapolitańskich.

Wydawnictwo zasługuje na uwagę szerokiego kręgu badaczy epoki odrodzenia i stosunków polsko-włoskich. Publikowane w nim dokumenty wskazują na zasługi Bony Sforzy w kształtowaniu przyjaznych kontaktów polsko-włoskich.

Andrzej Chodubski (Gdańsk)

WALDEMAR KOZYRA, *URZĄD WOJEWÓDZKI W LUBLINIE W LATACH 1919–1939*, Lublin 1999, Wydawnictwo UMCS, ss. 362, 3 mapy.

Warsztat naukowy historyka międzywojnia, archiwisty i historyka ustroju został ostatnio wzbogacony publikacją o Urzędzie Wojewódzkim Lubelskim. Publikacja powstała na podstawie rozprawy doktorskiej napisanej w szkole znanego badacza historii najnowszej prof. Zygmunta Mańkowskiego. Autor — Waldemar Kozyra — podjął ważny, i mało dotąd w tak szczegółowy sposób przebadany, problem historii jednego z urzędów administracji ogólnej okresu dwudziestolecia międzywojennego. Ujęcie tematu jest nowatorskie i zasługuje na duże uznanie. Autor nie ograniczył się do odtworzenia ustroju Urzędu Wojewódzkiego Lubelskiego¹, ale

¹ Problem nazwy urzędu rozstrzygają w zasadzie przepisy ogólne powołujące urzędy lub zmieniające jego charakter. Takie przepisy obowiązywały także w odniesieniu do Urzędu Wojewódzkiego Lubelskiego. Prawidłową nazwę muszą także ustalić archiwiści, bo staje się ona nazwą zespołu archiwalnego i do ustaleń archiwistów, poprzedzonych każdorazowo solidnym badaniem w ramach tzw. studiów wstępnych

także postarał się o prezentację jego dokonań w różnych sferach działalności, pokusił się też o odtworzenie organizacji i funkcjonowania kancelarii oraz, co bardzo ważne dla funkcjonowania każdej jednostki organizacyjnej, charakterystykę sylwetek wojewodów lubelskich i polityki kadrowej.

I to jest jeden z powodów przyznania pracy Waldemara Kozyry szczególnego miejsca w dorobku naukowym historii ustroju. Drugim powodem wysokiej oceny jest dostrzeżenie i włączenie kwestii kancelarii do problematyki badawczej z zakresu historii ustroju jako części integralnej. Takie określenie programu badawczego stanowi istotne *novum*, rozszerzające dotychczasowy zakres badawczy historii ustroju i tworzące nowy model badania ustroju jednostek organizacyjnych. W jego wyniku grono historyków, archiwistów i historyków ustroju otrzymuje niezbędną wiedzę o kancelarii, bardzo ważnym przecież czynniku aktotwórczym, która jest narzędziem do przeprowadzania krytyki wewnętrznej źródeł.

Szczegółowe uwagi muszę zacząć, niestety, od stwierdzenia nieścisłości w używanej nazwie urzędu. Autor wprowadzie pisze o nazwach obocznych stosowanych w praktyce, usprawiedliwiając podobne zachowanie, ale w źródłach, mam tu na myśli przepisy prawne, nazwa została jasno określona (archiwiści o tym wspominają, zob. przyp. 1) i taka powinna być konsekwentnie stosowana w tytule pracy oraz w tytułach części. Inaczej, mniej wtajemniczony czytelnik może odnieść wrażenie, że autor gubi się w pryncypiach albo że chodzi o zupełnie inną jednostkę organizacyjną.

Praca dzieli się na osiem merytorycznych rozdziałów, poprzedzonych wstępem i uwiecznionych zakończeniem, zaopatrzonych w aparat naukowy. Rozdziały mają podobne rozmiary, pewną dysproporcję wykazują dwa z nich, występujące oddzielnie, chociaż dotyczą kwestii pracowników urzędu: rozdz. 2 *Wojewodowie lubelscy* i rozdz. 4 *Struktura kadrowa Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie*; ich fizyczne i merytoryczne związki są oczywiste.

Rozdz. 1 *Utworzenie oraz ustrój Urzędu Wojewody Lubelskiego* zawiera głęboką analizę okoliczności powstania urzędu, przedstawioną na szerszym tle kształtowania się administracji ogólnej od 1916 r. począwszy. Znalazły się w nim także interesujące opinie z lokalnej prasy, które procesowi tworzenia administracji w Lubelskiem nadają swoisty, regionalny koloryt, a lekturę czynią interesującą. Niestety, w omawianym rozdziale ani w innych, jeżeli nie liczyć krótkiej wzmianki w zakończeniu, nie ma równie dogłębnej analizy okoliczności likwidacji urzędu i losów administracji tego szczebla w okresie okupacji. Te ustalenia są bardzo ważne, bo pozwalają na wytypowanie instytucji — kontynuatorów kompetencji, a pośrednio mogą być wskazówkami kierunku poszukiwania brakujących źródeł, na które to braki uskarża się sam autor.

Rozdz. 2 jest zbiorem chronologicznie ułożonych życiorysów zawodowych pięciu wojewodów lubelskich: Stanisława Witalisa Moskalewskiego, Antoniego Remiszewskiego, Bolesława Jerzego Świdzińskiego, Józefa Bolesława Różnieckiego i Jerzego Albina de Tramecourta. Autor bardzo pracowicie zgromadził źródła archiwalne, sięgając także do archiwaliów w Centralnym Archiwum Wojskowym, do prasy lokalnej, do publikacji, i na tej podstawie zaprezentował sylwetki wojewodów lubelskich. Jak już wspomniałam, jest to *novum* godne naśladowania, bo przynoszące wiele korzyści, m.in. pozwala ustalić wpływ osobowości wojewody na pracę całego urzędu i funkcjonowanie województwa, daje materiał do analizy karier w administracji okresu dwudziestolecia międzywojennego oraz wpływu

nad twórcą zespołu, można mieć zaufanie. Efekty takich badań i proces dochodzenia do nich przedstawia się we wstępie do inwentarza książkowego.

polityki na administrację państwa, wreszcie przybliży sylwetki osób związanych z regionem. Rozdz. 2 powinien objąć tekst obecnego czwartego, omawiającego strukturę kadrową urzędu. Także tutaj autor zebrał imponujący materiał do wieloaspektowych analiz i charakterystyk, których wyniki w formie opisowej znalazły się w tekście. Brakuje kilku tabel i zestawień, które mogłyby lepiej uwidoczniać procesy i uchwycić zjawiska zachodzące w polityce kadrowej.

Rozdz. 3, *Organizacja wewnętrzna Lubelskiego Urzędu Wojewódzkiego*, zawiera trzy podrozdziały. Pierwszy omawia kompetencje merytoryczne wszystkich komórek organizacyjnych, jakie działały w dwudziestolecie. Brakuje czytelnikowi tej części chociażby jednego wykresu schematu struktury wewnętrznej urzędu, ponieważ graficzne przedstawienie problemu czyni tekst jaśniejszym i bardziej zrozumiałym. Drugi podrozdział skupia się na charakterystyce systemu kancelaryjnego i obiegu dokumentacji (przez autora zwanym procesem decyzyjnym). To trochę za mało, by stworzyć pełny obraz funkcjonowania kancelarii; odczuwa się brak oddzielnego omówienia struktury organizacyjnej (zwanej w archiwistyce „typem kancelarii”), która w dużej mierze wpływała na system kancelaryjny. Tego braku nie są w stanie usunąć drobne wzmianki w części dotyczącej systemu. Na temat kancelarii urzędów wojewódzkich powstała już literatura i trzeba było do niej sięgać po wiedzę podstawową i niezbędne wzory². Nieznajomość jej spowodowała inne jeszcze niedostatki. Do nich należy przemieszanie kwestii systemu kancelaryjnego z typem kancelarii, obiegu pism z obiegiem informacji, liczne i rzutujące na poprawność wyводу pominięcia: brak informacji o pierwszej instrukcji dla województw z listopada 1919 r.³, pominięcie stwierdzenia, iż po 1918 r. w urzędach wojewódzkich stosowano system kancelaryjny byłych państw zaborczych, że system dziennikowy nie polega wyłącznie na prowadzeniu dziennika podawczego, ale także na stosowaniu całego zestawu skorowidzów, wykazów i rejestrów pomocniczych itp.; informacji o trybie przygotowywania systemu bezdziennikowego w jednostkach (był opracowywany na podstawie ogólnych aktów prawnych i opracowania Stefana Stosyka)⁴. W tekście powinny się znaleźć wykresy obiegu dokumentacji (pism), które z powodzeniem mogły zastąpić część opisu; gotowe wzory schematu obiegu są we wspomnianej literaturze. Bezsprzecznym walorem omawianej części, co zasługuje na specjalne podkreślenie, jest wykorzystanie archiwalnej podstawy źródłowej z zespołu Urzędu Wojewódzkiego Lubelskiego⁵.

Rozdziały 5–8 dotyczące *Wojewódzkiej administracji zespolonej wobec życia społeczno-politycznego na Lubelszczyźnie* (rozdz. 5), *Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie wobec życia gospodarczo-społecznego* (rozdz. 6), *Nadzoru Urzędu Wojewody Lubelskiego nad podległą mu administracją terenową* (rozdz. 7), *Nadzoru wojewódzkiej administracji ogólnej nad samorządem terytorialnym lubelskim* (rozdz. 8) omawiają podstawy prawne, funkcjonowanie

² K. Kasperek, *Procesy archiwizacji w Urzędzie Wojewódzkim Kieleckim 1919–1939*, „Archeion”, t. 71, 1981; H. Robótka, *Kancelaria urzędów administracji państwowej II Rzeczypospolitej*, Toruń 1993; M. Dereszyńska-Romaniuk, *Kancelaria Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu w latach 1919–1939*, Warszawa 1998.

³ Instrukcja opracowana przez A. Kwaśniaka zachowała się w zespole Prezydium Rady Ministrów rekt. 12, t. 3B (AAN).

⁴ *Przepisy kancelaryjne dla urzędów wojewódzkich*, Dz.Urz. MSW, 1931, nr 17, poz. 289; S. Stosyk, *Przepisy kancelaryjne dla urzędów administracji publicznej w teorii i praktyce*, Warszawa 1934, Wydawnictwo Kursów Archiwalnych 2.

⁵ Zastanawia i niepokoi mnie jednak rozbieżność rzędu 200 j.a. między wielkością zespołu archiwalnego podaną w omawianej pracy a podawaną w przewodniku po zasobie Archiwum w Lublinie, zob. *Archiwum Państwowe w Lublinie i jego oddziały. Przewodnik po zasobie archiwalnym*, t. 1, Lublin 1997, s. 249.

oraz efekty uzyskiwane przez Urząd Wojewódzki w administrowaniu różnymi sferami życia społecznego, politycznego i gospodarczego w różnych przedziałach chronologicznych, wytyczanych przez wydarzenia społeczne, polityczne lub gospodarcze.

Podsumowanie ujęte w punkty i podpunkty kończy część merytoryczną publikacji. Wydaje mi się, że zawartość podsumowania lepiej spełniałaby swoją funkcję, gdyby znalazła się w rozdziałach i podrozdziałach.

Obszerne zestawienie źródeł i literatury obejmuje bogatą dokumentację naukową, która w zasadzie nie budzi większych zastrzeżeń. Rażą tylko dosyć liczne błędy w brzmieniu nazwisk (K. Konczarski — prawdopodobnie K. Konarski, Bertel — raczej Bartel) i imionach (Kuleszy) oraz tytułach („Archiwistyka” — prawdopodobnie „Archiwista”), które niepotrzebnie obciążają odpowiedzialnością autora pracy.

Do książki dołączono trzy mapy: podziału administracyjnego Polski w latach 1921–1938 oraz mapy granic województwa lubelskiego z 1919 r. i 1939 r.

Konkludując, należy stwierdzić, że praca Kozyry jest prekursorskim opracowaniem z zakresu historii ustroju urzędów wojewódzkich okresu międzywojennego i tego waloru nie są w stanie zmienić nawet wskazane niedostatki. Wynikły one, jak można sądzić, z bardzo szeroko zakreślonego tematu, ogromnej podstawy źródłowej liczącej ponad 15 tys. j.a. stanowiących ponad 108 m.b. akt, nie licząc literatury przedmiotu. Mimo to udało się autorowi wypełnić lukę w literaturze przedmiotu, i trzeba mieć nadzieję, że wkrótce znajdzie on naśladowców. Z dotkliwym brakiem tego typu opracowań zetknęłam się osobiście, przystępując do syntetycznego opracowywania kancelarii okresu międzywojnia. Luki w literaturze przedmiotu wymusiły prowadzenie badań szczegółowych, angażując dodatkowo czas i siły.

Halina Robótka (Toruń)

„DER ARCHIVAR”. MITTEILUNGSBLATT FÜR DEUTSCHES ARCHIVWESEN, HERAUSGEGEBEN VOM NORDRHEIN-WESTFÄLISCHEN HAUPTSTAATSARCHIV, Düsseldorf 2000, nr 1–4.

N u m e r 1 (2000) zawiera sprawozdanie z 70. Niemieckiego Dnia Archiwalnego odbytego w Weimarze w 1999 r. Tematem wiodącym było „Archiwum i historia kultury”. Na miejsce spotkania wybrano Weimar, który jako europejskie miasto kultury świętował 250-lecie urodzin J.W. Goethego. Na uroczystości przybyło ponad 800 archiwistów, w tym około 40 gości z 14 krajów. 21 września, na spotkaniu z zagranicznymi gośćmi, polska archivistka Janina Czajkowska z archiwum w Raciborzu przedstawiła problemy, z jakimi borykały się archiwa śląskie w czasie wielkiej powodzi w 1997 r. 22 września nastąpiło oficjalne otwarcie, po którym rozpoczęły się spotkania w sekcjach. Stowarzyszenie Archiwistów Niemieckich podzielone jest na 8 merytorycznych sekcji, z których każda organizuje program i oddzielne spotkanie dla swoich członków i sympatyków.

Sekcja I skupia archiwistów z archiwów państwowych. Dyskusja dotyczyła spraw budżetowych i sposobów finansowania archiwum. Sekcja II gromadzi archiwistów z archiwów miejskich. W czasie weimarskiego spotkania zajmowano się sposobami opracowania przewodników archiwalnych. Sekcja III skupia archiwistów z archiwów kościelnych. Referaty i dyskusje dotyczyły kulturotwórczej roli archiwum. Sekcja IV obejmuje archiwistów z archiwów prywatnych, szlacheckich i królewskich. Sekcja V — z archiwów gospodarczych. Obie te sekcje miały wspólne posiedzenie, którego mottem przewodnim była „Historia kultury i dokumenty w archiwach szlacheckich i gospodarczych”. Sekcja VI zajmuje się archiwami parlamentarnymi, partyjnymi oraz fundacji i stowarzyszeń. Referaty i dyskusja poświęcone były aktualnym problemom archiwalnym. Sekcja VII, skupiająca archiwistów z archiwów telewizyjnych, radiowych i prasowych, oraz sekcja VIII — z archiwów wyższych szkół i naukowych instytucji — miały w czasie weimarskiego spotkania również wspólne posiedzenie. Tematem, któremu poświęcono uwagę, był jubileusz 250-lecia urodzin J.W. Goethego. W spotkaniu uczestniczył polski konsul generalny z Lipska, a referat H. Krajewskiej omawiał kontakty Goethego z Polską.

Oprócz szczegółowego omówienia referatów i dyskusji, nr 1 zawiera również cztery artykuły merytoryczne.

Rudolf K n a a c k w artykule *Źródła do historii Prus w XIX i XX w. w brandenburskim archiwum krajowym (w Berlinie)* zwrócił uwagę na dokumenty dotyczące historii partii i różnych stowarzyszeń, ruchu robotniczego oraz spraw gospodarczych, kulturalnych i wojskowych.

Thekla K l u t t i g, *Akta i dokumenty. Tendencje w systemie kancelaryjnym*, omówiła akta administracji saksońskiej lat dziewięćdziesiątych, system registratury oraz możliwości dokonywania zmian.

Edgar Lersch w artykule *Historyczne archiwa medialne — rozważania naukowo-archiwalne na temat wypracowania teorii dotyczącej zasobu* przedstawił kontrowersje, które pojawiają się w związku z opisywaniem historycznego zasobu archiwów medialnych. Zwrócił również uwagę na brak teorii archiwalnej, pokazując konsekwencje, jakie w związku z tym już się pojawiły.

Dieter Krüger zamieścił artykuł *Ochrona danych czy ochrona sprawców. Anonimowe akta jako problem dokumentacji Stasi i prawa archiwalnego*. Ukazał w nim problemy, z jakimi borykają się archiwiści opracowujący niekompletne akta Stasi w instytucie Gaucka oraz konsekwencje wynikające z braku dat, podpisów i trudności identyfikacyjnych.

Numer 2 (2000) przynosi sprawozdanie z działalności archiwalnego towarzystwa komunalnych archiwów w Badenii-Württembergii. Do zadań towarzystwa należy przede wszystkim opieka archiwalna nad komunalnymi, prywatnymi i kościelnymi archiwami. Towarzystwo działa w strukturach rządu krajowego. 4 i 5 X 1999 r. zorganizowało w Konstancji, w Szwajcarii, konferencję, na której przedstawiono problemy związane z aktualną pracą oraz omówiono historyczne dokonania. W Badenii opiekę archiwalną organizowano poprzez państwo już w 1883 r. W Szwajcarii i Bawarii — po II wojnie światowej. Archiwa niepaństwowe posiadają bardzo interesujące zbiory — często jednak są zbyt małe, aby móc zorganizować dla użytkowników codzienne godziny otwarcia. Na ogół odbywa się to tylko w określonych dniach albo przez wcześniejsze umówienie się.

Numer 2 (2000) zawiera także następujące artykuły:

Wilfried Reininghaus, *Praca przymusowa i przymusowi robotnicy w Westfalii 1939–1945. Źródła w archiwum państwowym w Münster*. Autor szczegółowo omawia posiadaną dokumentację, informuje również o aktach westfalskich znajdujących się w innych archiwach.

Angelika Mennel-Haritz, *Wykształcenie archiwalne w XXI wieku. Nowe curriculum wykształcenia archiwalnego w archiwalnej szkole w Marburgu*. Autorka jest dyrektorem prywatnej szkoły archiwalnej w Marburgu i od wielu lat zajmuje się kształceniem archiwistów niemieckich. W swoim artykule przedstawiła nową koncepcję nauki archiwalnej opierającej się na czterech fundamentach: wiedzy historycznej, archiwalnej, form kancelaryjnych i nauk pomocniczych (dyplomatyka, paleografia, chronologia). Szkoła marburska, kształcąca archiwistów posiadających wyższe studia, w swoim projekcie nauczania znacznie zwiększyła również liczbę godzin. W perspektywie autorzy projektu liczą na lepiej przygotowane kadry archiwalne, gotowe zaraz po szkole zajmować wysokie pozycje w archiwach.

W numerze 2 (2000) znaleźć można również wiele aktualnych informacji. Konferencja referentów archiwalnych prezentuje propozycję dotyczącą przechowywania dokumentacji masowej i postępowania z aktami w sytuacjach ekstremalnych (pożar, powódź). Jest też informacja o tym, że 15 XII 1999 r. nastąpiła zmiana na stanowisku prezydenta archiwum związkowego. Prof. F. P. Kahlenberg odszedł na emeryturę, a na jego miejsce wybrany został prof. Hartmut Weber.

Numer 3 (2000) zawiera następujące artykuły:

Robert Kretschmar, *Ślady przyszłej przeszłości. Przekazywanie dokumentacji w 2000 r. i możliwości dalszych badań*. Autor zajmuje się teorią i praktyką przekazywania dokumentacji, omawia także strategię rozwoju tej dziedziny wiedzy. Zwraca przede wszystkim uwagę na priorytety w wyborze dokumentacji przeznaczonej na wieloletnie przechowywanie.

Margit Sol-Marcón, *Archiwizowanie akt personalnych w państwowych archiwach bawarskich*, omawia kryteria, jakimi posłużono się przy tworzeniu metody opracowania akt personalnych oraz efekt końcowy w postaci kompletnego schematu.

Günther Rohdenburg, (...) historycznie, ale także pedagogicznie, dydaktycznie i archiwalnie wykształcony (...) *Historia pedagogów archiwalnych jako współpracowników w procesie kształcenia archiwistów*. Artykuł ukazuje możliwości współpracy ze szkołami, wskazując na przykłady Bremy, Hesji i Północnej Westfalii, gdzie te kontakty są bardzo rozwinięte.

Frank-Michael Kuhlemann, *Nowa historia kultury i archiwa kościelne*, omawia różnorodne aspekty kultury i historii kultury oraz jej związki z historią Kościoła. Wyróżnia przy tym 5 punktów stycznych: obszar mentalności i komunikowania się, socjalizacji, aktywizacji i rytualizacji, wspomnienia i pamięć, symboliczne reprezentacje życia.

Numer 4 (2000) zawiera również cztery artykuły.

Frank Schmidt, *Udostępnianie zespołów ksiąg gruntowych w brandenburskim archiwum krajowym*, omawia najpierw historię tego typu dokumentacji od XVIII w. do czasów współczesnych. Krajowe archiwum brandenburskie posiada 2 km ksiąg gruntowych i 6,5 km akt, co tworzy ponad 2,8 mln j. informacyjnych. Przedmiotem opisu jest głównie schemat opracowania komputerowego.

Ruth Haener, *Gdy pali się, należy działać szybko. Ochrona akt przed ogniem: sprawozdanie z doświadczeń archiwum państwowego kantonu Basel-Landschaft w Szwajcarii*. Autorka opisuje problemy, z jakimi musiało borykać się archiwum po pożarze w 1994 r.

Joachim Pieper, *Pedagogika archiwalna w Północnowestfalskim Archiwum Głównym w Düsseldorfie. Pomiędzy tradycją, kontynuacją a innowacją*. Jest to dalszy ciąg dyskusji, która wciąż obecna jest w niemieckich pismach archiwalnych na temat nauczania teorii archiwalnej. Główne tezy koncentrują się na dydaktycznych bądź metodycznych sposobach edukacji. Autor pokazuje korzyści płynące ze współpracy szkoły i archiwum oraz perspektywy rozwoju.

Nils Freytag, *Źródła do historii przesądów i magii w XVIII i XIX stuleciu*. Autor opisuje dokumenty, w których najczęściej znaleźć można informacje dotyczące przesądów i magii. Są to przede wszystkim akta medyczne, sądowe, policyjne, cenzury i kościelne. W drugiej części artykułu omawia książki i źródła literackie.

Obok artykułów „Der Archivar” umieszcza również krótkie informacje zebrane w blokach tematycznych. Teoria i praktyka archiwalna jest działem bardzo rozbudowanym, w którym zamieszczane są wszystkie aktualności. Grupowane są one w podrozdziałach: archiwa i zasób archiwalny, archiwizowanie i opracowywanie zasobu, technika archiwalna, EDV i nowe media, użytkownicy i badania archiwalne, wystawy, towarzystwa archiwalne. Kolejnym dużym tematem są sprawozdania z zagranicy i informacje o współpracy międzynarodowej. Wiele miejsca poświęca się recenzjom, zmianom personalnym, nekrologom i krótkim informacjom z ostatniej chwili.

Hanna Krajewska (Warszawa)

„ARCHIVNÍ ČASOPIS”. ARCHIVNÍ SPRÁVA MV ČR, r. 48, Praha 1998, nr 3–4; r. 49, 1999, nr 1–4; r. 50, 2000, nr 2–3.

Numer 3 (1998). Tematy z zakresu archiwistyki poruszają tylko dwie prace. Artykuł, zatytułowany *Rožmberský archiv v polovině 16. století*, pióra Anny Kubkové (s. 129–146) dotyczy zagadnień kształtowania się zasobu archiwalnego z bardzo wczesnego okresu — XVI w.

Autorka poddała analizie trzy zachowane inwentarze i na tej podstawie podjęła próbę określenia rozmiaru i zawartości zasobu ówczesnego archiwum w Rożmbersku.

Drugi artykuł, traktujący o sprawach konserwacji papieru, jest bardzo cenną literaturą dla profilaktyki przechowywania i zabezpieczania materiałów papierowych. Może stanowić kompendium najnowszej wiedzy dla archiwum, biblioteki i muzeum — instytucji przechowujących najcenniejsze zasoby i zbiory. Vladimír B u k o v s k ý w swoich rozważaniach *Ochrana knižných a archivních zbírek — vplyv svetla* (s. 147–163) prezentuje niekorzystny wpływ różnorodnego promieniowania świetlnego, naturalnego i sztucznego, na papier. W zakończeniu artykułu określa normy oświetlenia dopuszczalnego dla papieru, sposób mierzenia natężenia światła oraz środki przeciwdziałania niszczącemu działaniu światła (m.in. poleca filtry). Tę pracę, jako rodzaj kompendium wiedzy, powinno się wykorzystywać we wszystkich miejscach, gdzie przechowuje się materiały papierowe, ale przede wszystkim w archiwach, bibliotekach i muzeach, posiadających najbardziej wartościowe zasoby i zbiory.

N u m e r 4 (1998). Dla archiwistów szczególnie godne polecenia są dwie prace: jedna poświęcona 100-leciu wydania podręcznika holenderskiego z archiwistyki, druga — będąca krótkim rysem biografii zawodowej dziewiętnastowiecznego archiwisty.

Václav Babicka w artykule *Hledá se nový Muller, Fruin a Feith. 100 let holandské archivní příruky* (s. 201–212), zawierającym refleksje i oceny podręcznika *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven. Ontworpen in opdracht van de vereniging van archivariissen in Nederland*, autorstwa S. M u l l e r a, J. A. F e i t h a i R. F r u i n a, podręcznika opublikowanego w 1898 r. w Groningen, podkreśla m.in. zachowanie naczelnego miejsca przez sformułowaną wówczas zasadę proveniencji. Także w dobie nowoczesnych technologii informacyjnych.

W tym roku mija rocznica urodzin archiwisty Františka Polacký i z tej okazji Václav Rameš opublikował na podstawie literatury i drukowanej korespondencji jubilata krótki rys historyczny pracy zawodowej i osiągnięć archiwalnych (s. 213–224). Warto polecić lekturę tej pracy, ponieważ stosunkowo rzadko badacze podejmują tematy związane z biografią znamienitych archiwistów.

W zeszycie znalazła się recenzja Ivana H l á v a c k a z książki Andrzeja Wałkówskiego *Skryptoria cystersów filiacji portyjskiej na Śląsku do końca XIII wieku* (Zielona Góra 1996) oraz omówienie „Archeionu”, t. 96, 1996.

N u m e r 1 (1999) zawiera dwa opracowania z zakresu nauk pomocniczych historii: sfragistyki dotyczy artykuł Pavli B u r d o v e j *Príbeh pecedidla zemského soudu* (s. 1–11), dyplomatyki nowożytnej — praca Anny K u b i k o v e j *Bohemikální listiny v archivu premonstrátského kláštera v hornorakouském Schläglu* (s. 12–21).

W numerze jest kilka publikacji dotyczących archiwów polskich. Jest sprawozdanie z osiągnięć państwowej służby archiwalnej z wprowadzania nowoczesnych technologii do informacji archiwalnej: Oskar M a c e k, Michal W a n n e r, *Zkušnosti polských a nizozemských archiváru v oblasti využívaní výpočetní techniky* (s. 22–30). Autorzy ograniczyli się do materiałów uzyskanych od przedstawiciela w Międzynarodowej Radzie Archiwów, co nie mogło dać pełnego obrazu komputeryzacji w Polsce. Jest też krótka informacja o uroczystościach upamiętniających 65-lecie Archiwum w Katowicach (s. 45) oraz sprawozdanie z konferencji z cyklu „Colloquia Jerzy Skowronek dedicata” (s. 40).

W dziale omówień literatury jest kilka recenzji polskich wydawnictw: *Archiwa Państwowe w Polsce. Przewodnik*, pod red. A. Biernata i A. Laszuk (Warszawa 1998), *Dokumenty*

polskie z archiwów dawnego królestwa Węgier, t. 1 (Kraków 1998) oraz omówienie zawartości „Archeionu”, t. 97 i 98.

Numer 2 (1999). Na początku znalazł się interesujący i wyczerpujący artykuł Jaromíry Čoupkové i Ludmily Hobové, przekazujący praktyczne doświadczenia z opracowania akt sądowych, *Fondy okresních soudů, notářů a prokuratur ve Státním okresním archivu Uherské Hradiště a jejich zpřístupnění* (s. 73–106). Praca pod względem metodycznym jest uniwersalna i wskazana do stosowania w archiwach polskich.

Trzej autorzy: Markus Cerman, Lenka Matušiková, Hermann Zeithofer relacjonują propozycję i szczegółowy plan realizacji opracowania *Struktury společnosti Czech od XVI–XIX w.*, od procedur związanych z wyborem podstawowego źródła aż po zastosowanie programów i technik komputerowych (*Projekt „Sociální struktury v Cechach”*. *Rozbor pramenu s použitím pocítace*, cz. 1, s. 107–128). Kontynuacja tej problematyki znalazła się w nr 3, s. 171–190.

Numer 3 (1999). Oprócz wspomnianej kontynuacji, w numerze są rozważania koncepcji ósmego tomu wydawnictwa edytorskiego *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae — krátké zamyšlení nad časovým rozsahem obsahem a koncepcí osmého dílu (1306–1310)*. *Aktuální stav prací* (s. 153–170), opracowane przez Karela Maráza.

Dla uczczenia kolejnych rocznic istnienia Szkoły Marburskiej Ivana Belová opracowała okolicznościowy artykuł (s. 191–198).

Numer 4 (1999). Zagadnieniom teoretycznym — granicom zespołów gmin, poświęcony jest przyczynek Marty Medkové *K historicko-správním vývoji a obecní samosprávě hlúčínských obcí opavského okresu* (s. 225–234).

Sprawy kancelarii miejskiej miast przynależących od 1938 r. do innego państwa porusza artykuł Marii Mackové: *K úřadování a spisovnam obcí měst, které od 1. října 1938 náležely pod riskonemeckou správu* (s. 235–240).

Na uwagę zasługuje obszerna praca Tomaša Kaliny, *Automatizovaný informační systém a péče o elektronické dokumenty ve Spolkovém archivu Nemecka* (s. 241–265). Najbardziej interesująca jest charakterystyka systemu informacji wspomaganej przez najnowsze technologie, systemu budowanego od 1990 r.

W dziale recenzji omówiono pracę *Pieczczę w Polsce średniowiecznej i nowożytnej (Zbiór studiów)*, redagowaną przez Piotra Dymela (Lublin 1998).

Numer 2 (2000). Tom zawiera tylko dwa artykuły, a ponadto zamieszczono w nim sprawozdania i recenzje.

Jiří Křet'án porusza problem udostępniania, ważny dla archiwów czeskich od 1989 r., a uwarunkowany zmianami ustrojowymi (*Přístupnost archiválií: právní principy a praktické zkušenosti*, s. 65–72). Efekty „aksamitnej rewolucji” spowodowały wzmożone zainteresowanie archiwaliami zupełnie nowych rodzajów, m.in. akt osobowych, spisów ludności, majątkowych. Przemiany te wywołały nowelizacje przepisów prawnych regulujących procedury udostępniania archiwaliów, wprowadzone w 1992 r.

Bardzo specyficzny problem omawia artykuł trojga autorów: Michala Durovica, Hany Paulusové i Jiřího Zelingera *Hromadné odkyselování archivních a knihovních sbírek* (s. 73–84), omawiając program konserwacji papieru, realizowany w ramach grantów przyznanych przez czeskie MSW. Celem grantu jest zbadanie rozwoju zagrożeń i zwalczanie ich za pomocą nowych preparatów chemicznych.

W numerze zamieszczono sprawozdanie z warszawskiej konferencji na temat „Archiwa naukowe wobec integracji europejskiej” (2–3 XII 1999 r.) oraz pozytywną recenzję Karela

Müllera z wydawnictwa Stowarzyszenia Archiwistów Polskich, *Archiwa polskie*, opublikowanego w 1998 r.

Numer 3 (2000). Na początku zamieszczono syntetyczny artykuł o archiwach hollenderskich, przygotowany przez Borivoja Inđić i Josę Wielandą, *Nizozemské archivnictví — problémy našeho zítřka?* (s. 129–145). Omówiono prawo archiwalne, sieci archiwów, budownictwo archiwalne, personel, udostępnianie. W zakresie udostępniania warto zwrócić szczególną uwagę na projekt „Genlias”, który zakładał wprowadzenie do Internetu akt metrykalnych z lat 1811–1920.

Hana Patková upamiętniła 100-lecie urodzin Bedricha Mendla, znanego czeskiego edytora (1892–1940) (s. 146–154 *Editor na cestach. Sonda do každodennosti archivních badatelských cest ve dvacátých a třicátých letech 20. století*).

Halina Robótka (Toruń)

„ARHIVSKI VJESNIK”. BULLETIN D’ARCHIVES. HRVATSKI DRŽAVNI ARHIV, r. 42, Zagreb 1999, ss. 400.

Wydawcy najwięcej uwagi poświęcili relacjom z międzynarodowej konferencji *Autonomia archiwów*, zorganizowanej w styczniu 1999 r. w Dubrowniku przez Chorwackie Archiwum Państwowe, Międzynarodową Radę Archiwów i Radę Europy. Większość z przedstawionych referatów została opublikowana po angielsku, co sprawia, iż „Arhivski Vjesnik” może dołączyć do grona najpoważniejszych periodyków archiwalnych.

Wystąpienia na konferencji zostały poprzedzone artykułami poświęconymi stuleciu chorwackiego czasopiśmiennictwa archiwalnego. Miljenko Pandžić (s. 9–15) przypomina, iż już w 1899 r. ukazał się pierwszy numer „Viestnika Kraljevskoga hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog Arhiva”, który w 1909 r. zmienił nazwę na „Historijska smotra”. Pierwszym jego redaktorem był zasłużony chorwacki archiwista Ivan Bojničić.

Z kolei Melina Lučić, *Arhivistyka w ciągu 100 lat „Arhivskoga Vjesnika”* (s. 17–28), omawia zmiany koncepcji redakcyjnych. „Vjesnik” ukazywał się z przerwami i w jego dziejach dadzą się wyodrębnić trzy okresy: 1) 1899–1920; 2) 1925–1945 i 3) po 1958 r. W pierwszym okresie dominowały rozprawy z zakresu nauk pomocniczych historii i *stricte* historiograficzne, jednak tom z 1920 r. został w całości poświęcony archiwistyce. Ostatnio „Vjesnik” nie jest już jedynym chorwackim czasopismem archiwalnym. Jego redaktorzy pragnęli, by było ono otwarte nie tylko na tematykę wyłącznie fachową. Stała i cenna praktyką, aż do 1992 r., było publikowanie źródeł. Obecnie są one przedstawiane na łamach nowo utworzonego czasopisma „Fontes”. W omawianym okresie większość artykułów była poświęcona tematyce archiwalnej, chociaż nie wszystkie zagadnienia cieszyły się równym zainteresowaniem.

Obszerny blok referatów z konferencji otwiera artykuł Josipa Kolonovicia, *Autonomia służby archiwalnej* (s. 29–42). Autor przypomniał, iż problematyka ta znalazła odbicie w *Kodeksie etycznym archiwisty*, przyjętym w 1996 r. Do podstawowych obowiązków archiwistów należy zapewnienie równego dostępu do informacji dla wszystkich użytkowników. Zasada ta była często łamana w dawnych państwach socjalistycznych. Dziś archiwistom i archiwom należy zagwarantować autonomię naukową, administracyjną oraz finansową. Archiwa powinny mieć instrumenty prawne, które uniemożliwiałyby m.in. niszczenie akt.

Gromadząc akta, należy się kierować wyłącznie kryteriami fachowymi, co zapobiegnie w przyszłości powstawaniu „oficjalnej historiografii”.

Jozo I v a n o v i ć, *Niezawisłość archiwów* (s. 43–51), omawia wyniki ankiety opracowanej przez Radę Europejską MRA. Wzięło w niej udział 45 archiwów państwowych i naczelných organów służb archiwalnych. Zawierała pytania dotyczące kompetencji władz archiwalnych oraz sposobów finansowania. 35 z 45 ankietowanych instytucji stwierdziło, że istnieją dla nich jednostki nadrzędne. Najczęściej tę funkcję spełnia archiwum centralne, niekiedy jest to jednak inne ciało. W 16 państwach istnieją odrębne regulacje dla archiwów wojskowych, w 13 dla MSZ, a w 9 MSW (z czego aż 7 przypada na państwa Europy Wschodniej). Z kolei w 25 państwach „centralna władza archiwalna” ma prawo inspekcji nad archiwami nie tworzącymi państwowego zasobu archiwalnego. 38 spośród ankietowanych podmiotów posiada budżet uchwalany przez parlament. Kadrę kierowniczą zazwyczaj tworzą wysoko kwalifikowani archiwiści, chociaż w 5 państwach zachodnio-europejskich zwierzchnik służby archiwalnej nie jest archiwistą. Z kolei w Europie Wschodniej istnieją dużo większe możliwości wpływu naczelných władz archiwalnych na archiwa lokalne. Ochrona prawna archiwaliów pozostawia wiele do życzenia, gdyż w aż 11 państwach nie ma sankcji karnych za niszczenie akt. Prawo do reprezentowania interesów archiwów na arenie międzynarodowej posiada nadrzędna jednostka w 35 państwach, ale w 8 innych jest jego pozbawiona.

Vladimir Ž u m e r, *Polityka gromadzenia i kryteria oceny oraz ich aspekty polityczne i zawodowe* (s. 53–77), zajął się problematyką selekcji akt. Istnieją dwie metody: „negatywna”, akcentująca potrzebę brakowania określonych kategorii akt, oraz „pozytywna”, podkreślająca, jaka dokumentacja musi być zachowana. Do dzisiaj brak jednolitego wzorca selekcji, a jej definicja zmieniała się w ciągu ostatnich 10 lat. Obecnie pojmuję się ją jako „potwierdzanie wieczystego znaczenia archiwaliów”. Selekcja akt podlega różnym manipulacjom: np. w byłych państwach socjalistycznych akta dotyczące partii komunistycznych lub ruchów narodowowyzwoleńczych są „nadreprezentowane”, gdyż częstokroć nie podlegały jakiegokolwiek selekcji. Natomiast w Europie Zachodniej pojawiają się tendencje, aby niszczyć akta naruszające prywatność osób (np. zdrowotne lub policyjne). Podstawowym celem każdej selekcji jest zapewnienie optymalnej ilości archiwaliów zawierających informacje „o tym, co się stało”. W dobie nowych nośników informacji nie można przeprowadzać oceny poszczególných dokumentów, a należy posługiwać się analizą funkcjonalną.

Claes G r ä n s t r ö m (Riksarkivet w Sztokholmie), *Dostęp do dokumentacji bieżącej i archiwów jako zadanie demokracji i otwartości administracji rządowej* (s. 79–92), prześledził tradycje i praktyki udostępniania akt w różnych państwach Unii Europejskiej oraz omówił ustawodawstwo unijne w tym zakresie.

Patrick C a d e l l (Narodowe Archiwum Szkocji), *Finansowanie archiwów* (s. 93–102), rozpoczął od przypomnienia kontrowersyjnej propozycji archiwistów holenderskich z 1991 r., żeby administracja rządowa mogła przekazywać swoje archiwalia dowolnie wybranej firmie świadczącej usługi archiwalne. Z kolei Kostaryka jest jedynym na świecie państwem, w którym archiwa podlegają Ministerstwu Finansów. Natomiast w Europie archiwa należą do najstarszych działów administracji publicznej. Istnieją różne modele organizacji służby archiwalnej, a archiwa mają także różny stopień kontroli poczynąń prac rządu w zakresie kwestii archiwalnych (najpełniejszy w Holandii). Niezależnie od występujących różnic żadne archiwum centralne nie jest w stanie samodzielnie się finansować. Dotacje rządowe nie powinny być niższe niż 90% całości budżetu. Z kolei około 55% uzyskanych środków finansowych pochłania uposażenie

personelu. Artykuł kończy się postulatem stworzenia międzynarodowego standardu wyceny kosztów niektórych czynności, np. konserwacji.

Jan van den Broek, *Bieżące tendencje rozwoju sieci archiwalnej Holandii* (s. 103–112), stwierdza, iż obecnie holenderski model archiwalny zmierza w stronę wzorca obowiązującego w XIX w., kiedy to istniało w Hadze archiwum narodowe, 11 archiwów prowincjonalnych (państwowych) i liczne archiwa miejskie. W myśl obowiązującego ustawodawstwa archiwa centralne i prowincjonalne gromadzą akta odpowiadającego im szczebla, a miejskie akta wytworzone przez organizmy lokalne. Ponadto na mocy porozumień państwowa służba archiwalna sprawuje pieczę nad archiwaliami prywatnymi, lecz akta te nie trafiają do archiwów państwowych. Istnieją także wyspecjalizowane instytucje gromadzące akta, jak np. Kościelny Związek Archiwalny. Ostatnie lata przyniosły tendencję do łączenia archiwów prowincjonalnych i miejskich. Jest to korzystne dla badaczy i archiwaliów, gdyż unika się sztucznego rozbitcia akt na „samorządowe” i „państwowe”. Obecnie postuluje się tworzenie regionalnych centrów historycznych, współpracujących również z bibliotekami i muzeami. Przyjęcie takiego schematu oznacza utratę wpływu Archiwum Narodowego na archiwa prowincjonalne. Winno to zostać zastąpione wypracowaniem jednolitych standardów postępowania i nowego systemu nadzoru.

Na szczególną uwagę zasługuje artykuł Manfreda K e h r i n g a (Bundesarchiv–Militärarchiv), *Miejsce archiwów wojskowych w obrębie służby archiwalnej — niezależność czy integracja* (s. 113–128). Autor wyróżnił dwa podstawowe modele usytuowania archiwów wojskowych: 1) wyodrębniona placówka podległa Ministerstwu Obrony lub 2) wyspecjalizowana część Archiwum Narodowego. Pierwszy model jest charakterystyczny dla państw romańskich i dawnego bloku wschodniego. We Francji archiwa wojskowe powstały wcześniej (XVII w.) niż słynne Archives Nationales. Archiwiści wojskowi ściśle współpracują z kolegami z Archives Nationales, a normy powszechnego prawa archiwalnego obowiązują bez jakichkolwiek wyjątków w archiwach wojskowych. Nie istnieją żadne restrykcje w udostępnianiu akt. W Polsce, na Węgrzech i w Rumunii archiwa wojskowe są postrzegane jako „strażnicy spuścizny narodowej”, w wyniku czego są one uprawnione do gromadzenia akt związanych z ruchami niepodległościowymi. Również w dawnych państwach socjalistycznych istnieje bliska współpraca z państwową służbą archiwalną (najściślej na Węgrzech). W Rosji archiwa wojskowe zaczęto ostatnio traktować jako archiwa administracyjne, co ułatwiło dostęp do ich zasobów. Umieszczenie archiwów wojskowych w obrębie archiwum narodowego (centralnego) jest charakterystyczne dla Niemiec i państw skandynawskich (poza Finlandią). W Szwecji Królewskie Szwedzkie Archiwum Wojenne przekazało przed paru laty cały swój zasób do Riksarkivet. Z kolei system obowiązujący w Niemczech był wypracowywany przez wiele lat. Szefem Militärarchiv jest zawsze oficer, jednak posiadający wymagane kwalifikacje. Organizacyjnie archiwum wojskowe jest częścią archiwum federalnego, ale za finanse i personel odpowiada Ministerstwo Obrony, które ma prawo do stałej inspekcji archiwum, jednocześnie będąc zobowiązane do zapewnienia swobodnego dostępu do akt. Wszystkie dokumenty wytworzone przez wojsko lub Ministerstwo Obrony muszą trafić do archiwum, gdzie istnieją magazyny przejściowe i regularnie przeprowadza się ekspertyzy archiwalne. Do pełnej integracji archiwów wojskowych i cywilnych doszło w Szwajcarii i Austrii. W USA Departament Obrony swoje akta przekazuje do National Archive, a w przypadku gdy zostały przekazane akta tajne, tylko on ma prawo do ich kontroli. Podobna sytuacja panuje w Wielkiej Brytanii, ale ponieważ Public Record Office nie gromadzi archiwaliów prywatnych, przechowywane w nim materiały są bardziej fragmentaryczne niż w innych państwach europejskich.

Władimir A. T i u n i e j e w, *Federalna Służba Archiwalna Rosji w strukturze federalnych władz wykonawczych* (s. 129–139), przypomniał, iż od 1990 r. rosyjska służba archiwalna była sześciokrotnie (!) reorganizowana. Obecnie działa ona na mocy dekretu z 28 XII 1998 r. i w jej skład wchodzi: 14 federalnych archiwów państwowych, 89 podmiotów federalnych (którym podlegają 202 archiwa), 2440 archiwów miejskich oraz Staroruski Instytut Badawczy Dokumentacji i Archiwów. Łączna liczba zatrudnionych wynosi 12,5 tys. osób, a archiwa przechowują 460 mln zespołów. Służba archiwalna jest finansowana z budżetu federalnego i do jej zadań należy m.in. wypracowanie standardów postępowania, prowadzenie centralnego rejestru akt tworzących federalny zasób archiwalny i udzielanie specjalistycznych zaleceń organom federalnym. Zła sytuacja gospodarcza uniemożliwia finansowanie na odpowiednim poziomie i dlatego aż 1/3 środków pochodzi ze źródeł pozabudżetowych. Dostęp do akt nie jest tak utrudniony, jak się powszechnie uważa: w latach 1992–1998 odtajniono 5,8 mln zespołów, akta do badań wykorzystano 300 tys. uczonych i opracowano 285 edycji źródeł. Obecnie zasady udostępniania spełniają normy międzynarodowe. Akta tajne są udostępniane nie później niż po 30 latach, ale za ich odtajnienie odpowiedzialne są właściwe ministerstwa, które z reguły nie są tym zainteresowane.

Gigliola F i o r a v a n t i, *Włoskie archiwa państwowe: struktura, cele, korzystanie i dostęp — ramy prawne a autonomia archiwów* (s. 141–147), podkreśla, iż archiwa są częścią administracji publicznej, choć archiwiści włoscy wolą widzieć w nich placówki naukowe. Włoska służba archiwalna była od początku scentralizowana i podlegała pierwotnie Ministerstwu Edukacji, następnie (do 1975 r.) MSW i wreszcie Ministerstwu Kultury. Nadal jednak MSW udziela zgody na korzystanie z akt tajnych czy poufnych. Zróżnicowany jest okres archiwizacji: akta udostępnia się zasadniczo już po 5 latach, ale poufne, ważne dla bezpieczeństwa lub religijne po 40, natomiast rodzinne, zdrowotne i o tematyce seksualnej aż po 70. Obecnie istnieje we Włoszech 100 archiwów państwowych, a państwowa służba archiwalna ma prawo nadzoru także nad archiwami niepaństwowymi.

Theo T h o m a s s e n (Szkola Archiwalna w Amsterdamie), *Archiwiści pomiędzy wiedzą a władzą. Niezależność i autonomia archiwistyki i zawodu archiwisty* (s. 149–167), poświęcił artykuł etycznym wymogom stawianym archiwistom. Według *Kodeksu etycznego* pierwszym obowiązkiem archiwisty jest zapewnienie integralności danych i przez to zagwarantowanie wiarygodnego dowodu przeszłości. Archiwista musi wykonywać swoje obowiązki w sposób bezstronny i obiektywny oraz działać dla dobra ogółu. Tak zdefiniowane obowiązki często są sprzeczne z wymogami określonymi w regulacjach prawnych. Styk prawa i etyki należy dziś do najbardziej drażliwych aspektów autonomii archiwalnej. Co więcej, przemiany polityczne w Europie Wschodniej udowodniły, że państwo nie zawsze wypełnia obowiązek ochrony archiwaliów. Z kolei wojny na Bałkanach pokazały, iż archiwiści muszą być wolni od manipulacji politycznych. W przypadku konfliktu interesów normy etyczne (np. troska o dobro użytkowników) muszą mieć pierwszeństwo przed spełnianiem obowiązków nałożonych przez pracodawcę (najczęściej państwo).

Jože Ž o n t a r, *Historiografia i archiwistyka* (s. 169–176), powrócił do często dyskutowanego problemu statusu archiwistyki jako dyscypliny badawczej. Z jednej strony archiwiści czuwają nad informacją przeznaczoną dla wszystkich badaczy (a nie tylko historyków), a z drugiej pojęcie źródła historycznego uległo znacznemu przeobrażeniu. Obecnie między historiografią a archiwistyką istnieje specyficzna relacja: są to bowiem dwie wzajemnie się wspierające dyscypliny.

Polskie warunki pracy archiwów i przemiany z ostatnich lat przedstawiła Daria N a ł ę c z w artykule *Dostęp do archiwów a badania historyczne — wpływy polityczne i ideologiczne w świetle polskich doświadczeń* (s. 177–183).

Podobną tematykę poruszył Zoran T o d o r o v s k i, *Autonomia archiwów, dostępność, ochrona dziedzictwa historycznego — doświadczenia Archiwum Macedonii* (s. 185–190). Proklamowanie Republiki Macedonii w 1991 r. stworzyło nowe obowiązki dla istniejącego już archiwum. Obecnie podlega ono bezpośrednio Radzie Ministrów i nadzoruje pracę 9 archiwów lokalnych, mając zagwarantowaną autonomię w zakresie prowadzenia działalności merytorycznej. Akta udostępnia się po 20 latach, ale termin ten może zostać wydłużony przez archiwotwórcę w porozumieniu z archiwum. Nie udostępnia się akt, które naruszają prywatność albo mogą wywołać konflikty religijne, etniczne lub rasowe. Jednak w celach służbowych posiadacz archiwaliów może z nich korzystać bez jakichkolwiek ograniczeń. Do bieżących problemów należy sukcesja akt po byłej Jugosławii oraz ustalenie zasad korzystania z teczek osobowych z lat 1945–1990.

Erik N o r b e r g (Riksarkivet w Sztokholmie), *Dostęp do archiwów: demokracja i przejrzystość* (s. 193–208), dokonał przeglądu zaleceń sformułowanych przez różne organizacje międzynarodowe. UNESCO w 1999 r. stwierdziło, że „wolny i powszechny dostęp do informacji należy do podstawowych praw człowieka”. Podobnie brzmiące rezolucje uchwały: Rada Europejska MRA w 1997 r. oraz Europejski Szczyt Archiwalny w 1998 r. Podstawowym dokumentem Unii Europejskiej, regulującym zasady dostępu do informacji, jest tzw. Green Paper z 1996 r.

Charles K e c s k e m é t i omawia *Integrację podzielonych archiwów dla zachowania pamięci narodowej* (s. 209–215). Rozróżnia się dwa modele organizacji archiwalnej: „francuski”, w którym archiwalia są rozdzielone pomiędzy różne typy archiwów, i „angielski”, o dość ograniczonych uprawnieniach w zakresie gromadzenia i z mocno akcentowanym rozróżnieniem pomiędzy dziedzictwem instytucjonalnym a prywatnym. Jednak tylko ten model jest zdolny podolać wyzwaniom związanym z globalizacją i komputeryzacją. W modelu „francuskim” agendy tworzące akta mają dużą swobodę w ograniczaniu dostępu do nich. Istnieje także groźba, że archiwa państwowe staną się składnicami akt wytworzonych w XX w., ale przechowywanych wieczyście. W byłych państwach bloku socjalistycznego dochodzi do przejmowania przez archiwa państwowe archiwów partyjnych. Zachowywanie i opracowywanie dziedzictwa narodowego wymaga powstania silnego scentralizowanego archiwum narodowego zajmującego się aktami szczybla centralnego.

Niezwykle istotny artykuł *Milczenie archiwów: destrukcja archiwów i inne przeszkody w badaniach archiwalnych w postkomunistycznej Europie Wschodniej* (s. 217–222) przedstawił Ivo B a n a c z Uniwersytetu w Yale. Niszczenie dziedzictwa kulturowego znano już w starożytności i było ono najczęściej oznaką fanatyzmu religijnego. Dziś czyni się to w celu moralnego złamania przeciwnika. Ostatnie działania wojenne na Bałkanach przyniosły wiele zaplanowanych zniszczeń bibliotek i archiwów. Inne przeszkody wynikają z faktu, iż akta zawierają informacje „niewygodne” dla oficjalnej historiografii albo pewnych grup. Na przykład na Ukrainie nacjonaści ukradli i zniszczyli akta Ukraińskiego Kościoła Katolickiego, a w ZSRR aż do pierestrojki nie udostępniano egzemplarzy „Prawdy” z lat dwudziestych. Na Bałkanach i w dawnych republikach radzieckich spotyka się groźby pod adresem badaczy. Jeszcze inny powód nieudostępniania akt stanowi obawa przed przegraniem „wojny informacyjnej”. W efekcie takiego rozumowania w Rosji po okresie względnej swobody ponownie wprowadzono restrykcje w korzystaniu z akt, a niektóre materiały powtórnie

utajniono. Z kolei Polska i Grecja nie udostępniają do badań spuścizn powstałych w XX w., motywując, iż są to akta nadal „delikatne”. Odrębnym źródłem utrudnień są braki finansowe, prowadzące nierzadko do korupcji. W Rosji, gdzie zadłużenie archiwów tylko do 1993 r. wyniosło 25 tys. USD, opłaty za kopiowanie dla cudzoziemców są 10-krotnie wyższe niż dla własnych obywateli. Natomiast instytucjonalni użytkownicy zagraniczni (zazwyczaj amerykańskie konsorcja uniwersyteckie), dysponujący znacznymi środkami finansowymi, są traktowani w sposób uprzywilejowany. Artykuł kończą propozycje konkretnych rozwiązań (m.in. równy status dla użytkowników, bez względu na przynależność państwową, międzynarodowe wsparcie dla archiwów, międzynarodowa wymiana personelu).

Saima S a r i ć (Archiwum w Sarajewie) omówiła *Destrukcję archiwaliów w Bośni i Hercegowinie* (s. 223–230). W trakcie działań wojennych archiwa były celem bezpośredniego ataku. Taki los spotkał niezwykle cenne zbiory Instytutu Orientalnego w Sarajewie, który został świadomie podpalony. Ocalało mniej niż 1% (!) dawnego zasobu. Wśród bezpowrotnie straconych archiwaliów znalazły się m.in.: dokument z 1023 r. lub słynny dokument sułtana Mohammeda IV z XVII w. Agresor zniszczył także mikrofilmy i fotokopie. Również z rozmysłem podpalono gmach Biblioteki Narodowej i Uniwersyteckiej będący symbolem miasta. Wśród spalonych tam archiwaliów znalazło się m.in. 5500 map, 60 tys. pocztówek i 400 jednostek pochodzenia orientального. Udało się uratować jedynie 10% cennych *bosniaków*. Dotkliwe zniszczenia poniosło także Archiwum Bośni i Hercegowiny w Sarajewie. Wielkie straty poniosła dokumentacja przedarchiwalna, np. w Sarajewie sięgają one 90%. Archiwiści bez reszty oddali się dziełu ratowania archiwaliów, co przyniosło efekty, gdyż np. archiwum w Mostarze zostało uratowane w 90%. Wojna dotknęła także archiwistów. Obecnie w archiwach pracuje 70% dawnego personelu, a najtrudniejsza sytuacja panuje w Archiwum Bośni i Hercegowiny, w którym z dawnej kadry liczącej 46 osób pozostały jedynie 3. Powstanie dwóch członów państwowych: Federacji Bośni i Hercegowiny oraz Republiki Serbskiej spowodowało podział dawnej jednolitej struktury archiwalnej na dwa odrębne organizmy.

Jovan P o p o v i ć artykuł pt. *Archiwalia Archiwum Jugosławii — przedmiot sporów archiwalnych i ich wykorzystywanie* (s. 231–242) rozpoczął od podkreślenia wagi tego problemu. Archiwum Jugosławii powstało w 1950 r. w Belgradzie i gromadziło akta wytworzone przez władze centralne po 1918 r. Odrębne archiwa posiadały MON, MSW i MSZ. Przechowywane akta są często niekompletne i niedostatecznie opracowane. Mimo tych niedogodności archiwum odgrywa niezwykle istotną rolę i dla badaczy, i dla administracji publicznej. Podział archiwaliów byłby marnotrawstwem, nie można także zastosować przepisów Konwencji Wiedeńskiej z 1983 r. W październiku 1997 r. doszło do spotkania dyrektorów archiwów centralnych ze wszystkich państw sukcesorów dawnej Jugosławii. W jego wyniku stwierdzono m.in., że należy bezwzględnie uszanować zasadę proveniencji, którą można naruszyć jedynie na zasadzie „pertynencji funkcjonalnej” (jest to zgodne ze stanowiskiem Międzynarodowej Rady Archiwów). Możliwe jest przekazywanie pojedynczych oryginalnych dokumentów niezbędnych do funkcjonowania państw sukcesorów. Ustalono, że w korzystaniu i powielaniu akt będą obowiązywać daleko idące ułatwienia i każdy z sukcesorów będzie miał jednakowe prawa, a dla potrzeb administracji państwowej udostępniane będą akta powstałe do końca 1990 r. W artykule przedstawiono także kolejne etapy ciągle nie zakończonych rokowań archiwalnych oraz obecną organizację służby archiwalnej w Związkowej Republice Jugosławii.

Tę samą tematykę omawia Miljenko P a n d ž i ć w artykule *Sukcesja archiwów państwowych — integracja i zachowanie rozproszonych archiwów* (s. 243–249). Autor przypomniał stanowisko UNESCO z 1978 r. w tej kwestii. Jedyny dopuszczalny wyjątek w przestrzeganiu

zasady proveniencji stanowi pertynencja funkcjonalna, umożliwiająca normalne funkcjonowanie państw-sukcesorów. Innym rozwiązaniem jest tzw. wspólne dziedzictwo (*joint heritage*), w myśl którego jeden z sukcesorów przechowuje archiwalia dotyczące wszystkich sukcesorów, zapewniając równy dostęp dla wszystkich stron. Te zasady przyjęto w byłej Jugosławii, a przyszłe porozumienie w sprawie sukcesji musi mieć rangę oficjalnego dokumentu. Należy dążyć do jak najszybszego uregulowania problemu sukcesji akt.

Erhan E r k a n (Biblioteka Narodowa Turcji) zwięźle (s. 251–253) przedstawia *Archiwa Ottomańskie*, obejmujące 150 mln dokumentów, z których połowa dotyczy Bałkanów.

Konserwatorów może zainteresować artykuł Tatiany M u š n j a k, *Pośrednie zniszczenia materiałów pisanych powstałe w wyniku wojny domowej* (s. 255–287). Zniszczenia pośrednie nie zostały wywołane przez działania zbrojne, ale powstały np. w wyniku ewakuacji i niewłaściwego przechowywania akt. W artykule przedstawiono zniszczenia konkretnych archiwaliów oraz omówiono przebieg prac konserwatorskich.

W dziale „Komunikaty” na uwagę zasługują: referat Ugo C o v a, dyrektora Archiwum Państwowego w Trieście poświęcony zbiorom przechowywanym w tymże archiwum, artykuł Amy K. S c h m i d t (USA), *II Wojna Światowa na terytorium byłej Jugosławii w dokumentach Archiwum Państwowego w Waszyngtonie*, relacja z Konferencji Okrągłego Stołu Archiwów w Budapeszcie (6–9 X 1999 r.) oraz artykuł poświęcony historii i współczesności Chorwackiego Stowarzyszenia Archiwalnego.

Piotr Bering (Poznań)

„CARTOGRAPHICA HELVETICA”. FACHZEITSCHRIFT FÜR KARTENGESCHICHTE, Murten 1998–2000, nr 18–22.

Kolejne numery tego interesującego czasopisma przynoszą informacje o nowych obiektach kartograficznych, ilustracje zaś map dawnych i ich autorów są wspaniale wykonane i prezentowane, każdy numer jest wzbogacony odrębną wkładką przedstawiającą mapę albo mapy lub ich wycinki.

Ostatnio zamieszcza się fotografie z krótkim opisem dorobku zawodowego autorów artykułów publikowanych w czasopiśmie. Na przykład w nr 21 wspomina się Monique Pelletier — dyrektora działu map i planów Biblioteki Narodowej Francji i jej osiągnięcia naukowe. Współpracuje ona z wydawnictwem „Cartographica Helvetica”. Natomiast w następnym numerze znajduje się artykuł w opracowaniu Marino M a g g e t t i o współczesnym autorze widoków „z lotu ptaka”, panoram, map topograficznych i stereofotografii pt. *Leben und Werk des Vogelschaubilder — Malers Max Bieder (1906–1994)*.

Godny do odnotowania jest fakt, że 15 III 1998 r. (nr 18) Walne Zgromadzenie Szwajcarskiego Towarzystwa Kartograficznego ponownie wybrało na stanowisko prezesa tegoż Towarzystwa (SGK) naczelnego redaktora „Cartographica Helvetica” Hansa-Uli Feldmanna. W numerze poświęcono wiele uwagi temu wydarzeniu.

Inne stałe rubryki w numerach pozostają niezmienione, tj. „Informacje o konferencjach, sympozjach” (nr 18, 20), o publikacjach, aukcjach itp.

Dla przedstawienia treści w 5 numerach cytuję tytuły wszystkich artykułów. **Nr 18:** Andreas B ü r g i, *Der Blick auf die Alpen: Franz Ludwig Pfyffers Relief der Urschweiz (1762 bis 1786)*, Madlena Cavelti H a m m e r, *Herstellung und Auswirkungen des Reliefs*

der Urschweiz von Franz Ludwig Pfyffer, Hans-Peter Höhener, Zentralistische oder federalistische Schweiz? Die Gebiet seinteilung in der Helvetik, 1798 bis 1803 und ihre Darstellung in Karten, Gustav Forstner, Zwei Konstruktionsmethoden von Verzerrungsgittern zur Untersuchung alter Karten, Oswald Dreyer-Eimbcke, Vasco da Gamas Seefahrt nach Indien vor 500 Jahren: Historische Bedeutung und kartographische Aspekte. **Nr 19:** Klaus Aerni, Die Gemmi — von der Verbindung zum Weg, István Klinghamer, Gábor Geresák, Der ungarische Geograph Pál Teleki als Mitglied der Mossul — Kommission, Siegfried Kullen, Der Schweizer Pater Gabriel Bucelin (1599–1681) als Kartenzeichner; Hanspeter Fischer, Vermessungen und Kartierungen in Tirol und in Vorderösterreich, 1760 bis 1793. **Nr 20:** Karl Fischer, Augustin Hirschrogl's Stadtplan von Wien, 1547/1549, und seine „Quadranten“, Rodney W. Shirley, Karte der Britischen Inseln von 1513 — eine der ersten farbig gedruckten Karten, Urban Schertenleib, Karten für den Schulgebrauch von Johann Sebastian Gerster (1833–1918), Samuel Wyder, Schweizer Schulatlanen ab 1843. Arthur Dürst, Manuskriptkarte von West — Europa, um 1200. **Nr 21:** Arthur Dürst, Der Atlas Suworow, Anna-Dorothee von den Brincken, Das Weltbild des irischen Seefahrer — Heiligen Brendan in der Sicht des 12. Jahrhunderts, Peter H. Meurer, Mitteleuropäische Ordenskarten aus den 17. und 18. Jahrhundert, Ingrid Kretschmer, Naturnahe Farben kontra Farbhypsometrie. **Nr 22:** Peter H. Meurer, Ein Ortelius — Atlas aus dem Vorbesitz von Tobias Scultetus, Marino Maggetti, Leben und Werk des Vogelschaubilder — Malers Max Bieder (1906–1994), Samuel Wyder, Die Schaffhauser Karten von Heinrich Peyer (1621–1690), Philipp von Cranach, Alte Karten als Quellen¹.

Anna Teresa Pawłowska (Lublin)

„LEVÉLTÁRI SZEMLE”. KULTURALIO ÖRÖKSÉG MINISZTERIUM, r. 48, Budapest 1998, nr 2–4.

Numer 2 (1998) otwiera artykuł Gábora Ujváry'ego, starszego archiwisty i zastępcy dyrektora ds. naukowych Collegium Hungaricum w Wiedniu, *Klasztor uczonych z cichym klasztornym ogrodem. Historia Collegium Hungaricum w Berlinie (1924–1944)*. Tworzenie kolegiów węgierskich w stolicach europejskich było cechą węgierskiej polityki zagranicznej okresu międzywojennego. Miały one za zadanie organizowanie środowiska miejscowych badaczy problematyki węgierskiej, propagowanie pozytywnego wizerunku kraju oraz tworzenie warunków bytowych dla stypendystów węgierskich. Dyrektorem Kolegium w Berlinie był Róbert Gragger, realizujący politykę okcydentalizacji elit węgierskich ministra oświaty i wyznań religijnych hr. Kuno Klebelsberga. Duży nacisk kładziono w Kolegium na naukę języków zachodnich, zwłaszcza angielskiego, który już w okresie międzywojennym był rozpowszechniony w węgierskich publikacjach obcojęzycznych.

István G. Vass, János Sárközi, kierownicy działów w Węgierskim Archiwum Państwowym (MOL), i György Tilcsik, kierownik Archiwum Komitatu Vas w Szombathely, są autorami *Zbiorczej oceny raportu inspekcyjnego na temat działalności archiwów samo-*

¹ Podaję adres wydawnictwa tego cennego czasopisma, które można prenumerować: Verlag Cartographica Helvetica, Untere Längmatt 9, CH — 3280 Murten; Fax 026/6701050.

rządowych w latach 1992–1996 (s. 29–40). Jest to omówienie raportu państwowej komisji nadzoru archiwalnego, działającej przy MOL. W zdecentralizowanej sieci archiwalnej na Węgrzech archiwa samorządowe podlegają władzom komitackim (wojewódzkim) i miejskim, które je również finansują. W wyniku przekształceń własnościowych likwidowane są państwowe jednostki gospodarcze. Przejmowane archiwalia są najczęściej nie opracowane, brak jest zrozumienia konieczności nadzoru archiwalnego w zakładach i urzędach. Narastający nie uporządkowany materiał archiwalny (w omawianym okresie zasób archiwów samorządowych powiększył się o 42 341 m.b. akt) powoduje rozrost struktury organizacyjnej archiwów. Archiwa samorządowe zazwyczaj prowadzą archiwa filialne, zamiejscowe oddziały czy choćby magazyny zewnętrzne. W raporcie postuluje się konieczność budowy nowych magazynów i rozbudowy sieci informatycznej, a także usamodzielnienia filii. Podkreśla się, że pracownicy mają odpowiednie kwalifikacje oraz że istnieją wypracowywane przez archiwistów samorządowych zasady porządkowania, brakowania i mikrofilmowania archiwaliów. Rzadziej realizuje się udostępnianie archiwaliów. Należy większy nacisk położyć na gromadzenie i wewnętrzną organizację pracy archiwum. Raport zwraca uwagę na przestarzałość wyposażenia archiwów oraz niedostateczne wykorzystywanie komputerów.

Nie opracowane pozostają normy kształtujące narastanie zasobu archiwalnego, nie ma też współdziałania między archivistami a zarządami przedsiębiorstw (akta gospodarcze stanowią gros nabytków). Nie stosuje się kart nabytków ani kart ewidencyjnych jednostek organizacyjnych, a dane o strukturze archiwotwórcy czerpie się z zewnętrznych baz danych. Powinno prowadzić się ewidencję zespołów w tradycyjnej postaci kartkowej, na którą składać się winny podstawowe informacje o aktach twórcy. Obok tradycyjnej powinna powstać komputerowa baza danych o twórcach i zespołach (jak dotąd nie sporządza się przewodników po zasobie archiwalnym). W inwentarzach zespołów nie odnotowuje się not archiwalnych wskazujących na kancelaryjny porządek dostarczanych materiałów. Nie prowadzi się też wykazu zespołów. Jako pomoce archiwalne występują dzienniki wpływów, brakowań i wypożyczeń, niekiedy też depozytów i przenosin.

Obowiązujące na Węgrzech nowe prawo archiwalne wprowadziło nowe zasady korzystania z pracowni naukowych w archiwach. Aby uzyskać zgodę na wykorzystanie konkretnych materiałów, badacz musi złożyć podanie o zgodę na ich wykorzystanie i dołączyć oświadczenie, że robi to dla celów osobistych. Formularze podań muszą mieć rubrykę, w której odnotowuje się wydanie archiwaliów z magazynu. Podania są osobno ewidencjonowane. Do dokumentów wymaganych w związku z prowadzeniem pracowni naukowej zalicza się też zapiski strażników pilnujących archiwum oraz druki zamówień odbitek kserograficznych wraz z ich ewidencją. W omawianym okresie wzrosła liczba badaczy korzystających z pracowni, co wiąże się ze wzrostem liczby studentów, udostępnieniem materiałów z lat 1945–1990 oraz rozszerzeniem zakresu badań. Zwiększyła się także liczba kwerend wykonywanych dla celów odszkodowawczych i repywatyzacyjnych, co zahamowało pracę przy gromadzeniu i opracowywaniu zasobu archiwalnego. Godny uwagi, również w kontekście polskim, jest postulat raportu, aby archiwa samorządowe stawały się centrami badań regionalnych.

László B ö r , kierownik Filii Archiwum Komitatu Peszteńskiego w Nagykörs, poświęcił uwagę 25-leciu tego archiwum filialnego (s. 41–46). Przedstawił dzieje archiwum w Nagykörs, sięgające 1848 r. W czasach „burżuazyjnych” wzrost biurokracji spowodował, że archiwiści miejscy przestali dawać sobie radę. Na opłakany stan archiwum wskazywali przedstawiciele MOL. W 1951 r. powstałe wtedy Państwowe Centrum Archiwalne (*Levéltárkörs Országos Központja*) nakazało w ramach centralizacji sieci archiwalnej przeniesienie akt z Nagykörs

do pobliskiego Kecskemétu, będącego stolicą sąsiedniego komitatu Bács-Kiskun. W trakcie reorganizacji sieci archiwalnej w 1968 r. uznano, że rozwiązanie to jest niezgodne z zasadami pertynencji.

Dyskusja toczyła się wokół zagadnienia, czy materiały z Nagykőrös przenieść do Archiwum Komitatu Peszteńskiego w Budapeszcie, czy utworzyć jego filię dla południowej części komitatu. Przyjęto to drugie rozwiązanie. Archiwum filialne, zatwierdzone ostatecznie przez Ministerstwo Kultury w 1973 r., zbiera materiały z dwóch południowych powiatów komitatu peszteńskiego: Nagykőrös i Cegléd. Otrzymało ono nowoczesnie wyposażony budynek po byłej szkole zawodowej z suchymi magazynami, wyposażonymi w dobrą wentylację i metalowe półki kompaktowe o długości 1300 m.b. Obecnie magazyny są wypełnione w 70%. Otrzymało też pracownię naukową i salę wystawowo-wystawienniczą. W latach dziewięćdziesiątych zakupiono komputery i dwie kserokopiarki, na potrzeby magazynowe zaadaptowano też sąsiedni budynek, uzyskując dodatkowo 1876 m.b. Zasób archiwum wynosi 4504,5 m.b. oraz 136,5 m.b w bibliotece. Przechowuje się akta administracji państwowej do 1973 r. oraz sądowe do 1970 r. Problem stanowią akta gospodarcze okresu socjalistycznego, które w większości uległy zniszczeniu i napływają fragmentarycznie. Z akt komunalnych przyjmuje się tylko wytworzone przez najważniejsze instytucje, np. szkoły czy szpitale. Niezadowolająco przedstawiają się działania konserwatorskie. W ciągu minionych 25 lat konserwacji poddano 7 dokumentów, dwie księgi i 50 m.b. akt. Obecnie 20–25% zasobu jest w konserwacji. Archiwum odwiedza rocznie 150–180 badaczy, głównie miejscowych, oraz 250–280 innych użytkowników. Organizuje się wykłady na temat działalności archiwum i historii regionalnej, natomiast z braku zainteresowania nie urządza się wystaw. Archiwum zatrudnia obecnie 2 archiwistów, 3 pomocników i osobę do sprzątania. Jest to stan identyczny jak na początku lat siedemdziesiątych przy trzykrotnie większym zasobie.

W dziale omówień (s. 47–54) znajdujemy: recenzję Istvána H. Németha z wydania materiałów Kamery Węgierskiej przechowywanej w MOL, dokonanego przez I. Nagy'ego i E. F. Kiss (Budapeszt 1995), omówienie t. 22 czasopisma „Ungarn Jahrbuch”, dokonane przez Imre Resa, pracownika Instytutu Historii Węgierskiej Akademii Nauk oraz t. 37 „Vjesnika Povijesnog Arhiva” w Rijeci autorstwa E. Apró.

W dziale „Wiadomości” znajduje się sprawozdanie Józsefa Hudiego (Archiwum Komitackie i Miejskie w Székesfehérvárze) z konferencji Węgierskiego Stowarzyszenia Archiwistów na temat pracy przy narastaniu zasobu. Była to pierwsza z cyklu dorocznych konferencji poświęconych wybranym problemom archiwistyki. pt. „Zapiski administracyjne w procesie narastania akt i problemy z dostarczaniem akt po zmianie ustroju”. Uczestnicy konferencji podkreślali brak przepisów regulujących kompetencje archiwów w procesie narastania i zabezpieczania akt, co powoduje, że coraz więcej materiałów trwałej wartości ulega zatracie. Przykładem próby wypracowania stałych reguł jest współpraca archiwistów MSW ze stołecznymi organami bezpieczeństwa, które opracowały formalne reguły kancelaryjnego opracowywania akt. Nowe przepisy administracyjne nakazują gromadzenie akt pod kątem ich przydatności administracyjnej oraz dla potrzeb historyków. Zwrócono uwagę na ciągłe zmiany organizacji centralnych urzędów państwa, które utrudniają porządkowanie wytworzonych przez nie archiwaliów. Zauważono także, że z powodu wielkiej ilości napływających materiałów archiwisci nie są w stanie ocenić ich przydatności archiwalnej. Poruszono też problem nadawania archiwaliom właściwego układu. Pomocą, obok starych ewidencji, są tutaj przepisy prawne, sprawozdania firm, wyroki sądowe, a nawet książka telefoniczna. W związku z gromadzeniem akt administracji samorządowej zauważono, że od

lat pięćdziesiątych przy ówczesnych Radach Narodowych brakowało składnic akt, przez co do archiwów nie trafiły najciekawsze materiały. Odwoływano się też do doświadczeń holenderskich. W 1980 r. w Hadze powstał instytut zajmujący się oceną i brakowaniem materiałów. Brakowanie ułatwia specjalny program komputerowy PIVOT, oceniający przydatność informacyjną porządkowanych materiałów. Materiały wieczystego przechowywania zapisywane są dodatkowo na płytach kompaktowych. Selekcję materiałów przeprowadza się w składnicach akt, tak więc do archiwów trafiają już materiały opracowane. W dyskusji zwrócono uwagę na konieczność budzenia świadomości archiwalnej wśród przedsiębiorców i kształcenia zawodowego archiwistów zakładowych.

Kolejnym materiałem jest sprawozdanie Irén B i l k e i (dyrektor Archiwum Komitatu Zala) z posiedzenia Rady Archiwów Samorządowych w Archiwum Komitatu Zala w Zalaegerszeg 2–3 III 1998 r. z udziałem przedstawicieli 23 archiwów samorządowych oraz władz archiwalnych. Głównym tematem posiedzenia było wyłonienie przedstawicieli Rady do Rady Archiwalnej i Kolegium Archiwalnego. Obowiązek ich powołania nałożyła na archiwa ustawa archiwalna z 1997 r. oraz ustawa o fundacjach kulturalnych. W założeniu Rada ma być ciałem przedstawicielskim, rozwiązującym podstawowe problemy archiwistów, natomiast Kolegium ma opracowywać przepisy prawne niezbędne do funkcjonowania archiwów. Jego członkowie mieli też uczestniczyć przy rozdziale 100 mln forintów na ochronę zagrożonych archiwaliów. Spory wśród uczestników wzbudziły kompetencje obu organów, ich wzajemny rozdział, skład, udział przedstawicieli organizacji zawodowych, jawność działania i nadzór nad nią. Poinformowano też, że w nowym statucie Rady Archiwów Samorządowych zapisano jej ścisłą apolityczność. Przewodniczący, László Á. V a r g a wspomniał o możliwości zaliczenia pracowników archiwów do grona mianowanych urzędników państwowych. Od lat pięćdziesiątych są oni tylko pracownikami państwowymi, przez co nie obowiązują ich zwiększone wymogi etyczne i nie dostają wyższych wynagrodzeń.

István C z é g é n y (zastępca dyrektora Archiwum Komitatu Jász-Nagykun-Szolnok w Szolnoku) omówiła Dni Archiwalne, jakie odbyły się 12 III 1998 r. z okazji 150-lecia Wiosny Ludów. Wśród wygłoszonych referatów na uwagę zasługuje wystąpienie Istvána K o v á c s a, *Polacy w bitwie pod Szolnokiem*. Na podstawie wspomnień uczestników i ówczesnych gazet autor przedstawił udział polskich oficerów w starciu z wojskami habsburskimi 5 III 1849 r., kiedy doszło, zdaniem jednego z polskich uczestników bitwy, Miłkowskiego, do „najbardziej porywającego ataku polskich lansjerów”.

Péter S c h r a m k ó (konserwator z firmy Ars Alba Bt. w Szentendre), opisał dokumenty biblioteczne i archiwalne na stałej wystawie historycznej Węgierskiego Muzeum Narodowego, przedstawiając najnowsze techniki konserwacji i odtwarzania dokumentów dla celów wystawienniczych: skanowanie, fotografowanie w promieniach ultrafioletowych, reprodukcje pieczęci.

Dział nekrologów zawiera wspomnienie o ks. Antal Lotzu (1930–1998), dyrektorze Archiwum Rzymskokatolickiej Diecezji Szeged-Csanád.

W ramach, na marginesie innych materiałów, podano bieżące informacje i zarządzenia. Numer kończą zestawienia statystyczne o działalności archiwów węgierskich w 1997 r.

Numer 1 poświęcony był głównie problematyce narastania zasobu archiwalnego, która interesuje również archiwistów polskich. Potrzebna wydaje się wymiana doświadczeń w tym zakresie między archiwistami obu krajów. Dużo miejsca poświęcono również zagadnieniom archiwów samorządowych, w tym ich miejsca w rozwijaniu badań lokalnych.

Numer 3 (1998) otwiera artykuł historyczny, oparty na badaniach archiwalnych autorstwa Jánosa Lakosa (starszy archiwista i tytułarny dyrektor Węgierskiego Archiwum Krajowego Magyar Országos Levéltár — MOL) na temat *Kwestii reformy administracyjnej w Radzie Ministrów rządu Szapáry'ego 1890–1892*. Artykuł jest wyciągiem z pracy autora poświęconej księgom protokołów Rady Ministrów rządów Szapáry'ego i Wekerlego 1890–1895 (podobizna premiera, hr. Gyuli Szapáry'ego, zdobi okładkę numeru). Autor omówił dzieje reformy administracyjnej na Węgrzech od czasów ugody z Austrią w 1867 r., pokazał również, że posunięcia Szapáry'ego miały na celu wzmocnienie władz centralnych kosztem samorządów lokalnych oraz powstrzymanie emancypacji niemadziarskich narodowości Węgier.

Kolejne dwa artykuły poświęcone są problemowi nadzoru nad narastającym zasobem archiwalnym nurtującemu, środowisko archiwistów węgierskich. Artykuły na ten temat ukazują się w każdym zeszycie omawianego rocznika. Oba artykuły są referatami wygłaszanymi na corocznym zebraniu Stowarzyszenia Archiwistów Węgierskich, które odbyło się 25–27 V 1998 w Gárdonyi (por. nr 2).

István G. Vass zajął się *Działaniami w kwestii narastania zasobu archiwalnego u wytwórców o znaczeniu państwowym w latach dziewięćdziesiątych*. Zauważa on, że problematyka ta nie była dotąd omawiana całościowo, autorzy zajmowali się nią tylko z punktu widzenia pojedynczego archiwum czy zespołu. Po raz pierwszy kwestia nadzoru nad narastającym zasobem była poruszona przez ustawę archiwalną z 1969 r. Zadania archiwów sprecyzowano w 1972 r. *Rozporządzeniem 52744/1972* Wydziału Archiwalnego Ministerstwa Kultury, powołującego do życia Nowe Węgierskie Archiwum Centralne [Új Magyar Központi Levéltár (UMKL), które istniało do 1992 r., kiedy zostało ponownie włączone do MOL. Pełniło funkcję bieżącego archiwum centralnego, gdy MOL stał się centralnym archiwum historycznym]. Zadaniem nowego archiwum na polu nadzoru było: rejestrowanie instytucji działających w zasięgu terytorialnym i rzeczowym archiwum oraz śledzenie zmian ich organizacji; ocena wewnętrznych reguł powstawania materiału archiwalnego i jego składowania; kontrola brakowania przez zatwierdzanie protokołów brakowania; nadzorowanie merytoryczne pracowników składnic akt oraz przygotowywanie akt do przejęcia. Przy tych czynnościach przydatne są dodatkowe pomoce, np. dziennik wizytacji, ewidencja wytwórców, regulaminy wewnętrzne składnic akt, protokoły brakowania, korespondencja powstała w związku z kontrolą.

Należy wspomnieć, że węgierskie archiwa publiczne (tj. centralne i samorządowe) posługują się tematyczną klasyfikacją zespołów, do której odwołują się obaj autorzy. Warto tu ją przytoczyć za monografią *A Magyarországi levéltárai*, red. L. Blazovich, V. Müller, Budapest-Szeged 1996. Interesować nas będą grupy zakwalifikowane jako należące do „okresu socjalizmu”, można je określić jako materiały współczesne. Tworzą je grupy: XVII. Komisje dla zadań specjalnych i wynikających z władzy ludowej; XVIII. Wyższe organy władzy państwowej; XIX. Wyższe organy administracji państwowej; XX. Wyższe organy obsługi prawnej (od 1945 wzgl. 1949); XXI. Wojewódzkie (komitackie) i miejskie instancje prawne; XXII. Miasta wojewódzkie i gminne; XXIII. Rady; XXIV. Organy centralnej administracji państwowej; XXV. Organy obsługi prawnej; XXVI. Instytuty, instytucje; XXVII. Korporacje (w tym instytucje kościelne); XXVIII. Zjednoczenia; XXIX. Instytucje gospodarcze; XXX. Spółdzielnie produkcyjne; XXXI. Rodziny, osoby; XXXII. Kolekcje; XXXIII. Pisma specjalnego znaczenia przybyłe do archiwum; XXXIV. Pisma administracyjne archiwum.

UMKL oraz MOL gromadzą materiały instytucji centralnych należące do klasy XVIII–XX oraz XXV–XXVII. Materiały z grup XXV–XXVII uznawane są za mniej cenne, stanowią

przy tym zdecydowaną większość wpływów do MOL (70–75%). Archiwum prowadzi wykaz twórców archiwaliów. Ostatnie dziesięciolecie (licząc od końca lat osiemdziesiątych) przyniosły wielkie zmiany organizacyjne. Zakończyły działalność centralne organy związane z planową gospodarką państwową, pojawiły się nowe, odpowiadające uwarunkowaniom gospodarki wolnorynkowej. Zazwyczaj przekazywanie materiałów archiwalnych do archiwum nie nastręcza w tych przypadkach większych problemów, chociaż niekiedy przy likwidacji urzędów nie powiadomiono archiwum, a akta przeniesiono do dzierżawionych magazynów różnych firm. Zdarzały się też sytuacje, że urzędy zmieniały zakres swojego działania, co powodowało zmianę reguł archiwizacji. Przykładem jest Ministerstwo Finansów, w którym w 1997 r. wydano nowe przepisy, zastępując nimi dotychczasowe z 1972 r.

Inną kwestią, utrudniającą nadzór nad narastaniem zasobu archiwalnego, jest utajnianie akt. Dotyczy to Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, które posiadało archiwum wydzielone, gromadzące materiały od 1950 r. Akta z lat 1945–1950 zostały co prawda przekazane do MOL, ale tylko w części. Dopiero w latach 1992–1993 zaczęto przekazywać całość materiału aktowego do Archiwum Krajowego. Gorzej stało się z materiałami węgierskiego odpowiednika UOP. W 1992 r. uznano, że w myśl prawa archiwalnego z 1969 r. instytucja ta winna sama dbać o swe archiwalia. Dopiero *Uchwała nr 125 z 1995* dotycząca UOP mówi, że Urząd musi przekazywać swe archiwalia do MOL. Mimo to do porozumienia doszło dopiero w marcu 1998 r.

Składnice akt w węgierskich urzędach centralnych prowadzone są różnie. Wiele instytucji sprawuje kompetentny nadzór nad narastającym zasobem, lecz niekiedy każdy nowy opiekun składnicy wprowadza swój nowy porządek gromadzenia akt.

Bolączką MOL był także niedostatek powierzchni magazynowej, co sprawiło, że na początku lat dziewięćdziesiątych można było przejąć małą ilość materiałów. Sytuacja poprawiła się po oddaniu w 1997 r. do użytku nowego magazynu w Óbudzie na 5000 m.b.

Dyskusję w archiwistyce węgierskiej budzi również ustalenie kryteriów, według których kwalifikuje się akta do wieczystego przechowania. Autor stawia pytanie, czy reguły wypracowane dla archiwów samorządowych można zastosować w przypadku archiwum centralnego. Konkretnie chodzi o to, w jakim stopniu zachowywać akta spraw jednostkowych, skoro zachowuje się już akta zbiorcze. Nie wnoszą one zatem nic nowego do sprawy, ale przekazują atmosferę życia codziennego, np. konflikty w zakładzie pracy. Umożliwiają w ten sposób badania nad mikrohistorią i obserwacje socjologiczne. Autor zdaje się skłaniać do zachowywania wybranej grupy jednostkowych akt. Wydaje się, że jest to stanowisko słuszne. Dotyczy jednak raczej akt z niższych szczebli, które znajdą swe miejsce archiwizacji nie w MOL, lecz w archiwach samorządowych. I właśnie *Nadzorowi nad narastającym zasobem archiwalnym w archiwach samorządowych* poświęcony jest bogato ilustrowany zestawieniem statystycznymi artykuł Edit T a k á c s.

Autorka zaczyna od stwierdzenia, że jedną z najbardziej cenionych nauk na Węgrzech jest historia, co znalazło wyraz w preambule *Ustawy nr CXL z 1997 o dobrach kultury*. Archiwista przez nadzór nad narastaniem zasobu archiwalnego kształtuje warsztat pracy przyszłego historyka, stąd wynika wysuwany parokrotnie przez E. Takács postulat posiadania przez pracowników archiwów wykształcenia historycznego. Sugeruje to, że na Węgrzech nie jest z tym najlepiej. Na Węgrzech archiwoznawstwem zajmowali się już przed II wojną światową wybitni historycy Elemer Mályusz i István Szabó. Mimo to instytucje nie doceniały ich znaczenia. Dopiero po II wojnie światowej studia nad kształtowaniem zasobu stały się bardziej intensywne. W 1947 r. uchwalono pierwsze na Węgrzech prawo archiwalne, w 1950 r.

upaństwowiono archiwa stołeczne i komitackie, w 1962 r. utworzono Centralne Archiwum Gospodarcze. *Ustawa nr 27 z 1969 r.* określiła kompetencje archiwów w kwestii nadzoru nad narastającym zasobem archiwalnym i jego przekazywania do archiwum. Podstawowym celem było zabezpieczenie archiwaliów o trwałej wartości i ważnych dla funkcjonowania społeczeństwa oraz ich przejęcie. Napływ archiwaliów wzmożł się w latach osiemdziesiątych, ale napotkał barierę w postaci braku magazynów, wykwalifikowanych archiwistów i uregulowań prawnych. Rady komitackie, a po przywróceniu samorządności zgromadzenia (sejmiki) nie troszczyły się o potrzeby podległych im archiwów. Do archiwów nie trafiały zatem archiwalia z likwidowanych przedsiębiorstw komunalnych czy lokalnych przedsiębiorstw. Brakuje też ogólnokrajowych reguł nadzoru, dlatego każde z 24 archiwów samorządowych (20 komitackich i 4 miejskie) ustanawia własne reguły. *Ustawa z 1969 r.* dotyczyła tylko organów władzy i gospodarki państwowej, nie zawierała też sankcji za samowolne zniszczenie akt. Wspomniana ustawa z 1995 r. próbuje wypracować reguły przemieszczania archiwaliów zlikwidowanych instytucji, nakłada na ministerstwa obowiązki ustalania reguł gromadzenia akt oraz próbuje uregulować kwestie finansowe, nie zajmuje się natomiast (kluczową przecież w warunkach odchodzenia od monopolu państwa) kwestią przekazywania materiałów z instytucji niepublicznych. Część archiwistów opowiada się przy tym za gromadzeniem przez archiwa wyłącznie materiałów wytworzonych przez instytucje publiczne, druga część natomiast, ku której skłania się autorka, chce objąć nadzorem również najważniejsze instytucje prywatne. W tym przypadku należy wypracować kryteria ważności instytucji.

W latach dziewięćdziesiątych wzrosła ilość akt zakwalifikowanych do grup XXIII–XXVI, czyli organów władzy. W 1990 r. jej udział w całości przejętego materiału wynosił 49%, by w 1996 r. wzrosnąć do 61%. W tym samym okresie udział akt z grup XXVII–XXX (akta gospodarcze) spadł z 51 do 39%, przekazuje się ich coraz mniej, co wynika z dużej liczby likwidacji przedsiębiorstw czy PGR-ów w początku lat dziewięćdziesiątych. Między archiwami zachodzą znaczne różnice w ilości przejmowanych archiwaliów, co wynika z różnej ich klasyfikacji. Dodatkowo w przypadku archiwów miejskich pojawia się problem rozgraniczenia kompetencji z archiwami wojewódzkimi, a w przypadku Budapesztu, posiadającego trzy archiwa publiczne, jeszcze z MOL.

Przed archiwistami staje zadanie odpowiedniej kwalifikacji przejmowanych akt. Nie zawsze przedstawiony wykaz grup zespołów jest wystarczający. Po przemianach ustrojowych pojawiły się nowe kategorie akt, nie mieszczące się w wykazie sporządzonym w innej rzeczywistości historycznej. Przykładem mogą być materiały samorządowe, przez część archiwów kwalifikowane do działu XXIII (z aktami rad), bądź do działu XXXII lub XXXIII. Problem nastręcają materiały partii politycznych. Akta Węgierskiej Socjalistycznej Partii Robotniczej umieszczano w grupie XXVIII lub XXXIII, a spółek w grupach XXIX–XXX. Sytuacja ta zagraża jednoci węgierskich archiwów. Przekazywanie akt partyjnych odbywało się w atmosferze skandalu politycznego, część akt komitetów wojewódzkich wysłano do Budapesztu, gdzie z braku miejsca leżą w piwnicach; część przejęły archiwa wojewódzkie, ale jeszcze ich nie opracowały. Niekiedy udawało się przejąć z aktami pomieszczenia z wyposażeniem i obsługą. Gdzie indziej pomieszczenia zajmowały samorządy, wyrzucając z nich archiwalia lub też dzierżawiąc je archiwom.

Ostatnie lata przyniosły nie kontrolowany napływ archiwaliów, związany z przemianami ustrojowymi. Napływ materiałów jest przypadkowy, a wspomniany już brak wykształcenia historycznego pracowników archiwów nie pozwala im ocenić historycznej wartości wpływów. Dochodzi do drastycznych sytuacji, gdy w Archiwum Komitatu Bacs-Kiskun brak materiałów

historycznych. Zagrożeniem, choć mniejszym, jest też samowolne brakowanie akt w składnicach już po zakwalifikowaniu ich do wieczystego przechowania. Negatywnym przykładem podejścia administracji do materiałów archiwalnych są losy archiwaliów powiatowych. Do 1972 r. wytwarzały je powiatowe rady narodowe, od tego roku do 1984 r., kiedy zlikwidowano na Węgrzech powiaty, urzędy powiatowe. Materiały przejmowały albo komitaty, gdzie je wydzielano jako materiały obce, bądź gminy. Najczęściej je niszczone jako nieprzydatne.

W podejściu do przejmowania archiwów wykształciły się dwa stanowiska. Według pierwszego należy przejąć wszystkie akta bez brakowania i opracowywać je w archiwum. Według drugiego całej selekcji i brakowania należy dokonać w składnicach, a do archiwów przekazywać już tylko nieliczne materiały o wieczystej wartości. Zastrzeżenia budzi też instytucja kontroli składnic. Przeciętnie wizytacja powinna się odbywać raz na 3–4 lata. W ciągu roku należy zatem skontrolować 25–30% wytwórców. Tymczasem w ciągu sześciu lat archiwa samorządowe skontrolowały średnio tylko 40% wytwórców. Pokazuje to, że obszar nadzoru nad narastającym zasobem archiwalnym na Węgrzech znalazł się w kryzysie. Uzasadniony jest zatem apel autorki o prace nad nowymi uregulowaniami prawnymi w związku z upłynięciem ważności prawa archiwalnego 31 XII 1998 r. i dlatego tak dużo miejsca poświęcono tej problematyce w niniejszym omówieniu.

Béla Balogh przedstawia *Fragments nagybánskiego archiwum rodziny Orczy*. Ród wywodził się z komitatu Somogy, pod koniec XVII w. przeniósł się do Hevesu, a w połowie XVIII w. zakupił dobra między Aradem a Timiszoarą. Jego przedstawiciele odgrywali ważną rolę w zarządzie komitatami, w których się osiedlili, życiu kulturalnym, gospodarczym, społecznym i politycznym. W zachowanej kolekcji znajdujemy odpisy średniowiecznych dyplomów (z odpisem dokumentu z 1283 r., wyznaczającego granice Hevesu), dokumenty dotyczące Orczych i spokrewnionych z nimi rodów, liczne akta gospodarcze, a także korespondencję Lőrincza Orczy'ego (1718–1789) z wybitnymi przedstawicielami oświecenia węgierskiego, z których część była publikowana (np. listy do Ferencza Kazinczy'ego). Ciekawostką z polskiego punktu widzenia jest fakt, że jego syn József (1746–1804) nadzorował budowę drogi z Nógradu do Galicji.

Godne uwagi jest też *Omówienie V Europejskiej Konferencji Archiwalnej*, która się odbyła 27–30 V 1997 r. w Barcelonie (s. 55–59). Jego autorem jest Zoltán Gardnari z MOL. Omówił szerzej referat Michela Duclina z Archiwum Narodowego w Paryżu, podkreślającego konieczność przestrzegania przy opracowywaniu zespołów zasady proveniencji oraz poszanowania pierwotnej struktury zespołu. Są to kwestie dobrze znane polskim archiwistom, można jednak sądzić, że nie są one aż taką oczywistością na Węgrzech, skoro autor omówienia przedstawia w punktach całą procedurę postępowania z zespołami podczas przejmowania i opracowywania materiału archiwalnego.

W dziale „Wiadomości” znajdujemy sprawozdanie z XV Dni Archiwalnych w komitacie Vas, poświęconych wojnie 1848/1849 r., oraz omówienie konferencji Węgierskiego Stowarzyszenia Archiwistów Kościelnych, która odbyła się w Papa 30 VI – 2 VII 1998 r. Towarzysząca jej konferencja poświęcona była konserwacji archiwaliów. Jest też nekrolog László Magyara (1937–1998), wybitnego znawcy historii wojwodińskiej Suboticy pióra László Blazovicha.

Omawiany zeszyt publikuje dwie recenzje: autorstwa Pála Pritz a książki A. Czetter, *Pál Graf Teleki und die Ausserpolitik Ungarns 1939–1941*, München 1996, oraz Attily Márfiego o pracy K. T. Mérey poświęconej historii zakładów tytoniowych w Pecs.

Z informacji drobnych, publikowanych w ramach, dowiadujemy się o kontaktach międzynarodowych archiwistów węgierskich: wyjazdach do Niemiec, Wielkiej Brytanii,

Szwecji, współpracy z Tureckim Archiwum Państwowym w Stambule, oraz o laureatach Nagrody im. Gyuli Paulera.

Po lekturze nr 3 czytelnik utwierdza się w przekonaniu, że węgierskie środowisko archiwalne jest w fazie wypracowywania nowych ustaleń i reguł, które w Polsce śledzić możemy z zainteresowaniem. Wydaje się, że polscy archiwiści mogliby odpowiedzieć węgierskim kolegom parę użytecznych rozwiązań.

N u m e r 4 (1998) w większym stopniu niż poprzednie poświęcony jest problematyce historyczno-źródłoznawczej. Otwiera go artykuł László Z á b o r i e g o , zatytułowany *Działalność Rady Okręgu Szkolnego w komitacie Peszt-Pilis-Szolt*. Ilustracją do niego jest okładka przedstawiająca szkołę w Isaszeg w 1910 r. Rady szkolne powołano na mocy ustawy o szkołach ludowych z 5 XII 1868 r. Ich zadaniem była obsługa i nadzór nad państwowym szkolnictwem ludowym. Organizowały one nowe szkoły elementarne, zatwierdzały opłaty za naukę i pensje dla nauczycieli, nadzorowały liczebność klas, powoływały nauczycieli i rozsądzały spory między nimi a szkołami. Rady funkcjonowały w każdym komitacie, liczyły w zależności od jego wielkości od 14 do 44 członków powoływanych przez samorządy komitackie, zgromadzenia obywateli wolnych miast królewskich, przedstawicieli kościołów i szkół ludowych. Na ich czele stał kurator, powoływany przez ministra. Chociaż w posiedzeniach rad uczestniczyli delegaci kościelni, rady nie miały uprawnień w stosunku do szkolnictwa wyznaniowego, natomiast mógł je wizytować kurator. Artykuł pokazuje funkcjonowanie w praktyce takiej rady w komitacie obejmującym środkową część Węgier w okolicach Budapesztu, działającej od 1869 do 1876 r., kiedy zlikwidowano wszystkie rady.

Kolejny artykuł podaje *Dane do działalności Sojuszniczej Rady Kontroli na Węgrzech*, a jego autorem jest Gergő Bendegúz C s e h . Rada, powołana do życia w Moskwie 20 I 1945 r., działała do podpisania przez Węgry traktatu paryskiego 15 IX 1947 r. Zorganizowano ją na wzór identycznej Rady dla Włoch. Jej celem było doprowadzenie do pokoju Węgier z aliantami, prowadzenie przez kraj wojny przeciwko Niemcom, internowanie obywateli niemieckich, zwolnienie więźniów, rozliczenie rodzimych faszystów, nałożenie na kraj reparacji wojennych, zwrot terytoriów okupowanych (czyli powrót Węgier do granic triańskich), zwrot obywatelom alianckim skonfiskowanej własności, kontrola prasy i instytucji kulturalnych, sprawowana przez dowództwo radzieckie. Spotkanie w Jałcie zadecydowało, że Węgry, podobnie jak reszta krajów Europy Środkowej, znajdują się w strefie dominacji radzieckiej. Artykuł pokazuje, jak Rosjanie wykorzystywali Radę do utwierdzenia swojej dominacji na Węgrzech.

Irén B i l k e i zajęła się *Regestami dokumentów wydanych przez konwenty w Zalavárze i Kapornak jako instytucje zaufania publicznego w latach 1526–1547*. Podkreśliła, że klasztory te od 1351 r. pełniły funkcję *loca credibilia*, czyli miały prawa wystawiania i notarialnego poświadczania dokumentów. Klasztory benedyktyńskie w Zalavárze i Kapornaku działały do połowy XVI w. i zasięgiem działania obejmowały środkowozachodni Dunántúl. W 1575 r., w obawie przed Turkami, przeniesiono je do Szombathely; do Zalaváru powróciły w 1757 r. Od 1874 r. dokumenty przechowywane są w archiwum w Zalaegerszeg. Około 250 dokumentów sprzed 1526 r. zostało zarejestrowanych. Autorka przygotowuje wydanie regestów dokumentów do 1575 r. Z tego okresu zachowało się około 2600 dokumentów oraz cztery księgi wpisów. Z przyczyn technicznych przyjęto cezurę wewnętrzną 1547 r. Dokumenty te są źródłem do dziejów społecznych, genealogii, przemian topografii, onomastyki, budownictwa, posiadłości, mobilności społecznej, gospodarki, Kościoła, a od 1555 r., od kiedy zachowały się akta sejmików, również administracji państwowej. Autorka omawia zasady rejestrowania.

Na marginesie artykułu nasuwa się szersza uwaga, dotycząca periodyzacji stosowanej w archiwistyce węgierskiej, a także polskiej. W praktyce obu krajów pokutuje do dziś terminologia przejęta z marksizmu. Mamy zatem akta okresu feudalizmu, kapitalizmu i socjalistyczne. Z omawianego artykułu czytelnik dowiaduje się np., że *loca credibilia* funkcjonowały jako instytucje zaufania publicznego w okresie feudalnym. A przecież działalność ta trwała do połowy lat siedemdziesiątych XIX w., czyli okresu kapitalizmu. Czytelnik może zadać sobie pytanie, jak nazwać okres przeżywany przez nasz region po 1989 r. Czy są to akta okresu nawrotu kapitalizmu? Nazwy używane w praktyce archiwalnej nie mają żadnego odniesienia do rzeczywistości społecznej oraz rozwoju form kancelaryjnych. W związku z tym proponowałbym posługiwanie się terminologią stosowaną przez dyplomatów (archiwum odbiorcy, księgi wpisów, akta organów kolegialnych, akta spraw) albo przyjęcie powszechnie stosowanej periodyzacji historycznej. Rozróżniano by zatem okres średniowiecza, czasów nowożytnych, z ewentualnym podziałem na wczesną nowożytność (wiek XVI–XVII) oraz wiek XVIII i XIX. XX w. można podzielić na okres międzywojenny oraz powojenny (można utrzymać termin: akta „realnego” socjalizmu, tj. do 1989 r.).

Problematyki archiwalnej dotyczą dwa artykuły — referaty wygłoszone w Gárdonyi (omówienie tego spotkania pióra Jánosa Molnára s. 65–66). Pierwsze z nich, autorstwa Pétera Bána, zawiera *Dane o pracowniach naukowych i ruchu naukowym w archiwach samorządowych w latach 1993–1997* [Az önkormányzati levéltárak kutatótermi és kutatóforgalmi adatai 1993–1997, s. 31–41]. Jest to omówienie wyników ankiety wysłanej do archiwów samorządowych. Pytanie pierwsze dotyczyło struktury badaczy korzystających ze zbiorów archiwalnych. Wobec skąpej liczby odpowiedzi trudno mówić o szczegółach (badano też miejsce zamieszkania, cel wykorzystania archiwaliów i typ badań), ale zauważalna jest tendencja do dużej aktywności studentów. Kolejne pytanie dotyczyło stopnia związania badacza z danym archiwum; autor wyróżnił trzy grupy archiwów: 1) gdzie więcej niż 10 dni spędziło 5–8 osób; 5–10 dni 8–18, a ponad połowę stanowili korzystający jednorazowo; 2) gdzie ponad 10 dni spędziło 15–20 osób, 5–10 dni 8–18 osób, jeden dzień zaś 25–35% korzystających; 3) gdzie ponad 10 dni korzystało 70–80 osób, 5–10 dni 28–46 osób, jednodniowi użytkownicy zaś stanowili mniejszość. Archiwa samorządowe należą do grup I i II. Kolejne zagadnienie dotyczyło pracowni i ich wyposażenia w filiach. Wyniki są oczywiste: w filiach sytuacja jest gorsza niż w archiwach macierzystych. Pytanie o regulacje pracy wykazało brak jakichkolwiek reguł. Pracują 16–45 godzin w tygodniu w różnych porach. Pracownia ma przeciętnie 54 m². W czterech archiwach istnieją osobne czytelnie mikrofilmów, we wszystkich kserografy, ale tylko w czterech służą wyłącznie pracownikom naukowym. W dwóch archiwach brak czytników mikrofilmów, w sześciu są przestarzałe. W pracowniach 13 archiwów, czyli nieco więcej niż połowy, były już komputery.

Drugi z referatów dotyczył *Finansowania archiwów samorządowych w latach dziewięćdziesiątych*. Jego autorką jest Tiborné Hetényi. Jej referat jest również podsumowaniem ankiety rozesłanej do archiwów samorządowych. Miały one cztery źródła finansowania: własne dochody (czyli stałe wsparcie oraz pieniądze przyznawane każdorazowo przez samorządy), wpłaty z budżetu państwa (zależne od wielkości komitatu), wpłaty adresowane i celowe oraz darowizny. Parlament może przyznać różnym samorządom dodatkowe środki na kulturę bez bliższego określenia ich przeznaczenia, ale zła sytuacja finansowa województw sprawia, że rzadko przeznaczane są na archiwa. W rezultacie otrzymują one coraz mniej pieniędzy, których brakuje na statutową działalność. Dlatego archiwa szukają środków, gdzie mogą. Są to np. granty celowe, poszukiwanie sponsorów, ale również pobieranie opłat od

korzystających tylko z bibliotek archiwalnych czy za czynności wykraczające poza obowiązki regulowane prawem archiwalnym (kopiowanie archiwaliów, kwerendy). Najważniejszym wydatkiem są oczywiście płace, obciążone również odpisami na ubezpieczenia zdrowotne. Stanowią one 50–80% wydatków. Wydatki rzeczowe stanowią 20–30%, przy tym w pięciu województwach poniżej 20%, natomiast na kwestie zawodowe zostaje 3–9%.

W dziale omówień godna uwagi jest relacja z 69 posiedzenia niemieckich archiwistów. Odkonane w westfalskim Monasterze w dniach 29 IX – 2 X 1998 r. z okazji 350-lecia pokoju westfalskiego, lecz wygłoszone referaty dotyczyły systemu kształcenia archiwistów w różnych krajach europejskich. Autor, Csaba Szabó, przedstawił referaty dotyczące kształcenia archiwalnego w Niemczech (tu poruszono również zasadę dopasowania dwóch różnych systemów archiwalnych: federalnego z byłej RFN i centralistycznego z byłej NRD), gdzie działają szkoły archiwalne w Poczdamie i Marburgu, a także Słowenii i Holandii. Na Węgrzech, jak referował to László Balogh, szkolenie od 130 lat prowadzone jest przez MOL, ale nie zapewnia dyplomu uniwersyteckiego. Obecnie Uniwersytet w Szegedzie otworzył wspólnie z Archiwum Komitatu Csongrádzkiego specjalizację archiwalną w Zakładzie Nauk Pomocniczych Historii. Nacisk kładzie się na znajomość języków; nie wystarczy niemiecki i łacina. W Austrii (referat Lorenza Mikoletzky'ego) archiwistów kształci Institut für Österreichische Forschung. Przez pierwsze dwa semestry uczą się paleografii łacińskiej i niemieckiej oraz historii prawa. Potem następuje egzamin: należy opracować tekst w języku niemieckim, francuskim, łacińskim lub jednego z państw sukcesyjnych Monarchii Habsburskiej. Po zdaniu egzaminu następują dwa lata nauki, w każdym semestrze jest 10 godzin praktyki archiwalnej. Całość kończy się egzaminem państwowym.

Autor obszernie referuje również wystąpienie Władysława Stępniaaka z NDAP poświęcone kształceniu archiwistów w Polsce (choć zawierające nieścisłe dane o ośrodkach kształcących archiwistów). Autor podkreśla za referentem, że w Polsce wzrasta prestiż archiwisty i że archiwalia pisane po niemiecku stanowią około 60% zasobu polskich archiwów. Kraje Grupy Wyszehradzkiej, zdążając do Unii Europejskiej, muszą dostosować do niej również swoje prawo archiwalne — to ostatnia z konkluzji cytowanego referatu W. Stępniaaka.

Autor omówienia wyróżnia w podsumowaniu dwa modele kształcenia archiwistów: zachodnioeuropejski, nowoczesny, nastawiony na kształcenie specjalistów od zarządzania i komputeryzacji, oraz wschodnioeuropejski (wliczając Austrię), konserwatywny, wypływający z dziewiętnastowiecznych tradycji kształcenia mediewistów. Opisał również nowy budynek Westfalskiego Urzędu Archiwalnego mieszczący się w byłej klinice psychiatrycznej w Monasterze, wyposażony w magazyny ze sterowaną elektronicznie klimatyzacją.

Dział recenzji przynosi 3 omówienia prac z zakresu historii Węgier.

W ramach znajdujemy interesującą polskiego czytelnika informację o podpisaniu podczas odbywającego się 14 X 1998 r. w Wiedniu Spotkania Europejskich Archiwistów pięcioletniego porozumienia między delegacją węgierską a polską o współpracy archiwalnej i wspólnym występowaniu na forach zagranicznych (s. 30).

Zeszyt kończy bibliografia publikacji wydanych w 1997 r. w węgierskich archiwach licząca 176 pozycji, opracowana przez Mariannę Kaszás.

Omawiany zeszyt pokazuje rozległość zainteresowań archiwistów węgierskich oraz ich aktywność międzynarodową. W przeciwieństwie do Jánosa Molnára historyczne wykształcenie pracowników archiwów środkowoeuropejskich uznać jednak należy za zaletę. Historycy najlepiej ocenią wartość źródłową archiwaliów, dzięki łatwemu dostępowi do

materiałów mogą też wykorzystywać je w swoich badaniach. „Levéltári Szemle” w dotychczasowym kształcie jest tego dowodem.

Ryszard Grzesik (Poznań)

„NORDISK ARKIVNYT”. RIKSARKIVET, Oslo 1999, nr 4; 2000, nr 1–2.

N u m e r 4 (1999). Omawiany numer zawiera liczne sprawozdania z lokalnych konferencji archiwistów skandynawskich. Odnotować też należy relację ze spotkania archiwistów Unii Europejskiej w Helsinkach, w sierpniu 1999 r., na którym omawiano problemy z ustaleniem z Komisją Europejską sposobu udostępniania informacji i dokumentacji. Tzw. zielony dokument Komisji (*Green Paper — Public Sector Information: A Key Resource for Europe*) poświęcił tej kwestii bardzo mało miejsca, kierując się przede wszystkim interesem kół gospodarczych, a pomijając stanowisko archiwów. Spotkało się to z krytyką zebranych, dyskusja dotyczyła także ustanowienia „oficera łącznikowego”, który prowadziłby lobbing spraw europejskich archiwów państwowych w Brukseli.

Per-Gunnar O t t o s o n relacjonuje spotkanie Międzynarodowej Rady Archiwów (ICA) w sztokholmskim Riksarkivet, które rewidowało ustalenia standardu opisu archiwalnego ISAD(G) — General International Standard Archival Description. Zmiany, wymuszone przez rosnący zasób o zapisie elektronicznym, idą w kierunku uwzględnienia standardów opisu stosowanych w Internecie, tak by ISAD(G) mógł być używany dla wszystkich typów zbiorów.

Bo H a m m a r l u n d zrelacjonował problem nadzoru nad archiwum kancelarii rządu Szwecji (Regeringskansliets arkiv). Jest ono ustawowo wyłączone spod nadzoru władz archiwalnych i wykształciło własne regulacje. Problemem nadzoru nad archiwami urzędów zajęła się ostatnio specjalna grupa robocza Urzędu do spraw Archiwów (Arkivverket), lansująca model kontroli własnej urzędu, zakładający podział obowiązków między archiwa państwowe i urzędy. Ponieważ propozycja taka budzi wiele wątpliwości, przykład archiwum rządu jest ważnym argumentem w sporze. Archiwista kancelarii rządu nie ponosi dotąd formalnej odpowiedzialności za akta ministerstw, aż gdy po pięciu latach od daty wytworzenia nie zostaną mu przekazane przez szefów ekspedycji. Zadaniem archiwisty jest przede wszystkim dbanie o jednolitość systemu archiwalnego w ramach urzędu. Zdaniem Hammarlunda taki system podzielonej odpowiedzialności może powodować problemy w kwestii jednolitości zespołu, istotnej w kontekście poważnych zmian w dokumentacji, powodowanych zapisem elektronicznym.

Stałe seminarium naczelných archiwistów skandynawskich (riksarkivarie), nazwane Skandynawską Akademią Archiwalną (Nordisk Arkivakademi), zajęło się w sierpniu 1999 r. problematyką map, ze szczególnym uwzględnieniem map morskich. Zwrócono uwagę na zachodzącą rewolucję w kartografii, w bliskiej przyszłości mapy użytkowe przechowywane będą głównie w formie elektronicznej i uzupełnianie na bieżąco, co stwarza problemy przy archiwizacji.

Znajdujemy też w numerze informacje Clary N e v é u s o projekcie NORMA, mającym doprowadzić do pełnej inwentaryzacji średniowiecznych tłoków pieczętnych Skandynawii, do 1550 r. Projekt uzyskał wsparcie finansowe ze strony Unii Europejskiej i jest już na ukończeniu, zarejestrowano około 1000 tłoków.

We wrześniu 1999 r. odbyła się w Hämösand konferencja poświęcona współpracy archiwistów i lekarzy w wykrywaniu ognisk chorób dziedzicznych. Relacjonująca obrady

Astrid Forsberg podkreśla konieczność rozwoju systemu wyszukiwania danych w ramach istniejącego już i dostępnego w sieci programu NAD (narodowa archiwalna baza danych — nationella arkivdatabasen).

Z komunikatów poświęconych działalności archiwów uwagę zwracają dwa doniesienia z Finlandii. Pirkko Pirilä przedstawił projekt digitalizacji zbiorów archiwów państwowych w Finlandii. Pliki przechowywane będą na dyskach CD, a także dla bezpieczeństwa na taśmach magnetycznych. Zostaną także przekształcone, tak by można było udostępniać je w sieci www. W pierwszym etapie prac opracowane będą akta ekonomiczne fińskiego senatu.

Markku Lepänen opisał z kolei doświadczenia z archiwalną listą dyskusyjną, założoną w 1998 r. przez fiński Urząd do spraw Archiwów (Arkivverket). Lista otwarta jest dla wszystkich zainteresowanych, prowadzi się na niej debaty dotyczące m.in. konserwacji archiwaliów, zagadnień etycznych, czasem dość niezwykłych, np. możliwości udostępniania materiałów napromieniowanych. Dostępna jest pod internetowym adresem arkistolaitos@list-serv.funet.fi, wskazówki dotyczące zapisywania się na nią umieszczono na stronie <http://www.narc.fi/postlist/listaohjeet>.

Numeral 1 (2000). Komunikat Petera Siveralla poświęcony został rozmaitym systemom informacji archiwalnej w Skandynawii. Przedstawione zostały na seminarium w grudniu 1999 r. w Sztokholmie. Zasadniczy podział dotyczy krajów, które przyjęły standardowy model opisu ISAD(G), jak Szwecja i Finlandia, oraz tych, które wypracowały własne modele, jak Dania (DAISY) i Norwegia (ASTA). Szczególną uwagę zwrócił rozbudowany system norweski, który obejmuje zarówno opis archiwalny, jak i informację o zasobie. Wielkość założenia stwarza jednak problemy w wyszukiwaniu danych i dostępie do nich, a także przy rejestracji archiwów niepapierowych.

Artykuł Aili Narvy omawia pracę służby informacyjnej fińskiego Riksarkivet, która świadczy odpłatne usługi urzędom i zainteresowanym osobom. Grupa taka funkcjonuje od 1977 r., w 1996 r. załatwiła około 6 tys. spraw. Liczy ona od trzech do pięciu osób, czasem zatrudnia się personel dodatkowy. Opłaty w sprawach dotyczących poszukiwań genealogicznych wynoszą około 30 marek od wypisu metrykalnego.

Per Janzon opisuje działalność Biura Nadzoru Archiwalnego w Szwecji. W 1999 r. postanowiono, iż działalność taka będzie planowana i wykonywana wspólnie przez archiwa prowincji (landsarkiv) i Riksarkivet. Priorytetem jest praca nad systemem informacji prawnej (RIS), który zawierać ma wszystkie prawa, zarządzenia i przepisy władz. Riksarkivet zobowiązane zostało przez rząd do opracowania raportów na temat możliwości polepszenia nadzoru archiwalnego oraz kompetencji urzędów w kwestii brakowania. Raport w sprawie nadzoru wskazuje na konieczność rozwoju nadzoru systemowego i nadzoru własnego, przy czym nadzór własny powinien być dobrowolny. Raport w sprawie brakowania wskazuje na poważne braki i problemy urzędów. Biuro nadzoru zajmuje się też problemem rejestracji i brakowania akt Unii Europejskiej oraz kwestią archiwaliów Kościoła protestanckiego, który utracił status religii państwowej.

Dwa komunikaty, Eli Fure i Synne Stavheim, opisują proces przygotowywania i wprowadzania nowego prawa archiwalnego w Norwegii, które weszło w życie 1 I 1999 r. Podkreślają wagę licznych programów informacyjnych, dla kierowników administracji i archiwistów.

W związku z odejściem na emeryturę Birgitty Fritz, redaktora naczelnego wydawnictwa *Svenskt Diplomatarium*, w szwedzkim Riksarkivet odbyło się sympozjum mediewistów.

Zaprezentowano na nim kartotekę projektu, w formie zapisu na płycie CD, zawierającą informacje o 37 tys. średniowiecznych dokumentach, zarówno publikowanych, jak i nie wydanych drukiem. Sympozjum opisane zostało przez Claesa G e j r o t a, nowego redaktora naczelnego wydawnictwa.

Rauno S e l i n opisuje wystawę fińskiego Riksarkivet „Wojna zimowa — od lata do lata”, otwartą 30 XI 1999 r.; cieszyła się ona wielkim zainteresowaniem publiczności. Towarzyszyła jej seria wykładów zorganizowanych przez Uniwersytet w Helsinkach. Zaprezentowano liczne nowe wydawnictwa poświęcone tej epoce.

N u m e r 2 (2000). Göran K r i s t i a n s s o n i Mats B e r g g r e n opisują nowy elektryczny system informacji archiwalnej szwedzkiego Riksarkivet i archiwów krajowych, funkcjonujący pod nazwą ARKIS II. Publiczny dostęp do systemu znajduje się pod sieciowym adresem <http://www.ra.se/nad/arkis2>. Znaleźć tu można tak informacje o zasobie archiwalnym, jak i łącza do innych baz danych, związanych z problematyką archiwalną. System jest zgodny ze standardem ISAD(G) i ISAAR CPF (International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families) Międzynarodowej Rady Archiwów. Z systemu można korzystać przez Internet, wówczas jednak uzyskuje się dostęp tylko do bazy danych oczyszczonych z informacji zastrzeżonych, którą od bazy głównej oddziela zabezpieczenie typu firewall. Do wprowadzania danych służy aplikacja rejestrująca jednostki i ustawiająca je w odpowiedniej hierarchii. Ekran roboczy podzielony jest na dwie części. Z lewej pokazuje się układ nawigacji przypominający rozgałęzione drzewo plików systemu Windows. Z prawej, na szerszym polu umieszczono opis archiwalny. Do każdej jednostki dołączać można dowolną ilość innych plików, np. przypisy, odniesienia do innych dokumentów czy nawet pliki graficzne.

Artykuły Petera S i v e r v a l l a i Larsa Erika H a n s e n a poświęcone zostały zawodowi archiwisty. Zwraca się w nich uwagę na konieczne zmiany w procesie kształcenia, postuluje poświęcenie więcej czasu na problemy pedagogiczne, ważne przy organizowaniu pokazów i wystaw. Na 300 szwedzkich gmin zaledwie 100 zatrudnia wykwalifikowanych archiwistów. Hansen stawia też pytanie, czy głównym celem polityki kadrowej instytucji archiwalnych nie powinien być wzrost liczby osób dysponujących formalnie kompetencjami badawczymi. Zwraca uwagę na pogłębiające się problemy merytoryczne związane z małą liczbą historyków podejmujących pracę w archiwach.

Katalin G e r e zrelacjonowała obrady seminarium w Ramsele, które odbyło się w marcu 2000 r., a które poświęcone było kulturowemu dziedzictwu Lapończyków. Omawiano rozproszenie akt dotyczących tej grupy etnicznej, prezentowano projekty, jak np. Interreg Atlas, mający na celu tworzenie centrów dokumentacji.

Lars R u m a r informuje, że zasłużone Towarzystwo Przyjaciół Archiwum Prasy (Föreningen Pressarkivets Vänner) zmieniło nazwę na Szwedzkie Towarzystwo Historii Prasy (Svensk Presshistorisk Förening). Działa ono przy Riksarkivet, w którym znalazło miejsce Szwedzkie Archiwum Prasy (Sveriges Pressarkiv). Towarzystwo jest organizacją pozarządową, dysponuje poważnym kapitałem, z którego co roku funduje pięć stypendiów wartości 20 tys. koron na badania dotyczące historii prasy.

Jari L y b e c k opisuje znaczenie planu narastania zasobu archiwalnego w Finlandii. Urzędy zaczęły stosować plan w latach osiemdziesiątych XX w., co wynikało ze zobowiązań ustawy o archiwach. Plan musiały posiadać tak samorządy lokalne, jak i urzędy państwowe. Nowe prawo archiwalne z 1994 r. także zobowiązuje twórcę archiwum do określania czasu i sposobu przechowywania akt, a także przygotowania planu narastania zasobu. Przygotowana

została informacja, w jaki sposób plan opracowywać, wprowadzać i uzupełniać. Zaprezentowano w niej także model opracowywania planu w wersji elektronicznej. Informacja jest dostępna w wersji szwedzkiej na stronie internetowej <http://www.narc.fi>.

Asbjörn H e l l u m opisuje bazę danych duńskich archiwów prywatnych (DANPA — Danmarks Nationale Privatarkivdatabase) — osób, firm, organizacji. Jest ona dostępna pod adresem <http://danpa.dda.dk> i zawiera informacje o około 100 tys. duńskich archiwów. Podstawowym jej zadaniem jest udostępnianie informacji o archiwach, dlatego twórcy przygotowali dwa rodzaje wyszukiwań: prosty, oparty na słowach kluczowych, i bardziej precyzyjny, umożliwiający poszukiwania według rozbudowanych kryteriów.

Zeszyt zawiera także zestawienia statystyczne za rok 1999 odnoszące się do archiwów Skandynawii. Znajdują się tam dane dotyczące objętości zbiorów w poszczególnych krajach, podziału środków, udostępniania zbiorów.

Roland P e r s o n zamieścił omówienie książki *Evidence! Europe reflected in Archives*, wydanej w Santiago de Compostela w 2000 r. Zawiera ona artykuły nadesłane przez archiwa, m.in. Archiwum Państwowe w Krakowie, z miast będących europejskimi stolicami kultury roku 2000.

Wojciech Krawczuk (Kraków)

„OTIECZESTWIENNYJE ARCHIWY”. NAUCZNO-TIEORIETICZESKIJ I NAUCZNO-PRAKTICZESKIJ ŻURNAL GOSUDARSTWIENNOJ ARCHIWNOJ SŁUŻBY ROSSII, Moskwa 1999, nr 4–6; 2000, nr 1–3.

N u m e r 4 (1999) otwiera dział „Artykuły i komunikaty”. P.A. P r i d a t k o oraz T.J. K o ł o s o w a omawiają działalność i doświadczenia Laboratorium Mikrofilmowania i Konserwacji Dokumentów. Laboratorium to, niegdyś podległe dyrekcji rosyjskich archiwów, od 1998 r. wchodzi w skład Rosyjskiego Archiwum Państwowego Dokumentacji Naukowo-Technicznej. Wykonuje masowe prace konserwatorskie, związane z dokumentami papierowymi dla istniejących w Moskwie siedmiu archiwów federalnych. W ciągu ostatnich 10 lat Laboratorium przeprowadziło fachową konserwację najcenniejszych dokumentów ze zbiorów tychże archiwów; wcześniej prace tego typu powierzano wyspecjalizowanym instytucjom pozaarchiwalnym. Konserwatorzy i archiwiści doszli jednak do wniosku, że w obecnych warunkach — uwzględniając wielkie zainteresowanie archiwaliami i niezwykle intensywne wykorzystywanie oryginałów — jednym z podstawowych, praktycznie dostępnych środków zabezpieczenia archiwaliów jest właśnie masowa konserwacja.

A.A. C h i s a m u t d i n o w podkreśla znaczenie amerykańskiego Instytutu Hoovera na Uniwersytecie Stanforda, jako ważnego centrum przechowującego materiały archiwalne, związane z rosyjską emigracją dalekowschodnią okresu rewolucji październikowej. Równocześnie z inicjatywą utworzenia w 1919 r. Biblioteki Wojennej przy Uniwersytecie Stanforda pojawił się projekt zorganizowania przy niej Instytutu Badań nad Rosyjską Rewolucją. Ważną rolę w jej tworzeniu odegrał prof. Harold Henry Fisher, który w latach 1917–1974 zgromadził ogromną kolekcję dokumentów dotyczących historii Rosji. Z Instytutem Hoovera współpracowało wielu zajmujących się historią rosyjskich emigrantów, w tym I.I. Sieriebriennikow, były minister kołczakowskiego rządu. Podkreślając zasługi Sieriebriennikowa, autor omawia ważniejsze emigracyjne zbiory, kolekcje i materiały z Dalekiego Wschodu,

zgrupowane w Instytucie Hoovera. Natomiast M.P. D i a c z k o w a oraz W.I. Z w a w i c z — na podstawie przewodnika po zbiorach dokumentów związanych z historią Rosji (*Hoover institution archives holdings on Soviet Union*, 1995) — dokonują krótkiego przeglądu ważniejszych zbiorów archiwalnych rossików, przechowywanych w Instytucie Hoovera¹.

Dział „Publikacje dokumentów” w całości poświęcono poecie Aleksandrowi Puszkiniowi w związku z 200. rocznicą jego urodzin. Zamieszczone w dziale teksty dotyczą m.in. utworzenia w 1938 r. muzeum A.S. Puszkina i jego losów w latach czterdziestych oraz obchodów rocznicy śmierci poety w 1937 r.

W dziale „Wymiana doświadczeń” A.N. F i e d o r o w a kreśli krótką historię Archiwum Państwowego Obwodu Kaliningradzkiego oraz przedstawia problematykę związaną z poszukiwaniem ocalałych, a rozproszonych archiwaliów dotyczących ziem dawnych Prus Wschodnich. W tym celu archiwum nawiązało kontakty z archiwami niemieckimi. Obecnie archiwalia przedwojenne stanowią znikomą część (0,3%) zasobu archiwum w Kaliningradzie.

N u m e r 5 (1999) rozpoczyna dział „Artykuły i komunikaty”, w którym warto zapoznać się z tekstem pióra I.I. K u d r i a w c e w a. Autor podkreśla, że jakość przygotowywanych archiwalnych wydawnictw źródłowych to istotny wyznacznik historiograficznej kultury badawczej, uwarunkowanej solidnością i fachowością warsztatu wydawców. Omawiając wiele edycji źródłowych, opublikowanych w latach dziewięćdziesiątych, wskazuje na liczne ich niedociągnięcia, np. niewykorzystanie w pełni materiałów źródłowych czy też niedopełnienie wymogów instrukcji wydawniczych w wielu innych.

A.A. G o g o l e w a zajmuje się kancelaryjną spuścizną aktową XVII–XVIII w., powstałą w wyniku działalności instytucji i urzędów Kraju Woroneżskiego, obecnie przechowywaną w Archiwum Państwowym Obwodu Woroneskiego. Obejmuje ona lata 1611–1719 i daje obraz systemu zarządzania krajem, stosunków między urzędami, spraw obrony przed najazdami tatarskimi, sytuacji społeczno-ekonomicznej itp.

A.A. C h i s a m u t d i n o w omawia dzieje i zbiory Muzeum Kultury Rosyjskiej w San Francisco. Historia tego muzeum sięga 1937 r., kiedy osiadli w USA rosyjscy emigranci utworzyli Rosyjskie Towarzystwo Historyczne, którego pierwotnym celem było badanie rosyjskich korzeni w Ameryce — dziejów Kompanii Rosyjsko-Amerykańskiej. W 1948 r. grupa emigrantów przy Centrum Rosyjskim w San Francisco podjęła inicjatywę stworzenia Muzeum Kultury Rosyjskiej gromadzącego te pamiątki i okruchy rosyjskich dziejów, które nie mieściłyby się w ramach wspomnianego Towarzystwa. Zdaniem autora, Muzeum Kultury Rosyjskiej to do dziś *terra incognita* dla historyków zajmujących się problemami emigracji, rewolucji i wojny domowej. Tym bardziej cenny jest krótki przegląd zespołów i zbiorów materiałów archiwalnych, dotyczących rosyjskiej emigracji dalekowschodniej, ze zbiorów Muzeum.

N.N. B i e n d i k pisze o represjach wobec chabarowskich archiwistów w latach dwudziestych i trzydziestych XX w.

W dziale „Wymiana doświadczeń” A.Ł. R a j c h c a u m przedstawia funkcjonowanie sprawnego systemu informacji w Archiwum Państwowym Federacji Rosyjskiej, z którego usług codziennie, np. w grudniu 1998 r., w różnej formie pragnęło skorzystać około 100 osób.

W dziale „Publikacje dokumentów” A. Ł. J e w s t i g n i e j e w a daje edycję fragmentów wspomnień literatki i dziennikarki Jewgienii Borysowny Rafalskiej (ur. 1897), ciotecznej

¹ O polonikach w Instytucie Hoovera, zob. W. Stępnia, *Archiwalia polskie w zbiorach Instytutu Hoovera Uniwersytetu Stanforda*, Warszawa 1997. H.H. Fisher zajmował się również sprawami polskimi, zob. s. 6.

wnuczki Giermana A. Łopatina, rosyjskiego narodnika, tłumacza na rosyjski *Kapitału* Marksa. Publikowane fragmenty dotyczą przede wszystkim wspomnień autorki o Łopatinie i jej spotkaniach z pisarzami: Jurijem W. Dawydowem oraz Jurijem W. Trifonowem. Wspomnienia spisane w drugiej połowie lat siedemdziesiątych i pierwszej połowie następnego dziesięciolecia autorka przekazała do Rosyjskiego Archiwum Państwowego Literatury i Sztuki.

Część działu „Poszukiwania i odkrycia” poświęcono poecie Aleksandrowi Puszkiniowi w związku z 200. rocznicą jego urodzin.

Numer 6 (1999) w dziale „Artykuły i komunikaty” zawiera, obok części nawiązującej do obchodów 200. rocznicy urodzin Aleksandra Puszkina, kilka zajmujących pozycji. J.W. Starostin uzasadnia stwierdzenie, że podstawowym kryterium leżącym u podstaw periodyzacji w dziejach archiwów jest ich funkcja, rola odgrywana przez archiwa i poziom ich rozwoju. Autor wyodrębnił trzy etapy w dziejach archiwów (także rosyjskich). Pierwszy obejmował okres do przełomu XVI/XVII w. i charakteryzował się stosunkowo słabym rozwojem aparatu państwowego, dominacją prawa własnościowego, majątkowego nad publicznym, władzy osobistej nad społeczną, funkcje archiwów zaś sprowadzały się do przechowywania dokumentów prawnych. W kolejnym okresie, trwającym do przełomu XIX/XX w., kiedy doszło do rozwoju organów administracji, a archiwa doczekały się aparatu naukowego, pozwalającego na poruszanie się po nich, funkcje archiwów rozszerzyły się: oprócz przechowywania udostępniają akta. Wreszcie trzeci etap — wiek XX — przyniósł przekształcenie archiwistyki w gałąź państwowego zarządzania, na czele z generalnymi dyrekcjami lub archiwami narodowymi. Inaczej mówiąc, historia archiwów przebiegała trzy etapy: archiwoznawstwo praktyczne, archiwistykę metodyczną oraz naukową.

K.Ł. Kozłurenok i O.S. Siągł poruszają zagadnienia związane z opracowywaniem przewodników po zasobie Rosyjskiego Archiwum Państwowego Floty Wojenno-Morskiej w ciągu całego XX w.

A.A. Chisamutdinow przedstawia zbiory tzw. Bachmietiewskiego Archiwum przy Uniwersytecie Columbia w Nowym Jorku. Obok Instytutu Hoovera na Uniwersytecie Stanforda i Muzeum Kultury Rosyjskiej w San Francisco, właśnie Uniwersytet Columbia dysponuje jednym z najważniejszych zbiorów archiwalnych związanych z rosyjską emigracją. Bachmietiewskie Archiwum powstało w 1951 r., sfinansowane przez byłego posła pełnomocnego Rządu Tymczasowego w USA B.A. Bachmietiewa. Wśród ponad 1000 zespołów akt dotyczących historii Rosji i krajów Europy Wschodniej, sięgających czasów współczesnych, istotne miejsce w omawianym archiwum zajmują akta emigracji dalekowschodniej.

Wśród kilku pozycji działu „Poszukiwania i odkrycia” na uwagę zasługuje artykuł G.D. Owczinnikowa, który — na podstawie dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym Obwodu Włodzimierskiego — uzupełnia genealogię Aleksandra S. Gribojedowa (1794/5–1829), rosyjskiego dramaturga i dyplomaty, sympatyzującego z dekabrystami.

W dziale „Wymiana doświadczeń” S.W. Nikiforow prezentuje osiągnięcia Archiwum Państwowego Obwodu Swierdłowskiego w pracy nad obfitą (ponad 48 tys. j.a.) dokumentacją fotograficzną i spuściznami archiwalnymi.

W dziale „Krytyka i bibliografia” A.W. Jełpatiewskij omawia część 1 i 2 przewodnika po zasobach centralnych archiwów moskiewskich, wydane w 1999 r.

W numerze 1 (2000) W.D. Banasiukiewicz oraz W.A. Ustinow przedstawiają rozważania na temat aktualnych naukowych problemów zabezpieczenia dokumentów archiwalnych. Zasób archiwalny Federacji Rosyjskiej stanowi jedną z najważniejszych części składowych spuścizny kulturalnej narodu rosyjskiego. Dbałość o jego bezpieczeństwo nie

sproawdza się jedynie do zbadania i ustalenia optymalnych fizycznych parametrów przechowywania dokumentów archiwalnych, sposobów chemicznej ich konserwacji czy określenia warunków wyposażenia magazynów archiwalnych. Rzecz obejmuje także w równym, a może nawet większym stopniu współczesne metody opracowywania dokumentacji archiwalnej, jej ewidencjonowania i udostępniania oraz znajduje odbicie we wprowadzeniu odpowiednich aktów normatywnych i metodologicznych. Autorzy kładą nacisk na opracowanie współczesnego systemu państwowej ewidencji dokumentów archiwalnych, czego istotną częścią składową jest Państwowy Rejestr Unikatowych Dokumentów Zasobu Archiwalnego Federacji Rosyjskiej.

W.F. P r i w a ł o w zwraca uwagę na problemy przechowywania dokumentów drukowanych na drukarkach. Autor pisze o przeobrażeniach składających się na liczącą 17 wieków historię papieru i tekstu na nim pisanego, począwszy od rękopisu, poprzez maszynopis, powielenie na ksero, aż do wydruków komputerowych. Te ostatnie, mogące pojawić się w ogromnej liczbie dla tego samego tekstu, nie mają oryginałów, natomiast same będą je zastępować (s. 19). Autor, chemik z wykształcenia, prezentuje trzy sposoby druku, stosowane we współczesnych drukarkach: modyfikację tradycyjnego maszynopisu, wykorzystywaną w drukarkach igłowych, technologię suchego, elektrostatycznego druku, jak w kserokopiarkach i telefaksach, używaną przez drukarki laserowe i wreszcie dominującą obecnie technologię stosowania małych kropelek farby w drukarkach atramentowych.

M.W. B a b i c z , głównie na podstawie zasobu Rosyjskiego Archiwum Państwowego Akt Dawnych, dodaje nowe elementy do dziejów instytucji państwowych w Rosji pierwszej ćwierci XVIII w., na przykładzie „kancelarii majorowskich”, działających przy wysokich rangą carskich oficerach.

Dział „Publikacje dokumentów” przynosi edycję materiałów zebranych przez leningradzkiego pisarza wojennego Jurija Fiedorowicza Striechnina, przygotowaną przez Z.D. J a s m a n a . Przechowywane w Państwowym Muzeum Historycznym materiały opowiadają o przeżyciach dzieci w odciętym niemiecką blokadą Leningradzie w latach 1942–1943.

Wśród kilku pozycji działu „Wymiana doświadczeń” warto zwrócić uwagę na tekst pióra A.S. D e m u s z k i n a z Centrum Informacyjno-Technologicznego mera Moskwy, dotyczący kryteriów rozpoznawania fałszywych dokumentów. Tekst ten powstał jako pokłosie wydarzeń lata 1999 r., kiedy to organy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Rosji zdemaskowały i zlikwidowały fabrykę podrabiającą dokumenty z podpisami najwyższych postawionych polityków.

W n u m e r z e 2 (2000) M.P. Ż u k o w a porusza problem gromadzenia dokumentacji elektronicznej, inaczej mówiąc dokumentów czytanych maszynowo czy też dokumentów na nośnikach magnetycznych. Celem artykułu jest zapoznanie czytelników z podstawowymi wytycznymi normatywno-metodycznymi pracy z dokumentami elektronicznymi oraz naświetlenie zagadnień oceny i wyboru tych dokumentów w celu ich trwałego przechowywania. Obecnie zasadniczymi problemami oceny i selekcji dokumentów elektronicznych są: doskonalenie prawnych aspektów tego wyboru, określenie form przyjmowania dokumentacji elektronicznej przez archiwa na przechowanie oraz kryteriów jej oceny, udoskonalanie metodyki wyboru dokumentacji elektronicznej, wreszcie dalsze opracowywanie różnego rodzaju poradników normatywno-metodycznych i wytycznych odnośnie do selekcji dokumentów elektronicznych do dłuższego przechowywania.

W.W. C a p l i n omawia straty białoruskich archiwów w wyniku II wojny światowej. W połowie 1941 r. dwa centralne białoruskie archiwa (oraz filia jednego z nich) i dziewięć obwodowych przechowywały prawie 7,5 mln j.a. W 1945 r. było ich o 58% mniej. Owe braki to straty wojenne: grabieże, ubytki w wyniku spalenia itp., ale także nastąpiły one w wyniku

wywiezienia części akt — w czasie wojny — np. do Wilna czy — już po wojnie — do Białegostoku.

W dziale „Wymiana doświadczeń” G.Z. Z a ł a j e w oraz J.W. B o b r o w a podkreślają znaczenie Internetu w pracy archiwów. Autorzy powracają do początków historii sieci komputerowych na świecie oraz — co bardzo istotne — podają adresy stron internetowych instytucji archiwalnych Rosji i Federacji Rosyjskiej, archiwów federalnych i resortowych Rosji oraz zamieszczają krótkie notki o ich zawartości. Natomiast M.I. P i l i p c z u k, J.W. K o r o s t i e l e w i A.P. L i s i u t i n piszą o zastosowaniu komputerowej technologii kopiowania informacji w celu zabezpieczenia dokumentów fonograficznych.

W dziale „Poszukiwania i odkrycia” redakcja zamieściła teksty, których autorzy (J.N. C z u d i n o w s k i c h — o jeńcach niemieckich z II wojny światowej w Kraju Wiatskim, J.A. I w a n o w — o losie jeńców z I wojny światowej na rosyjskiej prowincji) potwierdzają dotychczasowe zdanie historyków rosyjskich — odmienne od poglądów badaczy zachodnich — że warunki życia jeńców wojennych w Związku Radzieckim były surowe, lecz nie katorżnicze.

W n u m e r z e 3 (2000) W.G. Ł a r i n a powtarza ogólnie przyjęty pogląd, że w stabilnych warunkach społeczno-politycznych i przy głębokich przemianach gospodarczych podstawowe cechy społeczeństwa informacyjnego mają szansę pojawić się w Rosji w pierwszym dziesięcioleciu XXI w. Jedną z nich jest tworzenie wspólnej przestrzeni informacyjno-komunikacyjnej Rosji, jako części składowej ogólnoswiatowej przestrzeni informacyjnej. Autorka podkreśla wagę i rolę informacji, jako globalnego, wprost niewyczerpanego środka rozwoju, o olbrzymiej skali możliwości wykorzystania. System aparatu naukowo-informacyjnego ma do odegrania wielką rolę: przekształcenie się w podstawę tworzenia archiwalnej przestrzeni informacyjnej. Jednak na tym polu w Rosji jest jeszcze bardzo wiele do zrobienia. Jak bowiem wynika z wypowiedzi dyrektora federalnej służby archiwalnej Rosji W.P. K o z ł o w a, w skład Centralnego Katalogu Zespołów Archiwalnych wchodzi 134 tys. zespołów i zbiorów archiwalnych, opracowanych z wykorzystaniem technologii komputerowych, co stanowi jedynie około 10% całości zasobu narodowego.

T.A. Ł o b a s z k o w a porusza zagadnienia związane z tworzeniem zbioru akt osobistych w ks. Konstantego Konstantynowicza. Obecnie liczy on prawie 1400 j.a. i obejmuje okres 1870–1915, a przechowywany jest w Archiwum Państwowym Federacji Rosyjskiej, podobnie jak papiery innych członków rodu Romanowych.

J.W. C h a r i t o n o w a prezentuje (ponad 5 tys. jednostek) interesującą spuściznę po fotografii, wieloletnim korespondencie „Prawdy” (od 1934 r.) Wiktorze Tieminie. W tekście zamieszczono też kilka wykonanych przez Tiemina fotografii, przedstawiających np. żołnierzy 6 Armii Kwantuńskiej z 1939 r., partyzantów z Osetii w 1942 r., Aszchabad po trzęsieniu ziemi w 1947 r. oraz fotografię samego Tiemina, jako korespondenta podczas procesu w Norymberdze. Omawiane materiały przechowywane są w Rosyjskim Archiwum Państwowym Dokumentacji Filmowej i Fotograficznej.

W dziale „Poszukiwania i odkrycia” A.I. N o s k o w omawia przechowywane w samarskim Archiwum Obwodowym dokumenty związane z gen. Jakowem Piotrowiczem Kulniewem, bohaterem wielu wojen: z Turcją, Polską, Szwecją, wreszcie Francją, znanym historii rosyjskiej wojskowości równie dobrze, jak generałowie Kutuzow, Jermołow, Suworow czy Bagration. Materiały te dotyczą też jego brata, również gen. Iwana Kulniewa.

Natomiast W.N. J a s z a n o w a zachęca zainteresowanych do zapoznania się w filii Rosyjskiego Archiwum Państwowego Dokumentacji Naukowo-Technicznej z materiałami

ukazującymi dzieje słynnego wynalazku — karabinu Kałasznikowa (w 1999 r. 80. rocznica wyprodukowania).

W dziale „Wymiana doświadczeń” N.G. P u s z k a r i e w a opowiada o problemach w pracy archiwistów z Archiwum Państwowego Republiki Udmurckiej z dokumentacją instytucji kultu religijnego.

W dziale „Krytyka i bibliografia” A.W. J e ł p a t i e w s k i j omawia opublikowaną w Moskwie w 1999 r. część trzecią i piątą przewodnika po zasobie centralnych archiwów moskiewskich, I.I. G ł y z zaś sygnalizuje publikację części pierwszej słownika biograficznego archiwistów ukraińskich, obejmującej okres od XIX w. do lat trzydziestych XX w. (Kijów 1999).

Anna Wajs (Warszawa)

„SBORNÍK ARCHIVNÍCH PRACÍ”. ARCHIVNÍ SPRÁVA MV ČR, r. 48, Praha 1998, nr 1–2; r. 49, 1999, nr 1.

N u m e r 1 (1998). Okolicznościowy artykuł Ivana H l a v á c k a, Václava L e d v i n k a i Oldricha S l á d k a poświęcony jest 650-leciu Uniwersytetu Karola w Pradze i związkowi tejże uczelni z archiwistyką czeską. Po nim następują dwie prace poświęcone naukom pomocniczym historii: Marie B l a c h o v á *Panovické genealogie a jejich politická funkce ve středověku* (s. 11–48) i Karela M a r á z a *K problematice padelání pečeti na sklonku středověku. Sfragistický příspěvek k falzum Oldricha II. z Rožmberka* (s. 49–104).

Zagadnienia archiwalne poruszają trzy pozostałe artykuły. Pierwszy z nich, Antonina M a r i k a, *Sprava mesta, pisari a archiv Karlových Varů* (s. 105–188), jest obszerną monografią archiwoznawczą, traktującą o organizacji, funkcjonowaniu kancelarii miejskiej i zatrudnionych w niej pisarzach oraz archiwum miejskim od XVIII w. do 1945 r. Warto podkreślić kompleksowe ujęcie tematu, akcentujące ścisły związek między kancelarią miejską a archiwami miejskimi. Jest to całkiem nowe podejście metodologiczne, coraz częściej pojawiające się jako postulat badań archiwoznawczych. Praca zawiera w postaci załącznika indeks urzędników miejskich. Została także wzbogacona streszczeniem w języku niemieckim, co z pewnością czyni ją bardziej dostępną.

Drugi artykuł jest bardzo interesującym i oczekiwanym przez badaczy rejestrem materiałów kartograficznych do badań fortyfikacji, przechowywanych w archiwum wiedeńskim. Wykaz, sporządzony przez Vladimira K u p k e, *Plány a mapy fortifikací 16. až 19. století, ležících na území dnešní České republiky, uložené ve Válečném Archivu ve Vídni (Kriegsarchiv in Wien)* (s. 189–324), zawiera ponad 400 planów i map fortecznych z XVI–XIX w. Ułożone są alfabetycznie według nazw miejscowości, których dotyczą. Przy każdej pozycji podano podstawowe dane identyfikacyjne: sygnaturę archiwalną, tytuł jednostki, dane techniczne (liczbę sekcji, rodzaj opracowania kartograficznego, rozmiary, barwę, mierniczki lub kreślarz), rok i miejsce wydania oraz uwagi. Katalog zaopatrzonego w indeks mierniczych. Całość wzbogaca warsztat badawczy historyka wojskowości.

Trzecia praca, dotycząca kwestii archiwalnych, jest opracowaniem archiwoznawczym. Jaroslava H o f f m a n o v a przygotowała obszerne studium poświęcone spuściźnie profesora historii Uniwersytetu w Pradze, w zasobie Akademii Nauk Republiki Czeskiej, Václava Novotný (1869–1932) *a jeho osobní fond v Archivu Akademie věd České republiky* (s. 325–356). Studium ma typowy dla tego typu prac układ i zawiera biografię profesora (twórcy zespołu

archiwalnego), omówienie zawartości archiwum osobistego oraz sposób uporządkowania archiwalnego.

N u m e r 2 (1998). Na kwestii powstawania, analizie dyplomatycznej oraz zawartości wybranych rodzajów ksiąg wpisów (3 księgach targowych i testamentowych) z XV do XVII w. skupił uwagę Petr R a k w artykule *Kadanské knihy trhru a testamentu z let 1465–1603 a testamentární praxe v Kadani od poloviny 15. do počátku 17. století* (s. 3–106). Praca jest wyczerpującym i bardzo interesującym ujęciem problematyki; liczne zestawienia, tabele i wykresy obrazujące proces powstawania ksiąg, kształtowania się ich treści są wyjątkowo cenne.

W tomie zamieszczono drugą część obszernego edytorskiego wydania korespondencji Kamila Krofty z Edwardem Beneszem: Jindrich D e j m e k *Korespondence Kamila Krofty s Edvardem Benešem*, cz. 2 (1927–1938), s. 107–208. Opublikowanie drukiem korespondencji mężów stanu wzbogaci źródła do badań historii okresu międzywojennego.

Interesujące są także wspomnienia archiwistów czeskich: dyrektorów archiwów, szeregowych archiwistów — świadków ważnych archiwalnych wydarzeń, archiwistów spoza państwowej służby archiwalnej i badaczy archiwistyki (s. 217–389).

N u m e r 1 (1999) zawiera międzynarodową bibliografię archiwistyki za lata 1993–1995. Bibliografią objęto 1707 pozycji, ułożonych w 12 działach: 1. Bibliografie archiwistyki; 2. Dzieje archiwistyki i archiwów; 3. Organizacje archiwalne, prawo archiwalne i archiwa współczesne; 4. Teoria i praktyka archiwalna; 5. Archiwalia; 6. Edytorstwo; 7. Udostępnianie i popularyzacja zasobu; 8. Technika archiwalna (profilaktyka i konserwacja); 9. Dzieje kancelarii, 10. Nauki pomocnicze historii; 11. Historia kancelarii; 12. Archiwiści. Bibliografia pomija wiele prac, które ukazały się w omawianym okresie. Dotyczy to przede wszystkim, ale nie tylko, publikacji polskich i wpływa negatywnie na walory dokumentacyjne bibliografii.

W zakończeniu tomu umieszczono ocenę dorobku w zakresie podręczników i słowników z historii Czech: Ivan H l a v á c e k, *Z nových mistopisne orientovaných slovníku a pomůcek k českým dějinám po dvaceti letech* (s. 226–252).

Halina Robótka (Toruń)

„SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA”. SLOVENSKÁ ARCHIVNÍ SPRÁVA MV SR, r. 33, Bratislava 1998, nr 1–2; r. 34, 1999, nr 1–2; r. 35, 2000, nr 1.

N u m e r 1 (1998). Z materiałów opublikowanych w numerze uwagę archiwisty powinny zwrócić trzy artykuły. Jednym z nich jest opublikowany referat z 1997 r. Petera K a r t o u s a, zatytułowany *Retrospektívny i perspektívny pohľad na archivníctvo v Slovenskej Republike* (s. 3–11), prezentujący stan badań archiwistyki słowackiej oraz jej zadania na najbliższą przyszłość. Wyłaniający się obraz ujęto w ramy chronologiczne ostatnich 10 lat, następujących po podziale Czechosłowacji i przeprowadzono porównanie z okresem wcześniejszym. Jednym z najważniejszych zadań stojących przed archiwistami słowackimi, co podkreślił autor, jest rozwiązanie problemu masowości dokumentacji przez selekcję narastającego zasobu.

Druga praca porusza kwestie terminologiczne. Elo Rákoša w artykule pt.: „*Spisy v archívoch*” (s. 12–21) zawarł rozważania archiwoznawcze. Szczegółnej analizie poddał pojęcia archiwoznawcze, związane z procesami archiwotwórczymi: akta w kancelarii, akta w registraturze, akta w archiwach, pomoce kancelaryjne.

Trzeci artykuł jest dosyć wyczerpującym omówieniem kształtowania się zespołów partyjnych i postępowania z nimi w praktyce archiwalnej — Olga K v a s n i c o v a, *Spristupňovanie archívnych fondov krajských a okresných výborov komunistického Strany Slovenska* (s. 91–108).

Pozostałą zawartość tomu stanowią prace z zakresu historii ustroju (studium poświęcone tripartitum w sądach drugiej połowy XVI i pierwszej połowy XVII w., analiza sądowej księgi miejskiej z Preszowa z XVI w.,) i źródłoznawstwa (z zakresu dziejów wojskowości od XVI do XIX w., zawartości Narodowego Banku w Słowacji, akt Fundacji św. Stefana w Bratysławie).

N u m e r 2 (1998). Tom zawiera dwa studia teoretyczne z zakresu terminologii archiwalnej. Elo R á k o š publikuje szóstą część teoretycznej analizy pojęć związanych z zespołem archiwalnym — *Teória archívneho fondu VI* (s. 3–18). Ten odcinek rozważań dotyczy przekształcania się registratury w zespół archiwalny (w polskiej archiwistyce określa się to pojęciem „procesy archiwotwórcze”). Natomiast Mária M r i ž o v á podjęła temat związany z granicami zespołów wytworzonych przez władze miejskie: *K niektorým otázkam vymedzenia a spracovania fondov metských úradov* (s. 19–31).

Problematyki archiwoznawczej dotyczy biografia pisarza miejskiego żyjącego w XVII w., opracowana przez Jankę P e t ť o v á, *Thomas Gosler — metský notár a hudobný skladateľ v Kežmarku v prvej polovici 17. storočia* (s. 106–122).

W numerze zamieszczono także próbę zdefiniowania nowej nauki pomocniczej historii, zajmującej się badaniem orderów i odznaczeń, nauki wyodrębniającej się z pogranicza numizmatyki i heraldyki: Igor G r a u s, *K vymedzeniu falestristiky ako vednej disciplíny*, cz. 1 (s. 32–59). Nieco miejsca poświęcono także cechom: pieczęciami cechu złotników zajęła się Adriana E z r o v á w artykule *Zlatníci v Kremnici a ich cechové pečatidlá* (s. 60–68), a analizą zapisów w księdze cechu kupców z XV i XVI w. Tomáš T a n d l i c h w studium. *Cechova kniha obchodného cechu v Košiciach z rokov 1446–1553* (s. 69–81).

Pozostałe prace zamieszczone w numerze dotyczą historii prześladowań Słowaków w XIX i XX w. przez władze państwowe (s. 82–105) oraz stanu zachowania źródeł do historii Słowacji (s. 123–134).

N u m e r 1 (1999). Tematyką archiwistyczną w tym numerze zajęło się znacznie mniej autorów publikowanych materiałów. Do tych nielicznych należy omówienie prawnych aspektów udostępniania zespołów archiwalnych do zagranicznych kwerend, przygotowane przez Juraja S p i r i t z a (*Legislatívne a iné úpravy činnosti archivov a využívanie archívnych fondov v zahraničí*, s. 3–16).

Pozostałe artykuły dotyczą źródłoznawstwa i innych nauk pomocniczych historii, w tym dokończenie rozważań Igora G r a u s a na temat nauki o orderach i odznaczeniach (s. 17–35), historii ustroju państwa i pojedynczych instytucji.

W dziale sprawozdań jest notatka o konferencji międzynarodowej w Polsce z cyklu „Colloquia Jerzy Skowronek dedicata”.

N u m e r 2 (1999) zawiera nieliczne, ale bardzo interesujące opracowania z zakresu archiwistyki. Elo R á k o š dokonał typologii zespołów archiwalnych na przykładzie zasobu Centralnego Archiwum w Bratysławie (*Fondy Slovenského Národného Archívu (Príspevok k archívnej typológii)*, s. 7–24). Bibliografię dotyczącą katastru józefińskiego wzbogacił Bohu K l e i n artykułem o pomiarach ziem słowackich w XVIII w. — *Jozefínske mapovanie* (s. 78–88). Analizie zapisów w księdze rachunkowej i podatkowej poświęciła swoje studium Virginia R o z l o ž n i k o v á — *Najstaršia daňová a účtovná kniha Kežmarku 1434–1444* (s. 25–40).

Pozostałe prace publikowane w omawianym numerze dotyczą heraldyki miejskiej (s. 41–56), dziejów zakonu franciszkańskiego (s. 57–66), historii ustroju (s. 67–77) oraz działalności edytorskiej Słowackiej Akademii Nauk (s. 100–112).

N u m e r 1 (2000). Dosyć systematycznie od 1994 r. publikowane są artykuły zajmujące się kwestią terminologii archiwalnej (poprzednie artykuły poświęcone tej tematyce znalazły się na łamach roczników: 1994/2, 1995/1, 1996/1, 1997/1–2, 1998/2). Poprzedzają ostateczne prace nad przygotowaniem słownika terminologii archiwalnej. W omawianym numerze zamieszczono kolejne z tego cyklu rozważania terminologiczne E l o R á k o š a, zatytułowane *Teória archivnych dokumentov* (s. 3–16). Analizie poddano: materiały archiwalne jako przedmiot badań archiwistycznych, ich charakterystyka i proveniencja.

Zagadnień archiwistyki dotyczą dwa inne artykuły. Jeden z nich omawia bardzo szczegółowo różne metody i procedury konserwacji papieru (J. H a n u s, *Trendy v oblasti masového konzervovania archivných a knižných fondov*, s. 18–29). Drugi omawia zawartość spuścizny M. R. Štefánika (1880–1919): D. K u z m i k, *Rozbor osobného fondu Milana Rostislava Štefánika*, s. 30–48.

Pozostałe publikacje dotyczą nauk pomocniczych historii (L. Vrtel', *Heraldický novotvar. Príspevok k heraldickej terminológii*, s. 49–59; I. G r a u s, *Náčrt vývoja falestrického bádania s osobnitým zreteľom na Slovensko. 1. časť, 15.-19. storočie*, s. 91–103), historii ustroju (I. K u š n i r á k o v á, *Tórkövska fundácia pod správou Bratislavskej kapituly*, s. 60–76; J. V a l a c h, *Maďarizácia školstva vo Zvolenskej župe z pohľadu archivnych dokumentov (1867–1918)*, s. 104–116), dyplomatyki i chronologii (S. H a l a d o v á, *Telegdiho kalendár na rok 1583*, s. 77–90).

Halina Robótka (Toruń)

Z PRAC KOMITETU SFRAGISTYCZNEGO MIĘDZYNARODOWEJ
RADY ARCHIWÓW

W ramach obrad XIV Międzynarodowego Kongresu Archiwów w Sewilli w dniach 21–26 IX 2000 r. odbyło się doroczne posiedzenie Komitetu Sfragistycznego Międzynarodowej Rady Archiwów. Komitet, działając od 1958 r. jako jeden ze specjalistycznych komitetów MRA, zajmuje się problemami sfragistyki w aspekcie archiwalnym: metodami opracowywania pieczęci, zasadami tworzenia pomocy archiwalno-sfragistycznych, sposobami przechowywania, reprodukcji i udostępniania pieczęci. Dorobkiem Komitetu jest kilkanaście znaczących opracowań, m.in. artykuły problemowe, zalecenia w sprawie inwentaryzacji pieczęci w archiwach oraz publikacje zwarte, jak międzynarodowy słownik sfragistyczny w 13 językach (także polskim) i wydane ostatnio materiały obrad Okrągłego Stołu na temat metod konserwacji i restauracji pieczęci¹.

W skład Komitetu wchodzi 10 członków oraz kilku członków-korespondentów i ekspertów z różnych krajów Europy i świata. Przedstawicielem Polski w Komitecie jest prof. Stefan K. Kuczyński (członek od 1989 r.).

Trzy robocze sesje Komitetu w Sewilli poświęcone były: międzynarodowej bibliografii selektywnej sfragistyki średniowiecznej (praca ukończona, gotowa do wydania), międzynarodowej bibliografii bieżącej sfragistyki za lata 1987–2000 (do wprowadzenia na stronę internetową MRA, link Komitetu), przewodnikowi do opisu ikonografii pieczęci (ostatnia redakcja i uzupełnienia) oraz przygotowaniom do drugiej międzynarodowej konferencji poświęconej problemom konserwacji pieczęci.

Ponadto dyskutowane były problemy komputeryzacji inwentarzy i katalogów pieczęci, zwłaszcza na podstawie doświadczeń Public Record Office w Londynie². Zajęto się również sprawą aplikacji zalecanych przez MRA norm generalnych opisu archiwalnego ISAD(G) do obiektów pieczętnych. Członkowie Komitetu zapoznali się także z propozycją karty informatycznej pieczęci opracowanej przez archiwum w Turynie oraz prezentacją dziejów pieczęci w Chinach na CD-ROM (w wersji językowej francuskiej), zrealizowaną przez archiwa chińskie. Uznanie członków Komitetu wzbudziła opublikowana w 2000 r. bibliografia sfragistyki hiszpańskiej w opracowaniu Marii Carmony de los Santos, członka Komitetu.

Posiedzenie w Sewilli zakończyło czteroletnią kadencję Komitetu (1997–2000). Komitetowi Wykonawczemu MRA przedstawiona została propozycja nowego składu Komitetu

¹ *Vocabulaire international de la sigillographie*, Roma 1990, Ministero per i beni culturali e ambientali. Pubblicazioni degli Archivi di Stato, sussidi 3, ss. 389; *Table ronde sur la préservation et la restauration des sceaux. Madrid 5–9 juillet 1995*, Madrid 2000, Asociación de Amigos del Archivo Historico Nacional, ss. 165 (wersje językowe francuska, angielska i hiszpańska).

² Zob. P. Harvey, *Computer catalogue of seals in the Public Record Office*, „Janus”, 1996, nr 2, s. 29–36.

Sfragistycznego, obejmująca 10 członków oraz 8 członków korespondentów i ekspertów. Następne posiedzenie Komitetu zaplanowano w Niemczech.

Stefan K. Kuczyński (Warszawa)

SESJA NAUKOWA W KATOWICACH NA TEMAT AKT GÓRNICZYCH

Od maja 1999 r., przy wsparciu Fundacji Volkswagena, realizowany jest projekt wydania inwentarza tematyczno-rzeczowego akt pozostałych po pruskich urzędach górniczych, hutniczych i do spraw salin w czasach obowiązywania zasady dyrekcyjnej, od końca wojny siedmioletniej do wprowadzenia Powszechnej Ordynacji Górniczej w 1865 r.

W opracowaniu inwentarza współuczestniczą Tajne Archiwum Państwowe Fundacji Pruskie Dziedzictwo Kultury w Berlinie-Dahlem, Główne Archiwum Państwowe Północnej Nadrenii-Westfalii w Düsseldorfie (w zakresie Wyższego Urzędu Górniczego w Bonn), Archiwum Państwowe Północnej Nadrenii-Westfalii w Münster (w zakresie Wyższego Urzędu Górniczego w Dortmundzie), Główne Krajowe Archiwum Państwowe w Magdeburgu (w zakresie Wyższego Urzędu Górniczego w Halle nad rzeką Saale) oraz archiwa państwowe we Wrocławiu i w Katowicach zajmujące się urzędami górniczymi na Śląsku.

W obradach sesji na temat „Dzieje górnictwa i hutnictwa we wczesnym okresie industrializacji w świetle akt pruskich urzędów górniczych w latach 1763–1865”, zorganizowanej 8 III 2001 r. przez AP w Katowicach, brali udział reprezentanci współuczestniczący przy opracowaniu inwentarza archiwów, którzy przedstawili dotychczasowe rezultaty opracowania projektu. Dyrektor archiwum udzielającego gościny, dr Zygmunt Partyka, zwrócił uwagę na znaczenie współpracy przy opracowywaniu inwentarzy archiwalnych dla współdziałania archiwów niemieckich i polskich, co znalazło wyraz także w obecności na sesji zastępcy naczelnego dyrektora archiwów państwowych dra hab. Władysława Stępniaaka.

Prof. dr Wilfried Reininghaus (Archiwum Państwowe w Münster) przedstawił zakres możliwości badań porównawczych dla poznania regionalnych dziejów industrializacji poprzez badanie akt urzędów górniczych. Zaprezentował też akta dotyczące górnictwa na Śląsku, znajdujące się w zasobie Archiwum w Münster.

Dr Frank Althoff (Tajne Archiwum Państwowe w Berlinie) przedstawił dzieje i strukturę spuścizny aktowej Wydziału Górnictwa, Hutnictwa i do spraw Salin w pruskim Ministerstwie Handlu, Rzemiosła i Robót Publicznych. Akta centralne przedstawiają się jako suma danych z podporządkowanych urzędów i wymagają odrębnej metody inwentaryzacji.

Dr Andreas Freitäger (Główne Archiwum Państwowe Północnej Nadrenii-Westfalii w Düsseldorfie) określił dzieje spuścizny aktowej Wyższego Urzędu Górniczego w Bonn jako dzieje strat, które musiałoby się uzupełniać o zachowane akta podobnego charakteru. Duże znaczenie ma badanie wcześniej działających urzędów w okresie panowania francuskiego przed 1815 r., ponieważ jego skutki były znaczące także w późniejszym okresie.

Dr Jens Heckl (Główne Krajowe Archiwum Państwowe w Magdeburgu Oddział w Wernigerode) zwrócił uwagę polskich uczestników na nieznaną dotychczas fakt, że z powodu likwidacji Wyższego Urzędu Górniczego w Berlinie i późniejszego objęcia terenu jego działania przez Wyższy Urząd Górniczy w Halle znaczna część zasobu tego drugiego dotyczy miejscowości leżących po prawej stronie Odry, w dzisiejszej Polsce. Wskazał również na pionierski charakter Urzędu Górniczego w Wettin dla całej brandenbursko-pruskiej administracji górniczej poczynawszy od 1680 r.

Dr Zdzisław Jedynak naszkicował genezę urzędów górniczych począwszy od Deputacji Górniczych w Tarnowskich Górach, Żłotym Stoku i Wałbrzychu, jak również podporządkowanych Urzędów Górniczych w Rybniku i Królewskiej Hucie, aż do trójstopniowej struktury Wyższego Urzędu Górniczego we Wrocławiu po 1861 r.

Mgr Janusz Gołaszewski (AP we Wrocławiu) na podstawie akt, którymi się zajmuje, przedstawił w zarysie rozwój dolnośląskiego górnictwa węgla kamiennego w rejonie Wałbrzycha począwszy od XVII w. W rozwoju tamtejszej infrastruktury wielką rolę odegrała Kasa Pomocnicza Górnictwa.

Dr Piotr Greiner (Uniwersytet Śląski w Katowicach) omówił spuściznę Wydziału Kartografii Wyższego Urzędu Górniczego we Wrocławiu, która znajduje się w większości w AP w Katowicach, ale część przechowuje również Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrze. Zbiór ten daje dobry przegląd rozwoju kartografii i miernictwa w Prusach.

Wybór map i planów, a także innego rodzaju archiwaliów można było zobaczyć na wystawie zorganizowanej przy okazji sesji w archiwum.

Wilfried Reininghaus (Münster)

Tłum. z niem. *Zdzisław Jedynak*

XI SEMINARIUM KONSERWATORSKO-HISTORYCZNE W LITOMIERZYCACH

W dniach 13–16 IX 2000 r. odbyło się w Litomierzycach (Czechy) XI Seminarium Konserwatorsko-Historyczne zorganizowane przez Archiwum Narodowe w Pradze. Spotkania środowisk czeskich i słowackich związanych z ochroną narodowej spuścizny odbywają się co trzy lata (ostatnie w 1997 r. w Litomyślu). Kilka lat pomiędzy spotkaniami pozwala na przeprowadzenie kolejnych, skomplikowanych badań laboratoryjnych czy długotrwałych działań konserwatorskich i zrelacjonowanie wyników prac oraz przedstawienie wniosków. Oprócz Czechów wystąpiło też kilka osób z Polski (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu — Instytut Konserwacji Papieru i Skóry, Muzeum Narodowe w Gdańsku, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie).

Wystąpienia można podzielić na trzy grupy zagadnień:

1. Procesy konserwacji różnorodnych obiektów (dawne archiwalia, iluminowane księgi, mapy, tapety skórzane i papierowe, wschodnie miniatury).
2. Wyniki badań laboratoriów chemiczno-fizycznych pracujących nad niektórymi aspektami starzenia się papieru, badań mikroskopowych przy ewidencji zniszczeń, badań zniszczeń powstałych przez niewłaściwe, lekkomyślne użycie środków chemicznych, poszukiwań nowych sposobów masowej dezynfekcji oraz użycia lasera przy niektórych zabiegach konserwatorskich.
3. Uwagi historyków i bibliotekarzy na temat historii konserwowanych obiektów, filozofii gromadzenia księgozbiorów i archiwów oraz problematyki niszczenia ich przez użytkowników.

Uwagę zwraca bardzo szczegółowe przygotowanie dokumentacji stanu zachowania, analiza i dokładna dokumentacja fotograficzna zniszczeń, analizy chemiczne. Często po tak długich analizach obiekt wraca do magazynu zabezpieczony przed dalszym niszczeniem, lecz bez znaczących ingerencji konserwatorskich.

Oprócz referatów opisujących proces konserwacji, zgodny z akademickimi zasadami, polegający na demontażu opraw i bloków ksiąg, kilka razy pokazano też nowe sposoby i techniki postępowania. Ukazano księgi o kartach zniszczonych tylko częściowo i dobrze zachowanych oprawach, które postanowiono zakonserwować bez rozszywania bloku. Uzupełnienia wykonano masą papierniczą przy użyciu specjalnej maszyny niemieckiej lub ręcznie. Inny komunikat relacjonował przygotowanie masy skórzananej, która umożliwiłaby uzupełniania ubytków skóry na okładkach.

W specjalistycznych referatach chemicznych i fizycznych dużo miejsca poświęcono zagadnieniu, zdawałoby się już dawno opracowanemu, tj. wpływowi naświetlenia papieru na tempo jego starzenia. Wykazano zależność pomiędzy spadkiem białości papieru (będącym wskaźnikiem zachodzących procesów degradacji celulozy) a natężeniem światła dziennego latem i zimą, temperaturą, długością ekspozycji. Zbadano też krzywą spadku wartości pH. Potwierdzono słuszność zasady, że obiekty cenne lub wytworzone po 1850 r. powinny być niedługo ekspozowane, z dala od źródeł ciepła. Poruszono też problem percepcji dzieła sztuki przy zalecanym przez normy oświetleniu. Często jest ono niewystarczające i należy je dostosować indywidualnie.

Inne referaty, dotyczące m.in. problemu regeneracji dawnych atramentów, jeszcze raz dowiodły, jak bardzo lekkomyślnie stosowano dawniej środki chemiczne. Odnosi się to do zabiegów wykonywanych nawet 40 lat temu, sprawdzonymi wówczas środkami. Czas pokazał jednak, że naturalne procesy starzenia przebiegają inaczej niż w laboratorium i przeprowadzone wówczas zabiegi trwale zmieniły cenne zabytki kultury.

Pełne teksty referatów zostaną wydane drukiem w 2002 r. i będą dostępne w Centralnym Laboratorium Konserwacji Archiwaliów AGAD w Warszawie.

Agata Bąkowska (Warszawa)

SYMPOZJUM „PROBLEMY ARCHIWÓW PARAFIALNYCH I DOMÓW ZAKONNYCH”

Ośrodek Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, działający w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, od wielu lat organizuje sesje naukowe poświęcone zagadnieniom kościelnego dziedzictwa kulturalnego. Sympozjum „Problemy archiwów parafialnych i domów zakonnych” odbyło się w dniach 19–20 IX 2000 r. w Lublinie. Wprowadzenie wygłosił bp prof. dr hab. Jan Śrutwa (KUL). Omówił on dotychczasowe działania Kościoła w zakresie troski o spuściznę archiwalną oraz wzrastającą świadomość konieczności starań o tworzenie nowych archiwów kościelnych oraz kształcenia archiwistów. W kolejnych referatach poruszano różne zagadnienia, także nie uregulowane odrębnymi przepisami. Wiele wystąpień przynosiło propozycje konkretnych rozwiązań, które mogą zostać wcielone w życie po wprowadzeniu odpowiednich przepisów.

Dr Maria Dębowska (OAMBK) przedstawiła „Stan badań nad archiwami parafialnymi”. Dorobek naukowy w tym zakresie nie jest znaczący — głównie powstają nie publikowane prace dyplomowe. Autorka podkreśliła, że nawet wyniki przeglądów stanu archiwów parafialnych, czynionych w różnych diecezjach, publikowane są sporadycznie — do tej pory tylko w diecezji wrocławskiej. Podobnie jest z teorią archiwistyki kościelnej — nie ma wypracowanych stanowisk co do kilku istotnych kwestii. Brakuje ustalonych i zatwierdzonych

przepisów, które regulowałyby organizację archiwum parafialnego. Istnieje jedynie projekt statutu takiego archiwum, kilka planów akt, ale żaden z nich nie jest obowiązujący. Nie ma też zgodności co do koncentracji w archiwach diecezjalnych archiwaliów wytworzonych przez instytucje kościelne różnych szczebli. Ta ostatnia sprawa ma tylu zwolenników, co przeciwników, co uwidoczniło się w późniejszej dyskusji, m.in. nad definicją i zakresem działania archiwów parafialnych. M. Dębowska proponowała utworzenie archiwów historycznych w diecezjach oraz wpisanie tego do kodeksu prawa kanonicznego. Archiwa takie miałyby obowiązek nadzoru nad mniejszymi archiwami, np. parafialnymi, oraz brakowania dokumentacji.

Kolejny głos był głosem nie twórcy, ale użytkownika zasobu archiwów parafialnych. Prof. dr hab. Waldemar Kowalski (WSP w Kielcach) omówił „Znaczenie archiwów parafialnych w badaniach nad dziejami przedrozbiorowymi”. Oparł się na znanych mu z badań praktycznych aktach parafialnych z XV–XVIII w. z archidiakonatu krakowskiego i sandomierskiego. Podkreślał, że dbałość o dokumenty była znana już w epoce nowożytnej, a osoby wizytujące parafie na ogół kontrolowały stan prowadzenia i zabezpieczania ksiąg parafialnych. Mówca przedstawił i poparł licznymi przykładami różne typy i serie dokumentów wchodzące w skład archiwum parafialnego, próby normalizacji ich tworzenia oraz ich przydatność w badaniach dziejów nie tylko kościelnych, ale i politycznych, gospodarczych, demograficznych czy kulturalnych. Zabierając głos w dalszej dyskusji, W. Kowalski postulował godne poparcia i upowszechnienia publikowanie w informatorach diecezjalnych danych o zasobach parafii.

Informację „Księgi metrykalne w archiwach państwowych” przygotował dr Andrzej Biernat (NDAP). Był to jedyny referat, który nie dotyczył instytucji kościelnych, a jedynie tej szczególnej, tworzonej w nich dokumentacji, która przechowywana jest w archiwach państwowych i cieszy się bardzo dużym zainteresowaniem użytkowników. Przedstawienie działań, jakie podejmują archiwa państwowe, wzbudziło wiele uznania, a także sporo konkretnych uwag dotyczących m.in. komputerowej bazy danych PRADZIAD, która ewidencjonuje akta metrykalne i stanu cywilnego w archiwach państwowych. Czynione od kilku lat starania zdołały pobudzić do współpracy w gromadzeniu danych jedynie dwa archiwa diecezjalne. Nadal widoczna była rezerwa wobec upowszechniania informacji o zasobie archiwów kościelnych, idąca w parze z nikłym stopniem ich skomputeryzowania, co uniemożliwia podjęcie owocnych działań. W trakcie dyskusji starły się też opinie przeciwników i zwolenników mikrofilmowania ksiąg metrykalnych dla mormonów. Negatywna ocena tych działań miała podłoże zarówno merytoryczne, jak i etyczne. Powszechne pozytywne przyjęcie zyskała informacja o przygotowywaniu umowy episkopatu Polski i Niemiec, której istotną częścią miałyby być rewindykacja akt metrykalnych z Niemiec.

Kolejny głos należał do ks. prof. dra hab. Henryka Misztala (Archiwum Archidiecezjalne w Lublinie), który omówił „Sytuację prawną archiwum parafialnego”. Z braku specjalnych przepisów dotyczących instytucji zwanej archiwum parafialne, odwoływał się do pojedynczych artykułów ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (ochrona dóbr kultury), ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, kodeksu prawa kanonicznego, który nakazuje utworzenie archiwum w każdej diecezji, oraz ustawy o stosunku państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, w której zawarte jest prawo do zakładania i posiadania archiwów przez kościelne osoby prawne, np. parafie. Archiwa te nie mają własnej osobowości prawnej i są reprezentowane przez proboszcza. Autor postulował, aby do nowego prawa archiwalnego nie wprowadzać zapisu o możliwości przejęcia archiwaliów kościelnych przez państwo, a dbać o należyte postępowanie z nimi w ramach przewidzianych w prawie kościelnym oraz we współdziałaniu z archiwami państwowymi.

Praktyczną stronę zakładania i prowadzenia archiwów parafialnych przedstawiła dr Anna Pawłowska (Archiwum Archidiecezjalne w Lublinie) w referacie „Zasady uporządkowania i przechowywania zasobów archiwów parafialnych i problemy wynikające z praktyki i ochrony archiwaliów”. Podkreślała ona konieczność zakładania tych archiwów, wynikającą z kodeksu prawa kanonicznego, i wyposażania ich w przepisy kancelaryjne i archiwalne. Praktyka autorki w pracy w archiwum państwowym oraz kościelnym upoważniła ją do twierdzeń o możliwości i konieczności stosowania jednolitej metodyki w odniesieniu do przejmowania, opracowywania, przechowywania i konserwacji zasobu. W krótkiej dyskusji, po tym referacie, rozważano możliwości udostępniania archiwaliów kościelnych, co jest regulowane praktyką Archiwum Watykańskiego, które udostępnia akta od końca pontyfikatu papieża Benedykta XV (1922 r.). Udostępnianie akt personalnych za każdym razem wymaga podjęcia indywidualnej decyzji.

Kolejny problem związany z funkcjonowaniem archiwów kościelnych — „Zjawisko szybkiego narastania masy aktowej” — przedstawił ks. prof. dr hab. Marek Zahajkiewicz (OABMK). Jego rozważania dotyczyły zagadnienia klasyfikacji i kryteriów brakowania akt. Do grupy materiałów, które należy wiecześnie zachowywać, zaliczył księgi metrykalne, inwentarze i księgi finansowe, ogłoszenia parafialne i materiały gospodarcze. Za dokumentację mogącą podlegać zniszczeniu uznał m.in. akta dotyczące działalności duszpasterskiej (katechezy, procesje, pielgrzymki, misje), charytatywnej i oświatowej, a także korespondencję w sprawach remontów budynków.

Kolejne dwa wystąpienia przybliżyły zasób i działalność konkretnych archiwów parafialnych. Ks. prof. dr hab. Anzelm Weiss (KUL) omówił „Archiwa parafialne w archidiecezji poznańskiej na przykładzie Wolsztyna”. Zasób tego archiwum liczy około 320 j.a. Składają się nań wytwory kancelarii obcych, np. ustawodawstwo diecezji poznańskiej i dokumentacja bractw, oraz kancelarii własnej. Na kształcie archiwaliów z Wolsztyna zaważyły przepisy obowiązujące w diecezji poznańskiej, gdzie synod w 1968 r. uchwalił, iż po upływie 70 lat od wytworzenia akta powinny być przekazywane w depozyt z parafii do archiwum diecezji.

Ks. dr Mieczysław Różański (Archiwum Archidiecezjalne w Łodzi) omówił natomiast „Archiwum parafialne w Tomaszowie Mazowieckim”, które zostało uporządkowane w ostatnim roku. Przechowywane są tam dwa zespoły: akta parafii wraz ze szczątkową sukcesją z parafii Tobiasze, w tym zachowane w całości od 1752 r. księgi metrykalne, oraz akta dziekana tomaszowskiego. Warte uwagi jest zastosowanie do porządkowania zasobu przepisów obowiązujących w niemieckim biskupstwie Ratyzbony, czyli klasyfikacji dziesiętnej. Jest ona dość rozbudowana, do klasy 3. stopnia włącznie. Prace nad tymi aktami przyniosły też spostrzeżenia dotyczące luk chronologicznych i rzeczowych, wiążących się z faktem celowego niedokumentowania niektórych form działalności duszpasterskiej.

Interesującymi spostrzeżeniami podzielił się o. dr Roland Prejs (Klasztor Ojców Kapucynów w Lublinie), który omówił „Organizację i funkcjonowanie archiwów w domach zakonnych”. Jego doświadczenia i kompetencje pozwoliły na rzeczowe przedstawienie typowych sytuacji organizacyjnych zakonów, zgromadzeń zakonnych i stowarzyszeń życia apostołskiego oraz wynikających stąd konsekwencji dla kształtu pozostałości aktowej. Jest ona na ogół bardziej złożona niż w archiwach parafialnych. Składają się na nią zespoły własne klasztorów z podzespołami (np. nowicjat, klucze majątkowe, wydawnictwa), a także często zespoły parafii przyklasztornych. W zależności od organizacji zakonów, mogą być tworzone archiwa prowincjalne lub generalne, w których nie obowiązuje zasada pertynencji, oraz wyodrębnione archiwa w klasztorach pełniących szczególne funkcje, np. w centrach misyjnych lub

sanktuariach. Autor odwołał się do istniejącej propozycji inwentarza idealnego¹, ale jednocześnie zaapelował, aby archiwiści prowincjalni opracowali wzór układu akt. Prezentował też bardzo ostrożne podejście do brakowania dokumentacji. Do akt kategorii B można zaliczyć, zdaniem autora, jedynie dowody księgowe, jeśli jest prowadzona księga rachunkowa, życzenia świąteczne po sporządzeniu wykazu nadawców oraz dokumentację urządzeń technicznych po ich zużyciu.

Trzy następne referaty przedstawiły działania podejmowane w różnych diecezjach. Rys historyczny przyniósł referat ks. dra hab. Witolda Kujawskiego (Archiwum Diecezjalne we Włocławku): „Zabezpieczenie archiwów parafialnych na przykładzie diecezji włocławskiej”. Bogaty zasób tamtejszego archiwum diecezjalnego zawdzięcza wiele działaniom podejmowanym w ostatnich stuleciach. W XVI w. biskup Hieronim Rozrażewski zarządził zbieranie dokumentów z byłej diecezji kujawsko-kaliskiej, w XIX w. zaś księża Chodyńscy inicjowali dalsze gromadzenie dokumentacji, także zakonnej i kapitulnej. Zarządzenie z 1936 r. przyniosło koncentrację akt we Włocławku, lecz wojna przerwała te działania i przyniosła straty archiwaliów w wielu parafiach. Część ksiąg metrykalnych zebranych w Gostyniu trafiło do archiwów państwowych w Łodzi i Poznaniu. Systematyczną działalność kontynuował po wojnie ks. Stanisław Librowski, który przeprowadził spis akt w parafiach. Zgodnie ze sporządzonym wówczas rejestrem przejmował akta z parafii po uzyskaniu specjalnego zezwolenia. Dzięki temu Archiwum Diecezjalne we Włocławku liczy obecnie ponad 10 tys. j.a. i jest dobrze zaopatrzone w pomoce archiwalne.

O wiele krótszą tradycję ma diecezja opolska, utworzona dopiero w 1945 r. Referat „Archiwa parafialne na terenie diecezji opolskiej” przygotował bp prof. dr hab. Jan Kopiec (Uniwersytet Opolski w Opolu). Omówił w nim działania podejmowane przez biskupów, zmierzające do zabezpieczenia pozostałej po wojnie spuścizny aktowej parafii. Objęta została ona szeroką akcją mikrofilmowania dla mormonów, co było okazją do zinwentaryzowania stanu zasobu. W 1995 r. przesłano proboszczom ankietę dotyczącą ich archiwaliów, ale wywołała ona niechęć części zarządców parafii. Podobne trudności występują także w innych diecezjach, co znalazło wyraz w dyskusji podczas sympozjum.

Ciekawymi doświadczeniami i osiągnięciami podzielił się ks. dr Wojciech Zawadzki (Archiwum Diecezjalne w Elblągu), przedstawiając „Troskę archiwum diecezjalnego o archiwa parafialne na przykładzie diecezji elbląskiej”. Tamtejsze archiwum otwarte zostało w grudniu 1998 r. w nowym budynku, przy wydatnej pomocy finansowej niemieckiej fundacji „Renovabis”. Działaniom budowniczym towarzyszyła kwerenda w terenie i przejęcie akt 18 parafii sprzed 1945 r. Do zasobu archiwum trafiły też akta superintendentury ewangelickiej. Prawdziwym problemem okazała się na tym terenie duża niekompletność archiwów parafialnych, które w dużej części zostały zniszczone celowo lub przez nieuwagę, lub trafiły do zbiorów innych instytucji polskich i niemieckich.

Jako ostatni zabrakł głos ks. dr Joachim Giela, pracujący w diecezji Münster w Niemczech, który przedstawił „Archiwa parafialne w Niemczech”. Ich sytuacja pod pewnymi względami wygląda lepiej niż w Polsce, co nie znaczy, że nie mają one problemów. Podobnie jak w Polsce, każdy biskup decyduje o tym, czy akta mają być przechowywane w scentralizowanych archiwach jako depozyty, czy pozostają w parafiach. Dużo z nich znajduje się w instytucjach państwowych, ale uznaje się, że istotniejsza jest informacja o nich i możliwość korzystania niż miejsce przechowywania, zwłaszcza że braki kadrowe nie zawsze pozwalają na należyte zajęcie się nimi w parafiach. Za niewątpliwe osiągnięcia kościelnych archiwów w Niemczech

¹ O. R. Prejs OFMCap., *Struktura zasobu archiwów zakonów męskich*, ABMK, t. 70, 1998, s. 45–59.

uznać można: wydawane i obowiązujące plany akt, powszechne stosowanie mikrofisz i mikrofilmów do udostępniania, zakończoną inwentaryzację akt w terenie, szkolenie archiwistów dekanalnych i stałe poradnictwo.

Lubelskie sympozjum dało doskonałą okazję do spotkań, dyskusji i wymiany doświadczeń. Nie przyniosło jednak wiążących ustaleń dotyczących rozwiązań stosowanych w archiwach kościelnych i przepisów regulujących ich działalność. Zgodnie z tradycją, referaty zostaną opublikowane w półroczniku „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, można więc będzie do nich sięgnąć i poznać szczegóły wystąpień. Życzyć należy, aby kolejne sympozjum za trzy lata pokazało, że wiele postulatów zostało spełnionych, a sytuacja archiwów i archiwaliów kościelnych poprawiła się, także we współpracy z archiwami państwowymi.

Anna Laszuk (Warszawa)

KONFERENCJA W RZYMIE NA TEMAT SYSTEMU OPISU ARCHIWALNEGO

W dniach 24–27 III 2000 r. odbył się w Rzymie The European Summit D.A.C.E. Modello per un sistema di Descrizione degli Archivi storici delle Capitali Europee, czyli Szczyt Europejski poświęcony problemowi stworzenia modelowego systemu opisu dla archiwów historycznych stolic europejskich.

Obok członków Projektu D.A.C.E., czyli przedstawicieli archiwów stolic europejskich krajów Unii Europejskiej, w obradach uczestniczyli zaproszeni historycy — w charakterze ekspertów — oraz obserwatorzy, m.in. z UNESCO, Unii Europejskiej, a także z archiwów z Krakowa i Lublany (z zaproszenia nie skorzystały archiwa w Pradze i Budapeszcie).

Projekt ten jest rezultatem kontaktów pomiędzy dyrektorami archiwów historycznych w Brukseli, Madrycie i Paryżu. Podczas cyklu spotkań, odbytych w Archivio Storico Capitolino w Rzymie, ustalono, że nawiązana współpraca pomiędzy archiwami każdej ze stolic krajów Unii Europejskiej powinna być sformalizowana przez stworzenie projektu częściowo finansowanego przez Unię Europejską.

Projekt, który zawiera wspólny standard dla opisu archiwów historycznych w każdej ze stolic europejskich ze specjalnym uwzględnieniem historii władzy administracyjnej każdego miasta, stanie się wedle autorów narzędziem do pobudzenia ciągłej wymiany informacji pomiędzy archiwami. Archiwistom pracującym nad aktami historycznymi stwarza możliwość wykorzystywania danych opracowanych w efekcie realizacji projektu, a także daje szansę stałej wymiany informacji. Projekt stanowi okazję dla wszystkich obywateli Wspólnoty Europejskiej do zasięgnięcia informacji o dokumentach przechowywanych w archiwach każdej ze stolic, rozszerzonych o szczegóły historii każdego z miast.

Precyzując wspólny standard opisu, Komitet Kierowniczy (the Steering Committee) zamierza brać pod uwagę standardy wydane już przez różne międzynarodowe i narodowe gremia, takie jak ISAD-G¹ i ISAAR-CPF² Międzynarodowej Rady Archiwów, kanadyjski RAD,

¹ ISAD-G — General International Standard Archival Description.

² ISAAR-CPF — International Standard Archival Authority Record for Corporate Bodies, Persons and Families.

amerykański EAD³ itp. Ostatecznym celem ma być wypracowanie wspólnego modelu opisu, który pozwoli na wymianę informacji przez powszechnie używane sieci, takie jak Internet.

W ciągu dwóch dni (25 i 26 marca) odbyły się cztery zamknięte sesje — ostatni dzień (27 marca) był dniem otwartym, przeznaczonym na prezentację przygotowanego projektu modelu.

W pierwszym dniu obrad zademonstrowano projekt przygotowany przez Archiwum z Amsterdamu. Autorzy przy opracowywaniu projektu wzięli pod uwagę przyszłych ewentualnych korzystających, stąd podział zasadniczo na dwie grupy: osób przeglądających strony internetowe bez konkretnie sprecyzowanego celu oraz historyków szukających precyzyjnej odpowiedzi na pytania. Stwierdzono potrzebę dokładnego poznania oczekiwań obu grup potencjalnych korzystających. Uwzględnieniu tych różnic służyć też ma trzystopniowa hierarchia udokumentowanych informacji:

1) *micro level* — ogólne informacje dla poszukujących strony, fragmenty zeskanowanych dokumentów;

2) *middle level* — na tym poziomie stworzono możliwość wyszukiwania informacji przez tzw. *searching list*;

3) *high level* — rozbudowane informacje o kolekcjach, spuściznach, dokumentach; dokładny opis każdej jednostki, informacje o wytwórcy dokumentu.

Projekt zawierał kilka części: 1. Wprowadzenie (*Introduction*) — ogólne informacje, tj. godziny otwarcia archiwum, możliwość zamówienia odbitki, książek, akt; aby przejść do dalszej części, należy wpisać imię, nazwisko i adres; 2. *Treasure House* — zawiera zeskanowane dokumenty opatrzone opisami; 3. Wystawy (*Exibitions*) — fotografie opatrzone opisami, w układzie tematycznym, co daje możliwość szybkiego dotarcia do poszukiwanych fotografii; 4. Kolekcje, spuścizny (*Collections*); 5. Genealogia (*Genealogy*) — stworzone dla indywidualnych badaczy, przeprowadzających poszukiwania według konkretnych nazwisk.

Podstawowym, przyjętym przez autorów projektu, założeniem było określenie celu i zakresu korzystania z informacji za pośrednictwem Internetu oraz wolny dostęp zainteresowanych do informacji. W tej perspektywie przygotowanie inwentarza akt nie byłoby równoznaczne ze skończeniem pracy, gdyż należałoby jeszcze przygotować informacje, zróżnicowane dla już wymienionych trzech poziomów. Stworzono możliwość odpłatnego wykonywania kserokopii czy fotokopii. Wszystkie informacje zamieszczone na stronach internetowych miałyby być ujęte — jak przewiduje projekt — w języku danego kraju oraz w języku angielskim.

Tak powszechny dostęp do baz danych nasunął pytanie o problem zabezpieczenia danych. Zagadnienie to stało się tematem trzeciej sesji, 26 marca, prowadzonej i przygotowanej przez Public Record Office z Londynu. Podstawowym założeniem wygłoszonego referatu było zachowanie równowagi pomiędzy dostępem do informacji a prywatnością. Prelegent omówił zmiany zasad udostępniania danych od lat osiemdziesiątych, a także plany w tym zakresie na następne 10 lat. Te zmiany miałyby się wiązać ze zmianą oczekiwań obywateli, wzrostem nacisku na ochronę danych osobowych, powszechniejszym dostępem do sieci internetowej. Archiwa narodowe (państwowe) stanęły zatem przed wyborem: czy skupić się na podnoszeniu poziomu danych elektronicznych, czy stać się muzeami? Stąd również miałyby wynikać potrzeba zmodernizowania prawa dostępu do informacji i ich ewentualnego przetwarzania. Ostatni dzień Szczytu Europejskiego był dniem otwartym, w czasie którego zaprezentowano publicznie przygotowany projekt.

Barbara Berska (Kraków)

³ EAD — Encoded Archival Description.

MIĘDZYNARODOWA KONFERENCJA NAUKOWA W KIJOWIE

Międzynarodowa konferencja naukowa na temat „Narodowa spuścizna archiwalna — problemy gromadzenia” odbyła się w Kijowie w dniach 2–5 XI 1999 r. Konferencja zorganizowana została przez Główny Zarząd Archiwów Ukrainy, Państwowy Ukraiński Instytut Naukowo-Badawczy Archiwistyki i Dokumentoznawstwa, Kijowski Narodowy Uniwersytet Kultury i Sztuki oraz Stowarzyszenie Archiwistów Ukrainy.

W konferencji udział wzięli, oprócz licznie reprezentowanych gospodarzy (archiwa państwowe centralne i okręgowe, biblioteki, instytuty, laboratoria), przedstawiciele administracji archiwalnej kilku państw byłego ZSRR (Białoruś, Kazachstan, Rosja), Towarzystwa Genealogicznego Stanu Utah — Oddział w Wiedniu oraz archiwów Polski. Otwarcia konferencji dokonał Rusłan Pirig — naczelnik Głównego Zarządu Archiwów Ukrainy.

Podczas konferencji wygłoszono ponad 70 referatów poświęconych różnym aspektom działalności archiwów ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień prawnych gromadzenia i ochrony ich zasobu oraz metod jego ewentualnej konserwacji. Poruszano przy tym nie tylko sprawy konserwacji i ochrony klasycznej dokumentacji na nośniku papierowym, lecz także nagrań dźwiękowych, fotografii, filmów i mikrofilmów. Tego zakresu dotyczyły wystąpienia kilku referentów.

Irina Matjasz (zastępca dyrektora Instytutu Archiwistyki i Dokumentoznawstwa w Kijowie) zajęła się organizacją archiwów Ukrainy w latach dwudziestych i trzydziestych. Wiele miejsca poświęciła problemom i metodom konserwacji archiwaliów oraz organizacji specjalistycznego laboratorium restauracji akt i dokumentów. W 1938 r. laboratorium zostało zlikwidowane w ramach stalinowskich represji w dyrekcji archiwów ukraińskich.

Pracownicy Instytutu Problemów Informacji Akademii Nauk Ukrainy oraz Biblioteki Narodowej Ukrainy zajęli się problemem „Gromadzenia i wprowadzenia do naukowego obiegu dźwiękowej spuścizny kulturalnej”. Autorzy skupili się na problemach konserwacji około 1000 wałków Edisona z zapisami muzycznymi przechowywanymi w tamtejszych zbiorach. Według ich oceny, każdego roku co najmniej 5% zasobów ulega bezpowrotnej utracie, stąd też pilna konieczność przegrania na nowy nośnik. Do większych zbiorów wałków Edisona należy także kolekcja przechowywana w Muzeum Puszkina w Moskwie (około 10 tys. wałków), stanowiących bezcenne źródło do badań muzykologicznych (kolekcja Menuchina). Wśród pytań zgłoszonych do autorów referatu znalazło się dotyczące sposobów postępowania z nagraniami dźwiękowymi przechowywanymi w Państwowej Rozgłośni Radia Ukrainy. Zdaniem jednego z dyskutantów, dopiero te materiały będą problemem, ze względu na ich masowość i zły, w wielu przypadkach, stan zachowania.

Wartościowe było także wystąpienie reprezentantów Narodowej Biblioteki Rosji z Sankt Petersburga (S. Dobrusina, N. Kulikowa), poświęcone konserwacji irlandzkiego ewangeliarza z VIII w., a przechowywanego w jej zbiorach.

Galina Kowalczuk (Biblioteka Narodowa Ukrainy) zaprezentowała referat dotyczący gromadzenia starodruków oraz wydań specjalnych w swojej instytucji, informując również o działaniach podjętych na rzecz stworzenia zbiorom jak najlepszych warunków przechowywania i problemach związanych z konserwacją. W ostatnim czasie oddano do użytku odpowiednio wyposażone pomieszczenia z regulowaną temperaturą i wilgotnością przeznaczone dla zbiorów specjalnych w zasobie bibliotecznym.

W programie konferencji znalazły się także referaty dotyczące postępowania z dokumentacją tworzoną za pomocą urządzeń elektronicznego przetwarzania danych (sprzętu komputerowego).

Swoje doświadczenia w tym zakresie przedstawiła G. Gordijczuk (Państwowe Archiwum Okręgu Chersońskiego w Chersoniu), która mówiła o roli archiwum w zabezpieczeniu takiej dokumentacji. Jej zdaniem, problem, który pojawił się stosunkowo niedawno, jest coraz bardziej naglący, komputery bowiem w administracji państwowej nie są egzotyką, natomiast odczuwalny jest brak w tych instytucjach fachowców zajmujących się archiwizacją informacji komputerowej. Urzędy administracji państwowej na Ukrainie w swojej pracy posługują się najczęściej programami z grupy Windows oraz pakietem Office (Word, Excel, Acces). O podobnych sprawach wypowiadały się L. Okorokowa i L. Lewczenko (Archiwum Państwowe Okręgu Mikołajowskiego). Ponadto podzieliły się doświadczeniami zdobytymi w trakcie tworzenia archiwalnych komputerowych baz danych.

Konferencja unaoczniała wiele problemów, z jakimi mają do czynienia archiwa w krajach byłego ZSRR, w tym archiwa ukraińskie, w zakresie gromadzenia zasobu oraz jego konserwacji. Przypnać należy, że nie odbiegają one znacznie od tych, z którymi borykają się archiwa polskie. Wysoko też należy ocenić wysiłki i zaangażowanie archiwów ukraińskich oraz ich pracowników na rzecz poprawy stanu zasobów. Dotyczy to zwłaszcza działań z zakresu teorii archiwalnej oraz metodyki konserwacji i profilaktyki. Podkreślenia wymaga chociażby fakt powołania do życia przy władzach ukraińskiej państwowej administracji archiwalnej, Państwowego Instytutu Archiwistyki i Dokumentoznawstwa, zajmującego się całokształtem spraw archiwów. Podtrzymywanie kontaktów z archiwami zza wschodniej granicy wydaje się bardzo potrzebne, oprócz bowiem rozwoju badań historycznych (w archiwach ukraińskich jest ogromna ilość cennych źródeł do historii Polski) stwarza również możliwość wymiany doświadczeń w zakresie szeroko pojętej pracy archiwalnej. Za kontynuowaniem współpracy z archiwami polskimi opowiadają się też przedstawiciele ukraińskiej administracji archiwalnej oraz archiwiści zatrudnieni w podległych jej placówkach.

Krzysztof Strykowski (Poznań)

MIĘDZYNARODOWA KONFERENCJA METODYCZNO-ARCHIWALNA W WARSZAWIE

W dniach 27–28 VI 2000 r. w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie odbyła się konferencja metodyczno-archiwalna zorganizowana dzięki współpracy NDAP z Kingą Perzyńską, dyrektorem Katolickiego Archiwum Teksasu w Austin oraz z historykami i archiwistami z Uniwersytetu Teksasu w Austin (USA).

Dr Don E. Carleton, dyrektor Center for American History, University of Texas at Austin, przedstawił historię powstania oraz działalność Centrum Historii Amerykańskiej (CHA) funkcjonującego przy Uniwersytecie Teksasu w Austin. Jego zadaniem statutowym jest gromadzenie, przechowywanie i udostępnianie wszelkiej dokumentacji utrwalającej historię Teksasu. Centrum jest agendą Uniwersytetu Teksasu. Łączy funkcje typowe dla muzeum, archiwum i biblioteki naukowej. Tak szeroki zakres działalności wyróżnia CHA Uniwersytetu Teksasu na tle innych placówek akademickich w USA, w których funkcjonują oddzielne archiwa i biblioteki uniwersyteckie. Więcej informacji na temat działalności CHA można uzyskać pod adresem internetowym: <http://www.cah.utexas.edu>.

Wśród zgromadzonych materiałów i kolekcji dokumentujących historię Teksasu i południowych stanów USA znalazły się obiekty obrazujące dzieje Indian, początki osadnictwa

europejskiego, zwłaszcza działalność kolonistów francuskich i hiszpańskich, czasy przynależności Teksasu do Meksyku, wojnę amerykańsko-meksykańską i wreszcie okres od przyłączeniu Teksasu do Stanów Zjednoczonych aż do czasów najnowszych. Szczególną uwagę przywiązuje się do materiałów dokumentujących dzieje południowych stanów USA podczas wojny secesyjnej oraz materiałów biograficznych dotyczących polityków pochodzących z Teksasu.

Alison Beck, zastępczyni dyrektora CHA, zapoznała zebranych ze staraniami CHA zmierzającymi do umożliwienia badaczom dostępu do zbiorów Centrum za pośrednictwem technik elektronicznych, w tym Internetu, oraz wszechstronnego programu skanowania dokumentacji. Omówiła również metody, dzięki którym skanowanie przyczynia się do konserwacji i zabezpieczania zbiorów. Wykładowi towarzyszyła prezentacja stron internetowych oraz metod posługiwania się utworzonymi bazami danych.

Katherine J. Adams, druga zastępczyni dyrektora CHA, omówiła sposoby promowania działalności Centrum oraz zaprezentowała dwa projekty udostępniania zbiorów za pomocą nowych technik informatycznych. Pierwszym z tych programów jest Teksasński Projekt Czasopism. Jest to program ogólnoamerykański, sponsorowany przez Narodową Fundację Wspierania Humanistyki oraz Bibliotekę Kongresu USA. Jego celem było stworzenie komputerowej bazy danych dla wszystkich czasopism omawiających historię Stanów Zjednoczonych. W ramach tego projektu Centrum sporządziło bazę danych dla stanu Teksas. Warto dodać, że od początku XIX w. czasopisma amerykańskie opisywały bieżące wydarzenia, jak również komentowały wydarzenia historyczne, stając się w ten sposób podstawowym źródłem historycznym do poznania dziejów tej epoki. K. Adams podkreśliła, że w zbiorach biblioteki CHA znajduje się największa w USA, bo licząca 3100 tytułów, kolekcja czasopism wydanych w Teksasie. Czasopisma te są skatalogowane i udostępniane zainteresowanym za pośrednictwem Internetu. Drugim z omawianych programów jest Historyczny Teksasński Projekt Konstytucyjny. Został on zamówiony i sfinansowany przez Bibliotekę Wydziału Prawa Uniwersytetu Teksasu w Austin. W ramach tego projektu objęto skanowaniem i przygotowano do udostępniania za pomocą Internetu teksty 20 wersji konstytucji Teksasu, wydanych w latach 1824–1876, tj. w okresie przynależności tego stanu do Meksyku, jak również po przyłączeniu go do USA. Program ten został opracowany dla potrzeb szkoleniowych studentów prawa. Jest on także wykorzystywany przez badaczy dziejów konstytucji Teksasu. Również podczas tego wykładu przedstawione zostały strony internetowe oraz metody posługiwania się utworzonymi bazami danych.

Drugą placówką naukową, której prezentacji dokonano podczas konferencji, było Katolickie Archiwum Teksasu w Austin. Jego działalność przedstawiła K. Perzyńska, dyrektor archiwum.

Katolickie Archiwum Teksasu w Austin zostało założone w 1923 r. W przeciwieństwie do archiwów diecezjalnych (lokalnych) archiwum to ma charakter ogólnokrajowy. Jego głównym zadaniem jest utrwalanie i dokumentowanie dziejów katolicyzmu na terenie Stanów Zjednoczonych.

Początkowo archiwum mieściło się w schronie przeciwoatomowym. Przed kilku laty oddano do użytku nowy budynek, dostosowany do potrzeb archiwalnych. Powierzchnia użytkowa archiwum wynosi 600 m², z czego 400 m² przeznaczono na magazyny, 200 m² zaś zajmuje czytelnia naukowa, w której usytuowano także bibliotekę podręczną (ponad tysiąc woluminów). W sali czytelnia są organizowane również wystawy tematyczne. Archiwum, jak poinformowała referentka, jest też organizatorem wielu spotkań i konferencji, w których uczestniczy szerokie grono historyków i archiwistów.

Zasób archiwum liczy 300 m.b. rękopisów. Oprócz dokumentów oryginalnych gromadzone są w nim także kopie materiałów archiwalnych dotyczących dziejów katolicyzmu w południowych stanach USA w latach 1519–1936, których oryginały znajdują się w archiwach hiszpańskich, meksykańskich i amerykańskich. Na podstawie tej dokumentacji opublikowano siedmiotomowe wydawnictwo źródłowe ukazujące dzieje katolicyzmu w Teksasie. Użytkownicy archiwum mogą korzystać z jego zbiorów w pracowni naukowej. Dzięki wprowadzeniu katalogu kolekcji do sieci Internetu, możliwe jest także zapoznanie się z jego zasobem drogą elektroniczną. Archiwum utrzymuje ożywione kontakty z Polonią. W ostatnim czasie dużą popularnością wśród użytkowników cieszą się badania genealogiczne. Archiwum wykonuje około 1200 kwerend rocznie.

Jacek Krochmal (Warszawa)

DYSKUSJA NA TEMAT KONCEPCJI PODRĘCZNIKA ARCHIWISTYKI POLSKIEJ

Dnia 8 VI 2000 r. w AGAD odbyło się zebranie poświęcone omówieniu koncepcji nowego podręcznika archiwistyki polskiej. W obradach uczestniczyli przedstawiciele archiwów państwowych oraz środowisk akademickich, głównie wykładowcy archiwistyki. Otwierając zebranie, doc. Daria Nałęcz naczelną dyrektor archiwów państwowych uzasadniła potrzebę opracowania nowego podręcznika archiwistyki. Jednocześnie postawiła pytania dotyczące zakresu tematycznego, praktyki, z jakiej powinien wyrastać, a wreszcie problemu, czy powinien być on dziełem autorskim, czy też opracowaniem zbiorowym.

Pierwsza część obrad poświęcona była omówieniu przykładowo wybranych, obcojęzycznych podręczników archiwalnych. Dr Sławomir Radoń przedstawił podręcznik autorstwa Elio Lodolini, *Archivistica. Principi e problemi* (Milano 2000). Zawartość podręczników francuskojęzycznych zaprezentował dr Krzysztof Strykowski, który przedstawił następujące opracowania: *Manuel d'archivistique* (Paris 1970), *La pratique archivistique française* (Paris 1993) i *Les instruments de recherche dans les archives* (Paris 1999). Niemiecką myśl archiwalną scharakteryzował dr Jan Macholak, który omówił opracowania następujących autorów: O. H. Meisnera, A. Brenneke, E. Neussa, G. Endersa, J. Papritza i B. Brachmanna. Dorobek archiwistyki angielskojęzycznej — na przykładzie podręcznika australijskiego — przedstawił dr Hubert Wajs.

Zasadnicza część obrad poświęcona została dyskusji nad konspektami podręczników przygotowanych przez prof. Bohdana Ryszewskiego (*Podstawy teorii archiwalnej*) i prof. Halinę Robótkę (*Metodyka archiwalna ogólna*) (konspekty podręczników rozesłano wcześniej uczestnikom obrad). Prof. Ryszewski uzasadnił potrzebę opublikowania podręcznika teorii archiwalnej podkreślając, że jest ona ważnym i niezbędnym działem archiwistyki. Teoria archiwalna została bowiem wyodrębniona w programie uniwersyteckich studiów archiwalnych, jako przedmiot kończony egzaminem. Przedmiot ten, jak dotąd, nie ma jednak podręcznika ani skryptu. Tekst swej publikacji prof. Ryszewski zamierza oprzeć na pierwotnej wersji rozdziału poświęconego teorii archiwalnej, napisanego dla potrzeb podręcznika opublikowanego przez PWN w 1989 r. (zob. H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989).

Prof. H. Robótka podkreśliła, że jej podręcznik będzie miał charakter nowego opracowania. W zamierzeniu autorki powinno ono (w partiach dotyczących ogólnej metodyki archiwalnej)

zastąpić podręcznik *Archiwistyki* wydany w 1989 r. W nowym podręczniku uwzględniona zostanie zarówno tradycyjna metodyka archiwalna, jak również najnowsze osiągnięcia metodyki związane z komputeryzacją archiwów, nową organizacją sieci archiwalnej i archiwów, zmianami w kształtowaniu narastającego zasobu archiwalnego itp.

Dyskutanci, uznając propozycje prof. Robótki i prof. Ryszewskiego za interesujące, postulowali jednak połączenie wysiłków i stworzenie jednego, za to pełnego podręcznika, omawiającego zarówno teorię, jak i metodykę, który miałby szansę stać się nową jakością na archiwalnym rynku wydawniczym.

Jacek Krochmal (Warszawa)

VI MIĘDZYNARODOWA KONFERENCJA ARCHIWALNA W WARSZAWIE

W dniach 13–14 X 2000 r. w Warszawie odbyła się VI Międzynarodowa Konferencja Archiwalna, zorganizowana przez NDAP, Open Society Archives przy Uniwersytecie Europy Środkowej w Budapeszcie oraz Stowarzyszenie Archiwistów Polskich. Tematem obrad były „Archiwa byłych organizacji międzynarodowych państw Europy Środkowej i Wschodniej”. Uczestnicy konferencji dokonali przeglądu problematyki dotyczącej statusu prawnego, opracowywania oraz udostępniania materiałów archiwalnych wytworzonych przez organizacje międzynarodowe, działające na obszarze Europy Środkowowschodniej. W konferencji wzięli udział przedstawiciele archiwów i państwowych służb archiwalnych z Białorusi, Chorwacji, Czarnogóry, Estonii, Litwy, Łotwy, Macedonii, Niemiec, Polski, Rosji, Rumunii, Serbii, Słowacji, Słowenii, Ukrainy, Węgier, a także z archiwów instytucji międzynarodowych (NATO, Unii Europejskiej, UNESCO). W obradach uczestniczyli także przedstawiciele Sekcji Organizacji Międzynarodowych MRA oraz NDAP, Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, a także Komitetu Integracji Europejskiej. Sesje prowadzono w językach angielskim i rosyjskim.

Konferencję otworzyła Daria Nałęcz, naczelny dyrektor archiwów państwowych, wyrażając zadowolenie z faktu, że cykl konferencji „Colloquia Jerzy Skowronek dedicata”, zapoczątkowany w 1995 r. przez archiwistów polskich, stał się już trwałym elementem współpracy i forum dyskusyjnym archiwistów reprezentujących liczne państwa i instytucje europejskie.

Autorzy wystąpień zaprezentowali swe referaty podczas dwu sesji plenarnych i jednej sesji panelowej. W pierwszym dniu konferencji odbyła się sesja plenarna poświęcona „Archiwom organizacji międzynarodowych”. Referaty wygłosili: Władysław Stępnia (zastępca naczelnego dyrektora archiwów państwowych) „Międzynarodowe organizacje jako przedmiot badań archiwalnych”, Jens Boel (szef archiwum UNESCO) „Przewodnik po archiwach organizacji międzyrządowych”, Istvan Rev (dyrektor Otwartego Towarzystwa Archiwalnego w Budapeszcie) „Ostatni członek Układu Warszawskiego”, Leszek Pudłowski (szef archiwum Otwartego Towarzystwa Archiwalnego w Budapeszcie) „Archiwa organizacji międzynarodowych. Otwarte Towarzystwo Archiwalne” oraz Jean-Marie Palayret (dyrektor Archiwum Historycznego Unii Europejskiej) „Powstanie, stan, cele i perspektywy Archiwum Historycznego Unii Europejskiej”.

Sesja panelowa została poświęcona omówieniu tematu „Europejskie programy przeznaczone dla bibliotek, muzeów, archiwów i innych instytucji kultury oraz ich rola w integrującej się Europie”. Referaty wygłosili: Marek Konopka (doradca ministra kultury i dziedzictwa

narodowego) „Program «Pamięć Świata» — powinność i szansa”, Maria Śliwińska (członek polskiego przedstawicielstwa programu Cultivate-CEE; dyrektor Międzynarodowego Centrum Zarządzania Informacją UMK w Toruniu) „Program europejskiej komisji Cultivate-CEE”, Ewa Rosowska (ZNA NDAP) „Projekt międzynarodowego przewodnika «Wspólne dziedzictwo archiwalne państw i narodów Europy Środkowej i Wschodniej»”. W tej części konferencji Hubert Wajs (AGAD) zaprezentował komputerową bazę danych „Odtworzenie Pamięci Polski”, w której rejestrowane są polonika znajdujące się w archiwach zagranicznych. Program ten jest częścią projektu „Pamięć Świata”, nad którym patronat sprawuje UNESCO. Szczegóły dotyczące programu przedstawili dyrektorzy NDAP, którzy zwrócili się do zagranicznych uczestników konferencji z prośbą o rozpropagowanie zasad tego projektu.

W drugim dniu obrad odbyła się sesja plenarna na temat „Archiwa byłych instytucji międzynarodowych państw Europy Środkowej i Wschodniej”. Referaty wygłosili: Helena Tiurina (dyrektor Rosyjskiego Państwowego Archiwum Gospodarczego) „Stan i zachowanie dokumentów międzynarodowego archiwum RWPG”, Corneliu Mihail Lungu (dyrektor Archiwum Narodowego Rumunii) „Dokumenty Archiwum KC KPR dotyczące RWPG”, György Majtényi i Attila Seres (Archiwum Narodowe Węgier) „RWPG a Węgry. Źródła do dziejów RWPG w zasobie Archiwum Narodowego Węgier”, E. Rosowska „Materiały archiwalne RWPG w zasobie polskich archiwów państwowych”, Tatiana Aleksiejewna Kleszczonok (Państwowy Komitet ds. Archiwów Republiki Białoruskiej) „Dokumenty ONZ w państwowym zasobie archiwalnym Białorusi”, Waldemar Wójcik (zastępca dyrektora CAW) „Znaczenie materiałów archiwalnych Układu Warszawskiego, jako bazy źródłowej do poznania polityki wojennej Polski w okresie zimnej wojny”, Margaret Fruth (główny archiwista w Archiwum Partii i Organizacji Masowych NRD) „Materiały archiwalne dotyczące Układu Warszawskiego i RWPG w zasobie Bundesarchiwum” oraz Ljuba Dornik Šubelj (doradca dyrektora Archiwum Republiki Słowenii) „Materiały dotyczące osób sądzonych za działalność w Kominformie”. Po każdej sesji uczestnicy konferencji prowadzili dyskusję i wymieniali poglądy dotyczące przedstawionych zagadnień.

Sesję zakończył pokaz działania komputerowych baz danych (IZA, SEZAM, PRADZIAD), użytkowanych w polskich archiwach państwowych. Prezentację przeprowadził Dariusz Ganczar (ZNA NDAP).

Na zakończenie obrad uczestnicy konferencji przyjęli rezolucję, w której stwierdzili, że organizacje międzynarodowe stanowią bardzo istotną formę i płaszczyznę współpracy międzypaństwowej. Dlatego też wytworzone przez nie archiwalia są niezwykle ważną częścią dziedzictwa ludzkości. Uznano także, iż problemy związane ze stanem i funkcjonowaniem archiwów już nie istniejących organizacji wymagają dalszej współpracy byłych państw członkowskich, a zwłaszcza inicjatyw w zakresie opracowania i udostępniania archiwaliów. Za jedno z najważniejszych zadań uznano potrzebę opracowania wykazu archiwaliów wszystkich byłych organizacji międzyrządowych, obejmującego także charakterystykę ich zbiorów i informacje na temat ich udostępniania. Wykaz taki byłby podstawą do opracowania przewodnika po zasobach archiwów międzynarodowych organizacji rządowych. Uczestnicy konferencji zaaprobowali także koncepcję utworzenia międzynarodowego projektu, którego celem byłoby opracowanie nowoczesnego naukowego mechanizmu pozyskiwania informacji z zasobu archiwalnego RWPG. Do realizacji tego projektu powinien zostać powołany stały komitet, złożony z przedstawicieli narodowych służb archiwalnych wszystkich byłych krajów członkowskich RWPG. Akceptację zyskała także propozycja podjęcia politycznych i dyplomatycznych kroków zmierzających do usprawnienia dostępu do materiałów archiwalnych

Układu Warszawskiego. Wyrażono zainteresowanie propozycją opracowania strony internetowej, umożliwiającej dostęp do wszystkich publikowanych i odtajnionych informacji dotyczących dziejów Układu Warszawskiego.

Ponadto uczestnicy konferencji uznali, iż metodologia opracowana dla potrzeb programu „The Common Archival Heritage of States and Nations of Central and Eastern Europe” pozwala na rozpoczęcie realizacji tego projektu. Ustalono, że prace będą prowadzone na drodze dwu- i wielostronnych porozumień.

Po zapoznaniu się z założeniami tworzenia list regionalnych w ramach programu UNESCO „Memory of the World”, uczestnicy konferencji zwrócili się do NDAP z prośbą o podjęcie starań zmierzających do wyłonienia Komitetu Regionalnego, którego zadaniem będzie określenie kryteriów kwalifikowania obiektów na listę archiwaliów spełniających wymogi programu.

Jacek Krochmal (Warszawa)

REZOLUCJA VI MIĘDZYNARODOWEJ KONFERENCJI „COLLOQUIA JERZY SKOWRONEK DEDICATA”

Uczestnicy konferencji, przedstawiciele archiwów państw z obszaru Europy Środkowej i Wschodniej — Białorusi, Chorwacji, Czarnogóry, Estonii, Litwy, Łotwy, Macedonii, Niemiec, Polski, Rosji, Rumunii, Słowacji i Ukrainy — obradujący z udziałem przedstawicieli Sekcji Organizacji Międzynarodowych Międzynarodowej Rady Archiwów, Archiwum Historycznego Wspólnot Europejskich i Archiwum UNESCO oraz NATO — dokonali po raz pierwszy przeglądu problematyki, łączącej się ze statusem prawnym, opracowywaniem i udostępnianiem materiałów archiwalnych wytworzonych w wyniku działalności organizacji międzynarodowych, w szczególności tych, które powstały w Europie Środkowej i Wschodniej. Uczestnicy konferencji uznali, że organizacje międzynarodowe stanowią bardzo ważną formę i płaszczyznę współpracy państw. Z tego też względu wytworzone przez nie archiwalia są niezwykle ważną częścią spuścizny ludzkości.

Uczestnicy konferencji uznali, że problemy związane ze statusem i funkcjonowaniem archiwów tych nieistniejących już organizacji wymagają dalszej współpracy byłych państw członkowskich, w szczególności działań w zakresie opracowywania i udostępniania, odpowiadających kryteriom stosowanym w powszechnej praktyce archiwalnej.

Uczestnicy konferencji uznali za jedno z najważniejszych zadań opracowanie wykazu archiwaliów wszystkich byłych organizacji międzyrządowych, wraz z charakterystyką ich zbiorów i informacjami na temat warunków udostępniania. Wykaz taki byłby wstępem do opracowania dodatkowych rozdziałów Przewodnika po zasobach archiwów Międzynarodowych Organizacji Rządowych, na wzór przewodnika, opracowanego przez UNESCO i Międzynarodową Radę Archiwów.

Uczestnicy konferencji zgadzają się, że we wszystkich działaniach, podejmowanych w tym zakresie należy uwzględniać polityczne decyzje, podejmowane przez byłe kraje członkowskie.

Uczestnicy konferencji podtrzymali propozycję Archiwów Narodowych Węgier i Rosyjskiego Państwowego Archiwum Ekonomii przystąpienia do międzynarodowego projektu, celem którego byłoby opracowanie nowoczesnego naukowego mechanizmu pozyskiwania informacji z zasobu archiwalnego Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (RWPG).

W celu przystąpienia do realizacji projektu, uczestnicy Konferencji zaproponowali powstanie stałego komitetu, w skład którego weszliby przedstawiciele narodowych służb archiwalnych wszystkich byłych krajów członkowskich RWPG, zainteresowanych pozyskaniem informacji o zasobie tej organizacji, oraz które wyraziły zgodę na udział w projekcie.

Uczestnicy konferencji wyrazili nadzieję, iż ten projekt spotka się ze wsparciem Rady Europy.

Uczestnicy konferencji zaproponowali podjęcie politycznych i dyplomatycznych kroków w celu usprawnienia dostępu do materiałów archiwalnych Układu Warszawskiego. Uczestnicy konferencji z radością powitali propozycję utworzenia strony internetowej, która umożliwiłaby dostęp do wszystkich publikowanych i odtajnionych informacji, dotyczących dokumentów, związanych z historią Układu Warszawskiego.

Uczestnicy konferencji uznali, że metodologia, opracowana na potrzeby programu „The Common Archival Heritage of States and Nations of Central and Eastern Europe”, umożliwia przystąpienie do faktycznej realizacji programu. Przyjęto, iż prace postępować będą zarówno na drodze bilateralnych, jak i wielostronnych porozumień.

W trakcie konferencji, po zapoznaniu się z założeniami tworzenia list regionalnych list w ramach „Memory of the World”, zwrócono się do Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych z prośbą o podjęcie działań praktycznych, zmierzających do wyłonienia Komitetu Regionalnego, którego zadaniem będzie określenie kryteriów kwalifikowania obiektów na listę, zawierającą wykaz archiwaliów, które spełniając wymogi programu, uznane zostaną za najważniejsze dla historii państw Europy Środkowej i Wschodniej.

Uczestnicy konferencji zostali poinformowani o założeniach programu Unii Europejskiej „Cultivate CEE”. Wyrazili oni zainteresowanie udziałem w podejmowanych przez tę organizację — w ramach programu — inicjatywach.

Wyrażając podziękowanie dla organizatorów konferencji — Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych i Open Society Archives — uznali, że tematem konferencji z cyklu „Colloquia Jerzy Skowronek dedicata” w roku 2001 będzie „Strategia automatyzacji archiwalnej w państwach Europy Środkowej i Wschodniej”.

Jacek Krochmal (Warszawa)

SKOLENIE W ARCHIVSCHULE W MARBURGU NA TEMAT OPRACOWYWANIA AKT MASOWYCH

Od 1949 r. Szkoła Archiwalna w Marburgu zajmuje się kształceniem archiwistów, współpracuje z innymi tego typu szkołami wyższymi w kraju i za granicą, organizuje naukowo-archiwalne kolokwia i sympozja, zajmuje się ekspertyzami i projektami badawczymi w kwestiach naukowo-archiwalnych, organizuje kursy i szkolenia, wydaje własne publikacje i posiada największą w Niemczech specjalistyczną bibliotekę z zakresu archiwistyki i archiwoznawstwa.

Szkolenie (15–16 VI 2000 r.) przeprowadziła dr Mechthild Black Veldtrup z Nordrhein-Westfälischen Hauptstaatsarchiv w Düsseldorfie, sprawująca opiekę nad wielkimi zespołami akt masowych, mianowicie aktami osobowymi gestapo i archiwiami dotyczącymi denacyfikacji, z których to zespołów w Archiwum w Düsseldorfie korzysta największa liczba użytkowników. W szkoleniu wzięło udział 12 osób, w tym 10 z Niemiec i po jednej ze Szwajcarii i Polski.

Szkolenie rozpoczęło się od zdefiniowania pojęcia masowości akt. Są to akta mające jednakową formę, przekazywane do archiwum w seryjnym porządku z podobnych strukturalnie działów administracji (urzędów, instytucji). Liczba ich musi być wystarczająco duża, aby było celowe opracowanie szczególnej metody i formy organizacyjnej. Metoda opracowania tych akt musi uwzględniać ich jednorodność i być jednakowa pod względem formy, a akta muszą napływać do archiwum w określonym seryjnym porządku. Jednolity musi być podmiot opracowania (aspekt osoby lub obiektu) i cel opracowania (ewentualnie wiązka celów). Do akt masowych zalicza się akta sądowe (procesowe, notarialne, rejestry handlowe, rejestry związków, stowarzyszeń), akta podatkowe (podatek dochodowy, od wynagrodzeń, od nieruchomości), akta urzędów stanu cywilnego, akta osobowe, akta dotyczące wywłaszczeń, odszkodowań i zadośćuczynienia. Aktami masowymi są również nominacje na lekarzy, obejmowanie stanowisk w sądach, awanse, nadawanie obywatelstwa, akta policyjne dotyczące obcokrajowców, nadawanie odznaczeń.

Akta masowe są aktami seryjnymi, stanowiącymi pewien ciąg, związany analogią treści lub formy zewnętrznej, bądź analogią obu tych elementów. Po przejęciu akt do archiwum podstawowym zadaniem staje się ich analiza oraz opracowanie w celu udostępnienia ich użytkownikom. Należy zdefiniować cel opracowania, a więc zdecydować, czy ma powstać tylko wykaz alfabetyczny, czy drukowany inwentarz (przy dużej ilości akt, zawsze bez wstępu), czy też baza danych. W ostatnim przypadku trzeba gruntownie przemyśleć problem ochrony danych osobowych. Bardzo ważnym elementem przy opracowywaniu tego typu akt jest faktor czasu, który musi być przede wszystkim realistyczny. Bardzo pomocne jest wykonanie tzw. próby czasu (zinwentaryzowanie określonej ilości akt w określonym czasie) oraz określenie głębi opracowania zespołu (*so flach wie möglich* = „tak płytko jak to możliwe”), który oczywiście nie może być zespołem otwartym, tylko zamkniętym. Naczelną sprawą jest interes użytkownika: ile osób i w jakim celu będzie korzystało z tych akt.

Dużo czasu poświęcono personelowi opracowującemu tego typu akta, podkreślając, że proste prace inwentaryzacyjne, paginowanie czy odkurzanie akt może wykonać personel pomocniczy. Omówiono grupy uposażeń i zarządzenia pozwalające zatrudnić przez określony czas osoby niepełnosprawne i bezrobotne. Wskazywano na ścisłą współpracę między archiwami a urzędami zatrudnienia oraz zasygnalizowano problem pozyskiwania sponsorów z zewnątrz (np. bankowców przy opracowaniu zespołów bankowych). Przy zatrudnieniu osób z zewnątrz trzeba wyznaczyć osobę opiekującą się nimi, nadzorującą i kontrolującą ich pracę oraz zapewnić pomieszczenia, odzież roboczą i sprzęt.

Następnie omówione zostały elementy występujące przy inwentaryzacji akt z wybranych zespołów akt masowych. Przy inwentaryzowaniu akt osobowych podaje się liczbę porządkową, ostatnie nazwisko, imię, datę urodzenia, ostatnie stanowisko i ostatnie miejsce pracy. Wskazano na problemy związane z nazwiskami kobiet i podwójnymi nazwiskami.

Kartoteka akt osobowych gestapo (nie funkcjonariuszy, lecz więźniów) zawiera następujące pola: miejsce przewinienia (przestępstwa), sygnaturę akt, opis przewinienia (przestępstwa) i jego datę, nazwisko i imię, datę, miejsce urodzenia i zawód więźnia oraz uwagi (np. miejsce zamieszkania).

Inwentarz książkowy tego zespołu ułożony alfabetycznie zawiera nazwisko, imię, miejsce i datę urodzenia więźnia, sygnaturę i uwagi. Przykładowa jednostka aktowa zawiera następujące elementy na okładce: nazwa zespołu, nazwisko, imię, miejsce i data urodzenia więźnia, nazwa archiwum, skrót nazwy zespołu, sygnatura i liczba kart.

Następnym etapem szkolenia było omówienie prac inwentaryzacyjnych przy opracowaniu akt masowych z wykorzystaniem techniki komputerowej. Jest to obecnie metoda powszechnie stosowana w archiwach niemieckich. Wskazano na kryteria wyboru odpowiedniego oprogramowania (*software*), zakupu sprzętu w sprawdzonych, pewnych firmach, wymiany doświadczeń między archiwami i fachowego przeszkolenia archiwistów.

Dr Black Veldtrup wskazała na bazę danych znaną pod nazwą MIDOSA i omówiła poszczególne pola przy inwentaryzowaniu różnych typów akt masowych, np. akt osobowych, akt więźniów (karnych) oraz akt pacjentów szpitali. Przy wczytywaniu do komputera należy ustalić normę dzienną, możliwą do wykonania, inną, gdy wczytuje się z kartoteki, inną, gdy ze strony tytułowej, a jeszcze inną, gdy należy zajrzeć na którąś stronę w jednostce aktowej. W Archiwum Państwowym w Düsseldorfie przyjęto następującą normę: 206 dni roboczych w roku x 200 wczytanych rekordów dziennie. Inwentarz (spis) tych akt stanowiły wydruki komputerowe w segregatorach zawierające następujące elementy: nazwisko i imię, tzw. *Zusatz* (dodatek), gdzie podaje się tytuły naukowe lub częśćkę *von*, datę urodzenia, sygnaturę archiwalną i zawód. Entuzjastom tej metody inwentaryzowania akt masowych uświadomiono fakt, że komputer w pewnych sytuacjach może przestać działać, a inwentarz znajduje się zawsze pod ręką.

Ostatnim punktem kursu było wręczenie wszystkim uczestnikom zaświadczenia o odbytych szkoleniu oraz wypełnienie ankiety, dotyczącej merytorycznej i metodycznej oceny przeprowadzenia szkolenia.

Szkolenie, z konieczności teoretyczne, zupełnie pozbawione zajęć praktycznych, było interesujące i pozwoliło poznać wiele nowych elementów występujących przy opracowywaniu i inwentaryzacji akt masowych. Szkolenie dostosowane było jednak do rzeczywistości panującej w niemieckich archiwach. Archiwa państwowe w Polsce nie przejmują akt osobowych pacjentów szpitali, klientów banków, towarzystw ubezpieczeniowych itp. Przechowuje się jednak księgi urzędów stanu cywilnego, akta więzień, sądów i prokuratur (a więc osób represjonowanych), akta państwowych urzędów repatriacyjnych, akta partyjne (osobowe członków PZPR), przy których opracowaniu można wykorzystać tematykę czy tylko wybrane elementy tego szkolenia. Poza tym istotną sprawą, zwłaszcza w perspektywie wejścia Polski do Unii Europejskiej, jest wymiana poglądów i kontakty z archiwistami krajów Europy Zachodniej.

Dorota Sokołowska (Wrocław)

DNI OTWARTE ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH

W dniach 14–15 IX 2000 r. archiwa państwowe zorganizowały akcję Dni Otwartych dla publiczności, która chciaaby przyjrzeć się z bliska różnym rodzajom zbiorów archiwalnych i poznać specyfikę pracy archiwistów. Z tej okazji zorganizowane zostały wystawy i ekspozycje dokumentów, a pracownicy archiwów dyżurowali w punktach konsultacyjnych, odpowiadając na pytania dotyczące rozmieszczenia zbiorów, sposobu poszukiwania dokumentacji płacowej, własnościowej i związanej z uzyskiwaniem odszkodowań, a także genealogii, historii archiwów, faktów z historii Polski, sposobów korzystania z pomocy archiwalnych, jak inwentarze i przewodniki, lub nawet Internetu. Prowadzono także sprzedaż książek o tematyce archiwalnej. Spotkania te miały za zadanie m.in. poinstruować użytkowników archiwów, jak należy korzystać z zasobów materiałów archiwalnych, aby znaleźć poszukiwaną dokumentację.

We wszystkich archiwach odbyły się spotkania z udziałem zaproszonych przedstawicieli władz państwowych i samorządowych, parlamentarzystów i duchownych.

Dyrektorzy archiwów włożyli dużo wysiłku w rozpropagowanie akcji Dni Otwartych. Zapowiedzi i materiały informacyjne, a także relacje z obchodów ukazały się we wszystkich ważnych dziennikach lokalnych na terenie kraju. Do reguły należały także reportaże emitowane w lokalnych rozgłośniach radiowych i stacjach telewizyjnych. W audycjach tych brali częstokroć udział dyrektorzy i pracownicy archiwów. Ci ostatni szeroko włączyli się w przygotowanie i organizację Dni oraz obsługę merytoryczną wielu tysięcy osób, które odwiedziły archiwa.

Podkreślić należy dużą różnorodność tematyczną organizowanych sesji, wystaw, pokazów i innych imprez towarzyszących, przybliżających społeczeństwu pracę i zadania archiwów. Archiwum Państwowe m. st. Warszawy zorganizowało wystawę poświęconą historii Starego Miasta, na którą harcerki w strojach regionalnych zapraszały przechodniów. Archiwum Państwowe w Siedlcach zorganizowało wystawę tematyczną nt. wojny polsko-bolszewickiej, Archiwum Państwowe w Olsztynie zaprezentowało materiały archiwalne dotyczące miast Warmii i Mazur XVI w. Część archiwów zaprezentowała po prostu najciekawsze historycznie i wizualnie materiały archiwalne ze swego zasobu. W większości archiwów umożliwiono osobom zwiedzającym obejrzenie magazynów i pracowni konserwacji archiwaliów.

Do cennych inicjatyw zaliczyć należy wydanie przez Archiwum Państwowe w Katowicach trzech krótkich, ale bardzo aktualnych informatorów. Są to:

Informacja dla poszukujących dokumentów osobowo-płacowych dla celów emerytalnych (Wykaz instytucji, których akta osobowe przechowywane są w Archiwum Państwowym w Katowicach); Badania genealogiczne — informacja dla poszukujących aktów metrykalnych (stanu cywilnego) swoich przodków, a przez Archiwum Państwowe w Gdańsku informacji o zasadach ubiegania się o odszkodowania za pracę przymusową w Niemczech.

Dni Otwarte były także okazją do zapoznania się przez przedstawicieli władz samorządowych z dorobkiem archiwów, warunkami pracy, potrzebami i zamierzeniami oraz możliwościami współdziałania miejscowych instytucji kultury, oświaty i szkolnictwa wyższego.

Wystawę pt. „Najcenniejsze dokumenty ze zbiorów AGAD”, zorganizowaną przez Archiwum Główne Akt Dawnych, odwiedził, na zaproszenie naczelnego dyrektora archiwów państwowych doc. dr hab. Darii Nałęcz minister kultury i dziedzictwa narodowego Kazimierz Michał Ujazdowski, natomiast wystawę zorganizowaną przez Archiwum Państwowe w Łodzi — minister Jerzy Kropiwnicki.

Do akcji Dni Otwarte włączyły się także: Archiwa Polskiego Radia oraz Telewizji Polskiej (Ośrodek Dokumentacji Zbiorów Programowych), które przygotowały ekspozycję z materiałów ilustrujących ważne wydarzenia historyczne.

Z oceny materiałów dokumentujących przygotowania i przebieg Dni Otwartych wynika, że archiwa stanęły na wysokości zadania. Szczególne wyrazy uznania należą się archiwistom z Białegostoku, Katowic, Kielc, Krakowa, Łodzi, Radomia, Szczecina, Warszawy i Wrocławia.

Dni Otwarte zostały bardzo dobrze przyjęte przez społeczeństwo. Potwierdzeniem tego mogą być dwa wpisy wybrane z książki pamiątkowej jednego z archiwów:

„W archiwum wcale nie musi być nudno. Niech Święty będący patronem archiwistów natchnie dyrektora, by częściej robił podobne wystawy”; „Serdeczne dzięki za wprowadzenie w czyn wspaniałego pomysłu zachęcenia przechodnia do zainteresowania się historią własnych korzeni i swojej małej ojczyzny”.

Marek Borowski (Warszawa)

„LIBER CHAMORUM” I KSIĘGA RADZIWIŁŁOWSKA

6 IX 2000 r. w Archiwum Głównym Akt Dawnych miała miejsce podwójna uroczystość: przekazanie przez AGAD Bibliotece Narodowej, na ręce jej dyrektora Michała Jagiełły, ostatniej części dzieła Waleriana Nekandy Trepki „Liber Chamorum” oraz ofiarowanie temuż archiwum przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych zakupionej na aukcji w Budapeszcie „Księgi przychodów i rozchodów z dóbr księcia Bogusława Radziwiłła 1645”.

„Liber generationis plebeanorum”, znana jako „Liber Chamorum”, autorstwa sandomierskiego szlachcica Waleriana Nekandy Trepki, powstała w latach dwudziestych XVII w. Zawiera ponad 2500 nazwisk osób i rodzin o wątpliwym szlacheństwie z terenu Sandomierszczyzny. Celem pracy Trepki było zapewne dążenie do obrony czystości stanu szlacheckiego przez ujawnienie rodzin, którym udało się nielegalnie przeniknąć w szeregi szlachty. Zresztą, jak możemy się domyślać, może chodziło też o odwrócenie uwagi od własnego pochodzenia i potwierdzenie swej szlacheckości? Dzieło powstało na podstawie ustnych przekazów oraz informacji, np. z akt ziemskich i grodzkich, dziś stanowi prawdziwą kopalnię wiedzy na temat obyczajowości, mentalności i genealogii szlachty tego okresu.

Autograf „Liber Chamorum” rewidowano z Rosji w wyniku postanowień traktatu ryskiego i przechowywano do 1939 r. w Bibliotece Narodowej. Wojnę przetrwał w zbiorach AGAD. Po roku 1945 zwrócono go prawnemu właścicielowi, czyli Bibliotece Narodowej. Jednak część luźnych kart rękopisu uległa zagubieniu oraz przypadkowemu włączeniu do innego zespołu, gdzie odkryto je podczas skontrum przeprowadzonego w latach dziewięćdziesiątych w archiwum. Rękopis liczy 34 karty o różnej numeracji, w tym 4 karty niezapisane i 6 fragmentów. W 1963 r. dzieło w kształcie, w jakim znajdowało się w Bibliotece Narodowej, doczekało się edycji przygotowanej przez Włodzimierza Dworaczka, Jana Bartysia i Zbigniewa Kuchowicza.

Radziwiłłowska księga finansowa zakupiona w Budapeszcie jest czystopisowym egzemplarzem, dobrze zachowanym, z ozdobnymi, wielobarwnymi inicjałami. Stanowi przykład często prowadzonych ksiąg ekonomicznych, rejestrujących przychody i wydatki w dobrach królewskich, miejskich, duchownych i prywatnych. Tego typu księgi znajdują się m.in. w Warszawskim Archiwum Radziwiłłów, przywiezionym przed I wojną światową z Nieświeża do Warszawy, dziś należącym do zasobu AGAD. W inwentarzu działu XXIX Archiwum Radziwiłłów, gromadzącego akta ekonomiczne, w wewnętrznym dziale A. Akta ogólne dotyczące dóbr książąt Radziwiłłów. 2. Kasa, pod numerem 24 znajduje się: „Księga przychodów i rozchodów po odjeździe Ks. Jegomości [Bogusława] do cudzych krajów” z lat 1641–1645, prowadzona przez Jana Sosnowskiego, ekonoma księstwa słuckiego, w 1644 r. podstolego wileńskiego, późniejszego stolnika wileńskiego i kasztelana połockiego. Zakupiona w Budapeszcie „Księga przychodów i rozchodów po odjeździe Ks. Jegomości [Bogusława] do cudzych krajów” z lat 1645–1647, również prowadzona przez Sosnowskiego, stanowi oczywistą kontynuację chronologiczną poprzedniej, czym doskonale uzupełnia przechowywane w AGAD akta radziwiłłowskie.

Anna Wajs (Warszawa)

PRZEKAZANIE DO AGAD CZĘŚCI ARCHIWUM POTOCKICH Z ŁAŃCUTA

Pod koniec 2000 r. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie wzbogaciło się¹, dzięki umowie zawartej przez naczelną dyrektorkę archiwów państwowych dr hab. Darię Nałęcz z Brigham Young University Provo (Utah) o kolejny fragment spuścizny aktowej rodziny Potockich z Łańcuta. Pobieżne choćby zapoznanie się z historią i zawartością pozyskanego archiwum uzmysławia, jak niezwykle było to wydarzenie.

Na obecny stan Archiwum Potockich z Łańcuta (dalej: APŁ) wpływ miały zarówno losy dóbr łańcuckich, jak i ich kolejnych właścicieli. Okolice dzisiejszego Łańcuta włączone zostały w granice państwa polskiego przez Kazimierza Wielkiego po 1340 r. Weszły one ostatecznie w skład ziemi przemyskiej w województwie ruskim. Pierwszym znanym właścicielem tych dóbr był Otton z Pilczy, starosta ruski, późniejszy starosta i wojewoda sandomierski, który wszedł w ich posiadanie około 1349 r. W rękach możnowładczej rodziny Pileckich pozostawał Łańcut aż do 1585 r. Jeszcze wspomniany Otton z Pilczy uzyskał prawa miejskie dla Łańcuta i on, prawdopodobnie, wznosił tu pierwszą rezydencję. W 1585 r. Łańcut wraz z okolicznymi dobrami przeszedł na własność Stanisława Stadnickiego, kasztelana przemyskiego, słynnego „Diabła”. Stadniccy posiadali te dobra zaledwie 40 lat, słabo zresztą w nich gospodarując, i ostatecznie w 1625 r. sprzedali je Stanisławowi Lubomirskiemu, podczaszemu koronnemu, późniejszemu wojewodzie krakowskiemu, jednemu z najbogatszych magnatów polskich swoich czasów. Zapoczątkował on okres świetności w dziejach tej miejscowości. Wznosił m.in. wspaniały zamek otoczony nowoczesnymi fortyfikacjami bastionowymi. W rękach Lubomirskich pozostawał Łańcut aż do śmierci Stanisława, marszałka wielkiego koronnego, zmarłego w 1783 r. i wdowy po nim Elżbiety (Izabeli) z Czartoryskich zm. w 1816 r. Pozostawili oni po sobie cztery córki, które odziedziczyły ogromny majątek rodziców. Najstarsza z nich, Aleksandra, wyszła za Stanisława Kostkę Potockiego, Izabela za jego brata, Ignacego, Konstancja poślubiła Seweryna Rzewuskiego, a Julia — Jana Potockiego, słynnego podróżnika i literata. Synowie Julii i Jana Potockich, Alfred i Artur dali początek krzeszowickiej i łańcuckiej linii tej rodziny. Łańcut w 1822 r. przypadł starszemu z nich Alfredowi I, wraz z Lubomierzem, 23 wsiami, tzw. dobrami podlowskimi i Uładówką. W 1830 r. dokupił on jeszcze dobra leżajskie od Wojciecha Miera oraz dobra Łąka. Ożenił się z Józefą z Czartoryskich, dziedziczką części dóbr koreckich na Wołyniu. W 1838 r. utworzył ostatecznie ordynację łańcucką, w skład której nie weszły dobra wołyńskie i podlowskie. W 1862 r. całość dóbr odziedziczył Alfred II Józef Potocki, znany polityk galicyjski. Dzięki korzystnemu małżeństwu z Marią, córką Romana Sanguszki, powiększył znacznie swoje posiadłości o dobra antonińskie na Wołyniu i Kleszew na Mazowszu. Jego młodszy syn, Józef, odziedziczył po nim dobra antonińskie, a trzecim ordynatem łańcuckim został starszy z nich, Roman Potocki. Dochował się ze związku z Elżbietą z Radziwiłłów dwóch synów: Jerzego, późniejszego ambasadora RP w Waszyngtonie, i Alfreda, ostatniego ordynata łańcuckiego.

Ogromne dobra łańcuckie posiadały własną, dobrze zorganizowaną administrację. Na jej czele stał w XIX w. komisariat generalny, podlegali mu rządcy dóbr, którym z kolei podlegali ekonomowie zarządzający kluczami. Ważną funkcję w dobrach pełnił plenipotent generalny, o bardzo szerokich uprawnieniach, aż do zbywania dóbr włącznie. W 1851 r. Komisariat

¹ Zainteresowanych problematyką spuścizny archiwalnej różnych linii rodziny Potockich odsyłam do materiałów z sesji poświęconej tym zagadnieniom, zorganizowanej przez AGAD i Muzeum Zamek w Łańcucie w 1995 r., opublikowanych w *Miscellanea historico-archivistica*, t. 8, Warszawa 1997.

przemianowano na Rząd Generalny Dóbr, z sześcioma wydziałami, do których w późniejszym okresie dołączono wydział Łąka. W latach siedemdziesiątych XIX w. scentralizowany zarząd, wówczas pod nazwą Zarząd Centralny Dóbr Galicyjskich, przeniesiony został do Lwowa, w 1918 r. uległ on likwidacji, a na jego miejsce powołano Kancelarię Centralną, także z siedzibą we Lwowie.

Prawdopodobnie już za czasów Ottona z Pilczy zaczęto gromadzić dokumenty dotyczące dóbr łańcuckich, a zapewne i rodziny Pileckich. Archiwum, gromadzone przez 200 z górą lat, uległo prawdopodobnie rozproszeniu, a może i zniszczeniu za burzliwych czasów Stadnickich. Dopiero więc Lubomirscy zaczęli na powrót gromadzić na łańcuckim zamku dokumenty. Należy jednak pamiętać, że Łańcut nie był jedyną siedzibą tej rodziny. Przynajmniej do czasów Potopu znaczna część archiwum Lubomirskich przechowywana była w zakupionym od Barzych Wiśniczu, gdzie przetrzymywano też archiwum Kmitów i Barzych, poprzednich właścicieli Wiśnicza. Zamek wiśnicki, wraz ze zgromadzonymi w nim ruchomościami, został złupiony i silnie zdewastowany przez Szwedów; powtórzyło się to w czasach wojny północnej na początku XVIII w. W okresie późniejszym do ulubionych rezydencji Lubomirskich należały pałace w Warszawie i Wilanowie, gdzie aż do upadku Rzeczypospolitej swe archiwum przechowywała Elżbieta (Izabela) z Czartoryskich Lubomirska, marszałkowa wielka koronna. Można więc przypuszczać, że Łańcut stał się miejscem, gdzie faktycznie przechowywano rodzinne archiwum Lubomirskich dopiero na przełomie XVIII i XIX w. Zostało ono jednak znacznie zubożone w wyniku wspomnianych podziałów majątku pomiędzy córki Izabeli. Archiwalia dotyczące Wilanowa pozostały w Wilanowie, dokumenty dotyczące dóbr Konstancji przejęli Rzewuscy, a dodatkowo uszczuplił je legat Izabeli dla jej ulubionego kuzyna, Henryka Lubomirskiego, któremu przekazała Przeworsk wraz z odpowiednimi archiwaliami i część archiwum rodzinnego. Po wyłączeniu dóbr krzeszowickich dla Artura Potockiego, także i akta dotyczące tego majątku wywiezione zostały pod Kraków.

Niemniej archiwum łańcuckie w momencie przejęcia tych dóbr przez Alfreda I Potockiego musiało prezentować się nader okazale. W jego skład wchodziły akta dóbr łańcuckich i wiśnickich oraz ich poprzednich właścicieli, Kmitów, Barzych, Pileckich, Stadnickich, Lubomirskich, akta innych rodzin przejęte przez wspomnianych wraz z nabytymi czy dziedziczonymi dobrami lub przy okazji innych transakcji czy związków rodzinnych. Przede wszystkim wymienić tu należy fragmenty spuścizny archiwalnej takich rodzin, jak Herburtowie, Korniaktowie, Ossolińscy, Ostrogscy, Zasławscy, Opalińscy, Sanguszkowie i inni. Tutaj znalazło też swoje miejsce część archiwum odziedziczonego przez Izabelę z Czartoryskich Lubomirską, przede wszystkim akta Czartoryskich i Sieniawskich, w mniejszym stopniu Denhoffów i innych. Bardzo obfita była też spuścizna aktowa samej marszałkowej koronnej. Alfred Potocki z kolei wniósł do archiwum łańcuckiego archiwalia po Potockich. W okresie późniejszym, dzięki małżeństwom i transakcjom majątkowym, w Łańcucie znalazły się jeszcze fragmenty archiwum koreckiej linii Czartoryskich, Sanguszków i Radziwiłłów (w tym ostatnim przypadku przede wszystkim korespondencja Antoniego i Marii z de Castellanów Radziwiłłów, rodziców Elżbiety Potockiej). Wyjątkowo tylko zakupywano lub nabywano w inny sposób akta od innych osób, a najcenniejszym nabytkiem była z pewnością kolekcja Stanisława Przyłęckiego, bibliotekarza wilanowskiego i łańcuckiego.

Wiek XIX i pierwsza połowa wieku XX był okresem szybkiego rozwoju biurokracji nie tylko państwowej, lecz także w dobrach prywatnych. Powodowało to, że archiwum szybko powiększało się o akta o charakterze administracyjnym i gospodarczym. Należy jednak pamiętać, że już w latach siedemdziesiątych XIX w. centralne komórki zarządu dóbr

przeniesione zostały, wraz z archiwum, do Lwowa, gdzie miały swoją siedzibę aż do II wojny. Na marginesie można dodać, że część przynajmniej tych akt ocalała i jest przechowywana we Lwowie.

Część archiwum pozostawioną w Łańcucie zaczęto od tego czasu nazywać Archiwum Zamkowym. Aż do II wojny światowej większe kataklizmy szczęśliwie omijały Łańcut, także i ostatnią wojnę przetrwał nie zniszczony. Kompletniej dewastacji uległy jednak wołyńskie dobra Potockich. Archiwum antonińskie swój kres znalazło podobno w czasie Powstania Warszawskiego w Pałacu Potockich na Krakowskim Przedmieściu, gdzie spalone zostało przez Niemców wraz z całym wyposażeniem. Podobno właśnie wrażenie, jakie zrobił na Alfredzie Potockim widok dóbr wołyńskich, totalnie zniszczonych podczas dwuletniej gospodarki radzieckiej, i pamięć o barbarzyństwie Armii Czerwonej w czasach konfliktu po I wojnie światowej spowodowały ostatecznie podjęcie przez niego decyzji o wywiezieniu do Austrii, a następnie do Francji najcenniejszej części wyposażenia zamkowego wraz z fragmentem archiwum. Pozostałe archiwalia (sześćdziesiąt kilka m.b. akt) przekazane zostały w dwóch fazach do AGAD, gdzie przechowywane są do dzisiaj. Do śmierci Alfreda w 1958 r. i wdowy po nim, Izy z Jodko Narkiewiczów w 1971 r., wywiezione archiwalia przechowywane były w należyтым porządku i nie uległy rozproszeniu. W okresie późniejszym nie utrzymano jednak integralności archiwum; dokumenty pergaminowe i część papierowych zakupił dr Andrzej Niewodniczański, część dokumentów majątkowo-prawnych i osobistych Potockich nabył Brigham Young University, a korespondencję i nieliczne inne akta przejął Polski Instytut Naukowy w Nowym Jorku.

Dopiero lata dziewięćdziesiąte XX w. przyniosły nadzieję na zmianę tego stanu rzeczy. Najpierw w 1994 r. Polski Instytut Naukowy przekazał do AGAD swoją część spuścizny po Potockich. Wtedy też uzyskaliśmy informacje na temat zbioru dokumentów zakupionego przez Niewodniczańskiego. Starania o sprowadzenie do kraju części archiwum przechowywanej przez Brigham Young University i połączenia ich w jedną całość z aktami przechowywanymi w AGAD trwały kilka lat.

Pozyskane zbiory mieszczą się w 92 pudłach; podzielone zostały przez Ivana Volkova i Adelheide A. von Hohenlohe² na 323 teczki i 1415 j.a., składających się z różnej ilości dokumentów. Autorzy inwentarza wyróżnili 8 ich grup:

1. Dokumenty dominium łańcuckiego (pudła 1–13) z okresu XVI – koniec XIX w. to przeważnie dokumenty o charakterze majątkowo-prawnym, związane z kwestią własności lub posiadania całości lub części dóbr łańcuckich, akta procesowe, graniczne, obligi, zastawy, Stadnickich, Lubomirskich, Czartoryskich, Potockich. W dziale tym znajdują się także dokumenty administracyjne i typowe akta gospodarcze dotyczące dóbr i miasta Łańcuta, np. akta magistratu miejskiego, rejestry pańszczyzny i inne. Wspomnieć należy o aktach związanych z realizacją przez kolejnych właścicieli Łańcuta prawa patronatu nad kościołem farnym i innymi instytucjami kościelnymi czy akta fundacji, w tymże mieście, szpitala przez Potockich w drugiej połowie XIX w., wraz z planami i projektami budynków. Tutaj też zgromadzono pewną ilość akt do niektórych kluczy majątkowych: dźwinogródzkiego, starosielskiego, dunajgródzkiego i przemysłańskiego. Szczególnie cenne są dokumenty związane z podziałem schedy po Augustcie Aleksandrze Czartoryskim, wojewodzie ruskim, generale ziem podolskich

² Są oni twórcami dosyć, niestety, amatorskiego inwentarza sporządzonego w 1985 r., przechowywanego w Harold B. Lee Library Brigham Young University Provo, Utah, którego kopią dysponuje AGAD. Przewiduje się ponowne opracowanie pozyskanego fragmentu archiwum.

między jego dzieci: Adama Kazimierza i Elżbietę (Izabelę) z Czartoryskich Lubomirską (część akt do tej sprawy przechowywana jest także w następnym dziale), oraz rękopiśmienny plan Łańcuta z 1750 r., będący najstarszym zachowanym planem tej miejscowości.

2. Dokumenty rodzinne właścicieli Łańcuta (pudła 14–21) z XVII–XIX w. Są to akta Lubomirskich, Czartoryskich, Potockich, ale także Ostrogskich, Sanguszków, Koniecpolskich, Ossolińskich oraz dokumenty do niektórych dóbr, w tym Leżajska; nie różnią się one w istotny sposób od dokumentów zgromadzonych w dziale poprzednim.

3. Dokumenty majątków (pudła 22–77) z XVI–XIX w. Największy dział pozyskanej części Archiwum Potockich z Łańcuta. Powtarza on układ akt nadany jeszcze na początku XIX w. z polecenia Izabeli z Czartoryskich Lubomirskiej: są to tzw. dokumenty do dóbr służące. Reprezentowane są tu takie majątki, jak Baranów, Brody, Brzeżany, Dźwinogród, Grzymałów i Tołste, Jazłowiec, Leżajsk, Przemyślany, Pomorzany i wiele innych. Są to zarówno dokumenty dotyczące praw własności, jak i akta procesowe o takie czy inne zobowiązania ciążące na tych dobrach. Szczególnie bogato reprezentowane są dokumenty dotyczące rozgraniczenia dóbr, sięgające z reguły wieku XVI. Wpominieć należy o kilkunastu zachowanych inwentarzach dóbr, w tym bardzo interesującym, chociaż pochodzącym dopiero z lat siedemdziesiątych XVIII w., inwentarzu dóbr baranowskich, ze szczegółowym opisem tamtejszego zamku będącego prawdziwą perłą polskiego renesansu.

4. Testamenty, zapisy, podziały (pudła 78–79) z XVIII–XIX w. Są to przede wszystkim akta związane ze spadkobranstwem po Alfredzie II Potockim i jego żonie Marii z Sanguszków. Oprócz nich zachowało się także kilka dokumentów związanych ze sprawami spadkowymi Potockich z lat siedemdziesiątych XVIII w.

5. Dokumenty historyczne (pudła 80–81) z lat 1698–1941. Niewiele, niestety, zachowało się dokumentów o charakterze politycznym. Na szczególną uwagę zasługuje jednak z pewnością fragment spuścizny politycznej po Antonim Michale Potockim, wojewodzie bełzkim, zmarłym w 1766 r. Mamy tu do czynienia z dość różnorodnym materiałem, który z pewnością stanie się obiektem badań specjalistów czasów saskich.

6. Przywileje i dokumenty królewskie z autografami królewskimi (pudło 81) z lat 1633–1791. Otrzymaliśmy także 33 dokumenty królewskie (jeden w kopii z XIX w.) od Władysława IV poczynając, a kończąc na Stanisławie Augustie Poniatowskim, dotyczące zarówno królewskich czynów, jak i dóbr własnych, takich rodzin jak: Czarnieccy, Czartoryscy, Sieniawscy, Denhoffowie, Potoccy, Sanguszkowie, Ossolińscy. Na podkreślenie zasługuje kilka dokumentów Stanisława Leszczyńskiego, będących pewną rzadkością w zbiorach polskich. Osobliwością są dwa dokumenty powstałe przy podziale majątku pomiędzy Franciszkiem Maksymilianem Ossolińskim i jego żoną Katarzyną z Jabłonowskich a dwoma synami Franciszka Maksymiliana: Józefem i Tomaszem z 22 i 24 II 1738, na których w roli świadka wystąpił Stanisław Leszczyński.

7. Korespondencja³ (pudła 82–92) z XVI–XX w. Na uwagę zasługuje około 200 listów do Sebastiana Lubomirskiego, z przełomu XVI i XVII w., który stworzył majątkowe podstawy pod przyszłą świetność rodziny, a jego kontakty obejmowały całą koronę, i nie tylko, elitę. Wspomnę tylko o kilku listach do Romana Sanguszki, hetmana litewskiego i uzdolnionego wodza z czasów Zygmunta Augusta, dotyczących działań wojennych z Moskwą. Najbogaciej jednak reprezentowana jest korespondencja samych Potockich, szczególnie Alfreda I i Alfreda II Józefa. Obejmuje ona nie tylko listy polskich arystokratów i osobistości ze świata polityki,

³ Do korespondencji sporządzony został Appendix I, zawierający spis wszystkich listów.

kultury, nauki, ale i przedstawicieli elity społecznej, w tym domów panujących z całej Europy. Wymienić tu należy listy i pisma Tadeusza Kościuszki, Stanisława Moniuszki, Józefa Szujskiego, generałów Henryka Dembińskiego, Józefa Dwernickiego czy Stanisława Fiszerę.

8. Varia (pułko 92) z XVII–XIX w., zawierają różnorodne materiały, w tym kilka dyplomów dla Potockich.

Pozyskane przez AGAD dokumenty stanowiąc będą z pewnością interesujący dla historyków materiał do badań nad dziejami Stadnickich, Lubomirskich, Czartoryskich, Potockich i wielu innych znakomitych rodzin polskich, a także nad różnorodnymi kwestiami majątkowymi, społecznymi i gospodarczymi południowo-wschodnich kresów Rzeczypospolitej.

Jarosław Zawadzki (Warszawa)

JUBILEUSZ 50-LECIA PRACY PROF. CZESŁAWA BIERNATA

W Archiwum Państwowym w Gdańsku w dniu 15 XI 2000 r. 50-lecie pracy obchodził prof. dr hab. Czesław Biernat. Urodzony w Sulęczynie 18 I 1925 r. jako syn Józefa i Elżbiety z domu Pałasz, od 1931 r. do chwili obecnej nieprzerwanie zamieszkuje w Gdyni. Studia w zakresie historii ukończył w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Gdańsku w 1950 r. Doktorat uzyskał w Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu w 1961 r., w 1977 habilitował się z zakresu archiwistyki i historii gospodarczej, a w 1980 r. uzyskał tytuł profesora. Pracę w AP w Gdańsku rozpoczął 1 IV 1950 r. Przeszedł tu wszystkie szczeble kariery zawodowej od asystenta do dyrektora. Z dniem 17 X 1991 r. przeszedł na emeryturę, pozostając nadal w stosunku pracy jako st. kustosz na połowie etatu.

Profesor Cz. Biernat wybitnie zasłużył się w dziejach gdańskiego archiwum, kierując nim przez długie lata. Jest autorem wielu publikacji z zakresu archiwistyki i historii. Jego nazwisko na stałe utrwalone jest w polskiej bibliografii archiwalnej i historii Pomorza Gdańskiego. Wychował również wielu archiwistów jako wykładowca (w latach 1973–1991) tej dyscypliny na specjalizacji archiwistycznej Uniwersytetu Gdańskiego. Posiada liczne odznaczenia państwowe i regionalne.

Przedstawiciel Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych doc. dr hab. Bolesław Woszczyński oraz dyrektor i pracownicy AP w Gdańsku złożyli Dostojnemu Jubilatowi serdeczne gratulacje, wręczyli listy gratulacyjne, obdarowali kwiatami i złotym zegarkiem. Dyrektor AP w Szczecinie w imieniu swoim i zespołu pracowników przesłał Jubilatowi serdeczne życzenia i gratulacje, kwiaty oraz pamiątkowy medal wybitny na okoliczność 100-lecia gmachu AP w Szczecinie. Uroczystość została udokumentowana pamiątkowymi zdjęciami Jubilata w otoczeniu uczestników uroczystości na tle odnowionego w 2000 r. portalu głównego wejścia do gmachu AP w Gdańsku.

Aniela Przywuska (Gdańsk)

JUBILEUSZ 70-LECIA URODZIN DOC. DRA BOLESŁAWA WOSZCZYŃSKIEGO

W dniu 29 VI 2000 r. w gabinecie naczelnego dyrektora archiwów państwowych odbyło się uroczyste wręczenie listu gratulacyjnego wystosowanego z okazji jubileuszu 70-lecia

urodzin doc. dra Bolesława Woszczyńskiego. List odczytał dr Andrzej Biernat, dyrektor generalny NDAP. W uroczystości uczestniczyli doc. dr hab. Daria Nałęcz, naczelny dyrektor archiwów państwowych oraz dyrektorzy: dr hab. Władysław Stępnia i dr inż. Henryk Kurowski.

Bolesław Woszczyński urodził się 27 VI 1930 r. w Borszczowie (województwo tarnopolskie, Podole). Po ukończeniu szkoły średniej w Świdnicy podjął studia na Uniwersytecie Wrocławskim, które ukończył w 1955 r. w Warszawie. W 1966 r. Rada Wydziału Historycznego UW nadała Bolesławowi Woszczyńskiemu tytuł doktora na podstawie pracy pt. „Komisja Wojskowa i Ministerstwo Spraw Wojskowych w latach 1917–1921 (zarys organizacji i działalności)”, napisanej pod kierunkiem prof. Stanisława Herbsta.

W latach 1957–1980 Bolesław Woszczyński był zatrudniony na etacie naukowym w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie. W 1973 r. został mianowany na stanowisko docenta.

Nowy okres pracy doc. Woszczyńskiego rozpoczął się w 1980 r., wraz z przeniesieniem służbowym do NDAP, w której objął stanowisko kierownika Zakładu Naukowego Archiwistyki. W czasie swej wieloletniej pracy w NDAP doc. Woszczyński sprawował liczne funkcje w wielu komisjach (by wymienić członkostwo w Centralnej Komisji Metodycznej) i kolegiach doradczych. Od 1985 r. jest członkiem Rady Archiwalnej, w której od grudnia 1986 r. pełni funkcję sekretarza. Od 1982 r. jest także członkiem Rady Redakcyjnej „Archeionu”, a w latach 1986–1995 (t. 81–95) był redaktorem naczelnym tego — najważniejszego w archiwistyce polskiej — czasopisma naukowego.

Za swą działalność doc. Woszczyński został nagrodzony wieloma odznaczeniami państwowymi i resortowymi. W ciągu swej długoletniej, owocnej pracy dał się też poznać jako kompetentny, życzliwy i koleżeński współpracownik i przełożony.

Jacek Krochmal (Warszawa)

50-LECIE ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W SIEDLCACH

5 XII 2000 r. Archiwum Państwowe w Siedlcach obchodziło jubileusz 50-lecia istnienia. Placówka powstała w 1950 r. jako archiwum powiatowe, podporządkowane organizacyjnie początkowo Archiwum Państwowemu Miasta Stołecznego Warszawy i Województwa Warszawskiego. W 1976 r. archiwum uzyskało samodzielność jako Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Siedlcach, a od 1983 r. jako Archiwum Państwowe w Siedlcach.

W dzień jubileuszu do Siedlec przybyli, oprócz licznej grupy archiwistów, także reprezentanci władz miasta: przewodniczący rady miasta Antoni Jastrzębski i prezydent Stanisław Mrówczyński. Byli też przedstawiciele świata nauki z rektorem Akademii Podlaskiej prof. Edwardem Pawłowskim, przedstawiciele parlamentu, dziennikarze i wiele osób związanych z siedleckim archiwum. Listy gratulacyjne przesłali m.in. premier Jerzy Buzek, minister Krzysztof Tchórzewski, posłowie z regionu oraz marszałek województwa mazowieckiego Zbigniew Kuźmiuk.

Jubileusz 50-lecia był okazją do wyróżnienia odznaczeniami pracowników AP w Siedlcach. Brązowe krzyże zasługi otrzymały Krystyna Jastrzębska i Agata Kowalewska. Odznaki honorowe „Za zasługi dla archiwistyki” przyznano: Krystynie Jastrzębskiej i Grzegorzowi Welikowi, a także wiceprezydentowi Siedlec Stanisławowi Mrówczyńskiemu i dziekanowi Wydziału Humanistycznego Akademii Podlaskiej prof. Piotrowi Matusakowi.

Przybyli na jubileusz mogli wysłuchać prelekcji dyrektor AP w Siedlcach dr Urszuli Głowackiej-Maksymiuk, która przypomniała historię placówki. Natomiast Wanda Więch-Tchórzewska omówiła najciekawsze dokumenty ze zbiorów siedleckiego archiwum, a G. Welik przedstawił naukowe dokonania pracowników i rolę archiwum w rozwoju badań nad historią regionu. Wiele mówiono też o formach popularyzacji zasobów archiwum oraz aktywności wydawniczej. AP w Siedlcach jako pierwsze w powojennej Polsce rozpoczęło edycję (od 1977 r.) seryjnej publikacji naukowej pt. *Prace archiwalno-konserwatorskie na terenie województwa siedleckiego* i działalność tę kontynuuje.

Grzegorz Welik (Siedlce)

MARIAN HAISIG
(31 V 1908 – 10 VI 1996)

Marian Haisig był historykiem i archiwistą. Urodził się we Lwowie jako syn Ludwika, urzędnika skarbowego, i Marii z Błońskich. Do szkoły podstawowej uczęszczał we Lwowie. W 1926 r. uzyskał maturę w I Państwowym Gimnazjum im. Juliusza Słowackiego w Czortkowie. Studia wyższe odbył na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Dyplom magistra filozofii w zakresie historii uzyskał w 1931 r. na podstawie pracy „Mennica Lwowska do roku 1658”, napisanej pod kierunkiem prof. J. Ptaśnika. W 1932 r. został asystentem wolontariuszem Uniwersytetu Jana Kazimierza, w Zakładzie Nauk Pomocniczych Historii, kierowanym przez prof. T.E. Modelskiego. Zajmował się porządkowaniem i inwentaryzowaniem bogatych zbiorów sfragistycznych Bolesława Podczaszyńskiego. Od 1933 r. pełnił obowiązki asystenta w Zakładzie Nauk Pomocniczych Historii, a od 1936 r. starszego asystenta w Katedrze Historii Średniowiecznej Powszechnej, kierowanej przez prof. Modelskiego. Na podstawie pracy *Bolesław Podczaszyński, sfragistyk i archeolog* uzyskał w 1936 r. stopień doktora filozofii. W latach 1936–1939 zbierał materiały do pracy habilitacyjnej z zakresu sfragistyki i heraldyki miast polskich i obcych.

Okupację spędził we Lwowie. Do końca 1939 r. zatrudniony był jako laborant przy Katedrze Historii Średniowiecznej Powszechnej. W następnych latach pracował fizycznie, m.in. jako ogrodnik, kamieniarz i brukarz. W latach 1944–1946 zatrudniony był w Lwowskim Republikańskim Muzeum Historycznym na stanowisku kierownika Działu Numizmatyki. Przez cały okres okupacji uczestniczył w tajnym nauczaniu w zakresie szkoły średniej.

W lipcu 1946 r. opuścił Lwów, udając się do Wrocławia, gdzie od sierpnia 1946 r. pełnił obowiązki asystenta, a następnie adiunkta w Katedrze Historii Średniowiecznej Powszechnej Uniwersytetu Wrocławskiego. Równocześnie podjął pracę w Muzeum Śląskim, jako asystent, adiunkt, a od 1950 r. kustosz i kierownik zorganizowanego przez siebie Działu Historycznego.

W 1951 r. został zmuszony do odejścia z Uniwersytetu Wrocławskiego. Pracując w Muzeum Śląskim, zorganizował wiele wystaw historycznych, m.in. „Śląsk w monetach, medalach i pieczęciach” i „Dziesięć wieków Śląska”. W styczniu 1954 r. podjął równocześnie pracę w Instytucie Kultury Materialnej PAN. W tym też roku uzyskał tytuł docenta i następnie przeniesiony został służbowo do Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, na stanowisko kierownika zorganizowanego przez siebie Gabinetu Numizmatyki i Sfragistyki, w którym pracował do 1963 r. W październiku 1957 r. powrócił na Uniwersytet Wrocławski, podejmując pracę na stanowisku docenta w Katedrze Historii Gospodarczej i Społecznej, kierowanej przez prof. S. Inglota. W 1963 r. został profesorem nadzwyczajnym, a w 1971 r. profesorem zwyczajnym. W 1978 r. przeszedł na emeryturę. W latach 1978–1993 pracował na części etatu w Archiwum Państwowym we Wrocławiu.

Jego dorobek naukowy liczy ponad 200 publikacji z zakresu historii powszechnej, ogólnopolskiej i śląskiej, obejmujących różne dyscypliny nauk pomocniczych historii, w tym numizmatykę, sfragistykę, heraldykę i kulturę materialną. Opracowania dotyczące numizmatyki rozpoczyna jego praca magisterska. Następne prace z tego zakresu ukazały się po wojnie: *Śląsk w monetach, medalach i pieczęciach* (1958), *Denary wczesnośredniowieczne z Opola — Ostrówka na Śląsku* (1958), *Pieniądz kruszcowy na Śląsku do połowy XVIII w. Stan badań i postulaty badawcze* (1966), *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne ze Śląska* (1966 — współautor). Zainteresowania sfragistyką otwiera praca doktorska, opublikowana dopiero po wojnie w 1952 r. Problemów z zakresu sfragistyki dotyczą też publikacje: *Motywy średniowiecznej architektury w sfragistyce miejskiej* (1948), *Studia nad legendą pieczęci miejskiej* (1953), *Osiągnięcia i postulaty w zakresie sfragistyki polskiej* (1959), oraz obszerna część podręcznika M. Gumowskiego, M. Haisiga i S. Mikuckiego pt. *Sfragistyka* (1960). Wśród licznych opracowań dotyczących problematyki heraldycznej ważną pozycję stanowią artykuły poświęcone herbom miejskim: Wrocławia, Świdnicy, Nysy, Legnicy, Głogowa i Lubina. Zainteresowania heraldyką miejską znalazły swe odbicie w pracy pt. *Sfragistyka i heraldyka miast polskich w świetle dotychczasowych badań* (1947). Był autorem wielu ekspertyz wykonywanych na zamówienie miast śląskich, chcących ustalić wizerunek swego godła. Ostatnią z nich, dotyczącą herbu podwrocławskich Kobierzyc, sporządził w 1995 r. Jest redaktorem i autorem obszernej części monografii Legnicy (1977). Uczestniczył też w Komitecie Redakcyjnym wydawnictwa *Miasta polskie w tysiącleciu* (t. 1, 1965, t. 2, 1967), dla którego opracował dokumentację naukową 334 herbów miast na ziemiach zachodnich i północnych. Problematyki społecznej i gospodarczej, zwłaszcza rzemiosła cechowego, dotyczą: artykuł *Wytwory ślusarskie odkryte w Opolu na Śląsku* (1954) oraz monografia *Rzemiosło kowalsko-ślusarskie na Śląsku do połowy XVIII w.* (1962). W jednej z ostatnich prac — *Śląski rodowód państwowego godła Polski* (1993) — dowodził śląskiego rodowodu polskiego godła państwowego.

Po przejściu na emeryturę nie osłabił aktywności naukowej. W ciągu 15 lat pracy w Archiwum Państwowym we Wrocławiu nadal zajmował się badaniami, głównie z zakresu sfragistyki i dyplomatyki. Sprawował opiekę naukową nad pracownikami archiwum, zwłaszcza piszącymi prace doktorskie. Pod jego kierunkiem metodycznym wykonywane były podstawowe prace z zakresu sfragistyki. Zorganizował w archiwum pracownię sfragistyczną. Zinwentaryzował kilka tysięcy pieczęci i wykonał ponad 600 odlewów pieczętnych z zachowanych oryginałów. Pracując w archiwum, przygotował wiele wystaw, m.in.: *Piastowski Wrocław w dawnej pieczęci* (1987), *Herby polskich miast nadodrzańskich* (1989), *Orzeł Biały — 700 lat herbu państwowego Polski* (1995).

Był członkiem wielu towarzystw naukowych, m.in. Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Legnicy, Polskiego Towarzystwa Historycznego, oraz założycielem Sekcji Numizmatycznej Polskiego Towarzystwa Archeologicznego i Numizmatycznego oraz Towarzystwa Numizmatycznego we Wrocławiu. Był wyróżniony godnością członka honorowego Polskiego Towarzystwa Historycznego oraz Polskiego Towarzystwa Heraldycznego.

Za działalność naukowo-dydaktyczną i społeczną odznaczony został Złotym Krzyżem Zasługi (1954) i Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1971), a za wkład pracy i zasługi dla Uniwersytetu w 1978 r. Złotym Medalem Uniwersytetu Wrocławskiego.

Zmarł 10 VI 1996 r. we Wrocławiu i pochowany został na cmentarzu Osobowickim¹.

Józef Drozd (Wrocław)

¹ Źródła: Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego — akta osobowe M.H.; Archiwum Państwowe we Wrocławiu — akta osobowe M.H. Literatura: K. Matwijowski, *Uczony, nauczyciel i popularyzator. Z okazji jubileuszu prof. dr Mariana Haisiga* [w:] *Zbliżenia. Polska-Niemcy*, 1993, nr 3, s. 169–171; idem, *Uczony, nauczyciel i popularyzator (z okazji jubileuszu prof. dr Mariana Haisiga)*, „Dolny Śląsk”, 1995, nr 1, s. 251–254; S.K. Kuczyński, *Prof. Marian Haisig (31 V 1908 – 10 VI 1996)*, „Wiadomości Numizmatyczne”, 1996, z. 3/4, s. 195–197 [nekrolog]; D. Tomczyk, *Marian Haisig (1908–1996)*, „Kwartalnik Opolski”, 1996, nr 3/4, s. 108–111 [nekrolog]; idem, *Profesor Marian Haisig (31 V 1908 – 10 VI 1996)*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, nowej serii, t. 3 (14), 1997, s. 1–4; E. Kościak, *Wspomnienie o profesorze Marianie Haisigu*, „Szkice Legnickie”, t. 18, 1996, s. 192–200; ibid., Z. Kwaśny, *Marian Haisig (31 V 1908 – 10 VI 1996)*, s. 232–234 [nekrolog]; idem, *Marian Haisig (31 V 1908 – 10 VI 1996)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny «Sobótka»”, 1996, nr 4, s. 607–609 [nekrolog].

FRANCISZEK CIEŚLAK
(7 X 1923 – 19 X 1998)

Franciszek Cieślak urodził się w Hucie Dzierążyńskiej w rodzinie chłopskiej, jako jedyny syn Franciszka i Teofili z Wszolów (miał także dwie siostry). Po ukończeniu szkoły podstawowej w Krynicach rozpoczął naukę w Gimnazjum im. Bartosza Głowackiego w Tomaszowie Lubelskim. Wybuch wojny zmusił go do jej przerwania. Włączył się, od 1 VII 1941 r., w działalność ruchu oporu, wiążąc się z oddziałem BCh Bronisława Krzeszowca i przybierając pseudonim „Sęk”. Brał udział w słynnej bitwie pod Różą i Zaborecznem w dniach 1–2 II 1943 r. Po pacyfikacji Dzierążni ukrywał się w Panasówce. 7 IV 1944 r. został aresztowany i przewieziony do obozu przy ul. Krochmalnej w Lublinie, skąd w maju uciekł, wracając do macierzystego oddziału BCh. Po zakończeniu działań wojennych organizował ZMW „Wici” w powiecie tomaszowskim, prowadził wykłady na Uniwersytecie Ludowym w Rachaniach. W następnym roku pracował w charakterze pracownika terenowego w tomaszowskim oddziale Związku Rewizyjnego Spółdzielni RP — Okręg Lubelski. Kontynuował również naukę w gimnazjum, uzyskując w 1947 r. świadectwo maturalne.

Zainteresowanie historią skłoniło go do studiów tej dyscypliny na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, uwieńczonych w 1951 r. dyplomem magistra nauk filozoficznych w zakresie historii. Będąc studentem 1 V 1948 r. podjął pracę w Archiwum Państwowym w Lublinie jako dietariusz, a następnie asystent; zwolnił się w końcu stycznia 1951 r. na własną prośbę. Po ukończeniu studiów zatrudnił się w Muzeum Lubelskim, a od marca 1953 r. do maja 1954 r. był asystentem doc. dra Kazimierza Myślińskiego w Katedrze Historii Polski UMCS, „zatrudniony na podstawie kwalifikacji pracownika naukowego [...] praktyki archiwalnej i umiejętności praktycznej pracy na materiałach archiwalnych”. Szansy na kontynuowanie kariery naukowej został nagle pozbawiony wskutek aresztowania przez UB w lutym 1954 r. Powodem były organizowane w jego mieszkaniu przy ul. Ogrodowej 5 koleżeńskie spotkania

dyskusyjne nt. polityczne, filozoficzne, gospodarcze. Pod zarzutem próby obalenia ustroju, przez 10 miesięcy siedział w więzieniu na Zamku Lubelskim, zwolniony dzięki staraniom rodziny, a zwłaszcza żony Leokadii Julii z Wołowików. W następstwie tych podejrzeń, na uniwersytecie nie było już dla niego miejsca. Krótko pracował w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie, starając się przynajmniej o powrót do archiwum. Dzięki życzliwości naczelnego dyrektora archiwów państwowych Henryka Altmanna i poparciu prof. Myślińskiego, dziekana Wydziału Humanistycznego UMCS, który na prośbę NDAP wystawił byłemu asystentowi doskonałą opinię („talent organizacyjny, samodzielność w rozwiązywaniu trudności, sumienność i wielkie oddanie Zakładowi [...] Pod względem moralnym bezwzględnie uczciwy i godny zaufania”) w dniu 1 IV 1955 r. F. Cieślak wrócił do archiwum. Pracował w nim aż do przejścia na emeryturę 30 XII 1988 r. Przeszedł wszystkie szczeble zawodowej kariery, zaczynając od stanowiska archiwisty, przez kustosa (1957 r.), adiunkta archiwalnego (1958 r.) do adiunkta naukowo-badawczego (1962 r.). Od sierpnia 1956 r. był kierownikiem oddziału akt gospodarczych, podworskich i kolekcji, kierował pracami w zakresie opieki nad składnicami akt, „wykazując ogromną dbałość i obowiązkowość we wszystkich sprawach dotyczących narastającego zasobu archiwalnego. Jest pracownikiem samodzielnym, wyróżniającym się w pracy znajomością metod pracy, dokładnością; jest jednym z najbardziej wyróżniających się pracowników archiwum. W stosunkach koleżeńskich taktowny, cieszy się dużym autorytetem i sympatią” — tak go scharakteryzował w odpowiedzi na pismo Generalnej Prokuratury w Warszawie dyrektor archiwum doc. dr Tadeusz Mencil (1956 r.).

Po objęciu etatu profesora w UMCS dyrektor Mencil rekomendował na swoje miejsce w archiwum właśnie F. Cieślaka, który nieprzerwanie od 1 XI 1962 r. do końca 1988 r. pełnił funkcję dyrektora lubelskiego archiwum. Cenili jego doświadczenie i profesjonalizm kolejni naczelnicy dyrektorzy, powoływano go na członka metodycznych zespołów problemowych, Centralnej Komisji Metodycznej i Komisji Oceny Materiałów Archiwalnych. Był niezawodnym dyskutantem konferencji, sympozjów, narad organizowanych przez władze archiwalne i lubelskie środowiska naukowe. Aktywnie uczestniczył w pracach Rady Naukowej Państwowego Muzeum na Majdanku, Zarządu Oddziału Lubelskiego PTH oraz Lubelskiego Towarzystwa Miłośników Książki. W roku szkolnym 1981–1982 prowadził zajęcia z archiwistyki i popularyzacji zasobu w Policealnym Studium Zawodowym Archiwistyki w Lublinie. Już na emeryturze, na przełomie lat 1989/1990, współorganizował Wojewódzką Organizację PSL i Stowarzyszenie byłych Żołnierzy BCh. Z ruchem chłopskim był związany od wielu lat, należał do ZSL.

W archiwum spędzał całe dni. Uporządkował i zinwentaryzował wiele zespołów akt podworskich (wśród nich obszerne dwudziestowieczne Archiwum Ordynacji Zamojskiej ze Zwierzyńca), akt spółdzielni i związków spółdzielczych, instytucji finansowych i przedsiębiorstw przemysłowych, spuścizn, zbiorów tabel likwidacyjnych guberni lubelskiej i siedleckiej oraz akta Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego fundacji Stanisława Staszica. Mimo rozległej wiedzy i zainteresowań, docieklivosti badawczej, opublikował mniej niż mógł, gdyby potrafił być mniej wymagającym autorecenzentem. Był tego świadomy. W 1982 r. tak pisał o swoim dorobku naukowym w piśmie do NDAP: „Próba oceny rezultatu pracy nie jest łatwa, bowiem przeważa w niej tematyka przyczynkarska, jednakże bardzo często opracowywana na zamówienie NDAP lub Redakcji «Archeionu»”. Zamierzał wtedy skoncentrować się na ostatecznej redakcji „Przewodnika po zasobie WAP w Lublinie” i zakończeniu — w miarę wolnego czasu — rozprawy doktorskiej „Skutki akcji wysiedleńczej na Zamojszczyźnie”. Żadnego z tych zamiarów nie zrealizował. Trzeba jednak podkreślić jego współudział

w przygotowaniu dzieła pt. *Zamojszczyzna — Sonderlaboratorium SS*, pod red. Cz. Madajczyka, za które został uhonorowany dyplomem sekretarza naukowego PAN. Nie do przecenienia jest też wkład pracy F. Cieślaka w przygotowanie *Przewodnika po zasobie AP w Lublinie*, którego pierwszy tom — po wielu perypetiach — ukazał się w 1997 r.

Działalność konspiracyjna, praca zawodowa i aktywność społeczna F. Cieślaka były doceniane. Świadczą o tym liczne odznaczenia i medale. Są wśród nich m.in.: Krzyż Partyzancki 1939–1945; Odznaka Grunwaldzka (1948 r.); Krzyż Walecznych (1965 r.); Krzyż Srebrny Orderu Virtuti Militari (1969 r.); Krzyż Kawalerski OOP (1974 r.); odznaki „Za zasługi dla Lubelszczyzny”, „Za zasługi dla archiwistyki”, Złoty Medal KEN (1978 r.); Złoty Medal Opiekuna Miejsc Pamięci Narodowej (1980 r.). W 1983 r. rozkazem MON otrzymał nominację na stopień kapitana. W 1987 r., na wniosek Komitetu Wojewódzkiego Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa w Lublinie oraz Rady Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa w Warszawie, został udekorowany Krzyżem Oficerskim OOP.

Zginął w wypadku w Warszawie 19 X 1998 r. Pogrzeb odbył się 23 października tegoż roku na cmentarzu przy ul. Lipowej w Lublinie.

W dniu 29 I 1999 r. w siedzibie Biblioteki im. H. Łopacińskiego Lubelskie Towarzystwo Miłośników Książki zorganizowało „Przedwieczerz bibliofilską” poświęconą osobie Franciszka Cieślaka. Wspomnienie współtowarzysza broni pt. „Pamięci mgr. kpt. Franciszka Cieślaka «Sęka»” opublikował Marian Wojtas w „Zaczyne”, 1999, nr 1, s. 7.

Ważniejsze publikacje Franciszka Cieślaka

Archiwum Państwowe w Lublinie i jego oddziały terenowe w Chełmie, Kraśniku i Radzyniu Podlaskim. Przewodnik po zasobie, red. F. Cieślak, M. Trojanowska, t. 1, Lublin 1997.

Akta o wartości trwałej w administracji rolnej, państwowych gospodarstwach rolnych i spółdzielniach produkcyjnych. (Czwarta archiwalna konferencja metodyczna), „Archeion”, t. 29, 1958, s. 187–195 [współ z W. Zyšką].

Archiwa węgierskie i ich praca nad narastającym zasobem, „Archeion”, t. 65, 1977, s. 175–182.

Archiwum Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego fundacji Staszica (1784–1945), „Archeion”, t. 38, 1962, s. 89–104.

Biogramy: Leona Białkowskiego, Kazimierzy Gawareckiej, Aleksandra Kossowskiego i Jana Stelmaszczyka [w:] *Słownik biograficzny archiwistów polskich*, t. 1, 1918–1984, red. M. Bielińska, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa-Łódź 1988 oraz wspomnienia pośmiertne o Tadeuszu Menclu („Archeion”, t. 87, 1990, s. 337–340) i Marii Stankowej („Archeion”, t. 88, 1990, s. 253–255 — współ z J. Kusem).

[współ z H. Gawareckim i M. Stankową] *Lublin w dokumencie 1317–1967*, Lublin 1976.

Nowelizacja statutów archiwów wojewódzkich i jej następstwa, „Archeion”, t. 60, 1974, s. 51–60.

[współ z S. Janickim] *Problematyka społeczno-polityczna m. Lublina w okresie od 25 lipca 1944 r. do 9 maja 1945 r. (Materiały źródłowe)*, „Teki Archiwalne”, 1975, nr 15, s. 41–64.

Sesja naukowa z okazji 60-lecia Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Lublinie, „Archeion”, t. 68, 1979, s. 357–359.

Siedemdziesiąt lat Archiwum Państwowego w Lublinie, „Archeion”, t. 89, 1991, s. 27–33.

60 lat działalności Archiwum Państwowego w Lublinie [w:] *Problemy historii i archiwistyki*, red. T. Mencel, Lublin 1986, s. 165–186.

Uwagi w sprawie opracowania zespołów otwartych. Koreferat. (Piata archiwalna konferencja metodyczna), „Archeion”, t. 37, 1962, s. 95–99.

Walki powstańcze na Lubelszczyźnie 1863–1864 — wybór źródeł [w:] W kręgu zainteresowań naukowych Profesora Tadeusza Mencla, red. A. Koprukowniak, Lublin 1999, s. 233–263.
Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie. Informator, spis zespołów, red. F. Cieślak, Lublin 1973.

Zamojszczyzna — Sonderlaboratorium SS. Zbiór dokumentów polskich i niemieckich z okresu okupacji hitlerowskiej, red. Cz. Madajczyk, t. 1–2, Warszawa 1977.

Maria Trojanowska (Lublin)

ALICJA KĄCZKOWSKA
(24 IV 1920 – 12 VI 1999)

Alicja Kączkowska (1920–1999), historyk filozofii, historyk sztuki, historyk, archiwista, urodziła się 24 IV 1920 r. w Chełmie Lubelskim, w rodzinie robotniczej, córka Andrzeja Władysława i Wandy z Altmanów. Została wcześniej osierocona, bo w 1921 r. zmarła jej matka, a dalszym wychowaniem dziecka zajęła się rodzina ojca. Ojca w 1940 r. zamordowali w więzieniu Niemcy. Wykształcenie średnie uzyskała w latach 1928–1939 w Gimnazjum i Liceum Jadwigi Taczanowskiej w Warszawie, zakończone otrzymaniem świadectwa dojrzałości Liceum Ogólnokształcącego Humanistycznego w Warszawie. Studia wyższe odbyła na Uniwersytecie Warszawskim, najpierw jako tajne w latach 1942–1944, a następnie w latach 1945–1949 na Wydziale Humanistycznym w zakresie historii, otrzymując stopień magistra filozofii w zakresie historii. Dodatkowo, do roku 1952, studiowała historię sztuki, zdając uzupełniające egzaminy w tym zakresie. Stopień naukowy doktora nauk humanistycznych uzyskała w rezultacie odbycia odpowiednich studiów, zdania stosownych egzaminów i obrony pracy doktorskiej pt. „Problem Gdańska w publicystyce i dyskusjach sejmowych czasów Władysława IV”, nadany uchwałą Rady Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Warszawskiego z 3 VII 1985 r.

Od września do listopada 1939 r. pracowała jako pielęgniarka w Szpitalu Powiatowym w Pruszkowie; w latach 1940–1942 w Spółdzielni Spożywców „Łączność” w Tworkach k. Pruszkowa w charakterze praktykantki; do 1 VIII 1944 r. w charakterze kontraktowego pracownika umysłowego w Wydziale Ewidencji Ludności Zarządu Miejskiego w Warszawie na stanowisku kancelisty i archiwisty. W okresie powojennym zmieniała wielokrotnie miejsca pracy. Od połowy 1946 r. do 31 VII 1950 r. była zatrudniona w Głównym Urzędzie Konserwatorskim Ministerstwa Kultury i Sztuki w Warszawie na stanowisku radcy i kierownika archiwum zakładowego. Brała udział w wykopaliskach w Biskupinie, prowadzonych przez

Muzeum Archeologiczne, w charakterze przewodnika i pracownika umysłowego. Następnie pracowała z przerwami w Urzędzie Konserwatorskim, Pracowniach Konserwacji Zabytków, w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie; była kierownikiem archiwum w Teatrze Narodowym w Warszawie.

Od 1 III 1966 r. aż do końca kariery zawodowej była archiwistką w Archiwum Państwowym m.st. Warszawy. Z dniem 1 IX 1980 r. przeszła na emeryturę, pracując nadal na pół etatu do końca lipca 1987 r.

W AP m.st. Warszawy A. Kączkowska gromadziła, zabezpieczała i opracowywała naukowo materiały archiwalne dotyczące odbudowy i rozbudowy Warszawy w latach 1945–1950. Opracowała i zaopatrzyła w obszerne rozprawy naukowe akta takich instytucji warszawskich, jak: Biuro Odbudowy Stolicy, Naczelna Rada Odbudowy Warszawy, Społeczny Fundusz Odbudowy Warszawy, Stołeczne Przedsiębiorstwo Budowlane itp.

Dzięki jej dużemu wysiłkowi naukowemu i organizacyjnemu akta te po opracowaniu zostały udostępnione dla potrzeb miasta, nauki i mieszkańców Warszawy. Za te i im podobne prace dnia 6 I 1977 r. została odznaczona Złotą Odznaką Honorową „Za zasługi dla Warszawy”, nadaną przez Radę m.st. Warszawy. Współpracowała z zespołem redakcyjnym, który przygotowywał wydawnictwo *Exodus popowstaniowy ludności Warszawy*.

Była cenionym specjalistą od dokumentacji odbudowy i rozbudowy Warszawy po II wojnie światowej. Dlatego była autorką licznych opracowań dotyczących powojennej Warszawy. Opracowała wiele inwentarzy archiwalnych, które służą i będą służyły wielu pokoleniom archiwistów, naukowców, użytkowników archiwów. W ramach okresowych ocen pracy otrzymywała dobre i bardzo dobre noty.

Za szczególne osiągnięcia dla rozwoju archiwów i archiwistyki Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych dnia 19 XII 1979 r. nadała jej Odznakę honorową „Za zasługi dla archiwistyki”.

Zmarła w Warszawie 12 VI 1999 r. przeżywszy 79 lat i została pochowana w rodzinnym grobie na cmentarzu Powązkowskim.

Spośród prac drukowanych Alicji Kączkowskiej należy wymienić *Epitafium Mikołaja Kopernika we Fromborku*, „Ochrona Zabytków”, 1953, a także liczne artykuły w prasie warszawskiej na temat odbudowy Warszawy. Równie ważne są jej prace niedrukowane: „Polityka bałtycka Władysława IV w opinii własnego społeczeństwa i zainteresowanych państw europejskich” (złożona na UW w 1950 r., nr indeksu 1418); „Zatarg celny Władysława IV z Gdańskiem w latach 1636–1640”; „Adam Kazanowski jako mąż stanu i mecenas sztuki”. Należy też wymienić recenzję pracy Andrzeja Gruszeckiego *Bastionowe zamki w Małopolsce*. W okresie zatrudnienia w Zarządzie Ochrony i Konserwacji Zabytków MKiSz opracowała około 50 obiektów z dziedziny malarstwa ściennego, sztalugowego, rzeźby, grafiki i sztuki użytkowej, m.in.: malowidła ścienne w kościołach drewnianych w Libuszy, Binarowej, Orawce, Bielsku Starym, Dębnie; malowidła i wystrój rzeźbiarski w zamku w Dębnie, obrazy z Oporowa, rękopisy Żeromskiego, księgi grodzkie w Łodzi, malowidła w Czerwińsku, w warszawskich Łazienkach, w pałacu Potockich i inne.

Henryk Fałek (Warszawa)

STANISŁAWA MARIA PAULOWA
(17 V 1913 – 9 III 2000)

Na lubelskim cmentarzu przy ul. Lipowej 14 III 2000 r. pożegnaliśmy wieloletnią pracownicę Archiwum Państwowego w Lublinie — mgr Stanisławę Marię Paulową, z domu Lewandowską.

Urodziła się 17 V 1913 r. w Krzywdzie na Podlasiu, w rodzinie pracownika kolejowego. Po zakończeniu działań wojennych w 1918 r. przeniosła się z rodziną do Lublina, gdzie ojciec pracował na różnych stanowiskach w lubelskim i chełmskim węźle kolejowym. Stanisława uczęszczała do lubelskich szkół, kończąc w 1931 r. Gimnazjum Humanistyczne ss. Urszulanek. Po uzyskaniu matury studiowała filologię klasyczną w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, uczęszczając równocześnie na wykłady z historii.

Po ukończeniu w 1936 r. studiów i obronie pracy magisterskiej pt. „De rebus divinis, religionibus et maiorum more in Titi Livii Patarini historiarum libris”, uzyskała tytuł magistra filozofii w dziedzinie filologii klasycznej i rozpoczęła pracę zawodową. Do wojny pracowała jako bezpłatna praktykantka, a następnie kontraktowa nauczycielka łaciny w chełmskich i lubelskich szkołach średnich. Lata okupacji niemieckiej spędziła w Kraśniku, gdzie podjęła pracę w Zarządzie Powiatowym PCK oraz zaangażowała się w działalność polskich organizacji pomocy społecznej. Nawiązała również kontakty ze środowiskiem patriotycznej inteligencji prowadzącym tajne nauczanie na poziomie szkoły średniej w Kraśniku i okolicach.

Po zakończeniu wojny pełniła obowiązki funkcjonariusza administracyjnego w Wojskowym Etapowym Szpitalu Ewakuacyjnym. W 1946 r. powróciła do zawodu nauczyciela, ucząc łaciny w szkołach średnich w Kraśniku (do 1948 r.), a następnie w Lublinie.

W dniu 1 VIII 1951 r. rozpoczęła pracę w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie, początkowo na etacie administracyjnym, a od 1 listopada tego roku jako pracownik merytoryczny. Podczas pracy w WAP awansowała od stanowiska asystenta (1951–1955)

i starszego archiwisty (1955–1960) do stanowiska adiunkta archiwalnego (1960–1966) i adiunkta naukowo-badawczego (1966–1978). Przez kilka lat (1975–1978) sprawowała funkcję kierownika Oddziału I (akta staropolskie). Uczestniczyła w pracach zespołu naukowo-badawczego zorganizowanego przez NDAP w celu przygotowania wskazówek metodycznych do opracowania akt miejskich z okresu księgi wpisów. Wojewódzki Konserwator Zabytków w Lublinie powierzył jej zadania konsultanta przy opracowywaniu dokumentacji historyczno-konserwatorskiej. Podczas pracy w archiwum angażowała się również w pozazawodowe życie społeczności archiwalnej, aktywnie uczestnicząc w działalności organizacji społecznych i zawodowych.

Efektom jej wieloletniej pracy zawodowej w archiwum jest około 60 inwentarzy archiwalnych opracowanych zespołowo akt administracji państwowej i samorządowej, szkolnej i wyznaniowej oraz stowarzyszeń i instytucji dobroczynnych, a także oświatowych XIX i XX w. Szczególny jej wkład jest widoczny w opracowanych przez nią zespołach akt miasta Lublina z lat 1874–1939 oraz działających w tym czasie w mieście licznych przedsiębiorstw komunalnych oraz stowarzyszeń charytatywnych i szkół.

Pracę zawodową archiwisty łączyła z działalnością naukowo-badawczą i popularyzatorską, wyrażającą się aktywnym udziałem w organizowanych przez Polskie Towarzystwo Historyczne naukowych sesjach regionalnych i przygotowaniem kilku wystaw prezentujących źródła. Opublikowała liczne artykuły, m.in. na temat przywilejów miasta Chełma, Tęczyńskich w Kraśniku, dziejów Krasnegostawu w XVII i XVIII w. oraz procesów sądowych Mikołaja Reja na podstawie wpisów w księgach ziemskich chełmskich. Uczestniczyła również w przygotowaniu do druku przewodników tematycznych i przewodnika po zasobie archiwum.

Za osiągnięcia w pracy zawodowej oraz aktywną działalność społeczną i popularyzatorską została odznaczona Złotym Krzyżem Zasługi (1868 r.) i Honorową odznaką „Zasłużony Działacz Kultury” (1974 r.) oraz licznymi nagrodami.

W pamięci wszystkich współpracowników pozostanie jako człowiek bezinteresowny, gotów do świadczenia pomocy i zawsze umiejący innym okazać życzliwość.

Ważniejsze publikacje Stanisławy Marii Paulowej

Przywileje miasta Chełma [w:] *Ziemia chełmska — materiały z sesji naukowej*, Lublin 1961, s. 160–161.

Wystawa na 960-lecie miasta Chełma, „Archeion”, t. 38, 1962, s. 314–315.

[wspólnie z dr Marią Stankową] *Powiat kurowski w ziemi lubelskiej w XV w.*, „Rocznik Lubelski”, t. 5, 1964, s. 45–50.

Tęczyńscy w Kraśniku [w:] *Z dziejów powiatu kraśnickiego*, Lublin 1964, s. 56–64.

Materiały do biografii Mikołaja Reja w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie, „Archeion”, t. 53, 1970, s. 83–98.

Jan Lubomelski [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 17, 1971, s. 622.

Mikołaj Rej z Nagłowic w świetle akt sądowych, „Kalendarz Lubelski”, Lublin 1975, s. 104–109.

Materiały do dziejów powiatu lubartowskiego w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie [w:] *Lubartów. Z dziejów miasta i regionu*, Lublin 1977, s. 253–260.

Ludwik Zabielski (Lublin)

JÓZEF RUMIŃSKI
(7 VIII 1919 – 11 VII 2000)

Józef Rumiński urodził się w Grudziądzu jako syn pracownika kolejowego Tomasza i Julianny z domu Fabińskiej. Szkołę powszechną ukończył w Tczewie, maturę zdał w I Państwowym Gimnazjum i Liceum w Bydgoszczy w 1939 r. Studia wyższe w zakresie historii odbył w latach 1946–1950 na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Tam w czerwcu 1950 r. uzyskał stopień magistra filozofii na podstawie pracy „Mapa wielkiej własności komturstwa brodnickiego w XV w.”, ocenionej jako bardzo dobra.

Podczas okupacji hitlerowskiej (od 1940 do 1945 r.) deportowany był do prac przymusowych na rzecz III Rzeszy w gospodarstwach rolników niemieckich.

Po wyzwoleniu Pomorza wrócił do Torunia, gdzie zamieszkiwała jego rodzina, i od marca 1945 r. rozpoczął doksztalcanie się na Państwowym Wyższym Kursie Nauczycielskim. Po zakończeniu go podjął pracę nauczyciela kontraktowego w szkołach powszechnych, najpierw w Toruniu — Stawkach, a następnie w Rozgartach, pow. toruński. Pracując zawodowo, równocześnie studiował na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu; w czasie studiów był prezesem Koła Historyków. Tam od 1 XII 1946 r. rozpoczął praktykę jako asystent na kierunku historii. Kontynuował tę pracę do początku 1950 r. Z dniem 7 II 1950 r. przeszedł do pracy w Archiwum Państwowym w Gdańsku. Pracował tu w charakterze pracownika naukowego do momentu odejścia na emeryturę w dniu 8 VIII 1979 r.

W Archiwum Państwowym w Gdańsku przez cały okres zatrudnienia — w miarę wolnego czasu — inwentaryzował i rejestrował dokumenty i listy z XIII–XV w. z zespołu Akta miasta Gdańska. W latach pięćdziesiątych zorganizował od podstaw pracownię mikrofilmową i początkowo nią kierował. Od 1956 r. do przejścia na emeryturę kierował pracownią naukową przekształconą w 1973 r. w Oddział Informacji i Ewidencji Archiwum Państwowego w Gdańsku.

Uczestniczył w pracach naukowo-badawczych, wykonując różne kwerendy materiałów archiwalnych w zasobie Archiwum Państwowego w Gdańsku, np. do dziejów wsi, do wydawnictw źródłowych związanych z działalnością Stanów Prus Królewskich w latach 1492–1506, konsulów francuskich w Gdańsku w XVIII w., oraz inne.

Józef Rumiński był doskonale przygotowany do pracy naukowej w zakresie historii Pomorza Gdańskiego dzięki ukierunkowaniu na studiach oraz biegłej znajomości języków niemieckiego, angielskiego, francuskiego i łacińskiego, w tym paleografii łacińskiej i neografii niemieckiej. Teksty średniowiecznych i nowożytnych dokumentów i ksiąg zgromadzonych w Archiwum Gdańskim nie nastręczały problemów. Każdy odczytywał tak, jakby to był współczesny list pisany w języku polskim. Umiejętności te doskonalił jeszcze na kursach organizowanych w latach pięćdziesiątych przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych w Rogowie i Warszawie.

Był pracownikiem niezwykle skrupulatnym i odpowiedzialnym, cenionym przez dyrekcję i szanowanym przez kolegów. Został odznaczony Srebrnym (1956 r.) i Złotym (1968 r.) Krzyżem Zasługi oraz Odznaką Honorową „Za zasługi dla archiwistyki” (1976 r.), a już na emeryturze (1979 r.) Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski.

W 1951 r. zawarł szczęśliwy związek małżeński z Reginą Piątkowską, absolwentką astronomii na UMK w Toruniu. Miał córkę Marię i 3 wnuków.

Zmarł 11 VII 2000 r. przeżywszy 81 lat. Nabożeństwo żałobne odprawiono w Bazylice Mariackiej w Gdańsku 15 VII 2000 r., po którym odbył się pogrzeb na cmentarzu Garnizonowym przy ul. Dąbrowszczaków w Gdańsku.

Bibliografia prac Józefa Rumińskiego

Kronika naukowa Torunia za okres 1 II 1945 – 31 XII 1947 r., „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, t. 14, 1948, z. 1–4, s. 163–175; t. 16, 1950, z. 1–4, s. 139–144; t. 17, 1951, z. 1–2, s. 105–110.

Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce, oprac. zbior., red. K. Górski, Poznań 1949, Instytut Zachodni.

Komturstwo brodnickie, „Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności”, t. 52, 1951, nr 3. *Un acte bruxellois aux Archives de l'Etat a Danzig*, „Cahiers Bruxellois”, t. 1, 1956, fasc. IV. *Janikowski Krzysztof Stanisław* [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 10, z. 4, s. 508–510.

Falszerstwa dokumentów Krzysztofa Stanisława Janikowskiego, „Zapiski Historyczne Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, t. 30, 1965, s. 3.

Acta Stanów Prus Królewskich [współprac. z prof. K. Górskim i M. Biskupem], „Fontes”, t. 50, 1961; t. 54, 1963; t. 57, 1966; t. 59, 1967.

Raporty rezydentów francuskich w Gdańsku w XVIII w. [wspólnie z prof. E. Cieślakiem], t. 1–2, Gdańsk 1964, 1968.

[Tłumaczenie] E. Schetelich, *Działalność archiwów w Niemieckiej Republice Demokratycznej w oparciu o nowe rozporządzenia o państwowej służbie archiwalnej*, „Archeion”, t. 47, 1967, s. 183–198.

Aniela Przywuska (Gdańsk)

TADEUSZ GRYGIER
(10 XII 1916 – 9 VI 2000)

W 84 roku życia zmarł nestor archiwistów polskich, wybitny historyk-archiwista, doc. dr Tadeusz Grygier. Był współtwórcą Archiwum Państwowego w Olsztynie, gdzie pracował od połowy 1949 do końca 1987 r., a w latach 1950–1966 był dyrektorem.

Tadeusz Grygier urodził się 10 XII 1916 r. w Grudziądzu. Jego rodzice pochodzili z Wielkopolski: ojciec Stanisław z Chładowa pod Gnieznem; matka, Zofia z Rybickich, z Wszemborza spod Wrześni. Stanisław Grygier był drukarzem. Zawód ten opanował w firmie wydawniczej Jarosława Saturnina Leitgebera w Poznaniu, znanej z nieustępliwej walki z polityką germanizacyjną w zaborze pruskim. Całe swe życie zawodowe przepracował w Zakładach Graficznych i Wydawniczych Wiktora Kulerskiego w Grudziądzu. Był zecerem-linotypistą „Gazety Grudziądzkiej”, drukowanej do wybuchu II wojny światowej.

Tadeusz Grygier wyrósł w patriotycznej atmosferze grudziądzkiej społeczności, wychowany w poszanowaniu religii i wartości etycznych środowiska rodzinnego. Naukę rozpoczął w prywatnej szkole powszechnej im. Stanisława Jachowicza, którą po czterech klasach ukończył w 1927 r. Następnie uczęszczał do Państwowego Gimnazjum im. Bolesława Chrobrego w Grudziądzu, a dwie ostatnie klasy szkoły średniej ukończył w Państwowym Liceum Humanistycznym w Świeciu nad Wisłą, gdzie w 1936 r. zdał egzamin dojrzałości. W tym samym roku rozpoczął studia na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Poznańskiego. Studiował historię jako przedmiot główny oraz nauki pomocnicze historii i geografii gospodarczą. Interesował się archiwistyką, bibliotekarstwem i historią sztuki, lecz najbardziej zajmowała go historia nowożytna Pomorza, Wielkopolski i Śląska. Do 1938 r. zdał egzaminy z przedmiotów objętych tokiem studiów. W 1939 r. w dziekanacie Wydziału Humanistycznego złożył pracę magisterską o ks. Józefie Wojciechu Stanisławie Łobodzkim (1796–1863), napisaną pod kierunkiem naukowym doc. dra Andrzeja Wojtkowskiego, dyrektora Biblioteki

Raczyńskich i wykładowcy Uniwersytetu w Poznaniu. Wybuch II wojny uniemożliwił Tadeuszowi Grygierowi zdanie egzaminu magisterskiego, a podczas okupacji hitlerowskiej zaginęły akta przebiegu jego studiów i praca magisterska. Po wojnie, w latach 1946–1947, dokończył studia na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Tytuł magistra filozofii w zakresie historii uzyskał 14 I 1947 r. na podstawie pracy: „Pierwsze powstanie śląskie a Polska”. Na tej samej uczelni przystąpił do przygotowania rozprawy doktorskiej o „Konfederacji dysydenckiej w Toruniu w 1767 roku”. Jego promotorem był doc. dr Bronisław Pawłowski. Po zdaniu egzaminu doktorskiego 13 VI 1951 r. T. Grygier uzyskał tytuł naukowy doktora nauk humanistycznych.

Okres studiów uniwersyteckich w Poznaniu Grygier wykorzystywał także do zdobycia praktyki zawodowej archiwisty, bibliotekarza i nauczyciela. Od 1 XI 1937 r. pracował w archiwum wojskowym Referatu Historycznego Dowództwa Okręgu Korpusu VII w Poznaniu. Początkowo jako praktykant archiwalny i biblioteczny pod kierunkiem doc. dra A. Wojtkowskiego, a następnie — po przeszkoleniu w Archiwum Wojskowym w Warszawie — został zatrudniony 30 IV 1939 r. jako archiwariusz kontraktowy Referatu Historycznego DOK VII w Poznaniu. Jednocześnie w pierwszym półroczu tego roku odbył praktykę pedagogiczną w Państwowym Gimnazjum Żeńskim im. Jadwigi Zamojskiej w Poznaniu, pod kierunkiem dr Wisławy Knapowskiej. Ostatnim epizodem przedwojennego życiorysu zawodowego Tadeusza Grygiera jako archiwisty była ewakuacja pod jego eskortą części archiwaliów Referatu Historycznego DOK VII z Poznania do Rawy Ruskiej. Po wykonaniu tego zadania, w połowie września 1939 r., wrócił do Poznania okupowanego już przez Niemców.

Tadeusz Grygier ukrywał się przed Niemcami i pracował jako robotnik w ogrodach miejskich¹. W Poznaniu mógł liczyć na wsparcie doc. Wojtkowskiego, z którym czuł się blisko związany i bezgranicznie mu ufał. Do rodziny Wojtkowskich przychodził na obiady i w wolnych chwilach mógł tam grywać na pianinie ulubione utwory Chopina. Ale już 8 XI 1939 r. rodzina Wojtkowskich została aresztowana i osadzona w obozie koncentracyjnym Poznań – Wschód na ul. Główniej, a następnie wywieziona do Ostrowca Świętokrzyskiego. Odtąd Tadeusz Grygier musiał radzić sobie sam². Wcześniej, zapewne pod wpływem doc. Wojtkowskiego, rozpoczął 25 X 1939 r. pracę konspiracyjną w randze szeregowca w wywiadzie Inspektoratu Poznań organizacji niepodległościowej Służba Zwycięstwu Polski, przemianowanej wkrótce na Związek Walki Zbrojnej, a następnie na Armię Krajową. Jego zwierzchnikiem był mjr Szczepan Łukowicz (Stefan), który utrzymywał kontakt z delegatem późniejszego Rządu Londyńskiego na Wielkopolskę, dawnym prezydentem Poznania Cyrylem Ratajskim. Od 1 III 1940 r. Tadeusz Grygier pracował w wywiadzie Inspektoratu Grudziądz i ukrywał się przed Niemcami u rodziców.

Udawało mu się to do końca 1940 r. Wreszcie niemiecki urząd pracy (*Arbeitsamt*) zdołał go zidentyfikować i skierować do pracy przymusowej w składnicy materiałów drzewnych Steinborna, w której pracował jako robotnik do końca marca 1941 r. Potem Niemcy zatrudnili go przy wyładunku węgla z barek w porcie na Wiśle. Nie przeszkodziło to Grygierowi uczestniczyć

¹ Archiwum Państwowe w Olsztynie — akta własne i personalne T. Grygiera z lat 1945–1987. Odtworzenie biografii z lat wojny i okupacji jest bardzo trudne i skomplikowane. W powojennych ankietach personalnych T. Grygier, ze zrozumiałych względów, bardzo ogólnie opisywał swoją drogę życiową, zwłaszcza działalność konspiracyjną.

² W ostatnich latach życia T. Grygier przekazał własnoręczny życiorys, wspomnienia oraz inne zapiski synowi A. Wojtkowskiemu — ks. bpowi Julianowi Wojtkowskiemu, bpowi sufraganowi Archidiecezji Warmińskiej. Za udostępnienie przezeń dyskiety komputerowej składam serdeczne podziękowanie.

w działalności tajnego Towarzystwa Obrony i Powstania w Grudziądzu, którego komendantem był Robert Burczyk. Po roku pracy władze niemieckie kierowały młodych Pomorzan do służby w Wehrmachcie (za odmowę groziło rozstrzelanie). Grygier musiał więc zgodzić się na służbę w armii niemieckiej i przydział do wojsk okupacyjnych w Belgii i Francji w randze podporucznika. Wszędzie nawiązywał kontakty z miejscowym ruchem oporu. We Francji ułatwiał przerzut działaczy podziemia do Wielkiej Brytanii przez kanał La Manche. Gdy jednak w marcu 1944 r. gestapo zdekonspirowało siatkę wywiadowczą AK na Pomorzu Gdańskim i aresztowało całe jej kierownictwo Inspektoratu w Grudziądzu, aresztowało także Grygiera, przebywającego wówczas we Francji. Początkowo sądził, że przyczyną aresztowania była jego współpraca z belgijskim i francuskim ruchem oporu. Dopiero po przewiezieniu go do obozów koncentracyjnych w Hertogenbosch i Utrecht w Holandii, a następnie pobyt w więzieniu śledczym w Halle, Torgau, Bydgoszczy, Grudziądzu i Gdańsku uzmysłowił mu fakt, że aresztowany został za konspiracyjną działalność na Pomorzu. Jego los wydawał się przesądzony. Hitlerowski Sąd Specjalny (*Sondergericht*) w Gdańsku skazał go 7 II 1945 r. na karę śmierci³. Ale skazany nie chciał beczynn timer oczekiwania wykonania wyroku: zdołał zbiec z więzienia w Gdańsku 20 lutego tego roku. Z ciężkich ran postrzałowych leczył się potem w szpitalach polowych Gdańska i Torunia. W toruńskim szpitalu dowiedział się, że interesuje się nim NKWD, wtedy uciekł ze szpitala i w kwietniu 1945 r. pieszo wrócił do Grudziądza. W domu zastał schorowanego ojca, chorą siostrę i matkę bez środków do życia. Ojciec wkrótce zmarł. On sam zaś szybko dochodził do zdrowia. Dla całej rodziny, wpisanej przez władze hitlerowskie do trzeciej grupy niemieckiej listy narodowościowej (*Eingedeutsch*), uzyskał w Starostwie Grodzkim w Grudziądzu świadectwa rehabilitacyjne.

Od 1 VII 1945 r. Tadeusz Grygier podjął pracę na stanowisku sekretarza w Powiatowym Urzędzie Ziemskim w Grudziądzu. Jednocześnie wszczął starania o zatrudnienie w szkolnictwie średnim. Zakończyły się one powodzeniem i od 1 października tego roku został nauczycielem kontraktowym historii i geografii w Państwowym Liceum Pedagogicznym w Grudziądzu, gdzie dodatkowo pracował jako wychowawca w internacie.

Mimo uzyskania pełnych kwalifikacji dyplomowanego nauczyciela szkół średnich Tadeusz Grygier poszukiwał pracy archiwalnej. Na początku 1947 r. w AP w Bydgoszczy czekał na niego wolny etat, lecz komplikacje zawodowe i rodzinne w Grudziądzu oraz brak mieszkania w Bydgoszczy wpłynęły na jego rezygnację z zatrudnienia. W Liceum Pedagogicznym musiał pracować do końca roku szkolnego, a w domu zobowiązany był zapewnić opiekę matce. Ponadto w końcu czerwca 1947 r. ożenił się z Ireną Marią Kościańską z Grudziądza. Z tego małżeństwa urodziło się pięcioro dzieci: Stanisław, Janusz, Zofia, Zbigniew i Grażyna.

W następnym roku powtórnie podjął starania o pracę archiwisty, tym razem w nowo tworzonej AP w Olsztynie. Erygowanie jednak olsztyńskiego archiwum wciąż się odwlekało z powodu trudności lokalowych. Grygier musiał zatem czekać i cierpliwie znosić zaostojający się kurs laicyzacji w szkolnictwie. Jako człowiekowi wierzącemu trudno mu było pogodzić się z tą sytuacją, a w kraju utrwał się socjalizm typu stalinowskiego, tak obcy Grygierowi — długoletniemu członkowi Stronnictwa Pracy (1937–1949).

Na początku 1949 r. doszło do wydarzenia, które przyspieszyło jego odejście z pracy w szkolnictwie. Za odmawianie modlitwy z młodzieżą internacką, co wówczas było już zabronione, od 1 lutego został przeniesiony z Państwowego Liceum Pedagogicznego

³ Por. J. Wojtkowski, *Śp. doc. dr Tadeusz Grygier*, „Posłaniec Warmiński”, r. 19, z dn. 2 VII 2000, nr 12, Olsztyn, s. 10.

w Grudziądzu do Gimnazjum i Liceum w Rypinie. Pracował tam jeszcze pół roku. Od 1 VII 1949 r. Ministerstwo Oświaty przeniosło go bowiem służbowo na stanowisko archiwisty w AP w Olsztynie. Tadeusz Grygier wraz z dyrektorem AP w Olsztynie — drem Władysławem Adamczykiem — byli jedynymi pracownikami z pełnymi kwalifikacjami archiwalnymi. Gdy 1 IV 1950 r. dr Władysław Adamczyk został odwołany ze stanowiska dyrektora, Tadeusz Grygier otrzymał polecenie władz archiwalnych, by tymczasowo zarządzał olsztyńskim archiwum. Z tego zadania wywiązywał się wzorowo, wobec czego naczelny dyrektor archiwów państwowych od 1 IX 1950 r. powierzył mu pełnienie obowiązków dyrektora do czasu znalezienia odpowiedniego kandydata na to stanowisko. Ten stan tymczasowości trwał aż do 1 XI 1956 r., kiedy to mianowano Grygiera dyrektorem olsztyńskiego archiwum.

Nowy dyrektor okazał się znakomitym organizatorem pracy archiwalnej. Zadbął o powiększenie bazy lokalowej w Olsztynie i zorganizował sieć placówek archiwalnych w województwie. Kolejno uruchomił powiatowe archiwa państwowe w Mrągowie (1952 r.), Szczytnie (1953 r.) i Morągu (1954 r.). Tę ostatnią placówkę w 1961 r. przekształcono w Oddział Terenowy olsztyńskiego archiwum. T. Grygier w dużym stopniu przyczynił się do umocnienia nowo powstałego AP w Białymstoku, którego działalność nadzorował służbowo z polecenia swoich zwierzchników. Doprowadziło to do utworzenia Powiatowego Archiwum Państwowego w Ełku.

W pierwszym etapie pracy archiwalnej przede wszystkim dbał o odnalezienie, zgromadzenie i zabezpieczenie w olsztyńskim archiwum rozproszonych podczas wojny akt popruskich z terenu byłych Prus Wschodnich, a także archiwaliów rewindykowanych z Niemiec. Potrafił penetrować drogi akt ewakuowanych z Archiwum Królewieckiego w głąb Niemiec w latach 1943–1944, aby sprowadzić je do Olsztyna. Z ks. drem Teodorem Benschem — administratorem diecezji warmińskiej — zawarł dzentelmeńską umowę, na podstawie której wszystkie odnajdywane archiwalia państwowe były kierowane bezpośrednio do olsztyńskiego archiwum, a akta Kościoła katolickiego do Kurii Biskupiej w Olsztynie.

Dyrektor Grygier troszczył się o skompletowanie kadry archiwalnej z wysokimi kwalifikacjami archiwalnymi i naukowymi oraz ze znajomością języka niemieckiego, nieodzowną do opracowania akt popruskich. Często zatrudniał tych, którzy za działalność w AK podczas wojny i polityczną po wojnie odsiedzieli w czasach stalinowskich wyroki więzienia (np. Gustaw Leyding, Antoni Łukaszewski), bądź zatrudniał młodych absolwentów historii i archiwistyki (Wojciech Wrzesiński, Florentyna Rzemieniuk, Aniela Wąsik-Przywuska). Pod jego dyktando przystąpiono do opracowania akt popruskich, zwłaszcza zespołów archiwalnych o dużym znaczeniu badawczym. Wiele uwagi poświęcał metodyce opracowania archiwaliów wschodniopruskich. Niektóre jego metody wzbudzały dyskusje i polemiki, choć niekiedy były odrzucane jako nieprzydatne w polskiej archiwistyce. On sam, mimo obciążenia obowiązkami organizacyjnymi i administracyjnymi, opracował kilkanaście zespołów archiwalnych o dużym znaczeniu badawczym.

Nie zaniedbywał też nadzoru nad narastającym zasobem archiwalnym. Potrafił przekonać olsztyńskie władze administracji państwowej o przydatności kontroli i szkoleń archiwalnych, stosowania normatywów kancelaryjnych i archiwalnych oraz brakowania akt w bieżącej działalności urzędów. Był zwolennikiem tworzenia zespołów przykładowych o regionalnym znaczeniu bądź zespołów pozornie drugorzędnych, których akta odzwierciedlały procesy społeczne, tendencje polityczne, zmiany własnościowe i inne ważne przemiany życia współczesnego.

Tadeusz Grygier przywiązywał dużą wagę do prac naukowo-badawczych. Uważał, że archiwum nie może ograniczać się do wypełniania funkcji urzędowych, lecz powinno stanowić warsztat pracy naukowej miejscowego środowiska historycznego i placówkę badawczą

w regionie. Prowadził intensywne badania z zakresu archiwistyki i dziejów Warmii i Mazur, zachęcał pracowników archiwum do aktywności naukowej, odpowiadał im tematy badawcze. Po 1950 r. kadra olsztyńskiego archiwum z Grygierem na czele była inspiratorem regionalnych badań historycznych w Olsztynie, dominowała w działalności miejscowego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego oraz przyczyniła się do reaktywowania i redagowania „Komunikatów Mazursko-Warmińskich”. Niemal w każdym kwartalniku „Komunikatów Mazursko-Warmińskich” ukazywały się artykuły, recenzje i źródłowe opracowania Grygiera oraz pracowników. Archiwiści współuczestniczyli w przygotowywaniu wielu wystaw w Muzeum Mazurskim, organizowaniu sesji i sympozjów naukowych o zasięgu regionalnym i ogólnopolskim. Popularyzowali tematykę archiwalną i historyczną wspólnie ze Stowarzyszeniem Społeczno-Kulturalnym „Pojezierze” i na łamach jego miesięcznika „Warmia i Mazury” zamieszczali publicystyczne artykuły historyczne. Na początku lat sześćdziesiątych brali też udział w tworzeniu Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie.

Dopóki kolejni naczelni dyrektorzy archiwów państwowych udzielali swego poparcia Tadeuszowi Grygierowi, dopóty administracyjne i polityczne władze Olsztyńskiego z przychylnością traktowały tę działalność. Ówczesny przewodniczący Prezydium WRN, Zbigniew Januszko, bardzo liczył się ze zdaniem dyrektora Grygiera, co umożliwiało swobodne realizowanie archiwalnych zamierzeń. W latach 1957–1961, choć bezpartyjny, Grygier został członkiem Prezydium WRN, a w 1955 r. odznaczono go Medalem X-lecia PRL i Złotym Krzyżem Zasługi. W 1959 r. otrzymał Złotą Odznakę Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, zaś w 1961 r. Honorową Złotą Odznakę „Zasłużonym dla Warmii i Mazur”. Ale już w 1962 r. zaczęły się mnożyć pod jego adresem zarzuty polityczne, światopoglądowe i personalne. Pod presją władz politycznych Olsztyna doszło 15 X 1966 r. do odwołania Tadeusza Grygiera ze stanowiska dyrektora archiwum. Pozostał jednak kierownikiem Oddziału I (akta poniemieckie sprzed 1945 r.), a od 1 III 1967 r. został powołany przez ministra oświaty i szkolnictwa wyższego na stanowisko samodzielnego pracownika naukowo-badawczego, równorzędnego (po zmianie przepisów w 1973 r. o stopniach i tytułach naukowych) ze stanowiskiem docenta. Nieprzerwanie pełnił funkcję kierownika oddziału, aż do przejścia na emeryturę 31 XII 1986 r. Miał wówczas 70 lat i w niepełnym wymiarze (pół etatu docenta) pracował nadal cały następny rok.

W 1979 r., podczas obchodów trzydziestolecia AP w Olsztynie, Tadeusz Grygier został odznaczony przez naczelnego dyrektora archiwów państwowych Odznaką Honorową „Za zasługi dla archiwistyki”. Natomiast w 1981 r. — na wniosek olsztyńskiego archiwum — „za całokształt działalności organizatorskiej, archiwalnej i naukowo-badawczej” otrzymał Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski. W 1997 r. Zarząd Główny Polskiego Towarzystwa Historycznego przyznał mu tytuł honorowego członka PTH.

Tadeusz Grygier pozostawił duży dorobek naukowy, opublikowany w kilkunastu książkach, kilkuset artykułach, kilkuset recenzjach, nie licząc artykułów popularnonaukowych i publicystycznych. Ponadto część jego nie opublikowanej spuścizny rękopiśmiennej znajduje się w posiadaniu NDAP i AP w Olsztynie.

Tadeusz Grygier zajmował się terminologią archiwalną; efektem pracy zespołu, kierowanego przez Wandę Maciejewską, do którego należał, było wydanie *Polskiego słownika archiwalnego* (Warszawa 1974). Obszerne studium o organizacji ładu w zasobie archiwalnym zamieścił w odrębnym, 49 t. „Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych” (Lublin 1984). Ponadto swoje prace z zakresu teorii archiwalnej i metodyki, środków ewidencyjno-informacyjnych, nadzoru archiwalnego, selekcji archiwalii, a także recenzje i omówienia publikacji o tematyce archiwalnej zamieszczał przeważnie w „Archeionie”.

Interesowała go także tematyka regionalna, a przede wszystkim problemy polityczno-ustrojowe Prus Królewskich, Prus Książęcych i Prus Wschodnich. Zajmował się również dziejami Powstania Wielkopolskiego i powstań śląskich, historią szkolnictwa, polskiego życia politycznego oraz ruchu robotniczego na Warmii i Mazurach. Poza „Archeionem” swoje prace publikował w „Przeglądzie Zachodnim”, „Komunikatach Mazursko-Warmińskich”, „Studiach Warmińskich” oraz „Archiwach, Bibliotekach i Muzeach Kościelnych”, „Rocznikach Humanistycznych”, „Zapiskach Historycznych” i wielu innych czasopismach naukowych.

Po długotrwałej chorobie Tadeusz Grygier zmarł 9 VI 2000 r. w Olsztynie. Pochowany został na cmentarzu komunalnym w Kieźlinach pod Olsztynem. Pożegnała go rodzina, przedstawiciel NDAP, archiwiści z olsztyńskiego archiwum, przyjaciele i znajomi.

Bibliografia selektywna publikacji naukowych Tadeusza Grygiera

- Polski front przeciwniemiecki w maju 1919 r.*, „Prz. Zach.”, 1948, nr 2, s. 142–157.
- Powstanie wielkopolskie a plany wyzwolenia reszty ziem zachodniej Polski*, „Prz. Zach.”, 1948, nr 12, s. 655–670.
- Sprawa polska w Prusach Wschodnich w latach 1870–1900 w oświeceniu władz pruskich*, „Prz. Zach.”, 1951, nr 3–4, s. 493–544.
- Archiwum Państwowe w Olsztynie*, „Roczn. Dz. Społ. i Gosp.”, t. 13, 1951, s. 446–452.
- Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie*, „Archiwalny Biuletyn Informacyjny”, Warszawa 1953, na prawach rękopisu, NDAP, s. 18.
- Grygier T., Sukertowa-Biedrawina E., *Działacze Mazur i Warmii epoki Mickiewicza. Przewodnik po wystawie* [Olsztyn 1956], s. 46.
- Walka o język polski w szkołach warmińskich w XIX i XX wieku* [w:] *Konferencja Pomorska 1954*, Warszawa 1956, s. 402–424.
- Grygier T., Sukertowa-Biedrawina E., *Walka o społeczne i narodowe wyzwolenie ludności Warmii i Mazur. Przewodnik po wystawie*, Olsztyn 1956, s. 171.
- Życie towarzystw naukowych w Olsztynie*, „Prz. Zach.”, 1957, nr 1, s. 295–298.
- Oświata w województwie olsztyńskim*, „Prz. Zach.”, 1957, nr 4, s. 466–471.
- Niektóre zagadnienia plebiscytu na Warmii i Mazurach*, „Zap. Hist.”, t. 23, 1957, z. 1–3, s. 83–118.
- Praca historyków olsztyńskich*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1957, nr 1, s. 33–38.
- Seminarium polskie w Królewcu [1728–1901]*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1957, nr 3, s. 129–141.
- Grygier T., Wrzesiński W., *Z problematyki ruchu rewolucyjnego na Warmii i Mazurach w latach 1918–1919*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1958, nr 1, s. 3–32.
- Sprawy szkolne miast warmińskich w pierwszej połowie XIX wieku*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1958, nr 2, s. 98–112.
- Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie. (Dziesięć lat pracy)*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1958, nr 3, s. 271–288.
- Niektóre zagadnienia sprawy polskiej w Prusach Wschodnich na przełomie XIX i XX wieku*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1958, nr 4, s. 354–387.
- Z dziejów ruchu robotniczego na Mazurach i Warmii*, „Kwart. Hist.”, R. 65, 1958, nr 1, s. 249–251.
- Walka o polskość Warmii i Mazur w XIX i na początku XX wieku* [w:] *Z dziejów Warmii i Mazur*, Olsztyn 1958, s. 137–138.

- Szkolnictwo miejskie*, „Zapiski Hist.”, t. 24, 1958/1959, z. 4, s. 1–52.
- Z zagadnień diaspory na Warmii i Mazurach*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1959, nr 2, s. 150–179.
- Z walk o suwerenność państwową Prus Książęcych*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1959, nr 4, s. 469–483.
- Zagadnienia 15-lecia oraz 20-lecia Polski Ludowej w pracach Oddziału PTH w Olsztynie*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1959, nr 4, s. 493–494.
- Z zagadnień położenia społeczno-gospodarczego robotników rolnych Warmii i Mazur w I połowie XIX wieku*, „Prace i Mat. Etnogr.”, t. 19, 1960, s. 155–180.
- Początki ruchu ludowego na Mazurach (1896–1902)*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1960, nr 1, s. 65–100.
- Jubileusz 40-lecia pracy Emilii Sukertowej-Biedrawiny dla kultury polskiej na Mazurach i Warmii*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1960, nr 1, s. 136–137.
- Rozwój ruchu polskiego na Mazurach 1902–1914*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1960, nr 3, s. 313–350.
- 15-lecie Instytutu Mazurskiego*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1960, nr 3, s. 436–453.
- Tadeusz Młodkowski (1887–1959)*, „Arch.”, t. 34, 1961, s. 261.
- Sumariusz akt naczelnej władzy Prus Książęcych „Etats-Ministerium”*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1961, nr 1, s. 137–160; nr 2, s. 327–336; nr 3, s. 505–512; nr 4, s. 688–700; 1966, nr 1, s. 188–196; nr 2, s. 344–352; nr 3, s. 472–480; nr 4, s. 625–640; 1967, nr 1–2, s. 275–280; nr 3, s. 466–472, nr 4, s. 580–592.
- Z dziejów szkolnictwa wiejskiego na Mazurach i Warmii w pierwszej połowie XIX wieku*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1961, nr 2, s. 220–253.
- Gość z Niemieckiej Republiki Federalnej w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1961, nr 2, s. 317.
- Stan prawno-organizacyjny szkół Mazur i Warmii w latach 1808–1845*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1961, nr 4, s. 562–588.
- Grygier T., Kubiak S., Kucner A., *Studia z historii Powstania Wielkopolskiego 1918/1919*, Poznań 1962.
- Sytuacja polityczno-wojskowa w zachodniej części Wielkopolski w dniach powstania 1918/1919 r.* [w:] *Studia z historii Powstania Wielkopolskiego 1918–1919*, oprac. zbior. pod red. Z. Kaczmarczyka, Poznań 1962, s. 62–111.
- Pierwsze powstanie śląskie w rachunku powstańców wielkopolskich* [w:] *Studia z historii Powstania Wielkopolskiego 1918–1919*, oprac. zbior. pod red. Z. Kaczmarczyka, Poznań 1962, s. 111–148.
- Niektóre problemy zespołu otwartego. Koreferat. (Piąta archiwalna konferencja metodyczna)*, „Arch.”, t. 37, 1962, s. 99–104.
- Akta Rejencji Olsztyńskiej (Regierung Allenstein) w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie*, „Arch.”, t. 38, 1962, s. 129–154.
- Świadomość narodowa Mazurów i Warmiaków w polskich rachubach politycznych w latach 1870–1920*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1962, nr 1, s. 49–93.
- Prusy Wschodnie w historiografii zachodnoniemieckiej*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1962, nr 3, s. 691–712.
- Grygier T., Korycka W., *Nieznane listy Bogusława Radziwiła o sytuacji w Prusach Książęcych w czasie II wojny szwedzkiej*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1962, nr 4, s. 780–806.
- Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie (zasób aktowy)*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1963, nr 2, s. 306–320.
- Próby utrzymania ustroju stanowego w Prusach Wschodnich na przełomie XVIII i XIX wieku*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1964, nr 1, s. 43–70.

- Dokumentacja archiwalna urzędów województwa olsztyńskiego*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1964, nr 3, s. 346–371.
- Organizacja władzy naczelnej Prus Książęcych*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1964, nr 4, s. 460–513.
- Dokumentacja współczesna województwa olsztyńskiego*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1964, nr 4, s. 520–530.
- Spisy zdawczo-odbiorcze jako ewidencja archiwalna w oddziałach akt Polski Ludowej w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie, „Arch.”, t. 43, 1966, s. 31–49.
- Stanisław Różański (1887–1965)*, „Arch.”, t. 43, 1966, s. 323.
- Wystawa pt. „70 lat ruchu ludowego na Warmii i Mazurach”*, „Arch.”, t. 45, 1966, s. 207.
- Geneza ordynacji szkolnej z roku 1845 dla prowincji pruskiej*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1966, nr 3, s. 358–385.
- Konferencja Archiwum Olsztyńskiego z Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Olsztynie i z Olsztyńskim Oddziałem Towarzystwa Naukowego Organizacji i Kierownictwa*, „Arch.”, t. 46, 1967, s. 193–194.
- Podstawy gospodarcze mazurskiego ruchu ludowego*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1967, nr 3, s. 281–320.
- Konferencja szkoleniowa w Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Olsztynie w sprawie zarządu aktami i archiwum zakładowym*, „Arch.”, t. 50, 1968, s. 250–252.
- Profesor Stanisław Herbst, opiekun badań regionalnych na Mazurach i Warmii (z okazji 60-lecia urodzin)*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1968, nr 2, s. 175–180.
- Archiwalna kartografia historyczna Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Olsztynie (od XVI wieku do 1945 roku)*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1969, nr 1, s. 55–72.
- Hitlerowska polityka narodowościowa w Prusach Wschodnich*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1969, nr 2, s. 159–186.
- Warmińska Rada Ludowa w dniach rewolucji w Olsztynie w 1918 roku*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1969, nr 4, s. 541–569.
- Źródła archiwalne do dziejów Prus Wschodnich okresu nazistowskiego*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1970, nr 4, s. 545–587.
- Dokumentacja dziejów Prus Wschodnich w latach 1933–1945 w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1971, nr 1, s. 81–124.
- Informatyka archiwalna dla Prus Wschodnich w latach 1939–1945*, „Kom. Maz.-Warm.”, 1971, nr 2/3, s. 293–326.
- Z zagadnień archiwistyki kościelnej na przykładzie archiwum parafialnego*, „Arch., Bibl. i Muz. Kośc.”, t. 22, 1971, s. 5–54.
- Zarządzanie Warmią na przełomie XV/XVI wieku*, „Studia Warm.”, t. 9, 1972, s. 109–174.
- Kurs szkolenia dyrektorów przedsiębiorstw w zakresie zarządu aktami, zorganizowany przez Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Olsztynie*, „Arch.”, t. 59, 1973, s. 309–314.
- Archiwum Referatu Historycznego DOK VII i jego zagłada w 1939 r. [w:] Materiały z Ogólnopolskiego Seminarium Historyków Powstania Wielkopolskiego — Kościan 2 II 1972 r.*, Kościan 1973, s. 9–23.
- Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska, oprac. T. Grygier [i in.], Warszawa 1974.
- Zagadnienia szkolne na Warmii i Mazurach a Kulturkampf*, „Studia Warm.”, t. 14, 1974, s. 161–199.
- Problemy archiwalne na konferencji informatycznej INFO – GRYF – 74 w Kołobrzegu*, „Arch.”, t. 62, 1975, s. 316–318.
- Gustaw Leyding (8 VIII 1899 – 2 III 1974)*, „Arch.”, t. 63, 1975, s. 323–324.

Diecezja Warmińska w latach 1933–44 w świetle raportów władz nazistowskich Prus Wschodnich, „Studia Warm.”, t. 12, 1975, s. 139–193.

W sprawie ciągłości tradycji polskiej, „Prz. Zach.”, 1975, nr 4, s. 204–227.

Wartościowanie materiałów archiwalnych. (Uwagi dla potrzeb administracji i archiwistyki kościelnej), „Arch., Bibl. i Muz. Kośc.”, t. 33, 1976, s. 5–52.

Rec.: Stodolny Czesław, „Arch.”, t. 70, 1980, s. 276–290.

Grygier S., Grygier T., *Kontakty polityczne i wojskowe Wielkopolski i Śląska w latach 1919–1921 [w:] Wielkopolska a powstanie śląskie 1919–1921*, red. B. Polak (*Materiały III Ogólnopolskiego Seminarium Historyków Powstania Wielkopolskiego — Kościan 5 II 1974*), Leszno 1977, s. 21–22.

Uroczystości gietrzwałdzkie, ich aspekt katolicki oraz polski w latach 1877–1944 w świetle akt władz wschodniopruskich, „Studia Warm.”, t. 14, 1977, s. 225–323.

Antoni Łukaszewski (14 VIII 1899 – 21 II 1976), „Arch.”, t. 66, 1978, s. 360–361.

Zarząd aktami. Problem centralny archiwistyki współczesnej, „Arch., Bibl. i Muz. Kośc.”, t. 36, 1978, s. 21–59; t. 37, s. 17–51; t. 38, 1979, s. 5–36.

Zagadnienia podziału wewnętrznego archiwistyki, „Arch.”, t. 68, 1979, s. 149–188.

Franciszek Kamiński (10 VIII 1892 – 2 V 1977), „Arch.”, t. 68, 1979, s. 376.

Współczesne zadania dokumentacyjne archiwów, „Arch., Bibl. i Muz. Kośc.”, t. 40, 1980, s. 9–61; t. 41, 1980, s. 5–51; t. 42, 1981, s. 5–58.

Organizacja ładu w zasobie archiwalnym, „Arch., Bibl. i Muz. Kośc.”, t. 49, 1984, s. 5–219.

Kierunki i koncepcja badań nad problemami polskiej terminologii archiwalnej, „Arch.”, t. 77, 1984, s. 45–69.

Tadeusz Grygier regularnie śledził historyczny i — przede wszystkim — archiwalny rynek wydawniczy, a recenzje i omówienia literatury archiwalnej zamieszczał w „Archeionie” (w sumie około 90 recenzji i omówień, w tym czasopismo „Der Archivar” z lat 1956–1985 prezentował w latach 1957–1987 w „Archeionie”, t. 27–83).

Józef Judziński (Olsztyn)

HELENA WAWRZYCKA
(25 III 1923 – 2 IX 2000)

Helena Wawrzycka urodziła się w Lublinie w rodzinie robotniczej. Ojciec, Ludwik Cybula, zmarł, gdy miała 7 lat. Utrzymanie rodziny spadło na barki matki, Marianny z Trzmielewskich. Trudne warunki materialne spowodowały, że Helena po ukończeniu szkoły podstawowej w 1938 r., mimo dobrych wyników w nauce, musiała podjąć pracę zarobkową. W 1941 r. poślubiła Czesława Wawrzyckiego, właściciela niewielkiego zakładu ślusarskiego. Dochody z warsztatu nie wystarczały na utrzymanie kilkusobowej rodziny. W 1951 r. musiała podjąć pracę, najpierw w Lubelskiej Spółdzielni Spożywców „Społem”, potem — jako chałupniczką — w Zabawkarskiej Spółdzielni Pracy „Lalka” w Lublinie. Miała wówczas na utrzymaniu trójkę nieletnich dzieci (Annę, Barbarę i Witolda) oraz starszkę matkę. Z Archiwum Państwowym w Lublinie związała się na stałe od 16 X 1960 r., zatrudniona przez prof. Tadeusza Mencla na etacie woźnej, rychło przeniesiona na stanowisko magazyniera, wreszcie starszego manipulantą archiwalnego. Dnia 30 VI 1979 r. przeszła na wcześniejszą emeryturę z powodu nadwyrężonego zdrowia. Potrzeby finansowe skłoniły ją jednak do powrotu do archiwum od 1 XI 1984 r. Zatrudniona na pół etatu jako robotnik gospodarczy, w praktyce wykonywała nadal prace magazyniera — do 1993 r. W tym okresie skorzystała z kilkumiesięcznego urlopu bezpłatnego (wrzesień 1986 — sierpień 1987), by odwiedzić syna w Adelajdzie (Australia).

Wykonywała, zgodnie z zakresem obowiązków, prace magazyniera oddziału akt najnowszych: przejmowanie akt do magazynów, ich udostępnianie, pomoc przy porządkowaniu zespołów, przygotowanie jednostek do mikrofilmowania, szycie i klejenie akt. Należała do pracowników niezwykle odpowiedzialnych, skrupulatnych, doskonale znających wartość archiwaliów: miała do nich wprost emocjonalny stosunek. W kontaktach

międzyludzkich bardzo taktowna, kulturalna, wyciszona, cieszyła się powszechną sympatią współpracowników i szacunkiem dyrekcji. Nie stroniła od aktywności społecznej, wielokrotnie była wybierana do rady zakładowej. Przeżyła w archiwum kolejne jubileusze pracy zawodowej — 20-, 25- i 30-lecia; otrzymywała wielokrotnie nagrody i inne dowody uznania. Dyrektor Franciszek Cieślak, w liście z okazji przejścia na emeryturę, podziękował jej „za długoletnią rzetelną pracę w zawodzie archiwisty i osiągnięte wyniki”, podkreślając, że „przyczyniła się znacznie do zabezpieczenia podstawowej dokumentacji do historii Lubelszczyzny w pierwszych latach po jej wyzwoleniu w 1944 r.”. Wzruszającym świadectwem pamięci był list gratulacyjny z racji siedemdziesięciolecia urodzin od naczelnego dyrektora archiwów państwowych prof. Jerzego Skowronka, pięknie akcentujący ostateczne rozstanie Heleny Wawrzyckiej z archiwum w 1993 r.

Wieloletnia choroba serca, która wzmogła się po nieoczekiwanej śmierci kilkunastoletniego wnuka, spowodowała śmierć Pani Haliny (tak była nazywana w Archiwum). Pogrzeb odbył się w dniu 7 IX 2000 r. na cmentarzu na Majdanku.

Maria Trojanowska (Lublin)

BIBLIOGRAFIA ARCHIWISTYKI (1996–1997)
z uzupełnieniami za lata 1993–1995

Wykaz skrótów tytułów czasopism

Acta Univ. Lodz.Fol.Paedag. et Psychol.	Acta Universitatis Lodziensis Paedagogica et Psychologica
Acta Univ. Wratisl., Prawo	Acta Universitatis Wratislaviensis, Prawo
Arch. Bibl. Muz. Kośc.	Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne
Arch. Hist. Filoz. Med.	Archiwum Historii Filozofii Medycyny
Białost. Prz. Kres.	Białostocki Przegląd Kresowy
Biul. Arch. PAN	Biuletyn Archiwum PAN
Biul. Bibl. Jagiell.	Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej
Biul. Bibl. Nar.	Biuletyn Biblioteki Narodowej
Biul. Gł. Kom. Bad. Zbrod. Nar. Pol.	Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu — Instytut Pamięci Narodowej
Biul. Hist. Sztuki	Biuletyn Historii Sztuki
Biul. Inform. Bibl. Nar.	Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej
Biul. Katyński	Biuletyn Katyński
Biul. Kon.Woj. Białost.	Biuletyn Konserwatorski Województwa Białostockiego
Biul. Niem. Inst. Hist.	Biuletyn Niemieckiego Instytutu Historycznego
Biul. Wojsk. Służby Arch.	Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej
Biul. Żyd. Inst. Hist.	Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego
Czas. Praw.-Hist.	Czasopismo Prawno-Historyczne
Dol. Śl.	Dolny Śląsk
Gaz. Wybor.	Gazeta Wyborcza
Historyka. Stud. Metodol.	Historyka. Studia Metodologiczne
Kom. Maz.-Warm.	Komunikaty Mazursko-Warmińskie
Kontr. Państw.	Kontrola Państwowa
Krak. Roczn. Arch.	Krakowski Rocznik Archiwalny
Kron. Bydg.	Kronika Bydgoska
Kwart. Hist.	Kwartalnik Historyczny
Kwart. Hist. Nauki	Kwartalnik Historii Nauki
Kwart. Hist. Kult. Mater.	Kwartalnik Historii Kultury Materialnej
Lituan.-Slav. Posnan. Stud. Hist.	Lituan.-Slavica Posnaniensis. Studia Historyczne
Łamb. Roczn. Muz.	Łambinowski Rocznik Muzealny
Misc. hist.-arch.	Miscellanea historico-archivistica
Muz. Roczn. Pożarn.	Muzealny Rocznik Pożarnictwa
Muz. Ziem. Kuj. Dobrz.	Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej
Nadw. Roczn. Hist.-Arch.	Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny
Nasz. Przeszł.	Nasza Przeszłość
Niepodl. i Pamięć	Niepodległość i Pamięć
Pam. Bibl. Kór.	Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej

- Pam. Słow.
 Płoc. Roczn. Hist.-Arch.
 Pol. Prz. Kartogr.
 Pozn. Roczn. Hist.-Arch.
 Pr. Stud. Geogr.
 Pr. arch.-kon.

 Pr. Hist.-Arch.
 Prz. Hist.
 Prz. Hum.
 Prz. Morski
 Prz. Tyg.
 Roczn. Bibl. PAN w Krak.
 Roczn. Chełm.
 Roczn. Gdań.
 Roczn. Hist.-Arch.
 Roczn. Inst. Pol.-Skand.
 Roczn. Lubus.
 Roczn. Oddz. PAN w Krak.
 Roczn. Przem.
 Roczn. Tarn.
 Roczn. Tor.
 Roczn. Warsz.
 Ruch Filoz.
 Spraw. Tow. Nauk. w Tor.
 Stud. Bibliol.
 Stud. Dziej. Ros. Eur. Śr.-Wsch.

 Stud. Hist.
 Stud. Łomż.
 Stud. Mater. Dziej. Żup
 Stud. Podl.
 Stud. Rzesz.
 Stud. Warmiń.
 Szcz. Inf. Arch.
 Śl. Kwart. Hist.
 Teki Arch. Seria Nowa
 Tyg. Solid.
 Univ. Gedan.
 Wiad. Kośc. Arch. Białost.
 Wiad. Kul.
 Wiad. Numiz.
 Wojsk. Prz. Hist.
 Zap. Hist.
 Zesz. Nauk. Hist.
 Zesz. Nauk., Szcz. Stud. Hist.
 Zesz. Niemcozn.
 Zesz. Wszechn. Świętokrz.
- Pamiętnik Słowiański
 Płocki Rocznik Historyczno-Archiwalny
 Polski Przegląd Kartograficzny
 Poznański Rocznik Historyczno-Archiwalny
 Prace i Studia Geograficzne
 Prace archiwalno-konserwatorskie na terenie województwa siedleckiego
 Prace Historyczno-Archiwalne
 Przegląd Historyczny
 Przegląd Humanistyczny
 Przegląd Morski
 Przegląd Tygodniowy
 Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie
 Rocznik Chełmiński
 Rocznik Gdański
 Rocznik Historyczno-Archiwalny
 Rocznik Instytutu Polsko-Skandynawskiego
 Rocznik Lubuski
 Rocznik Oddziału PAN w Krakowie
 Rocznik Przemyski
 Rocznik Tarnowski
 Rocznik Toruński
 Rocznik Warszawski
 Ruch Filozoficzny
 Sprawozdania Towarzystwa Naukowego w Toruniu
 Studia Bibliologiczne
 Studia do Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej
 Studia Historyczne
 Studia Łomżyńskie
 Studia i Materiały do Dziejów Żup
 Studia Podlaskie
 Studia Rzeszowskie
 Studia Warmińskie
 Szczeciński Informator Archiwalny
 Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka”
 Teki Archiwalne. Seria Nowa
 Tygodnik Solidarność
 Universitas Gedanensis
 Wiadomości Kościelne Archidiecezji Białostockiej
 Wiadomości Kulturalne
 Wiadomości Numizmatyczne
 Wojskowy Przegląd Historyczny
 Zapiski Historyczne
 Zeszyty Naukowe Historia
 Zeszyty Naukowe, Szczecińskie Studia Historyczne
 Zeszyty Niemcoznawcze
 Zeszyty Wszechnicy Świętokrzyskiej

I. KONFERENCJE, SYMPOZJA, KONGRESY, ZJAZDY

1. KRAJOWE

a) ARCHIWALNE

1. ARCHIWA byłych partii komunistycznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej. Archeion. [T.] 96: 1996 s. 26–37.

2. AUGUSTYNIAK Urszula.: Archiwalia Radziwiłłowskie w zbiorach publicznych (konferencja w Nieborowie, 23–34 września 1994).

Barok. [R.] 2: 1995 [nr] 1 s. 222–224.

3. KŁOSSOWSKI Andrzej.: Znowu w Polsce: XVIII sesja Stałej Konferencji Muzeów, Archiwów i Bibliotek Polskich na Zachodzie. Bibliotekarz. 1996 [nr] 12 s. 20–21.

4. KRAJEWSKA Hanna.: Program pracy Sekcji „Archiwa Instytucji Naukowych”. Archiwista Polski. 1997 nr 2 s. 70–71

III Powszechny Zjazd Archiwistów Polskich w Toruniu.

5. KRYSTEK Henryk.: Program Sekcji „Informatyka i Archiwa”. Archiwista Polski. 1997 nr 2 s. 66–67.

III Powszechny Zjazd Archiwistów Polskich w Toruniu.

6. MAJECKI Henryk.: Polonika w zasobach archiwów Białorusi, Litwy oraz Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej. Archeion. [T.] 98: 1997 s. 314–316.

Konferencja w Białymstoku w dn. 20 i 21 IX 1996 r.

7. MAJECKI Henryk.: Trzecia konferencja archiwalna w Białymstoku poświęcona polonikom na Litwie, Łotwie i Białorusi. Archeion. [T.] 98: 1997 s. 313–314.

Konferencja w Białymstoku w dn. 19–20 VI 1997 r.

8. PIĄTA sesja naukowa Fundacji „Archiwum Pomorskie Armii Krajowej” w Toruniu. Przemysław Olstowski. Zap. Hist. [T.] 61: 1996 z. 4 s. 161–163.

9. RADOŃ Sławomir.: Materiały archiwalne dotyczące Ukrainy, Ukraińców i stosunków polsko-ukraińskich przechowywane w Ar-

chiwum Państwowym w Krakowie. (Komunikat wygłoszony na konferencji archiwistów i historyków polskich i ukraińskich w Kazimierzu Dolnym 21–22 marca 1995 r.). Krak. Roczn. Arch. [T.] 2: 1996 s. 177–179.

10. STOKSIK Janina.: Archiwalia rodu Potockich — konferencja w Łańcucie 25–26 kwietnia 1995 r. Krak. Roczn. Arch. [T.] 2: 1996 s. 175–176.

11. TORUŃSKA sesja naukowa „Powojenne losy konspiracji na Pomorzu”. Zap. Hist. [T.] 61: 1996 z. 1 s. 145–148.

12. [TRZECI] III Powszechny Zjazd Archiwistów Polskich. Archiwista Polski. 1996 nr 4 s. 101–102.

13. WOJCIECHOWSKI Przemysław.: Program pracy Sekcji Konserwacji Materiałów Archiwalnych. Archiwista Polski. 1997 nr 2 s. 68–69.

14. WOJCIECHOWSKI Przemysław.: Sesja Naukowa pt. Ochrona narodowa zasobu archiwalnego w archiwach, bibliotekach i muzeach Poznania — z okazji 30-lecia oddziałów wojewódzkiego Stowarzyszenia Archiwistów Polskich w Poznaniu. Archiwista Polski. 1996 nr 3 s. 62–65.

15. WOSZCZYŃSKI Bolesław.: Prace Sekcji Edukacji Archiwistów III Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich. Archiwista Polski. 1997 nr 4 s. 15–19.

16. WSTĘPNE założenia programowe III Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich (Toruń, wrzesień 1997 r.). Archiwista Polski. 1996 nr 3 s. 66–68.

III Powszechny Zjazd Archiwistów Polskich w Toruniu.

17. ZIELIŃSKA Teresa.: Nota redakcyjna. Misc. hist.-arch. [T.] 7: 1997 s. 3–4.

Dotyczy konferencji na temat archiwaliów Radziwiłłowskich w zbiorach publicznych, która odbyła się 23 i 24 IX 1994 r. w Nieborowie.

18. ZIELIŃSKA Teresa.: Wprowadzenie.

Potoccy h. Pilawa. W kręgu aktywności rodu. Konferencja w Archiwum Głównym Akt Dawnych

oraz Łańcucie w dniach 25 i 26 IV 1995. Misc. hist.-arch. [T.] 8: 1997 s. 1–2.

b) HISTORYKÓW POLSKICH

19. CHMIELEWSKI Zdzisław.: Problematyka archiwalna na pierwszych zjazdach historyków polskich (1880–1900). Zesz. Nauk., Szcz. Stud. Hist. USzcz. 1994 nr 8 s. 53–66.

20. MAPY południowego Bałtyku. Pod red. Mieczysława Stelmacha. Z dziejów kartografii, t. 9: Szczecin 1997. Wyd. Naukowe USzcz. s. 225.

Materiały XVII Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii, która odbyła się w Szczecinie 6–7 IX 1996 r.

21. MIKIETYŃSKI Piotr.: III Ogólnopolskie Forum Historyków Wojskowości, Toruń, 5–6 XII 1996. Stud. Hist. [R.] 40: 1997 z. 2 s. 299–301.

22. SALAMON Maciej, BIELIŃSKI Stefan.: XV Powszechny Zjazd Historyków Polskich, Gdańsk, 19–21 września 1994 roku. Historyka. Stud. Metodol. [T.] 25: 1995 s. 131–133.

23. STAN badań i potrzeby edycji źródłowych dla historii Pomorza i innych krajów południowej strefy bałtyckiej. Materiały konferencji ogólnopolskiej z 25–26 listopada 1994 r. w Toruniu. Pod red. M. Biskupa. Toruń 1995 s. 187.

Rec.: KASPRZAK Danuta, Kom. Maz.-Warm. 1997 z. 1 (215) s. 99–102.

24. ZYNKIEWICZ Ewa.: XIV Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii we Wrocławiu. Pol. Prz. Kartogr. [T.] 26: 1994 nr 1 s. 52–55.

c) INNE

25. BARTOSZEWICZ Agnieszka.: Sympozjum „Geodezja i kartografia w 400-lecie społeczności Warszawy”. Archeion. [T.] 98: 1997 s. 311–313.

Dn. 23 X 1996 r. w Ratuszu warszawskim.

26. EUROPEJSKIE Dni Dziedzictwa Regionu Podlasia. Dwór i rezydencja ziemiańska w krajobrazie kulturowym Podlasia. Józef Maroszek, Ewa Rogalewska. Tykocin–Kurowo—

—Choroszcz, 17–18 września 1994 r. Białystok: Reg. Oś. Stud. Ochr. Środ. Kult. 1995 s. 27.

27. FLOREK Piotr.: Sesja w 400-lecie Synodu Różnowierców w Toruniu (1595 r.). Zap. Hist. [T.] 62: 1997 z. 1 s. 185–186.

Sesja odbyła się w dn. 12 XII 1995 r. w Instytucie Historii i Archiwistyki UMK w Toruniu.

28. KADZIELA Łukasz, OSSOWSKI Kazimierz.: Obchody 200-lecia powstania kościuszkowskiego w Bibliotece Narodowej. Biul. Inform. Bibliot. Nar. 1994 [nr] 1/2 [druk.:] 1995 s. 11–15.

Sesja naukowa, 16–18 IV 1994 r. oraz wystawa.

29. KUKLO Cezary.: Metody komputerowe w badaniach i dydaktyce historii. Poznań 1–2 XII 1995. Kwart. Hist. [R.] 103: 1996 z. 1 s. 143–144.

Sympozjum w Poznaniu poświęcone zastosowaniu metod komputerowych w warsztacie badań historyka i archiwisty.

30. MICHALUK Dorota.: Toruńska konferencja „Od Armii Komputowej do Narodowej XVI–XX w.” Zap. Hist. [T.] 62: 1997 z. 1 s. 180–182.

W dn. 26–27 XII 1995 r.

31. MILCZANOWSKI Piotr.: Mecenat a polityka finansowa. Formy finansowania stowarzyszeń w przeszłości i obecnie. Krak. Rocz. Arch. [T.] 3: 1997 s. 185–187.

II Sympozjum z cyklu „Czy stowarzyszenia są dzisiaj potrzebne?”, organizowane przez Polską Akademię Umiejętności i Stowarzyszenie Archiwistów Polskich, Oddział w Krakowie.

32. ORZEŁ Biały: herb państwa polskiego. Pod red. Stefana K[rzysztofa] Kuczyńskiego; Polskie Towarzystwo Heraldyczne, Zamek Królewski w Warszawie. Warszawa: „DiG”, 1996 s. 295 (1).

Materiały sesji naukowej w dn. 27–28 VI 1995 r. na Zamku Królewskim w Warszawie.

33. STAN badań i potrzeby edycji źródłowych dla historii Pomorza i innych krajów południowej strefy bałtyckiej. Materiały konferencji ogólnopolskiej z 25–26 listopada 1994 r.

w Toruniu. Pod red. M. Biskupa, Towarzystwo Naukowe, UMK. Toruń: UMK, 1995 s. 187.

Rec.: KASPRZAK Danuta, Kom. Maz.-Warm. 1997 z. 1 (215) s. 99–102.

34. SZLACHTA i ziemiaństwo polskie oraz niemieckie w Prusach i Niemczech w XVIII–XX w. Pod red. Włodzimierza Stępińskiego. Szczecin: Wyd. Archiwum Państwowego w Szczecinie, 1996 s. 268.

Materiały z sesji naukowej 22–24 X 1993 r. w Szczecinie. Tekst również w jęz. niem.

35. WOJTKOWSKI Ryszard.: Seminarium informatyczne na Wawelu. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 368–369.

2. ZAGRANICZNE

36. ARCHIWA Europy środkowej i wschodniej w dobie przekształceń prawnoustrojowych. Pod red. Bolesława Woszczyńskiego przy udziale Ewy Rosowskiej; Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Zakład Naukowy Archiwistyki, Stowarzyszenie Archiwistów Polskich. Komitet Badań Naukowych. Warszawa: NDAP, 1997 s. 160.

Materiały międzynarodowej konferencji archiwalnej 28–30 VI 1996 r. w Puławach.

37. BĄKOWSKA Agata.: Sympozjum konserwatorów w Słowenii. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 358–363.

38. HARC Lucyna.: Sprawozdanie z konferencji „Pomocné historické vědy a jejich místo mezi historickými obory”. Praga 23–24 XI 1995 r. Śl. Kwart. Hist. [R.] 51: 1996 nr 4 s. 597–599.

Konferencja zorganizowana przez Katedrę Nauk Pomocniczych Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Karola w Pradze.

39. INICJATYWY mające na celu rzetelne zarządzanie archiwami — podstawą dobrego rządzenia. Tł. z ang. Ewa Nowowiejska-Kubów. Archeion. [T.] 96: 1996 s. 7–18.

Dotyczy konferencji w dn. 21 i 22 XI 1994 r. w Strasburgu.

40. MAJECKI Henryk.: 400-lecie Unii Brzeskiej. Białostocznica. 1996 [nr] 2(42) s. 111–113.

W dn. 6 i 7 VI 1995 r. w okolicach Lwowa odbyła się konferencja poświęcona unitom, której organizatorem było Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy.

41. MILEWSKI Jan Jerzy.: Źródła do dziejów kresów północno-wschodnich II RP w archiwach Litwy i Białorusi. Stud. Podl. [T.] 5: 1995 s. 338–339.

Białystok, 10–11 VI 1994 r.

42. NKWD o Polsce i Polakach: rekonesans archiwalny. Pod red. Wojciecha Materskiego i Andrzeja Paczkowskiego; Instytut Studiów Politycznych PAN. Warszawa: ISP PAN, 1996 s. 159.

Zawiera wypowiedzi badaczy rosyjskich na międzynarodowym spotkaniu „Związek Radziecki–Polska 1919–1989: W kręgu imperium”, w dn. 6–8 X 1994 r. w Podkowie Leśnej. Tekst głównie w jęz. ros.

43. [OSIEMNASTY] XVIII Kongres Nauk Historycznych w Montrealu. Dzieje Najnowsze. R. 28: 1996 [z.] 2 s. 1–119.

44. PUŁOWSKI Leszek.: Sympozjum naukowe w Trenczynie „Heraldyka w Trenczynie”, „Heraldyka na Słowacji”. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 363–366.

W dn. 5–7 IX 1996 r.

45. REZOLUCJA międzynarodowej konferencji archiwistów w Puławach: „Archiwa Europy Środkowej i Wschodniej w dobie przekształceń prawnoustrojowych”. Tłum. z jęz. ros. Ewa Rosowska. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 352–353.

46. ROSOWSKA Ewa.: Międzynarodowa Konferencja Naukowa Archiwistów Krajów Wschodniej i Środkowej Europy. Archiwista Polski. 1996 nr 1 s. 82–90.

Konferencja pt. „Archiwa popartyjne w Europie środkowowschodniej”.

47. ROSOWSKA Ewa.: Przekształcenia w zakresie prawa archiwalnego w krajach Europy Środkowej i Wschodniej. Archiwista Polski. 1996 nr 3 s. 51–57.

W dn. od 28 VI do 1 VII odbyło się w Puławach drugie zorganizowane w Polsce spotkanie archiwistów Europy Środkowej, Wschodniej i Południowo-Wschodniej.

48. SŁUSZKIEWICZ Barbara.: Herb miasta Nowego Targu oraz wsi podhalańskich. Komunikat wygłoszony na seminarium naukowym w Lewoczy (Słowacja). Krak. Rocz. Arch. [T.] 2: 1996 s. 179–181.

49. SMOŁUCHA Janusz.: Konferencja zorganizowana z okazji wydania przez Polski Instytut Historyczny w Rzymie pierwszego tomu akt poświęconych nuncjaturze Achille Rattiego (Rzym, 4 III 1996). Stud. Hist. [R.] 39: 1996 z. 4 s. 599–600.

Międzynarodowe sympozjum zorganizowane w dn. 4 III 1996 r. przez Ambasadę Polską w Watykanie, Polską Akademię Umiejętności i Fundację Lankorońskich z Brzezia.

50. SPRAWOZDANIE z dyskusji dotyczącej liczby obywateli polskich wywiezionych do Związku Sowieckiego w latach 1939–1941. Oprac. Hanna Marczevska-Zagdańska. Stud. Dziej. Rosji Eur. Śr.-Wsch. [T.] 31: 1996 s. 117–148.

51. STĘPNIAK Władysław.: Archiwa na drodze do integracji. Szczyt europejski w Monachium — 1996. Archiwista Polski. 1996 nr 2 s. 72–83.

52. STĘPNIAK Władysław.: Archiwum Warszawskie Radziwiłłów a program UNESCO „Pamięć Świata”. Misc. hist.-arch. [T.] 7: 1997 s. 5–9.

53. STĘPNIAK Władysław.: XIII Międzynarodowy Kongres Archiwów. Archeion. [T.] 98: 1997 s. 105–121.

54. STĘPNIAK Władysław.: XIII Międzynarodowy Kongres Archiwów w Chinach. Archiwista Polski. 1996 nr 4 s. 30–40.

Obrady kongresu w dn. 2–7 IX w Pekinie pod hasłem „Archiwa w końcu wieku — ocena dokonań i zadania przyszłości”.

55. SZCZERBIŃSKI Jacek: Archiwiści dyskutują...: międzynarodowa konferencja — Puławy 1996. Kontr. Państ. 1996 nr 5 s. 140–146.

56. [TRZYNASTY] XIII Międzynarodowy Kongres Archiwów w Chinach. Archiwista Polski. 1997 nr 1 s. 10–20.

[Treść] : Kodeks etyczny archiwisty uchwalony na XIII Międzynarodowym Kongresie Archiwów w Pekinie; Stępnik Wł.: Etyczne aspekty zawodu archiwisty; Wujek Tadeusz.: Działalność Sekcji Edukacji i Szkolenia Archiwalnego Międzynarodowej Rady Archiwów.

57. URBANIAK Violetta.: Międzynarodowa konferencja w AGAD poświęcona archiwom rodowym. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 366–367.

W dn. 15–16 IV 1996 r.

58. WAJS Hubert.: DLM — Forum poświęcone zagadnieniom dokumentów elektronicznych, Bruksela 18–20 XII 1996 r. Archiwista Polski. 1997 nr 2 s. 39–42.

59. WOŁOS Mariusz.: Toruńska międzynarodowa konferencja na temat rozwoju historycznego i cech kulturowych Europy środkowo-wschodniej w XIX i XX wieku. Zap. Hist. [T.] 61: 1996 z. 4 s. 159–161.

60. WOSZCZYŃSKI Bolesław.: Międzynarodowa konferencja archiwalna w Puławach. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 348–352.

II. STOWARZYSZENIA I ORGANIZACJE ARCHIWALNE

1. KRAJOWE

61. BORODIJ Eugeniusz.: Reaktywowanie działalności Oddziału Stowarzyszenia Archiwistów Polskich w Bydgoszczy. Archiwista Polski. 1997 nr 3 s. 96–97.

62. CZARNECKA Regina.: Sprawozdanie z działalności Głównej Komisji Rewizyjnej

SAP za okres od 7.12.1993 do 5.09.1997 r. Archiwista Polski. 1997 nr 3 s. 25–27.

63. DELEGACI oddziałów wojewódzkich SAP na XI Krajowym Zjeździe Delegatów. Archiwista Polski. 1997 nr 3 s. 69–72.

64. FILIPCZYK Wiesław.: Zarys dziejów Oddziału Krakowskiego Stowarzyszenia Ar-

- chiwistów Polskich 1965–1995. *Archiwista Polski*. 1996 nr 1 s. 37–41.
65. KOLANKOWSKI Zygmunt.: Wspomnienie o współtwórcach SAP. *Archiwista Polski*. 1996 nr 1 s. 16–17.
66. LITEWKA Aleksander, FILIPCZYK Wiesław.: Sprawozdanie z działalności Oddziału Wojewódzkiego SAP w Krakowie za 1996 r. *Archiwista Polski*. 1997 nr 2 s. 61–62.
67. MACHOLAK Jan.: Sprawozdanie z działalności Oddziału Wojewódzkiego SAP w Szczecinie za 1996 r. i kierunki pracy w roku 1997. *Archiwista Polski*. 1997 nr 2 s. 63–65.
68. MAJKOWSKA Rita.: Informacja o działalności Oddziału Stowarzyszenia Archiwistów Polskich w Krakowie. *Krak. Roczn. Arch. [T.]* 3: 1997 s. 216–218.
69. MAJKOWSKA Rita.: Informacja o działalności Oddziału Stowarzyszenia Archiwistów Polskich w Krakowie. *Krak. Roczn. Arch. [T.]* 2: 1996 s. 163–164.
70. MIEDZIANOWSKA Jadwiga.: Oddział Wojewódzki SAP w Poznaniu w latach 1965–1995. *Archiwista Polski*. 1996 nr 1 s. 31–36.
71. PROJEKT Statutu Stowarzyszenia Archiwistów Polskich. *Archiwista Polski*. 1997 nr 3 s. 32–49.
72. PORZĄDEK obrad XI Krajowego Zjazdu Delegatów Stowarzyszenia Archiwistów Polskich. *Archiwista Polski*. 1997 nr 3 s. 57.
73. PUSTUŁA Zbigniew.: Sprawozdanie z działalności finansowej Stowarzyszenia Archiwistów Polskich w latach 1993–1997. *Archiwista Polski*. 1997 nr 3 s. 22–24.
74. REGULAMIN obrad XI Krajowego Zjazdu Delegatów Stowarzyszenia Archiwistów Polskich. *Archiwista Polski*. 1997 nr 3 s. 58–59.
75. REGULAMIN pracy Głównej Komisji Rewizyjnej Stowarzyszenia Archiwistów Polskich. *Archiwista Polski*. 1997 nr 3 s. 60–62.
76. REGULAMIN Sądu Koleżeńskiego Stowarzyszenia Archiwistów Polskich. *Archiwista Polski*. 1997 nr 3 s. 63–67.
77. SKORWIDER Danuta, STĘPNIAK Władysław.: Sprawozdanie z działalności Zarządu Głównego Stowarzyszenia Archiwistów Polskich w latach 1993–1997. *Archiwista Polski*. 1997 nr 3 s. 16–21.
78. STĘPNIAK Władysław.: Program działalności Stowarzyszenia Archiwistów Polskich w latach 1996–1998 i szanse jego realizacji. *Archiwista Polski*. 1996 nr 1 s. 42–47.
79. STĘPNIAK Władysław.: Program działalności Zarządu Głównego Stowarzyszenia Archiwistów Polskich na lata 1997–2002. *Archiwista Polski*. 1997 nr 3 s. 28–31.
80. STĘPNIAK Władysław.: Przemówienie okolicznościowe na otwarcie obrad uroczystego posiedzenia Zarządu Głównego SAP. *Archiwista Polski*. 1996 nr 1 s. 5–6.
81. STĘPNIAK Władysław.: Przemówienie otwierające obrady XI Krajowego Zjazdu Delegatów Stowarzyszenia Archiwistów Polskich. *Archiwista Polski*. 1997 nr 3 s. 14–15.
82. STĘPNIAK Władysław.: Rezolucja Rady Archiwalnej w sprawie zagrożenia archiwów państwowych. *Archiwista Polski*. 1996 nr 1 s. 55–56.
83. STĘPNIAK Władysław.: Współpraca Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, prof. dr. hab. Jerzego Skowronka, ze Stowarzyszeniem Archiwistów Polskich. *Archiwista Polski*. 1996 nr 3 s. 18–20.
84. STĘPNIAK Władysław.: Zagrożenie archiwów–skarbniicy pamięci państwa i narodu. *Archiwista Polski*. 1996 nr 1 s. 48–54.
85. SUCHMIEL Ewa.: Sprawozdanie z działalności Oddziału Wojewódzkiego Stowarzyszenia Archiwistów Polskich w Radomiu za 1996 r. *Archiwista Polski*. 1997 nr 1 s. 52–53.
86. SUCHMIEL Ewa.: Wybory władz Oddziału Wojewódzkiego SAP w Radomiu. *Archiwista Polski*. 1996 nr 1 s. 91–92.
87. TOPOLEWSKI Paweł.: Z prac Prezydium Zarządu Głównego SAP. *Archiwista Polski*. 1997 nr 4 s. 92–98.

88. UCHWAŁA Zjazdu Delegatów SAP o nadaniu godności honorowych członków Stowarzyszenia Archiwistów Polskich. *Archiwista Polski*. 1997 nr 3 s. 68.

89. URBANIAK Violetta.: Posiedzenie Zarządu Głównego Stowarzyszenia Archiwistów Polskich — 30.04.1996. *Archiwista Polski*. 1996 nr 2 s. 84–85.

90. URBANIAK Violetta.: Sprawozdanie z działalności Stowarzyszenia Archiwistów Polskich za 1996 r. *Archiwista Polski*. 1997 nr 2 s. 57–60.

91. WŁADZE Stowarzyszenia Archiwistów Polskich wybrane na XI Krajowym Zjeździe Delegatów w dniu 5 września 1997 w Toruniu (po ukonstytuowaniu). *Archiwista Polski*. 1997 nr 3 s. 73–74.

92. WOJCIECHOWSKI Przemysław.: Sprawozdanie z działalności Oddziału Wojewódzkiego Stowarzyszenia Archiwistów Polskich w Poznaniu. *Pozn. Rocz. Arch.-Hist. [R.]2/3*: 1994–1995 s. 129–131.

93. WOJCIECHOWSKI Przemysław.: Sprawozdanie z działalności Oddziału Wojewódzkiego Stowarzyszenia Archiwistów Polskich w Poznaniu za 1996 r. *Archiwista Polski*. 1997 nr 1 s. 54–60.

94. WOSZCZYŃSKI Bolesław.: Trzydzieści lat Stowarzyszenia Archiwistów Polskich. *Archiwista Polski*. 1996 nr 1 s. 7–15.

95. WOSZCZYŃSKI Bolesław.: Zjazd Delegatów Stowarzyszenia Archiwistów Polskich. *Archiwista Polski*. 1997 nr 3 s. 50–56.

96. WUJEK Tadeusz.: XI Krajowy Zjazd Delegatów Stowarzyszenia Archiwistów Polskich. *Archiwista Polski*. 1997 nr 1 s. 50–51.

2. MIĘDZYNARODOWE

97. KODEKS etyczny archiwisty uchwalony na XIII Międzynarodowym Kongresie Archiwistów w Pekinie. *Archiwista Polski*. 1997 nr 1 s. 10–14.

Obrady w ramach XIII Międzynarodowego Kongresu Archiwistów w Pekinie w dn. 4–7 IX 1996 r.

98. MAMCZAK-GADKOWSKA Irena.: Działalność Sekcji Edukacji i Szkolenia Międzynarodowej Rady Archiwistów. *Archiwista Polski*. 1997 nr 4 s. 20–27.

99. MAMCZAK-GADKOWSKA Irena.: Posiedzenie Komitetu Wykonawczego Sekcji Edukacji i Szkolenia Międzynarodowej Rady Archiwistów. *Archiwista Polski*. 1997 nr 4 s. 45–47.

100. RADOŃ Sławomir.: Sprawozdanie z Konferencji Sekcji Archiwów Komunalnych Międzynarodowej Rady Archiwów (Budapeszt 28 maja – 2 czerwca 1994 r.). *Krak. Rocz. Arch. [T.] 2*: 1996 s. 183–186.

101. RAPORT ekspertów Międzynarodowej Rady Archiwów oraz ich misji w polskich archiwach państwowych. *Archeion. [T.] 96*: 1996 s. 50–62.

102. SKOWRONEK Jerzy.: Archiwa wobec wyzwań współczesności (w świetle prac Międzynarodowej Rady Archiwów). *Archiwista Polski*. 1996 nr 1 s. 18–30.

103. STĘPNIAK Władysław.: Posiedzenie Komitetu Wykonawczego Sekcji Profesjonalnych Stowarzyszeń Archiwalnych Międzynarodowej Rady Archiwów. *Archiwista Polski*. 1997 nr 3 s. 93–95.

104. WUJEK Tadeusz.: Działalność Sekcji Edukacji i Szkolenia Archiwalnego Międzynarodowej Rady Archiwów. *Archiwista Polski*. 1997 nr 1 s. 18–20.

III. BIOGRAFIE, WSPOMNIENIA, JUBILEUSZE

1. JUBILEUSZE

105. GAZIŃSKI Radosław.: O pracy zawodowej i naukowej dr. Jerzego Podrańskiego (w dniu Jego przejścia na emeryturę). *Szcz. Inf. Arch.* 1995 nr 9 s. 160–163.

106. JELONEK-LITEWKA Krystyna.: Sprawozdanie z sesji naukowej i wystawy poświęconej pamięci Adama Chmiela w sześćdziesiątą rocznicę jego śmierci. *Krak. Rocz. Arch. [T.] 2*: 1996 s. 167–171.

107. KOZŁOWSKI Kazimierz.: Jubileusz Henryka Lesińskiego i Bogdana Frankiewiczza. Szcz. Inf. Arch. 1993 nr 8 s. 179–182.
108. KOZŁOWSKI Kazimierz.: Na jubileusz prof. zw. dr hab. Lucyny Turek-Kwiatkowskiej. Szcz. Inf. Arch. 1995 nr 9 s. 8–9.
109. MATELSKI Dariusz.: Profesor Franciszek Paprocki — twórca specjalizacji archiwalnej na UAM w Poznaniu. 85 rocznica urodzin prof. Franciszka Paprockiego. Archiwista Polski. 1996 nr 2 s. 60–65.
110. MATELSKI Dariusz.: Jubileusz Profesora Stanisława Nawrockiego. Archeion. [T.] 97: 1991 s. 385–738.
111. MATELSKI Dariusz.: Profesor Stanisław Nawrocki — archiwista, historyk i dydaktyk — w siedemdziesiątą rocznicę urodzin. Archiwista Polski. 1996 nr 1 s. 66–70.
112. STĘPNIAK Władysław.: Jubileusz Profesora Tadeusza Wujka Redaktora Naczelnego pisma „Archiwista Polski”. Archiwista Polski. 1997 nr 2 s. 14–15.
2. BIOGRAFIE, WSPOMNIENIA
113. BELERSKI Tadeusz.: Profesor Jerzy Skowronek (21 VI 1937–23 VII 1996): [nekr.]. Rzeczpospolita. 1997 nr 189 s. 28.
114. BIERNAT Andrzej.: Marek Józef Lewtak (12 X 1948 – 5 III 1995). [nekr.]. Archiwista Polski. 1996 nr 1 s. 71–75.
115. BIERNAT Andrzej.: Mowa nad grobem śp. Marka Lewtaka. Archiwista Polski. 1996 nr 1 s. 76–77.
116. BIERNAT Andrzej.: Wspomnienie o śp. Profesorze Jerzym Skowronku — Naczelnym Dyrektorsze Archiwów Państwowych. Archiwista Polski. 1996 nr 3 s. 14–17.
117. BRZOZOWSKA-JABŁOŃSKA Maria.: Marianna Modzelewska (26 X 1925–29 I 1997). Archeion. [T.] 98: 1997 s. 360–361.
118. DUDA Tadeusz.: Kazimierz Golachowski — organizator Archiwum Państwowego w Nowym Sączu. Archiwista Polski. 1997 nr 2 s. 46–48.
119. FLIS Stanisław.: Czesław Stodolny (19 VII 1925–16 VII 1996). Archeion. [T.] 98: 1997 s. 351–352.
120. FLIS Stanisław.: Józef Stanisław Wiśniewski (15 I 1919–25 IX 1994). Archeion. [T.] 98: 1997 s. 342–343.
121. GRABOWSKI Janusz.: Kazimierz Aleksander Jasiński (12 XII 1920 – 8 VIII 1997). Archeion. [T.] 98: 1997 s. 362–367.
- Bibliografia prac Kazimierza A. Jasińskiego.
122. GROCHULSKA Barbara.: Jerzy Skowronek (21 VI 1937–23 VII 1996). Kwart. Hist. [R.] 103: 1996 z. 4 s. 185–187.
123. JAROSZEK Kazimierz.: Henryk Stefan Szostek 15 I 1929–18 X 1995. [nekr.]. Archiwista Polski. 1996 nr 1 s. 80–81.
124. JAROSZEK Kazimierz.: Henryk Stefan Szostek (15 I 1929–18 X 1995). Archeion. [T.] 98: 1997 s. 349–350.
125. KAZIMIERSKI Józef.: Janina Teresa Kowalska (25 VI 1933–12 IV 1995). Archeion. [T.] 98: 1997 s. 344–345.
126. KISIEL Helena.: Jadwiga Stanik (29 III 1935–21 IX 1995). [nekr.]. Archiwista Polski. 1996 nr 1 s. 78–79.
127. KISIEL Helena.: Janusz Jerzy Michalski (15 X 1953–2 III 1993). Archeion. [T.] 98: 1997 s. 337–338.
128. KOWALEWSKI Krzysztof.: Jerzy Skowronek (21 VI 1937–23 VII 1996). Pam. Słów. [T.] 45/46: 1995/1996 s. 235–236.
129. KOZŁOWSKI Kazimierz.: Bolesław Tuhan-Taurogiński. Archiwista Polski. 1996 nr 2 s. 66–69.
130. KRAWCZAK Tadeusz.: Człowiek etyki i czynu. Śp. Jerzy Skowronek (21 VI 1937–23 VII 1996). Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 2 (24): 1997 s. 313–318.
131. KRAWCZAK Tadeusz.: Profesor Jerzy Skowronek (21 VI 1937–23 VII 1996). Człowiek etyki i czynu. Pr. arch.-kon. 1997 z. 10 s. 299–325.
- Spis ważniejszych publikacji prof. Skowronka za lata 1960–1996.

132. KUCZYŃSKI Stefan K.: Profesor Jerzy Skowronek (21 VI 1937–23 VII 1996). *Archeion*. [T.] 97: 1997 s. 11–15.
133. KUROWSKI Henryk.: Mowa nad grobem śp. prof. Jerzego Skowronka. *Archiwista Polski*. 1996 nr 3 s. 12–13.
134. KWIATKOWSKA-TUREK Lucyna.: Pożegnanie profesora Henryka Lesińskiego (1923–1994). *Szcz. Inf. Arch.* 1995 nr 9 s. 164–165.
135. LESIŃSKI Henryk.: Wspomnienia z lat 1955–1969. *Szcz. Inf. Arch.* 1993 nr 8 s. 183–186.
136. LEWANDOWSKA Maria.: Janina Zakrzewska (12 XII 1928–27 V 1995). *Archeion*. [T.] 97: 1997: s. 435–438.
137. ŁAPIŃSKI Krzysztof.: Ryszard Kotewicz 1937–1997. *Archiwista Polski*. 1997 nr 1 s. 47–49.
138. ŁAPIŃSKI Krzysztof.: Ryszard Kotewicz (30 III 1937–1 I 1997). *Archeion*. [T.] 98: 1997 s. 353–359.
- Bibliografia prac Ryszarda Kotewicza.
139. MAGIER Dariusz.: Jan Riabinin 1878–1942. *Archiwista Polski*. 1996 nr 4 s. 87–93.
140. MAJECKI Henryk.: Adam Filonik (1905–1996). *Białostoczczyzna*. 1996 [nr] 2/42 s. 92–93.
141. MAJKOWSKA Rita.: Zofia Bonarowska 1943–1991. [nekr.:] *Archiwista Polski*. 1996 nr 2 s. 70–71.
142. PAŁAS Piotr.: Szymon Koszyk (1891–1972). *Archiwista Polski*. 1996 nr 3 s. 45–48.
143. PERKOWSKA Urszula.: Henryk Barycz (26 VI 1901–9 III 1994). *Archeion*. [T.] 98: 1997 s. 339–341.
144. PERKOWSKA Urszula.: Leszek Hajdukiewicz (21 I 1924–11 IX 1995). *Archeion*. [T.] 98: 1997 s. 346–347.
145. PILARCZYK Krzysztof.: Dr Mojżesz Schor. Portret uczonego — badacza dziejów Żydów w Polsce. *Acta Uniw. Wratisl., Prawo*. 1996 nr 251 s. 77–87.
146. PIWOWAR Janusz.: Wspomnienia o Witoldzie Suchodolskim — Naczelnym Dyrektorem Archiwów Państwowych (1887–1967). *Archiwista Polski*. 1997 nr 4 s. 81–82.
147. ROSTOCKA Karolina.: Anna Ptaśnikowa (22 VII 1923–1 I 1994). *Archeion*. [T.] 97: 1997 s. 431–434.
148. STASZEL Jan: Stanisław Korecki (1914–1995) *Rocz. Bibl. PAN w Krak. R.* 42: 1997 s. 245–250.
149. STAWARZ Andrzej.: Pamięci Profesora Jerzego Skowronka (1937–1996). *Niepodl. i Pamięć*. 1996 nr 2 s. 209–210.
150. STRZYŻEWSKA Zofia.: Wspomnienia o Profesorze Jerzym Skowronku. *Niepodl. i Pamięć*. 1996 nr 2 s. 210–211.
151. ŚLIWOWSKA Wiktoria.: Włodzimierz Anatolewicz Djakow (1919–1995). *Stud. Dziej. Rosji Eur. Śr.-Wsch. T.* 32: 1997 s. 255–258.
152. TANTY Mieczysław.: Jerzy Skowronek (1937–1996). *Stud. Dziej. Rosji Eur. Śr.-Wsch. [T.] 32: 1997 s. 259–261.*
153. TOMCZAK Andrzej.: Tadeusz Manteuffel jako archiwista. *Archiwista Polski*. 1996 nr 1 s. 56–65.
154. WRÓŃSKI Tomasz.: Adam Chmiel jako dyrektor Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa w latach 1917–1934. *Krak. Rocz. Arch. [T.] 2: 1996 s. 58–69.*
155. ZAGARTOWSKA Danuta.: Bibliotekarz. *Pam. Bibl. Kórn.* 1996 z. 24 s. 9–38.
- Dotyczy pracy Zygmunta Celichowskiego — bibliotekarza i archiwisty Biblioteki w Kórniku w latach 1869–1923.
156. ZAJEWSKI Władysław.: Prof [esor] zw. dr hab. Jerzy Skowronek (1937–1996). *Univ. Gedan.* 1996 nr 15 s. 243–246.

IV. BIBLIOGRAFIE

157. BIBLIOGRAFIA archiwistyki (lata 1993–1995). Oprac. Joanna Podobińska. Archeion. [T.] 98: 1997 s. 369–414.
158. BIBLIOGRAFIA bieżąca [archiwistyki polskiej]. Oprac. Edyta Dembińska. Archiwista Polski. 1996 nr 1 s. 115–116.
- Taż. Tamże. 1996 nr 2 s. 97–99; 1996 nr 3 s. 79–81.
159. BIBLIOGRAFIA bieżąca [archiwistyki polskiej]. Oprac. Dorota Lewandowska. Archiwista Polski. 1996 nr 4 s. 114–115.
- Taż. Tamże. 1997 nr 1 s. 73–74; 1997 nr 2 s. 86–89, nr 3 s. 111–114; 1997 nr 4 s. 114–115.
160. BIBLIOGRAFIA retrospektywna [archiwistyki polskiej]. Oprac. Tadeusz Wujek. Archiwista Polski. 1996 nr 1 s. 109–114.
- Tenże. Tamże. 1996 nr 2 s. 92–96; 1996 nr 3 s. 76–78; 1996 nr 4 s. 110–113; 1997 nr 1 s. 70–72; 1997 nr 2 s. 81–85; 1997 nr 3 s. 107–110; 1997 nr 4 s. 110–113.
161. BIBLIOGRAFIA zawartości Rocznika Historyczno-Archiwalnego, T. I–X. Oprac. Emilia Długosz. Rocz. Hist.-Arch. [T.] 10: 1995 s. 333–348.
162. LEWANDOWICZ Aleksandra.: Archiwum chemii fizycznej: bibliografia specjalna 1945–1995. Wrocław: Oficyna Wyd. PW, 1995 s. X, 211 (1).
- Biuletyn Instytutu Chemii Fizycznej i Teoretycznej Politechniki Wrocławskiej, nr 1.
163. SPIS treści rocznika 1996. Archiwista Polski. 1996 nr 4 s. 116–118.
164. SPIS treści rocznika 1997. Archiwista Polski. 1997 nr 4 s. 119–123.
165. SPIS ważniejszych publikacji za lata 1960–1996 [Jerzego Skowronka]. Oprac. Tadeusz Krawczak. Pr. arch.-kon. 1997 z. 10 s. 317–325.
166. WYBÓR bibliografii prac prof. Jerzego Skowronka z dziedziny archiwistyki. Oprac. Edyta Dembińska. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 16–18.

V. TEORIA I METODYKA ARCHIWALNA

1. ZAGADNIENIA OGÓLNE

167. ARCHIWISTYKA i bibliotekoznawstwo. Prace dedykowane Profesorowi Bohdanowi Ryszewskiemu. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Warszawa: NDAP, 1997 s. 157 (1).
168. BIERNAT Czesław.: Drogi i bezdroża polskiej myśli archiwalnej. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 187–194.
- W związku z pracą Zdzisława Chmielewskiego, *Polska myśl archiwalna w XIX i XX wieku*. Warszawa-Szczecin, 1994 s. 190.
169. DUKAT Marianna.: Memento dla archiwistyki. Tyg. Solid. 1997 nr 22 s. 6–7.
- Archiwizacja akt zakładów pracy i likwidowanych firm.
170. KLIMKIEWICZ Sabina.: Udostępnianie dokumentacji technicznej z zasobu archiwów państwowych w 1994 r. Archeion. [T.] 57: 1997 s. 179–182.
171. NAWROCKI Stanisław.: Archiwistyka i regionalizm. Poznań: Inst. Hist. Uniw. im. A. Mickiewicza. 1995 s. 420. Publikacja nr 4.
- Rec.: MATELSKI Dariusz, Archeion. [T.] 97: 1997 s. 238–239.
172. NAWROCKI Stanisław.: Rozwój polskiej teorii archiwalnej. Archeion. [T.] 98: 1997 s. 7–24.
173. PERZYNA Paweł.: Rozważania terminologiczne w polskiej archiwistyce międzywojennej. Archiwista Polski. 1997 nr 4 s. 49–54.
174. RYSZEWSKI Bohdan.: Archiwa i archiwistyka polska wobec komputeryzacji. [W:] Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich. Gdańsk–Warszawa:

Wyd. A. Marszałek; Pol. Tow. Hist. [T.] 1: 1995 cz. 2 s. 327.

175. STĘPNIAK Władysław.: Żądania rewindykacyjne archiwów polskich wobec Niemiec. *Archiwista Polski*. 1997 nr 2 s. 31–38.

176. WOSZCZYŃSKI Bolesław.: Państwowa służba archiwalna w roku 1995. *Archeion*. [T.] 97: 1997 s. 315–348.

2. PROBLEMATYKA SZCZEGÓŁOWA

a) KONSERWACJA

177. BĄKOWSKA Agata.: Pracownie konserwacji archiwaliów w Pradze. *Archeion*. [T.] 98: 1997 s. 184–187.

178. BĄKOWSKA Agata, TRYFON Teresa.: Zagadnienia konserwacji zbiorów bibliotecznych. *Archeion*. [T.] 98: 1997 s. 187–194.

179. CHRUŚCIAK Elżbieta.: Elementy biologii w archiwistyce. *Archiwista Polski*. 1997 nr 2 s. 25–30.

180. CHRUŚCIAK Elżbieta.: Źródła mikrobiologicznych zakażeń zbiorów archiwalnych. *Archiwista Polski*. 1997 nr 3 s. 75–77.

181. HERCZEK Aleksander.: Owady niszczące zbiory archiwalne na przykładzie Krakowskiego Archiwum Państwowego na Wawelu. *Stud. Bibliol.* [T.] 10: 1997 s. 97–106.

182. KATALOG dokumentacji PKZ zabytków Polski Zachodniej i Północnej 1951–1993. Warszawa: Wyd. PPPKZ. 1995 s. 872, XLIII.

Rec.: CHODUBSKI Andrzej, *Archeion*. [T.] 97: 1997 s. 230–231.

183. KLIMASZEWSKA Katarzyna, SZULC Krystyna.: Jakość powietrza w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie. *Archeion*. [T.] 98: 1997 s. 87–104.

184. PRACE archiwalno-konserwatorskie na terenie województwa siedleckiego. Red. Józef Szaflik. Siedlce 1989, 1991, 1993, 1995 z. 6–9.

Rec.: OSIECKA Małgorzata, *Archeion*. [T.] 97: 1997 s. 231–235.

185. TRYFON Teresa.: Pracownie konserwacji archiwaliów w Bratysławie. *Archeion*. [T.] 98: 1997 s. 181–184.

b) KSZTAŁCENIE

186. KACZOR Stanisław.: Kształcenie kursowe jako forma edukacji ustawicznej. *Archiwista Polski*. 1996 nr 2 s. 11–20.

187. KLIMKIEWICZ Sabina.: Informacja o działalności Oddziału Dydaktycznego COKKA w Katowicach. *Archiwista Polski*. 1996 nr 4 s. 97–98.

COKKA — Centralny Ośrodek Kursów Kancelaryjno-Archiwalnych.

188. KOCÓJOWA Maria.: Studia podyplomowe dla archiwistów. *Archiwista Polski*. 1997 nr 4 s. 28–35.

189. KOLANOVIC Josip.: Tożsamość archiwisty. Między przeszłością a wyzwaniem przyszłości. *Archiwista Polski*. 1996 nr 4 s. 18–25.

190. MOTAS Mieczysław.: Archiwistyka w Ostrołęce. *Archiwista Polski*. 1996 nr 1 s. 93.

191. PUSTUŁA Zbigniew.: Działalność Centralnego Ośrodka Kursów Kancelaryjno-Archiwalnych SAP w latach 1994–1997. *Archiwista Polski*. 1997 nr 3 s. 98–99.

192. PUSTUŁA Zbigniew.: Działalność szkoleniowa Stowarzyszenia Archiwistów Polskich. *Archiwista Polski*. 1996 nr 2 s. 32–45.

193. PUSTUŁA Zbigniew.: Kształcenie archiwistów zakładowych przez Stowarzyszenie Archiwistów Polskich. *Archiwista Polski*. 1997 nr 4 s. 36–44.

194. RADWIŁOWICZ Ryszard.: O ogólnych sposobach samokształcenia. *Archiwista Polski*. 1996 nr 2 s. 21–31.

195. STĘPNIAK Władysław.: Problemy kształcenia zawodowego archiwistów omawiane na międzynarodowym seminarium w Dubrowniku (2–5 X 1996 r.). *Archiwista Polski*. 1996 nr 4 s. 14–17.

196. WOSZCZYŃSKI Bolesław.: Komisja do spraw stypendiów naukowych. *Archiwista Polski*. 1996 nr 4 s. 99–100.

197. WUJEK Tadeusz.: Współczesne kierunki kształcenia archiwistów w Unii Europejskiej. *Archiwista Polski*. 1997 nr 2 s. 43–45.

198. WYSOCKI Waldemar.: Działalność szkoleniowa I Oddziału Dydaktycznego COKKA przy Archiwum Akt Nowych. *Archiwista Polski*. 1996 nr 4 s. 26–29.

COKKA — Centralny Ośrodek Kursów Kancelaryjno-Archiwalnych Stowarzyszenia Archiwistów Polskich.

c) KOMPUTERYZACJA

199. PROBLEMY zespołowości w archiwistyce i praktyce archiwów. Pod red. Haliny Robótki, Toruń: Uniw. M. Kopernika, 1997 s. 77. Komputeryzacja archiwów, t. 3.

Materiały sympozjum Toruń, 20–21 X 1995 r.

200. RYSZEWSKI Bohdan.: Problemy komputeryzacji archiwów. Toruń: UMK, 1994 s. 125.

Rec.: CHODUBSKI Andrzej, *Archeion*. [T.] 57: 1997 s. 210–213.

201. SKIERSKA Izabela.: Źródła historyczne na płytach kompaktowych. *Kwart. Hist.* [R.] 104: 1997 nr 3 s. 77–87.

202. SNOPOKO Jan.: Metody komputerowe w badaniach i dydaktyce historii, Toruń 28–30 XI 1996. *Kwart. Hist.* [R.] 104: 1997 nr 3 s. 154–156.

Trzecie sympozjum poświęcone metodom komputerowym, które odbyło się w Instytucie Historii i Archiwistyki UMK w Toruniu, listopad 1996 r.

203. SPUŚCIZNA Włodzimierza Dworzaczka. Jerzy Wisłocki, Adam Bieniaszewski, Rafał T[adeusz] Prinke. Pam. Bibl. Kór. 1996 z. 24 s. 169–182.

Opisano sposób tworzenia, zasady korzystania i wyszukiwania w zawartości „Tek Dworzaczka”, opublikowanych na CD-ROM.

204. WAJS Hubert.: Międzynarodowy standard opisu archiwalnego — ISAD (G). *Archiwista Polski*. 1996 nr 2 s. 57–59.

205. WNEK Konrad.: Teki Dworzaczka. Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów szlachty wielkopolskiej XV–XX w. Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk. *Rocz. Hist.-Arch.* [R.] 62: 1996 s. 217–220.

Płyta kompaktowa CD-ROM.

d) OPRACOWYWANIE

206. BANDURKA Mieczysław.: Akta hipoteczne i propozycje ich opracowania. *Archeion*. [T.] 97: 1997 s. 137–141.

207. CHONIAWKO Andrzej.: Układ przed-archiwalny a układ archiwalny zespołu akt w teorii i praktyce archiwistyki polskiej. *Teki Arch. Seria Nowa*. [T.] 2 (24): 1997 s. 5–13.

208. GRZELAK Jerzy.: Opracowanie akt pruskich — stan i potrzeby archiwistyki polskiej. *Archeion*. [T.] 98: 1997 s. 25–44.

209. GRZELAK Jerzy.: Uwagi w sprawie opracowywania akt stanu cywilnego (na marginesie projektu „Wskazówek metodycznych dotyczących opracowania akt stanu cywilnego”). *Archiwista Polski*. 1997 nr 2 s. 16–24.

VI. ORGANIZACJA NACZELNEJ DYREKCJI ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH

210. NOMINACJA naczelnego dyrektora archiwów państwowych. *Archeion*. [T.] 97: 1997 s. 315.

1. CIAŁA DORADCZE

a) RADA ARCHIWALNA

211. REGULAMIN pracy Rady Archiwalnej. *Archiwista Polski*. 1997 nr 2 s. 54–56.

212. WOSZCZYŃSKI Bolesław.: Kierunki rozwoju archiwów (posiedzenie Rady Archiwalnej 19 XII 1996 r.). *Archiwista Polski*. 1997 nr 2 s. 49–53.

213. WOSZCZYŃSKI Bolesław.: Posiedzenie Rady Archiwalnej. *Archiwista Polski*. 1996 nr 3 s. 49–50.

214. WOSZCZYŃSKI Bolesław.: Z działalności Rady Archiwalnej. *Archiwista Polski*. 1997 nr 4 s. 83–91.

2. DZIAŁALNOŚĆ SŁUŻBY ARCHIWALNEJ

a) POSIEDZENIA

215. POSIEDZENIA naukowe w archiwach państwowych w roku 1995. Zestawienie tytułów referatów. Oprac. Ewa Rosowska. *Archeion*. [T.] 97: 1997 s. 395–400.

216. TOMALA Tomasz.: Posiedzenia naukowe w archiwach państwowych w latach 1987–1988. Zestawienie wykazu referatów ze streszczeniami. *Archeion*. [T.] 91: 1993 s. 260–282.

b) SPRAWOZDANIA

217. CZAJECKA Bogusława.: Sprawozdanie z działalności zespołu naukowego NDAP do spraw kancelarii austriackiej przy Archiwum Państwowym w Krakowie za lata (1977–1982), 1993–1995. *Krak. Rocz. Arch.* [T.] 3: 1997 s. 218–224.

218. RADOŃ Sławomir.: Sprawozdanie dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie. *Krak. Rocz. Arch.* [T.] 2: 1996 s. 159–163.

219. RADOŃ Sławomir, LITEWKA Aleksander.: Sprawozdanie dyrektora Archiwum Państwowego w Krakowie. *Krak. Rocz. Arch.* [T.] 3: 1997 s. 197–215.

c) WSPÓŁPRACA Z ARCHIWAMI ZAGRANICZNYMI

220. CZAJECKA Bogusława.: Sprawozdanie z wyjazdu służbowego do Pragi (10–14 października 1994 r.). *Krak. Rocz. Arch.* [T.] 2: 1996 s. 187–189.

221. FILIPOWICZ Sławomir.: Pobyt w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie. *Archeion*. [T.] 97: 1997 s. 400–405.

222. FRĄCKI Edward.: Współpraca archiwów polskich z zagranicą. *Archiwista Polski*. 1997 nr 4 s. 55–62.

223. GOJNICZEK Wacław.: Pobyt w archiwach wiedeńskich. *Archeion*. [T.] 97: 1997 s. 425–426.

224. KOŁODZIEJ Edward.: Pobyt w Österreichisches Staatsarchiv — Archiv der Republik w Wiedniu. *Archeion*. [T.] 97: 1997 s. 412–425.

225. KRAJEWSKA Hanna.: Kilka uwag na temat informatora dotyczącego źródeł archiwalnych do stosunków polsko-austriackich w archiwach polskich. *Krak. Rocz. Arch.* [T.] 2: 1996 s. 181–183.

226. KRYSTEK Henryk.: Podróż służbowa do Czech. *Archeion*. [T.] 97: 1997 s. 426–429.

227. KUS Józef.: Kwerenda w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy. *Archeion*. [T.] 97: 1997 s. 407–408.

228. KUWAŁEK Robert.: Pobyt w Państwowym Archiwum Obwodowym w Grodnie. *Archeion*. [T.] 97: 1997 s. 405–407.

229. MAJECKI Henryk.: Pobyt w Archiwum Państwowym obwodu brzeskiego Republiki Białorusi. *Archeion*. [T.] 98: 1997 s. 316–319.

230. MAJECKI Henryk.: Współpraca archiwów państwowych Białegostoku i Brześcia. *Białostoczczyzna*. 1997 [nr] 4(48) s. 121–123.

231. MAROSZ Magdalena.: Współpraca Archiwum Państwowego w Krakowie z hrabstwem Berkshire w Wielkiej Brytanii. *Krak. Rocz. Arch.* [T.] 3: 1997 s. 226–228.

232. MICHAŚ Anna.: Sprawozdanie z pobytu służbowego w Wielkiej Brytanii. *Krak. Rocz. Arch.* [T.] 2: 1996 s. 186–187.

233. SKOWRONEK Jerzy.: Międzynarodowa współpraca archiwów. *Archeion*. [T.] 96: 1996 s. 144–156.

234. SKOWRONEK Jerzy.: Współpraca z archiwami litewskimi: Warunki — rezul-

taty — perspektywy. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 75–85.

235. SZYMCZUK Eugenia.: Kwerenda archiwalna w Mińsku. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 408–412.

236. WOSZCZYŃSKI Bolesław.: Porozumienie archiwalne z Tatarstanem. Archiwista Polski. 1997 nr 1 s. 61–62.

Dn. 19 XII 1996 r. w Warszawie podpisano porozumienie o współpracy między NDAP a Głównym Zarządem Archiwalnym przy Gabinetie Ministrów Republiki Tatarstanu.

237. WOSZCZYŃSKI Bolesław.: Porozumienie archiwalne z Ukrainą. Archeion [T.]: 98 1997 s. 303–306.

238. WOSZCZYŃSKI Bolesław.: Współpraca z archiwami Kazachstanu. Archiwista Polski. 1997 nr 3 s. 86–88.

d) WYSTAWY

239. BORZYSZKOWSKI Marian.: Marcin Kromer — wystawa archiwalna i biblioteczna. Stud. Warmiń. [T.] 26: 1989 [druk.:] 1994 s. 221–224.

Wystawa w Bibliotece Warmińskiego Seminarium Duchownego Hosianum w Olsztynie.

240. CHEŁMINIAK Elżbieta.: Wystawa „Adam W. Englert — żołnierz — historyk — archiwista”. Archeion. [T.] 98: 1997 s. 327–330.

241. DZIURZYŃSKA Ewa.: „Ślady dalekowschodnich wypraw w materiałach Władysława Kotwicza” — wystawa w Oddziale Archiwum PAN w Krakowie (14 listopada — 16 grudnia 1994 r.). Krak. Roczn. Arch. [T.] 2: 1996 s. 172–175.

242. GRALA Jolanta.: Wystawa w AGAD „Radziwiłłowie herbu Trąby”. Archeion. [T.] 98: 1997 s. 323–324.

243. GREKOKATOLICKI episkopat diecezji przemyskiej w okresie autonomii galicyjskiej. [Katalog wystawy 30 XII 1997–30 I 1988]. Scenariusz wystawy, wstęp i oprac. Anna Krochmal; Archiwum Państwowe w Przemyślu. Przemyśl: AP, 1997 s. 42, (6) s. il.

244. HABSBURŻANKI na tronie polskim. [Katalog wystawy]. Oprac. Hubert Wajs. Instytut Kultury Austriackiej w Warszawie, Archiwum Główne Akt Dawnych. Warszawa: Inst. Kult. Austriackiej, AGAD, 1996 s. 49(1).

Warszawa, 6–17 XI 1996 r.

245. JACHIMEK Krystyna.: Wystawa archiwalna w Rawie Mazowieckiej. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 394–395.

246. KOLEKCJA Tomasza Niewodniczańskiego w Bitburgu (RFN). Katalog wystawy w Archiwum Głównym Akt Dawnych. Październik 1996 r. Scenariusz i oprac. Janusz Grabowski, Tomasz Niewodniczański; Archiwum Główne Akt Dawnych, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Warszawa: T. Niewodniczański, 1996 s. 141 (1).

247. KORZENIE szlachectwa. Katalog wystawy. Warszawa, 20–31 marca 1995. Oprac. Anna Wajs; Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Warszawa: AGAD, 1995 s. 23.

248. KUCZYŃSKI Stefan K[rzysztof].: Wystawa i sesja naukowa „Orzeł Biały — 700 lat herbu Państwa Polskiego”. Wiad. Numiz. R. 39: 1995 z. 3–4 (153–154) s. 197–199.

Tenże. Kwart. Hist. [R.] 103: 1996 z. 3 s. 155–157.

249. KULIGOWSKI Janusz.: Wystawa AP w Siedlcach „Madonny Polski Walczącej”. Archeion. [T.] 98: 1997 s. 330–331.

250. KULIGOWSKI Janusz.: Wystawa „Z przeszłości Siedlec — w 450-lecie lokacji miasta”. Archeion. [T.] 98: 1997 s. 331–335.

Tenże. Archiwista Polski. 1997 nr 4 s. 99–104.

251. ŁABOREWICZ Ivo.: Wystawa „Dwa wieki prasy w Kotlinie Jeleniogórskiej”. Archeion. [T.] 98: 1997 s. 335–336.

252. MAJKOWSKA Rita.: Stanisław Kutrzeba 1876–1946. W służbie nauki... (wystawa w Oddziale Archiwum PAN w Krakowie 22 VI–26 X 1996 r.). Biul. Arch. PAN. 1996 nr 37 s. 94–97.

253. MALDIS Joanna.: Warszawa i jej mieszkańcy 1945–1956. Roczn. Warsz. R. 26: 1996 [wyd.] 1997 s. 333–335.

- Wystawa w Muzeum Historycznym m.st. Warszawy, 22 XI 1995–10 III 1996 r. Prezentowano materiał własny i dokumenty z AP m.st. Warszawy.
254. MROZOWSKI Przemysław.: *Narodziny stolicy. Warszawa w latach 1596–1668*. Rocz. Warsz. R. 26: 1996 [wyd.] 1997 s. 324–327.
- Wystawa w Zamku Królewskim, 9 IX–31 XII 1996 r.
255. NAJCENNIJSZE dokumenty w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu. Katalog wystawy 8 VII–26 VII 1996. Wstęp i oprac. Anna Krochmal. Przemyśl: AP, 1996 s. 43(4) il.
256. ORZEŁ Biały — 700 lat herbu Państwa Polskiego. [Katalog wystawy]. Zamek Królewski w Warszawie 26 czerwca – 15 października 1995. Red. nauk. Przemysław Mrozowski i Marek Makowski. Warszawa: Arx Regis, 1995 s. 364.
- Rec.: CHROŚCICKI Juliusz A.: „Orzeł Biały” — symbol narodowy i państwowy. Wystawa na Zamku Królewskim w Warszawie. Biul. Hist. Sztuki. [T.] 58: 1996 nr 3–4 s. 325–334.
257. OSIECKA Małgorzata.: Wystawa: „Pomniki dziejowe Archiwum Głównego Akt Dawnych”. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 387.
- W dn. 21–30 IX 1995 r. w AGAD.
258. PĄTEK Krzysztof.: Przekazanie kopii archiwaliów Radia „Wolna Europa”. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 354–357.
259. POTASZ Joanna.: Wystawa „Bochnia w dokumencie staropolskim” (13 października – 15 grudnia 1994 r.). Krak. Rocz. Arch. [T.] 2: 1996 s. 171–172.
260. PRZEMYŚL miastem europejskiego dziedzictwa kulturowego. Katalog wystawy 12–30 VI 1977 r. Scenariusz wystawy i oprac. katalogu Emilia Długosz, Irena Zajac; Archiwum Państwowe w Przemyślu, Państwowa Służba Ochrony Zabytków w Przemyślu. Przemyśl: AP, 1997 s. 29 (6).
261. RADZIWIŁŁOWIE herbu Trąby. Sławomir Górczyński [i in.]; Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych; Archiwum Głównie Akt Dawnych. Warszawa: „DiG”, 1996 s. 67 (1), 950 kart. tabl. luz.
- Katalog wystawy „Radziwiłłowie herbu Trąby”.
262. RAWSKI Tadeusz: Wystawa „Insurekcja Kościuszkowska 1794 r.” w Muzeum Niepodległości. Niepodl. i Pamięć. 1996 nr 1 s. 193–194.
263. RYCHTER Marcin.: Historyczne i kulturalne związki Łotwy i Polski w XIX i XX w. w dokumentach i drukach Łotewskiej Biblioteki Akademickiej. Biul. Inform. Bibl. Nar. 1997 [nr] 1 s. 28–29.
264. SIKORSKA Małgorzata.: 90 lat Towarzystwa Miłośników Historii (1906–1996). Archeion. [T.] 98: 1997 s. 310–311.
- Wystawa 21 XI–6 XII 1996 r. w AP m.st. Warszawy.
265. SIKORSKA Małgorzata.: Wystawa „Walczące dzielnice Warszawy 1 VIII–2 X 1944” Archeion. [T.] 98: 1997 s. 326–327.
266. STOGOWSKA Anna Maria: Wystawa dokumentów i pamiątek dotyczących obrony Płocka w 1920 roku w Archiwum Państwowym w Płocku. Płoc. Rocz. Hist.-Arch. [T.] 1: 1995 s. 129–140.
267. STRZYŻEWSKA Zofia: Wystawa „Insurekcja Kościuszkowska 1794 r.” w Muzeum Niepodległości — dokumenty i materiały Archiwum Wojskowo-Historycznego w Moskwie. Niepodl. i Pamięć. 1996 nr 1 s. 163–183.
268. SZCZEPAŃSKI Janusz.: Pułtuskie obchody 75 rocznicy Bitwy Warszawskiej. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 371–374.
- Dn. 18 VIII 1995 r. w Pułtusk u odbyła się wystawa archiwalna i konferencja „Wojna polsko-sowiecka 1920 r. na Mazowszu”.
269. ŚRENIAWA-SZYPIOWSKI Romuald.: Pięćdziesiąta rocznica Powstania Warszawskiego. Rocz. Warsz. R. 25: 1995 [wyd.] 1996 s. 239–246.
270. UNIA Brzeska 1596 r. Geneza i skutki. [Katalog wystawy]. Pod red. Michała Woźniaka, Muzeum Okręgowe w Toruniu. Toruń, 28 XI 1996–5 I 1997 r. Toruń: Muz. Okręgowe [1997] s. 71.
- Wystawa zorganizowana z okazji jubileuszu 400-lecia Unii Brzeskiej.

271. WAJS Hubert.: Wystawa w AGAD „Habsburżanki na tronie polskim”. Archeion. [T.] 98: 1997 s. 319–320.
272. WIĘCH-TCHÓRZEWSKA Wanda.: Wystawa: „Siedlce — historia miasta w dokumentach”. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 388–391.
- W dniach 15 XII 1995–31 VII 1996 r.
273. WŁOCLÁWEK. Widok miasta do 1918 r. [Katalog wystawy]. Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku. Włocławek: Muz. Ziem. Kuj. Dobrz. 1997 s. 46 (62) il.
274. WOJTKOWSKI Ryszard.: Wystawa „Warszawa rozstrzelana w Katyniu”. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 391–394.
275. WOJTKOWSKI Ryszard.: Wystawa „Więźniowie polityczni w PRL w latach 1944–1956”. Archeion. [T.] 98: 1997 s. 324–326.
276. WŁOCLÁWEK. Widok miasta do 1918 r. [Katalog wystawy]. Muzeum Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej we Włocławku. Red. katalogu Piotr Bokota, Piotr Nowakowski. Włocławek: Muz. Ziemi Kujawskiej i Dobrzyńskiej. 1997 s. 46 (1) s. (56) s. il.
277. „Z PRZESZŁOŚCI SIEDLEC”. [Katalog wystawy 5 V–31 XII 1997]. Wstęp i oprac. katalogu Maria Dauksza, Janusz Kuligowski, Grzegorz Welik; Archiwum Państwowe w Siedlcach. Siedlce: AP, 1997 s. 43.
278. ZAMOJSKA Dorota.: Wystawa „Staszic w Warszawie”. Biul. Arch. PAN. 1996 nr 37 s. 98–101.
279. ZAMOYSCY herbu Jelita. Oprac. Violetta Urbaniak, Zofia Zielińska, Jan Zamoyski [i in.]; red. Małgorzata Migdańska. Warszawa: Wyd. Volumen. 1996 s. 67 (17).

VII. ORGANIZACJA I DZIAŁALNOŚĆ ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH

1. OGÓLNE

280. BELERSKI Tadeusz.: Straty nie tylko historyczne. Rzeczpospolita. 1997 nr 171 s. 3.

Zniszczenia na skutek powodzi w zbiorach archiwalnych.

281–282. KUCZYŃSKI Stefan K.: Spotkanie redaktorów czasopism archiwalnych. Archeion. [T.] 98: 1997 s. 308–310.

283. PÓŁ wieku państwowej służby archiwalnej na ziemiach zachodnich i północnych. [Materiały sesji organizowanej 10 X 1995 r. w Szczecinie]. Pod red. Kazimierza Kozłowskiego, Naczelną Dyrekcja Archiwów Państwowych. Warszawa–Szczecin: Wyd. AP „Dokument”. 1997 s. 205 (3).

284. SKOWRONEK Jerzy, BIERNAT Czesław.: Archiwa polskie wobec potrzeb nauk historycznych. [W:] Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich. Gdańsk: Warszawa: Wyd. A. Marszałek; Pol. Tow. Hist. 1995 T. 1, cz. 2 s. 327.

285. STĘPNIAK Władysław.: Etyczne aspekty zawodu archiwisty. Archiwista Polski. 1997 nr 1 s. 15–17.

286. TOMCZAK Andrzej.: Czasopiśmiennictwo archiwalne w Polsce w 1997 r. Archeion. [T.] 98: 1997 s. 245–250.

287. WYSOCKI Waldemar.: Z działalności zespołu naukowo-badawczego ds. kształtowania narastającego zasobu archiwalnego w zakresie dokumentacji technicznej w roku 1996. Archeion. [T.] 98: 1997 s. 306–307.

288. ZAWADZKI Paweł.: Kłopoty archiwistów. Wiad. Kult. 1997 nr 26 s. 17.

Problemy dokumentacji aktywności twórców kultury w Polsce.

2. AKTY PRAWNE

289. ARCHIWA. Przepisy prawne. Stan prawny na dzień 30 czerwca 1997 r. Wybór i oprac. Jerzy Góral. Toruń: TNOiK „Dom Organizatora”, 1997 s. 234 (6).

290. MOTAS Mieczysław.: Porozumienie dotyczące zasad współpracy państwowej służby archiwalnej ze Stowarzyszeniem Archiwistów Polskich. *Archiwista Polski*. 1996 nr 1 s. 94–97.

291. RYSZEWSKI Bogdan.: Polskie ustawy archiwalne i wynikające z nich problemy. [W.:] *Pomorze–Polska–Europa. Studia i materiały z dziejów XIX i XX w. Ofiarowane Profesorowi dr. hab. Mieczysławowi Wojciechowskiemu w 60 rocznicę urodzin*. Red. nauk. Zbigniew Karpus, Jan Sziling, Zofia Waszkiewicz. Toruń: Wyd. Uniw. M. Kopernika, 1995 s. 464.

3. INFORMACJE O MATERIAŁACH ARCHIWAŁNYCH

292. AGRESJA sowiecka w świetle dokumentów 17 września. Wybór i oprac. Czesław Grzelak, Stanisław Jaczyński, Eugeniusz Kozłowski; red. nauk. E. Kozłowski. T. 1: *Geneza i skutki agresji*. Warszawa: „Bellona”, 1994 s. 417 (3).

Część tekstu, tłum. z niem., ros.

293. AKCJE Oddziałów „Zapory” w tajnych raportach UB–MO. Do druku przygot. Henryk Pająk. Lublin: Wyd. Retro, 1996 s. 203.

Zbiór około 340 tajnych raportów i meldunków od 19 VI 1945 do 10 VI 1947 r.

294. ALEKSUN-MĄDRZAK Natalia: Nielegalna emigracja Żydów z Polski w latach 1945–1947. (cz. II). *Biul. Żyd. Inst. Hist.* 1996 nr 3 s. 33–49; (cz. III) *Biul. Żyd. Inst. Hist.* 1996 nr 4 s. 35–48.

295. APARAT bezpieczeństwa w latach 1944–1956. Oprac. Andrzej Paczkowski; Inst. Stud. Polit. PAN [Pracownia Najnowszej Historii Politycznej]. Cz. 1: *Lata 1945–1947*. Warszawa: ISP PAN, 1994 s. 236 (1). Dokumenty do Dziejów PRL, z. 5.

296. APARAT bezpieczeństwa w latach 1944–1956. Taktyka, strategia, metody. Oprac. Andrzej Paczkowski; Inst. Stud. Polit. PAN [Pracownia Najnowszej Historii Politycznej]. Cz. 2: *Lata 1948–1949*. War-

szawa: ISP PAN, 1996 s. 236 (1). Dokumenty do Dziejów PRL, z. 9.

297. ARCHIWUM miał w głowie. Bohdan Rolicki; rozm. przepr. Grzegorz Sołtysiak. *Prz. Tyg.* 1997 nr 15 s. 7.

Dotyczy Piotra Jaroszewicza.

298. BAGIŃSKA Elżbieta.: Spór o Ludwikę Karolinę Radziwiłłównę. *Białostocczyzna*. 1997 [nr] 4 (48) s. 3–14.

299. BARTOSZEWICZ Agnieszka.: Początki klasztorów bernardyńskich w Wielkopolsce. *Misc. hist.-arch. [T.]* 6: 1996 s. 21–41.

300. BARTOSZEWICZ Henryk.: Drogi handlowe ziemi chełmińskiej w XV–XVI w. *Misc. hist.-arch. [T.]* 6: 1996 s. 43–64.

301. BASTA Jan.: Materiały do dziejów bankowości w archiwach Polski południowo-wschodniej. *Prace Hist.-Arch. [T.]* 3: 1995 s. 43–53.

302. BASTA Jan.: Materiały źródłowe do historii spółdzielczości na Rzeszowszczyźnie po II wojnie światowej (do 1975 r.) w zasobach archiwów państwowych. *Prace Hist.-Arch. [T.]* 1: 1993 s. 7–17.

303. BESTANDSVERZEICHNIS der Deutschen Zentralstelle für Genealogie Leipzig, t. 1: *Die Kirchenbuchunterlagen der ostlichen Provinzen Posen, Ost- und Westpreussen, Pommern und Schlesien*. Bearbeiten von M. Wermes, R. Jude, M. Bahr und H.-J. Voigt. Neustadt/Aisch 1994.

Inwentarz ksiąg metrykalnych z dawnych wschodnich prowincji niemieckich: Wschodnich i Zachodnich Prus, Pomorza, Śląska, Poznania.

304. BIELECKI Robert.: *Polacy w Legii Cudzoziemskiej 1831–1879*. Warszawa: NDAP; Wyd. Nauk. PWN, 1992 s. 402.

Rec.: CHODUBSKI Andrzej, *Archeion. [T.]* 97: 1997 s. 245–246.

305. CHOJNA Jan Władysław.: Znaczenie dla historii medycyny niektórych archiwaliów Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu. *Arch. Hist. Fil. Med. [T.]* 58: 1995 z. 1 s. 5–18.

306. DĄBROWSKI Grzegorz.: Stanowisko państw europejskich oraz Japonii i Chin wobec podpisania traktatu paktu o nieagresji między Związkiem Radzieckim a Niemcami w relacji dyplomatów polskich. Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 2 (24): 1997 s. 99–112.
307. DĄBROWSKI Janusz.: Wykaz diariuszy sejmowych (1649–1668) z okresu panowania Jana II Kazimierza Wazy. Stud. Hist. [R.] 39: 1996 z. 3 s. 373–393.
308. DOKUMENTY z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918–1939. Pod red. nauk. Tadeusza Jędruszcza i Marii Nowak-Kiełbikowej. T. 2: 1993–1939. [W oprac. udział wzięli Leon Grosfeld i in.]. Warszawa: „Pax”, 1996 s. 361 (3).
309. DORCZYK Kazimierz.: Pozycja zaniechana. Z Archiwum Wydawnictwa Poznańskiego. Arkusz. 1997 nr 4 s. 1.
310. FALNIOWSKA-GRADOWSKA Alicja.: Ojców w dziejach i legendzie. Ojców, 1995 s. 290.
- Rec.: URBAN Waław, Krak. Roczn. Arch. [T.] 3: 1997 s. 193–194.
311. GAUL Jerzy.: W sprawie pobytu Józefa Piłsudskiego i Kazimierza Sosnkowskiego w twierdzach Wesel i Magdeburga. Dzieje Najnowsze. R. 29: 1997 [z.] 3 s. 1–6.
- Oparte na materiałach archiwalnych z AGAD.
312. GŁOWACKI Albin.: O deportacji osadników wojskowych w głąb ZSRR (w świetle materiałów NKWD). Mars. [T.] 2: 1994 s. 111–114.
313. INVENTAIRE général des meubles et effets mobiliers qui sont dans le Château de Varsovie, fait en mars 1795.= Generalny Inwentarz mebli i innych ruchomości znajdujących się w Zamku Warszawskim, sporządzony w marcu 1795 roku. Przekł. i oprac. Natalia Ładyka. Warszawa: Zamek Królewski, 1997 s. 211 (14).
314. JAEGERMANN Tadeusz, PIETRZYKOWSKI Jerzy.: Mokotowskie Oddziały Kedywu Okręgu Warszawa Armii Krajowej. Wprowadzenie Henryk Piskunowicz; wybór, rekonstrukcja, oprac. dokumentów i przypisy Hanna Rybicka. Warszawa: Instytut Historii PAN, 1997 s. 140 (4).
315. JANKOWIAK Stanisław, MAKOWSKI Edmund.: Poznański czerwiec 1956 w dokumentach. Okręgowa Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu — Instytut Pamięci Narodowej w Poznaniu. Poznań, 1995 s. 254.
- Publikacja zawiera dokumenty, które są wynikiem kwerendy w zasobach AAN, Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.
- Rec.: OSEKOWSKI Czesław, Dzieje Najn. R. 28: 1996 [z.] 3–4 s. 209–211; MATELSKI Dariusz, Archeion. [T.] 97: 1997 s. 259–261. Tenże. Kwart. Hist. [R.] 103: 1996 s. 151–153.
316. JARMOLIK Włodzimierz.: Prawa miejskie Suraza za Jagiellonów. Białostoczczyzna. 1995 [nr] 3 s. 1–7.
- Oparte na materiałach archiwalnych w AGAD — Kopicjana.
317. JAROSZ Dariusz.: Polacy wobec groźby wybuchu wojny w świetle przekazów potocznych z lat 1946–1956. Dzieje Najnowsze. R. 29: 1997 [z.] 2 s. 53–61.
318. JAROSZ Dariusz.: Problemy antysemityzmu w Polsce w latach 1949–1956 w świetle akt niektórych centralnych instytucji państwowych i partyjnych. Biul. Żyd. Inst. Hist. 1997 nr 2 (182) s. 49–57.
319. JAROSZEK Kazimierz, PIĄTKOWSKI Sebastian.: Martyrologia Żydów w więzieniu radomskim 1939–1944. [Wykaz zamordowanych, zmarłych, deportowanych do obozów koncentracyjnych i obozów zagłady]. Radom: Archiwum Państwowe w Radomiu, 1997 s. 90 (2).
320. KATALOG czasopism niezależnych wydawnictw w latach 1976–1990 w zbiorach Archiwum Peerelu. Koordynacja całości Agnieszka Rudzińska. Warszawa: Ośrodek „Karta”, 1995 s. 116.
321. KATYŃ: Dokumenty zbrodni. Pol. kom. red. Aleksander Gieysztor [i in.]; ros. kom. red. Rudolf G. Pichoja [i in.]; NDAP, Państw. Służba Archiw. Rosji, Inst. Hist. Powsz. RAN,

Inst. Słowianoz. i Bałkanist. RAN, Instytut. Hist. Wojsk. MOFR, Cent. Archiw. Feder. Służby Bezpieczeń. FR.

T. 1: Jeńcy nie wypowiedzianej wojny: sierpień 1939 – marzec 1940. Red. nauk. Wojciech Materski [i in.]. Warszawa: „Trio”, 1995 s. 547.

Rec.: BARTOSZEWICZ Henryk, Kwart. Hist. [R.] 103: 1996 nr 2 s. 101–104.

322. KAZMIERCZYK Adam.: Sądy grodzkie a Żydzi w drugiej połowie XVII wieku (na podstawie akt grodzkich województwa krakowskiego). Śl. Kwart. Hist. [R.] 51: 1996 nr 1–3 s. 178–186.

323. KIEŁBICKA Aniela.: Polemika. Odpowiedź autorki na recenzję Aleksandra Litewki zamieszczoną w „Krakowskim Roczniku Archiwalnym”: 1995 nr 1 s. 145–153. Krak. Roczn. Arch. [T.] 2: 1996 s. 142–147.

Dotyczy recenzji książki *Archiwa krakowskie na tle polskiej nauki historycznej 1871–1951*. Kraków 1993, zamieszczonej w Krak. Roczn. Arch. [T.] 1: 1995 s. 145–154.

324. KŁOZA Jarosław, MAROSZEK Józef.: Dzieje Goniądz. W 450 rocznicę praw miejskich. Białystok–Goniądz: Białostockie Tow. Nauk., 1997 s. 265 (1). Prace Białostockiego Towarzystwa Naukowego nr 37.

325. KOŁODZIEJ Edward.: Źródła do dziejów emigracji i Polonii francuskiej w polskich archiwach państwowych. Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 2 (24): 1997 s. 237–248.

326. KOTEWICZ Ryszard.: Działalność społeczna i gospodarcza Potockich z Konięcpola w pierwszej połowie XIX w. Misc. hist.-arch. [T.] 8: 1997.

327. KRAJEWSKA Hanna: Polen-Österreich vom 16. bis zum 20. Jahrhundert. Ein Dokumentenführer. Warszawa: NDAP, Burgendlandischen Archivs, 1995 s. 201 [21].

Rec.: CIARA Stefan, Archeion. [T.] 98: 1997 s. 207–210.

328. KRAJEWSKA Hanna: Warszawskie archiwa. Biul. Niem. Inst. Hist. w Warszawie. 1995 nr 1 s. 38–45.

329. KRAWCZUK Wojciech.: Odpowiedź na recenzję Pani Marii Werde. Kwart. Hist. [R.] 103: 1996 z. 3 s. 121

Dotyczy pracy *Kancelaria koronna a Sejm Walny. Instructarium*. Oprac., przekł. i wstęp Wojciech Krawczuk. Warszawa 1995.

330. KRONIKA miasta Skwierzyny. Tłum. Stanisława Janicka. Nadw. Roczn. Hist.-Arch. 1996 nr 3 s. 184–192.

331. KSIĘGA rachunkowa urzędów rybickich komturstw malborskiego i dzierzgońskiego 1440–1445. Wyd. Zenon Hubert Nowak, Janusz Tandecki; Uniwersytet M. Kopernika w Toruniu. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu, 1997 s. XVIII, 95. Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Fontes 82.

332. KSIĘGA ślubów parafii radzionkowskiej z lat 1801–1850. Wydał i wstępem opatrzył Zbigniew Kwaśny. Wrocław: Wyd. Univ. Wrocławskiego, 1996 s. 120. Acta Univ. Wratisl. No 1855. Historia 128.

Księgi metrykalne parafii radzionkowskiej.

333. KSIĘGA zgonów parafii Kijany i Bystrzyca z drugiej połowy XVIII w. Oprac. Zygmunt Sułkowski. Arch. Bibl. Muz. Kośc. [T.] 67: 1997 s. 271–299.

334. KSIĘGI miejskie wojnickie. Oprac. i wyd. Józef Szymański. Wojnicz: TPZW, 1995–1996. Biblioteka Historyczna Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Wojnickiej, t. 5–8.

T. 1: Advocatitalia 1575–1627. 1995 s. 204 (2). Biblioteka Historyczna Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Wojnickiej, t. 5.

T. 3: Advocatitalia 1630–1660. 1995 s. 149 (3). Biblioteka Historyczna Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Wojnickiej, t. 6.

T. 4: Advocatitalia 1731–1771. 1996 s. 170 (2). Biblioteka Historyczna Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Wojnickiej, t. 7.

T. 5: Viceadvocatitalia 1777–1806. Advocatitalia 1773–1795. Księga ingrossacyjna [i.e. ingrossacyjna] tabuli miasta Wojnicza 1788–1812. 1996 s. 158 (2). Biblioteka Historyczna Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Wojnickiej, t. 8.

335. KULECKI Michał.: Relacje o sejmie 1667 r. przesłane Bogusławowi Radziwiłłowi przez Szczęsnego Morsztyna. Przyczynek do badań nad powstawaniem diariuszy sejmowych. *Misc. hist.-arch.* [T.] 7: 1997 s. 169–177.
336. KULECKI Michał.: Wygnańcy ze wschodu. Egzultanci w Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana Kazimierza i za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego. Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, DiG, 1997 s. 236 (4).
337. LITAK Stanisław.: Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 1996 s. 633 (7), 1 map. *Wspólnoty Religijne i Narodowe w Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVIII wieku*, t. 1.
- Rec.: FLAGA Jerzy, *Kwart. Hist.* [R.] 103: 1996 nr 3 s. 137–139.
338. LITEWKA Aleksander.: Replika Aleksandra Litewki — Anieli Kiełbickiej. *Krak. Rocz. Arch.* [T.] 2: 1996 s. 147–149.
- Dotyczy recenzji książki *Archiwa krakowskie na tle polskiej nauki historycznej 1871–1951*. Kraków 1993, zamieszczonej w *Krak. Rocz. Arch.* [T.] 1: 1995 s. 145–154, zob. nr 323.
339. ŁUKASIEWICZ Dariusz.: Nowa analiza „Czarnego Rejestru”. Studium źródłoznawcze. *Kwart. Hist.* [R.] 104: 1996 nr 2 s. 31–62.
340. MAJECKI Henryk.: Białostockie środowisko naukowe a problem źródeł do dziejów regionu ziem północno-wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. *Białostocczyzna*. 1997 [nr] 4(48) s. 58–61.
341. MARCHWIŃSKI Roman T[adeusz].: Podstawa archiwalna lustracji Żuław z 1565 i 1570 r. *Sprawozd. Tow. Nauk. w Toruniu*. 1994 nr 48 [druk.] 1995 s. 49–53.
342. MARCHWIŃSKI Roman T[adeusz].: Rola rejestrów podskarbich Prus Królewskich w podstawie informacyjnej lustracji Żuław z 1565 i 1570 roku. *Zap. Hist.* [T.] 61: 1996 z. 1 s. 25–49.
343. MAROSZEK Józef.: Archiwalia dotyczące Kościoła unickiego w zbiorach polskich i obcych. *Białostocczyzna*, 1997 [nr] 4(48) s. 62–67.
344. MAROSZEK Józef.: Najstarszy dokument uposażeniowy kościoła farnego w Białymstoku z 4 grudnia 1581 roku. *Białostocczyzna*. 1996 [nr] 2(42) s. 3–8.
345. MAROSZEK Józef.: Statut cechu szewców suraskich z 1638 r. *Białostocczyzna*. 1995 [nr] 3 s. 97–102.
346. MARSZAŁSKA Jolanta.: Szkic do Zastrądu dóbr i archiwum rodzinnego Sanguszków w Gumniskach. *Rocz. Tarn. R.* 2: 1994 s. 311–318.
- Historia powstania archiwum i opis źródeł XVIII–XX w.
347. MATELSKI Dariusz.: Przydatność zasobu archiwów polskich w badaniach nad dziejami Niemców w Polsce (1919–1939). *Archeion*. [T.] 97: 1997 s. 165–168.
348. MAZOWSZE Północne w XIX–XX wieku. Materiały źródłowe 1795–1956. Zebrał i przygotował Janusz Szczepański; Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Wyższa Szkoła Humanistyczna w Pułtusk, Mazowieckie Towarzystwo Kultury. Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych w Warszawie. Warszawa–Pułtusk: NDAP, 1997 s. 521 (1).
349. NIEUDANY powrót Osóbki-Morawskiego. Z archiwaliów PRL. Oprac. Józef Stępień. *Rzeczpospolita*. 1997 nr 15 s. 16.
350. NIEZNANE listy i rozkazy Tadeusza Kościuszki. Zestawił Władimir Michajlenko. Oprac. W. Michajlenko, Jerzy Skowronek i Joanna Zimińska; Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Warszawa: NDAP, 1996 s. 57 (15). *Nowe Miscellanea Historyczne*, t. 1. Seria Powstania Narodowe, z. 1.
351. NKWD i polskoje podpole 1944–1945 (po „osobym papkam” J. Stalina). *Sbornik dokumentow*. Oprac. A. F. Noskova. Rossijskaja Akademijskaja Nauk, Inst. Słowianowiedienija i Bałkanistyki, Gosudarstwennyj Archiw Rossijskoj Fiedieracyi. Moskwa, 1994 s. 308.
- Rec.: ZBLEWSKI Zdzisław, *Stud. Hist.* [R.] 39: 1996 nr 2 s. 276–278.

352. OKRĘG Mazurski w raportach Jakuba Prawina. [Wybór dokumentów, 1945 rok.]. Przygot. do druku Tadeusz Baryła. Olsztyn: OBN, 1996 s. 239 (1). Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie, nr 155.
353. OKUPACJA sowiecka (1939–1941) w świetle tajnych dokumentów. Obywatele polscy na kresach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką w latach 1939–1941. Wybór źródeł pod red. Tomasza Strzembosza, wybór, oprac., wstęp Krzysztof Jasiewicz, Tomasz Strzembosz, Marek Wierzbicki. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, 1996 s. 258. Biblioteka Ziem Wschodnich.
354. PAŁYS Piotr, CZARNECKI Marek.: Źródła archiwalne do tzw. zagadnienia kłódzkiego z lat 1945–1947 w archiwach Warszawy, Wrocławia, Kamieńca Ząbkowickiego i Nachodu. Archiwista Polski. 1997 nr 1 s. 32–37.
355. PERLIŃSKA Anna.: Akta Niemieckiego Towarzystwa Sztuki i Wiedzy w Bydgoszczy. Zawartość i problematyka badawcza. Kron. Bydg. [T.] 15: 1993 s. 135–145.
356. PERLIŃSKA Anna.: NSDAP [Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei] — Zarząd Powiatowy w Bydgoszczy w świetle zachowanych materiałów aktowych. Kron. Bydg. [T.] 13: 1991 s. 171–186.
357. PIETKIEWICZ Krzysztof.: Nowa edycja Metryki Litewskiej. Lituan.-Slav. Posnan. Stud. Hist. [T.] 7: 1997 s. 133–153.
358. PLEWCZYŃSKI Marek.: Wkład Radziwiłłów w rozwój staropolskiej sztuki wojennej XVI w. Misc. hist.-arch. [T.] 7: 1997 s. 27–36.
359. PODSTĘPNE uwięzienie profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczej (6 XII 1939). Dokumenty. Wybór i oprac. Józef Buszko i Irena Paczyńska. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1995 s. 948.
- Rec.: MADAJCZYK Czesław, Kwart. Hist. [R.] 103: 1996 z. 3 s. 149–151; PILACH Andrzej, Stud. Hist. [R.] 39: 1996 z. 4 s. 539–553.
361. PRZYWILEJ lokacyjny miasta Bydgoszczy 19 kwietnia 1346. Wydał Ryszard Kabański. Bydgoszcz: Komitet Obchodów 650-lecia miasta Bydgoszczy, [1996] s. 18.
- Tekst równoległy pol., łac.
362. RAPORT Komendy Policji Państwowej Miasta Krakowa o układzie sił politycznych w Krakowie przed wyborami 1928 roku. Wydał i wstępem poprz. Czesław Brzoza. Stud. Hist. [R.] 39: 1996 z. 4 s. 539–553.
363. ROGOWSKA Barbara.: Walka z Polskim Stronnictwem Ludowym w latach 1945–1947 na Dolnym Śląsku (w świetle dokumentów Urzędu Bezpieczeństwa i Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej we Wrocławiu). Dol. Śl. 1996 nr 3 s. 76–94.
364. ROK 1945. Województwo Pomorskie. Sprawozdania pełnomocników rządu i wojewody. Zestawili Eugeniusz Borodij, Janusz Kutta, red. nauk. Ryszard Kozłowski; Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Warszawa: NDAP, 1997 s. 157. Nowe Miscellanea Historyczne, t. 2. Seria Początki Polski Ludowej, z. 1.
365. ROMANIUK Zbigniew.: Straty na Podlasiu w czasie potopu na przykładzie starostwa brańskiego. Białostocczyzna. 1997 [nr] 1 s. 46–63.
366. ROMANIUK Zbigniew.: Z dziejów sądownictwa szlacheckiego z ziemi bełskiej od XV do połowy XVI w. Białostocczyzna. 1995 [nr] 3 s. 56–69.
- Oparte na aktach ziemskich brańskich z zasobu AGAD.
367. RÓŻAŃSKA Maria.: Informacja o zasobie archiwalnym OKBZpNP-IPN [Okręgowej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu — Instytutu Pamięci Narodowej] w Rzeszowie. Stud. Rzesz. [T.] 2: 1995 s. 269–271.
368. SIEDLCE 1448–1995. 450-lecie nadania praw miejskich. Red. nauk. Edward Kospath-Pawłowski. Siedlce: Siedleckie Towarzystwo Naukowe, Instytut Historii Wyższej Szkoły Rolniczo-Pedagogicznej, 1996 s. 338, tabl. 100.

- Rec.: CYGAN Jerzy, Archeion. [T.] 98: 1997 s. 197–199.
Książka powstała na podstawie dokumentów zachowanych w archiwach, przede wszystkim z AGAD.
369. STARORYPIŃSKI Zygmunt.: Kronika Podolska. Dokumenty organizacji narodowej 1862–1863. Do druku przygot. Stefan Kieniewicz i Franciszka Ramotowska. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Archiwum Główne Akt Dawnych. Warszawa: DiG; NDAP, 1997 s. 149.
Pamiętnik Zygmunta Starorypińskiego. Część 3. Kronika Podolska roku 1863.
370. STELMACH Roman.: Zakończenie sporu między benedyktynami a premonstratensami wrocławskimi. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 147–149.
371. STĘPNIAK Władysław.: Polityka Polski wobec Rumunii w latach 1919–1920. Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 2 (24): 1997 s. 23–42.
Wykorzystane materiały archiwalne znajdują się w Hoover Institution Archives, Instytucie Polskim i Muzeum im. Wł. Sikorskiego w Londynie, AAN i innych archiwach.
372. STOLICKI Jarosław.: Wykaz sejmików podolskich 1672–1699 („In Hostico”). Stud. Hist. [R.] 39: 1996 z. 3 s. 395–403.
373. STETIN–Szczecin 1945–1946. Dokumente Erinnerungen. Dokumenty Wspomnienia. Rostock: Hinstorff Verlag, 1994 s. 408.
Rec.: SERCZYK Jerzy, Zap. Hist. [T.] 61: 1996 z. 2–3 s. 112–114.
Wydawnictwo przygotowane wspólnie przez Instytut Historii Uniwersytetu Szczecińskiego i Ostsee-Akademie w Lubece-Travemünde.
374. SZCZEPAŃSKI Janusz.: Wojna 1920 r. na Mazowszu i Podlasiu. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Wyższa Szkoła Humanistyczna w Pułtusk. Warszawa–Pułtusk: NDAP, Wyższa Szkoł. Hum. s. 415 (2) mapy luz.
- Rec.: RADZIK Tadeusz, Kwart. Hist. [R.] 103: 1996 nr 3 s. 143–146; PIASECKI Zbigniew, Wojs. Prz. Hist. [R.] 41: 1996 nr 3 s. 262–264; MIERZWIŃSKI Henryk, Archeion. [T.] 97: 1997 s. 246–250.
375. SZLAKIEM partyzantów Armii Krajowej w Borach Tucholskich. [Przewodnik]. Red. Maria Wojciechowicz-Seńczuk. Toruń: Fundacja „Archiwum Pomorskie Armii Krajowej”. Cz. 1: W obrębie województwa bydgoskiego. 1996 s. 59 (1) k. mapa. Biblioteka Fundacji „Archiwum Pomorskie AK” w Toruniu, t. 12.
376. TOPPEN Max.: Historia Mazur. Przyczynek do dziejów krainy i kultury pruskiej. Według źródeł drukowanych i rękopiśmiennych przedstawił... Przeł. [z niem.] Małgorzata Szymańska-Jasińska. Oprac. i wstępem poprzedz. Grzegorz Jasiński. Olsztyn: Wspólnota Kulturowa „Borussia”, 1995 s. 520, VI. „Biblioteka Borussii”.
377. WASILEWSKI Tadeusz.: Pochodzenie Radziwiłłów-Ościków. Misc. hist.-arch. [T.] 7: 1997 s. 11–17.
378. WESOŁOWSKI Krzysztof.: Narodowe Archiwum Audiowizualne. Wiad. Kult. 1997 nr 24 s. 9.
379. WISNER Henryk.: Hierarchia urzędów świeckich Wielkiego Księstwa Litewskiego w świetle projektu poprawy systemu obronnego (1601 r.). Misc. hist.-arch. [T.] 7: 1997 s. 45–49.
380. WREDE Maria.: Odpowiedź na replikę dr. Wojciecha Krawczuka. Kwart. Hist. [R.] 103: 1996 z. 3 z. 122, zob. nr 329.
381. Z ARCHIWUM: sprawozdanie z prac Starostwa Powiatowego w Pisz od początku 1945 do połowy lipca 1949 roku. Oprac. Waldemar Brenda, Ryszard Wojciech Pawlicki. Znad Pisy. 1996 nr 4 s. 8–16.
382. ZAWITKOWSKA Wioletta.: Seria źródłowa przywilejów miast Polski południowo-wschodniej. Rocz. Przem. [T.] 32: 1996 z. 1 s. 153–162.
383. ZRZESZENIE „Wolność i Niepodległość” w dokumentach. Zespół red. Józefa Huchłowa [i in.]. Wrocław: Zarząd Główny WiN. T. 1: wrzesień 1945 – czerwiec 1946. 1997 s. 641 (1). Biblioteka Zeszytów Historycznych WiN-u.
384. ŹRÓDŁA do dziejów Polski w XIX i XX wieku. Wybór tekstów źródłowych, T. 1: Lata 1795–1864. Wyd. Adam Koseski, Józef

R. Szaflik, Romuald Turkowski. Pułtusk: Wyższa Szkoła Humanistyczna, 1996 s. 234.

385. *ŹRÓDŁA do dziejów Pomorza Zachodniego. Tom VII: Szczecin w dokumentach polskiej służby dyplomatycznej 1945–1950.* Szczecin, 1996.

Rec.: JABŁONKA Krzysztof, *Archiwista Polski*. 1996 nr 3 s. 69–72.

386. *ŹRÓDŁA do dziejów reaktywowania i organizacji struktur Kościoła grekokatolickiego w Polsce w latach 1989–1996.* [W:] Polska–Ukraina 1000 lat sąsiedztwa, T. 3: Studia z dziejów grekokatolickiej Diecezji

Przemyskiej. Pod red. Stanisława Stępnia; Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu. Przemyśl; Poł.-Wsch. Inst. Nauk, 1996 s. 297–328.

387. *ŹRÓDŁA do dziejów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.* Toruń: UMK, 1995. T. 1: Powstanie i pierwsze dziesięć lat Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 1945–1956. Wybór źródeł, wyd. Henryka Duczkowska-Moraczewska. s. XII, 431. T. 2: Uniwersytet Mikołaja Kopernika. Wspomnienia pracowników. Pod red. Andrzeja Tomczaka. s. 434.

[Rec.]: Serczyk Jerzy, *Zap. Hist. [T.]* 61: 1996 z. 2–3 s. 114–117.

VIII. ARCHIWA: DZIEJE I ZAWARTOŚĆ

388. *EMIGRACJA z ziem polskich i Polonia 1939–1965. Informator o źródłach przechowywanych w Centralnych Archiwach Państwowych w Polsce.* Oprac. Edward Kołodziej; Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Archiwum Akt Nowych, Uniwersytet Jagielloński. Instytut Polonijny. Warszawa: NDAP, 1996 s. 155.

389. *EMIGRACJA z ziem polskich i Polonia 1831–1939. Informator o źródłach przechowywanych w terenowych archiwach państwowych w Polsce.* Oprac. Edward Kołodziej; Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Archiwum Akt Nowych, Uniwersytet Jagielloński. Instytut Polonijny. Warszawa: NDAP, 1997 s. 185.

390. *PLANY miast w polskich archiwach państwowych.* [Katalog]. Oprac. Maria Lewandowska, Mieczysław Stelmach. Pod kierunkiem Andrzeja Tomczaka. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych Zakł. Nauk. Archiwistyki. Warszawa: NDAP, 1996 s. 515.

1. ARCHIWA PODLEGAJĄCE NDAP ARCHIWUM GŁÓWNE AKT DAWNYCH Pomoce archiwalne

391. *REJESTR warszawskiej ludności wyznania ewangelicko-augsburskiego z 1791.* Indeks osobowy oprac. Małgorzata Kubaś;

Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Archiwum Główne Akt Dawnych. Warszawa: Wyd. DiG, 1996 s. 91.

Informacje o materiałach archiwalnych

392. *AUGUSTYNIAK Urszula.: Źródła do badania stosunków wyznaniowych i narodowościowych w Wielkim Księstwie Litewskim XVII w. w Archiwum warszawskim Radziwiłłów.* Misc. hist.-arch. [T.] 7: 1997 s. 155–167.

393. *BARTOSZEWICZ Agnieszka.: Materiały dotyczące Częstochowy w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych.* Archeion. [T.] 98: 1997 s. 174–180.

394. *BARTOSZEWICZ Agnieszka.: Źródła do dziejów Warszawy w Archiwum Głównym Akt Dawnych.* Archiwista Polski. 1996 nr 3 s. 21–28.

395. *BARTOSZEWICZ Henryk.: Kartografia Radziwiłłowskie w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych.* Misc. hist.-arch. [T.] 7: 1997 s. 115–126.

396. *BARTOSZEWICZ Henryk.: Mapy sądowe z archiwów rodziny Potockich.* Misc. hist.-arch. [T.] 8: 1997. Cz. 1: Materiały o charakterze ogólnym s. 9–18.

397. *BARTOSZEWICZ Henryk.: Źródła kartograficzne do dziejów Warszawy XVI–XIX w.* Archiwista Polski. 1997 nr 1 s. 21–31.

398. GÓRZYŃSKI Sławomir.: Rodzina Radziwiłłów i ich tytuły. *Misc. hist.-arch.* [T.] 7: 1997 s. 19–26.
399. GRAŁA Hieronim.: Źródła do dziejów stosunków polsko-moskiewskich w XVI w. (Nowe znaleziska w Archiwum Warszawskim Radziwiłłów). *Misc. hist.-arch.* [T.] 7: 1997 s. 135–153.
400. INSTRUKCJA dla Gminy Żydowskiej w Boćkach z 1773 roku. Oprac. i wyd. Jacek Wijaczka. *Stud. Hist.* [R.] 40: 1997 z. 1 s. 101–109.
401. KSIĘGA ławnicza miasta Płocka 1489–1517. Oprac. Danuta Poppe. Warszawa: Tow. Nauk. Płockie, 1995 s. 379.
- Rec.: BARTOSZEWICZ Agnieszka, *Archeion*. [T.] 97: 1997 s. 239–242.
402. LESIŃSKI Jerzy.: Spory o dobra Neuburskie. *Misc. hist.-arch.* [T.] 6: 1996 s. 95–132.
- Archiwum Radziwiłłów w AGAD.
403. MATERIAŁY genealogiczne, indygenaty, nobilitacje w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Oprac. Anna Wajs. Warszawa: NDAP, Wyd. DiG 1995 s. 136.
- Rec.: MIKULSKI Waldemar, *Archeion*. [T.] 98: 1997 s. 204–207; ZIELIŃSKA Teresa, *Kwart. Hist.* [R.] 104: 1997 nr 3 s. 131–133.
404. MIKULSKI Waldemar.: Dokumenty Hornostajów i innych rodzin rusko-litewskich z XVI–XVII w. w zespole Archiwum Potockich z Radzyna. *Misc. hist.-arch.* [T.] 8: 1997 s. 133–141.
405. MIKULSKI Waldemar.: Dokumenty z Archiwum Wielkiego Księstwa Litewskiego w Archiwum Warszawskim Radziwiłłów. *Misc. hist.-arch.* [T.] 7: 1997 s. 71–83.
406. NAGIELSKI Mirosław.: Dokumenty z Archiwum Potockich jako źródło do dziejów wojskowości w XVI–XVII w. *Misc. hist.-arch.* [T.] 8: 1997 s. 143–156.
407. NAGIELSKI Mirosław.: Służba wojskowa przedstawicieli rodu Radziwiłłów w XVI–XVIII w., na podstawie zachowanych archiwaliów Archiwum Warszawskie-go Radziwiłłów. *Misc. hist.-arch.* [T.] 7: 1997 s. 37–44.
408. PIETROŃ Barbara.: Inwentarz mennicy bydgoskiej z 6 sierpnia 1684 r. *Wiad. Num.* R. 40: 1996 z. 3–4 (157–158) s. 173–180.
409. PLANY ogólne Warszawy 1809–1916 w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych. [Katalog]. Oprac. Bartoszewicz Agnieszka, Bartoszewicz Henryk; Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Archiwum Głównego Akt Dawnych. Warszawa: Wyd. DiG, 1997 s. 59 (53) plany.
410. POPLAWSKI Tomasz.: Mapy starostwa suraskiego z roku 1761. Białostoczczyzna. 1995 [nr] 3 s. 112–125.
411. PROTOKOŁY posiedzeń Rady Narodowej Centralnej we Lwowie (14 IV–29 X 1848). Red. Stefan Kieniewicz, Franciszka Ramotowska; do druku przygot. Adam Gałkowski [i in.]. Warszawa: 1996.
412. RACHUBA Andrzej.: Sprawa dóbr Radziwiłłów Birżańskich w latach 1655–1662. *Misc. hist.-arch.* [T.] 7: 1997 s. 51–70.
413. RACHUNKI podskarbiego Andrzeja Kościeleckiego z lat 1510–1511. Oprac. Anna i Hubert Wajs. Kraków: Zamek Królewski na Wawelu, 1997 s. 84 (1). Źródła do dziejów Wawelu, t. 15.
414. STĘPNIAK Władysław.: Archiwa rodowe w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych. *Misc. hist.-arch.* [T.] 8: 1997 s. 5–7.
415. URBANIAK Violetta.: Archiwum Radziwiłłów z Nieborowa w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych. *Misc. hist.-arch.* [T.] 6: 1996 s. 65–79.
416. URBANIAK Violetta.: Zamoyszczyca bez Zamoyskiego. Studium dekompozycji ugrupowania politycznego. Warszawa: Wyd. DiG, 1995 s. 166.
- Rec.: TYGIELSKI Wojciech, *Kwart. Hist.* [R.] 103: 1996 z. 3 s. 129–132.
417. WAJS Hubert.: Źródła do dziejów średniowiecznego i wczesnośredniowiecznego Czerwińska w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. [w:] Dzieje

Klasztoru w Czerwińsku. Polskie Towarzystwo Historyczne Oddz. w Czerwińsku, Tow. Miłośników Historii w Warszawie, Towarzystwo Salezjańskie w Czerwińsku. Lublin: Lubelska Oficyna Wyd. 1997 s. 25–29.

418. ZAWADZKI Jarosław.: Archiwalia różnych rodów przechowywane w Archiwum Warszawskim Radziwiłłów. Misc. hist.-arch. [T.] 7: 1997 s. 127–133.

419. ZAWADZKI Jarosław.: Zarys historii Archiwum Potockich z Łańcuta. Misc. hist.-arch. [T.] 8: 1997 s. 25–33.

420. ZIELIŃSKA Teresa.: Archiwa różnych linii rodu Radziwiłłów w polskich zbiorach publicznych. Misc. hist.-arch. [T.] 7: 1997 s. 107–113.

421. ZIELIŃSKA Teresa.: Zbiory archiwalne Ordynatów Zamoyskich jako skarbnica dokumentów państwowości polskiej. Misc. hist.-arch. [T.] 4: 1994 s. 173–221.

Biblioteka Ordynacji Zamoyskiej, obecnie w AGAD.

ARCHIWUM AKT NOWYCH W WARSZAWIE

422. KRONIKA Archiwum Akt Nowych. Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 1 (23): 1996 s. 187–190.

423. KRONIKA Archiwum Akt Nowych. Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 2 (24): 1997 s. 310–313.

Pomoce archiwalne

424. LECHNIO Włodzimierz.: Mikrofilmy poloników w zasobie Archiwum Akt Nowych. Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 1 (23): 1996 s. 169–176.

425. MIKROFILMY z US Holocaust Memorial Council dla Archiwum Akt Nowych. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 357–358.

Informacje o materiałach archiwalnych

426. AMERYKA Łacińska, Hiszpania i Portugalia w źródłach Archiwum Akt Nowych do roku 1945. Oprac. Edward Kołodziej, Rafał Mrowiec; Uniwersytet Warszawski. Centrum

Studiów Latinoamerykańskich CESLA, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Archiwum Akt Nowych. Warszawa: CSL UW, NDAP, 1996 s. 224.

427. BARNASZEWSKI Bogusław.: Polityka PPR wobec zalegalizowanych partii i stronnictw. Warszawa: Wyd. Nauk. „Semper”, 1996 s. 263.

Dotyczy Centralnego Archiwum KC PZPR przechowywanego w AAN.

428. CHAŁUPCZAK Henryk.: Życie organizacyjne Polonii westfalsko-nadreńskiej w roku 1930 w świetle raportów Konsula RP w Essen Bartłomieja Rusieckiego. Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 1 (23): 1996 s. 103–118.

429. CHMIEL Aleksandra.: „Informacje” Wydziału Organizacyjnego Komitetu Centralnego PZPR w Archiwum Akt Nowych. Teki Arch. Seria Nowa, [T.] 2 (24): 1997 s. 301–307.

430. CHMIEL Aleksandra.: Postawy hierarchii kościelnej i środowisk świeckich wobec listu biskupów polskich do biskupów niemieckich z 18 XI 1965 r. Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 2 (24): 1997 s. 223–236.

Publikowany dokument znajduje się w zespole KC PZPR.

431. DĄBROWSKI Grzegorz.: Akta Straży Granicznej w Archiwum Akt Nowych. Teki Arch. Seria Nowa [T.] 1 (23): 1996 s. 7–16.

432. FITOWA Alina.: Wywiad KG AK i polityka NW gen. Kazimierza Sosnkowskiego w 1944 r. w świetle listu Kazimierza Iranki-Osmeckiego. Dzieje Najnowsze. R. 29: 1997 [z.] 3 s. 193–206.

List znajduje się w AAN w postaci maszynopisu.

433. GŁOWACKI Albin.: Kartoteka relacji sybirackich w zbiorach komisji Historycznej Oddziału Łódzkiego [Związku Sybiraków]. Cz. 1–2.: My Sybiracy. 1995 nr 5 s. 122–137; 1995 nr 6 s. 63–76.

434. HORST Władysław.: Relacje w zbiorach Archiwum Akt Nowych. Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 2 (24): 1997 s. 265–274.

435. HORST Władysław.: Sprawozdanie majora dyplomowanego Edmunda Galinata

z działalności w okresie międzywojennym i kampanii wrześniowej. Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 2 (24): 1997 s. 113–143.

Sprawozdanie... przechowywane w zespole Polski Rząd Emigracyjny w AAN.

436. HORST Władysław.: Stenogram z przebiegu konferencji prasowej w dniu 13 sierpnia 1955 r. premiera Józefa Cyrankiewicza z dziennikarzami zagranicznymi przybyłymi na V Światowy Festiwal Młodzieży i Studentów w Warszawie. Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 1 (23): 1996 s. 147–167.

W zespole: V Światowy Festiwal Młodzieży i Studentów w AAN.

437. JANOWSKI Włodzimierz.: Nie publikowane fragmenty wspomnień Wandy Wasilewskiej z lat 1939–1945. Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 1 (23): 1996 s. 131–138.

438. JANOWSKI Włodzimierz.: Nastroje społeczeństwa III Rzeszy wiosną 1939 r. w świetle informacji Szefostwa Wywiadu Korpusu Ochrony Pogranicza. Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 2 (24): 1997 s. 91–98.

Publikowany dokument znajduje się w AAN w zespole Sztab Główny w Warszawie (1919–1939).

439. JANOWSKI Włodzimierz.: Ustrój władz, zadania i struktura aparatu wykonawczego KC PZPR w latach 1948–1990 (zarys problematyki). Część I.: Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 1 (23): 1996 s. 17–55. Część II.: Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 2 (24): 1997 s. 43–67.

W czerwcu 1991 r. AAN przejęło zasób CA KC PZPR.

440. JAROSZ Dariusz.: Listy do centralnych instytucji państwa stalinowskiego jako źródło do badań życia codziennego w Polsce. Kwart. Hist. Kult. Mater. [R.] 44: 1996 nr 3 s. 297–302.

441. KOKO Eugeniusz.: Dokumenty z dziejów polskiej polityki w kwestii ukraińskiej (maj–grudzień 1918 r.). Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 1(23): 1996 s. 57–80.

Publikowane dokumenty przechowywane są w AAN w zespole Akta Romana Knolla (dok. nr 1–3, 5–7) oraz Aktach Leona Wasilewskiego (dok. nr 4).

442. KOŁODZIEJ Edward.: Protokoły z konferencji konsulów polskich z USA i Kanady z roku 1920 r. Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 1(23): 1996 s. 81–101.

443. KOŁODZIEJ Edward.: Sprawozdania Głównego Pełnomocnika Rządu RP do spraw Ewakuacji Ludności Polskiej z Litewskiej SRR w Wilnie z przebiegu zbiorowej repatriacji w latach 1945–1946. Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 2 (24): 1997 s. 167–194.

444. KORZON Andrzej.: Protokół obrad Biura Politycznego KC PZPR w dniach 19–21 października 1956. Dzieje Najnowsze. R. 28: 1996 [z.] 3/4 s. 129–131.

Dokument przechowywany w zespole akt KC PZPR.

445. LECHNIO Włodzimierz.: Wnioski o ułaskawienie z lat 1953–1956 w zespole akt Kancelaria Rady Państwa w Warszawie, przechowywanym w Archiwum Akt Nowych. Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 1 (23): 1996 s. 45–55.

446. MADAJCZYK Piotr.: Dokumenty o konfliktach Armii Czerwonej z władzami i ludnością polską na ziemiach zachodnich w 1945 r. Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 2 (24): 1997 s. 145–165.

447. STĘPIEŃ Józef.: „Ustąpienie” Jakuba Bermana z Biura Politycznego w świetle protokołu BP KC PZPR z 2–5 V 1956. Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 2 (24): 1997 s. 195–222.

448. STĘPIEŃ Józef.: Protokoły Biura Politycznego Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej z 19 listopada 1947 roku. Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 1(23): 1996 s. 139–146.

W zespole akt KC PZPR znajduje się seria protokołów Biura Politycznego KC PZPR od września 1944 do maja 1948 r.

449. SZYMCZUK Eugenia.: Informacje o białoruskim ruchu narodowym i polityce władz polskich wobec Białorusinów do 1939 r. w zasobie Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 2 (24): 1997 s. 249–257.

450. TOMASZEWSKI Jerzy.: Dokumenty o zaburzeniach antysemickich na Uniwers-

sytecie Warszawskim na jesieni 1931 r. Biul. Żyd. Inst. Hist. 1997 nr 2 (182) s. 77–92.

451. TOMASZEWSKI Jerzy.: Memoriał z 1938 r. w sprawie polityki państwa polskiego wobec Żydów w Archiwum Akt Nowych w Warszawie i w aktach Departamentu Konsularnego Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 1 (23): 1996 s. 119–130.

452. TOMASZEWSKI Jerzy.: Obrady konferencji konsularnej w Berlinie w maju 1938 r. w sprawie pozbawienia Żydów polskiego obywatelstwa. Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 2 (24): 1997 s. 69–90.

453. TOMASZEWSKI Jerzy.: Sprawozdanie Komisji Rządowej w sprawie rozruchów antyżydowskich na Rzeszowszczyźnie wiosną 1919 r. Biul. Żyd. Inst. Hist. 1996 nr 4 (180) s. 59–77.

454. WYSOCKI Waldemar.: Archiwum Wojskowe 1919–1930. Dzieje i zawartość. Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 2 (24): 1997 s. 15–22.

455. ZMYŚŁOWSKI Waldemar.: Źródła do dziejów Indii i stosunków polsko-indyjskich w zasobie Archiwum Akt Nowych. Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 2 (24): 1997 s. 259–263.

456. ŻARYN Jan.: Starania ks. dr. Teodora Bensch a o uwolnienie czternastu księży diecezji łuckiej. Kom. Maz.-Warm. 1997 nr 1 (215) s. 60–71.

Prezentowany dokument — pismo ks. dr. T. Bensch a z dn. 13 XII 1946 r. do Bolesława Bieruta.

ARCHIWUM DOKUMENTACJI MECHANICZNEJ

Informacje o materiałach archiwalnych

457. BONIECKI Jan.: Kresy wschodnie II Rzeczypospolitej w fotografii. Katalog fotografii z Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie (1919–1939). Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Archiwum Dokumentacji Mechanicznej, Wyd. DiG, 1996 s. 207.

Rec.: CHODUBSKI Andrzej, Archeion. [T.] 98: 1997 s. 228–230.

458. BUŁAWA Adam.: Dokumentacja fonograficzna Sekcji Polskiej BBC i „Polskiego Radia na falach Londynu” z lat 1939–1945, przechowywana w Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie. Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 2 (24): 1997 s. 275–287.

459. PĄTEK Krzysztof.: Archiwum programowe Rozgłośni Polskiej „Radia Wolna Europa” przechowywane w Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie. (Przegląd zawartości). Część I. Teki Arch. Seria Nowa. [T.] 2 (24): 1997 s. 289–299.

ARCHIWUM M.St. WARSZAWY

460. GROCHOWSKI Andrzej.: 45 lat Archiwum w Mławie. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 381–385.

461. INFORMATOR o Archiwum i zasobie [AP w Kutnie]. Oprac. zbior. Warszawa–Kutno: AP m.st. Warszawy, 1994 s. 79 (29).

Rec.: OSIECKA Małgorzata, Archeion. [T.] 98: 1997 s. 216–217.

462. PLESKACZYŃSKA Małgorzata: Listy, pisma ulotne, broszury i inne materiały z akt żandarmerii rosyjskiej guberni warszawskiej (1872–1915). [Katalog]. NDAP, AP m.st. Warszawy. Warszawa: „DiG”, 1996 s. 271 [9].

AP w BIAŁYMSTOKU

Informacje o materiałach archiwalnych

463. MAŁEK Ariusz.: Urzędy domenalne w powiecie białostockim (1795–1807). Białostoczczyzna. 1995 [nr] 4 s. 16–27.

464. MACIEJEWSKI Jan.: Materiały do dziejów Żydów tykocińskich na przełomie XIX i XX w. w Archiwum Państwowym w Łomży. [W:] Żydzi tykocińscy 1522–1941. Red. Ewa Rogalewska. Tykocin: Tow. Przyj. Ziemi Tykocińskiej, 1995 s. 43.

465. SZUMSKI Jerzy.: Akta hipoteczne i notarialne do 1939 r. z terenu województwa łomżyńskiego. Stud. Łomż. [T.] 5: 1995 s. 103–107.

AP w GDAŃSKU

466. PRZYWUSKA Aniela.: 50 lat Archiwum Państwowego w Gdańsku. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 58–73.

Informacje o materiałach archiwalnych

467. BIERNAT Czesław.: Wpływ czynników polityczno-ustrojowych na kształtowanie i losy zasobu archiwum gdańskiego w XX w. [W:] Pamiętnik XV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich. Gdańsk–Warszawa: Wyd. A. Marszałek; Pol. Tow. Hist. [T.] 1: 1995 cz. 2 s. 327.

468. BRATUN Marek.: Nieznana korespondencja między władzami Gdańska (list z 8 IX 1783) i Marszałkiem Wielkim Koronnym Michałem Jerzym Wandalinem Mniszchem (list z 18 IX 1783). Przekł. listów Elżbieta Nagielska. Roczn. Gdań. [T.] 56: 1996 nr 2 s. 117–127.

469. KOMSTA Katarzyna, FLIS Stanisław.: Materiały do dziejów organizacji paramilitarnych na Pomorzu w zasobie Archiwum Państwowego w Gdańsku. Archeion. [T.] 57: 1997 s. 182–185.

AP w GORZOWIE WIELKOPOLSKIM

470. JANICKA Stanisława.: Car Piotr Wielki i August Mocny w Gorzowie Wielkopolskim (Landsbergu) 1–5 sierpnia 1712 r. Nadwarciań. Roczn. Hist.-Arch. 1995 nr 2 s. 188–192.

O zawartości akt z AP w Gorzowie Wielkopolskim dotyczących pobytu monarchów w Gorzowie.

AP w JELENIEJ GÓRZE

471. ŁABOREWICZ Ivo.: Jubileusz Archiwum w Jeleniej Górze. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 377–379.

AP w KATOWICACH

Informacje o materiałach archiwalnych

472. GAŁUSZKA Edward.: Materiały do dziejów śląskiego pożarnictwa w zbiorach Archiwum Państwowego w Katowicach. Muz.

Rocz. Pożarn. [T.] 4: 1993 [druk.:] 1994 s. 99–109.

473. GAŁUSZKA Edward.: Źródła do dziejów Świętochłowic w zbiorach Archiwum Państwowego w Katowicach. [Informator]. Świętochłowice: Muzeum Miejskie, 1997 s. 33 (2) k. map. złoż.

474. JEDYNAK Zdzisław.: Akta ziemi bytomskiej do połowy XVIII w. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 148–149.

475. MARKIEWICZ Leon: 25 [Dwadzieścia pięć] lat Archiwum Śląskiej Kultury Muzycznej. Katowice 1995.

Rec.: KOLAGO Lech, ISME. 1996 nr 1/2 s. 108–112.

476. RÓŻYCKI Edward.: Zespół akt Urzędu Powierniczego w Katowicach jako źródło do badań nad historią i kulturą na Śląsku i w Zagłębiu. Prac. Nauk. Uniw. Śl. w Katowicach. Nr 1525: Studia Bibliologiczne. [T.] 9: 1995 s. 172–179.

W aneksie wykaz sygnatur akt dotyczących drukarń, księgarń i introligatorni Górnego Śląska i Zagłębia znajdujących się w AP w Katowicach.

477. SZCZECZ Bernard.: Dokument górnośląski 1627–1630. Ze zbiorów byłego Archiwum Miejskiego w Bytomiu. Muzeum Miejskie w Zabrze, Związek Górnośląski. Koło w Zabrze. Zabrze: Wyd. Muz. Miejskie, 1996 s. (2) 22.

478. ŚLĘZAK Władysław.: Fundacje Schafgotschów górnośląskich w świetle źródeł archiwalnych. Archeion. [T.] 98: 1997 s. 180–181.

ODDZIAŁ w OŚWIĘCIMIU

479. HUDZIK Paweł.: Akta miasta Zatora z lat 1789–1918. Krak. Roczn. Arch. [T.] 2: 1996 s. 31–37.

AP w KRAKOWIE

480. KOLAK Waław.: Archiwum Państwowe w Krakowie miejscem studiów nauk pomocniczych historii i archiwistyki. Krak. Roczn. Arch. [T.] 3: 1997 s. 224–225.

481. WRÓŃSKI Tomasz.: Stanowisko do spraw informacji (punkt informacyjny) w Archiwum Państwowym w Krakowie. Krak. Roczn. Arch. [T.] 3: 1997 s. 224–226.

Informacje o materiałach archiwalnych

482. ARCHIWUM Związku Żydowskich Stowarzyszeń Humanitarnych „B'nei B'rith” w Krakowie (1892–1938). Zarys dziejów związku. Historia zespołu i inwentarz. Oprac. Bogusława Czajeczka. Kraków: UJ Międzywydz. Zakład Historii i Kultury Żydów w Polsce, 1994 s. 149. *Studia Polono-Judaica: Series Fontium*, 1.

Rec.: ŻBIKOWSKI Andrzej, *Archeion*. [T.] 97: 1997 s. 224–227; WYROZUMSKA Bożena, *Tamże* s. 227–228.

483. FITOWA Alina.: Inspektorat AK Nowy Sącz i I Pułk Strzelców Podhalańskich pod dowództwem Adama Stabrawa „Borowego” w świetle dokumentów źródłowych. *Stud. Hist.* [R.] 39: 1996 z. 1 (152) s. 65–89.

484. KOLAK Waław.: *Besкиды polskie w relacjach i rycinach zbiorów Ambrożego Grabowskiego*. Karta Groni. 1995 nr 18 s. 51–63.

485. KOLAK Waław.: Zbiór fotograficzny w Archiwum Państwowym w Krakowie. Krak. Roczn. Arch. [T.] 3: 1997 s. 171–174.

486. KOMOROWSKI Waldemar, FOLL-PRECHT Kamila.: Właściciele kamienic Rynku krakowskiego w czasach nowożytnych (do pierwszej okupacji szwedzkiej). Krak. Roczn. Arch. [T.] 2: 1996 s. 11–30.

Katalog właścicieli kamienic Rynku krakowskiego XVI i pierwszej połowy XVII w.

487. KULECKI Michał.: Akta Komisji Warszawskiej z 1668 r. w tzw. Archiwum Podhoreckim. Przyczynek do działalności kolekcjonerskiej Potockich z Krzeszowic. *Misc. hist.-arch.* [T.] 8: 1997 s. 87–104.

488. MAROSZ Magdalena.: Zbiór Jana Augusta z lat 1794–1934 w Archiwum Państwowym w Krakowie. Krak. Roczn. Arch. [T.] 2: 1996 s. 48–57.

489. MARSZAŁSKA Jolanta M.: Szkice do Zarządu dóbr i Archiwum rodzinnego Sanguszków w Gumniskach. *Roczn. Tarnowski*. [R. 2]: 1994 s. 311–318.

490. NIESPEŁNIONE dzieło Stanisława Wyściańskiego. (Sprawa polichromii sali parterowej w Archiwum Aktów Dawnych miasta Krakowa). Oprac. Krystyna Jelonek-Litewka. Krak. Roczn. Arch. [T.] 3: 1997 s. 131–135.

491. NIEZNANE zapiski dotyczące Wita Stwosza. Oprac. Bożena Wyrozumka. Krak. Roczn. Arch. [T.] 2: 1996 s. 87–90.

492. PALARCZYKOWA Anna.: Archiwum Potockich z Krzeszowic. *Misc. hist.-arch.* [T.] 8: 1997 s. 71–76.

493. [POLKOWSKI] Władysław Polkowski. Listy z Sybiru z lat 1867–1869. Oprac. Wacław Kolak. Krak. Roczn. Arch. [T.] 2: 1996 s. 91–106.

Listy znajdują się w zespole akt klasztoru Augustianów w Krakowie.

494. SŁUSZKIEWICZ Barbara.: Nowotarska księga wójtowsko-lawnicza z lat 1601–1700 jako zwierciadło siedemnastowiecznego miasta. Krak. Roczn. Arch. [T.] 3: 1997 s. 54–63.

Najstarsza zachowana księga wójtowsko-lawnicza przechowywana jest w zasobie AP w Nowym Targu w zespole akt staropolskich miasta Nowego Targu z lat 1251–1801, sygn. 69.

495. SPRAWA litewska a sprawa polska. Legionowe inicjatywy M. Römera w sprawie Litwy z 1916 r. Oprac. Zbigniew Solak. Krak. Roczn. Arch. [T.] 3: 1997 s. 136–168.

„Legionowe” tomy *Dziennika* (t. VIII–XXI) przechowywane są w Dziale Rękopisów Biblioteki Akademii Nauk Litwy. Inne materiały AP w Krakowie, zespół NKN-142.

496. STOKSIK Janina.: Zbiory kartografików w Archiwum Potockich z Krzeszowic. *Misc. hist.-arch.* [T.] 8: 1997 s. 77–85.

497. STOWARZYSZENIE Humanitarne „Schlaraffia” w Krakowie (1909–1939). Zarys dziejów stowarzyszenia. Historia zespołu i inwentarz. Oprac. B. Czajeczka, M. Gędek; Archiwum Państwowe, Uniwersytet Jagielloński Międzywydz. Zakł. Hist. i Kult. Żydów

w Polsce. Kraków: Księgarnia Akademicka Wydawnictwo Naukowe, 1996 s. 71. *Studia Polono-Judaica: Series Fontium*, 5.

AP w LESZNIE

498. *INFORMATOR* o zasobie archiwalnym w Archiwum Państwowym w Lesznie. Leszno: AP, 1994 s. 80.

Rec.: CHODUBSKI Andrzej, *Archeion*. [T.] 57: 1997 s. 222–224.

AP w LUBLINIE

Pomoce archiwalne

499. *INWENTARZ* Archiwum Miasta Lublina 1465–1810. Oprac. Maria Trojanowska; Archiwum Państwowe w Lublinie. Lublin: Archiwum Państwowe w Lublinie, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1996 s. 125.

Rec.: TANDECKI Janusz, *Archeion*. [T.] 98: 1997 s. 199–201.

500. *KATALOG* dokumentów miasta Lublina. Jego jurydyk, cechów, kościołów i klasztorów 1317–1792. Oprac. Maria Trojanowska; Archiwum Państwowe w Lublinie. Lublin: Archiwum Państwowe, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 1996 s. 214 (1). *Katalog Dokumentów Archiwum Państwowego w Lublinie*, cz. 1.

Informacje o materiałach archiwalnych

501. KUWAŁEK Robert.: *Źródła do dziejów społeczności żydowskiej w Lublinie XIX–XX w. w zasobie Archiwum Państwowego w Lublinie*. [W:] *Żydzi w Lublinie. Materiały do dziejów społeczności żydowskiej Lublina*. Pod red. Tadeusza Pądzika. Lublin: Wyd. Uniw. MCS, 1995 s. 271.

502. *LUBLIN* pamięć i pamiątki. Przywileje królewskie miasta Lublina XIV–XVIII w. w zasobie Archiwum Państwowego w Lublinie. [Katalog wystawy]. Wprowadz. i oprac. katalogu Justyna Kliszewska; Archiwum Państwowe w Lublinie. Lublin: Urząd Miejski, 1997 s. 23.

Wydano z okazji 680-lecia lokacji Lublina.

503. MAGIER Dariusz.: *Starania pracowników białskiego magistratu o odzyskanie archiwaliów miejskich po I wojnie światowej w świetle akt miasta Białej Podlaskiej*. *Archiwista Polski*. 1997 nr 4 s. 71–76.

504. PAWŁOWSKA Anna Teresa, SIRKO Mieczysław.: *Mapy Ordynacji Zamojskiej ze Zwierzyńca w zbiorach Archiwum Państwowego w Lublinie*. *Pol. Prz. Kartogr.* [T.] 26: 1994 nr 3 s. 140–149.

505. TROJANOWSKA Maria.: *Źródła do dziejów Chełma od XV do XX wieku w zasobie Archiwum Państwowego w Lublinie*. [Cz. 1]. *Rocz. Chełm*. [T.] 2: 1996 s. 11–49.

506. TROJANOWSKA Maria.: *Źródła do dziejów Żydów lubelskich w XVI–XVIII wieku w zasobie Archiwum Państwowego w Lublinie*. [W:] *Żydzi w Lublinie. Materiały do dziejów społeczności żydowskiej Lublina*. Pod red. Tadeusza Pądzika. Lublin: Wyd. Uniw. MCS, 1995 s. 271.

AP w ŁODZI

507. *ARCHIWUM* Państwowe w Łodzi. [Informator o zasobie]. Oprac. Maciej Janik i Maciej Wilmański; Archiwum Państwowe w Łodzi, Stowarzyszenie Archiwistów Polskich Oddział w Łodzi. Łódź: Wyd. Nauk. 1996 s. 245 [4] k. tabl.

508. PERZYNA Paweł.: *Procesy archiwo-twórcze i metody opracowania akt organizacji młodzieżowych z Łodzi i województwa*. *Archeion*. [T.] 98: 1997 s. 66–86.

AP w OLSZTYNIE

509. *WARMIACY i Mazurzy w PRL*. Wybór dokumentów. Rok 1945, przygot. do druku Tadeusz Baryła. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego, 1994 s. 176.

Rec.: GOLON Mirosław, *Zap. Hist.* [T.] 2: 1997 z. 1 s. 172–178.

AP w OPOLU

Informacje o materiałach archiwalnych

510. GRUCHACZ Mirosław.: Stan zachowania zespołów akt zakładów przemysłowych w Archiwum Państwowym w Opolu. *Archiwista Polski*. 1996 nr 4 s. 73–77.

511. HATAŁSKA-RYGOROWICZ Marta.: Przegląd najciekawszych dokumentów ze zbiorów Archiwum Państwowego w Opolu (o nieustalonej przynależności zespołowej z lat 1427–1907). *Zesz. Nauk. Hist.* 1996 z. 33 s. 17–21.

AP w PŁOCKU

512. STOGOWSKA Anna Maria.: Archiwum Państwowe w Płocku. Płock: AP, 1995 s. 61 (6).

Rec.: DZIEWAŁTOWSKA Jadwiga, *Archeion*. [T.] 97: 1997 s. 219–220.

Informacje o materiałach archiwalnych

513. STOGOWSKA Anna.: Archiwum Rotacyjne w Płocku. *Archiwista Polski*. 1997 nr 1 s. 38–39.

514. STOGOWSKA Anna Maria.: Materiały dotyczące obrony Płocka w Archiwum Państwowym w Płocku. *Płoc. Roczn. Hist.-Arch.* [T.] 1: 1995 s. 109–116.

Wojna polsko-radziecka.

AP w POZNANIU

515. RADTKE Irena.: Dzieje i metody porządkowania akt miasta Poznania z okresu staropolskiego. *Archeion*. [T.] 97: 1997 s. 21–42.

Informacje o materiałach archiwalnych

516. CHONIAWKO Andrzej.: Wartość źródłowa akt Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej zgromadzonych w Archiwum Państwowym w Poznaniu. *Pozn. Roczn. Arch.-Hist.* [R.] 2/3: 1994–1995 s. 77–84.

517. RZEPA Grażyna, STASZEWSKA Hanna.: Materiały źródłowe do dziejów pożar-

nictwa i straży wielkopolskich w zasobie Archiwum Państwowego w Poznaniu. *Muz. Roczn. Pożarn.* [T.] 3: 1992 [druk.:] 1993 s. 149–153.

XVIII–XX w.

518. SCHOLTZ Erazm, SZCZEPANIAK Marek.: Nowe źródła archiwalne do dziejów Gniezna i powiatu gnieźnieńskiego w XIV wieku i pierwszej połowie XX wieku. *Pozn. Roczn. Arch.-Hist.* [R.] 2/3: 1995–1995 s. 27–42.

Dotyczy ksiąg metrykalnych przechowywanych w AP w Poznaniu.

519. STASZEWSKA Hanna.: Akta Komitetu Tadeusza Rutowskiego we Lwowie (1915–1925) w zasobie Archiwum Państwowego w Poznaniu. *Archeion*. [T.] 98: 1997 s. 169–174.

520. STASZEWSKA Hanna.: Źródła do dziejów harcerstwa wielkopolskiego w zasobie Archiwum Państwowego w Poznaniu. *Pozn. Roczn. Hist.-Arch.* [R.] 2/3: 1994–1995 s. 103–114.

Taż, *Archeion*. [T.] 97: 1997 s. 168–179.

521. WOJCIECHOWSKA Zofia.: Korespondencja w aktach podworskich przechowywanych w Archiwum Państwowym w Poznaniu. *Pozn. Roczn. Hist.-Arch.* [R.] 2/3: 1994–1995 s. 91–102.

AP w PRZEMYŚLU

522. BOBUSIA Bogusław.: Otwarcie nowej siedziby Archiwum Państwowego w Przemyśle. *Archeion*. [T.] 97: 1997 s. 370–371.

523. BOBUSIA Bogusław.: Sprawozdanie Archiwum Państwowego w Przemyśle za rok 1996. *Roczn. Hist.-Arch.* [T.] 11: 1996 s. 201–227.

524. DŁUGOSZ Emilia.: Kronika Archiwum Państwowego w Przemyśle za rok 1995. *Roczn. Hist.-Arch.* [T.] 11: 1996 s. 197–200.

525. KONIECZNY Zdzisław.: Lokale i budynki archiwum przemyskiego. *Przemyśl: Archiwum Państwowe w Przemyśle*, 1996 s. 20.

526. WYDAWNICTWA Archiwum Państwowego w Przemyślu. Rocz. Hist.-Arch. [T.] 11: 1996 s. 233–237.

Pomoce archiwalne

527. DALECKI Maciej.: Akta dóbr biskupów przemyskich obrządku łacińskiego 1652–1883. [Inwentarz archiwalny zespołu]. Rocz. Hist.-Arch. [T.] 11: 1996 s. 101–113.

528. PROKSA Michał.: Akta instytucji pomocy społecznej i zdrowia w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu. [Przewodnik po zespołach]. Archiwum Państwowe w Przemyślu. Przemyśl: AP, 1997 s. 77.

529. PROKSA Michał.: Akta miasta Przeworska w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu. [Przewodnik po zespole]. Przemyśl: Archiwum Państwowe w Przemyślu, 1996 s. XVII (1), 125 (12) s. tabl.

530. SPIS zespołów całkowicie opracowanych w Archiwum Państwowym w Przemyślu. Wyd. 3 (uzupełn.). Wstęp i oprac. Jadwiga Kosakowska-Góral. Przemyśl: Archiwum Państwowe w Przemyślu, 1996 s. XXII 121.

Wyd. 1 1991 r.; wyd. 2 z uzupełn. 1993 r.

Informacje o materiałach archiwalnych

531. KONIECZNY Zdzisław: Akta dotyczące polsko-ukraińskich instytucji i organizacji ukraińskich w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu. Rocz. Hist.-Arch. [T.] 10: 1995 s. 197–202.

532. KONIECZNY Zdzisław: Źródła do dziejów ziem województwa tarnobrzskiego w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu. Rocz. Hist.-Arch. [T.] 11: 1996 s. 125–134.

533. KROCHMAL Jacek.: Pieczęcie i herb miasta Przemyśla. Archiwum Państwowe w Przemyślu, Polskie Towarzystwo Historyczne Oddz. w Przemyślu. Przemyśl: AP, 1997 s. 122 (4).

534. KROCHMAL Jacek.: Przywilej lokacyjny miasta Radymna z 1431 roku. Przemyśl: AP, 1993 s. 14 (1).

535. KOZAK Szczepan.: Reprezentatywność galicyjskich akt notarialnych z zasobu Archiwum Państwowego w Przemyślu. Archeion. [T.] 98: 1997 s. 45–65.

536. NOWAK Anna.: Akta Józefa Benbenka w zasobie przeworskiego archiwum. Rocz. Hist.-Arch. [T.] 10: 1995 s. 203–206.

537. PROKSA Michał.: Akta Państwowych Gospodarstw Rolnych w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu. Przemyśl: AP, 1993 s. (3) 44.

538. PROKSA Michał.: Akta Rolniczych Spółdzielni Produkcyjnych w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu. Przemyśl: AP, 1993 s. (3) 39.

539. PROKSA Michał.: Przywilej lokacyjny miasta Leska z 1477 roku. Przemyśl: AP, 1993 s. 10 (1).

540. PROKSA Michał.: Typowe zagospodarowanie (zabudowa) dominium na przykładzie dominium Wysowa (1774–1843). Rocz. Hist.-Arch. [T.] 11: 1996 s. 135–151.

W aneksie Akta zespołu dominium Wysowa.

AP w RADOMIU

541. ARCHIWUM Państwowe w Radomiu. [Przewodnik po zasobie archiwalnym]. Oprac. zbior. pod red. Heleny Kisiel; Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Warszawa: NDAP, 1996 s. 235 (12).

Rec.: CHODUBSKI Andrzej, Archeion. [T.] 98: 1997 s. 213–216.; PENKALLA Adam, Biul. Żyd. Inst. Hist. 1996 nr 4 (180) s. 90–91.; ZIELIŃSKI Stanisław, Wieś Radom. [T.] 5: 1997 s. 329–334.

AP w RZESZOWIE

542. BASTA Jan.: Dobra łańcuckie Potockich. Zarys problematyki i źródła do dziejów ordynacji w zasobie Archiwum Państwowego w Rzeszowie. Misc. hist.-arch. [T.] 8: 1997 s. 35–41.

543. INFORMATOR archiwalny. Oprac. Zofia Szulc. Rzeszów: AP 1994 s. 129.

Rec.: BANDURKA Mieczysław, Archeion. [T.] 97: 1997 s. 221–222.

544. WIZIMIRSKA Barbara.: Kronika [Archiwum Państwowego w Rzeszowie]. Prace Hist.-Arch. [T.] 1: 1993 s. 163–166.

Marzec 1980–lipiec 1993 r.

AP w SIEDLCACH

545. KSIĘGA Pamiątkowa. Jubileusz 45-lecia Archiwum Państwowego w Siedlcach 1950–1995. Siedlce: Archiwum Państwowe, Fundacja Kultury Podlaskiej, 1997 s. 55.

Publikacja ukazała się w roku jubileuszu 450-lecia Siedlec.

546. KULIGOWSKI Janusz.: 45-lecie archiwum Państwowego w Siedlcach. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 379–381.

Informacje o materiałach archiwalnych

547. GŁOWACKA-MAKSYMIOK Urszula.: Ulice Siedlec. Historia. Patroni. Zabytki. Siedlce: AP w Siedlcach, 1997 s. 171 (1) map. luz.

548. KULIGOWSKI Janusz.: Fotografie Siedlec z lat 1900–1944. (Ze zbiorów Archiwum Państwowego w Siedlcach). Archiwum Państwowe w Siedlcach. Siedlce: AP, 1997 s. 71.

549. KULIGOWSKI Janusz.: Kontrakt zamiany dóbr siedleckich za dobra rządowe w Lubelskiem pomiędzy książętami Czartoryskimi a rządem austriackim z 15 VI 1807 r. Pr. arch.-kon. 1997 z. 10 s. 81–101.

W aneksie publikowany dokument-kontrakt zamiany, oryginalna kopia sporządzona 17 XII 1814 r.

550. KULIGOWSKI Janusz.: Liczebność mieszkańców Siedlec, stan z dn. 1 X 1940 r. Pr. arch.-kon. 1997 z. 10 s. 209–225.

551. MAKSYMIOK Katarzyna.: Druki ulotne, kierowane do unitów na Podlasiu, z Archiwum Państwowego w Siedlcach (1903–1905). Pr. arch.-kon. 1993 z. 8 s. 79–103.

552. WELIK Grzegorz.: Akta siedleckiej policji w AP Siedlce jako źródło do dziejów miasta. Pr. arch.-kon. 1997 z. 10 s. 135–173.

553. WIĘCH-TCHÓRZEWSKA Wanda.: Źródła do dziejów Siedlec. Pr. arch.-kon. 1997 z. 10 s. 65–79.

AP w SUWAŁKACH

554. RADZIWIŃCZAK Tadeusz.: 40 lat Archiwum Państwowego w Suwałkach. Białostocczyzna. 1995 [nr] 4 s. 154–156.

Suwałki, 24 X 1995 r.

AP w SZCZECINIE

555. FRANKIEWICZ Bogdan.: Refleksje o pracy w Archiwum Szczecińskim. Szcz. Inf. Arch. 1993 nr 8 s. 187–190.

556. KOZŁOWSKI Kazimierz.: Pierwsze dziesięć lat władzy politycznej na Pomorzu Zachodnim (1945–1955). Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Warszawa–Szczecin: Wyd. AP „Dokument”, 1994 s. 412.

Rec.: CHODUBSKI Andrzej, Archeion. [T.] 97: 1997 s. 255–257.

557. [PIĘĆDZIESIĄT] 50 lat Archiwum Państwowego w Szczecinie. Oprac. zespół. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 374–377.

558. STELMACH Mieczysław.: Losy archiwaliów szczecińskich w okresie II wojny światowej. Szcz. Inf. Arch. 1995 nr 9 s. 17–39.

559. STELMACH Mieczysław.: Zarys działalności Archiwum Państwowego w Szczecinie w latach 1918–1939. Szcz. Inf. Arch. 1993 nr 8 s. 13–28.

560. TECHMAN Ryszard.: Opracowanie zasobu Archiwum Państwowego w Szczecinie w latach 1991–1993. Szcz. Inf. Arch. 1993 nr 8 s. 5–12.

Pomoc archiwalne

561. MACHOLAK Jan.: Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Szczecinie 1950–1973. [Informacja o zespole]. Szcz. Inf. Arch. 1995 nr 9 s. 62–87.

562. SPIS ksiąg metrykalnych i ich duplikatów w zasobie Oddziału Archiwum Państwowego w Gorzowie Wlkp. Oprac. Stanisława Janicka, Teresa Kuciak, Dariusz Rymar. Szcz. Inf. Arch. 1993 nr 8 s. 69–135.

563. SPIS ksiąg pruskich Urzędów Stanu Cywilnego w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie (stan na 31 grudnia

1994 r.). Oprac. Maciej Szukała. Szcz. Inf. Arch. 1995 nr 9 s. 100–142.

Informacje o materiałach archiwalnych

564. FRAGMENT protokołu z posiedzenia egzekutywy KW PPR w Szczecinie z 20 grudnia 1947 r. dotyczącego problemów ludności żydowskiej na Pomorzu Zachodnim. Wstęp i oprac. Kazimierz Kozłowski. Szcz. Inf. Arch. 1995 nr 9 s. 143–159.

565. FRANKEL Maria.: Ogłoszenia, obwieszczenia i zarządzenia władz miejskich Szczecina maj–lipiec 1945. Szcz. Inf. Arch. 1993 nr 8 s. 136–150.

566. FRANKIEWICZ Bogdan.: Materiały do dziejów polskich i cudzoziemskich robotników przymusowych w Archiwum Państwowym w Szczecinie. Szcz. Inf. Arch. 1995 nr 9 s. 51–61.

567. GIZA Antoni.: List Iwana IV Groźnego do cesarza Ferdynanda I z 1560 r. w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie. Szcz. Inf. Arch. 1995 nr 9 s. 40–46.

568. GIZA Antoni.: Szczecińska pożyczka Zygmunta Augusta. Dokument z 1569 r. Szcz. Inf. Arch. 1993 nr 8 s. 29–37.

569. KOZŁOWSKI Kazimierz: Pierwsze dzieje lat władzy politycznej na Pomorzu Zachodnim (1945–1955). Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Warszawa–Szczecin: Wyd. AP „Dokument”, 1994 s. 412.

Rec.: JABŁONKA Krzysztof, Archiwista Polski. 1994 nr 4 s. 103–106.

570. KOZŁOWSKI Kazimierz, MACHOLIK Jan.: Dokumenty archiwalne z lat 1947–1958 dotyczące ludności ukraińskiej w Archiwum Państwowym i Delegaturze Urzędu Ochrony Państwa w Szczecinie. Szcz. Inf. Arch. 1993 nr 8 s. 50–58.

571. REGESTENBUCH der Urkundensammlung der Stadt Stettin 1243–1856. Auf Grund des Manuskriptes von Karl Otto Grotefend zum Druck vorbereitet von Bogdan Frankiewicz und Jerzy Grzelak. Szczecin: Archiwum Państwowe T. 1: Regesten.,

1996 s. XLVII (1), 384. T. 2: Regesten., 1996 s. 199.

572. REGESTY dokumentów miasta Szczecina z lat 1243–1856. Oprac. i tłum. Radosław Gaziński, Jerzy Grzelak, Jerzy Podrański. Szczecin: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Archiwum Państwowe w Szczecinie, 1993 s. 328 VII.

Rec.: ZDRENKA Joachim, Zap. Hist. [T.] 61: 1996 z. 2–3 s. 92–94.

573. SZCZĘSNY Mikołaj.: Zbiór Carla Loewego w zasobie Archiwum Państwowego w Szczecinie. Szcz. Inf. Arch. 1993 nr 8 s. 38–49.

574. TECHMAN Ryszard.: Sprawozdanie z działalności Biura Łącznikowego Wojewody Szczecińskiego z władzami wojskowymi polskimi i radzieckimi w okresie 1945–1948. Szcz. Inf. Arch. 1993 nr 8 s. 151–178.

575. TECHMAN Ryszard.: Źródła do dziejów Pomorza Zachodniego. Gospodarka morska w latach 1945–1950. Uniwersytet Szczeciński, Archiwum Państwowe w Szczecinie. Szczecin: Uniw. Szczeciński, AP, T. 5: 1992 s. 234.

Rec.: MACHALIŃSKI Zbigniew, Zap. Hist. [T.] 61: 1996 z. 4 s. 153–155.

576. TUREK-KWIATKOWSKA Lucyna.: Szkolnictwo ukraińskie na Pomorzu Zachodnim w latach 1947–1965 w świetle źródeł archiwalnych. Szcz. Inf. Arch. 1993 nr 8 s. 59–68.

ODDZIAŁ W GORZOWIE WIELKOPOLSKIM

577. JANICKA Stanisława.: Car Piotr Wielki i August II Mocny w Gorzowie Wielkopolskim (Landsbergu) — 1–5 sierpnia 1712 r. Nadw. Rocz. Hist. Arch. 1995 nr 2 s. 188–192.

Akta miasta Gorzowa — Sprawy Policji. Służba Bezpieczeństwa. Podróż Cara Piotra I przez Landsberg 1712 r.

578. RYMAR Dariusz.: Wystawa przemysłowa 2–4 marca 1946 r. Przyczynek do dziejów przemysłu na terenie powiatu gorzowskiego. Nadw. Rocz. Hist. Arch. 1996 nr 3 s. 138–142.

W archiwum znajduje się dokument: Album pamiątkowy I Wystawy Przemysłowej obwodu gorzowskiego w Gorzowie Wielkopolskim (Ziemia Lubuska) w dn. 1–4 III 1946.

AP w TORUNIU

579. KWIATKOWSKA Wiesława: Archiwum Państwowe w Toruniu. Roczn. Tor. [T.] 23: 1996 s. 189–191.

580. RADZIMIŃSKI Andrzej, TANDECKI Janusz.: Katalog dokumentów i listów krzyżackich Archiwum Państwowego w Toruniu. Warszawa: DiG, NDAP, 1994 T. I: (1251–1454) s. XX, 148.

Rec.: JÓŹWIAK Sławomir, Zap. Hist. [T.] 61: 1996 z. 4 s. 130–132.

AP we WROCŁAWIU

Pomoc archiwalne

581. ARCHIWUM Państwowe we Wrocławiu. [Przewodnik po zasobie archiwalnym do 1945 roku]. Oprac. zbior. pod red. Andrzeja Derenia i Rościława Żerelika [aut. Barbara Baworowska i in.]; Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Wrocław: Wyd. „Arboretum”, 1996 s. 384 (1).

Rec.: MOTAS Mieczysław, Archeion. [T.] 98: 1997 s. 211–213.

582. REGESTY nowożytnych dokumentów klasztoru trzebnickiego, cz. 1 (1501–1600). Wyd. Kazimierz Bobowski, Uniwersytet Wrocławski, Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych. Wrocław: Uniw. Wr., 1995 s. 104.

Rec.: JUREK Tomasz, Kwart. Hist. [R.] 104: 1997 nr 3 s. 107–109.

583. STELMACH Roman.: Zakończenie sporu między benedyktynami a premonstratensami wrocławskimi. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 141–146.

Informacje o materiałach archiwalnych

584. INDYKCJA dominiów, poddanych i miast śląskich według „Pierwszej Rewizji”

z 1726 roku. Materiały do statystyczno-geograficznego opisu Śląska z pierwszej połowy XVIII wieku. Wydał Kazimierz Orzechowski; Uniw. Wr. Centr. Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych. Wrocław: Uniw. Wr. CBŚiB, 1995 s. 240.

W AP we Wrocławiu znajduje się rękopis o sygn. Hs A 73.

585. STELMACH Roman.: Materiały dotyczące okresu napoleońskiego w Archiwum Państwowym we Wrocławiu. Roczn. Lubus. [T.] 22: 1996 cz. 1 s. 95–109.

ODDZIAŁ w LEGNICY

586. ŁABOREWICZ Edyta.: Źródła do dziejów kościoła w Legnicy. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 149–153.

2. ARCHIWA O POWIERZONYM ZASO- BIE

ARCHIWA POLSKIEJ AKADEMII NAUK

Pomoc archiwalne

587. INWENTARZE zespołów archiwalnych ogłoszone w numerach 1–35 „Biuletynu Archiwum PAN” (układ chronologiczny). Biul. Arch. PAN. 1996 nr 37 s. 120–127.

588. INWENTARZE zespołów archiwalnych ogłoszone w numerach 1–35 „Biuletynu Archiwum PAN” (układ alfabetyczny). Biul. Arch. PAN. 1996 nr 37 s. 128–131.

589. KULECKA Alicja.: Nabytki Archiwum PAN w latach 1994–1995. Kwart. Hist. Nauki. 1996 nr 3/4 s. 217–224.

590. SPRAWOZDANIE z działalności Archiwum PAN w 1995 r. Biul. Arch. PAN. 1996 nr 37 s. 102–119.

Informacje o materiałach archiwalnych

591. MAJKOWSKA Rita.: Archiwum Polskiej Akademii Umiejętności – dzieje, zasób, stan opracowania. Krak. Roczn. Arch. [T.] 2: 1996 s. 70–84.

592. MAJKOWSKA Rita.: Spuścizny i materiały uczonych polskich przechowywane w Oddziale Archiwum Polskiej Akademii

Nauk w Krakowie (nabytki w r. 1993). Rocz. Oddz. PAN w Krakowie za rok 1993 [druk.:] 1995 s. 139–140.

593. MAJKOWSKA Rita.: Spuścizny i materiały uczonych polskich przechowywane w Oddziale Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (nabytki w r. 1994). Rocz. Oddz. PAN w Krakowie za rok 1994 [druk.:] 1995 s. 125–126.

594. MIZIKOWSKI Józef, SZTRAJ Elżbieta.: Materiały Edwarda Stenza. Biul. Arch. PAN. 1996 nr 37 s. 61–93.

Inwentarz archiwalny.

595. WRZOSKOWA Maria.: Materiały Stanisława Srokowskiego (III-22). Biul. Arch. PAN. 1996 nr 37 s. 20–60.

Inwentarz archiwalny.

596. Z MATERIAŁÓW Stanisława Kutrzeby... List Włodzimierza Antoniewicza z 25 października 1944 roku do Stanisława Kutrzeby. Oprac. Piotr Milczanowski. Krak. Rocz. Arch. [T.] 2: 1996 s. 128–131.

Krakowski Oddział Archiwum PAN – spuścizna naukowa prof. Stanisława Kutrzeby.

3. ARCHIWA UNIwersYTETÓW

597. ARCHIWUM Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. Red. Anna Łosowska. Lublin: Wyd. UMCS, 1997 s. (1) 15.

598. FILIPCZAK Teresa.: Ocena stanu archiwów wyższych uczelni Krakowa ze strony nadzoru nad narastającym zasobem. Krak. Rocz. Arch. [T.] 2: 1996 s. 165–167.

599. JADCZAK Ryszard.: Akta osobowe Kazimierza Twardowskiego. Ruch Filoz. [T.] 50: 1993 nr 3 s. 279–280.

Mikrofilm z materiałów przechowywanych w Państwowym Archiwum Obwodu Lwowskiego zdeponowany w Bibliotece Wydz. Filozofii i Socjologii UMCS w Lublinie.

600. KATALOG mikrofilmów Ośrodka Archiwów Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, nr 6: Maria Dębska. Arch. Bibl. Muz. Kośc. [T.] 67: 1997 s. 143–220.

601. SÓJKA Jerzy.: Akta Państwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Łodzi w zasobie Archiwum Uniwersytetu Łódzkiego. Acta Univ. Lodzien. Folia Paedagog. et Psychol. [Vol.] 35: Między przeszłością a przyszłością: 1995 s. 197–200.

602. TYTKO Marek Mariusz.: Komputeryzacja informacji biograficznej w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego — stan obecny, perspektywy, koncepcje. Krak. Rocz. Arch. [T.] 3: 1997 s. 179–185.

4. ARCHIWA WYDZIELONE (RESORTOWE I PARTYJNE)

603. FILIPCZAK Teresa.: Problemy brakovania dokumentacji w archiwach Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w latach 1945–1990 na przykładzie b. Archiwum Komitetu Krakowskiego (Wojewódzkiego) PZPR w Krakowie. Krak. Rocz. Arch. [T.] 3: 1977 s. 187–189.

Ref. wygłoszony 30 IX 1995 r. na I Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Archiwa popartyjne w Europie Środkowej i Wschodniej”, Stara Wieś k. Węgrowa.

604. MADAJCZYK Piotr.: Memorandum ambasadora ZSRR w Warszawie, Wiktora Lebediewa, z 15 I 1946 r. w sprawie przesiedlenia Niemców. Dzieje Najnowsze. R. 28: 1996 [z.] 3/4 s. 117–120.

Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych — zespół 6, t. 485 — dokumenty zawierające radziecką ocenę polskich metod przeprowadzania przesiedleń Niemców 1945–1946.

605. U KRESU samodzielnego ruchu ludowego. Polskie Stronnictwo Ludowe 1947–1949. Protokoły, sprawozdania, listy. Zebrali, oprac. i wstępem poprzedz. Józef Szaflik, Romuald Turkowski. Warszawa: NDAP, 1995 s. 284.

Rec.: MIERZWIŃSKI Henryk, Archeion. [T.] 97: 1997 s. 257–259.

606. WOSZCZYŃSKI Bolesław: Dokumentacja partyjna w polskich archiwach państwowych. Archeion. [T.] 96: 1996 s. 38–49.

CENTRALNE ARCHIWUM WOJSKOWE

607. CENTRALNE Archiwum Wojskowe. [Informator o zasobie]. Oprac. Andrzej Bartnik, Jerzy Ciesielski, Wanda Roman [i in.]. Warszawa: CAW, 1996.

Informacje o materiałach archiwalnych

608. BOBUSIA Bogusław.: Wybór tekstów źródłowych dotyczących sytuacji na terenach objętych akcją „Wisła” w 1947 roku. (Przechowywanych w Centralnym Archiwum Wojskowym CAW). Rocz. Hist.-Arch. [T.] 11: 1996 s. 135–151.

609. CIESIELSKI Jerzy.: Zbrodnie sowieckie na oficerach polskich 1939–1940. Biul. Wojsk. Służby Arch. 1996 nr 19 s. 80–86.

Kolekcja materiałów z archiwów rosyjskich i CAW.

610. HILLER Wiesław.: Kartoteka polskich jeńców wojennych z 1939 r. Biul. Wojsk. Służby Arch. 1996 nr 19 s. 97–100.

Archiwalia pozyskane z archiwów moskiewskich przez Wojskową Komisję Archiwalną.

611. KOZAK Zygmunt, MŁYNARSKA-KONDRAT Elżbieta.: Archiwa okręgów wojskowych i rodzajów sił zbrojnych w wojskowej sieci archiwalnej. Biul. Wojsk. Służby Arch. 1996 nr 19 s. 5–18.

612. KUDŁA Hanna.: Kolekcja biograficzna Józefa Piłsudskiego w zbiorach faktograficznych Centralnego Archiwum Wojskowego. Biul. Wojsk. Służby Arch. 1996 nr 19 s. 135–143.

613. MASŁOWSKI Ryszard.: Informacja o wybranych dokumentach pozyskanych w archiwach Litwy i Białorusi w ramach prac Wojskowej Komisji Archiwalnej. Białostoczyna. 1997 [nr] 2 (46) s. 124–130.

Wojskowa Komisja Archiwalna powołana w 1992 r. przez MON.

614. MATERIAŁY do historii polskiej Oddzielnej Brygady na Kaukazie 1917–1918 w Centralnym Archiwum Wojskowym. Oprac. Zdzisław G. Kowalski. Biul. Wojsk. Służby Arch. 1996 nr 19 s. 144–198.

615. MATUSZCZAK Tomasz.: Organizacja szefostwa Lotnictwa Naczelnego Dowództwa WP w latach 1919–1920 w świetle akt Centralnego Archiwum Wojskowego. Biul. Wojsk. Służby Arch. 1996 nr 19 s. 39–47.

616. NALEPA Edward, Jan.: 10 Pułk KBW w wydarzeniach poznańskich 1956 roku. Wojsk. Prz. Hist. [R.] 41: 1996 nr 3 s. 180–195.

Oryginał dokumentu w CAW, zespół akt-Sztab KBW.

617. REZMER Waldemar.: Z historii polskiego wywiadu przed II wojną światową. Dwa dokumenty. Wojsk. Prz. Hist. [R.] 41: 1996 nr 1 s. 105–115.

Publikowane dokumenty to Wytyczne dla organizacji wojennej sieci agencji i Wytyczne organizacji społecznej sieci informacyjnej.

618. ROMAN Wanda.: Archiwalia Głównego Zarządu MON. Biul. Wojsk. Służby Arch. 1996 nr 19 s. 87–96.

619. STOLARCZYK Józef.: Oddziały bojowe „Rozłucz” w akcji dywersyjnej „Łom” na Rusi Zakarpackiej. Rocz. Hist.-Arch. [T.] 11: 1996 s. 81–99.

620. WOYNO Jacek.: Węgrzy w Legionach Polskich. Biul. Wojsk. Służby Arch. 1996 nr 19 s. 19–38.

W załączniku wykaz Węgrów służących w Legionach Polskich opracowany na podstawie akt oznaczonych zachowanych w CAW.

621. WYBÓR dokumentów do bitwy nad Niemnem. Cz. 1: Rozkazy, meldunki i komunikaty. Wojsk. Prz. Hist. [R.] 42: 1997 nr 1–2 s. 166–216.

622. WYSOCKI Jacek.: Kartoteka akt personalnych pozyskanych z archiwów rosyjskich. Biul. Wojsk. Służby Arch. 1996 nr 19 s. 144–198.

INNE WOJSKOWE: ARCHIWUM POLSKI PODZIEMNEJ

623. ARCHIWUM Polski Podziemnej 1939–1956. Zbiór prasy konspiracyjnej. [Inwentarz cz. 2.]. Oprac. Jan Kreusch. Dokumenty i Materiały Archiwum Polski Podziemnej 1939–1956. 1995 nr 3 s. 189–197.

624. ARMIA Krajowa na Pomorzu. [Materiały sesji naukowej w Toruniu w dniach 14–15 listopada 1992 r.]. Pod red. Elżbiety Zawackiej i Mieczysława Wojciechowskiego. Toruń, 1993 s. 349.

Rec.: REZMER Waldemar, Zap. Hist. [T.] 61: 1996 z. 2–3 s. 109–112.

625. BORATYN Iwona, WROŃSKI Paweł: Historia spod parkietu. Gaz. Wybor. 1997 nr 11 s. 14–15.

Odnalezienie wojennego archiwum Polski Podziemnej w Milanówku.

5. ARCHIWA INSTYTUTÓW I TOWARZYSTW NAUKOWYCH

626. ACTA Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu. Paryż: Nakładem Biblioteki Polskiej. [T.] 1: 1991 s. 302 (3); [T.] 2: 1993 s. 296 (2).

Rec.: KALEMBKA Sławomir, Kwart. Hist. [R.] 103: 1996 z. 4 s. 157–160.

627. CZARNUCH Zbigniew.: Towarzystwo Przyjaciół Archiwum i Pamiątek Przeszłości. Sprawozdanie za okres od października 1994 do września 1995 r. Nadw. Roczn. Hist.-Arch. 1996 nr 3 s. 270–274.

628. GASS Izabela.: Judaica w zbiorze fotografii Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu — Instytucie Pamięci Narodowej. Archiwista Polski. 1997 nr 4 s. 77–80.

629. INWENTARZ zbioru „Pamiętki Żydów” 1939–1945 Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego. Warszawa: Żydowski Inst. w Polsce; DiG, 1994 s. 95 (1), (6) tabl.

6. ARCHIWA ZAKŁADOWE

630. JABŁOŃSKI Andrzej, POSTUŁA Zbigniew.: Archiwa zakładowe urzędów wojewódzkich w świetle badań ankietowych „AZAK”, stan na 30.10.1995. Archiwista Polski. 1996 nr 4 s. 44–72.

631. MASALSKI Piotr.: Archiwum Zakładowe w Instytucie Ciężkiej Syntezy Organicznej w Kędzierzynie-Koźlu. Archiwista Polski. 1996 nr 4 s. 82–83.

632. NOBIS Kazimierz.: Dokumentacja konstrukcyjna i technologiczna — pojęcia, części składowe, ocena wartości. Archiwista Polski. 1997 nr 3 s. 78–85.

7. ARCHIWA KOŚCIELNE

a) POLSKIE

633. DOKUMENT lokacyjny wsi Żegiestów. Wyd. i wstępem poprz. Wacław Urban. Stud. Hist. [R.] 40: 1997 z. 2 s. 239–243.

Dokument przechowywany w Archiwum Archidiecezjalnym w Krakowie.

634. DZIWOK Julia, KOWALCZYK Halina.: Kancelaria biskupa Stanisława Adamskiego w zbiorach Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach. Arch. Bibl. Muz. Kośc. [T.] 65: 1996 s. 83–148.

635. JEMIELITY Witold.: Materiały dotyczące obszaru Litwy znajdujące się w Archiwum Diecezjalnym w Łomży. Białostocka. 1997 [nr] 4 (48) s. 105–109.

636. KOLAK Wacław.: Katalog Archiwum oo.[Ojców] Augustianów w Krakowie 1299–1950. Dok. pergaminowe oprac. Krysztyna Jelonek-Litewkwa. Kraków: Klasztor oo. Augustianów; Archiwum Państwowe, 1996 s. 210 (8) s. tabl.

Rec.: KOŚKA Małgorzata, Archiwista Polski. 1997 nr 2 s. 75–77.

637. LIBROWSKI Stanisław: Inwentarz realny dokumentów Archiwum Diecezjalnego we Włocławku. Dokumenty samoistne. Włocławek: Nakł. autora (Wydawnictwo Ks[iędza] Prof. Librowskiego) Seria 2, Inwentarze i Katalogi T. 3: Lata 1416–1770. 1995 s. 331. (Seria 2 Inwentarze i Katalogi, t. 4) T. 4: 1359–1757. 1996 (Seria 2 Inwentarze i Katalogi, t. 5) T. 5: Lata 1638–1855. 1996 s. 320. (Seria 2 Inwentarze i Katalogi, t. 6) T. 6: Lata 1856–1974, uzupełnienia z lat 1467–1779, kopie zwykłe z lat 1236–1878. 1997 s. 256. (Seria 2 Inwentarze i Katalogi, t. 7).

Rec.: [T. 3] RULKA Kazimierz, Aten. Kapł. [T.] 126: 1996 z. 2 s. 303–305; [T. 4] Tenże. Tamże. [T.]: 127 1996 z. 3 s. 474–476.

638. NAJSTARSZE zachowane inwentarze kościoła Karmelitów w Krakowie „na Piasku”. Oprac. Waław Kolak. Krak. Roczn. Arch. [T.] 3: 1997 s. 85–98.
639. NAJSTARSZY inwentarz klasztoru Kapucynów w Krakowie. Oprac. Józef Marecki OFM Cap. Krak. Roczn. Arch. [T.] 3: 1997 s. 99–113.
640. PATER Józef.: Archiwum, Biblioteka i Muzeum Archidiecezjalne w latach 1976–1994. [W:] *Patentica et caetas* w hołdzie księdzu kardynałowi Henrykowi Gulbinowiczowi [ur. 1928] Arcybiskupowi Metropolicii Wrocławskiemu w 25-lecie sakry biskupiej: 8 II 1970–8 II 1995. Pod red. Ignacego Deca. Wrocław: PFT MWSD, 1995 s. 571.
641. RULKA Kazimierz.: Materiały archiwalne dotyczące Antoniego Wiwulskiego, projektanta kościoła Najś. Serca Jezusowego w Wilnie. Wiad. Kościelne Archidiecezji Białostockiej. R. 4: 1995 nr 1 s. 67–71.
- W Bibliotece Seminarium Duchownego we Włocławku.
642. URBAN Waław.: Regesty do dziejów szkolnictwa parafialnego w pierwszej połowie XVI w. z Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie. Arch. Bibl. Muz. Kośc. [T.] 66: 1996 s. 207–390.
643. URBAN Waław.: Szkoła kolegiacka Św. Floriana na Kleparzu w Krakowie w pierwszej połowie XVI w. w świetle krakowskiego Archiwum Archidiecezjalnego. Nasza Przyszł. [T.] 79: 1993 s. 361–364.
644. WYKAZ dokumentów dotyczących sprawy katyńskiej. Biul. Katyński. 1994 nr 39 s. 5–16.
- Opis rzeczy znalezionych w Katyniu w 1943 r. znajdujących się w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie.
645. WYPISY źródłowe do dziejów Wawelu z archiwaliów kapitulnych i kurialnych krakowskich 1542–1545. Wybrał i oprac. Bolesław Przybyszewski; Zamek Królewski na Wawelu. Kraków: Zamek Królewski na Wawelu, 1997 s. 249. Źródła do Dziejów Wawelu, t. 12, cz. 3.
646. ZWIĄZEK JAN.: Inwentarz ksiąg konsystorskich i dziekańskich w Archiwum Diecezjalnym w Częstochowie. Częstochowa: Wyd. WSP, 1993 s. 115. Częstochowskie Tow. Nauk. Ziemia Częstochowska, t. 19.
- b) ZAGRANICZNE
647. ACTA Nuntiaturae Polonae moderatore Henricus Damianus Wojtyska . T. 1 Romae 1990.
- Rec.: DŁUGOSZ JÓZEF, Odrodzenie i Reformacja w Polsce [T.] 40: 1996 s. 123–124.
648. ACTA Nuntiaturae Polonae. Tomus 23. Antonius Santa Crocé (1627–1630). Romae: Institutum Historicum Polonicum Rome. Sumptibus Fundations de Brzezje Lanckorońskich. Vol. 1: 1 III 1627–29 VII 1628. Edit Henricus Litwin., 1996 s. (10) 339.
649. ACTA Nuntiaturae Polonae. Tomus 34. Opitius Pallavicini (1680–1688). Romae: Institutum Historicum Polonicum Rome. Sumptibus Fundations de Brzezje Lanckorońskich. Vol. 2 (III 1681–15 VII 1681). Edit Maria Domin-Jačov., 1997 s. 395.
650. ACTA Nuntiaturae Polonae. Tomus 41. Iulius Piazza (1706–1708). Romae: Institutum Historicum Polonicum Rome. Sumptibus Fundations de Brzezje Lanckorońskich. Vol. 2: (1 IV 1707–31 VIII 1707). Edit Ioannes Kopiec., 1997 s. (10) 339.
651. ACTA Nuntiaturae Polonae. Tomus 57: Achilles Ratti (1918–1921). Edit. Stanislaus Wilk SDB. Romae: Institutum Historicum Polonicum Rome. Sumptibus Fundations de Brzezje Lanckorońskich. Vol. 1: (25 IV–31 VII 1918). 1995 s. XXXVIII, 454. Vol. 2: (1 VIII–11 XI 1918). 1996 s. XI, 423.
- Rec.: BUES Almut, Kwart. Hist. [R.] 104: 1997 nr 2 s. 134–136.
652. BUKOWSKA-GORGONI Christina.: Causae Polonae coram sacra Romana Rota XV-XVIII saec. Explanatio processuum et regesta documentorum. Roma: Pontificium Institutum Studiorum, 1995 s. XXVIII, 671. Studia Ecclesiastica 19; Historico-Iuridica, 1.
- Rec.: CYGAN Jerzy, Archeion. [T.] 98: 1997 s. 195–197.

653. INWENTARZ generalnego zasobu archiwalnego Zgromadzenia Córki Bożej Miłości w Wiedniu (1848–1991). Oprac. Zofia Rusztyn. Arch. Bibl. Muz. Kość. [T.] 66: 1996 s. 11–206.

Tekst również w jęz. niem.

654. SEMJANČUK Genadz.: Gistoryja pravaslaŭnaj carkvy Belastočyna ŭ fondach Belaruskogo džažaŭnaga gistoryčna archiwa ŭ Grodne. Białost. Prz. Kres. [T.] 4: 1996 s. 177–182.

8. INNE ARCHIWA

655. GASS Izabela.: Gdańsk w fotografii, 1939–1945 w zbiorach Archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Archiwista Polski. 1996 nr 4 s. 84–86; Dagerotyp. 1997 nr 6 s. 25–30.

656. GŁOWACKI Albin.: Kartoteka relacji sybirackich w zbiorach Komisji Historycznej Oddziału Łódzkiego [Związku Sybiraków]. Cz. 1–2.: My Sybiracy. 1995 nr 5 s. 122–137; 1995 nr 6 s. 63–76.

657. KRAJOWA Komisja Porozumiewawcza NSZZ „Solidarność” — posiedzenie 9–10 kwietnia 1981 r. Do druku przygot. Bogusław Kopka, wstępem opatrzył Andrzej Paczkowski; [Stowarzyszenie] Archiwum Solidarności. Warszawa: Niezależna Oficyna Wydawnicza „Nowa”, 1996 s. 329 (1). Dokumenty Archiwum Solidarności.

658. KUBAŚ Robert.: Archiwum Senatu. Archiwista Polski. 1996 nr 3 s. 38–40.

659. KUBICZEK Barbara.: Archiwum Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego w Warszawie. Archiwista Polski. 1996 nr 4 s. 78–81.

660. MOTAS Mieczysław.: Źródła do Powstania Warszawskiego w Archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu — Instytut Pamięci Narodowej. Biul. Gł. Kom. Bad. Zbrodni przeciwko Nar. Pol. Inst. Pam. Narod. [T.]: 37: 1994 s. 221–250.

9. ARCHIWA ZAGRANICZNE

OGÓLNE

661. GLUZA Zbigniew: Archiwum Wschodnie. Karta. 1996 nr 19 s. 137–151.

662. BRZECZKOWSKI Tadeusz.: Archiwalia wschodniopruskie w archiwach rosyjskich oraz w archiwach i bibliotekach wileńskich. Białostocczyzna. 1997 [nr] 1 s. 123–132.

663. JANKOWIAK Krzysztof.: Archiwalia łańcuckie poza krajem. Misc. hist.-arch. [T.] 8: 1997 s. 43–63.

664. WILCZEWSKI Waldemar.: Kwerendy Regionalnego Ośrodka Studiów i Ochrony Środowiska Kulturalnego w Białymstoku w archiwach, bibliotekach i muzeach Białorusi, Litwy i Rosji. Białostocczyzna. 1997 [nr] 9(48) s. 79–82.

ANGLIA

665. PATER Walter.: Zespół akt polskiej Marynarki Wojennej w Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego. Prz. Morski. R. 47: 1994 z. 7/8 s. 86–93.

666. PĄTEK Krzysztof.: Brytyjskie archiwa audiowizualne. (Organizacja, zbiory, działalność). Archeion. [T.] 98: 1997 s. 142–158.

667. SUCHCITZ Andrzej.: Informator Studium Polski Podziemnej 1947–1997. Londyn: Studium Polski Podziemnej, 1997 s. 214.

Rec.: TOMCZAK Andrzej, Archeion. [T.] 98: 1997 s. 217–220.

668. SPRAWOZDANIE z działalności Instytutu Polskiego im. Gen. Sikorskiego [od 1 stycznia do 31 grudnia 1996 r.], s. 41.

669. TEBINKA Jacek.: Raporty brytyjskiego wicekonsula w Szczecinie Josepha Waltersa z 1946 roku. Część I. Zap. Hist. [T.] 62: 1997 z. 1 s. 80–106.

Dokumenty przechowywane w Public Record Office w Londynie, w zespole archiwalnym zawierającym akta ambasady brytyjskiej w Warszawie i konsulatów w Polsce.

670. WOLSZA Tadeusz.: Przygotowania i przebieg wizyty gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego w USA w 1946 r. (raport ze

zbiorów Instytutu Polskiego i Muzeum Sikorskiego w Londynie). *Dzieje Najnowsze*. R. 29: 1997 [z.] 2 s. 153–169.

671. Z ZIEMI sowieckiej — w domu niewoli: relacje, raporty, sprawozdanie z londyńskiego archiwum prof. Stanisława Kota. Wybór i oprac. Janusz Gmitruk, Zygmunt Hemmerling, Jan Sałkowski. Warszawa: Ludowe Towarzystwo Naukowe, 1995 s. 192.

Rec.: KALBARCZYK Sławomir, *Archeion*. [T.] 98: 1997 s. 235–240.

672. ZAĆMIŃSKI Andrzej.: Polskie Siły Zbrojne wobec możliwości wojny. Memoriał gen. Kukieła z 1947 roku. *Wojsk. Prz. Hist.* [R.] 41: 1996 nr 3 s. 191–200.

Maszynopis 14 s. z 30 VII 1947 r. znajduje się w Instytucie Polskim i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie.

AUSTRIA

673. KOŁODZIEJ Edward.: Polonika z lat 1918–1938 w Archiwum Republiki w Wiedniu. Teki Archiwalne. Seria Nowa. [T.] 1 (23): 1996 s. 177–185.

BIAŁORUŚ

674. BOĆKOWSKI Daniel.: Przesiedlenie ludności uchodźczej — tzw. bieżęńców — do wschodnich obwodów Białoruskiej SRR jesienią 1939 roku. *Biul. Żyd. Inst. Hist.* 1997 nr 1(181) s. 77–96.

W aneksie dokumenty znajdujące się w zbiorach Narodowego Archiwum Republiki Białoruskiej w Mińsku.

675. CZYŻEWSKI Przemysław.: Najstarsza białostocka księga miejska. *Białostocczyzna*. 1995 [nr] 4 s. 111–113.

W Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku znaleziono księgę magistratu wasiłkowskiego. W opisie zespołu akt nr 1804 zapisano, że księga ta zawiera wpisy od 17 X 1668 r. do 8 VIII 1726 r. Dane te przypominają informacje o najstarszej księdze białostockiej.

676. GOŁUBOWICZ Ała K.: Dokumenty i materiały rodu Radziwiłłów w Archiwum Narodowym Republiki Białorusi. *Misc. hist.-arch.* [T.] 7: 1997 s. 93–97.

677. INFORMATOR o archiwaliach z kresów północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w zasobie archiwów białoruskich i LCVA w Wilnie. Oprac. Jan Jerzy Milewski. Białystok, 1996 s. 52.

Rec.: Majecki Henryk, *Białostocczyzna*. 1996 [nr] 1 s. 104–105.

678. IWANIUK Sławomir.: Materiały do dziejów Polski okresu międzywojennego w zbiorach Państwowego Archiwum Obwodu Brzeskiego. *Białostocczyzna*. 1997 [nr] 2 (46) s. 62–67.

679. SZYMCZUK Eugenia.: Materiały do najnowszych dziejów Polski w państwowych archiwach białoruskich w Mińsku. *Białostocczyzna*. 1997 [nr] 2(46) s. 62–67.

CZECHY

680. ČESKOSLOVENSKO-Polská jednáni o vytorení konfederace 1939–1944, Československé diplomatické dokumenty. Editor Ivan Štovicek ve spolupráci z Jaroslavem Valentou. Praha: Hist. Ústav Armády České republiky, t. 1 s. 165; t. 2 s. 166–333; t. 3 s. 334–499; t. 4 s. 500–656.

Dokumenty dotyczące rozmów czechosłowacko-polskich w sprawie federacji zaopatrzone w informację o miejscu ich przechowywania, formie.

681. NOWAK Edmund.: Z archiwum stalagu VIII B [w Łambinowicach]. *Łamb. Rocz. Muz.* [T.] 18: 1995 s. 103–107.

Wojskowe Archiwum Historyczne (Vojenský Historický Archiv) w Pradze.

FINLANDIA

682. LATER-CHODYŁOWA Elżbieta.: Archiwum Zjednoczenia Polskiego w Helsinkach (Helsinki). *Rocz. Inst. Pol.-Skand.* [R.] 9: 1993. 1994 [druk.] 1995 s. 41–63.

FRANCJA

683. KNYSZ-TOMASZEWSKA Danuta.: „Paryskie” archiwa Paula Cazina. *Prz. Hum.* 1996 nr 4 s. 137–140.

684. KRAWCZYK Marek.: Wola redaktora. Rozm. przepr. Krzysztof Masłoń. *Rzeczypospolita*. 1997 nr 146 s. 29.

Towarzystwo Opieki nad Archiwum Instytutu Literackiego w Paryżu.

GRUZJA

685. OLSZEWSKI Paweł.: Archiwa gruzińskie w Nanterre i ich znaczenie dla poznania historii Gruzji w latach 1818–1921. *Pro Georgia*. [Z.] 5: 1996 s. 54–56.

HISZPANIA

686. STĘPNIAK Władysław.: Archiwum Narodowe Katalonii w Sant Cugat del Vallés. *Archiwista Polski*. 1997 nr 4 s. 63–66.

687. TARACHA Cezary.: Źródła do dziejów Polski i polonika w archiwach hiszpańskich. *Kwart. Hist.* [R.] 103: 1996 nr 2 s. 45–54.

IZRAEL

688. RABA Joel.: Źródła do historii autonomii żydowskiej w Polsce w zbiorach Archiwum Instytutu Badań Diaspory na Uniwersytecie Telawińskim. *Acta Univ. Wratisl.*, Prawo. 1996 nr 251 s. 207–212.

689. KULGMAN Aleskander.: Droga krzyżowa. [Korespondencja z Tel Awiwu]. *Polityka*. 1997 nr 2 s. 68–69.

Losy dokumentów z pobytu polskiej armii w Palestynie.

690. OSTATNIA stacja. Ocalamy resztki archiwum Armii Polskiej. Krzysztof Zamorski, Andrzej Bartnik, Daria Nałęcz, Dobrosława Platt. Oprac. Marian Turski. *Polityka*. 1997 nr 4 s. 67–68.

Dotyczy losów dokumentów z pobytu polskiej armii w Palestynie. Polemika z artykułem Aleksandra Kulgmana *Droga krzyżowa* [Korespondencja z Tel Awiwu]. *Polityka*. 1997 nr 2 s. 68–69.

NIEMCY

691. ARCHIWUM dyplomatyczne. Sprawy polskie w Archiwum MSZ RFN. *Zesz. Niemcozn.* 1996 z. 1 s. 105–131.

692. BISKUP Marian, JANOSZ-BISKUPOWA Irena.: Odnaleziony reces zjazdu stanów Prus Królewskich i Krzyżackich w Grudziądzu z 23 IV 1523 roku. *Zap. Hist.* [T.] 61: 1996 z. 2–3 s. 71–83.

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie.

693. GAZIŃSKI Radosław.: Nowomonachyjska Kamera Wojenno-Skarbowa jako źródło do badań nad dziejami miast wschodniej Brandenburgii. *Nadw. Roczn. Hist.-Arch.* 1996 nr 3 s. 158–169.

Akta miast Brandenburgii znajdujących się obecnie na terenie Polski.

694. HARTMANN Stefan.: Tajne archiwum w Berlinie-Dahlem. *Dzieje, zadania i struktura zasobu*. [Informacja dla użytkowników polskich]. *Archeion*. [T.] 97: 1997 s. 86–98.

695. DIE HERZÖGE in Preussen und das Bistum Kulm (1525–1691). *Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und Ostpreussischen Folianten*, oprac. Ursula Benninghoven. Böhlau-Verlag, Köln-Weimar-Wien, 1993 s. 218.

Publikacja obejmuje wymianę korespondencji książąt pruskich z biskupami chełmińskimi aż do 1691 r. znajdującą się w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie-Dahlem, w działach Herzogliches Briefarchiv.

Rec.: BORAWSKA Teresa, *Zap. Hist.* [T.] 61: 1996 z. 2–3 s. 94–96.

696. KRAJEWSKA Hanna.: 67 Zjazd Archiwistów Niemieckich w Darmstadt. *Archiwista Polski*. 1996 nr 4 s. 94–96.

697. MIANOWICZ Tomasz.: Ściśle tajne z Watykanu. *Kultura*. 1996 nr 1 s. 102–110.

Dokumenty dotyczące Watykanu w archiwum STASI.

698. ROZMOWY marszałka Kulikowa z kierownictwem PRL w marcu 1981 r. Dokumenty z archiwów Ministerstwa Obrony NRD. Oprac. Tomasz Mianowicz. *Zesz. Hist.* 1996 z. 118 s. 34–44.

699. STĘPNIAK Władysław.: Z działalności Stowarzyszenia Archiwistów Niemieckich. *Archiwista Polski*. 1996 nr 3 s. 58–61.

700. TURBULY Eva.: Archiwum w Sopron i jego zasób. *Archeion*. [T.] 97: 1997 s. 132–136.

LITWA

701. BAGIŃSKA Elżbieta.: Źródła do dziejów Radziwiłłów w archiwach i bibliotekach wileńskich. Białostocczyzna. 1997 [nr] 4 (48) s. 68–78.

702. FILIPOWICZ Sławomir.: Archiwalia z XIX w. dotyczące Suwalszczyzny w zasobie Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego. Białostocczyzna. 1997 [nr] 1 s. 150–155.

703. JAŚKIEWICZ Leszek.: Z dziejów PPS: wileńskie reperkusje „wpadki” łódzkiej. Prz. Hist. [T.] 87: 1996 z. 4 s. 843–851.

Publikowane dokumenty pochodzą z Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas (Prokurator Wileńskiej Izby Sądowej).

704. KŁOZA Jarosław, MAROSZEK Józef.: Spis krzyży i kapliczek przydrożnych parafii Suchowola z 1910 r. Białostocczyzna. 1995 [nr] 1 s. 89–100.

Rejestr znajduje się w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym.

705. MATERIAŁY do Dziejów Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej w Rosji. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej. T. 1: Inwentarz materiałów do dziejów Kościoła Katolickiego w Archiwum Wileńskiego Gubernatora Wojennego. Oprac. Marian Radwan. 1997 s. 279 (2).

706. MIKNYS Rimantus.: Źródła do historii politycznej dawnej Rzeczypospolitej w spuściźnie Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Białostocczyzna. 1997 [nr] 4 (48) s. 83–90.

707. OLECHNOWICZ Leokadia.: Przegląd archiwaliów Radziwiłłów w zbiorach publicznych na Litwie. Misc. hist.-arch. [T.] 7: 1997 s. 85–91.

708. TOMCZONEK Zofia.: Źródła do dziejów kresów północno-wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej w zbiorach Litewskiego Centralnego Archiwum Państwowego w Wilnie. Białostocczyzna. 1997 [nr] 4(48) s. 98–104.

709. WILCZEWSKI Waldemar.: Opisy parafii diecezji wileńskiej z roku 1784 — oryginały w zbiorach wileńskich. Białostocczyzna. 1997 [nr] 1 s. 79–108.

Dokumenty w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie.

710. WOSZCZYŃSKI Bolesław.: Archiwum Historyczne Litwy. Archiwista Polski. 1997 nr 1 s. 40–42.

711. ZAMOYSKA Dorota.: Materiały do dziejów nauki polskiej w zbiorach wileńskich. Rekonesans badawczy. Biul. Arch. PAN. 1996 nr 37 s. 4–17.

Z pobytu w Wilnie w dn. 18 V do 1 VI 1995 r.

ŁOTWA

712. DYBAŚ Bogusław.: Księgi grodzkie dyneburskie w Łotewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Rydze. Zap. Hist. [T.] 61: 1996 z. 4 s. 111–117.

713. JEKABSONS Eriks.: Materiały dotyczące stosunków łotewsko-polskich i mniejszości polskiej na Łotwie w Państwowym Archiwum Historycznym Łotwy. Białostocczyzna. 1997 [nr] 4(48) s. 91–97.

ROSJA

714. ARCHIWA KPSS i sowieckiego gosudarstwa. Katalog opisiei i dokumentow.

Rec.: ROSOWSKA Ewa, Archiwista Polski. 1996 nr 2 s. 89–91.

715. CREUZBERGER Stefan.: Nowsze inwentarze zasobów rosyjskich archiwów. Tłum. Piotr Madajczyk, Ewa Rosowska. Dzieje Najnowsze. [R.] 29: 1997 [z.] 1 s. 131–140.

716. KULECKI Michał.: Akta ziemskie i grodzkie podlaskie w Rosyjskim Państwowym Archiwum Akt Dawnych. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 43–57.

717. LEBIEDIEWA Natalia S.: Katyń: prestuplenije protiv człowieczestwa. Moskwa: Izd. „Progress-Kultura, 1994 s. 350.

Rec.: MATERSKI Wojciech, Stud. Dziej. Rosji Eur. Śr.-Wsch. [T.] 31: 1996 s. 219–221.

718. MAJEWSKI Iwan.: Memorandum Iwana Majskiego. Tłum. Aleksander Achmatowicz. Dzieje Najnowsze. [R.] 29: 1997 [z.] 2 s. 133–152.

Publikowane w czasopiśmie „Istocznik” dokumenty z Archiwum Prezydenta Federacji Rosyjskiej.

719. MICHAJLENKO W.W., BUSŁOWA L.: Materiały polskie w Rosyjskim Archiwum Państwowym Marynarki Wojennej w Sankt-Petersburgu. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 156–159.

720. NOWIŃSKI Franciszek.: Polacy na Syberii Wschodniej. Zesłańcy polityczni w okresie między państwowym. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1995 s. 434.

Rec.: OPAKCI Zbigniew, Prz. Hist.[T.] 88: 1997, z. 2 s. 359–363.

Bazę stanowi kwerenda przeprowadzona w archiwach rosyjskich (Moskwa, Irkuck, Czyta).

721. OLEKSICKI Antoni.: Białystok i okolice — nowo pozyskane źródła kartograficzne z archiwów rosyjskich. Biul. Kon. Woj. Białost. 1996 z. 2 s. 81–84.

722. POLSKO-Sowiecka wojna 1919–1921. (raniejsze nie opublikowane dokumenty i materiały). Red. Iwan Kostiuszko. Moskwa: Inst. Słowian. Bałkan. Ros. Akad. Nauk., 1994, cz. 1–2 s. 214 (2)+221 (2).

Rec.: ACHMATOWICZ Aleksander, Nowy snop światła na wojnę polsko-sowiecką 1919–1920. Nie publikowane dotąd dokumenty z archiwów rosyjskich. Stud. Dziej. Rosji Eur. Śr.-Wsch. [T.] 31: 1996 s. 175–187.

723. PUTIEWODITIEL, t. 1: Fondy Gosudarstwiennogo archiwa Rosijskoj Fiedieracyi po istorii Rossii XIX – naczala XX ww. Red. S. W. Mironienko, Gregory L. Freeze. Moskwa, 1994 s. 394.

Przewodnik obejmuje zasób z okresu Cesarstwa Rosyjskiego z byłego Archiwum Państwowego Rewolucji Październikowej ZSRR oraz Centralnego Archiwum Państwowego RSFR. Tzw. zespoły polskie ujęte są wśród zespołów władz miejscowych Cesarstwa.

Rec.: ROSOWSKA Ewa, The Russian Archives Series — trzy woluminy serii. Archeion. [T.] 98: 1997 s. 220–221.

724. PUTIEWODITIEL, t. 2: Fondy Gosudarstwiennogo archiwa Rosijskoj Fiedieracyi po istorii RSFSR. Red. S. W. Mironienko. Moskwa, 1994 s. 707.

Zespoły akt władz i urzędów oraz organizacji społecznych z okresu 1917–1991.

Rec.: ROSOWSKA Ewa, The Russian Archives Series — trzy woluminy serii. Archeion. [T.] 98: 1997 s. 221

725. ROMAN Wanda.: Meldunki komisarzy politycznych z okresu obozów specjalnych NKWD. Wojsk. Prz. Hist. [R.] 41: 1996 nr 1 s. 240–261.

Dokumenty m.in. z Centralnego Państwowego Archiwum Specjalnego w Moskwie.

726. RUSSKIJ Archiw 14. Wielikaja Otieczestwiennaja 3 (1) i Polska: 1941–1945 k istorii wojennogo sojuza. Dokumenty i materiały. Moskwa 1994, s. 498.

Rec.: MARGULES Józef, Rosyjski zbiór dokumentów o stosunkach sowiecko-polskich w latach 1941–1945. Wojsk. Prz. Hist. [R.] 41: 1996 nr 1 s. 167–174.

727. SZCZEPAŃSKI Janusz.: Źródła do dziejów wojny polsko-sowieckiej 1920 r. w archiwach moskiewskich. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 159–165.

728. STRZYŻEWSKA Zofia.: Wystawa „Insurrekcja Kościuszkowska 1794 r.” w Muzeum Niepodległości — dokumenty i materiały Archiwum Wojskowo-Historycznego w Moskwie. Niepodl. i Pamięć. 1995 nr 1 s. 163–183.

729. WALKA caratu ze szkołą polską w Królestwie Polskim w latach 1831–1870. Materiały źródłowe. Wybór, wstęp i oprac. Karol Poznański. Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej. Warszawa, 1993 s. 565.

Rec.: SCHILLER Joanna, Rozprawy z dziejów oświaty [T.] 37: 1996 s. 189–195.

Opublikowane materiały z Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Petersburgu.

730. WOJAKOWSKI Józef.: Księgozbiory Eustachego Kajetana Sapiechy (1791–1860) i Wacława Seweryna Rzewuskiego (1785–1831). Min. Kult. i Sztuki Biuro Pełno-

mocnika Rządu do spraw Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą, Warszawa: Wyd. DiG 1996 s. 185 (1). Polskie Dziedzictwo Kulturalne Seria B. Wspólne Dziedzictwo.

Staraniem Pełnomocnika Rządu do spraw Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą, w archiwum przy Ministerstwie Kultury i Sztuki został zdeponowany zespół kserokopii dokumentów znajdujących się w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Rosji w Sankt Petersburgu a dotyczący księgozbiorów skonfiskowanych po Powstaniu Listopadowym.

731. WOSZCZYŃSKI Bolesław.: Stowarzyszenie Archiwistów Rosji. *Archiwista Polski*. 1996 nr 4 s. 41–43.

Pełna nazwa Rosyjskie Stowarzyszenie Historyków-Archwistów.

732. ZABOROWSKI Lew W.: Wielikoje Kniażestwo Litowskoje i Rossija wo wriemia polskiego potopa (1655–1656 gg.), *Dokumenty, issledowanija*. Moskwa: Nauka, RAN. Institut Słowianowiedienija i Bałkanistiki, 1994 s. 188.

Rec.: WISNER Henryk, *Zap. Hist.* [T.] 61: 1996 z. 2–3 s. 101–102.

Praca składa się z części — „Źródła” i opracowania „Przed Potopem”. Źródła pochodzą z Rosyjskiego Państwowego Archiwum Akt Dawnych i przede wszystkim z fondu 79 (Stosunki Rosji z Polską w roku 1655).

733. ZASZTOWT Leszek.: Kresy 1832–1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej. Tow. Nauk. Warsz. Inst. Hist. Nauki PAN. Wyd. Inst. Hist. Nauki PAN. Warszawa: 1997 s. 456 (16) s. il.

Praca oparta przede wszystkim na materiałach z archiwów historycznych w Sankt Petersburgu, Wilnie i Kijowie.

UKRAINA

734. ACHMATOWICZ Aleksander.: Nowe materiały źródłowe z kijowskich archiwów o ukrainizacji. *Stud. Dziej. Rosji Eur. Śr.-Wsch.* [T.] 32: 1997 s. 161–180.

735. CARIOWA Natalia.: Archiwalia rodu Potockich w zbiorach Centralnego Państwo-

wego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie. *Misc. hist.-arch.* [T.] 8: 1997 s. 113–117.

736. CHONIGSMAN Jakub, WIERZBIE-NIEC Wacław.: Zespoły poświęcone dziejom i kulturze Żydów w zbiorach Centralnego Państwowego Historycznego Archiwum Ukrainy we Lwowie. *Acta Univ. Wratisl., Prawo*. 1996 nr 251 s. 223–234.

737. HISCOWA Lubow Z.: Tulczyńska linia Potockich w aktach zespołu nr 49 Centralnego Państwowego Historycznego Archiwum Ukrainy w Kijowie. *Misc. hist.-arch.* [T.] 8: 1997 s. 99–104.

738. HISCOWA Lubow Z., ANTONIENKO I. E.: Znaczenie archiwaliów Radziwiłłów, przechowywanych w Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum Ukrainy w Kijowie, dla rekonstrukcji Archiwum Radziwiłłów. *Misc. hist.-arch.* [T.] 7: 1997 s. 99–105.

739. MACIUK Orest.: Źródła do dziejów eparchii przemyskiej w zasobie Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie. [W:] *Polska-Ukraina 1000 lat sąsiedztwa. T. 3.: Studia z dziejów Grekokatolickiej Diecezji Przemyskiej*. Pod red. Stanisława Stępnia; Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyśle. Przemyśl; Poł.-Wsch. Inst. Nauk. 1996 s. 291–295.

740. NOWOCHACKI Konstantyn.: Narodowe zasoby archiwalne i archiwum Ukrainy. *Archiwista Polski*. 1996 nr 3 s. 41–44.

741. STASZKÓW Antonina.: Archiwa lwowskie i przemyskie [Raport dra Ericha Randta z pobytu w archiwach we Lwowie i Przemyśle w dniach 14 lipca 1941 r.]. *Rocz. Hist.-Arch.* [T.] 11: 1996 s. 115–124.

742. SZOWKOWYJ Dmytro.: Dzieje i zawartość dokumentów z zespołu Potockich przechowywanego w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy w Kijowie. (Zespół nr 49, 1, 2, 3). *Misc. hist.-arch.* [T.] 8: 1997 s. 105–111.

743. ŚLIWOWSKA Wiktoria.: Polskie zesłanki na Syberii w dobie międzypowstano-

wej. Misc. hist.-arch. [T.] 6: 1996 s. 175–194.

SŁOWACJA

744. ŽUMER Vladimir.: Działalność służb archiwalnych Republiki Słowenii. *Archeion*. [T.] 98: 1997 s. 122–141.

STANY ZJEDNOCZONE

745. GUIDE to the Polish-American Holdings in the Milwaukee Urban Archives. Milwaukee: The Golda Meir Library, Univ. of Wisconsin, 1991 s. 30.

Rec.: KULIKOWSKI Marek, *Pol. Amer. Studies*. Vol. 50: 1993 no 2 s. 114–115.

746. HOLMES Blair R.: Archiwalia Potockich z Łańcuta w zbiorach Brigham Young University. Tł. z ang. Violetta Urbaniak. *Misc. hist.-arch.* [T.] 8: 1997 s. 65–70.

747. NIR Roman.: Polskie zbiory archiwalne w Stanach Zjednoczonych. *Arch. Bibl. Muz. Kośc.* [T.] 65: 1996 s. 289–347.

748. OLECH Urszula.: Polscy historycy wojskowi w Centrum Historii Wojskowej Sił Lądowych USA w Waszyngtonie. *Wojsk. Przegl. Hist.* [R.] 40: 1995 nr 1/2 s. 202–303.

Publikacja i źródła dotyczące „zimnej wojny” w bibliotekach i archiwach USA.

749. STĘPNIAK Władysław.: Akta Ministerstwa Spraw Zagranicznych II RP przechowywane w Hoover Institution Archives. *Archiwista Polski*. 1996 nr 3 s. 29–37.

750. STĘPNIAK Władysław.: Archiwalia polskie w zbiorach Instytutu Hoovera Uniwersytetu Stanforda. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Warszawa: NDAP, 1997 s. 261 (1).

751. STĘPNIAK Władysław.: Możliwości badawcze historyków polskich na Uniwersytecie Stanforda. Polonika w zbiorach Hoover Institution Archives. *Archeion*. [T.] 97: 1997 s. 112–131.

752. STĘPNIAK Władysław.: Źródła do dziejów Polski zgromadzone w Stanfordzie. *Archiwista Polski*. 1996 nr 2 s. 46–56.

SZWECJA

753. KOŁODZIEJ Edward.: Organizacja i działalność archiwów szwedzkich. *Archiwista Polski*. 1997 nr 3 s. 89–92.

754. LISTY hetmana Stanisława Żółkiewskiego do kanclerza Wawrzyńca Gembickiego z lat 1609–1612 ze sztokholmskiego Riksarkivet. Oprac. Danuta Bogdan, Wojciech Polak. *Zap. Hist.* [T.] 61: 1996 z. 4 s. 81–109.

755. RIKSARKIVETS Beståndöversikt, cz. 4, Kammararkivet. Wyd. Christer Danielson przy współpracy Helmuta Backhause, Jana Bruniusa, Larsa-Olofa Skoglund. Stockholm 1995 s. 563.

Rec.: NAWROCKI Stanisław, *Archeion*. [T.] 98: 1997 s. 210–211.

Czwarta część przewodnika po zasobie Riksarkivet.

10. POLONIKA W ARCHIWACH I BIBLIOTEKACH ZAGRANICZNYCH

756. BILIŃSKI Lucjan.: Polonika w zbiorach bibliotecznych w Wielkiej Brytanii. [Informator]. Ministerstwo Kultury i Sztuki. Biuro Pełnomocnika Rządu do spraw Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą. Warszawa, „DiG”, 1997 s. 89.

757. DIRSYTE Rima.: Polonica w zbiorach rękopisów Litewskiej Biblioteki Narodowej w Wilnie. *Krak. Roczn. Arch.* [T.] 3: 1997 s. 174–179.

758. GIZA Antoni.: O niektórych polonikach w Danii. *Archeion*. [T.] 98: 1997 s. 159–168.

759. GRABOWSKI Janusz.: Kolekcja Tomasza Niewodniczańskiego w Bitburgu. *Archeion*. [T.] 97: 1997 s. 99–111.

Tenże. Tamże [T.] 98: 1997 s. 320–323.

760. INSTYTUT Józefa Piłsudskiego w Ameryce i jego zbiory. Oprac. Janusz Cisek. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1997 s. 383. Instytucje Kultury Polskiej za Granicą i ich Zbiory.

761. MACHOLAK Jan.: Polonika w Archiwum Czeskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Pradze. *Szcz. Inf. Arch.* 1995 nr 9 s. 88–92.

762. TECHMAN Ryszard.: Polonika w Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych Federacji Rosyjskiej w Moskwie. Szcz. Inf. Arch. 1995 nr 9 s. 93–99.

763. WOSZCZYŃSKI Bolesław.: Polonika w archiwach północno-wschodnich sąsiadów. Archiwista Polski. 1997 nr 4 s. 67–70.

11. ARCHIWA RODOWE, SPUŚCIZNY

764. ANDRASZ-MROŻEK Monika.: Archiwum rodzinne Wysockich. Archeion. [T.] 97: 1997 s. 153–156.

765. DUŻYK Józef.: Z korespondencji Hanny Rudzkiej-Cybisowej i Jana Cybisa z lat 1932–1962. Roczn. Bibl. PAN w Krakowie R. 42: 1997 s. 203–244.

Korespondencja w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki PAN w Krakowie.

766. DZWONKOWSKI Tadeusz.: „Pytania topograficzne dotyczące X-twa Poznańskiego”. Roczn. Lubus. [T.] 22: 1996 cz. 1 s. 121–125.

Rodowe archiwum Mielżyńskich z Chobienic.

767. GUMUŁA Urszula.: Z archiwum literackiego Alfreda Jesionowskiego. Listy Jana Wiktora w zbiorach Biblioteki Śląskiej. Śląskie Miscellanea. [T.] 7: 1994 s. 86–99. Prace Komisji Historycznoliterackiej nr 17.

768. [JASICKA] Janina Jasicka. Pamiątniki (wybór). Oprac. Bogusława Czajeka. Krak. Roczn. Arch. [T.] 2: 1996 s. 107–127.

Spuścizna znajduje się w AP w Krakowie.

769. PALARCZYKOWA Anna.: Archiwum Wincentego Potockiego z Brodów. Misc. hist.-arch. [T.] 8: 1997 s. 21–23.

770. SPUŚCIZNA epistolarna rodziny Fenrychów 1855–1875. W kręgu przeżyć i wyobrażeń wielkopolskiej rodziny ziemiańskiej. Teksty listów oprac., wstępem poprz. Wiktor Fenrych. Gdańsk: GTN, 1994 s. 222 (2).

Rec.: STEGNER Tadeusz, Roczn. Gdań. 1996 z. 1 s. 213–215.

771. WOLSKI Marian.: Archiwum olszańskie Potockich z Monasterzysk i Rymowa. Misc. hist.-arch. [T.] 8: 1997 s. 177–180.

IX. MATERIAŁY W BIBLIOTEKACH I MUZEACH

1. BIBLIOTEKI

a) POLSKIE

772. BIBLIOTEKA Raczyńskich. Zbiory kartograficzne Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu. [Informator]. Oprac. Kazimierz Ewicz. Poznań: BR, 1997 s. 122 (4), (10)k. map.

773. GAMDZYK-KLUŻNIAK Malina.: Archiwum Nałkowskich w zbiorach Biblioteki Narodowej. Biul. Inform. Bibl. Nar. 1995 [nr] 2 s. 21–25.

774. HISTORYCZNE księgozbiory warszawskie. [cz.] 2. Red. Jolanta Jęsko. Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy. Biblioteka Główna. Warszawa: BG, 1996 s. 40. Sesje Var-savianistyczne, z. 6.

775. INWENTARZ rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. T. 15: Rękopisy 1751–1760. Oprac.

i przygot. do druku Maciej Matwijów, Elżbieta Ostromęcka, Wanda Sonnak. Wrocław: Tow. Przyjaciół Ossolineum, 1997 s. VI (2), 156(2).

776. JEDYNAK Teresa.: Księgozbiór ofiarowany w 1934 r. Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy przez hr. Jakuba Potockiego. Misc. hist.-arch. [T.] 8: 1997 s. 157.

777. JUDEK Cecylia.: Rękopisy nie płonące: listy szpiega w Książnicy Pomorskiej. Pogranicza. 1996 nr 2 s. 105–122.

Korespondencja Michała Rybikowskiego z lat 1957–1985.

778. KATALOG druków XV i XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. T. 1, cz. 1: XV w.; cz. 2: XVI w. Oprac. Teresa Komender (druk tyt. w jęz. ang.). Wstęp Maria Sipayło. Warszawa, 1994 s. 222. Prace Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, t. 25.

- Rec.: MALICKI Marian, O katalogu druków XV i XVI w. w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie kilka uwag. *Biul. Bibl. Jagiell.* [R.] 46: 1996 s. 333–345.
779. KATALOG rękopisów. Biblioteka Narodowa. T. 13: Rękopisy z końca XVIII — połowy XIX wieku. Sygn. 9801–10200. Oprac. Zofia Krajewska. Warszawa: BN, 1997 s. 562 (2).
780. KATALOG rękopisów Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Sygnatury 4677–4715. Oprac. Jan Staszeli; PAN Bibl. PAN w Krakowie. Wrocław: Zakł. Narod. im. Oss. Wyd. PAN, 1995 s. 232.
781. KATALOG rękopisów Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. [T.] 11: Sygnatury 4797–4886. Oprac. Józef Dużyk. Wrocław–Kraków: Zakł. Narod. im. Oss. Wyd. PAN, 1996 s. VI (2), 156.
782. KATALOG rękopisów Biblioteki Polskiej w Paryżu. Towarzystwo Historyczno-Literackie w Paryżu. Paryż–Warszawa: Bibl. Pol.; BN T. 6: Archiwum Czartoryskich. Hotel Lambert. Sygnatury 760–1135. Oprac. Janusz Pezda. Paryż 1996 s. 236.
T. 7: Sygnatury 1136–1359. Oprac. Maria Gamdzyk-Kłuźniak, Danuta Kamolowa, Andrzej Kaszel [i in.]. Paryż 1996 s. 228.
- Rec.: WYRWA Tadeusz. *Kultura.* 1997 nr 3 s. 159–162.
783. KATALOG rękopisów Ośrodka Dokumentacji wielkopolskiego środowiska literackiego. Biblioteka Raczyńskich. Oprac. Regina Kurewicz. T. 1: Sygn. DL/1–DL/139. Archiwum Oddziału Poznańskiego Związku Literatów Polskich 1929–1883. Poznań: Biblioteka Raczyńskich, 1996 s. XVIII, 220 (1).
784. KOLEK Anna, URBAŃSKA Zofia.: Pierwsza wojna światowa w zbiorach Biblioteki Głównej Akademii Obrony Narodowej. [Katalog]. Akademia Obrony Narodowej. Ośrodek Informacji Naukowej i Bibliograficznej. Warszawa: AON, 1996 s. 179.
785. KRET Mieczysław.: Zbiory kartograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. *Pol. Prz. Kartogr.* 1997 nr 2 s. 99–105.
786. MILER Zbigniew.: Powojenne losy księgozbioru Biblioteki Towarzystwa Historii Nowej Marchii. *Nadw. Roczn. Hist.-Arch.* 1995 nr 2 s. 88–93.
787. PAMIĄTKI dziejów Biblioteki Załuskich. Oprac. Joanna Płaza i Bożena Sajna; Biblioteka Narodowa. Warszawa: BN, 1997 s. 206 (1).
788. PIASECKA-SZCZERBIŃSKA Edyta.: *Bibliotheca Brodzkiana*. Zbiory Eugeniusza Brodzkiego w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1996 s. 64.
789. PODRALSKI Jerzy.: Biblioteka Książęca w 1643 r. *Szcz. Inf. Arch.* 1995 nr 9 s. 164–165.
- W Królewskim Archiwum w Sztokholmie w zespole Pomeranica znajduje się wykaz książek Biblioteki Książęcej przekazanej w 1643 r. do Pedagogium w Szczecinie.
790. RĘKOPISY numizmatyczne 1[pierwszej] połowy XIX wieku ze zbiorów Biblioteki Narodowej. [Katalog]. Biblioteka Narodowa; Oprac. Wanda Bogdany-Popielowa. Warszawa: BN, 1997 s. 244 (3). Katalog Zakładu Zbiorów Numizmatycznych Biblioteki Narodowej. Rękopisy.
791. RYMAR Dariusz.: Katalog niemieckojęzycznej prasy, periodyków i wybranych druków zwartych o tematyce historycznej z Biblioteki Oddziału Archiwum Państwowego w Gorzowie Wlkp. Stan na dzień 30. 09. 1995 r. *Nadw. Roczn. Hist.-Arch.* 1996 nr 3 s. 282–298.
792. SŁODKOWSKA Elżbieta.: Biblioteki w Królestwie Polskim 1815–1830. Biblioteka Narodowa Instytut Książki i Czytelnictwa. Warszawa: BN, 1996 s. 259. *Z Dziejów Kultury Czytelniczej w Polsce*, 11.
793. STRATY bibliotek polskich w czasie II wojny światowej w świetle sprawozdań sytuacyjnych i raportów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych przy rządzie polskim w Londynie. *Zesz. Wszechn. Świątokrz.* 1997 z. 5 s. 45–53.

794. ZBIORY i prace polonijne Biblioteki Jagiellońskiej oraz wybranych bibliotek instytutowych Uniwersytetu Jagiellońskiego. [Informator]. Biblioteka Narodowa, Biblioteka Jagiellońska. Warszawa: BN, 1997 s. 197 (1).

Dotyczy m.in. archiwów bibliotek instytutowych.

795. ZBIORY kartograficzne Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu. [Informator]. Oprac. Kazimierz Ewicz. Poznań: Bibl. Raczyńskich, 1997.

b) ZAGRANICZNE

796. INWENTARZ warszawskiego dworu Lwa Sapiechy z 1630 r. Wyd. Krystyna Makowska. Roczn. War. [R.] 25: 1996 s. 189–200.

Inwentarz przechowywany w dziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego, sygn.: F-4–340 76 (A-1472).

797. JASKUŁA Roman.: Przyczynki do korespondencji Kazimierza Józefa Turowskiego z lat 1855–1868. (ze zbiorów lwowskich). Biul. Bibl. Jagiell. [T.] 6: 1996 s. 253–266.

798. MAKOWSKI Krzysztof.: Judaika w zbiorach Biblioteki Królewskiej w Kopenhadze — refleksje z podróży badawczej. Biul. Żyd. Inst. Hist. 1997 nr 1 (181) s. 97–100.

799. PASZKIEWICZ Urszula.: Rękopiśmienne inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej. [Spis za lata 1553–1939]. Ministerstwo Kultury i Sztuki. Biuro Pełnomocnika Rządu do spraw Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą. Warszawa, „DiG”, 1996 s. (1) 96. Polskie Dziedzictwo Kulturalne. Seria B, Wspólne Dziedzictwo.

800. PIDŁYPCZAK-MAJEROWICZ Maria.: Biblioteki i bibliotekoznawstwo na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej w XVII–XVIII wieku. Wrocław: Wyd. Uniw. Wr. 1996 s. 192 (1) 1 map. luz. Acta Universitatis Wratislaviensis no 1815. Bibliotekoznawstwo, 20.

2. MUZEA

801. AJEWSKI Konrad.: Zbiory artystyczne i galeria muzealna Ordynacji Zamojskiej

w Warszawie. Kozłówka: Muzeum Zamoyskich w Kozłówce, 1997 s. 365 (1), 220 s. il.

802. BOJARSKA Anna.: Zasób archiwalny Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu. Łamb. Roczn. Muz. [T.] 18: 1995 s. 91–99.

803. BRZUSTOWICZ B.W., BRZUSTOWICZ G. J.: Inauguracja Muzeum Ziemi Choszczeńskiej. Nadw. Roczn. Hist. Arch. 1996 nr 3 s. 250–255.

Zbiory muzeum podzielono na cztery działy: muzealny, archiwalny, kartograficzny, bibliograficzny.

804. CARTOGRAPHIA Rappersvilliana Polonorum. Katalog Zbiorów Kartograficznych Muzeum Polskiego w Rapperswilu. Oprac. Piotr Maria Mojski [B. de Weydenthal], Rapperswil: Muzeum Polskie, 1995 s. 642.

Rec.: BARTOSZEWICZ Agnieszka, Archeion. [T.] 98: 1997 s. 201–204.

805. DRAMOWICZ Waldemar.: Międzyrzeczkie archiwalia. Nadw. Roczn. Hist.-Arch. 1996 nr 3 s. 170–173.

Archiwalia z XVII, XVIII i XIX w.

806. NOWAKOWSKA Zofia.: Charakter zbiorów Archiwum-Muzeum w Gorzowie Wielkopolskim. Nadw. Roczn. Hist.-Arch. 1996 nr 3 s. 174–183.

807. PIWKOWSKI Włodzimierz.: Archiwum Pałacu Radziwiłłów w Nieborowie (Muzeum w Nieborowie i Arkadii). Misc. hist.-arch. [T.] 6: 1996 s. 81–94.

808. RZEPKA Leszek.: Informator o zasobie historycznym Archiwum Muzeum Żup Krakowskich Wieliczka. Stud. Mater. Dziej. Żup. [T.] 19: 1996 s. 239–249.

809. WOLSZA Tadeusz.: Misja gen. Władysława Andersa, Józefa Lipskiego i Józefa Różańskiego w 1948 r. Dzieje Najnowsze. [R.] 28: 1996 [z.] 3/4 s. 121–127.

Materiał pochodzi ze zbiorów Instytutu Polskiego i Muzeum Sikorskiego w Londynie.

X. NAUKI POKREWNE

1. DYPLMATYKA

a) KANCELARIE

810. GAUL Jerzy.: Registratura w austriackiej kancelarii wojskowej w XIX i początkach XX w. Krak. Roczn. Arch. [T.] 3: 1997 s. 64–72.

811. GAUL Jerzy.: Obieg dokumentów w Kancelarii Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego w Polsce (1915–1918). Roczn. Hist-Arch. [T.] 11: 1996 s. 39–61.

812. GAUL Jerzy.: Organizacja pracy w kancelarii Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego w Lublinie w latach 1915–1918. Krak. Roczn. Arch. [T.] 2: 1996 s. 38–47.

813. GRABOWSKI Janusz.: Kancelaria i dokumenty księcia płockiego Bolesława III (1341–1351). Misc. hist.-arch. [T.] 6: 1996 s. 1–19.

814. SYSTEM kancelaryjny Senatu Rządzącego Wolnego Miasta Krakowa 1815–1846. Oprac. Monika Andrasz-Mrozek. Krak. Roczn. Arch. [T.] 3: 1997 s. 114–130.

815. WYROZUMSKA Bożena.: Kancelaria miasta Krakowa w średniowieczu. Kraków: UJ, 1995 s. 128. Rozprawy Habilitacyjne Uniwersytetu Jagiellońskiego, nr 308.

b) DOKUMENTY

816. ADAMSKA Anna.: Formuła „transivit per manus” w średniowiecznych dokumentach arcybiskupów gnieźnieńskich. Arch. Bibl. Muz. Kośc. [T.] 65: 1996 s. 394–400.

817. JASIŃSKI Kazimierz.: Testamenty księcia Stanisława Kujota z lat 1902–1914. Zap. Hist. [T.] 61: 1996 z. 1 s. 95–107.

818. KLIMECKA Grażyna.: Formularz ciechanowski. Z historii tworzenia języka dokumentów polskich wieków średnich. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1997 s. 109 (3).

819. KRAWCZUK Wojciech.: Listy sejmikowe w świetle „Instructarium” kancelarii koronnej. Czas. Praw.-Hist. 1994 z. 1/2 s. 63–68.

820. POLAK Wojciech.: Nieznany list hetmana Stanisława Żółkiewskiego do króla Zygmunta III Wazy z 26 września 1610 r. [W:] Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność. Studia ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Alexandrowiczowi w 65 rocznicę urodzin. Red. nauk. Zbigniew Karpus, Tomasz Kempa, Dorota Michaluk. Toruń: Wyd. Uniw. M. K., 1996 s. 61–71.

821. SKRZYNIARZ Ryszard.: Dyplomy pergaminowe zakonu bożogrobowców w zbiorach archiwów państwowych w Polsce. Arch. Bibl. Muz. Kośc. [T.] 65: 1996 s. 401–423.

c) KARTOGRAFIA

822. NOWAK Tadeusz, Marian.: Obraz ziemi ludzkiej na mapach XVI–XVIII wieku. Analecta. 1997 nr 2 s. 43–86.

823. PIETKIEWICZ Stanisław.: Analiza dokładności kilku map z XVIII i XIX wieku, obejmujących Polskę w dawnych granicach. Tł. z fr. Ewa Jankowska. Pr. Stud. Geogr. [T.] 17: 1995 s. 103–113.

824. SCHNAYDER Edward.: Rękopiśmienna późnośredniowieczna mapa wojskowo-geograficzna wschodniej części Półwyspu Bałkańskiego. (W 550-lecie bitwy pod Warną). Pol. Prz. Kart. 1995 nr 3 s. 140–142.

825. Z DZIEJÓW kartografii, T. 7: Dwudziestolecie zespołu historii kartografii. Red. Jerzy Ostrowski, Wiesława Wernerowa. Warszawa 1995 s. 205.

Rec.: LEWANDOWSKA Maria, Archeion. [T.] 97: 1997 s. 238–239.

Zawiera również łaciński tekst formularza.

XI. POLSKIE CZASOPISMA ARCHIWALNE

826. „ARCHEION”. Czasopismo poświęcone sprawom archiwalnym, założone przez Stanisława Ptaszyckiego w roku 1926. [T.] 96: 1996. [T.] 97: 1997. [T.] 98: 1997.
827. „ARCHIWISTA”. Biuletyn Stowarzyszenia Archiwistów Polskich 25–29. Warszawa 1989–1995 nr 85–89.
- Rec.: MOTAS Mieczysław, Archeion. [T.] 97: 1997 s. 271–275.
828. „ARCHIWISTA POLSKI”. Biuletyn Stowarzyszenia Archiwistów Polskich. Warszawa 1996 nr 1, nr 2–4.
- Rec.: MOTAS Mieczysław, Archeion. [T.] 98: 1997 s. 269–274; Tenże. Tamże. [T.] 97: 1997 s. 275–278.
829. BIULETYN Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Główna Komisja Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytut Pamięci Narodowej, t. 32–38, Warszawa 1987–1995.
- Rec.: MOTAS Mieczysław, Archeion. [T.] 97: 1997 s. 278–284.
830. KRAKOWSKI Rocznik Archiwalny. [T.] 2. Kraków 1996 s. 207.
- Rec.: DALECKI Maciej, Hist. Rocz. -Arch. [T.] 11: 1996 s. 231–232; T. 2: 1996 WAJS Anna, Archeion. [T.] 97: 1997 s. 294–296, T. 3: 1997 Taż. Tamże [T.] 98: 1997 s. 279–282.
831. „LE CRACK” — czasopismo jeńców francuskich (1942–1944), Archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytut Pamięci Narodowej.
- Rec.: GASS Izabela, Archiwista Polski. 1996 nr 4 s. 107–109.
832. NOWE Miscellanea Historyczne, t. 1. Seria Powstania Narodowe, z. 1 Nieznane listy i rozkazy Tadeusza Kościuszki. Oprac. Władimir Michajlenko, Jerzy Skowronek, Joanna Zimińska. Warszawa 1996 s. 57 (15).
833. NOWE Miscellanea Historyczne, t. 2. Seria Początki Polski Ludowej, z. 1 Rok 1945. Województwo Pomorskie. Sprawozdania pełnomocników rządu i wojewody. Zestawili Eugeniusz Borodij, Janusz Kutta, red. nauk. Ryszard Kozłowski; Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. Warszawa: NDAP, 1997 s. 157.
834. PRACE Historyczno-Archiwalne, t. 1 Rzeszów, s. 170.
- Rec.: GAJERSKI S. F., Kwart. Hist. Kult. Mater. [R.] 44: 1996 nr 3 s. 356.
835. ROCZNIK Historyczno-Archiwalny, t. 7–8 1994 s. 390 (20).
- Rec.: GAJERSKI S. F., Kwart. Hist. Kult. Mater. [R.] 44: 1996 nr 3 s. 357–358.
836. „SOLAR”. Czasopismo Krajowej Sekcji Pracowników Archiwów Państwowych NSZZ „Solidarność”, Warszawa 1995 nr 1–3; 1996 nr 4–5.
- Rec.: SKORWIDER Danuta, Archeion. [T.] 97: 1997 s. 308–309.
837. TEKI Archiwalne. Seria Nowa, t. 1 (23). Warszawa 1995.
- Kontynuacja seryjnego wydawnictwa źródłowego NDAP.
- Opracowała: *Joanna Podobińska* (Warszawa)

**PRACE WYDANE PRZEZ WYDZIAŁ WYDAWNICTW
NACZELNEJ DYREKCJI ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH
(WYBÓR)**

Accessibility of Archival Materials in Compliance with the Law and General Practices of the States of Central and East European Countries. Materials of the International Conference: Mądralin, October 15–16, 1999, ed. by W. Stępiak, Warszawa 2000, ss. 228, ISBN 83-86643-48-X

Publikacja zawiera materiały V Międzynarodowej Konferencji Archiwów Państw Europy Środkowej i Wschodniej zorganizowanej przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych. Jej tematem przewodnim był problem dostępu do materiałów archiwalnych w świetle ustaleń prawa i praktyki przyjętych w różnych krajach oraz projekt opracowania międzynarodowego przewodnika po wybranych archiwaliach zgromadzonych w archiwach krajów uczestniczących w obradach.

Album Civium Civitatis Antiquae Varsoviae. Księga przyjęć do prawa miejskiego Starej Warszawy 1506–1586, oprac. A. Bartoszewicz, Warszawa 2000, ss. 207, ilustr. 8, ISBN 83-86643-63-3

Wydawnictwo źródłowe w jęz. łac. Obejmuje część najstarszej zachowanej księgi przyjęć do prawa miejskiego Starej Warszawy, przechowywanej w Archiwum Głównym Akt Dawnych. Księga składa się z protokołów sporządzanych w związku z nadawaniem praw obywatelskich przybywcom osiedlającym się w mieście. Indeks osobowy, geograficzny i rzeczowy.

Akta miasta Łodzi [1471] 1794–1914 [1918]. Przewodnik po zespole, oprac. M. Bandurka, Warszawa–Łódź 1990, ss. 240, ISBN 83-01-09482-6

Opracowanie zbiorowe w układzie rzeczowo-strukturalnym i chronologicznym. Charakteryzuje ważniejsze wydarzenia w dziejach Łodzi, władze miasta i ich kancelarie. Dostarcza informacji o najnowszych nabytkach archiwalnych, przyjętych do archiwum w latach 1986–1990. Zaletą publikacji jest obszerna bibliografia przedmiotu, jak również opracowane wnikliwie indeksy: rzeczowy, geograficzny i osobowy.

Akta miast Rejencji Bydgoskiej. Procesy archiwotwórcze, L. Wakuluk, Warszawa 1998, ss. 183, ISBN 83-7181-021-0

Autorka charakteryzuje ustrój władz miejskich i jego przekształcenia w dobie zaboru pruskiego, na terenie Rejencji Bydgoskiej. Omawia obowiązujące zarządzenia oraz organizację i działalność kancelarii w urzędach miejskich. Zaletą publikacji jest również określenie kompetencji urzędników. Praca opublikowana w koedycji z Wydawnictwem DiG.

Ameryka Łacińska, Hiszpania i Portugalia w źródłach Archiwum Akt Nowych do roku 1945, oprac. E. Kołodziej, R. Mrowiec, Warszawa 1996, ss. 224, ISBN 83-86643-11

Publikacja jest rezultatem kwerendy archiwalnej na temat polskich związków z Ameryką Łacińską i światem kultury iberyjskiej przeprowadzonej w Archiwum Akt Nowych. Praca dostarcza informacji o źródłach do dziejów Polonii, jej organizacji, a także o archiwaliach ambasad, ministerstw i osób prywatnych zawierających źródła do wspomnianego problemu. Książka wydana wspólnie z Centrum Studiów Latinoamerykańskich Uniwersytetu Warszawskiego.

Archeion. Czasopismo poświęcone sprawom archiwalnym założone przez Stanisława Ptaszyckiego w roku 1926, t. 1–102, Warszawa 1927–2000, ISSN 0066-6041

Naukowe czasopismo archiwalne wydawane przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych ukazujące się nieprzerwanie od 1927 r. do dnia dzisiejszego, poza przerwą okupacyjną 1939–1945. Omawia najważniejsze problemy z zakresu archiwistyki polskiej. Sygnalizuje informacje ważne dla archiwistyki światowej i archiwów zagranicznych. Omawia wyniki prac prowadzonych w archiwach, a tym samym stanowi pomoc w rozwiązywaniu zagadnień praktycznych, z którymi stykają się na co dzień archiwiści. Jest także swego rodzaju kompendium wiedzy dla studentów specjalizacji archiwalnej.

Archeion. Bibliografia zawartości tomów 1–100, oprac. R. Piechota, Warszawa 2000, ss. 256, ISSN 0066-6041

Dodatek do t. 100 „Archeionu”. W układzie rzeczowym zawiera 4807 pozycji. Korzystanie z bibliografii ułatwia indeks osobowy.

Archives of Former International Organizations of the States of Central and Eastern Europe. Papers of the International Conferences: Warsaw, October 13–14, 2000, Moscow, May 21–22, 2001, ed. by W. Stępiak, Warszawa 2001, ss. 214, ISBN 83-86643-34-X

Publikacja zawiera materiały dwóch konferencji: VI Międzynarodowej Konferencji Archiwów Państw Europy Środkowej i Wschodniej zorganizowanej przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych oraz konferencji zorganizowanej w Moskwie. Tematem przewodnim obu była problematyka poświęcona archiwom zarówno byłych organizacji międzynarodowych, jak i działających aktualnie na obszarze państw uczestniczących w obradach, takich jak Układ Warszawski, RWPG, ONZ czy Archiwum Historyczne Wspólnot Europejskich w Budapeszcie. Praca dostarcza cennych informacji na temat archiwaliów powstałych w tych instytucjach oraz o systemie informacji umożliwiającym dotarcie do właściwych dokumentów.

Archiwa polskie, oprac. zbior., red. K. Kozłowski, Warszawa–Szczecin 1998, ss. 274, ISBN 83-86643-76-5

Pierwszy w polskiej literaturze archiwalnej album prezentujący najcenniejsze zbiory archiwalne oraz opracowania na temat historii i dnia dzisiejszego archiwów polskich. Ilustracje kolorowe i czarno-białe.

Archiwa polskie i ich zbiory, oprac. zbior., red. K. Kozłowski, Warszawa–Szczecin 2000, ss. 183, ISBN 83-86643-23-4

Publikacja w jęz. pol. i ang., bogato ilustrowana, zawiera zarys dziejów archiwów polskich i prezentuje wybrane zbiory archiwalne.

Archiwalia polskie w zbiorach Instytutu Hoovera Uniwersytetu Stanforda, W. Stępnia, Warszawa 1997, ss. 261, ISBN 83-86643-56-0

Publikacja zawiera informacje na temat materiałów archiwalnych polskiej proveniencji, wytworzonych przez urzędy państwowe, instytucje i organizacje oraz osoby (kolekcje prywatne), z okresu I wojny światowej, II Rzeczypospolitej, II wojny światowej i czasów PRL (m.in. materiały polityków z tego okresu, jak i polskiej opozycji politycznej i niezależnego ruchu związkowego w latach osiemdziesiątych). Indeks osobowy.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zasobie, t. 2, Epoka porozbiorowa, oprac. zbior., red. F. Ramotowska, Warszawa 1998, ss. 762, ISBN 83-7181-024-5

Przewodnik ukazuje część zasobu Archiwum Głównego Akt Dawnych z lat 1772–1918, kiedy Rzeczpospolita Polska znajdowała się pod zaborami Austrii, Prus i Rosji. Są tu informacje o aktach władz polskich Księstwa Warszawskiego, Królestwa Polskiego okresu Powstania Listopadowego i podziemnego państwa polskiego doby Powstania Styczniowego oraz władz okupacji austriackiej i niemieckiej z I wojny światowej. Praca opublikowana wspólnie z Wydawnictwem DiG.

Archiwum Państwowe w Gdańsku. Przewodnik po zasobie do 1945 roku, oprac. Cz. Biernat, Warszawa–Łódź 1992, ss. 541, ISBN 83-01-09331-5

Przewodnik zawiera informacje o materiałach archiwalnych od XIII w. do 1945 r. z terenu Pomorza Gdańskiego. W pracy omówiono dzieje zasobu i organizacji archiwum gdańskiego oraz zamieszczono noty informacyjne o zespołach archiwalnych. Wydawnictwo posiada indeksy i streszczenia w jęz. ang., niem. i ros.

Archiwum Państwowe w Kielcach i jego oddziały w Jędrzejowie, Pińczowie i Starchowicach. Przewodnik po zasobie archiwalnym, oprac. zbior. pod kier. S. Marcinkowskiego, Warszawa–Łódź 1993, ss. 465, ISBN 83-01-09754-X

Wydawnictwo zawiera informacje o materiałach archiwalnych do dziejów regionu kieleckiego i obejmuje całość zasobu archiwów państwowych z tego terenu. Praca opatrzona bibliografią i indeksami.

Archiwum Państwowe w Łodzi. Przewodnik po zasobie archiwalnym, oprac. zbior., red. M. Bandurka, Warszawa 1998, ss. 640, ISBN 83-86643-15-3

Przewodnik w układzie rzeczowo-ustrojowym i chronologicznym zawiera pełne informacje o zasobie archiwalnym Archiwum Państwowego w Łodzi oraz jego Oddziału w Pabianicach. Została w nim omówiona zawartość zespołów i zbiorów archiwalnych z regionu łódzkiego. Praca opatrzona bibliografią oraz indeksem nazw, osób, miejscowości, instytucji i zespołów akt oraz streszczeniami w jęz. ang., niem. i ros.

Archiwum Państwowe w Radomiu. Przewodnik po zasobie archiwalnym, oprac. zbior., red. H. Kisiel, Warszawa 1996, ss. 233, ilustr., ISBN 83-86643-75-7

Publikacja przedstawia w zarysie dzieje archiwum oraz charakteryzuje zespoły archiwalne. Wartość pracy wzbogaca obszerna bibliografia przedmiotu oraz indeksy: osobowy, geograficzny oraz instytucji.

Archiwum w Pułtusk. Zarys dziejów 1973–1998, J. Szczepański, Warszawa–Pułtusk 1998, ss. 140, ilustr., ISBN 83-909208-8-3

Popularna monografia archiwum przedstawiająca genezę i pierwsze lata działalności, zasób, jego kształtowanie, opracowanie i udostępnianie, a także działalność naukową archiwum i pracowników. Pracę wzbogacają wykazy publikacji pracowników oraz spis zespołów w układzie rzeczowym.

Bibliografia archiwistyki polskiej do r. 1970, red. A. Tomczak, J. Pakulski, R. Piechota, B. Ryszewski, Warszawa–Łódź 1984, ss. 272, ISBN 83-01-03445-9

Bibliografia zawiera 5581 pozycji i składa się z czterech głównych działów: A: Zagadnienia ogólne, B: Teoria i metodyka archiwalna, C: Archiwa, ich dzieje i zawartość, D: Nauki pokrewne. Zarejestrowano wyselekcjonowane publikacje dotyczące problematyki archiwalnej od czasów najdawniejszych do 1970 r.

Długa 7 w Powstaniu Warszawskim, R. Bielecki, Warszawa 1994, ss. 161, ISBN 83-900576-8-9

Monografia pałacu Raczyńskich, przy ul. Długiej 7, obecnej siedziby Archiwum Głównego Akt Dawnych, poświęcona historii tego gmachu i okolic w Powstaniu Warszawskim. Pałac odegrał istotną rolę w Powstaniu: od 13 do 26 sierpnia mieścił Komendę Główną AK z gen. „Borem” Komorowskim i Centralny Szpital Chirurgiczny. Z Długą 7 związane są dwie największe tragedie Powstania: eksplozja czołgu-pułapki 13 VIII 1944 r. na ul. Kilińskiego oraz zagłada powstańczego szpitala, którego ranni zostali wymordowani 2 września. W okolicach pałacu zginęło ponad 1000 powstańców i mieszkańców. Praca napisana na podstawie nieznanych dotychczas materiałów archiwalnych i relacji.

Dokumenty dotyczące historii stosunków polsko-włoskich (1918–1940), t. 1–2, oprac. M. di Simone, W. Eramo, A. Fiori, J. Stoch, Rzym 1998, ss. 1615, ISBN 88-7125-137-7

Dwutomowe wydawnictwo powstało jako rezultat porozumienia naczelników dyrektorów archiwów państwowych Polski i Włoch oraz współpracy podjętej przez archiwistów obu krajów. Zawiera wybór najważniejszych źródeł archiwalnych publikowanych w jęz. pol. i włos. Są to dokumenty dyplomatyczne władz administracyjnych, pisma i relacje osób prywatnych oraz instytucji ważnych dla wzajemnych kontaktów obu krajów w okresie dwudziestolecia międzywojennego.

Dyplomacja polska na Bałkanach (1918–1926), W. Stępiak, Warszawa 1998, ss. 386, ISBN 83-86643-23-4

Monografia poświęcona działalności dyplomacji polskiej na Bałkanach w ważnych dla historii Polski latach 1918–1926. Praca oparta na bogatym materiale źródłowym pozyskanym z zasobów archiwów polskich i zagranicznych. Bibliografia, indeks nazwisk i streszczenie w jęz. ang.

Emigracja z ziem polskich i Polonia 1831–1939. Informator o źródłach przechowywanych w terenowych archiwach państwowych w Polsce, E. Kołodziej, Warszawa 1997, ss. 185, ISBN 83-86643-61-7

Informator został opracowany na podstawie kwerendy w terenowych archiwach państwowych w Polsce. Sporządzono ponad 5 tys. kart informacyjnych z 253 zespołów i zbiorów.

Zawiera ogromną ilość informacji na temat emigracji zarobkowej z ziem polskich (od XIX w. do wybuchu II wojny światowej), polskiej ludności autochtonicznej, która po 1918 r. pozostała poza granicami państwa polskiego. Indeksy: nazwisk, nazw geograficznych, organizacji, spółek i prasy oraz indeks rzeczowy.

Heroldia Królestwa Polskiego 1836–1861. Inwentarz, oprac. M. Osiecka, Warszawa 1999, ss. 24, ISBN 83-7181-002-4

Bogato ilustrowany inwentarz wydany wspólnie z Wydawnictwem DiG. Zawiera cenne materiały genealogiczne do historii tytułów szlacheckich w Królestwie Polskim.

Historia Kościoła Rzymskokatolickiego w imperium rosyjskim (XVIII–XX w.) w dokumentach Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego, cz. 1, red. K. Pożarski, Sankt Petersburg–Warszawa 1999, ss. 289, ISBN 83-910255-2-7, ISBN 5-87897-049-X

Pierwsza próba systematyzacji informacji o archiwaliach dotyczących Kościoła katolickiego przechowywanych w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Sankt Petersburgu. Zawiera charakterystykę zespołów archiwalnych wg układu resortowego, a następnie wg układu strukturalno-chronologicznego. Artykuły omawiające archiwalia podają pełną nazwę zespołu, okres funkcjonowania instytucji zbierającej dany komplet dokumentów oraz liczbę zawartych w nim sygnatur. W przypadku zbiorów osób prywatnych podają lata życia oraz krótką notę biograficzną twórcy. Niezwykle cenną częścią publikacji są aneksy zawierające wykazy arcybiskupów mohylewskich, proboszczów i wikariuszy parafii św. Stanisława w Sankt Petersburgu oraz patriarchów Moskwy i Wszechrusi, a także obszerna bibliografia przedmiotu.

Historia Kościoła Rzymskokatolickiego w Rosji i Polsce w dokumentach archiwów, bibliotek i muzeów Sankt Petersburga, cz. 2, red. K. Pożarski, Sankt Petersburg–Warszawa 2000, ss. 655, ISBN 83-91025-5-1, ISBN 5-87897-064-3

Publikacja o charakterze przewodnika dostarczająca informacji o źródłach do historii Kościoła Rzymskokatolickiego na ziemiach polskich oraz w byłym Imperium Rosyjskim przechowywanych w kilkunastu archiwach, bibliotekach i muzeach Sankt Petersburga. Szczególne znaczenie mają informacje o księgach metrykalnych z terenu Władywostoka, Tobolska, Krasnojarska, Połtawy, Moskwy, Riazania, Jarosławla, Ufy, Archangielska i Kurska z lat 1899–1917. Pracę uzupełnia obszerna bibliografia dotycząca prześladowań Kościoła katolickiego w Rosji oraz indeksy: osób duchownych i instytucji kościelnych i religijnych.

Inwentarz akt Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie z lat [1915–1917] 1918–1939, oprac. E. Kołodziej, Warszawa 2000, ss. 482, ISBN 83-86643-37-4

Publikacja dotyczy przechowywanego w Archiwum Akt Nowych zespołu akt centrali MSZ obejmującego lata 1918–1939. Zespół zawiera ogromną ilość informacji o stosunkach politycznych, ekonomicznych, kulturalnych i naukowych Polski z zagranicą w latach międzywojennych; dużo miejsca zajmują też przekazy źródłowe na temat emigracji i Polonii, mniejszości narodowych w Polsce i poza jej granicami. Rozwinięte indeksy: rzeczowy, geograficzny i osobowy.

Inwentarz akt Sejmu Śląskiego w Katowicach 1922–1939, oprac. E. Długajczyk, Warszawa–Łódź 1988, ss. 159, ISBN 83-01-08512-6

Pomoc archiwalna poprzedzona wstępem charakteryzującym strukturę i działalność Sejmu Śląskiego w dwudziestoleciu międzywojennym oraz wojenne losy akt wytworzonych w kancelarii sejmowej. Szczególnie ważnym elementem wstępu jest opisana wnikliwie zastosowana w praktyce metoda archiwalnego opracowania zespołu oraz opis zawartości zespołu. Uzupełnieniem są indeksy oraz schemat funkcjonowania Sejmu.

Inwentarz archiwum księcia Józefa Poniatowskiego i Marii Teresy Tyszkiewiczowej z lat 1516, 1647–1843, oprac. M. Józefowiczówna, Warszawa 1987, ss. 271, ISBN 83-01-07891-X

Publikacja przedstawia zwięzłą historię twórcy zespołu, tablicę genealogiczną rodu Poniatowskich herbu Ciołek oraz inwentarz charakteryzujący wnikliwie zawartość jednostek archiwalnych tworzących archiwum. Indeksy osobowy i geograficzny stanowią cenne uzupełnienie wydawnictwa.

Inwentarz Archiwum Miasta Lublina 1465–1810, oprac. M. Trojanowska, Lublin 1996, ss. 125, ISBN 83-86643-36-6

Wydawnictwo zawiera inwentarze zespołów ksiąg powiązanych w przeszłości wspólnym miejscem przechowywania, najpierw w archiwum miejskim, potem w Archiwum Akt Dawnych w Lublinie, następnie w Wilnie i innych miejscowościach Imperium; po I wojnie światowej znalazły się w archiwum w Lublinie.

Inwentarz dóbr ziemskich województwa krakowskiego, 1576–1700. Wybór z ksiąg relacyj grodu krakowskiego, oprac. A. Kamiński, A. Kielbicka, S. Pańków, red. A. Wolff, Warszawa 1956, ss. 537

Publikacja zawiera wykaz kilkudziesięciu inwentarzy wpisanych do ksiąg relacyjnych grodu krakowskiego. Zamieszczony słowniczek wyrażen gwarowych rzadko używanych oraz indeksy osobowy, geograficzny i rzeczowy, a także dołączona mapa miejscowości województwa ułatwiają korzystanie z tekstów.

Józef Paczkowski i jego wkład w budowę polskiej służby archiwalnej, I. Mamczak-Gadkowska, Warszawa–Łódź 1990, ss. 209, ISBN 83-01-09774-4

Zarys biografii naukowej wybitnego historyka i archiwisty, znawcy registratury pruskiej (zmarł w 1933 r.). Był pierwszym naczelnym dyrektorem archiwów polskich po odzyskaniu niepodległości, współzałożycielem fachowego czasopisma archiwistów pt. „Archeion”, które ukazało się w 1927 r. Doskonała lektura uzupełniająca dla studentów kierunków humanistycznych.

Kadra archiwów państwowych w Polsce Ludowej (1945–1983), M. Lewandowska, Warszawa 1988, ss. 199, ISBN 83-01-07686-0

Autorka omawia kształtowanie się kadry z wyższym wykształceniem w archiwach państwowych przed 1945 r., odbudowę archiwów państwowych i ich kadre w latach 1945–1950, a następnie w latach 1951–1983. Praca wykorzystuje analizę danych statystycznych, zachowała swój walor dokumentacyjny. Indeks nazwisk.

Kancelaria Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego w Lublinie 1915–1918, J. Gaul, Warszawa 1998, ss. 134, ISBN 83-7181-037-7

Autor przedstawia problematykę funkcjonowania wojskowej kancelarii austriackiej pod względem czynności referendarskich i zasad obowiązujących w trakcie wojny. Praca zawiera

załączniki ukazujące działalność instytucji. Publikacja wydana w koedycji z Wydawnictwem DiG.

Kancelaria górnośląskich przedsiębiorstw przemysłowych do r. 1945, S. Poprawska, red. nauk. J. Tomaszewski, Warszawa 1972, ss. 199

Autorka omawia stosunki prawno-organizacyjne górnośląskich przedsiębiorstw górniczo-hutniczych i czynniki kształtujące kancelarie przedsiębiorstw przemysłowych. Bibliografia i streszczenie w jęz. niem. Wzorcowe opracowanie przydatne dla studentów i badaczy historii gospodarczej.

Kancelaria Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Toruniu w latach 1919–1939, M. Dereszyńska-Romaniuk, Warszawa 1998, ss. 234, ISBN 83-7181-028-8

Pierwsza, głęboka charakterystyka działalności kancelarii urzędu doby dwudziestolecia międzywojennego. Praca zaopatrzona w załączniki ułatwiające zapoznanie się z funkcjonowaniem urzędu. Publikacja wydana w koedycji z Wydawnictwem DiG.

Kancelarie i dokumenty książąt mazowieckich w latach 1341–1381. Ośrodki zarządzania i kultury, J. Grabowski, Warszawa 1999, ss. 400 + 28 nlb, ilustr. 27, ISBN 83-7181-118-7

Studium z dyplomatyki wieków średnich przedstawiające działalność kancelarii i dokumenty powstałe za panowania książąt mazowieckich: Siemowita III, Kazimierza I, Siemowita IV i Janusza I. Autor dokonał analizy dokumentu książęcego z punktu widzenia zasad formularza kancelaryjnego oraz kroju pisma. Wartość publikacji podnosi również charakterystyka urzędników kancelarii książęcych ze względu na wykształcenie, zakres kompetencji i udział w życiu publicznym epoki. Praca wydana w koedycji z Wydawnictwem DiG.

Kancelarie okresu księgi wpisów w Prusach Królewskich. Materiały sesji odbytej 20–21 listopada 1992 roku w Archiwum Państwowym w Toruniu, red. A. Tomczak, Warszawa 1994, ss. 147, ISBN 83-85490-26-6

Praca 12 autorów, znanych archiwistów i naukowców, współpracowników Zakładu Archiwistyki UMK w Toruniu, składa się z artykułów traktujących o organizacji, działalności i produkcji aktowej kancelarii z terenów Prus Królewskich. Zróżnicowana tematyka podsumowuje badania nad kancelarią miast pruskich Elbląga i Torunia, instytucji kościelnych i produkcji aktowej urzędów. Niezastąpiony zbiór, wskazujący na kierunki badań nad aktami pruskimi.

Katalog dokumentów i listów królewskich z Archiwum Państwowego w Toruniu (1349–1795), oprac. A. Radziwiński, J. Tandecki, Warszawa 1999, ss. XIV, 282, ISBN 83-7181-114-4

Wydawnictwo źródłowe. Regesty dokumentów i listów królewskich z XIV–XVIII w. (w układzie chronologicznym) przechowywanych w Archiwum Państwowym w Toruniu. Katalog zawiera 484 dokumenty i listy polskich królów poczynając od Kazimierza Wielkiego aż do Stanisława Augusta Poniatowskiego. Stanowi nieocenioną pomoc naukową do wykorzystania przez badaczy i wykładowców dyplomatyki. Wiele tekstów w jęz. łac. wymaga od czytelników dobrej znajomości paleografii staropolskiej.

Katalog dokumentów i listów krzyżackich Archiwum Państwowego w Toruniu, t. 1, 1251–1454, oprac. A. Radziwiński, J. Tandecki, Warszawa 1994, ss. XX, 148, ISBN 83-85490-28-0

Wydawnictwo źródłowe. Część tych materiałów była już wykorzystywana w znanych opracowaniach historyków polskich. Treść dokumentów interesująco naświetla wydarzenia z dziejów politycznych i gospodarczych państwa krzyżackiego. W pracy można odnaleźć różnorodne przykłady produkcji kancelaryjnej, włącznie z dokumentami i listami wielkich mistrzów Zakonu. Teksty, opisane w jęz. pol., opatrzone zostały wnikliwymi przypisami i krytyką źródeł. Indeks osobowy i geograficzny. Publikacja wydana wspólnie z Wydawnictwem DiG.

Katalog dokumentów i listów krzyżackich oraz dotyczących wojny trzynastoletniej z Archiwum Państwowego w Toruniu, t. 2, 1454–1510, oprac. A. Radziwiński, J. Tandecki, Warszawa 1998, ss. XVIII, 185, ISBN 83-7181-057-1

W wydawnictwie źródłowym, będącym kontynuacją t. 1, ukazano kolejne wojny stanów pruskich i Polski z Zakonem. W jęz. pol., przedstawiono 385 dokumentów i listów powstałych w kancelariach krzyżackich i innych. Nieznaczna liczba tych dokumentów została udostępniona w publikacjach. Praca wydana wspólnie z Wydawnictwem DiG.

Katalog dokumentów miasta Lublina, jego jurydyk, cechów, kościołów i klasztorów 1317–1792, oprac. M. Trojanowska, Lublin 1996, ss. 214, Katalog dokumentów Archiwum Państwowego w Lublinie, cz. 1, ISBN 83-86643-41-2

Część 1 rejestruje dokumenty chronologicznie podane w jęz. pol., niezależnie od ich przynależności zespołowej. Praca obejmuje dokumenty przechowywane w Archiwum Państwowym w Lublinie i tylko te, które stanowią fizycznie odrębne jednostki. Pracę uzupełnia wspólny indeks osób i miejscowości. Publikacja przydatna jako pomoc dydaktyczna i jako przewodnik po zasobie archiwum — dla użytkowników.

Katalog map Zarządu Regulacji Rzeki Odry (XVIII–XIX w.), red. nauk. J. Janczak, oprac. J. Domański, S. Kalfas-Piotrowska, W. Wysocki, Warszawa–Łódź 1985, ss. 277, ilustr. 11, ISBN 83-01-06086-7

Część bogatego zasobu map regulacji Odry, zgromadzonych w archiwum wrocławskim. Mapy, plany i rysunki techniczne są luźnymi opracowaniami rękopiśmiennymi, zwykle wielobarwnymi i wykonanymi na papierze czerpanym. Opracowanie dla zajmujących się geografią historyczną.

Katalog mikrofilmów i fotokopii poloników z archiwów zagranicznych, z. 10, oprac. B. Kubiczek, Z. Spieralska, Warszawa 1997, ss. 75, ISBN 83-86643-51-X

Dziesiąty zeszyt katalogu zawiera materiały archiwalne sprowadzone do kraju za pośrednictwem NDAP w latach 1985–1991. Zdecydowana ich większość pochodzi z archiwów niemieckich. Materiał został usystematyzowany wg państw, następnie wg miast – w kolejności alfabetycznej.

Katalog wystawy ze zbiorów Pála Domszkyego, prezesa Kolonii Węgierskiej i Związku Węgierskiego w Polsce w latach okupacji hitlerowskiej. Warszawa 19–30 października 1998 r. AGAD, ul. Długa 7, oprac. zbior., Warszawa–Varsó 1998, ss. 111, ISBN 83-86643-42-0

Pál Domszky (1903–1974) podczas II wojny światowej, jako przewodniczący Związku Węgierskiego w Generalnej Guberni, pomagał uchodźcom polskim przedostać się za granicę. Katalog (w jęz. pol. i węg.) upamiętnia wystawę archiwalną w AGAD, w dużej mierze o charakterze prywatnym (listy, zdjęcia, zaświadczenia, pisma urzędowe). Przyczynek do dziejów przyjaźni polsko-węgierskiej.

Katyń. Dokumenty zbrodni, t. 1, Jeńcy nie wypowiedzianej wojny. Sierpień 1939–marzec 1940, oprac. zbior., Warszawa 1995, ss. 548, ISBN 83-85660-24-0

Dokumenty z archiwów rosyjskich ukazujące losy jeńców wojennych — obywateli polskich, wziętych do niewoli po 17 IX 1939 r. przez władze Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich i później masowo wymordowanych w Katyniu z pogwałceniem prawa międzynarodowego. Tom obejmuje źródła z okresu od 23 VIII 1939 r. do 5 III 1940 r., które ukazują przygotowania do utworzenia obozów, kierowanie i rozmieszczenie jeńców w założonych łagrach.

Katyń. Dokumenty zbrodni, t. 2, Zagłada. Marzec–czerwiec 1940, oprac. zbior., Warszawa 1998, ss. 575, ISBN 83-86643-80-3

Tom zawiera materiały archiwalne z archiwów rosyjskich dotyczące przygotowania i przeprowadzenia ludobójczej decyzji wymordowania 21 857 jeńców wojennych — obywateli II Rzeczypospolitej Polskiej — przez władze Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich.

Kazimierz Smogorzewski. Myśli o integracji Europy Środkowo-Wschodniej 1939–1944, oprac. J. Smogorzewska, P. Latawski, Warszawa 2001, ss. 227, ISBN 83-88490-1-9, ISBN 83-86643-24-2

W książce zamieszczono 11 wybranych artykułów Kazimierza Smogorzewskiego (1896–1992), wybitnego dziennikarza Drugiej Rzeczypospolitej, opublikowanych w latach II wojny światowej na temat planów powojennej integracji krajów Europy Środkowowschodniej. Artykuły omawiają projekty, a nawet scenariusze planowanej konfederacji bądź inne formy bliskiego współdziałania państw położonych między Niemcami a Rosją po zakończeniu wojny. Praca opatrzona życiorysem autora i imponującą bibliografią jego spuścizny pisarskiej.

Kronika Podolska. Dokumenty Organizacji Narodowej 1862–1863. Pamiętnik Zygmunta Starorypińskiego, oprac. S. Kieniewicz, F. Ramotowska, Warszawa 1997, ss. 149, ISBN 83-7181-064-4

Wydawnictwo źródłowe z czasów Powstania Styczniowego oraz fragmenty wspomnień i listów napisanych w różnych latach przez Zygmunta Starorypińskiego (1820–1899), podolskiego ziemianina i społecznika. Wartościowe przypisy źródłowe i objaśnienia wprowadzające w specyfikę i losy dokumentacji.

Kresy Wschodnie II Rzeczypospolitej w fotografii. Katalog fotografii z Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie (1919–1939), J. Boniecki, Warszawa 1996, ss. 208, ilustr., ISBN 83-85490-46-9

Katalog przygotowany w układzie alfabetycznym, wg miejscowości w obrębie każdego województwa. Obejmuje widoki 486 miast i miejscowości położonych m.in. na terenie województw: lwowskiego, tarnopolskiego, wileńskiego i wołyńskiego. Prezentowane fotografie

powstały w dwudziestoleciu międzywojennym na potrzeby działającego wówczas koncernu prasowego „Ilustrowany Kurier Codzienny” – Agencja Fotograficzna „Światowid”. Publikacja wydana w koedycji z Wydawnictwem DiG.

Listy, pisma ulotne, broszury i inne materiały z akt żandarmerii rosyjskiej guberni warszawskiej (1872–1915). Katalog, oprac. M. Pleskaczyńska, Warszawa 1995, ss. 272 + 8, il. 17, ISBN 83-85490-70-1

Katalog przedstawia oryginalne materiały włączane do akt żandarmerii rosyjskiej w charakterze dowodów rzeczowych w prowadzonych dochodzeniach i śledztwach, które aktualnie przechowywane są w Archiwum Państwowym m.st. Warszawy. Publikacja, wydana w koedycji z Wydawnictwem DiG, stanowi pierwszą tego rodzaju archiwalną pomoc ewidencyjną do akt władz rosyjskich drugiej połowy XIX i początków XX w.

Lublin. Pamięć i pamiątki. Przywileje królewskie miasta Lublina XIV–XVIII w. w zasobie Archiwum Państwowego w Lublinie, oprac. J. Kliszewska, J. Kus, Lublin 1997, ss. 23, ilustr.

Broszura wydana z okazji 680-lecia lokacji Lublina. Zawiera rys historyczny miasta i wykaz źródeł (przywilej lokacyjny, przywileje ustrojowe, gospodarcze, cechowe i in.). Dla zainteresowanych dziejami miast polskich.

Lustracja województw ruskiego, podolskiego i bełskiego 1564–1565, cz. 1, wyd. K. Chłapowski, H. Żytkowicz, Warszawa 1992, ss. XLVII, 284, ISBN 83-01-09503-2

Wydawnictwo źródłowe. We wstępie przedstawiono podstawy prawne lustracji, czas i kolejność jej przeprowadzenia, charakter źródeł, ich zakres terytorialny, metody opracowania, zestawienia tabelaryczne.

Materiały archiwalne do „wydarzeń gryfickich” z 1951 r., K. Kozłowski, Szczecin 1992, s. 449, ISBN 83-86643-54-4

Wydawnictwo źródłowe oświetlające terror stosowany przez aparat i aktywny partyjny oraz władze administracyjne Gryfic i Szczecina wobec rolników uznawanych za kułaków, a zalegających z dostawami zboża w pow. gryfickim w 1951 r. Dokumenty obrazują stalinowskie metody kolektywizacji wsi. Wydawnictwo cenne ze względu na charakter prezentowanego źródła, choć wymaga specjalnego klucza do jego odczytania.

Matricularum Regni Poloniae Summaria, t. 6, Księgi z okresu panowania Henryka Walezego (1573–1574), oprac. M. Woźniakowa, Warszawa 1999, ss. 140, ISBN 83-7181-086-5

Tom 6 sumariusza Metryki Koronnej stanowi kontynuację wydawnictwa rozpoczętego w 1905 r. przez Teodora Wierzbowskiego. Jest niezastąpioną pomocą archiwalną dla historyków zajmujących się panowaniem Henryka Walezego w Polsce. Praca składa się ze wstępu, właściwego sumariusza obejmującego ponad 400 regestrów, suplementu (wcześniejsze dokumenty wpisane do ksiąg Metryki Koronnej) oraz indeksów: rzeczowego, geograficzno-osobowego. Publikacja wydana w koedycji z Wydawnictwem DiG.

Mazowsze Północne w XIX i XX w. Materiały źródłowe 1795–1956, oprac. J. Szczepański, Warszawa–Pułtusk 1997, ss. 411, ilustr. 69, mapy, ISBN 83-906458-9-0

Wydawnictwo tekstów źródłowych z okresu ostatnich dwóch stuleci, poświęcone Mazowszu Północnemu. Tematycznie obejmuje najciekawsze wydarzenia oraz procesy przemian politycznych, społeczno-gospodarczych, oświatowych i kulturalnych. Indeksy osobowe i miejscowości. Obowiązkowa lektura dla regionalistów.

Meldunki miesięczne wywiadu przemysłowego KG ZWZ–AK 1941–1944. Faksymile, cz. 1–2, przygot. do wyd. Andrzej Glass, Warszawa 2000, ss. XXVII, 1408, ISBN 83-86643-09-9

Praca obejmuje faksymile meldunków szpiegowskich wysyłanych do Sztabu Naczelnego Wodza w Londynie przez pracowników Oddziału II Związku Walki Zbrojnej, a potem Armii Krajowej. Meldunki wysyłano co miesiąc w latach 1941–1944. W części pierwszej składały się z danych o sytuacji wojskowej, w części drugiej o sytuacji gospodarczej, w części trzeciej o nastrojach i propagandzie, na podstawie korespondencji, relacji, prasy. Część tych źródeł jest dostępna w Archiwum Akt Nowych. Bardzo szczegółowe informacje zamieszczono w załącznikach do meldunków, zawierających np. plany obiektów przemysłowych, sprawozdania, instrukcje obsługi sprzętu wojskowego (także wiadomość o tajnej broni V1 i V2). Blisko połowa danych dotyczyła ziem polskich wraz ze Śląskiem. Praca ma charakter unikatowy, gdyż są to ocalałe kopie meldunków ukrywanych w kraju. Po II wojnie światowej całe archiwum Oddziału II i VI Sztabu Naczelnego Wodza Polskich Sił Zbrojnych przejęli Anglicy i być może zniszczyli. W części wprowadzającej, pióra Andrzeja Glassa, obok omówienia treści dokumentów zamieszczono dwa cenne artykuły o charakterze historyczno-wspomnieniowym, autorstwa Hanny Mickiewiczowej i Danuty Stępniewskiej, bohaterek polskiego ruchu oporu AK.

Miasta polskie. Dokumentacja archiwalna, oprac. R. Piechota przy współudziale E. Dembińskiej i G. Wojciechowskiego, Warszawa–Łódź 1981, ss. 307, ISBN 83-01-02453-4

Wydawnictwo informacyjne o przechowywanych w archiwach państwowych podległych NDAP archiwaliach miejskich wytworzonych przez władze miejskie od XIII w. do 1950 r. Hasłom nadano układ alfabetyczny wg nazw miast. Przy każdym z nich podano: datę nadania praw miejskich, czasokres akt, objętość w j.a., pomoce archiwalne i krótką charakterystykę zawartości treściowej źródeł.

Między racją stanu a stalinizmem. Pierwsze dziesięć lat władzy politycznej na Pomorzu Zachodnim 1945–1955, K. Kozłowski, Warszawa–Szczecin 2000, ss. 406, ISBN 83-86643-77-3

Pierwsza wyczerpująca monografia poświęcona historii politycznej Pomorza Zachodniego z lat 1945–1955. Autor, na podstawie szerokiej bazy archiwalnej, przedstawił mechanizmy kształtowania systemu politycznego regionu Pomorza Zachodniego. Wytyczenie granicy zachodniej regionu, zasiedlanie Polakami, działania partii politycznych, a od 1948 r. po uzyskaniu monopolu przez komunistów zostało ukazane przez autora w całej złożoności i specyfice. Obszerna bibliografia, indeks nazwisk oraz streszczenia w jęz. ang. i niem.

Międzynarodowy standard archiwalnych haseł wzorcowych ciał zbiorowych, osób i rodzin. ISAAR (CPF), Warszawa 2000, ss. 24, ISBN 83-86643-18-8

Przygotowany przez Komisję ad hoc ds. standaryzacji opisów. Paryż – Francja 15–20 listopada 1995 r. (Wersja końcowa przyjęta przez Międzynarodową Radę Archiwów). Kolejna norma przygotowana przez Komisję Międzynarodowej Rady Archiwów ds. standaryzacji opisów. Tłumaczenie z jęz. franc.

Migracje ludności na ziemiach zachodnich i północnych w latach 1945–1950. Informator o źródłach przechowywanych w terenowych archiwach państwowych, oprac. E. Kołodziej, M. Lewandowska, Warszawa 1998, ss. 188, ISBN 83-86643-07-2

Publikacja jest uzupełnieniem wydawnictwa *Ziemie Zachodnie i Północne w latach 1945–1949. Informator o materiałach archiwalnych*, t. 1, *Archiwa centralne*, opracowanego w 1976 r. Podaje informacje na temat źródeł dotyczących procesów migracji ludności zachowanych w archiwach państwowych. Są one przedstawione w układzie alfabetycznym wg archiwów, a następnie nazw zespołów i zbiorów. Bardzo ważnym elementem pracy są indeksy: geograficzny i rzeczowy.

Miscellanea historico-archivistica, t. 1–12, Warszawa 1985–2001, ISSN 0860-1054

Seria wydawnicza obejmująca artykuły z zakresu archiwistyki i historii oraz publikacje źródłowe wydawane wspólnie przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych oraz Archiwum Główne Akt Dawnych. Niektóre tomy zawierają referaty konferencji zorganizowanych z udziałem archiwistów zagranicznych. Autorzy często wykorzystują w swych pracach bogate zasoby AGAD. Doskonały materiał do celów dydaktycznych dla specjalizacji archiwalnych, a także lektura dla profesjonalistów.

Miscellanea historico-archivistica, t. 4, red. nauk. F. Ramotowska, Warszawa 1994, ss. 301, ISBN 83-85490-27-2

Rozległe studia historyczne, studia kancelaryjne i archiwalne, materiały źródłowe o szerokim zakresie chronologicznym: od okresu rozbicia dzielnicowego, poprzez wieki XVIII i XIX, czasy rozbiorów, aż po II wojnę światową.

Miscellanea historico-archivistica, t. 5, red. nauk. F. Ramotowska, Warszawa 1995, ss. 177, ISBN 83-85490-85-3

Tom zawiera referaty wygłoszone w Archiwum Głównym Akt Dawnych z okazji rocznic ważnych wydarzeń narodowych: 500-lecia parlamentaryzmu polskiego, 200-lecia Konstytucji 3 Maja, 185-lecia utworzenia AGAD i 130-lecia Powstania Styczniowego.

Miscellanea historico-archivistica, t. 6, red. nauk. F. Ramotowska, Warszawa 1996, ss. 198, ISBN 83-85490-53-1

W tomie zamieszczono m.in. rozprawy o funkcjonowaniu kancelarii księcia płockiego w XIV w., o początkach klasztorów bernardyńskich w Wielkopolsce, Wolnomularstwie Narodowym i Towarzystwie Patriotycznym, losach polskich zesłańców na Syberię w dobie międzypowstaniowej oraz o materiałach archiwalnych i muzealnych Radziwiłłów z Nieborowa.

Miscellanea historico-archivistica, t. 7, red. nauk. T. Zielińska, Warszawa 1997, ss. 188, ISBN 83-86643-32-3, ISBN 83-7181-000-8

Tom zawiera materiały konferencji naukowej poświęconej archiwaliom rodu Radziwiłłów herbu Trąby, która odbyła się w 1997 r. w Nieborowie. Tematyka ujęta została w trzech blokach, poświęconych: 1) historii rodu na tle dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego, 2) losom archiwaliów i ich miejscom przechowywania, 3) przydatności archiwaliów radziwiłłowskich do badań nad wybranymi zagadnieniami.

Miscellanea historico-archivistica, t. 8, red. nauk. T. Zielińska, Warszawa 1997, ss. 188, ISBN 83-86643-72-2, ISBN 83-7181-008-3

Referaty przedstawione na międzynarodowej sesji poświęconej spuściznom archiwalnym rodu Potockich herbu Pilawa. Omówiono archiwa rodowe Potockich z linii hetmańskiej h. „Srebrna Pilawa” (gałęzie: łańcucka, krzeszowicka, tulczyńska, wilanowska) oraz z linii prymasowskiej h. „Złota Pilawa”.

Miscellanea historico-archivistica, t. 9, red. nauk. T. Zielińska, Warszawa 1998, ss. 174, ISBN 83-86643-62-5, ISBN 83-7181-046-6

Tom poświęcony archiwom rodowym w zbiorach publicznych Polski, Ukrainy, Litwy i Rosji. Z terenów Polski uwzględniono zbiory w AGAD, Archiwum w Lublinie, Wrocławiu, Przemyślu.

Miscellanea historico-archivistica, t. 10, red. nauk. M. Kulecki, Warszawa 1999, ss. 176

Tom zawiera opracowania materiałów sądowych i skarbowych z Centralnego Państwowego Historycznego Archiwum Ukrainy w Kijowie oraz znajdujących się w AGAD ksiąg grodzkich i ziemskich województw: wielkopolskiego, sieradzkiego, łęczyckiego, krakowskiego i bractawskiego.

Miscellanea historico-archivistica, t. 11, red. nauk. A. B. Zakrzewski, Warszawa 2000, ss. 352, ISBN 83-86643-33-1, ISBN 83-7181-172-1

Zbiór studiów z różnych okresów historycznych dedykowanych prof. Teresie Zielińskiej, pracownikowi naukowemu AGAD. Tom obejmuje omówienia: archiwów i archiwaliów, karier rodów szlacheckich, prezentację źródeł do dziejów miast, a także wzorcowe opracowania fragmentów źródeł.

Miscellanea historico-archivistica, t. 12, red. nauk. A. Rachuba, Warszawa 2000, ss. 160, ISBN 83-86643-19-6, ISBN 83-7181-183-7

Materiały do dziejów skarbowości Rzeczypospolitej, znajdujące się w CPHAU Ukrainy we Lwowie oraz w Kijowie, dotyczące Skarbu Koronnego oraz Trybunału i Komisji Skarbowej Wielkiego Księstwa Litewskiego. Omówiono także m.in. stan skarbu litewskiego po śmierci Władysława IV, skarbowość polską i litewską czasów saskich, dokumentację podatkową w aktach grodzkich (chełmskich) oraz bazę danych Archiwum Skarbu Koronnego.

Niemiecka polityka archiwalna na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy 1939–1945, M. Stażewski, Warszawa–Łódź 1991, ss. 267, ISBN 83-01-09758-2

Autor, opierając się na materiałach źródłowych krajowych i zagranicznych oraz literaturze przedmiotu, wyczerpująco przedstawił niemiecką politykę archiwalną na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy w latach 1939–1945. Istotą tej polityki było pozbawienie narodu polskiego historycznej spuścizny gromadzonej w archiwach, odebranie możliwości korzystania z zasobów archiwalnych dla kultywowania tradycji narodowych. Okupacyjne służby archiwalne wykorzystywały zagarnięte archiwalia w antypolskiej działalności władz i instytucji niemieckich oraz w celach represyjnych. Indeksy, bibliografia oraz fotokopie dokumentów.

Nowe miscellanea historyczne, t. 1, seria Powstania narodowe, z. 1, Nieznane listy i rozkazy Tadeusza Kościuszki, oprac. W. Michajlenko, J. Skowronek, J. Zimińska, Warszawa 1996, ss. 57, repr. 6, ISBN 83-86643-46-3

Wydawnictwo źródłowe. Materiały pochodzą z archiwów rosyjskich. Zawierają m.in. korespondencję T. Kościuszki z ks. J. Poniatowskim i gen. J. Zajączkiem, rozkazy Naczelnika dla wojska, listy do rodziny w Szwajcarii oraz materiały do przebiegu powstania 1794 r. Indeks nazwisk rozwinięty.

Nowe miscellanea historyczne, t. 2, seria Początki Polski Ludowej, z. 1, Rok 1945. Województwo Pomorskie. Sprawozdania pełnomocników rządu i wojewody, oprac. E. Borodij, J. Kutta, red. nauk. R. Kozłowski, Warszawa 1997, ss. 157, ISBN 83-86643-02-1

Wydawnictwo źródłowe z serii tematycznej dotyczącej historii początków Polski Ludowej. Zeszyt obejmuje spuściznę aktową po działalności pełnomocnika Rządu RP na woj. pomorskie — Henryka Świątkowskiego oraz pierwszego po II wojnie wojewody pomorskiego — dra Kazimierza Pasenkiewicza. Dokumenty pozwalają na bardziej wszechstronne poznanie procesu kształtowania się nowej formy państwowości w terenie, w warunkach pojałtańskiej rzeczywistości politycznej.

Nowe miscellanea historyczne, t. 3, seria Początki Polski Ludowej, z. 2, Rok 1946. Województwo Pomorskie. Sprawozdania sytuacyjne wojewody oraz protokoły ze zjazdów starostw i prezydentów miast wydzielonych, oprac. E. Borodij, J. Kutta, red. nauk. R. Kozłowski, Warszawa 1998, ss. 200, ISBN 83-86643-92-7

Wydawnictwo źródłowe stanowi kontynuację publikacji *Rok 1945. Województwo Pomorskie. Sprawozdania pełnomocników rządu i wojewody*. Prezentowane materiały archiwalne pozwalają zorientować się w funkcjonowaniu administracji państwowej i samorządowej województwa pomorskiego w 1946 r. Bogaty materiał informacyjny, pomocny w rekonstrukcji najważniejszych zjawisk politycznych, społecznych i gospodarczych w woj. pomorskim w 1946 r.

Nowe miscellanea historyczne, t. 4, seria Pomorze, z. 1, Zakon Krzyżacki a cystersi z Oliwy i Pelplina. Niepublikowane źródła z pierwszej połowy XV w. (korespondencja), oprac. J. Śliwiński, Warszawa 1999, ss. 46, rep. 15, ISBN 83-86643-67-6

Wydawnictwo źródłowe. Wybór nie publikowanej dotąd korespondencji pomiędzy władzami krzyżackiego państwa zakonnego a przełożonymi klasztorów cystersów w Oliwie i Pelplinie. Oryginały znajdują się w zasobie Tajnego Archiwum Państwowego w Berlinie-Dahlem. Indeks nazwisk.

Nowe miscellanea historyczne, t. 5, seria Polska Ludowa, z. 1, Kolektywizacja wsi województwa lubelskiego w 1953 r., oprac. K. Kozłowski, Warszawa 1999, ss. 96, ISBN 83-86643-03-X

Wydawnictwo źródłowe. W zeszycie zostało opublikowanych 20 dokumentów archiwalnych dotyczących kolektywizacji wsi woj. lubelskiego w 1953 r. i związanych z nią „błędów i wypaczeń”, napiętnowanych przez ówczesne władze partyjno-państwowe. Dokumenty ukazują dramatyczny obraz metod kolektywizacji wsi i oporu społeczeństwa w okresie stalinizmu, nędzę i krzywdę moralną rolnika polskiego.

Pamiętnik I Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, Przemyśl 27–29 sierpnia 1986 roku. Referaty i dyskusja, cz. 1–2, red. nauk. A. Tomczak, J. Pabisz, S. Nawrocki, I. Radtke, Warszawa 1991, ss. 402, ISBN 83-01-10259-4

Zbiór referatów i teksty głosów w dyskusji, wydane wspólnie z SAP. Tematyka obrad

koncentrowała się wokół takich problemów, jak zawód archiwisty, rola archiwisty w nauce i społeczeństwie, powstawanie, obieg i zabezpieczenie dokumentacji w różnych instytucjach. Historyczny już tomik dokumentuje rozwój SAP-u jako stowarzyszenia nielicznego, ale nieustannie rozszerzającego zakres zainteresowań w dziedzinie kształcenia archiwalnego i edytorstwa.

Plany ogólne Warszawy 1809–1916 w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych. Katalog, oprac. A. Bartoszewicz, H. Bartoszewicz, Warszawa 1997, ss. 59, ilustr. 53, ISBN 83-85490-86-8

Rodzaj folderu — przeznaczony dla szerokiego kręgu odbiorców — wprowadzającego w podstawowe zagadnienia zbiorów warsawianistycznych XIX w. w dziale kartograficznym AGAD. We wstępie zawiera przegląd prac poświęconych planom Warszawy w XIX w. Indeksy autorów i wydawców planów.

Po mieczu i po kądzieli, Warszawa 2001, CD-ROM

Publikacja elektroniczna obejmująca 5 baz danych zawierających informacje przydatne do prowadzenia naukowych badań demograficznych i genealogicznych. Dotyczą one zasobów polskich archiwów państwowych podlegających naczelnemu dyrektorowi archiwów państwowych, a także zasobu Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu oraz urzędów stanu cywilnego posiadających materiały wytworzone przez urzędy niemieckie.

Polacy w Legii Cudzoziemskiej 1831–1879, R. Bielecki, Warszawa–Łódź 1992, ss. 403, ISBN 83-01-10148-2

Praca biograficzno-materiałowa o Polakach służących w Legii Cudzoziemskiej w latach 1831–1879, oparta na źródłach z archiwów francuskich. Wstęp w jęz. pol. i franc.

Polen – Österreich vom 16. bis zum 20. Jahrhundert. Ein Dokumentenführer, H. Krajewska, Warszawa 1995, ss. 217, ISBN 83-86643-50-1

Przewodnik zawiera informacje o dokumentach do historii stosunków polsko-austriackich (XVI–XX w.) znajdujących się w archiwach państwowych w Polsce.

Polski słownik archiwalny, red. W. Maciejewska, Warszawa 1998, ss. 131

Słownik zawiera definicje polskich terminów stosowanych w archiwistyce i dyscyplinach pokrewnych dla potrzeb praktyki archiwalnej. Hasła w słowniku opatrzone odpowiednikami w jęz. ang., franc., niem., ros.

Pomoc lotnicza Wielkiej Brytanii dla Powstania Warszawskiego. Raport pułkownika H.M. Threlfalla, oprac. J. Ciechanowski, Warszawa 1994, ss. 110, ISBN 83-900576-6-2

Autor raportu pułkownik H.M. Threlfall był dowódcą jednostki, której zadaniem było niesienie pomocy Armii Krajowej w Polsce i powstańczej Warszawie. Jest to szczegółowa relacja z brytyjskich działań specjalnych skierowanych na okupowaną Polskę w latach 1943–1945.

Powstanie Warszawskie w świetle dokumentów brytyjskich i polskich. Katalog wystawy, E. Kołodziej, V. Urbaniak, U. Wieczorek, wstęp J. Ciechanowski, wprowadzenie W. Stępnia, Warszawa 1994, ss. 46, ISBN 83-900576-7-0

Opis 260 obiektów prezentowanych na wystawie z okazji 50-lecia Powstania Warszawskiego, zorganizowanej w sali balowej Pałacu Raczyńskich w Warszawie, przy ul. Długiej 7 (siedziba Archiwum Głównego Akt Dawnych) w dniu 1 VIII 1994 r. Dokumenty i ilustracje, przedstawione na wystawie i opisane w katalogu, pochodzą z Public Record Office w Londynie, Archiwum Akt Nowych i Archiwum Dokumentacji Mechanicznej.

Procesy archiwotwórcze akt miejskich na Mazowszu na przykładzie Piaseczna w latach 1815–1959, W. Bagieński, Warszawa 1999, ss. 217, ISBN 83-7181-129-2

Autor przedstawia działania aktotwórcze kancelarii miejskiej posługującej się różnymi systemami kancelaryjnymi w ciągu 150 lat. Wartość naukową pracy podkreśla fakt, że w dotychczasowych pracach badawczych z zakresu archiwistyki miasto czy gmina jako twórcy akt były uwzględniane stosunkowo rzadko. Praca opublikowana w koedycji z Wydawnictwem DiG.

Protokoły posiedzeń Rady Narodowej Centralnej we Lwowie (14 IV–29 X 1848), red. S. Kieniewicz, F. Ramotowska, Warszawa 1996, ss. 307, ISBN 83-85490-73-6

Wydawnictwo źródłowe zawierające kilkadziesiąt protokołów posiedzeń Rady Narodowej Centralnej z okresu Wiosny Ludów. Publikacja szczególnie ważna dla historyków badających działalność galicyjskiej elity politycznej, stosunki pomiędzy Galicją a władzami austriackimi oraz polską emigracją we Francji i Polakami z Królestwa Polskiego, a także aktywność polityczną i samorządową polskich społeczności lokalnych. Praca wydana w koedycji z Wydawnictwem DiG.

Przesiedlenie ludności niemieckiej z Polski po II wojnie światowej w świetle dokumentów, P. Lippóczy, T. Walichnowski, Warszawa–Łódź 1982, ss. 348, ISBN 83-01-01858-5

Wydawnictwo źródłowe. Zawiera wybór podstawowych dokumentów dotyczących przesiedlenia ludności niemieckiej z Polski do Niemiec po II wojnie światowej w rezultacie postanowień Umowy Poczdamskiej z 2 VIII 1945 r. Dokumenty publikowane są w języku oryginalnym (pol., ang., ros. i niem.), a dokumenty obce dodatkowo w tłumaczeniu polskim. Wstęp i spis treści podano w pięciu wersjach językowych. Obszerna bibliografia.

Rachunki królewskie z lat 1393–1395 i 1412. Rachunki podrzętwa krakowskiego, rachunki stacji nowosądeckiej, oprac. H. Wajs, Warszawa 1993, ss. 179, ISBN 83-8549-2-4

Wydawnictwo źródłowe w jęz. łac. Obejmuje tzw. Rachunki królewskie przechowywane w Archiwum Głównym Akt Dawnych. Źródło powstało w okresie panowania Władysława Jagiełły. Stanowi bardzo ciekawy materiał do badań życia dworu królewskiego. Indeks rzeczowy i osobowy (rozwinęty).

Rada Dziedzictwa Archiwalnego, Warszawa 2001, ss. 36, ISBN 83-86643-29-3

Publikacja charakteryzująca zbiory wybranych instytucji emigracyjnych i polonijnych. Cenna pomoc dla badaczy korzystających z archiwaliów tychże instytucji ze względu na aktualne dane dotyczące zarówno zawartości merytorycznej archiwaliów, jak i aktualne dane adresowe wspomnianych instytucji.

Rejestr warszawskiej ludności wyznania ewangelicko-augsburskiego z 1791 roku, oprac. M. Kubaś, Warszawa 1996, ss. 91, ISBN 83-85490-82-5

Indeks osobowy do podstawowego źródła do dziejów warszawskiego zboru ewangelicko-augsburskiego – *Rejestru Ludności Chrześcijan Augsburskiego Wyznania w mieście J. K. Mci Rezydencjonalnym Warszawie znajdujących się*. Jest to podstawowa pomoc dla każdego badacza dziejów protestantyzmu w Rzeczypospolitej XVIII w., zwłaszcza dla varsavianisty.

Słownik biograficzny archiwistów polskich, t. 1, 1918–1984, red. nauk. M. Bielińska, I. Janosz-Biskupowa, Warszawa–Łódź 1988, ss. 237, ISBN 83-01-07688-7

Publikacja przypominająca i utrwalająca pamięć o grupie archiwistów, którzy zabezpieczali, opracowywali i udostępniali bezcenne dobra kultury narodowej. Tom 1 obejmuje, w układzie alfabetycznym, życiorysy archiwistów zmarłych w latach 1918–1984. Trwają prace nad wydaniem tomu 2.

Sukcesja państw dotycząca archiwaliów, W. Stępnia, Warszawa–Łódź 1989, ss. 83, ISBN 83-01-09005-7

Praca z zakresu międzynarodowego prawa publicznego i archiwistyki. Pierwsze w literaturze polskiej opracowanie na temat zasad ochrony prawnej archiwaliów państwowych w świetle Konwencji Wiedeńskiej z 1983 r. Konwencja dotyczy problematyki aktualnej dla archiwów polskich, wynikającej ze zmian terytorialnych i grabieży archiwaliów w czasie II wojny światowej. W publikacji zamieszczono tekst konwencji, bibliografię oraz streszczenia w jęz. ros., niem. i ang.

Sumariusz Ksiąg Metryki Koronnej (1573–1574), Warszawa 2001, CD-ROM

Sumariusz Ksiąg Metryki Koronnej, zawierający rejestry ksiąg 111, 112 i 113 Metryki Koronnej, jest elektroniczną wersją *Matricularum Regni Poloniae Summaria, cz. 6, Księgi z czasów panowania Henryka Walezego 1573–1574*, publikacji opracowanej przez Marię Woźniakową i wydanej w 1999 r. Księgi Metryki Koronnej powstałe w kancelarii królewskiej stanowią podstawowe źródło dla historyków, a opracowany sumariusz niezbędną pomoc archiwalną, która ułatwia dotarcie do konkretnych wpisów powstałych w okresie panowania Henryka Walezego w Polsce.

Słownik biograficzny oficerów Powstania Listopadowego, R. Bielecki, t. 1, A-D, Warszawa 1995, ss. 410, ISBN 83-900576-4-6; t. 2, E-K, Warszawa 1996, ss. 405, ISBN 83-86842-11-3; t. 3, L-R, Warszawa 1998, ss. 431, ISBN 83-86842-11-3

Robert Bielecki jest historykiem polskich powstań narodowych, autorem książek poświęconych m.in. epoce napoleońskiej, Powstaniu Listopadowemu, Wielkiej Emigracji, a także Powstaniu Warszawskiemu. Praca stanowi rezultat wieloletnich badań w ponad 100 archiwach Polski i Francji. Wykorzystano nieznane dotąd materiały archiwalne.

Ślady polskości. Polonia i emigracja w świetle badań i źródeł historycznych, red. D. Nałęcz, Warszawa 1999, s. 312, ISBN 83-86643-08-0

Publikacja zawiera informacje o zasobach i wydawnictwach archiwów, muzeów i bibliotek krajowych i zagranicznych, w których znajdują się materiały do dziejów Polski, emigracji polskiej i Polonii poza granicami kraju. Większość artykułów stanowi pokłosie 20. Sesji Stałej Konferencji Muzeów, Archiwów i Bibliotek Polskich na Zachodzie, która odbyła się

w Rapperswilu. Polscy wydawcy dołączyli dodatkowo do tomu artykuły autorów z Polski, poświęcone tematyce polonijnej, np. artykuł o zasobach Biblioteki Narodowej w Warszawie, Biblioteki Polskiej w Paryżu, zawartości części archiwum Rozgłośni Polskiej Radia „Wolna Europa”.

Tajemne państwo polskie w Powstaniu Styczniowym 1863–1864. Struktura organizacyjna, t. 1, F. Ramotowska, Warszawa 1999, ss. 727, ISBN 83-7181-079-2

Autorka przedstawia organizację tajnej administracji polskiej w okresie powstania 1863–1864 oraz przebieg ważniejszych starć zbrojnych. Publikacja jest pierwszym kompletnym opracowaniem struktury organizacyjnej „tajemnego” państwa polskiego doby Powstania Styczniowego, przygotowanym na podstawie dokumentów Organizacji Narodowej, publicystyki powstańczej, zachowanych pamiętników, relacji i zeznań śledczych z terenów byłego Królestwa Kongresowego i ziem litewsko-ruskich. Praca wydana w koedycji z Wydawnictwem DiG.

Tajemne państwo polskie w Powstaniu Styczniowym 1863–1864. Struktura organizacyjna, t. 2, F. Ramotowska, Warszawa 2000, ss. 514, ISBN 83-7181-148-9

Ostatnia część monografii przedstawiającej struktury organizacyjne tajnej administracji polskiej w latach 1863–1864 na terenach Galicji i Rusi. Praca opublikowana w koedycji z Wydawnictwem DiG oraz Towarzystwem Miłośników Historii.

Teki Archiwalne. Seria Nowa, red. Edward Kołodziej, t. 1(23)–5(27), Warszawa 1996–2000, ISSN 0494-9986

Czasopismo publikuje teksty źródłowe z zasobu Archiwum Akt Nowych; posiada dział artykułów, miscellaneów, informacji o zasobach archiwalnych, kronikę AAN, dział wspomnień pośmiertnych.

Tom 1 (23), Warszawa 1996, ss. 192, ISBN 83-85490-76-08

Zawiera m.in. artykuły o straży granicznej, wnioskach i ułaskawieniach z lat 1953–1956, dokumenty odnoszące się do polityki polskiej w kwestii ukraińskiej, nie publikowane fragmenty wspomnień Wandy Wasilewskiej.

Tom 2 (24), Warszawa 1997, ss. 320, ISBN 83-7181-017-2

W tomie m.in. artykuły o dziejach i działalności Archiwum Wojskowego w latach 1919–1930, polityce Polski wobec Rumunii w latach 20., dokumenty o konfliktach Armii Czerwonej z władzami i ludnością polską na ziemiach zachodnich w 1945 r., źródła do dziejów Indii i stosunków polsko-indyjskich w zasobie AAN.

Tom 3 (25), Warszawa 1998, ss. 332, ISBN 83-7181-081-4

W tomie m.in. o walkach japońsko-chińskich pod Szanghajem w 1932 r. w świetle relacji polskich dyplomatów i wojskowych, o repatriacji ludności polskiej z Ukrainy w latach 1944–1946 w świetle dokumentów przechowywanych w AAN, źródła do biografii Władysława Grabskiego.

Tom 4 (26), Warszawa 2000, ss. 272, ISBN 83-7181-0

W tomie m.in. o interwencji wojsk Układu Warszawskiego w Czechosłowacji w 1968 r. w świetle propagandy PZPR; o mało znanym szczególe biografii Bronisława Piłsudskiego – brata Józefa Piłsudskiego – etnografa, prowadzącego badania m.in. ludu Ajnów.

Tom 5 (27), Warszawa 2000, ss. 236, ISBN 83-7181-182-9, ISBN 83-7181-182-9

W tomie m.in. o próbie zamachu stanu w 1919 r. i demonstracjach ulicznych przeciwko Gabrielowi Narutowiczowi w 1922 r.; o Związku Legionistek Polskich i zawartości akt

Wydziału Administracyjnego KC PZPR; na temat stosunku archiwów państwowych wobec problemu akt niejawnych; relacja z seminarium archiwistów banków europejskich w Londynie w 2000 r.

The Private Archives and Archival Materials in the Central and East European Countries (Archiwa i archiwalia prywatne w państwach Europy Środkowej i Wschodniej), ed. by W. Stępnia, Warszawa 1999, ss. 230, ISBN 83-86643-97-8

Publikacja zawiera artykuły przedstawicieli 15 państw na temat statusu prawnego archiwów i archiwaliów prywatnych, jako części składowej zasobów archiwów narodowych oraz kolekcji jako źródła do badań historycznych w państwach Europy Środkowej i Wschodniej.

Traktat o wiecznym przymierzu między narodami ucywilizowanymi. Konstytucja dla Europy, Wojciech Bogumił Jastrzębowski, oprac. F. Ramotowska, Warszawa–Łódź 1985, ss. 281, ISBN 83-01-05863-3

Publikacja źródłowa traktatu W. B. Jastrzębowskiego (1799–1882), uczestnika Powstania Listopadowego, poświęconego sprawom pokojowego współżycia między narodami. Zawiera refleksje na temat przyczyn i bezsensu wojen. Autor żąda — jak J. J. Rousseau — poszanowania naturalnych praw człowieka. Przewiduje stworzenie federacji państw ze wspólnym parlamentem i konstytucją. Jastrzębowski przedstawia projekt organizacji państw europejskich, która zapobiegałaby konfliktom (archetyp Ligi Narodów, ONZ, Unii Europejskiej).

U kresu samodzielnego ruchu ludowego. Polskie Stronnictwo Ludowe 1947–1949. Protokoły, sprawozdania, listy, oprac. i wstęp J. R. Szaflik, R. Turkowski, Warszawa 1995, ss. 284, ISBN 83-86643-20-X

Materiały źródłowe do dziejów PSL z okresu, kiedy komunistom udało się ostatecznie rozbić stronnictwo jako legalną opozycję w Polsce. Po opuszczeniu kraju przez Stanisława Mikołajczyka, przywódcy PSL, za cenę ratowania resztek partii, podporządkowali się PPR. Prezentowane dokumenty odzwierciedlają dzieje PSL w bardzo trudnym, a nawet tragicznym okresie jego działalności. Praca opatrzona została notami biograficznymi osób występujących w dokumentach.

Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu, J. Szczepański, Warszawa–Pułtusk 1995, ss. 416, ISBN 83-88643-30-7

Książka jest ważną pozycją w literaturze poświęconej początkom niepodległości państwa polskiego. Autor odtworzył cały dramatyzm przebiegu wojny 1920 r.: tworzenie sowieckiego aparatu władzy, przełomowe dni Bitwy Warszawskiej, odwrót Armii Czerwonej, następstwa wojny. Ukazał nie tylko bohaterstwo żołnierzy, ale również przewartościowania w postawach ludności cywilnej.

Wytyczne opracowywania dokumentów pergaminowych i papierowych, oprac. J. Płocha, Warszawa–Łódź 1985, ss. 64, ISBN 83-01-06089-1

Pozycja adresowana do archiwistów badających dokumenty średniowieczne i staropolskie. Wytyczne obejmują metody opracowywania: rozpoznanie i wyodrębnienie zespołów lub zbioru, inwentaryzację kartkową, systematyzację i opracowanie inwentarza, pomoce uzupełniające. Wzory kart inwentarzowych ułatwiają praktyczne zastosowanie wskazówek.

Zarys rozproszenia Wielkiej Emigracji we Francji 1831–1837. Materiały z archiwów francuskich, R. Bielecki, Warszawa–Łódź 1986, ss. 368, ISBN 83-01-06932-5

Publikacja obejmuje rejestr około 5 tys. nazwisk i miejsc pobytu emigrantów we Francji po upadku Powstania Listopadowego. We wstępie omówiono losy polskich wychodźców na ziemiach francuskich, tworzenie zakładów i usytuowanie przestrzenne Wielkiej Emigracji.

Zjazdy i konferencje konsułów polskich w Niemczech. Protokoły i sprawozdania 1920–1939, oprac. H. Chałupczak, E. Kołodziej, Lublin 1999, ss. 375, ISBN 83-227-1354-1

Publikacja zawiera ściśle tajne protokoły oraz sprawozdania ze zjazdów i konferencji konsułów Rzeczypospolitej Polskiej w Niemczech z lat 1919–1939. Dokumenty ukazują tajniki polityki wewnętrznej i zagranicznej Polski i Niemiec oraz procesy zachodzące w Europie; pozwalają poznać organizację, cele i metody pracy polskiej służby dyplomatycznej i konsularnej; przynoszą wiele informacji o działalności polskiego ruchu narodowego w Niemczech, zasadach i formach jego wspierania przez rząd polski. Protokoły i sprawozdania, choć są w części znane badaczom, nigdy nie były publikowane w całości.

Zjazdy i konferencje konsułów polskich w Niemczech. Referaty 1928–1938, oprac. H. Chałupczak, E. Kołodziej, Lublin 2001, ss. 526, ISBN 83-227-1678-8

Wydawnictwo źródłowe. Kontynuacja *Zjazdów i konferencji konsułów polskich w Niemczech. Protokoły i sprawozdania 1920–1939*, opublikowanych w 1999 r. W tym wydawnictwie znalazły się ściśle tajne referaty z lat 1928–1938, przygotowywane na kolejne spotkania przedstawicieli polskiej służby konsularnej i dyplomatycznej w Niemczech. Dotychczas nie publikowane dokumenty stanowią znakomitą bazę dla badań stosunków polsko-niemieckich w okresie międzywojennym. Indeks obejmuje nazwiska dla obu tomów.

Żołnierze Powstania Warszawskiego, t. 2, Dokumenty z Archiwum Polskiego Czerwonego Krzyża, R. Bielecki, Warszawa 1996, ss. 484, ISBN 83-86842-10-5

Drugi tom, podobnie jak pierwszy, zawiera dokumenty z Archiwum Biura Informacji i Poszukiwań Polskiego Czerwonego Krzyża, jeden dokument z archiwum jeńców wojennych — kobiet z Oberlangen oraz serię dokumentów obozu jenieckiego w Łambinowicach. Tom liczy 12 tys. nazwisk. Jest to swego rodzaju słownik uczestników powstania, zawierający dane biograficzne (daty i miejsca urodzenia, okoliczności zranienia lub śmierci). Publikowane w tym tomie dokumenty są też świadectwem udziału warszawskiej inteligencji w powstaniu. Na listach rannych i chorych z powstańczych szpitali, a potem na listach jenieckich figurują nazwiska wybitnych historyków, dziennikarzy, pisarzy i poetów oraz ludzi teatru.

Źródła archiwalne do dziejów Żydów w Polsce, oprac. zbior., red. nauk. B. Woszczyński, V. Urbaniak, Warszawa 2001, ss. 600, ilustr. 16, ISBN 83-86643-39-0, ISBN 83-7181-228-0

Praca zawiera opracowania autorskie omawiające judaika przechowywane w archiwach polskich, podległych m.in. NDAP, i izraelskich. Charakter uzupełniający mają informacje o działalności dokumentacyjnej waszyngtońskiego Muzeum Holocaustu czy działalności Ośrodka Badania Historii Żydów w Rzeszowie. Publikacja ta dostarcza także wartościowej oceny zachowanych źródeł, zgromadzonych i opracowanych archiwalnie, oraz dostępnych w obiegu naukowym. Wszystkie teksty zaopatrzone w streszczenia w jęz. ang., a teksty publikowane w jęz. ang. w streszczenia w jęz. pol.

Źródła do dziejów kopalnictwa uranowego w Polsce, wybór, oprac. i wstęp M. Zdulski, Warszawa 2000, ss. 102, ISBN 83-7181-139-X

Wydawnictwo źródłowe. Publikacja uwzględnia zachowane materiały archiwalne odnoszące się do kopalnictwa uranu w Kowarach po II wojnie światowej. Wykorzystano tylko część dokumentów, wybierając najciekawsze i najbardziej oddające realia życia gospodarczego w PRL. Książka obejmuje zarówno akty normatywne, orzeczenia ekspertów, korespondencję służbową, jak i źródła odnoszące się np. do warunków pracy w Zakładach Przemysłowych R-1 w Kowarach. Praca opublikowana w koedycji z Wydawnictwem DiG.

TABLE OF CONTENTS

„Archeion” — a new formula (<i>Editorial staff</i>)	7
Ewa R o s o w s k a On the development of contemporary archive science in the light of the proceedings of the Congress in Seville	9

Theory and methodology

Daria N a ł ę c z Development of archive sciences in view of new education needs	25
Vladimir Ž u m e r Gathering of archive materials and evaluation criteria	37

Knowledge on archives

Janusz Ł o s o w s k i Queries at the municipal chancery of the town of Chełm in the 18 th c.	63
Dorota M a r c z a k Prison chancery and documents on the example of the Provincial Prison in Łomża in the years 1888–1917	80
Teofil L a c h o w i c z Archives of the Society of the Polish Army Veterans in the USA	98

Information and electronic archives

Leszek P u d ł o w s k i New trends in American archives. (In reference to the meeting of the Association of American Archivists)	119
Izabella M a z u r Swedish Archives in the Internet	128
Dariusz G a n c z a r, Piotr Z a w i l s k i, 5th and 6th Framework Programme of the European Commission — attempt of the presentation in view of the participation of Polish institutions of cultural heritage	136

Restoration and protection of holdings

Konrad P a n o s z e w s k i Conditions of preservation, state of maintenance and restoration of archival holdings in state archives	143
Anna M i c h a ś, Conference in Bückeburg on the application of mass deacidification of paper	150

Discussions

Krzysztof S t r y j k o w s k i A French handbook on archival finding aids	157
Janusz G r a b o w s k i On the model of bibliography to Polish diplomacy. In reference with Anna Adamska, <i>Bibliographie de la diplomatie polonaise</i> , „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte Siegel-und Wappenkunde”, vol. 44, 1998	168
The reply of Anna W a j s and Małgorzata O s i e c k a to Jacek Matuszewski’s review in the section of „Discussions”, „Archeion”, vol. 102	179

Reviews and bibliographical notes..... 183

Review of periodicals..... 219

Chronicle

On the work of the Sphragistic Committee of the International Council on Archives

<i>(Stefan K. Kuczyński)</i>	255
Scientific session in Katowice on records related to mining (<i>Wilfrid Reininghaus</i>) ..	256
XI th Restoration and Historical Seminar in Litomierzycze (<i>Agata Bąkowska</i>)	257
Symposium on „Problems of parish archives and monastic houses” (<i>Anna Laszuk</i>) ..	258
Conference on the system of archival description in Rome (<i>Barbara Berska</i>)	262
International scientific conference in Kiev (<i>Krzysztof Strykowski</i>)	264
International Methodological and Archival Conference in Warsaw (<i>Jacek Krochmal</i>) ..	265
Discussions on the idea of handbook on Polish archive sciences (<i>Jacek Krochmal</i>) ..	268
6 th International Conference on Archives in Warsaw (<i>Jacek Krochmal</i>)	268
Training at Archivschule in Marburg on the elaboration of mass files (<i>Danuta Sokołowska</i>)	271
„Open Days” at State Archives (<i>Marek Borowski</i>)	273
„Liber Chamorum” and the Radziwiłłs’ Book (<i>Anna Wajs</i>)	275
Transfer of a portion of the Potocki Archives from Łańcut to the Central Archives of	
Historical Records (<i>Jarosław Zawadzki</i>)	276
Professor Czesław Biernat’s jubilee of 50 years of professional activity (<i>Aniela Przywuska</i>)	280
Celebrations of Dr. Bolesław Woszczyński’s 70 th birthday (<i>Jacek Krochmal</i>)	280
50 th anniversary of the State Archives in Siedlce (<i>Grzegorz Welik</i>)	281

Obituaries

Marian Haisig (<i>Józef Drozd</i>)	283
Franciszek Cieślak (<i>Maria Trojanowska</i>)	286
Alicja Kączkowska (<i>Henryk Fałek</i>)	290
Stanisława Maria Paulowa (<i>Ludwik Zabielski</i>)	292
Józef Rumiński (<i>Aniela Przywuska</i>)	294
Tadeusz Grygier (<i>Józef Judziński</i>)	296
Helena Wawrzycka (<i>Maria Trojanowska</i>)	305

Bibliographies

Bibliography of archival sciences (1996-1997) with the supplement for the years

1993-1995 (elab. by <i>Joanna Podobińska</i>)	307
Publications of the Head Office of State Archives (NDAP)	359

TABLE DES MATIÈRES

Nouvelle formule d'„Archeion” (<i>Rédaction</i>)	7
Ewa R o s o w s k a Des problèmes de développement de l'archivistique contemporaine à la lumière des débats du Congrès de Séville	9

T h é o r i e e t m é t h o d o l o g i e

Daria N a ł ę c z Développement de l'archivistique et formation de nouveaux besoins dans le domaine de l'éducation	25
Vladimir Ž u m e r Collection des matériaux d'archives et critères de leur évaluation	37

A r c h i v i s t i q u e

Janusz Ł o s o w s k i Recherches dans la chancellerie de la ville de Chełm au XVIII ^e s.	63
Dorota M a r c z a k Chancellerie carcérale et documentation sur l'exemple de la Prison de gouvernement de Łomża dans les années 1888–1917	80
Teofil L a c h o w i c z Archives de l'Association des vétérans de l'Armée polonaise en Amérique	98

I n f o r m a t i q u e e t a r c h i v e s é l e c t r o n i q u e s

Leszek P u d ł o w s k i Nouvelles tendances dans l'archivistique américaine. (En marge du Congrès de l'Association des archivistes américains)	119
Izabela M a z u r Archives suédoises sur internet	128
Dariusz G a n c z a r, Piotr Z a w i l s k i 5 ^e et 6 ^e programme-cadre de la Commission européenne – tentative de présentation sous l'angle de vue de la participation des institutions de patrimoine culturel polonaises	136

C o n s e r v a t i o n e t s é c u r i t é d u f o n d s

Konrad P a n o s z e w s k i Conditions et état de conservation du fonds des archives d'État	143
Anna M i c h a ś Conférence de Bückeburg sur l'utilisation en masse de la désacidification du papier	150

D i s c u s s i o n s

Krzysztof S t r y j k o w s k i Manuel d'archivistique française	157
Janusz G r a b o w s k i Du modèle de la bibliographie de la diplomatie polonaise. En rapport avec le travail d'Anna Adamska, <i>Bibliographie de la diplomatie polonaise</i> , „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde”, Köln-Wien, vol. 44, 1998	168
Réponse d'Anna Wajs et de Małgorzata Osiecka à la critique de Jacek Matuszewski dans la section „Discussions”, „Archeion”, t. 102	179

Comptes-rendus et notes bibliographiques.. 183

Revue des périodiques..... 219

Chronique

Des travaux du Comité sigillographique du Conseil d'archives international (<i>Stefan K. Kuczyński</i>)	255
Session scientifique de Katowice au sujet des actes des mines (<i>Wilfried Reininghaus</i>)	256
XI ^e Séminaire des conservateurs et des historiens de Litomierzyce (<i>Agata Bąkowska</i>)	257
Symposium „Problèmes des archives paroissiales et des maisons conventuelles” (<i>Anna Laszuk</i>)	258
Conférence de Rome au sujet du système de description d'archives (<i>Barbara Berska</i>)	262
Conférence internationale de Kiev (<i>Krzysztof Strykowski</i>)	264
Conférence internationale de la méthodologie d'archives de Varsovie (<i>Jacek Krochmal</i>)	265
Discussion au sujet de la conception du manuel d'archivistique polonaise (<i>Jacek Krochmal</i>)	267
VI ^e Conférence internationale des archives à Varsovie (<i>Jacek Krochmal</i>)	268
Formation à l'Archivschule de Marbourg au sujet du traitement des actes de masse (<i>Danuta Sokołowska</i>)	271
Journées ouvertes des Archives d'État (<i>Marek Borowski</i>)	273
„Liber Chamorum” et le livre de Radziwiłł (<i>Anna Wajs</i>)	275
Transmission aux Archives générales des actes anciens des Archives de Potocki de Łańcut (<i>Jarosław Zawadzki</i>)	276
Jubilé de 50 ans de travail du Prof. Czesław Biernat (<i>Aniela Przywuska</i>)	280
Jubilé de 70 ^e anniversaire du Prof. dr Bolesław Woszczyński (<i>Jacek Krochmal</i>) ...	280
50 ans des Archives d'État de Siedlce (<i>Grzegorz Welik</i>)	281

Commémorations posthumes

Marian Haisig (<i>Józef Drozd</i>)	283
Franciszek Cieślak (<i>Maria Trojanowska</i>)	286
Alicja Kączkowska (<i>Henryk Fałek</i>)	290
Stanisława Maria Paulowa (<i>Ludwik Zabielski</i>)	292
Józef Rumiński (<i>Aniela Przywuska</i>)	294
Tadeusz Grygier (<i>Józef Judziński</i>)	296
Helena Wawrzycka (<i>Maria Trojanowska</i>)	305

Bibliographies

Bibliographie de l'archivistique (années 1996–1997) avec compléments relatifs aux années 1993–1995 (oprac. <i>Joanna Podobińska</i>)	307
Travaux édités par la Direction générale des Archives d'État	359

СОДЕРЖАНИЕ

Новая формула „Архейона” (<i>Редакция</i>)	7
Эва Р о с о в с к а К вопросу о развитии современной архивистики в свете работы конгресса в Севилье	9

Т е о р и я и м е т о д и к а

Дарья Н а л е н ч Развитие архивоведения и новые задачи в области подготовки архивистов	25
Владимир Ж у м е р Сбор архивных материалов и критерии их оценки	37

А р х и в о в е д е н и е

Януш Л о с о в с к и Поиски материалов и информации в Хелмской городской канцелярии в XVIII в.	63
Дорота М а р ч а к Тюремная канцелярия и ее делопроизводство на примере Ломжинской губернской тюрьмы в 1888–1917 гг.	80
Теофиль Л я х о в и ч Архив Общества ветеранов польской армии в Америке	98

И н ф о р м а т и к а и э л е к т р о н н ы е а р х и в ы

Лешек П у д л о в с к и Новые течения в американской архивистике. (По материалам съезда Общества американских архивистов)	119
Изабелла М а з у р Шведские архивы в интернете	128
Дариуш Г а н ч а р, Петр З а в и л ь с к и 5 и 6 Программы Европейской Комиссии	136

К о н с е р в а ц и я и о б е с п е ч е н и е с о х р а н н о с т и ф о н д о в

Конрад П а н о ш е в с к и Условия хранения, состояние сохранности и консервация архивных материалов в государственных архивах	143
Анна М и х а с ь Конференция в Буцкебурге посвящена массовой нейтрализации бумаги в практике консервации	150

Д и с к у с с и и

Кшиштоф С т р ы й к о в с к и Работа французов о вспомогательных архивных информаторах	157
Януш Г р а б о в с к и О модели библиографии польской дипломатики. По поводу работы Анны Адамской, <i>Bibliographie de la diplomatie polonaise</i> , „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte Siegel- und Wappenkunde”, т. 44, 1998	168

Ответ Анны Вайс и Малгожаты Осецкой на рецензию Яцка Матушевского, помещенную в разделе „Дискуссии”, „Архейона”, т. 102	179
---	-----

Рецензии и библиографические заметки...	183
---	-----

Обзор журналов.....	219
---------------------	-----

Хроника

О работе Комитета сфрагистики Международного совета архивов (<i>Стефан К. Кучиньский</i>)	255
Научная сессия в Катовицах, посвященная архивным материалам по горному делу (<i>Вильфред Рейнингхауз</i>)	256
XI Консерваторско-исторический семинар в Литомежицах (<i>Агата Бонковска</i>) ..	257
Симпозиум „Проблемы приходских и монастырских архивов” (<i>Анна Ляшук</i>) ..	258
Конференция в Риме по вопросам системы описания архивных материалов (<i>Барбара Берска</i>)	262
Международная научная конференция в Киеве (<i>Кишиштоф Стрыйковский</i>)	264
Международная архивно-методическая конференция в Варшаве (<i>Яцек Крохмаль</i>) ..	265
Дискуссии вокруг концепции учебника по польской архивистике (<i>Яцек Крохмаль</i>) ..	267
VI Международная архивальная конференция в Варшаве (<i>Яцек Крохмаль</i>) ...	268
Курсы в Archivschule в Марбурге на обработке массового материала (<i>Дорота Соколовска</i>)	271
Дни открытых дверей в государственных архивах (<i>Марек Боровски</i>)	273
„Liber Chamorum” и радзивилловская книга (<i>Анна Вайс</i>)	275
Передача в Главный архив давних актов архива Потоцких из Ланьцута (<i>Ярослав Завадски</i>)	276
50-летие научной деятельности профессора Чеслава Берната (<i>Анеля Прживуска</i>) ..	280
Юбилей 70-летия доцента Болеслава Воциньского (<i>Яцек Крохмаль</i>)	280
50 лет со дня основания Архива в Седльцах (<i>Гжегож Велик</i>)	281

Посмертные воспоминания

Мариан Хайсиг (<i>Юзеф Дрозд</i>)	283
Францишек Цесляк (<i>Мария Трояновска</i>)	286
Алиция Кончковска (<i>Хенрик Фалэк</i>)	290
Станислава Мария Паулова (<i>Людвик Забельски</i>)	292
Юзеф Руминьски (<i>Анеля Прживуска</i>)	294
Тадеуш Григер (<i>Юзеф Юдзиньски</i>)	296
Хелена Вавжыцка (<i>Мария Трояновска</i>)	305

Библиографии

Библиография архивистики (1996–1997 гг.) дополненная библиографией за годы 1993–1995 (подготовила <i>Иоанна Подобиньска</i>)	307
Книги изданные Генеральной дирекцией государственных архивов	359